

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย จุฬนิกาย

เล่มที่ ๖

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปารายนวรรค

วัตถุคาถา

ว่าด้วยศีระและธรรมอันให้ศีระตกไป

- [๑] พาวรีพราหมณ์ เป็นผู้เรียนจบมนต์ ปรารถนาความ
เป็นผู้ไม่มีกังวล ออกจากพระนครโกศลอันนำรีนรมย์
ไปสู่ทักษิณาปถชนบท.
- [๒] พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี อันเป็นพรมแดน
แวนแคว้นอัสดกะและแวนแคว้นมุพกะต่อกัน เลี้ยงชีวิต
อยู่ด้วยการเที่ยวภิกขาและผลไม้.
- [๓] เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปอาศัย (อยู่) บ้านได้เป็นหมู่
ใหญ่ ด้วยความเจริญอันเกิดแต่บ้านนั้น พราหมณ์นั้น
ได้บูชามหาชัย.
- [๔] พราหมณ์นั้นบูชามหาชัยแล้วก็กลับเข้าไปสู่อาศรม
เมื่อพราหมณ์นั้นกลับเข้าไปแล้ว พราหมณ์อื่นก็มา.

- [๕] พราหมณ์อื่นมีทำพิการ เติงกัณ ฟันเขลอะ มิ
ฐลีนศิระะ เข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้ว ขอทรัพย์
ห้าร้อย.
- [๖] พาวรีพราหมณ์เห็นพราหมณ์นั้นเข้าแล้ว ก็เชิญให้
นั่ง แล้วก็ถามถึงความสุขสำราญและความไม่มีโรค และ
ได้กล่าวคำนี้ว่า
- [๗] ทรัพย์ของเรามีอันจะพึงให้เราสละหมดแล้ว คุณก่อน
พราหมณ์ ท่านเชื่อเราเถิด ทรัพย์ห้าร้อยของเราไม่มี.
- [๘] ถ้าเมื่อเราขอ ท่านจักไม่ให้ ในวันที่เจ็ด ศิระะของ
ท่านจงแตกเจ็ดเสียด.
- [๙] พราหมณ์นั้นเป็นคนโกหก ประูแต่งแสดงเหตุให้
กลัว พาวรีพราหมณ์ได้ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้ว ก็เป็น
ทุกข์.
- [๑๐] มีลูกศรคือความโศกเสียบแทงแล้ว ไม่บริโภคอาหาร
ก็ชูปดม ไซแต่เท่านั้น ใจของพาวรีพราหมณ์ผู้มีจิต
เป็นอย่างนั้นย่อมไม่ยินดีในการบูชา.
- [๑๑] เทวดา (ที่สิงอยู่ใกล้อาศรมของพาวรีพราหมณ์) ผู้
ปรารถนาประโยชน์ เห็นพาวรีพราหมณ์หวาดกลัวเป็น
ทุกข์อยู่ จึงเข้าไปหาพาวรีพราหมณ์แล้วได้กล่าวว่า
- [๑๒] พราหมณ์ผู้มีความต้องการทรัพย์นั้น เป็นคนโกหก
ย่อมไม่รู้จักศิระะ ความรู้จักศิระะหรือธรรมอันให้ศิระะ
ตกไป ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์นั้น.

- [๑๓] พาวรีพราหมณ์ดำริว่า เทวดานี้อาจรู้ได้ในบัดนี้ (กล่าว
ว่า) ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอท่านจงบอกศีระและธรรมอัน
ให้ศีระตกไปแก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจะขอฟังคำของ
ท่าน.
- [๑๔] แม้ข้าพเจ้าก็ไม่รู้จักศีระและธรรมอันให้ศีระตกไป
ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ ความเห็นซึ่งศีระและ
ธรรมอันให้ศีระตกไป ย่อมมีแก่พระชินเจ้าทั้งหลาย
เท่านั้น.
- [๑๕] พ. ก็ในบัดนี้ ใครในปฐพีมณฑลนี้ย่อมรู้จักศีระ
และธรรมอันให้ศีระตกไป ดูก่อนเทวดา ขอท่านจงบอก
ท่านผู้นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.
- [๑๖] เท พระสักยบุตร เป็นวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช
เสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์บุรี เป็นพระพุทธรเจ้าผู้นำ
สัตว์โลก เป็นผู้กระทำ (แสดง) ธรรมให้สว่าง.
- [๑๗] ดูก่อนพราหมณ์ พระสักยบุตรนั้นแหละ เป็น
พระสัมพุทธเจ้า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บรรลุ
กำลังแห่งอภิญาทั้งปวง มีพระจักขุในธรรมทั้งปวง ทรง
ถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งธรรมทั้งปวง ทรงน้อมพระทัย
ไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ.
- [๑๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระพุทธรเจ้าใน
โลก มีพระจักขุ ย่อมทรงแสดงธรรม ท่านจงไปทูลถาม
พระองค์เถิด พระองค์จักทรงพยากรณ์ปัญหานั้นแก่ท่าน.

[๑๕] พาวรีพราหมณ์ได้ฟังคำว่า พระสัมพุทธเจ้า แล้วมีความเบิกบานใจ มีความโศกเบาบาง และได้ปีติอันไพบูรณ์.

[๒๐] พาวรีพราหมณ์นั้น มีใจยินดี มีความเบิกบาน โสมนัส ถามถึง (พระผู้มีพระภาคเจ้า) กะเทวดานั้น (และประกาศว่า) พระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ประทับอยู่ ณ ที่ใด คือบ้าน นิคม หรือชนบทไหน เราทั้งหลายพึงไปนมัสการพระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่า ณ ที่ใด.

[๒๐] เท. พระสักยบุตรนั้น เป็นพระชินะ มีพระปัญญา สามารถ มีพระปัญญากว้างขวางเช่นแผ่นดินอันประเสริฐ เป็นนักปราชญ์ ไม่มีอาสวะ ทรงรู้แจ้งศีระและธรรมอันให้ศีระตกไป ทรงองอาจกว่านรชน ประทับอยู่ ณ พระราชมณเฑียรแห่งพระเจ้าโกศลในพระนครสาวัตถีนั้น.

[๒๒] ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์ได้เรียกพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นศิษย์ ผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์มา (บอกว่า) ดูก่อนมาณพทั้งหลาย มาเถิด เราจักบอก ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา.

[๒๓] ความปรากฏเนื่องๆ แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดนั้น ยากที่จะหาได้ในโลก วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก มีพระนาม

ปรากฏว่า พระสัมพุทธเจ้า ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมือง
สาวัตถี ดูพระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์.

[๒๔] ข้าแต่ท่านพรหมณ์ ก็ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วจะ
รู้จักว่าเป็นพระพุทธรูปได้อย่างไร ข้าพเจ้าทั้งหลายจะ
รู้จักพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยอุบายอย่างไร ขอท่าน
จงบอกอุบายนั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด.

[๒๕] พว. ก็มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วใน
มนต์ทั้งหลาย ท่านกล่าวไว้แจ่มแจ้ง บริบูรณ์แล้วโดย
ลำดับ.

[๒๖] ท่านผู้ใดมีมหาบุรุษลักษณะเหล่านั้นในกายตัว ท่านผู้
นั้นมีคติเป็นสองอย่างเท่านั้น มิได้มีคติเป็นที่สาม.

[๒๗] คือ ถ้าอยู่ครองเรือน พึงครอบครองแผ่นดินนี้ ย่อม
ปกครองโดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้
ศัสตรา.

[๒๘] และถ้าท่านผู้นั้นออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสดังหลังคาอันเปิด
แล้ว ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า.

[๒๙] พาวรีพรหมณ์ (บอกแล้ว) ซึ่งชาติ โศคร ลักษณะ
และมนต์อย่างอื่นอีก กะพวกศิษย์ (ได้สั่งว่า) ท่าน
ทั้งหลายจงถามถึงศีระและธรรมอันให้ศีระตกไปด้วย
ใจเท่านั้น.

[๓๐] ถ้าท่านผู้นั้นจักเป็นพระพุทธรูป ผู้เห็นธรรมไม่มี

เครื่องกัน เมื่อท่านทั้งหลายถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จัก
แก้ด้วยวาจา.

- [๑๑] พราหมณ์ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ คือ อจิตพราหมณ์
ติสสเมตเตยพราหมณ์ ปุณณกพราหมณ์ เมตตคุ-
พราหมณ์.
- [๑๒] โธตทพราหมณ์ อุปสิวพราหมณ์ นัททพราหมณ์
เหมกพราหมณ์ โตเทยพราหมณ์. กัปปพราหมณ์
ชตุกัณณิพราหมณ์ ผู้เป็นบัณฑิต.
- [๑๓] ภัทราฐพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ โปสาลพราหมณ์
โอมราชพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์ ปิงคิยพราหมณ์ผู้
แสวงหาคุณใหญ่ ได้ฟังวาจาของพาวรีพราหมณ์แล้ว.
- [๑๔] ทั้งหมดนั้น เฉพาะคนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ
ปรากฏแก่โลกทั้งปวง เป็นผู้เจริญฉะฉาน ยินดีในฉะฉาน
เป็นธีรชนผู้มีจิตอบรมด้วยวาสนาในกาลก่อน.
- [๑๕] พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทุกคน ทรงชฎาและหนังเสือ
อภิวัตพาวรีพราหมณ์และกระทำประทักษิณแล้ว มุ่งหน้า
เดินไปทางทิศอุดร.
- [๑๖] ผู้สถานเป็นที่ตั้งแห่งแวงแคว้นมุพกะ เมืองมาหิสสตี
ในกาลนั้น เมืองอุชเชนี เมืองโคณฑะระ เมืองเวทิสะ
เมืองวนสวหะ.
- [๑๗] เมืองโกสัมพี เมืองสาเกต เมืองสาวัตถิ เป็นเมือง
อุดม เมืองเสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารา.

- [๓๘] เมืองป่าวา โภคนคร เมืองเวสาลี เมืองมคธและ
ปาสาณเจดีย์ อันเป็นรมณีสถานนารีนรมย์ใจ.
- [๓๙] พราหมณ์เหล่านั้นรับขึ้นสู่ภูเขา (ปาสาณเจดีย์)
เหมือนคนระหายน้ำรับหาน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ารับหา
ลาภใหญ่ และเหมือนคนถูกความร้อนแผดเผาและรับหา
ร่มฉะนั้น.
- [๔๐] ก็ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์ห้อม-
ล้อมแล้วทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุทั้งหลาย ประหนึ่ง
ว่าราชสีห์บันลือสีหนาทอยู่ในป่า.
- [๔๑] อจิตพราหมณ์ ได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้เพียงดั่งว่า
ดวงอาทิตย์มีรัศมีฉายออกไป และเหมือนดวงจันทร์
เต็มดวงในวันเพ็ญ.
- [๔๒] ลำดับนั้น อจิตพราหมณ์ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง
รื่นเรใจเพราะได้เห็นอนุพยัญชนะบริบูรณ์ ในพระกาย
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทูลถามปัญหาด้วยใจ.
- [๔๓] อ. ท่านเจาะจงใคร จงบอกโคตรพร้อมด้วยลักษณะ
บอกความสำเร็จในมนต์ทั้งหลาย พราหมณ์สอนมาณพ
เท่าไร.
- [๔๔] พ. พราหมณ์นั้นมีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร
ลักษณะ ๓ อย่างมีในตัวของพราหมณ์นั้น พราหมณ์นั้น
เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งไตรเพท.
- [๔๕] พาวรีพราหมณ์ ถึงความสำเร็จในธรรมของตน สอน

- มาณพ ๕๐๐ ในมหาบุรุษลักษณะ และคัมภีร์อิติहाสะ
พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนตศาสตร์ และคัมภีร์เกฏฐศาสตร์.
- [๔๖] ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ผู้ตัดเสียซึ่งตัณหา
ขอพระองค์ทรงประกาศความกว้างแห่งลักษณะทั้งหลาย
ของพาวรีพราหมณ์ ความสงสัยอย่าได้มีแก่ข้าพระองค์
ทั้งหลายเลย.
- [๔๗] พราหมณ์นั้นย่อมปกปิดหน้าได้ด้วยลิ้น มีอุณาโลมอยู่
ในระหว่างคิ้ว และมีวัยวะที่ซ่อนอยู่ในผ้า อยู่ในฝัก
ดูก่อนมาณพ ท่านจงรู้อย่างนี้.
- [๔๘] คนทั้งปวงไม่ได้ฟังใคร ๆ ซึ่งเป็นผู้ถาม ได้ฟังปัญหา
ทั้งหลาย ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้แล้ว เกิดความ
โสมนัส ประณมอัญชลี ย่อมคิดไปต่าง ๆ (ว่า)
- [๔๙] ใครหนอ เป็นเทวดา เป็นพระพรหม หรือเป็น
พระอินทร์ผู้สุขุมบดี เมื่อเขาถามปัญหาด้วยใจ จะแก้
ปัญหานั้นกะใครได้.
- [๕๐] อ. พาวรีพราหมณ์ย่อมถามถึงศีรยะ และธรรมอัน
ทำให้ศีรยะตกไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสวงหา
ขอพระองค์ทรงโปรดพยากรณ์ข้อนั้น กำจัดเสียซึ่งความ
สงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด.
- [๕๑] พ. ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชาเป็นศีรยะ วิชาประกอบ
กับศรัทธา สติ สมาธิ จันทะ และวิริยะ เป็นธรรม
เครื่องยังศีรยะให้ตกไป.
- [๕๒] ลำดับนั้น อจิตมาณพผู้อันความโสมนัสเป็นอันมาก

อุดหนุนแล้ว กระทำซึ่งหนังสือเวียงบ่าข้างหนึ่ง แล้ว
ชบเสียรลงแทบพระยุคลบาท (ทูลว่า)

[๕๓] ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ผู้มีพระจักขุ พาวรีพราหมณ์
พร้อมด้วยพวกศิษย์ มีจิตเบิกบานโสมนัส ขอถวายบังคม
พระยุคลบาทของพระองค์.

[๕๔] พ. พาวรีพราหมณ์พร้อมด้วยพวกศิษย์จึงเป็นผู้มีสุข
ดุก่อนมาณพ และแม้ท่านก็ขอให้มีความสุข มีชีวิตอยู่
ยืนนานเถิด.

[๕๕] เราให้โอกาสแก่พาวรีพราหมณ์ แก่ท่าน และแก่
พราหมณ์ทั้งหมดตลอดข้อสงสัยทั้งปวง ท่านทั้งหลายย่อม
ปรารถนาปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ในใจ ก็จงถามเถิด.

[๕๖] เมื่อพระสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอกาสแล้ว อชิต-
พราหมณ์นั่งประนมมือ แล้วทูลถามปฐมปัญหา
พระตถาคต ในบริษัทนั้น.

จบวัตตูกาถา

อชิตมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอชิตะ

[๕๗] (ท่านอชิตะทูลถามปัญหาว่า)

โลกอันอะไรสิหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุ
อะไรสิ อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอพระองค์
จงตรัสบอก อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

[๕๘] คำว่า **โลกอันอะไรสิหุ้มห่อไว้** ความว่า โลกนรก โลก
ดิรัจฉาน โลกเปตติวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นธโลก ธาตุโลก
อายตนโลก โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลก กับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก
โลกนี้อันอะไรปกปิด ปิดบัง ปกคลุม หุ้มห่อ ครอบไว้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **โลกอันอะไรสิหุ้มห่อไว้**.

[๕๙] บทว่า **อิติ** ในอุเทศว่า "**อิจฺจายสุมา อชิโต**" เป็นบท
สนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทยังบทให้บริบูรณ์ เป็นความประชุม
แห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ บทว่า **อิติ** นี้เป็นไปตาม
ลำดับบท. บทว่า **อายสุมา** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่อง
กล่าวโดยเคารพ. บทว่า **อายสุมา** นี้เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นไปกับ
ด้วยความเคารพและความยำเกรง. บทว่า **อชิโต** เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ
เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องร้องเรียก เป็นนาม เป็นการ
ตั้งชื่อ เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะของพราหมณ์
นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "**อิจฺจายสุมา อชิโต**."

[๖๐] คำว่า **โลกไม่ปรากฏ** เพราะเหตุอะไรสิ ความว่า โลกไม่
ปรากฏ ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง ไม่ไพโรจน์ ไม่แจ่ม ไม่กระจ่าง เพราะ
เหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **โลกไม่ปรากฏ** เพราะเหตุอะไรสิ.

[๖๑] คำว่า **อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น** ขอพระองค์จง
ตรัสบอก ความว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทา เป็นเครื่องข้อม เป็นเครื่อง
ผูก เป็นเครื่องเข้าไปเสerahมอ ของโลกนั้น คือ **โลกอันอะไรฉาบทา**
คิดให้เปื้อน ให้มัวหมอง เปื้อน ระคนไว้ ข้อมไว้ คล้องไว้ พัวพันไว้
ขอพระองค์จงตรัสบอก เล่า แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก

ทำให้ตื่น ประภาส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทา โลกนั้น ขอพระองค์จงตรัสบอก.

[๖๒] คำว่า อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น ความว่า อะไร เป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นเครื่องเสียดสี เป็นอันตราย เป็น เครื่องขัดข้องของโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ ของโลกนั้น.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมาณพทูลถามปัญหา ว่า)

โลกอันอะไรตีหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะเหตุ
อะไรตี อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอพระองค์
จงตรัสบอก อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

[๖๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) คุณก่อนอชิตะ)

โลกอันอวิชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะความ
ตระหนี่ เรากล่าวตักท้าวว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลก ทุกข์
เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

[๖๔] ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ใน
ทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนสุด
เบื้องต้น ความไม่รู้ในส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนสุดเบื้องต้น
และส่วนสุดเบื้องปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลาย อันอาศัยกันและกัน
เกิดขึ้น คือความเป็นปัจจัยแห่งธรรมนี้ ชื่อว่า " อวิชา " ความไม่รู้ ความ
ไม่เห็น ความไม่ถึงพร้อมเฉพาะ ความไม่ตามตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม

ความไม่แทงตลอด ความไม่ถึงพร้อม ความไม่ถึงรอบ ความไม่เห็นเสมอ
ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความรู้ได้ยาก ความเป็นคน
เขลา ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลงใหล ความมัวเมา อวิชาเป็นโอะฆะ
อวิชาเป็นโยคะ อวิชาเป็นอนุสัย อวิชาเป็นเครื่องกัฏฐุม อวิชา
เป็นข่าย โมะหะ อกุศลมูล ชื่อว่า "อวิชา" ในอุเทศว่า อวิชชช
นิวุโต โลโก นี้เรียกว่า อวิชา. โลกนรก โลกเดียรัจฉาน โลก
เปตติวิสัย โลกมนุษย์ โลกเทวดา ชั้นชโลก ชาติโลก आयตनโลก
โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลกกับทั้งเทวโลก นี้เรียกว่า โลก. โลกอัน
อวิชชา นี้ ปิดบัง ปกคลุม หุ้มห่อ ครอบไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
โลกอันอวิชาหุ้มห่อไว้.

[๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า "อชิตะ"
บทว่า ภควา นี้เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทำลายราคะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรงทำลาย
โทสะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรงทำลายโมหะ เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า ภควา ทรงทำลายมานะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรง
ทำลายทิฏฐิ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรงทำลายเสียนนาม
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรงจำแนก ทรงแจกพิเศษ ทรงจำแนก
เฉพาะซึ่งธรรมรัตนะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา ทรงทำซึ่งที่สุดแห่ง
ภพทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา มีกายอันอบรมแล้ว เพราะ
เหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา มีศีลอันอบรมแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
ภควา มีจิตอันอบรมแล้ว มีปัญญาอันเจริญแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสพเสนาสนะอันสงัด คือป่าและป่า
เปลี่ยว เงียบเสียง ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแต่หมู่ชน ควรทำ
กรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกออกเร้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเกศขบิหาร เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งอรรถรส ธรรมรส วิมุตติ-
รส แห่งอริศีล อริจิต อริปัญญา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งฌาน อัปปมัญญา ๔ อรูป-
สมาบัติ ๔ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิกายตนะ ๘
อนุปัพพวิหารสมาบัติ ๘ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๒๐ กสิณ-
สมาบัติ ๑๐ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานัสสติ อสุภฌานสมาบัติ
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งสติปัญฐาน ๔ สัมมัปป-
ธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมี
องค์ ๘ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ภควา.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีส่วนแห่งกำลังของพระตถาคต ๑๐
เวสัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ เพราะเหตุ
นี้ จึงชื่อว่า ภควา. พระนามว่า ภควา นี้ พระมารดาмиได้ทรงตั้ง
พระบิดาமிได้ทรงตั้ง พระภคินีมิได้ทรงตั้ง พระภาคามีได้ทรงตั้ง มิตร

และอำมาตย์มิได้ตั้ง พระญาติสายโลหิตมิได้ทรงตั้ง สมณพราหมณ์แล
เทวดาก็มิได้ตั้ง พระนามว่า ภควา นี้ เป็นวิโมกข์นตีกนาม คือพระนาม
ที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความหลุดพ้น พระนามว่า ภควา นี้ เป็นสังฆิก
บัญญัติ พระนามของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว พร้อมด้วย
การบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้มหาโพธิ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
"อชิตาติ ภควา."

[๖๖] คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ มีความว่า ความ
ตระหนี่ ๕ ประการ คือ อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ ๑ กุลมัจฉริยะ
ตระหนี่สกุล ๑ ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ ๑ วรรณมัจฉริยะ ตระหนี่
วรรณ ๑ ธรรมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม ๑ ท่านเรียกว่า เววจนะ ความ
ตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ความเป็นผู้ตระหนี่ ความปรารถนาต่าง ๆ
ความเหนียวแน่น ความเป็นผู้มีจิตหดหู่ โดยความเป็นจิตเหี้ยมร้อน
ความที่แห่งจิตอันใครเชื่อไม่ได้เห็นปานนี้ เรียกว่า ความตระหนี่.

อีกอย่างหนึ่ง แม้ความตระหนี่ขั้นนี้ ท่านก็เรียกว่ามัจฉริยะ แม้ความ
ตระหนี่ธาตุ ท่านก็เรียกว่ามัจฉริยะ.

ความประมาท สมควรกล่าว การปล่อยจิต ความเพิ่มการปล่อย
จิต ในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโนทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณ
ก็ดี หรือความเป็นผู้ทำด้วยความไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ทำไม่ติดต่อ
ความเป็นผู้หยุด ๆ ความเป็นผู้มีความประพฤตีย่อหย่อน ความเป็นผู้
ปลงฉันท์ ความเป็นผู้ทอดธุระ ความเป็นผู้ไม่ซ่องเสพ ความไม่เจริญ
ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในการ
บำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นความประมาท ความมัวเมา กิริยาที่

มัวเมา ความเป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ เรียกว่า ประมาท.

คำว่า โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่ เพราะความประมาท
ความว่า โลกไม่ปรากฏ ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง ไม่ไพโรจน์ ไม่แจ่ม
ไม่กระจ่าง เพราะความตระหนี่นี้ เพราะความประมาทนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า โลกไม่ปรากฏ เพราะความตระหนี่ เพราะความประมาท.

[๖๗] คำว่า เรากล่าวว่าค้นหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก ความว่า
ค้นหา เรียกว่า ชัปปา ความกำหนด ความกำหนดนัก ความยินดี
ความพลอยยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนดด้วยความเพลิดเพลิน
ความกำหนดนักแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความ
อยาก ความพัวพัน ความข้อง ความจม ความหวั่นไหว ความลวง
ธรรมชาติอันให้สัตว์เกิด ธรรมชาติอันให้สัตว์เกิดกับทุกข์ ธรรมชาติอัน
เย็บไว้ ธรรมชาติเพียงดั่งข้าย ธรรมชาติอันไหลไป ธรรมชาติอันชาน
ไปในอารมณ์ต่างๆ ความเป็นผู้หลับ ความกว้างขวาง ธรรมชาติอัน
ให้อายุเสื่อม ความเป็นเพื่อน ความตั้งใจไว้ ธรรมชาติอันเป็นเหตุนำไป
สู่ภพ ธรรมชาติเพียงดั่งว่าป่า ธรรมชาติเพียงดั่งว่าหมู่ไม้ในป่า ความ
สนิทสนม ความมีเชื้อใย ความเพ่ง ความพัวพัน ความหวัง กิริยาที่
หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น
ความหวังในรส ความหวังในโณภูฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังใน
ทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความกระชิบ ความกระชิบทั่ว
ความกระชิบยิ่ง กิริยาที่กระชิบ ความเป็นผู้กระชิบ ความโลภ กิริยาที่โลภ
ความเป็นผู้โลภ ความที่ค้นหาหวั่นไหว ความเป็นผู้ต้องการให้สำเร็จ
ความกำหนดผิดธรรมดา ความโลกไม่สม่าเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่

ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความประสงค์ กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหารูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา รูปตัณหา สัตถตัณหา
คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา ธรรมตัณหา โอฆะ โยคะ
คันถะ อุปาทาน ธรรมชาติเป็นเครื่องกั้น ธรรมชาติเป็นเครื่องบัง
ธรรมชาติเป็นเครื่องปิด ธรรมชาติเป็นเครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย กิเลส
เครื่องกั้มรุม ธรรมชาติเพียงดั่งว่าเถาวัลย์ ความตระหนี่ มูลแห่งทุกข์
แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร วิสัยมาร โจรแห่งมาร เครื่อง
ผูกแห่งมาร ตัณหาเพียงดั่งว่าแม่น้ำ ตัณหาเพียงดั่งว่าข่าย ตัณหาเพียง
ดั่งว่าสายโซ่ ตัณหาเพียงดั่งว่าทะเล อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล นี้เรียกว่า
ชัปปา (ตัณหา) ตัณหานี้เป็นเครื่องทา เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูก
เป็นอุปกิเลสของโลก โลกอันตัณหานี้ไถ้ทา ฉาบทา ให้หมอง ให้
มัวหมอง ให้เปื้อน ระคนไว้ ข้องไว้ คล้องไว้ พันไว้ เรย์อมกล่าว
บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวว่าตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก.

[๖๘] ชื่อว่า ทุกข์ ในอุเทศว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น
คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ในกำเนิดดิรัจฉาน ทุกข์ในเปตติ-
วิสัย ทุกข์ในมนุษย ทุกข์มีการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีการตั้งอยู่ใน
ครรภ์เป็นมูล ทุกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูล ทุกข์เนื่องแต่สัตว์ผู้เกิด
ทุกข์เนื่องแก่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เกิดแต่ความเพียรของตน ทุกข์เกิด
แต่ความเพียรของผู้อื่น ทุกข์ในทุกข์ สงสารทุกข์ วิปริณามทุกข์ โรคตา
โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคในศีรษะ โรคในหู โรคในปาก

โรคฟัน โรคไธ โรคมอกร่อ โรคริคสีดวงจุมก โรคร้อนใน โรคชรา
โรคในท้อง โรคสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน
ฝี กลาก โรคหืด โรคลมบ้าหมู หิดด้าน หิดเปื่อย คุคทะราด ลำลาบ
คุคทะราดใหญ่ โรครากเลือด โรคคิ โรคเบาหวาน โรคริคสีดวงทวาร
โรคต่อม บานทะโรค อาพารมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพารมีเสมหะเป็นสมุฏ-
ฐาน อาพารมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพารมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาพาร
เกิดเพราะฤดูแปรไป อาพารเกิดเพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ
อาพารเกิดเพราะความเพียร อาพารเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์
แต่เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เสือกกลาน ความตายของ
มารดาที่เป็นทุกข์ ความตายของบิดาก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่น้องชาย
ก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่น้องหญิงก็เป็นทุกข์ ความตายของบุตรก็
เป็นทุกข์ ความตายของธิดาก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งญาติก็เป็นทุกข์
ความฉิบหายแห่งภคทรัพย์ก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายเพราะโรคก็เป็นทุกข์
ความฉิบหายแห่งศีลก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งทัญญูก็เป็นทุกข์. ความ
เกิดขึ้นของกรรมทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมปรากฏตั้งแต่ต้น กรรมทั้งหลาย
เหล่านั้นเมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ ความดับย่อมปรากฏ. วิบากอาศัยกรรม กรรม
อาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามก็อาศัยรูป นามรูปไปตามชาติ ชราก็ติดตาม
พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มี
อะไรเป็นที่เร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง นี้เรียกว่าทุกข์
ทุกข์เป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นเครื่องเสียดสี เป็นอันตราย เป็น

เครื่องขัดข้อง ของโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏเพราะความ
ตระหนี่ เรากล่าวว่าตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลก ทุกข์
เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

[๖๕] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

กระแสน้ำหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง อะไร
เป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอก
ธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสน้ำหลาย กระแสน้ำหลาย
อันอะไรย่อมปิดกั้นได้.

[๗๐] กระแส คือ ตัณหา กระแส คือ ทิฏฐิ, กระแส คือ
กิเลส, กระแส คือ ทุจริต, กระแส คือ อวิชา ชื่อว่ากระแสใน
อุเทศว่า " สนวนฺติ สพฺพฺหิ โสตา." บทว่า สพฺพฺหิ คือ ในอายตนะ
ทั้งปวง. บทว่า สนวนฺติ ความว่า ย่อมไหลไป ย่อมไหลหลัง ย่อมเลื่อน
ไป ย่อมเป็นไป คือ ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็น
ไปในรูปทางจักขุ ในเสียงทางหู ในกลิ่นทางจมูก ในรสทางลิ้น ใน
โผฏฐัพพะทางกาย ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็นไป
ในธรรมารมณ์ทางใจ รูปตัณหา ย่อมไหลไป ย่อมหลังไป ย่อมเลื่อนไป
ย่อมเป็นไปทางจักขุ สัทตตัณหาย่อมไหลไป... ทางหู กันธตัณหา
ย่อมไหลไป... ทางจมูก รสตัณหาย่อมไหลไป... ทางลิ้น โผฏฐัพพ-

ตัณหาย่อมไหลไป... ทางกาย ธรรมตัณหาย่อมไหลไป ย่อมหลังไป
ย่อมเลื่อนไป ย่อมเป็นไปทางใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสทั้งหลาย
ย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง.

[๗๑] คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา อชิโต เป็นบทสนธิ
เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทยังบทให้บริบูรณ์ เป็นความประชุมแห่งอักษร
เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ. คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.
บทว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวถึง เป็นไปกับด้วยความเคารพและ
ความยำเกรง. บทว่า อชิโต เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้
เป็นบัญญัติ เป็นเครื่องร้องเรียก เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่อง
ทรงชื่อ เป็นภาษาที่เรียก้องกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็นเครื่อง
กล่าวเฉพาะของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า " อิจฺจายสุมา
อชิโต. "

[๗๒] คำว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ความว่า อะไร
เป็นเครื่องกั้น คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา
เป็นเครื่องคุ้มครองกระแสทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อะไรเป็น
เครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย.

[๗๓] คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแส
ทั้งหลาย ความว่า ขอพระองค์จงตรัส คือ จงทรงบอก แสดง บัญญัติ
แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องกั้น
คือ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็น
เครื่องคุ้มครองกระแสทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ขอพระองค์จง
ตรัสบอกซึ่งธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย.

[๗๔] คำว่า กระจกทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดกันได้ ความว่า กระจกทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดบังได้ คือ ย่อมตัดขาด ย่อมไม่ไหล ย่อมไม่หลัง ย่อมไม่เลื่อน ย่อมไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระจกทั้งหลายอันอะไรย่อมปิดได้.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า (อชิตมาณพทูลถามว่า)

กระจกทั้งหลายย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง อะไร เป็นเครื่องกั้นกระจกทั้งหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอก ธรรมเป็นเครื่องกั้นกระจกทั้งหลาย กระจกทั้งหลายอัน อะไรย่อมปิดกันได้.

[๗๕] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) คุณก่อนอชิตะ) กระจก เหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระจกเหล่านั้น เรา กล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระจกทั้งหลาย กระจกเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกันได้.

[๗๖] คำว่า กระจกเหล่าใดในโลก ความว่า กระจกเหล่านี้ใด เราบอกแล้ว เล่าแล้ว แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แต่งตั้งแล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว ประกาศแล้ว คือ กระจกค้นหา กระจก ทิฎฐิ กระจกกิเลส กระจกทุจริต กระจกอวิชา. บทว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก ชาติโลก อายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระจกเหล่าใดในโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส เรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อชิตะ.

[๗๗] ความระลึก คือ ความตามระลึก ความระลึกเฉพาะ สติ ความระลึก ความทรง ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค (มรรคที่เป็นไปแห่งบุคคลผู้เดียว). ชื่อว่า สติ ในอุเทศว่า "สติ เตสํ นิवारณํ" นี้เรียกว่า สติ. บทว่า เป็น เครื่องกั้น ความว่า เป็นเครื่องกั้น คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่อง ป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น.

[๗๘] คำว่า เราย่อมกล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ความว่าเราย่อมกล่าว ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ย่อมแต่งตั้ง ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนก ย่อมทำให้ดีขึ้น ย่อมประกาศ ซึ่งธรรมเป็น เครื่องกั้น คือ เป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องคุ้มครอง กระแสทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อม กล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย.

[๗๙] ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือก เห็นธรรม สัมมาทิฐิ ชื่อว่า ปัญญา ในอุเทศว่า ปญญาเยเต ปิถีย- ยเร. ชื่อว่า กระแสเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกั้นได้ ความว่า กระแส เหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกั้นได้ คือ ย่อมตัดขาด ไม่ไหลไป ไม่ลั่งไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ย่อมปิดกั้นได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อัน ปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ย่อมปิดกั้นได้... ไม่ เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า ธรรมทั้งปวงเป็น

อนัตตา ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้
รู้เห็นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป
กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมี
วิญญาณ ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคล
ผู้รู้เห็นว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็น
ไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีสพายตนะ ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญา
ของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ย่อมปิดกั้น
ได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้
อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ย่อม
ปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแส
เหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็น
ว่า เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแส
เหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและ
มรณะ ย่อมปิดกั้นได้ ... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคล
ผู้รู้เห็นว่า เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ เพราะ
สพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ

ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพ
จึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ
ย่อมปิดกั้นได้ คือ ย่อมปกปิด ย่อมไม่ไหลไป ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป
ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข-
สมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ย่อมปิดกั้นได้... ไม่
เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นว่า เหล่านี้อาสวะ
นี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับ
อาสวะ ย่อมปิดกั้นได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคล
ผู้รู้เห็นว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้
ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง ย่อมปิดกั้น
ได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสาชยณะ ๖ ย่อม
ปิดกั้นได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็นความ
เกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งอุปาทานขันธ ๕
ย่อมปิดกั้นได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคลผู้รู้เห็น
ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งมหาภูต-
รูป ๔ ย่อมปิดกั้นได้... ไม่เป็นไป กระแสเหล่านี้ อันปัญญาของบุคคล
ผู้รู้เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมี
ความดับไปเป็นธรรมดา ย่อมปิดกั้นได้ คือ ย่อมปกปิด ย่อมไม่ไหลไป
ไม่หลังไป ไม่เลื่อนไป ไม่เป็นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระแสเหล่านี้
อันปัญญาย่อมปิดกั้นได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

กระแสน้ำไหลในโลกล สติเป็นเครื่องกั้นกระแส
เหล่านั้น เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย
กระแสเหล่านี้ อันปัญญาย่อมปิดกั้นได้.

[๘๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ปัญญา สติ และนามรูป
ย่อมดับไป ณ ที่ไหน ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระ
องค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๘๑] ความรู้ชัด กิริยาที่รู้ชัด ความเลือกเฟ้น ความเลือกเฟ้นทั่ว
ความกำหนดพร้อม ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความ
เป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียดอ่อน ปัญญาเป็นเครื่อง
จำแนกความคิด ความพิจารณา ปัญญาตั้งแผ่นดิน ความปรีชา ปัญญาอัน
นุ่มไป ความเห็นแจ้ง ความรู้ทั่วพร้อม ปัญญาอันเจาะแทงเหมือนประดัก
ปัญญินทรีย์ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเพียงดั่งศาสตรา ปัญญาเป็นเพียง
ดั่งปราสาท ปัญญาเพียงดั่งแสงสว่าง ปัญญาเพียงดั่งรัศมี ปัญญาเพียงดั่ง
ประทีป ปัญญาเพียงดั่งรัตนะ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมา-
ทิฎฐิ. ชื่อว่า ปัญญา ในอุเทศว่า "ปัญญา เจว สติ จาปี" ความระลึก
ความตามระลึก ๆ ล ๆ สัมมาสติ ชื่อว่า สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อชิตมาณพทูลถามว่า ปัญญา สติ.

[๘๒] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ... นามรูป ความว่า อรูป-
ชั้น ๔ ชื่อว่า นาม. มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัสมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า
รูป. บทว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย

เคารพ. บทว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ และความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ... นามรูป.

[๘๓] คำว่า เอตมฺเม ในอุเทศว่า "เอตมฺเม ปุณฺโณ ปพฺรุหิ" ความว่า ข้าพระองค์ขอลุลถาม ทูลวิงวอน เชื้อเชิญ ให้ประสาทข้อความใด. บทว่า ปุณฺโณ ความว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว คือ ทูลวิงวอน ทูลขอเชิญให้ประสาท. บทว่า ปพฺรุหิ ความว่า ขอจงตรัส จงบอก จงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๘๔] คำว่า กตฺถตฺตํ อปรุชฺชติ ความว่า นั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นั้นย่อมดับ ณ ที่ไหน.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ปัญญา สติ และนามรูป
ย่อมดับไป ณ ที่ไหน ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๘๕] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า)

ดูก่อนอชิตะ ท่านได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะแก้
ปัญหาข้อนั้นแก่ท่าน นามและรูปดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ

ที่ใด นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่ง
วิญญาณ.

[๘๖] บทว่า ยเมตํ ในอุเทศว่า " ยเมตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิ " คือ
ปัญญา สติ และนามรูป. บทว่า อปุจฺฉิ คือ มาถาม มาวิงวอน เชื้อเชิญ
ให้ประสาทแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านได้ถามปัญหาใดแล้ว.

[๘๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า " อชิ-
ตะ " ในอุเทศว่า " อชิ ตํ วทามิ เต. " บทว่า ตํ คือ ปัญญา สติ
และนามรูป. บทว่า วทามิ ความว่า เราจะกล่าว จะบอก จะแสดง
จะบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื่น ประกาศปัญหานั้น
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนอชิตะ เราจะกล่าวปัญหานั้นแก่ท่าน.

[๘๘] อรูปขันธ ๔ ชื่อว่า นาม ในอุเทศว่า " ยตุถ นามญจ
รูปญจ อเสถํ อปุรุชฺชติ. " มหาภูตรูป ๔ รูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔
ชื่อว่า รูป. คำว่า อเสถํ ความว่า ไม่เหลือ คือทั้งหมด โดยกำหนด
ทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า
อเสถํ นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า อปุรุชฺชติ ความว่า ย่อมดับ
คือสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นาม-
รูปย่อมดับไม่เหลือ ณ ที่ใด.

[๘๙] คำว่า นามรูปนั้นดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ
ความว่า ธรรมเหล่าใด คือ นามและรูป ฟังเกิดขึ้นในสงสารมีส่วน
เบื้องหน้าและที่ สุดอันรู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ธรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อม
สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ
อันสัมปยุตด้วยอภิสังขารธรรม ด้วยโสคาปัตติมรรคญาณ.

กรรมเหล่านี้ คือ นามและรูป พึ่งเกิดขึ้นในภพ ๕ เว้นภพ ๒
กรรมเหล่านั้น ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป
ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารกรรม ด้วย
สกทาคามิมรรคญาณ.

กรรมเหล่านี้ คือ นามและรูป พึ่งเกิดขึ้นในกามธาตุ รูปธาตุ
หรืออรูปธาตุ เว้นภพ ๑ กรรมเหล่านั้นย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ถึงความ
ตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุต
ด้วยอภิสังขารกรรม ด้วยอนาคามิมรรคญาณ.

กรรมเหล่านี้ คือ นามและรูป พึ่งเกิดขึ้น กรรมเหล่านั้นย่อมดับ
คือ ย่อมสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่ง
วิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขารกรรม ด้วยอรหัตมรรคญาณ เมื่อพระ-
อรหันต์ปรินิพพาน ด้วยปรินิพพานธาตุอันเป็นอนุปาทิสเสส กรรมเหล่านี้
คือ ปัญญา สติและนามรูป ย่อมดับ คือ ย่อมสงบ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้
ย่อมระวังไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณดวงสุดท้าย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นามรูปนั้นย่อมดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่งวิญญาณ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนอชิตะ ท่านได้ถามปัญหาข้อใดแล้ว เราจะ
แก้ปัญหานั้นแก่ท่าน นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือ
ณ ที่ใด นามรูปนั้นก็ดับ ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่ง
วิญญาณ.

๑. บาลีไทยเป็นปริมิวิญญาณสุส วิญญาณดวงก่อน อรรถกถาเป็นจริมวิญญาณสุส ได้แก่
วิญญาณดวงสุดท้าย แปลตามอรรถกถา เพราะตรงตามสภาวะ.

[๕๐] (ท่านอชิตะทูลถามว่า)

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และ
พระเสขบุคคลเหล่าใดในที่นี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา
ได้โปรดตรัสบอกความดำเนินของพระชีณาสพและเสข-
บุคคลเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๑] คำว่า "เย จ สงฺฆาตธมฺมา เส" ความว่า พระอรหันต-

ชีณาสพ ท่านกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะเหตุไร พระอรหันตชีณาสพ
ท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม เพราะเหตุว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น
มีธรรมอันนับแล้ว คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันพินิจแล้ว มีธรรม
อันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเป็นแจ้งแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว คือ
มีธรรมอันนับแล้วว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ...
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ๑๒๗
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา.

อนึ่ง ชั้นฐ ชาติ อายตนะ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วิญญูะ อันพระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นนับพร้อมแล้ว อนึ่ง พระอรหันต-
ชีณาสพเหล่านั้น ตั้งอยู่แล้วในที่สุดแห่งชั้นฐ ในที่สุดแห่งชาติ ในที่สุด
แห่งอายตนะ ในที่สุดแห่งคติ ในที่สุดแห่งอุบัติ ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ
ในที่สุดแห่งภพ ในที่สุดแห่งสงสาร ในที่สุดแห่งวิญญูะ ตั้งอยู่ในภพ
อันมีในที่สุด ตั้งอยู่ในอตภาพอันมีในที่สุด เป็นพระอรหันต์ผู้ทรงไว้ซึ่ง
กายอันมีในที่สุด.

ภพและอัตภาพ คือความเกิด ความตาย และสงสาร
นี้ของพระอรหันตชีณาสพเหล่านั้นมีเป็นครั้งสุดท้าย ท่าน
ไม่มีการเกิดในภพใหม่อีก.

เหตุนี้ พระอรหันตชีณาสพ ท่านจึงกล่าวว่า มีสังฆาตธรรม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด ผู้มีสังฆาตธรรม.

[๕๒] คำว่า "เสกฺขา" ในอุเทศว่า "เย จ เสกฺขา ปุณฺณ อธิ"

ความว่า เพราะเหตุไร จึงเรียกว่า พระเสกฺขา เพราะยังต้องศึกษาต่อไป
ศึกษาอะไร ศึกษาอริศีลสิกขาบ้าง อริจิตตสิกขาบ้าง อริปัญญาสิกขา
บ้าง.

ก็ **อริศีลสิกขาเป็นไฉน** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสื่อ สำนวน
ในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษ
แม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ศีลชั้นแม่เล็ก
ศีลชั้นแม่ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเครื่องกั้น เป็นความสำรวม เป็นความ
ระวัง เป็นประมุข เป็นประธานแห่งความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
นี้ชื่อว่า **อริศีลสิกขา.**

ก็ **อริจิตตสิกขาเป็นไฉน** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัด
จากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก
อยู่ บรรลุทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน นี้ชื่อว่า **อริจิตตสิกขา.**

ก็ **อริปัญญาสิกขาเป็นไฉน** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา
ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา เห็นความเกิดและความดับ เป็นอริยะ
เป็นเครื่องชำระแวกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุย่อมรู้ชัดตาม

ความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุให้เกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ปฏิบัติ
เครื่องให้ถึงความดับอาสวะ นี่ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา.

พระเสขะทั้งหลาย คำนึงถึงไตรสิกขานี้ศึกษาอยู่ รู้ศึกษาอยู่ อธิษ-
ฐานจิตศึกษาอยู่ น้อมใจไปด้วยศรัทธาศึกษาอยู่ ประคองความเพียร
ศึกษาอยู่ ตั้งสติไว้ศึกษาอยู่ ตั้งจิตศึกษาอยู่ รู้ทั่วด้วยปัญญาศึกษาอยู่
รู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างศึกษาอยู่ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ศึกษาอยู่
ละธรรมที่ควรละศึกษาอยู่ เจริญธรรมที่ควรเจริญศึกษาอยู่ ทำให้แจ้ง
ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษาอยู่ ประพตติเอื้อเพื่อ ประพตติเต็มใจ
สมาทานประพตติไป เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า พระเสขะ.

บทว่า ปุณฺณ ความว่ามีมาก คือ พระเสขะเหล่านี้ ได้แก่ พระ-
โศคาบัน ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโศคาปัตติผล พระสกทาคามี ท่านผู้ปฏิบัติ
เพื่อสกทาคามีผล พระอนาคามี ท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออนาคามีผล พระอรหันต์
และท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหันต์ผล. บทว่า อธิ ในที่นี้ คือ ในทฤษฎีนี้ ใน
ความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมนี้
ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตสุตตสนันนี้ ใน
อรรถาพจน์นี้ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และพระเสขะทั้งหลาย
ในที่นี้มีมาก.

[๕๓] อุเทศว่า "เตถลํ เม นิปโก อิริยํ ปุณฺณโจ ปพฺรุหิ มาริส"

ความว่า แม้พระองค์ มีปัญญา เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้
มีฌาน มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว
คือ ใต้ถาม ทูลวิงวอน ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ให้ประสาธแล้ว

ของจตรัส คือ จงบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้
ตื่น ประกาศซึ่งความดำเนิน คือ ความประพฤติ ความเป็นไป ความ
ประพฤติโดยเอื้อเพื่อ ธรรมอันเป็นโคจร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ข้อปฏิบัติ
ของพระอรหันตชีณาสพผู้มีสังฆาตธรรมและพระเสขะเหล่านั้น. บทว่า
มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เป็น
เครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์
ผู้มีปัญญาจตรัสบอกถึงความดำเนินของพระอรหันตชีณาสพ และพระ-
เสขะเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม และ
พระเสขบุคคลเหล่าใดในที่นี้มีมาก ข้าแต่พระองค์ผู้นิร-
ทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา จ
ตรัสบอกความดำเนินของพระอรหันตชีณาสพ และพระ-
เสขบุคคลเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๕๔] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า)

ดูก่อนอชิตะ ภิกษุไม่พึงตั้งใจในกามทั้งหลาย มีใจ
ไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง พึงมีสติวันรอบ.

[๕๕] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า "กามสุ นากิทธิขุณเฑย"

ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑.

วัตถุสามเป็นใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าพอใจ
เครื่องลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ สุกร ช้าง โค ม้า
ลา นาทินเงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น ชนบท
นางข้าว เรือนคลัง วัตถุอันชวนให้กำหนดอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
วัตถุสาม. อีกอย่างหนึ่ง กามส่วนอดีต กามส่วนอนาคต กามส่วนปัจจุบัน
กามภายใน กามภายนอก กามทั้งภายในภายนอก กามเลว กามปานกลาง
กามประณีต กามมีในอบาย กามมีในมนุษย์ กามอันเป็นทิพย์ กามที่
ปรากฏ กามที่นิรมิตเอง กามที่ผู้อื่นนิรมิต กามที่หวังแทน กามที่ไม่
หวังแทน กามที่ถือว่าของเรา กามที่ไม่ถือว่าของเรา กามาวจรธรรม
ทั้งปวง รูปาวจรธรรมทั้งปวง อรูปาวจรธรรมแม้ทั้งปวง ธรรมอันเป็น
วัตถุแห่งตัณหา ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่า กาม เพราะ
อรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความ
กำหนด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เหล่านี้เรียกว่า วัตถุ
สาม.

กิลตสามเป็นใจ ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ สังกัปปะ ราคะ
สังกัปปราคะ เป็นกาม ความพอใจในกาม ความกำหนดในกาม ความ
เพติดเพลินในกาม ตัณหาในกาม เสนหาในกาม ความกระหายในกาม
ความเร้าร้อนในกาม ความติดใจในกาม ความหลงในกาม ความพัวพัน
ในกาม ในกามทั้งหลาย กามโอะมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันท-
นิวรรณ์ คู่ก่อนกาม เราได้เห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว.

คู่ก่อนกาม เจ้าเกิดเพราะความดำริถึง เราจักไม่ดำริ
ถึงเจ้าละ คู่ก่อนกาม เจ้าจักไม่มีด้วยอาการอย่างนี้.

เหล่านี้เรียกว่า **กิเลสสาม**. ตัณหา ราคะ สาราณะ ๑ ๓ ๑ อภิชฌา โลกะ อกุศลมูล เรียกว่า ความติดใจ.

คำว่า **ไม่ติดใจในกามทั้งหลาย** ความว่า ไม่ติดใจ คือ ไม่พัวพัน เป็นผู้ไม่ติดใจ ไม่ถึงความติดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน ปราศจากความติดใจ สละความติดใจ คายความติดใจ ปลดปล่อยความติดใจ ละความติดใจ สลัดความติดใจ ปราศจากความกำหนด สละความกำหนด คายความกำหนด ปลดปล่อยความกำหนด ละความกำหนด สลัดความกำหนด ในกิเลสสามทั้งหลาย ในวัตถุสามทั้งหลาย เป็นผู้ไม่หิว ดับสนิท เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีตนอันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่ติดใจในกามทั้งหลาย**.

[๕๖] จิต มนะ มานัส หทัย ธรรมชาติขาวผ่อง อายตนะ คือใจ อินทรีย์คือใจ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ชื่อว่า ใจ ในอุเทศว่า "มนสานาวิโล ลียา" จิตเป็นธรรมชาติขุ่นมัว ยุ่งไป เป็นไป สืบต่อ ห้วนไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ โภคะ อุปนาหะ มกฺขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มหะ ปมาทะ จิตเป็นธรรมชาติขุ่นมัว ยุ่งไป เป็นไป สืบต่อไป ห้วนไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวาย ทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขาร ทั้งปวง.

คำว่า **พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว** ความว่า พึงเป็นผู้ไม่ขุ่นมัว คือไม่ ยุ่งไป ไม่เป็นไป ไม่สืบต่อไป ไม่ห้วนไหว ไม่หมุนไป สงบแล้วด้วยจิต

คือพึงละ สละ บรรเทา กระทำให้มีในที่สุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลส
ทั้งหลาย อันทำความชุ่มมัว พึงเป็นผู้งด เว้น เว้นขาด ออกไป สลัด
สงบ ระวัง หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสทั้งหลาย อันทำความชุ่มมัว
พึงเป็นผู้มีใจปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีใจ
ไม่ชุ่มมัวอยู่.

[๕๗] คำว่า กุลโล สัพพชมมานัน ความว่าเป็นผู้ฉลาดในธรรม
ทั้งปวงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์... ธรรม
ทั้งปวงเป็นอนัตตา... เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ๆ ล ๆ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็น
ธรรมดา พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง โดยเป็นสภาพที่ไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังผี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก
เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นสภาพชำรุด เป็นเสียด เป็นอุบาทว์
เป็นสภาพไม่สำราญ เป็นภัย เป็นอุปสรรค ห้วนไหว สุกัง ไม่ยั่งยืน
ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสภาวะ ไม่เป็นที่พึง วาง เปล่า สูญ
เป็นอนัตตา มีโทษ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่เป็นแก่นสาร
เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นผู้ฆ่า เป็นสภาพปราศจากความเจริญ มีอาสวะ
มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร มีชาติเป็นธรรมดา มีชราเป็นธรรมดา
มีพยาธิเป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
และอุปายาสเป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา โดยความเกิด
โดยความดับ ไม่มีคุณ มีโทษ ไม่มีอุบายเป็นเครื่องออกไป พึงเป็น
ผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พึงเป็นผู้ฉลาดในจันท์ ... ธาตุ ... आयตนะ ... ปฏิจสมุปบาท ... สติปัญญา ... สัมมัตถะ ... อิทธิบาท ... อินทรีย์ ... พละ ... โพชฌงค์ ... มรรค ... ผล ... นิพพาน พึงเป็นผู้ฉลาดในธรรม ทั้งปวงแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง आयตนะ ๑๒ คือ จักขุ รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โสภณัพพะ ใจ ธรรมารมณ์ เรียกว่า ธรรมทั้งปวง. ก็ภิกษุเป็นผู้ละความกำหนัดในอายตนะภายในภายนอก คือ ตัณหาขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งเหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดต่อไปเป็นธรรมดา ด้วยเหตุใด ภิกษุพึงเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง แม้ด้วยเหตุประมาณเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฉลาดในธรรม ทั้งปวง.

[๕๘] บทว่า สโต ในอุเทศว่า "สโต ภิกขุ ปริพุพเพ" ความว่า ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญกายานุปัสสนาสติปัญญา ในกาย ๑ มีสติเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัญญาในเวทนาทั้งหลาย ๑ มีสติเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัญญาในจิต ๑ มีสติเจริญสมมมานุปัสสนาสติปัญญาในธรรมทั้งหลาย ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อื่นอีก คือ มีสติเพราะเว้นความเป็นผู้ไม่มีสติ ๑ เพราะทำกรรมเป็นที่ตั้งแห่งความทำสติ ๑ เพราะละกรรมเป็นข้าศึกแก่สติ ๑ เพราะไม่หลงลืมกรรมอันเป็นนิमितแห่งสติ ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม้อื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยสติ ๑ เพราะถึงความชำนาญด้วยสติ ๑ เพราะความเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ ๑ เพราะไม่กลับปลงจากสติ ๑.

ภิกษุมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการแม่อื่นอีก คือ มีสติเพราะความเป็นผู้มีสติเสมอ ๑ เพราะความเป็นผู้สงบ ๑ เพราะความเป็นผู้ระงับ ๑ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของผู้สงบ ๑.

มีสติเพราะพุทธานุสสติ เพราะธัมมานุสสติ เพราะสังฆानุสสติ เพราะสีลानุสสติ เพราะจาคานุสสติ เพราะเทวดานุสสติ เพราะอานาปานัสสติ เพราะมรณานุสสติ เพราะกายคตาสติ เพราะอุปสมมานุสสติ สติ ๗ ล ๗ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้เรียกว่า สติ ภิกษุเป็นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ ภิกษุนั้นเรียกว่า มีสติ.

คำว่า "ภิกขุ" คือ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายกรรม ๘ ประการ คือ เป็นผู้ทำลายสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ภิกษุนั้นเป็นผู้ทำลายอกุศลกรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อน*สภิกยะ)

ภิกษุนั้นบรรลู่ถึงปรินิพพานแล้ว เพราะธรรมเป็นหนทางที่ตนทำ (ดำเนิน) แล้ว ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว ละแล้วซึ่งความเลื่อมและความเจริญ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภพใหม่สิ้นแล้ว.

คำว่า ภิกษุพึงมีสติเว้นรอบ ความว่า ภิกษุพึงมีสติเว้นรอบ คือ พึงมีสติเดิน พึงมีสติยืน พึงมีสตินั่ง พึงมีสตินอน พึงมีสติก้าวไปข้างหน้า

ฟังมีสติออกกลับ ฟังมีสติแลดู ฟังมีสติเหลียวดู ฟังมีสติคู้เข้า ฟังมีสติ
เหยียดออก ฟังมีสติทรงผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร ฟังมีสติเที่ยวไป ฟัง
มีสติอยู่ คือ เป็นไป เปลี่ยนแปลง รักษา บำรุง เยียวยา ให้เยียวยา
เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุฟังมีสติเว้นรอบ.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุไม่ฟังจิตใจในกามทั้งหลาย มีใจไม่ชุ่มมัว

ฉลาดในธรรมทั้งปวง ฟังมีสติเว้นรอบ.

[๕๕] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุ (โศคาปัตติมรรค)
ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน
ผู้มีฉันทะร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน มีความประสงค์ร่วมกัน มีความ
อบรมวาสนาร่วมกัน กับอชิตพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา และจิตของ
อชิตพราหมณ์นั้น ฟันแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น หนั่งเสื่อ
ชญา ผ้าคากรอง ไม้เท้า ลักจัน น้ำ ผม และหนดของอชิตพราหมณ์
หายไปแล้ว พร้อมด้วยกรบรรลอรหัต. อชิตพราหมณ์นั้น เป็นภิกษุ
ครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร เพราะการปฏิบัติ
ตามประโยชน์ นั่งประนมอัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า ประกาศว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้า
พระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบอชิตมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑

สัทธัมมปัชโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย จุฬนิกาย

อรรถกถาปารายนวรรค

อรรถกถาอชิตมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑

พึงทราบวินิจฉัยในอชิตสูตตนิเทศที่ ๑ แห่งปารายนวรรค ดัง
ต่อไปนี้.

อชิตมาณพได้ทูลถามปัญหาว่า

โลกอันอะไรหุ้มห่อไว้ โลกไม่ปรากฏ เพราะเหตุ
อะไร อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้น ขอพระองค์จง
ตรัสบอก อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

เราจะเว้นบทที่กล่าวแล้วในปัญหาที่ ๑ ที่อชิตมาณพทูลถามใน
ปัญหาที่สูงขึ้นไป และในนิเทศทั้งหลาย และบทที่ง่าย จักกล่าวเฉพาะ
ความต่างกันเท่านั้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า นิวุโต คือหุ้มห่อไว้. บทว่า กิสฺสาภิลปนํ
พฺรุติ คืออะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทาโลก ขอพระองค์จงตรัสบอก. บทว่า
อาวุโต คือ ปกปิด. บทว่า โอมฺสุญฺญํ ปิตบงฺ คือกปิดเบื้องล่าง. บทว่า
ปีหิตฺโต ปกคลุม คือคลุมส่วนบน. บทว่า ปฏิจฺฉนฺโน หุ้มห่อ คือไม่
๑. ในปารายนวรรคนี้ อรรถกถาใช้คำว่า สุตตนิเทศ แทนปัญหานิทเทศทั้ง ๑๖ ปัญหา เพราะ
อธิบายพระสูตรในสุตตนิบาต ขุ. สุ. ๒๕/ข้อ ๔๒๕ - ๔๔๑.

เปิดออก. บทว่า **ปฏิกุชฺชิต** ครอบไว้ คือครอบให้มีหน้ากว้าง.
บทว่า **นปฺปกาสติ** คือ ไม่ปรากฏ. บทว่า **นปฺปภาสติ** ไม่สว่าง คือ
ไม่ทำความสว่างด้วยญาณ. บทว่า **น ตปติ** ไม่รุ่งเรือง คือไม่ทำความ
รุ่งเรืองด้วยญาณ. บทว่า **น วิโรจติ** ไม่ไพโรจน์ คือไม่ทำความไพโรจน์
ด้วยญาณ. บทว่า **น สลฺลยติ** คือ ไม่แจ่ม. บทว่า **น ปญฺญายติ**
คือ ไม่กระจ่าง. บทว่า **เกน ลิตฺโต** คือ อะไรเล่าเป็นเครื่องฉาบทา.
เพิ่มอุปสรรคเป็น **ปลิตฺโต อูปลิตฺโต** คือ ฉาบทาทั่ว เข้าไปฉาบทา. พึง
เห็นความอย่างนี้ว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกด้วยอุเทศ(ยกหัวข้อขึ้นแสดง)
จงทรงแสดงด้วยนิเทศ (การจำแนกแสดง) ทรงบัญญัติด้วยปฏินิเทศ
(การรวมแสดง) เมื่อรู้orroดโดยประการนั้น ๆ จงทรงแต่งตั้ง เมื่อ
แสดงเหตุแห่งมรรคนั้น ๆ จงทรงเปิดเผย เมื่อแสดงความเป็นพยานะ
จงทรงจำแนก เมื่อนำออกเสียได้ซึ่งความครอบไว้และความลึกซึ้งแล้ว
ให้เกิดที่ตั้งของญาณทางหู จงทรงทำให้ตื่น เมื่อกำจัดความมืดคือความ
ไม่รู้ทางหูด้วยอาการเหล่านั้นแม้ทั้งหมด จงทรงประกาศดังนี้.

บทว่า **เววิจฺจนา นปฺปกาสติ** โลกไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่
คือไม่ปรากฏเพราะความตระหนี่เป็นเหตุ และเพราะความประมาทเป็น
เหตุ. จริงอยู่ ความตระหนี่ ย่อมไม่ให้เพื่อประกาศคุณทั้งหลายมีทาน
เป็นต้นแก่เขา และความประมาทมัวเมาย่อมไม่ให้เพื่อประกาศคุณทั้งหลาย
มีศีลเป็นต้น. บทว่า **ขปฺปภาสิเลปน** ตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้
ดุจตั้งคักลิง เป็นเครื่องฉาบทาของลิงฉะนั้น. บทว่า **ทุกฺข** ได้แก่ ทุกข์
มีชาติเป็นต้น. บทว่า **เยสํ ฌมฺมาน** ได้แก่ ธรรมมีรูปเป็นต้นเหล่าใด.
บทว่า **อาทิตฺโต สมฺมทาคนน** **ปญฺญายติ** คือ ความเกิดขึ้นย่อมปรากฏ

ตั้งแต่ขณะแรก (อุปาทขณะ). บทว่า อตฺตงฺกมฺโตะ นิโรโธ คือ เมื่อ
แตกดับ ความดับย่อมปรากฏ. บทว่า กมฺมฺนิสฺสึโต วิปาโก วิบาก
อาศัยกรรม คืออกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ท่านเรียกว่า วิบากอาศัยกรรม
เพราะไม่ละกรรมเป็นไป. บทว่า วิปากนิสฺสึตํ กมฺมํ กรรมอาศัยวิบาก
คืออกุศลกรรมและอกุศลกรรม ท่านเรียกว่า กรรมอาศัยวิบาก เพราะ
กระทำโอกาสแก่วิบากตั้งอยู่. บทว่า นามนิสฺสึตํ รੂปํ รูปอาศัยนาม
คือรูปในปัญจโวการภพ (ภพที่มีขันธ ๕) ท่านเรียกว่า รูปอาศัยนาม
เพราะไม่ละนามเป็นไป. บทว่า รૂปนนิสฺสึตํ นามํ นามอาศัยรูป คือ
นามในปัญจโวการภพ ท่านเรียกว่า นามอาศัยรูป เพราะไม่ละรูปเป็นไป.

บทว่า สวฺนฺตฺติ สพฺพฺธิ โสตา กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปใน
อายตนะทั้งปวง คือกระแสทั้งหลายมีต้นหาเป็นต้น ย่อมไหลไปในอายตนะ
มีรูปเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า โสตานํ ก็ นิวารณํ คือ อะไรเป็นเครื่อง
กั้น อะไรเป็นเครื่องรักษากระแสเหล่านั้น. บทว่า ถํวริ พฺรหฺมิ ขอ
พระองค์จึงตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลายเหล่านั้น. อชิต-
มานพทูลถามถึงการละธรรมที่เป็นเครื่องกั้นกระแสที่เหลือด้วยบทนี้. บท
ว่า เกน โสตา ปิถฺยฺยูเร กระแสทั้งหลายอันอะไรปิดกั้นไว้ คือกระแส
เหล่านั้นอันธรรมอะไรปิดกั้นไว้ คือตัดขาด. ด้วยบทนี้ อชิตมานพทูล
ถามถึงการละกระแสที่ไม่เหลือ. บทว่า สวฺนฺตฺติ ย่อมไหลไป คือย่อม
เกิดขึ้น. บทว่า อาสวฺนฺตฺติ ย่อมไหลหลัง คือไหลลงเบื้องต่ำ. บทว่า
สนฺทฺตฺติ ย่อมเลื่อนไป คือไหลไปไม่มีสิ้นสุด. บทว่า ปวตฺตฺตฺติ ย่อม
เป็นไป คือเป็นไปบ่อยๆ.

บทว่า สติ เตถํ นิวารณํ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น คือ

สติอาศัยเสมอ ๆ ซึ่งคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมทั้งหลายอันประกอบด้วยวิปัสสนา เป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น. บทว่า โสทานํ สํวรํ พุรุมิ เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า เรากล่าวสตินั้นแล้วว่าเป็นธรรมเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย. บทว่า ปญฺญาเยเต ปิถียเร กระแสเหล่านั้นอันปัญญาย่อมปิดกั้นไว้ คือกระแสเหล่านี้อันมรรคปัญญาที่สำเร็จด้วยการแทงตลอดความเป็นของไม่เที่ยงในรูปเป็นต้น ปิดกั้นไว้โดยประการทั้งปวง. บทว่า ปจฺจิชฺชุนฺติ คือ ตัดขาด. บทว่า สมุทยญฺจ ความเกิด คือ ปัจจัย. บทว่า อตฺถงฺกมฺญฺจ ความดับ คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความไม่มี หรือเมื่อยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิด. บทว่า อสุตาํ ความพอใจ คือ อานิสงส์. บทว่า อาทีนญฺจ คือ โทษ. บทว่า นิสุตฺตญฺจ คือ อุบายเป็นเครื่องออกไป.

พึงทราบความแห่งคาถาที่เป็นปัญหาว่า ปญฺญาเจว ดังนี้เป็นต้นต่อไป. พึงทราบความสังเขปอย่างนี้ว่า ปัญญา สติ และนามรูป ตามที่พระองค์ตรัสไว้แล้วทั้งหมดนั้น ย่อมดับไป ณ ที่ไหน. ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหาที่ข้าพระองค์ทูลถามเถิด. บทว่า กตฺเตตํ นิสฺสุมฺมิตฺติ คือ นามรูปนั้นดับ ณ ที่ไหน. บทว่า วูปสมฺมิตฺติ คือ ย่อมดับ. บทว่า อตฺถงฺกจฺจุนฺติ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ คือถึงความไม่มี. บทว่า ปฏฺิปฺสุตฺตมฺมิตฺติ ย่อมระงับ คือ ย่อมสงบ.

อนึ่ง พึงทราบคาถาวิสัยนาปัญหาของอจิตฺตมาณพฺนั้นต่อไป. เพราะปัญญาและสติสังเคราะห์เข้าเป็นนามเท่านั้น ฉะนั้น จะไม่กล่าวถึงปัญญาและสติไว้ต่างหาก. ความย่อในบทวิสัยนานี้มีดังนี้. ดูก่อนอจิตฺต ท่านได้ถามปัญหาข้อใดกะเราว่า นามรูปนั้นย่อมดับ ณ ที่ไหน เพราะเหตุนี้

เราจะบอกปัญหานี้ท่านว่า นามและรูปใดดับไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด นามและรูปนั้น ก็ดับ ณ ที่นั้นพร้อมกับความดับแห่งวิญญาณนั้น ๆ นั้นเอง ไม่ก่อนไม่หลัง คือยอมดับในเพราะวิญญาณดับนี้เอง เพราะวิญญาณดับ ในภายหลังอย่างนี้ นามและรูปนั้นจึงเป็นอันดับไปด้วย. ท่านอธิบายว่า นามและรูปนั้นไม่เลยไป. บทว่า โสคาปัตติมรรคญาณ อภิสขาร- วิญญาณุต นิโรธเน เพราะความดับแห่งวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสขารด้วยโสคาปัตติมรรคญาณ คือเพราะความดับจิตที่สัมปยุตด้วยกุศล และอกุศลเจตนา ด้วยอำนาจการเกิดขึ้นอันไม่สมควรเสียได้ ด้วยปัญญา อันสัมปยุตด้วยโสคาปัตติมรรค.

ในบทนั้น นิโรธ มี ๒ อย่าง คือ อนุปาทินนิกนิโรธ ๑ อนุ-
ทินนิกนิโรธ ๑

จิต ๕ ดวง คือจิตที่สัมปยุตด้วยทัญญู ๔ ดวง จิตที่สหระคด้วย วิจิกิจฉา ๑ ดวง ย่อมดับไปด้วย โสคาปัตติมรรค. จิตเหล่านั้นให้รูป เกิดขึ้น. รูปนั้นเป็นรูปขั้นที่ไม่มีใจครอง. จิตเหล่านั้นเป็นวิญญาณขั้น. เวทนา สัญญา สังขาร ที่สัมปยุตกับวิญญาณขั้นนั้นเป็นรูปขั้น ๓. ใน รูปขั้นนั้น หากพระโสคาบันไม่ได้อบรมโสคาปัตติมรรคแล้วไซ้ จิต ๕ ดวงเหล่านั้นพึงถึงความแผ่ซ่านไปในอารมณ์ ๖. แต่โสคาปัตติมรรค ห้ามความเกิดแห่งความแผ่ซ่านไปของจิตเหล่านั้น กระทำการเพิกถอนซึ่ง ความเกิดอันไม่สมควรเสีย ด้วยอริยมรรค ชื่อว่า อนุปาทินนิกนิโรธ ดับอนุปาทินนิก.

จิต ๖ ดวง ด้วยอำนาจแห่งกามราคะและพยาบาทอันหยาบ คือจิต

๔ ดวงที่ไม่ประกอบด้วยทิวฐิต จิต ๒ ดวงที่สหระคด้วยโทมนัส ย่อมดับด้วยสกทาคามิมรรค.

จิต ๖ ดวงเหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งกามราคะและพยาบาทที่สหระคด้วยส่วนที่ละเอียด (อนุสหคต) ย่อมดับด้วย อนาคามิมรรค.

อกุศลจิต ๕ ดวง คือจิต ๔ ดวงที่ไม่ประกอบด้วยทิวฐิต และจิต ๑ ดวงที่สหระคด้วยอุทธัจจะ ย่อมดับด้วย อรหัตมรรค.

ในจิตเหล่านั้น หากว่าพระอริยะเหล่านั้นไม่อบรมมรรคเหล่านั้นแล้วไซ้ จิตเหล่านั้นพึงถึงความแผ่ซ่านไปในอารมณ์ ๖. อนึ่ง มรรคของพระอริยะเหล่านั้น ห้ามความเกิดแห่งความแผ่ซ่านไป กระทำการถอนเสียซึ่งความที่จิตเหล่านั้นไม่ควรจะเกิดขึ้นด้วยอริยมรรค ชื่อว่า อนุปาทนนภิโรธ ดับอนุปาทนนกะ. พึงทราบความดับอนุปาทนนกะอย่างนี้.

ก็หากว่าพระโศดาบันไม่ได้เป็นผู้อบรมโศดาปัตติมรรค ความเป็นไปแห่งอุปาทนนกขันธพึงเป็นไปได้ในสังสารวัฏ มีเบื้องต้นเบื้องปลาย อันบุคคลตามไปอยู่รู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ เพราะเหตุไร. เพราะมีเหตุแห่งความเป็นไปของโศดาปัตติมรรคนั้น. ก็มรรคนั้นเมื่อเกิดขึ้นย่อมถอนกิเลส ๕ อย่างเหล่านี้ได้ คือสังโยชน์ ๓ ทิวฐิตานุสสัย ๑ วิจิกิจจานุสสัย ๑. ความเป็นไปแห่งอุปาทนนกะของพระโศดาบัน จักเป็นไปได้ในสังสารวัฏมีเบื้องต้นเบื้องปลาย อันบุคคลตามไปอยู่รู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ได้แต่ไหนในบัดนี้. โศดาปัตติมรรคเมื่อกระทำอุปาทนนกะให้เป็นไปไม่ได้อย่างนี้ ชื่อว่า อุปาทนนภิโรธ ดับอุปาทนนกะ.

หากว่า พระสกทาคามีไม่ได้เป็นผู้อบรมสกทาคามิมรรค ความเป็น

ไปแห่งอุปาทินนกะพึงเป็นไปได้ในภพ ๕ เว้นภพ ๒. เพราะเหตุไร. เพราะมีเหตุแห่งความเป็นไปของสกทาคามิมรรคนั้น. มรรคนั้นเมื่อเกิด ย่อมถอนกิเลส ๔ เหล่านี้ได้ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่าง หยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ. ความเป็นไปแห่งอุปา- ทินนกะของพระสกทาคามีจักเป็นไปได้ในภพ ๕ เว้นภพ ๒ ได้แต่ไหนใน บัดนี้. สกทาคามิมรรคเมื่อกระทำอุปาทินนกะให้เป็นไปได้ดังนี้ ชื่อว่า **อุปาทินนกะนิโรธ ดับอุปาทินนกะ.**

หากว่า พระอนาคามีไม่ได้เป็นผู้บรรพชาอนาคามิมรรค ความเป็นไป แห่งอุปาทินนกะพึงเป็นไปได้ในภพที่ ๒ เว้นภพที่ ๑. เพราะเหตุไร. เพราะ มีเหตุแห่งความเป็นไปของอนาคามิมรรคนั้น. ก็มรรคนั้นเมื่อเกิดขึ้นย่อม ถอนกิเลส ๔ อย่างเหล่านี้ได้ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อันสหร- คตด้วยส่วนละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอันสหรคตด้วยส่วนละเอียด ความเป็นไปแห่งอุปาทินนกะของพระอนาคามี จักเป็นไปได้ในภพที่ ๒ เว้น ภพที่ ๑ ได้แต่ไหนในบัดนี้ อนาคามิมรรคเมื่อกระทำให้อุปาทินนกะเป็น ไปไม่ได้ดังนี้ ชื่อว่า **อุปาทินนกะนิโรธ ดับอุปาทินนกะ.**

หากว่า พระอรหันต์ไม่ได้บรรพชาหัตถมรรค ความเป็นไปแห่ง อุปาทินนกะพึงเป็นไปได้ในรูปภพและอรูปภพได้. เพราะเหตุไร. เพราะมี เหตุแห่งความเป็นไปของอรหันต์มรรคนั้น. อนึ่ง มรรคนั้นเมื่อเกิดย่อม ถอนกิเลส ๘ อย่างเหล่านี้ได้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย. ความเป็นไปแห่งอุปา- ทินนกะของพระจีณาสพ จักเป็นไปได้ในภพใหม่ได้แต่ไหนในบัดนี้. อรหันต์-

มรรคเมื่อกระทำอุปาทินกะไม่ให้เป็นไปได้อย่างนี้ ชื่อว่า **อุปาทินกนิโรธ** **ดับอุปาทินกะ**.

อนึ่ง อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า โสดาปัตติมรรคย่อมดับอบายภพ. สกทาคามีมรรคย่อมดับได้ส่วนหนึ่งของสุคติภพ. อนาคามีมรรคย่อมดับกามภพได้. อรหัตมรรคย่อมดับรูปภพอรูปรูปภพ แม้ในภพทั้งปวงได้. ฟังทราบอุปาทินกนิโรธ การดับอุปาทินกะด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการดับอุปาทินกะด้วยบทนี้ว่า **อกสงฺขารวิญญาณสุส นิโรธเณ** ด้วยการดับวิญญาณอันสัมปยุตด้วยอภิสังขาร. ทรงแสดงการดับอุปาทินกะด้วยบทนี้ว่า **เย อุปฺปชฺชเยยฺย นามญจ รูปญจ เอตฺถเต** **นิรุชฺฌนฺติ** ธรรมเหล่านี้ คือนามและรูปพึงเกิดขึ้น ณ ที่ใด ธรรมเหล่านั้น ย่อมดับไป ณ ที่นั้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สตุต ภเว ฐเปตฺวา** เว้นภพ ๗ คือ เว้นภพ ๗ ของสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปสู่กามภพจากกามภพ. บทว่า **อนมตฺตฺกุลลํ** **สํสारे** ในสังสารมีเบื้องต้นเบื้องปลาย อันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้ คือ ธรรมทั้งหลายพึงเกิดขึ้นในสังสารวัฏที่พรรณนาไว้ว่า

ลำดับขั้น ๑ ชาติ **อายตนะ** **ทั้งหลาย** **อันเป็นไปไม่**

ขาดสาย **ท่านเรียกว่า** **สังสาร**.

บทว่า **นามญจ รูปญจ** ได้แก่ ธรรมเหล่านี้ คือนาม อันได้แก่ ขั้น ๔ มีการน้อมไปเป็นลักษณะ และรูปอันได้แก่ภูตรูปและอุปาทายรูป มีการสลายไปเป็นลักษณะ พึงเกิดขึ้น. บทว่า **เอตฺถเต** **นิรุชฺฌนฺติ** ธรรมเหล่านั้นย่อมดับไป ณ ที่นั้น คือธรรมอันได้แก่นามและรูปเหล่านี้ ย่อมถึงการดับไป ด้วยอำนาจการเกิดอันไม่สมควรในโสดาปัตติมรรคนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนี้ว่า สกทาคามีมคฺคณาณน ด้วยสกทาคามีมรรคญาณเป็นต้น ชื่อว่าสกทาคามี เพราะมาสู่โลกนี้คราวเดียวเท่านั้น ด้วยอำนาจปฏิสนธิ. มรรคแห่งสกทาคามีนั้น ชื่อว่าสกทาคามีมรรค. ด้วยญาณอันประกอบด้วยมรรคนั้น. บทว่า เทว ภเว จเปตฺวา เว้นภพ ๒ คือเว้นภพ ๒ อันเป็นกามธาตุ ด้วยอำนาจการปฏิสนธิ. บทว่า ปญฺจสุภเวสุ คือ (เกิด) ในภพ ๕ อันเหลือจากภพ ๒ นั้น. บทว่า เอตฺเตเต นิรุชฺฌนฺติ คือ ธรรมเหล่านี้ย่อมดับไป โดยนัยที่กล่าวแล้วด้วยสกทาคามีมรรค ณ ที่นี้. บทว่า เอกํ ภวํ จเปตฺวา เว้นภพ ๑ คือเว้นภพ ๑ ด้วยรูปธาตุหรืออรุปธาตุ ด้วยอำนาจแห่งความอุกฤษฏ์. บทว่า รูปธาตุยา वा อรูปธาตุยา वा ได้แก่ รูปธาตุและอรุปธาตุในภพที่ ๒. ในบทว่า นามญฺจ รูปญฺจ นี้ ในรูปภพได้แก่ นามและรูป ในอรุปภพได้แก่ นามเท่านั้น. บทว่า เอตฺเตเต นิรุชฺฌนฺติ ได้แก่ ธรรมอันเป็นนามและรูปเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยนัยดังกล่าวแล้ว ด้วยอรรถมรรค ณ ที่นี้. บทว่า อรหโต ได้แก่ พระชินาสพ ได้ชื่อว่าพระอรหันต์เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย. บทว่า อนุปาทิสเสาย นิพฺพทานธาตุยา ด้วยนิพพานธาตุอันเป็นอนุปาทิสเส คือนิพพานธาตุมี ๒ อย่าง เป็นอนุปาทิสเสนิพพานและอนุปาทิสเสนิพพาน.

ในบทนั้นชื่อว่า อนุปาติ เพราะยึดมั่น คือยึดถือมั่นว่าเราของเรา. บทนี้เป็นชื่อของชั้น ๕. อนุปาติอันเหลือชื่อว่า อนุปาติเสสะ. ชื่อว่า อนุปาติเสสะ เพราะเป็นไปกับด้วยเบญจจันท์ที่เหลืออยู่. ชื่อว่า อนุปาติเสสะ เพราะไม่มีเบญจจันท์เหลืออยู่. อนุปาติเสสะนี้. ด้วยนิพพานธาตุอันเป็นอนุปาติเสสะนั้น. บทว่า นิพฺพายนฺตฺสฺส ได้แก่ ดับ คือเป็นไป

ไม่ได้ เหมือนไฟหมดเชื้อฉะนั้น. บทว่า จริมิวิญญานสูตร นิโรธเน
เพราะดับวิญญานดวงสุดท้าย คือเพราะดับลมหายใจเข้าออกในเบญจขันธ์
นี้.

จริมะ (สุดท้าย) มี ๓ คือ ภวจริมะ, ฌานจริมะ, จุติจริมะ.

ในบรรดาภพทั้งหลาย ลมหายใจเข้าออกย่อมเป็นไปในกามภพ ไม่เป็น
ไปในรูปภพและอรุภพ ฉะนั้น ลมอัสสาสปัสสาสะ นั้น จึงชื่อว่า
ภวจริมะ. ในฌานทั้งหลาย ลมหายใจเข้าออกย่อมเป็นไปใน ๓ ฌานต้น
ไม่เป็นไปในฌานที่ ๔ เพราะฉะนั้น ลมอัสสาสปัสสาสะจึงชื่อว่า ฌาน-
ภวจริมะ. อนึ่ง ธรรมเหล่าใดเกิดพร้อมกับจิตที่ ๑๖ ก่อนหน้าจุติจิต ธรรม
เหล่านั้นย่อมดับไปพร้อมกับจุติจิต นี้ชื่อว่า จุติจริมะ. จุติจริมะนี้ประสงค์
เอาว่า จริมะ ในที่นี้. พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก
ทั้งหลาย โดยที่สุกแม่แต่่มดดำมแดงทั้งหมด ย่อมกระทำกาละด้วย
ภวังคจิตนั้นแหละ อันเป็นอภัยากฤต เป็นทุกขสังเหมือนกันหมด.
เพราะฉะนั้น คำว่า จริมิวิญญานสูตร นิโรธเน เพราะดับวิญญานดวง
สุดท้าย จึงหมายถึงเพราะดับจุติจิต.

พึงกำหนดเอาอรุขันธ์ ๔ ด้วยบทเหล่านี้ คือ ปญญา จ สติ
จ นามญจ ปญญา สติ และนาม. พึงกำหนดเอามหาภูตรูป ๔ และ
อุปาทายรูป ๒๔ ด้วยบทนี้ว่า รูปญจ ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงอุบายการดับนามรูป
นั้น จึงตรัสว่า เพราะวิญญานดับ นามและรูปนี้จึงดับ ณ ที่นี้.

บทเหล่านั้น บทว่า วิญญานัง ได้แก่ จริมิวิญญานบ้าง อภิสังขาร-
วิญญานบ้าง. เพราะละและดับอภิสังขารวิญญาน นามและรูปนี้จึงดับ

ณ ที่นี้ ย่อมถึงความไม่มีบัญญัติจุเปลวประทีปฉะนั้น. เพราะความที่จริม-
วิญญาณเป็นปัจจัยแห่งความไม่เกิด นามและรูปจึงดับไปด้วยอำนาจความ
ไม่เกิดขึ้น ด้วยความดับ คือความไม่เกิด (แห่งจริมวิญญาณ).

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศทุกขสัง-
ด้วยบพนี้ว่า **ทุกขมสฺส มหพญฺญํ** ทุกข์เป็นภัยใหญ่หลวงของโลก
ทรงประกาศสมุทยสังด้วยบพนี้ว่า **ยานิ โสทานิ** กระแสเหล่าใด ทรง
ประกาศมรรคสังด้วยบพนี้ว่า **ปญฺญาเยเต ปิถียุเร** กระแสเหล่านี้อัน
ปัญญาปิดกั้นไว้. ทรงประกาศนิโรธสังด้วยบพนี้ว่า **อเสถํ อปรุชฺชติ**
ดับไม่มีเหลือ อจิตฺตมานพแม้ฟังสัจจะ ๔ ประการอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้
แล้ว ก็ยังไม่บรรลุอริยมุขี เมื่อจะทูลถามถึงปฏิบัติทาของพระเสกขะและ
พระอเสกขะอีก จึงทูลว่า **เย จ สงฺฆาตธมฺมาเส** พระอรหันตจีณาสพ
เหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม.

ในบพเหล่านั้น บทว่า **สงฺฆาตธมฺมา** ได้แก่ ธรรมที่พิจารณาแล้ว
โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์ทั้งหลาย.

บทว่า **เสกฺขา** คือ ผู้ยังต้องศึกษาศีลเป็นต้น ได้แก่ อริยบุคคล
ที่เหลือ. บทว่า **ปฺปุ** มาก ได้แก่ ชนเป็นอันมาก. บทว่า **เตถฺ เม**
นิปโก อริยํ ปุญฺโ **ปพฺรุหิ** คือ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์
ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา ได้โปรดบอกถึงข้อปฏิบัติของพระเสกขะและอเสกขะ
เหล่านั้น แก่ข้าพระองค์เถิด. บทว่า **เตถฺ ขนฺธา สงฺฆาตา** ชั้นของ
พระจีณาสพเหล่านั้นมีธรรมอันนับได้แล้ว คือชั้น ๕ ของพระจีณาสพ
เหล่านั้นสิ้นไปแล้ว กระทำให้ไม่มีปฏิสนธิ หรือสิ้นสุดไปแล้ว. แม้ใน
ธาตุทั้งหลายเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อิริยํ** คือ การประกอบ.

บทว่า **จริย** คือ การกระทำ. บทว่า **วุดฺดี** คือ การเข้าถึง. บทว่า **อาจารย์** คือ ความประพฤติ. บทว่า **โคจร** คือ ปัจจัย. บทว่า **วิหาร** คือ การเป็นไปแห่งอิริยาบถ. บทว่า **ปฏิบัติ** คือ การปฏิบัติ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะกิเลสทั้งหลายตั้งแต่กามฉันทนิเวรณเป็นต้น อันพระเสกขะพึงละ ฉะนั้น จึงแสดงถึงเสกขปฏิบัติทางแก้อหิตมาณพนั้นด้วยคาถากึ่งหนึ่งมีอาทิว่า กามเมสุ ในกามทั้งหลาย ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ภิกษุไม่พึงคิดใจในวัตถุกามทั้งหลายด้วยกิเลส-กาม ละธรรมอันทำให้ชุ่มมัวมีกายทุจริตเป็นต้น พึงมีใจไม่ชุ่มมัว.

อนึ่ง เพราะพระอเสกขะชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง เพราะเป็นผู้พิจารณาโดยรอบคอบถึงสังขารทั้งปวงเป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นผู้มิตติด้วยเจริญกายานุปัตสนาสติปัญฐานเป็นต้น เป็นผู้ถึงความเป็นภิกษุ เพราะทำลายสักกายทิฐฐิเป็นต้น ย่อมเว้นรอบในอิริยาบถทั้งปวง. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงปฏิบัติทางของพระ-อเสกขะด้วยคาถากึ่งหนึ่งว่า กุสโล เป็นผู้ฉลาด ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **นภิกษุเมยฺย** ไม่คิดใจ คือไม่ถึงความกำหนด. บทว่า **น ปลิขุเมยฺย** ไม่พัวพัน คือไม่ถึงความโลก. บทว่า **น ปลิพฺพุเมยฺย** ไม่หมกมุ่น คือไม่ติดแน่นด้วยอำนาจความโลก. บทว่า **อาวิลกเร กิเลส ปชฺเหยย** คือ พึงละกิเลสทั้งหลายอันทำให้ชุ่มมัว ได้แก่ พึงละกิเลสอันได้แก่ความเดือนร้อนอันทำให้จิตชุ่มมัว. บทว่า **สพฺเพ ฐมฺมา อนตุตา** คือ ท่านกล่าวถึงการทำนิพพานไว้ในภายใน. บทว่า **ยํ กิณฺจิ สมุทฺยฐมฺมํ** สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีปัจจัยเป็นสภาพ.

๑. ม. เป็นวิปัสสนา.

บทว่า สห คาถาปริโยธานา คือ พร้อมด้วยเวลาจบคาถา. บทว่า เยเต พุราหุเมณ สทฺธิ เอกจฺจนฺทา เทวคาและมนุษย์ต่างมีฉันทะร่วมกันกับพราหมณ์ คือมีกัลยาณฉันทะ มีอริยาศักร่วมกันกับอชิตมาณพ. บทว่า เอกปฺปโยคา มีประโยชน์ร่วมกัน คือมีกายประโยชน์ วิจิประโยชน์ และมโนประโยชน์ร่วมกัน. บทว่า เอกาธิปฺปายา คือ มีความประสงค์ มีความพอใจร่วมกัน. อธิบายว่า มีความพอใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน. บทว่า เอกวาสนวาสิตา มีการอบรมวาสนาร่วมกัน คือมีการอบรมร่วมกันมาในคำสอนของพระพุทธเจ้าในอดีต. บทว่า อนเนกถึ ปาณสหัสสุสานํ คือ แก่เทวคาและมนุษย์หลายพัน. บทว่า วิรัชํ วิตมลํ ปราศจากฐลิมลทิน คือปราศจากฐลิมลทินและเป็นต้น และปราศจากมลทิน มีรากะเป็นต้น. โสคาปิตติมรรคทานประสงค์เอาในบทว่า ธมฺมจกฺขุํ นี้ ในที่อื่นประสงค์เอามรรคเบื้องต่ำ ๓ ท่านกล่าวว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับเป็นธรรมดา เพื่อแสดงเหตุแห่งการเกิดมรรคนั้น. เพราะโสคาปิตติมรรคนั้น ทำนิโรธจึ่งให้เป็น อารมณฺ์ แล้วแทงตลอดสังขตธรรมทั้งปวงอย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งกิจ ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า ตสฺส จ พุราหุณฺสฺส อณุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ. จิตของพราหมณ์พ้นแล้วจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น คือ จิตของอชิตพราหมณ์นั้น และอันเตวาสิกหนึ่งพัน เมื่อพ้นจากกามาสวะเป็นต้นในขณะมรรค พ้นแล้วในขณะผล เพราะไม่ถือมั่นด้วยตัณหาเป็นต้น. บทว่า สห อรหตุตฺตปฺปตฺตา พร้อมด้วยคารบรลุพระอรหัต คือหนึ่งเสื่อชฎา ผ้าคากรอง ไม้เท้า ลักจัน เป็นต้น ของท่านอชิตะพร้อมด้วยอันเตวาสิกหายไปแล้ว พร้อมด้วยคารบรลุอรหัตนั้นเอง. ทั้งหมดทรง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้า 51

บาตรจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ มีผม ๒ องคุลี เป็นเอหิภิกขุ นั่งถวาย
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่ในบาลีปรากฏเฉพาะ พระอชิตเถระ
เท่านั้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อนุวตฺถปฏิบัติยา เพราะการปฏิบัติตาม
ประโยชน์ คือเพราะได้การปฏิบัติอันเป็นสัจจาภิเชก (อภิเชกด้วยสัจจะ).
อธิบายว่า เพราะได้พระนิพพาน. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ด้วย
ประการฉะนี้.

จบอรรถกถาอชิตมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑

ติสสเมตเตยยมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านติสสเมตเตยยะ

[๑๐๐] (ท่านติสสเมตเตยยะทูลถามว่า)

ใครยินดีแล้วในโลกนี้ ความหวั่นไหวของใครย่อม
ไม่มี ใครรู้สิ้นสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่ติดในท่ามกลาง
ด้วยปัญญา พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ ใคร
ล่วงแล้วซึ่งค้นหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๐๑] คำว่า ใครยินดีแล้วในโลกนี้ ความว่า ใครพอใจ คือ
ชอบใจ มีความดำริบริบูรณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครยินดีแล้วใน
โลกนี้. บทว่า อิติ ในอุเทศว่า "อิจฺจายสุมา ติสฺสเมตเตยฺโย"
ดังนี้ เป็นบทสนธิ คือเป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นบทยังเนื้อความให้บริบูรณ์
เป็นความประชุมแห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ. บทว่า
อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า आयสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วย
ความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า आयสุมา นี้ เป็นเครื่อง
กล่าวถึงเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง. คำว่า ติสฺสเมต-
เตยฺโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นเครื่องหมายรู้ เป็นบัญญัติ เป็น
เครื่องร้องเรียก เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นเครื่องทรงชื่อ เป็นภาษา
ที่ร้องเรียกกัน เป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏ เป็นเครื่องกล่าวเฉพาะ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า "อิจฺจายสุมา ติสฺสเมตเตยฺโย."

[๑๐๒] คำว่า ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี ความว่า ความ
หวั่นไหวเพราะค้นหา ความหวั่นไหวเพราะทักขุ ความหวั่นไหวเพราะ

มานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกรรม ความ
หวั่นไหวเหล่านี้ของใครย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ คือ ความ
หวั่นไหวอันใครละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว มีความ
ไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ความหวั่นไหวของใครย่อมไม่มี.

[๑๐๓] คำว่า **ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว** ความว่า ใครรู้จัก คือ
ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสอง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใครรู้จักส่วนสุดทั้งสองแล้ว.

[๑๐๔] คำว่า **ไม่ติดในท่ามกลางด้วยปัญญา** ความว่า ไม่ติด
คือไม่เข้าไปติด ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจ
ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ติดในท่ามกลางด้วย
ปัญญา.

[๑๐๕] คำว่า **พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ** ความว่า
พระองค์ตรัสเรียกใคร คือตรัสใคร ทรงสำคัญใคร ทรงชมเชยใคร
ทรงเห็นใคร ทรงบัญญัติใครว่าเป็นมหาบุรุษ คือเป็นอัครบุรุษ บุรุษ
สูงสุด บุรุษวิเศษ บุรุษประธาน อุดมบุรุษ บุรุษประเสริฐ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ.

[๑๐๖] คำว่า **ใครล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ในโลก**
นี้ ความว่า ใครล่วงแล้ว คือเข้าไปล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว พ้นแล้ว
เป็นไปล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ใคร
ล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้ในโลกนี้.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงกล่าวว่า

ใครยินดีแล้วในโลกนี้ ความหวั่นไหวของใครย่อม
ไม่มี ใครรู้ส่วนสุดทั้งสองแล้ว ย่อมไม่ติดในท่ามกลาง
ด้วยปัญญา พระองค์ย่อมตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษ
ใครล่วงแล้วซึ่งคณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๐๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนเมตเตยยะ) ภิกษุ
มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย ปราศจากคณหา มีสติทุกเมื่อ ทราบ
แล้ว ดับแล้ว ไม่มีความหวั่นไหว ภิกษุนั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสอง และ
ท่ามกลางด้วยปัญญาแล้วไม่ติดอยู่ เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ภิกษุ
นั้นล่วงเสียแล้วซึ่งคณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

[๑๐๔] โดยอุทานว่า กามา ในอุเทศว่า "กามสฺส พุรุมฺมจริยวา"
ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้เรียกว่า
วัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้เรียกกิเลสกาม คำว่า มีพรหมจรรย์ ความว่า
ความงด ความเว้น ความเว้นขาด ความขับไล่เวอร์ กิริยาที่ไม่กระทำ
ความไม่ทำ ความไม่ต้อง ความไม่ล่วงแดน ซึ่งความถึงพร้อมด้วย
อสังกรรมเรียกว่าพรหมจรรย์.

อีกอย่างหนึ่ง โดยตรงท่านเรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมา-
ทิฎฐิ ๆ ล ๆ สัมมาสมาธิ ว่าพรหมจรรย์ ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม
เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ นี้
ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า มีพรหมจรรย์ เขาเรียกบุคคลว่า มีทรัพย์ เพราะ
ทรัพย์ เรียกกันว่า มีโภคะ เพราะโภคะ เรียกกันว่ามียศ เพราะยศ
เรียกกันว่า มีศिल्ป เพราะศिल्ป เรียกกันว่ามิลิ เพราะลิล เรียกกันว่า
มีความเพียร เพราะความเพียร เรียกกันว่ามปัญญา เพราะปัญญา เรียก

กันว่ามิวิชา เพราะวิชาฉันใด ภิกษุใดเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา
เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้
ภิกษุนั้นท่านก็เรียกว่า มีพรหมจรรย์ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยโคตรว่า คุณก่อนเมต-
เตยยะ. คำว่า ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้
เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนเมตเตยยะ.

[๑๐๕] รูปตัณหา... ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า
"ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ" ภิกษุใดละตัณหานี้ขาดแล้ว ก็ตัด
ขาดแล้ว สงบแล้ว มีความไม่ควรเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือ ฉญาณ
ภิกษุนั้นท่านเรียกว่า ปราศจากตัณหา คือสละตัณหาแล้ว คายตัณหา
แล้ว ปล่อยตัณหาแล้ว ละตัณหาแล้ว สละคืนตัณหาแล้ว มีราคะไป
ปราศจากแล้ว สละราคะแล้ว คายราคะแล้ว ปล่อยราคะแล้ว ละราคะแล้ว
สละคืนราคะแล้ว เป็นผู้ไม่มีความหิว เป็นผู้ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข
มีตนเป็นเพียงดังพรหมอยู่.

คำว่า สทา ความว่า ทุกเมื่อ คือทุกสมัย ตลอดกาลทั้งปวง
กาลเป็นนิรันดร์ กาลยังยืน ติดต่อกัน เนื่องๆ เนื่องกัน ต่อลำดับไม่สับสนกัน
ไม่ว่าง ประกอบด้วยความพร้อมเพรียง ถูกต้องกัน กาลเป็นปุเรกัต กาล
เป็นปัจฉากัต ตลอดยามต้น ตลอดยามกลาง ตลอดยามหลัง ในข้างแรม
ในข้างขึ้น ในฤดูฝน ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอน
วัยกลาง ในตอนวัยหลัง.

คำว่า **มีสติ** ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ชื่อว่ามีสติ เพราะเป็นผู้เจริญสติปัฏฐาน คือการพิจารณาเห็นกายในกาย ๑ ... การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ๑ ... การพิจารณาเห็นจิตในจิต ๑ ... การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ๑ ฯลฯ ๑ ภิกษุ นั้นท่านเรียกว่าผู้มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ.

[๑๑๐] ญาณ ปัญญา กิริยาที่รู้ ความเลือกเฟ้น ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม ปัญญาอันเห็นชอบ ชื่อว่า **สังขา** ในอุเทศว่า **สงฺขาย นิพฺพโต ภิกฺขุ**.

คำว่า **ทราบแล้ว** ความว่า ทราบ คือรู้ เทียบเคียง พิจารณา เจริญทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง ทราบ ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ ... เป็นโรคร ... เป็นดังหัวฝี ... เป็นดังลูกศร ฯลฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องออกไป.

คำว่า **ดับแล้ว** ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะเป็นผู้ดับราคะ โทสะ โมหะ ... มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศล-ภิสังขารทั้งปวง.

คำว่า **ภิกษุ** ความว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ทำลายธรรม

๗ ประการ ๆ ละ ๑ กิษุณั้น ... อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีภพใหม่สิ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิษุ ... ทราบแล้ว ดับแล้ว.

[๑๑๑] คำว่า **ตสุต** ในอุเทศว่า "**ตสุต โน สนฺติ อัญชิตา**"

ความว่า พระอรหันตชีณาสพไม่มีความหวั่นไหว คือความหวั่นไหว เพราะตัณหา ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกรรม ความหวั่นไหว เหล่านี้ย่อมไม่มี ได้แก่ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่กิษุณั้น คือความ หวั่นไหวเหล่านี้กิษุณั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้นอีก เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิษุณั้นไม่มีความ หวั่นไหวทั้งหลาย.

[๑๑๒] คำว่า **ที่สุด** ในอุเทศว่า "**โส อุนฺตมภิญญา มขุณฺ**

มนฺตา น ลิมฺปติ" ดังนี้ ความว่า ผัสสะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้ เกิดผัสสะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับผัสสะเป็นท่ามกลาง อดีตเป็นส่วน สุดข้างหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดที่สอง ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง. สุขเวทนา เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดที่สอง อทุกขมสุขเวทนาเป็น ท่ามกลาง. นามเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็น ท่ามกลาง. आयตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง आयตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดที่สอง วิญญาณเป็นท่ามกลาง. สักกายะเป็นส่วนสุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดสักกายะเป็นส่วนสุดที่สอง ความดับสักกายะเป็นท่ามกลาง.

ปัญญา ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ ๆ ละ ๑ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้น ธรรม ปัญญาอันเห็นชอบ เรียกว่า **มนฺตา**.

ความคิด ๒ อย่าง คือ ความคิดเพราะตัณหา ๑ ความคิดเพราะ

ทิวฏฐิ ๑ ชื่อว่า **เลขา**. ความติดเพราะตัณหาเป็นไฉน การทำเขต การ
ทำแดน การทำส่วน การทำความกำหนด ความหวังแหน ความยึดถือ
โดยส่วนแห่งตัณหาว่า นี้ของเรา นั้นของเรา เท่านั้นของเรา ประมาณ
เท่านั้นของเรา รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องลาด เครื่อง
นุ่งห่ม ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ไร่ นา
ที่ดิน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แวนแคว้น ชนบท ฉางข้าว
คลังของเรา บุคคลยอมยึดถือเอามหาปฐพีแม่ทั้งสี่ว่าเป็นของเรา ด้วย
สามารถแห่งตัณหาและตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้เป็นความติดเพราะตัณหา.

ความติดเพราะทิวฏฐิเป็นไฉน สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิวฏฐิ
มิวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ความเห็น รกชัญญคือทิวฏฐิ ทาง
กันดารคือทิวฏฐิ เสียนหนามคือทิวฏฐิ ความคืนรนคือทิวฏฐิ ความประกอบ
ไว้คือทิวฏฐิ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลูบคลำ ทางชั่ว
ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรฉิย ความถือด้วยความแสวงหาผิด
ความถืออันวิปริต ความถืออันวิปลาต ความถือผิด ความถือในวัตถุอัน
ไม่จริงว่าวัตถุจริง ทิวฏฐิ ๖๒ เท่าใด นี้เป็นความติดเพราะทิวฏฐิ.

คำว่า **ภิกษุ** นั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญา
แล้วไม่ติดอยู่ ความว่า ภิกษุ นั้นรู้ยิ่ง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา
เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว
ไม่ติดอยู่ คือไม่เข้าไปติด ไม่ทา ไม่เปื้อน ออกไป สละไป หลุดพ้น
ไม่เกี่ยวข้องแล้ว มีจิตปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ภิกษุ นั้นรู้ยิ่งซึ่งส่วนสุดทั้งสองและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้วไม่ติดอยู่.

[๑๑๓] คำว่า **ตัม พุรุมิ มหาปุริโส** ความว่า เราย่อมเรียก

กล่าว สำคัญ บอก เห็น บัญญัติภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบรูช คือเป็น
อัครบรูช บรูชสูงสุด บรูชวิเศษ บรูชเป็นประธาน อุดมบรูช
บรูชประเสริฐ. ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า มหาบรูช ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ด้วยเหตุเท่าไรหนอแล บุคคลจึงเป็นมหาบรูช. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนสารีบุตร เรากล่าวว่าเป็นมหาบรูช เพราะเป็นผู้มีจิต
หลุดพ้น เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบรูช เพราะเป็นผู้มีจิตเชอ คุณก่อน
สารีบุตร ก็ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างไร คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายใน มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิกษุนั้น
พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ
ทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้ง-
หลาย... ในจิต... เป็นผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิกษุนั้น
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จิตย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น
จากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น
แล้วอย่างนี้แล คุณก่อนสารีบุตร เรากล่าวว่าเป็นมหาบรูช เพราะเป็นผู้มีจิต
หลุดพ้นแล้ว เราไม่กล่าวว่า เป็นมหาบรูช เพราะเป็นผู้มีจิตเชอ
เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า "เราย่อมเรียกภิกษุนั้นว่า มหาบรูช."

[๑๑๔] คำว่า ภิกษุนั้นล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องยึดไว้
โลกนี้ ความว่า ตัณหา ราคะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลกะ อกุศลมูล

ตรัสว่า ตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ ตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้นั้น อัน
ภิกษุใดละแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ไม่อาจเกิดขึ้นอีก
เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ภิกษุนั้นล่วงแล้ว คือเข้าไปล่วงแล้ว ล่วง
ไปแล้ว ล่วงเลยไปแล้ว ซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ เพราะฉะนั้น
ภิกษุนั้นจึงชื่อว่าล่วงแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้ในโลกนี้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในเพราะกามทั้งหลาย ปราศจาก
ตัณหา มีสติทุกเมื่อ ทราบแล้ว ดับแล้ว ไม่มีความ
หวั่นไหว ภิกษุนั้นรู้ส่วนสุดทั้งสอง และท่ามกลางด้วย
ปัญญาแล้วย่อมไม่ติดอยู่ เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหา
บุรุษ ภิกษุนั้นล่วงเสียแล้วซึ่งตัณหาอันเป็นเครื่องเย็บไว้
ในโลกนี้.

[๑๑๕] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุ (โศดาปัตติมรรค)
ปราศจากฐิติ ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้วแก่เทวดาและมนุษย์หลายพัน
ผู้มีฉันทะร่วมกัน มีประโยชน์ร่วมกัน มีความประสงค์ร่วมกัน มีความอบรม
วาสนาร่วมกันกับติสสเมตเตยยพราหมณ์นั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา และจิตของ
ติสสเมตเตยยพราหมณ์นั้นพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น
หนังเสือ ชฎา ผ้าคารอง ไม้เท้า ลักจัน น้ำ ผม และหนวดของติสสเมต-
เตยยพราหมณ์หายไปแล้ว พร้อมด้วยการบรรลुพระอรหัต. ติสสเมตเตยย-
พราหมณ์นั้นเป็นภิกษุครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตร
และจีวร เพราะการปฏิบัติตามประโยชน์ นั่งประนมอัญชลินมัสการ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบติสสเมตเตยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๒

อรรถกถาติสสเมตเตยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๒

พึงทราบวินิจฉัยในติสสเมตเตยยสุตตนิเทศที่ ๒ มีบทเริ่มต้นว่า โภท สนฺตุลิตฺโต โครยินฺติแล้วในโลกนี้ ดังนี้.

ก็เมื่อ อชิตสูตรจบแล้ว โมฆราชมาณพเริ่มจะทูลถามอย่างนี้ว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็นผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ อินทรีย์ของโมฆราชมาณพนั้นยังไม่แก่พอ จึงตรัสห้ามว่า หยุดก่อนโมฆราช คนอื่นจึงถามเกิด. ลำดับนั้น ติสสเมตเตยยะเมื่อจะทูลถามความสงสัยของตน จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า โภท ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โภท สนฺตุลิตฺโต คือ โครยินฺติแล้วในโลกนี้. บทว่า อิญฺชิตา ความห้วนไหว คือความคั่นรนด้วยคัณหาและทิกฺขุ. บทว่า อุกฺขนฺตมภิญฺจาย คือ ใครรู้ส่วนสุดทั้งสอง. บทว่า มนฺตา นลิมฺปติ คือ ย่อมไม่ติดด้วยปัญญา. บทว่า ปริปฺลฺลฺลสงฺกปโป มีความดำริบริบูรณ์ คือมีความปรารถนาบริบูรณ์ด้วยเนกขัมมวิตกเป็นต้น. บทว่า ตณฺหิณฺชิตํ คือ ความห้วนไหวเพราะคัณหา. แม้ในความห้วนไหวเพราะทิกฺขุเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า กามิณฺชิตํ ความห้วนไหวเพราะกาม คือความห้วนไหวคั่นรนเพราะกิเลสกาม. ปาฐะว่า กมฺมิณฺชิตํ บ้าง. บทนั้นไม่ดี บุรุษใหญ่ ชื่อว่า มหาบุรุษ. บุรุษสูงสุด ชื่อว่า

๑. อรรถกถาใช้คำว่า สุตฺร แทนปัญหา ทั้ง ๑๖ ปัญหา.

อัครบุรุษ. บุรุษเป็นประธาน ชื่อว่า **เสฏฐบุรุษ.** บุรุษไม่ลามก ชื่อว่า **วิสิฐฐบุรุษ.** บุรุษผู้ใหญ่ชื่อว่า **ปาโมกขบุรุษ.** บุรุษไม่ต่ำ ชื่อว่า **อุตตมบุรุษ.** บุรุษผู้ถึงความเย็นของบุรุษ ชื่อว่า เป็นบุรุษประธาน. บุรุษผู้อันคนทั้งหมดต้องการ ชื่อว่า **บวรบุรุษ.** บทว่า **สิพฺพนิมจฺจกา** คือ ล้วงค้นหาอันเป็นเครื่องเย็บ. บทว่า **อุปฺจฺจกา** คือ ล้วงค้นหา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่ตีสสมตเตยย-
มาณพฺนั้น จึงตรัสสองคาถาว่า **กาเมสุ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กาเมสุ พุรฺหมจฺริยวา** ภิกษุมีพรหมจรรย์
ในเพราะกามทั้งหลาย คือมีพรหมจรรย์มีกามเป็นนิमित. อธิบายว่า เห็น
โทษในกามทั้งหลาย แล้วประกอบด้วยมรรคพรหมจรรย์ ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเป็นผู้สันโดษ. ทรงแสดงความเป็น
ผู้ไม่หวั่นไหว. ด้วยบทมีอาทิว่า **วิตตฺตฺโห** คือ เป็นผู้ปราศจากค้นหา.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺขาย นิพฺพุโต** พิจารณาแล้วดับ คือพิจารณาธรรม
ทั้งหลาย โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นแล้ว ดับด้วยการดับบราคะ
เป็นต้น. บทว่า **อสทฺฐมฺมสฺมาปฺตฺติยา** ความถึงพร้อมด้วยอัสถรรวม
คือประกอบด้วยธรรมต่ำ. บทว่า **อารตี** ความงด คือ ไกลความยินดี.
บทว่า **วิรตี** ความเว้น คือเว้นจากความยินดีนั้น. บทว่า **ปฏฺวิรตี** ความ
เว้นขาด คือเว้นขาดจากความยินดีนั้น. บทว่า **เวรมณฺี** ความขับไล่เวร
คือให้เวรพินาศไป. บทว่า **อกิริยา** กิริยาที่ไม่กระทำ คือตัดขาดกิริยา.
บทว่า **อกรณฺ์** ความไม่ทำ คือตัดขาดการกระทำ. บทว่า **อนชฺฌาปฺตฺติ**
คือ ความไม่ต้อง. บทว่า **เวลาอนตฺกฺกโม** คือ ความไม่ล่วงแดน บทที่
เหลือชัดเจนแล้ว เพราะมีนัยได้กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ๆ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 63

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือ พระอรหัตด้วยประการฉะนี้. เมื่อจบเทศนา พราหมณ์เฒ่านี้พร้อมด้วย อันเตวาสิกหนึ่งพันได้ตั้งอยู่ในพระอรหัต. ธรรมจักขุเกิดขึ้นแล้วแก่ชน เหล่าอื่นอีกหลายพัน บทที่เหลือเช่นเดียวกันกับบทก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาติสสเมตเตยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๒

ปุณณกมาณวกปัญหานิมิตต

ว่าด้วยปัญหาของท่านปุณณกะ

[๑๑๖] (ท่านปุณณกะทูลถามดังนี้ว่า)

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระองค์ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องหวนไหว ผู้เห็นมุต ฤาษี
มนุษย์ กษัตริย์ และพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้อาศัย
อะไร จึงพากันแสวงหาบุญให้แก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๑๗] คำว่า ผู้ไม่มีตัณหาเครื่องหวนไหว ผู้เห็นมุต ความว่า
ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมุต เรียกว่า
ความหวนไหว ตัณหาอันเป็นความหวนไวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละขาดแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งจุจตาล
ยอดค้วน ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ-
เหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าไม่มีความหวนไหว. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ชื่อว่า อเนชะ เพราะพระองค์ทรงละตัณหาเครื่องหวนไหวขาดแล้ว ย่อม
ไม่ทรงหวนไหวเพราะลาภ แม้เพราะความเสื่อมลาภ แม้เพราะยศ แม้
เพราะความเสื่อมยศ แม้เพราะสรรเสริญ แม้เพราะนินทา แม้เพราะสุข
แม้เพราะทุกข์ ... ไม่หวน ไม่ไหว ไม่คลอนแคลน เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า อเนชะ.

คำว่า **มุลทสุธาวิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นมุล คือ ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นนิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมภูฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณ์ ทรงเห็นปัจจัย ทรงเห็นสมุทัย อกุศลมูล ๓ คือ โลกะอกุศลมูล ๑ โทสะอกุศลมูล ๑ โมหะอกุศลมูล ๑. สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งความเกิดขึ้นแห่งกรรม ๓ ประการนี้ คือ โลกะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดา มนุษย์ หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏ เพราะกรรมเกิดแต่โลกะ เพราะกรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่เท้านรค กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย หรือทุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏ เพราะกรรมเกิดแต่โลกะ เพราะกรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ อกุศลมูล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิดแห่งอรรถาพินนรค ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นมุล ๗๗ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

กุศลมูล ๓ ประการ คือ อโลกะกุศลมูล ๑ อโทสะกุศลมูล ๑ อโมหะกุศลมูล ๑ สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า กุศลมูล ๓ ประการนี้ ๗๗ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นรค กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย หรือทุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมไม่ปรากฏ เพราะกรรมเกิดแต่โลกะ เพราะกรรมเกิดแต่โทสะ เพราะกรรมเกิดแต่โมหะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยที่เท้านรค มนุษย์ หรือสุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น ย่อมปรากฏ เพราะกรรมเกิดแต่

อโลภะ เพราะกรรมเกิดแต่อโทสะ เพราะกรรมเกิดแต่อโมหะ
กุศลมูล ๓ ประการนี้ เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพในเทวดา และใน
มนุษย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ย่อมทรงเห็นมูล ๗ ล ๗ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล
เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมทั้งหมดนั้น มีอวิชาเป็นมูล มีอวิชาเป็นที่รวม
มีอวิชาอันอรหัตมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นมูล
๗ ล ๗ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็น
ฝ่ายกุศล ธรรมทั้งหมดนั้น มีความไม่ประมาทเป็นมูล มีความไม่
ประมาทเป็นที่รวม ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่ง
ธรรมเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงเห็นมูล ๗ ล ๗ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นว่า อวิชา
เป็นมูลแห่งสังขาร สังขารเป็นมูลแห่งวิญญาณ วิญญาณเป็นมูลแห่งนาม-
รูป นามรูปเป็นมูลแห่งสพายตนะ สพายตนะเป็นมูลแห่งผัสสะ ผัสสะ
เป็นมูลแห่งเวทนา เวทนาเป็นมูลแห่งตัณหา ตัณหาเป็นมูลแห่งอุปาทาน
อุปาทานเป็นมูลแห่งภพ ภพเป็นมูลแห่งชาติ ชาติเป็นมูลแห่งชราและ

มรณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรู้ทรงเห็นดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นมุล ๑ ล ๑ ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรรรอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ชรรรทั้งหมดนั้น มีอวิชาเป็นมุล มีอวิชาเป็นที่รวม มีอวิชาอันอรหัตมรรคกำจัดได้ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นมุล ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นนิทาน ทรงเห็นสมภพ ทรงเห็นสมภูฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณั ทรงเห็นปัจจัย ทรงเห็นสมุทัย แม้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเห็นมุล.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ปุณฺณโก เป็นบทสนธิ.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า ปุณฺณโก เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น.

[๑๑๘] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า

ความว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือข้าพระองค์ประสงค์จะทูลถามปัญหาจึงมาเฝ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายประสงค์จะทูลถามปัญหา คือประสงค์จะฟังปัญหาจึงมาเฝ้า คือเข้ามาเฝ้า เข้าใกล้ นั่งใกล้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า พระองค์ทรงมีประสงค์ด้วยปัญหาจึงเสด็จมา

คือแม้พระองค์ก็ทรงอาจ ทรงสามารถ ทรงเป็นผู้ควรจะตรัส จะวิชันนา จะทรงแสดง จะชี้แจง ซึ่งปัญหาที่ข้าพระองค์ทูลถาม เพราะฉะนั้น จึงเชื่อว่าข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า แม้ด้วยประการ ฉะนี้.

[๑๑๕] คำว่า **กีนิสฺสูตา** ในอุเทศว่า **กีนิสฺสูตา อิลโย มนุชา** ความว่า อาศัย คือหวัง เยื่อใย เข้าไปใกล้ พัวพัน น้อมใจถึงซึ่ง อะไร บุคคลพวกใดพวกหนึ่งมีชื่อว่าฤาษี คือผู้ที่บวชเป็นฤาษี เป็น อาชีวก เป็นนิครนถ์ เป็นชฎิล เป็นดาบส ชื่อว่า **อิลโย**. พระผู้มี- พระภาคเจ้าตรัสเรียกมนุษย์ว่า **มนุชา** เพราะฉะนั้น จึงเชื่อว่าฤาษีมมนุษย์ อาศัยอะไร.

[๑๒๐] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า **กษัตริย์** ในอุเทศว่า "**ขตุติยา พุราหฺมณา เทวตานํ**."

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่า มีวาตะเจริญ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า **พราหฺมณ**. คำว่า **เทวตานํ** ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวก. สวาก นิครนถ์เป็นเทวดาของพวกนิครนถ์สวาก ชฎิลเป็นเทวดาของพวก ชฎิลสวาก ปรีพาชกเป็นเทวดาของพวกปรีพาชกสวาก ดาบสเป็นเทวดา ของพวกดาบสสวาก ช้างเป็นเทวดาของพวกพระพุดิหัตถิพรต ม้าเป็น เทวดาของพวกพระพุดิอัธสพรต โกลเป็นเทวดาของพวกพระพุดิโคพรต สุนัขเป็นเทวดาของพวกพระพุดิภูกรพรต กาเป็นเทวดาของพวก พระพุดิกากพรต ท้าววาสุเทพเป็นเทวดาของพวกพระพุดิวาสูเทพพรต พลเทพเป็นเทวดาของพวกพระพุดิพลเทพพรต ท้าวปุณณภัทรเป็น เทวดาของพวกพระพุดิปุณณภัทพรต ท้าวมณิภัทรเป็นเทวดาของพวก

ประพตติมณิกัททพรต ไฟเป็นเทวดาของพวกประพตติอัคคิพรต นาคเป็นเทวดาของพวกประพตตินาคพรต ครุฑเป็นเทวดาของพวกประพตติสุบรรณพรต ยักษ์เป็นเทวดาของพวกประพตติยักษ์พรต อสูรเป็นเทวดาของพวกประพตติอสูรพรต คนธรรพ์เป็นเทวดาของพวกประพตติคันธัพพรต ท้าวมหาราชเป็นเทวดาของพวกประพตติมหาราชพรต จันทเทวบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติจันทรพรต สุริยเทพบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติสุริยพรต อินทเทพบุตรเป็นเทวดาของพวกประพตติอินทพรต พรหมเป็นเทวดาของพวกประพตติพรหมพรต พวกเทพเป็นเทวดาของพวกประพตติเทพพรต ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพตติทิสพรต พระทักษิณยบุคลลผู้สมควรแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์... พราหมณ์... เทวดาทั้งหลาย.

[๑๒๑] ไทยธรรม คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานปัจจัย เกสัชบริจาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป ท่านเรียกว่า ยัญ ในอุเทศว่า "ยญญมกปปีสูบุญญ โลก" คำว่า แสวงหาแล้วซึ่งยัญ ความว่า แม้ชนเหล่าใดยอมแสวงหา เสาะหา สืบหายัญ คือจีวร... เครื่องประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าแสวงหายัญ แม้ชนเหล่าใดยอมจัดแจงยัญ คือจีวร... เครื่องประทีปแม้ชนเหล่านั้น ก็ชื่อว่า แสวงหายัญ แม้ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อมบูชา ย่อมบริจาทยัญ คือจีวร... เครื่องประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า แสวงหายัญ.

คำว่า **เป็นอันมาก** คือยัญเหล่านั้นก็มาก ผู้บูชายัญนั้นก็มาก หรือ พระทักษิณบุคคลนั้นก็มาก.

ยัญเหล่านั้นมากอย่างไร ยัญเหล่านั้นมาก คือ จีวร ... เครื่อง ประทีป ยัญเหล่านั้นมากอย่างนี้.

ผู้บูชายัญนั้นมากอย่างไร ผู้บูชายัญนั้นมาก คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัตถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์ ผู้บูชายัญนั้นมาก อย่างนี้.

หรือพระทักษิณบุคคลนั้นมากอย่างไร พระทักษิณบุคคลนั้น มาก คือ สมณะ พราหมณ์ ยาจก วณิพก สาวก หรือพระทักษิณบุคคลนั้นมากอย่างนี้.

คำว่า **ในโลกนี้** คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มาก ในโลกนี้ ... แสวงหาแล้วซึ่งยัญ.

[๑๒๒] การถามมี ๓ อย่าง คือ **อทิฏฐุโชตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐุ- สัจฉันทนาปุจฉา ๑ วิมติเจตนาปุจฉา ๑** ชื่อว่า **ปุจฉา** ในอุเทศว่า **"ปุจฉามิ ตํ ภควา พुरुหิ เม ตํ."**

อทิฏฐุโชตนาปุจฉาเป็นโจน ลักษณะที่ยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เทียบ- เเคียง ไม่พิจารณา ไม่แจ่มแจ้ง ไม่ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถาม ปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อพิจารณา เพื่อต้องการให้ แจ่มแจ้ง เพื่อต้องการให้ปรากฏ ซึ่งลักษณะนั้น ชื่อว่า **อทิฏฐุโชตนา- ปุจฉา.**

ทิฏฐุสัจฉันทนาปุจฉาเป็นโจน ลักษณะที่รู้ เห็น เทียบเคียง

พิจารณาแจ่มแจ้ง ปรากฏ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อต้องการ สันทนากับบัณฑิตอื่น ๆ ชื่อว่า ทิฏฐุสังสันทนาปุจฉา.

วิมติเจตนาปุจฉาเป็นไฉน บุคคลเล่นไปสู่ความสงสัย ความเคลือบแคลง มีใจเป็นสองว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไรหรือหนอแล หรือไม่ เป็นอย่างไร เรื่องนี้เป็นไฉนหนอ หรือเป็นอย่างไร ดังนี้ โดยปกติ บุคคลย่อมถามปัญหา เพื่อต้องการตัดความเคลือบแคลงเสีย นี้ชื่อว่า วิมติเจตนาปุจฉา ปุจฉา ๓ ประการนี้.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ มนุสสปุจฉา ๑ อมนุสสปุจฉา ๑ นิมิตปุจฉา ๑.

มนุสสปุจฉาเป็นไฉน มนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา ภิกษุทั้งหลาย... ภิกษุณีทั้งหลาย... อุบาสกทั้งหลาย... อุบาสิกาทั้งหลาย... พระราชาทั้งหลาย... กษัตริย์ทั้งหลาย... พราหมณ์ทั้งหลาย... แพศย์ทั้งหลาย... ศูทรทั้งหลาย... คฤหบดีทั้งหลาย... บรรพชิตทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี้ชื่อว่า มนุสสปุจฉา.

อมนุสสปุจฉาเป็นไฉน อมนุษย์ทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นาคทั้งหลาย... ครุฑทั้งหลาย... ยักษ์ทั้งหลาย... อสูรทั้งหลาย... คนธรรพ์ทั้งหลาย... ท้าวมหาราชทั้งหลาย... พระอินทร์ทั้งหลาย... พระพรหมทั้งหลาย... เทวดาทั้งหลาย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมทูลถามปัญหา นี้ชื่อว่า อมนุสสปุจฉา.

นิมิตปุจฉาเป็นไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนิรมิตพระรูปใด

อันสำเร็จด้วยพระทัย มีอวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง พระพุทธนิรมิตนั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมตรัสถามปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิเสนา นี้ชื่อว่า นิमितปุจฉา ปุจฉา ๓ ประการนี้.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามประโยชน์ตน ๑ การถามประโยชน์ผู้อื่น ๑ การถามประโยชน์ทั้งสอง ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงทิวภูมิรมมิกัตถประโยชน์ ๑ การถามถึงสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๑ การถามถึงปรมัตถประโยชน์ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเนื้อความอันไม่มีโทษ ๑ การถามถึงเนื้อความอันไม่มีกิเลส ๑ การถามถึงเนื้อความอันผ่องแผ้ว ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามถึงเรื่องอดีต ๑ การถามถึงเรื่องอนาคต การถามถึงเรื่องปัจจุบัน ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องภายใน ๑ การถามเรื่องภายนอก ๑ การถามเรื่องทั้งภายในภายนอก ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องกุศล ๑ การถามเรื่องอกุศล ๑ การถามเรื่องอัพยากถุต ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องชั้น ๑ การถามเรื่องธาตุ ๑ การถามเรื่องอายตนะ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องสติปัญญา ๑ การถามเรื่องสัมมปปธาน ๑ การถามเรื่องอิทธิบาท ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องอินทรีย์ ๑ การถามเรื่องพละ ๑ การถามเรื่องโพชฌงค์ ๑.

ปุจฉาอีก ๓ ประการ คือ การถามเรื่องมรรค ๑ การถามเรื่อง
ผล ๑ การถามเรื่องนิพพาน ๑.

คำว่า ข้าพระองค์ขอลุทธถามปัญหานั้น ความว่า ข้าพระองค์ทูล
ถาม คือทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ประสาท ซึ่งปัญหานั้นว่า ขอ
พระองค์จงตรัสบอกปัญหาแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้า-
พระองค์ขอลุทธถามปัญหานั้น.

คำว่า ภควา นี้ เป็นคำกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้
เป็นสัจฉิกาบัญญัติ. คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้า-
พระองค์ ความว่า ขอพระองค์จงตรัส... ขอพระองค์จงประกาศ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอลุทธถาม
ปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์มีความประสงค์ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระองค์ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้เห็นมุต ฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์
พราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้ อาศัยอะไร จึงพากัน
แสวงหาบุญให้แก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอลุทธถามปัญหานั้น ขอพระองค์จง
ตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๒๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนป้อนณะ)

ฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้
เป็นอันมากในโลกนี้ พากันแสวงหาบุญแก่เทวดาทั้งหลาย
คุณก่อนป้อนณะ ฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ เป็น

อันมาก ในโลกนี้ เหล่านั้น หวังความเป็นอย่างนี้
อาศัยขรา จึงพากันแสวงหาตัณหาทั้งหลาย.

[๑๒๔] คำว่า เยเกจิเม ในอุเทศว่า "เยเกจิเม อิตโย มนุชา"
ดังนี้ ความว่า ทั้งหมด โดยกำหนดทั้งหมด ทั้งหมดโดยประการทั้งหมด
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เยเกจิเม นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.
บุคคลพวกใดพวกหนึ่ง มีชื่อว่า ฤๅษี คือ พวกที่บวชเป็นฤๅษี อาชีวก
นิครนถ์ ชฎิล คาสส ชื่อว่า ฤๅษี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกมนุษย์
ว่า มนุชา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฤๅษี มนุษย์... เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปุณณกะ. พระ-
นามว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯ ล ฯ พระนามว่า ภควา
นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
ดูก่อนปุณณกะ.

[๑๒๕] ผู้ที่เกิดเป็นชาติกษัตริย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า กษัตริย์
ในอุเทศว่า "ขตุติยา พุราหุมนฺนา เทวตานิ."

ผู้ที่ยกย่องสรรเสริญกันว่ามิวาพะเจริญเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า
พราหมณ์. คำว่า เทวตานิ ความว่า อาชีวกเป็นเทวดาของพวกอาชีวก
สาวก ฯ ล ฯ ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพตติศาพรต พระ-
ทักษิณยบุคคลผู้สมควรแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด ก็เป็นเทวดาของชน
เหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กษัตริย์ พราหมณ์... แก่เทวดา
ทั้งหลาย.

[๑๒๖] ไทยธรรม คือ จีวร... เครื่องประทีป ท่านเรียกว่า ยัญ
ในอุเทศว่า ยญฺญมกปปีสุ ปุณฺณ โลเก. แสวงหาแล้วซึ่งยัญ ความว่า

แม้ชนเหล่าใดยอมแสวงหา เสาะหา สืบหา ยัญคือจิ๋ว... เครื่อง
ประทีป แม้ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าแสวงหายัญ. คำว่า เป็นอันมาก คือ ยัญ
เหล่านั้นก็มาก ผู้บูชายัญนั้นก็มาก หรือพระทักษิณยบุคคลนั้นก็มาก
ยัญเหล่านั้นมากอย่างไร ๆ ล ๆ หรือพระทักษิณยบุคคลมากอย่างนี้. คำว่า
ในโลกนี้ คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มากในโลกนี้...
แสวงหาแล้วซึ่งยัญ.

[๑๒๗] คำว่า **อาสีสมานา ในอุเทศว่า อาสีสมานา ปุณณก**
อิตุตถ ความว่า หวัง คือหวังได้รูป หวังได้เสียง หวังได้กลิ่น หวัง
ได้รส หวังได้โผฏฐัพพะ หวังได้บุตร หวังได้ภรรยา หวังได้ทรัพย์
หวังได้ยศ หวังได้ความเป็นใหญ่ หวังได้อัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล
หวังได้อัตภาพในสกุลพราหมณ์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุลคฤหบดี
มหาศาล หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวจาคุมหาราชิก หวังได้อัตภาพใน
เทวดาชาวดาวดึงส์ หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวยามา หวังได้อัตภาพใน
เทวดาชาวกุสิต หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวนิมมานรดี หวังได้อัตภาพ
ในเทวดาชาวปรนิมมิตวสวัตดี หวัง คือปรารถนา ยินดี ประสงค์
รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งการได้อัตภาพในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า หวัง.

คำว่า **ปุณณก อิตุตถ** ความว่า หวังความเกิดแห่งอัตภาพใน
ฐานะนี้ คือหวังความเกิดแห่งอัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาลนี้... ชอบใจ
ซึ่งความเกิดแห่งอัตภาพในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **ดูก่อนปุณณกะ...หวังความเป็นอย่างนี้.**

[๑๒๘] คำว่า **ขรั ลิตา ในอุเทศว่า ขรั ลิตา ยถุณมกปปีสุ**

ความว่า อาศัยชรา อาศัยพยาธิ อาศัยมรณะ อาศัยโสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส อุปายาส บุคคลพวกนั้นแสวงหาภัยในเทวดา เพราะ
อาศัยชาติ หรือว่าอาศัยชาติ จึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัยใน
เทวดา เพราะอาศัยชรา หรือว่าอาศัยชรา จึงแสวงหาภัยในเทวดา
แสวงหาภัยในเทวดา เพราะอาศัยพยาธิ หรือว่าอาศัยพยาธิ จึงแสวงหา
ภัยในเทวดา แสวงหาภัยในเทวดา เพราะอาศัยมรณะ หรือว่าอาศัย
มรณะ จึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัยในเทวดา เพราะอาศัยโสกะ
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส หรือว่าอาศัยโสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัยใน
เทวดาเพราะอาศัยคติ หรือว่าอาศัยคติจึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวง
หาภัยในเทวดาเพราะอาศัยอุบัติ หรือว่าอาศัยอุบัติจึงแสวงหาภัย
ในเทวดา แสวงหาภัยในเทวดาเพราะอาศัยปฏิสนธิ หรือว่าอาศัย
ปฏิสนธิจึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัยในเทวดาเพราะอาศัยภพ
หรือว่าอาศัยภพจึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัยในเทวดาเพราะ
อาศัยสงสาร หรือว่าอาศัยสงสารจึงแสวงหาภัยในเทวดา แสวงหาภัย
ในเทวดาเพราะอาศัยวัฏฏะ หรือว่าอาศัยวัฏฏะจึงแสวงหาภัยในเทวดา
ปรารถนา พัวพัน เข้าถึง ดิดใจ น้อมใจไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อาศัยชรา จึงแสวงหาภัย.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้
เป็นอันมากในโลกนี้ แสวงหาภัย แก่เทวดาทั้งหลาย
ดูก่อนปุลณณะ ฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์เป็น

อันมากในโลกนี้เหล่านั้น หวังความเป็นอย่างนี้ อาศัย
ชราจึงแสวงหาัยญแก่เทวดาทั้งหลาย.

[๑๒๕] (ท่านปุณณกะทูลถามว่า)

มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่งนี้ มี
เป็นอันมากในโลกนี้ แสวงหาแล้วซึ่งัยญ แก่เทวดา
ทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์ ผู้บูชาัยญ
เหล่านั้นไม่ประมาทแล้วในทางัยญ ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่ง
ชาติชราบ้างหรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้
แก่ข้าพระองค์เถิด.

[๑๓๐] คำว่า เยเกจิเม ในอุเทศว่า เยเกจิเม อิติโย มนุชา
ดังนี้ ๑ ล ๑ คำว่า กจฺจิสฺสุ เต ภควา ยถุญฺญปฺเต อปฺปมตฺตา ความว่า
การถามเพื่อตัดความสงสัย การถามเพื่อตัดความเคลือบแคลง การถาม
เพื่อตัดความมีใจเป็นสอง การถามโดยไม่ใช่วินิจฉัย เรื่องนี้เป็นอย่างนี้
หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉน หรือเป็นอย่างไร
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บ้างหรือ. คำว่า เต ความว่า ผู้บูชาัยญ คำว่า
ภควา เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๑ ล ๑. คำว่า ภควา นี้ เป็นสังฆนิกา-
บัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคลพวก
นั้น ... บ้างหรือ.

คำว่า ไม่ประมาทแล้วในทางัยญ ความว่า ัยญนั้นแหละท่าน
กล่าวว่าทางัยญ อริยมรรค ทางอริยะ มรรคเทวดา ทางเทวดา มรรค-

พรหม ทางพรหม ฉันทิ ยัญนั้นแหละ ท่านกล่าวว่าทางยัญ ฉันทินั้น เหมือนกัน. คำว่า **ไม่ประมาทแล้ว** ความว่า **ไม่ประมาทแล้ว** คือ ทำด้วยความเคารพ ทำติดต่อกัน ทำไม่หยุด มีความประพฤตินิยามย่อมน ไม่ทอดฉันทะ ไม่ทอดธุระ ในทางยัญ คือประพฤติอยู่ในทางยัญนั้น มากอยู่ในทางยัญนั้น หนักอยู่ในทางยัญนั้น น้อมไปในทางยัญนั้น โอน ไปในทางยัญนั้น เจื่อมไปในทางยัญนั้น น้อมใจไปในทางยัญนั้น มีทาง ยัญนั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่ประมาทแล้ว**ในทางยัญ แม้ ชนเหล่าใดแสวงหา สืบหา เสาะหายัญ คือ จิวร... เครื่องประทีป เป็นผู้กระทำโดยเคารพ ฯลฯ มีทางยัญนั้นเป็นใหญ่ แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ **ไม่ประมาทแล้ว**ในทางยัญ แม้ชนเหล่าใดจัดแจงยัญ คือ จิวร... แม้ ชนเหล่านั้น เป็นผู้ **ไม่ประมาทแล้ว**ในทางยัญ แม้ชนเหล่าใดยอมให้ ย่อม บุษบา ย่อมบริจาทยัญ คือ จิวร... แม้ชนเหล่านั้นเป็นผู้ **ไม่ประมาท** แล้วในทางยัญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้บุชชา ยัญเหล่านั้น **ไม่ประมาท**ในทางยัญ... บ้างหรือ.

[๑๓๑] คำว่า " **อตารุ ชาตัญญ ชรณญ มาริส** " ความว่า ผู้ บุษชายัญเหล่านั้นได้ข้ามพ้นแล้ว คือ ข้ามจันแล้ว ข้ามทิวแล้ว ก้าวล่วง แล้ว ล่วงไปแล้ว ซึ่งชาติ ชรา และมรณะ. คำว่า **มาริส** เป็นเครื่อง กล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า **มาริส** นี้ เป็น เครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์ ผู้บุชชายัญเหล่านั้น ได้ข้าม พ้นแล้ว ซึ่งชาติและชรา.

[๑๓๒] คำว่า **ปฺจุฉามิ ตํ** ในอุเทศว่า " **ปฺจุฉามิ ตํ ภควา พฺรุหิ**

เม ตั" ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือขอทูลวิงวอน ขอ
เชิญ ขอให้ทรงประสาท ของจรัสบอกปัญหานี้ แก่ข้าพระองค์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้. คำว่า ภควา
นั้น เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกา-
บัญญัติ. คำว่า พุรุหิ เม ตั ความว่า ขอพระองค์จงตรัส คือของ
บอก ของแสดง ของบัญญัติ ของแต่งตั้ง ของเปิดเผย ของ
จำแนก ของทำให้ตื่น ของทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัส
บอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

มนุษย์ กษัตริย์ พราหมณ์ พวกใดพวกหนึ่ง มีเป็น
อันมากในโลกนี้ แสวงหาซึ่งยัญแก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์ ผู้บูชายัญเหล่านั้นไม่ประ-
มาทแล้วในทางยัญ ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่งชาติและชราบ้าง
หรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๑๓๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนปุณณกะ)

ชนทั้งหลายย่อมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ) ย่อมบูชา
อาศัยลาภแล้ว ย่อมชอบกามทั้งหลาย เราย่อมกล่าวว่า
ชนเหล่านั้นประกอบการบูชายัญ กำหนดแล้วด้วยความ
กำหนดในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติและชราไปได้.

[๑๓๔] คำว่า **อาสีสุนฺติ** ในอุเทศว่า **อาสีสุนฺติ โถมยฺนฺติ**
อภิขปฺปนฺติ ชุหนฺติ ดังนี้ ความว่า หวังได้รูป หวังได้เสียง หวังได้
กลิ่น หวังได้รส หวังได้โภจฺจฺพพะ หวังได้บุตร หวังได้ภรรยา หวัง
ได้ทรัพย์ หวังได้ยศ หวังได้ความเป็นใหญ่ หวังได้อัตภาพในสกุลกษัตริย์
มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุลพราหมณ์มหาศาล หวังได้อัตภาพในสกุล
คฤหบดีมหาศาล หวังได้อัตภาพในเทวดาชาวจาตุมหาราชิก ฯลฯ หวัง
ยินดี ประารถนา รักใคร่การได้อัตภาพในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง.

คำว่า **ย่อมชม** ความว่า ย่อมชมยัญญูบ้าง ย่อมชมผลบ้าง ย่อม
ชมทักษิโณชยุบุคคลบ้าง.

ย่อมชมยัญญูอย่างไร ย่อมชม คือยกย่อง พรรณนา สรรเสริญ
ว่า เราให้ของรัก เราให้ของเจริญใจ เราให้ของประณีต เราให้ของที่
ควร เราเลือกให้ เราให้ของไม่มีโทษ เราให้เนื่อง ๆ เมื่อกำลังให้ จิต
ก็เลื่อมใส ย่อมชมยัญญูอย่างนี้.

ย่อมชมผลอย่างไร ย่อมชม ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า
เพราะยัญญูนี้เป็นเหตุ จักได้รูป... จักได้โภจฺจฺพพะ จักได้อัตภาพใน
สกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ จักได้อัตภาพในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่
พรหม ย่อมชมผลอย่างนี้.

ย่อมชมทักษิโณชยุบุคคลอย่างไร ย่อมชม ยกย่อง พรรณนา
สรรเสริญว่า พระทักษิโณชยุบุคคลเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ถึงพร้อมด้วย
โคตร เป็นผู้ชำนาญมนต์ ทรงมนต์ เรียบจบไตรเพท พร้อมด้วย
คัมภีร์นิพนธ์ทุกศาสตร์และเกตุกศาสตร์ เป็นประเภทอภฺกษระ มีคัมภีร์อิติहाส

เป็นที่ห้า เป็นผู้เข้าใจตัวบท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกย-
ตนะและตำราทำนายนมหามุขลักษณะ เป็นผู้ปราศจากราคะบ้าง ปฏิบัติ
เพื่อกำจัดโรคบ้าง เป็นผู้ปราศจากโทสะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะบ้าง
เป็นผู้ปราศจากโมหะบ้าง ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะบ้าง ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมชมทักษิณบุคคล
อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง ย่อมชม.

คำว่า **อภิขุปนุติ** ความว่า ย่อมชอบการได้รูป... ชอบการ
ได้โณฏฐัพพะ ชอบการได้อัตภาพในสกุลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ ชอบ
การได้อัตภาพในเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ย่อมหวัง ย่อมชม ย่อมชอบ.

คำว่า **ชุหนุติ** ความว่า ย่อมบูชา คือยอมให้ ย่อมสละ ย่อม
บริจาคซึ่งจิวร... เครื่องประทีป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมหวัง
ย่อมชม ย่อมชอบ ย่อมบูชา.

คำว่า **ปุณณกาคิ** ภควา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัส
เรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปุณณกะ.

คำว่า **ภควา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนปุณณกะ.

[๑๓๕] คำว่า **อาศัยลาภแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย** ความว่า
อาศัยการได้รูปแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย ฯลฯ อาศัยการได้อัตภาพใน
เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมแล้ว ย่อมชอบ คือยินดี ปรรณากาม
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยลาภแล้วย่อมชอบกามทั้งหลาย.

[๑๓๖] คำว่า เต ในอุเทศว่า "เต ยัชโยคา ภวราครตุตา
นาตรีสุ ชาติขรนุติ พุรุมิ" ดังนี้ ความว่า ผู้บูชาัชฌ.

คำว่า ยัชโยคา ความว่า ผู้ประกอบ คือประกอบทั่ว ประกอบ
ทั่วด้วยดี ในการบูชาทั้งหลาย คือประพตติในการบูชา มากอยู่ในการ
บูชา หนักอยู่ในการบูชา เอนไปในการบูชา โอนไปในการบูชา เจื่อม
ไปในการบูชา น้อมใจไปในการบูชา มีการบูชาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ประกอบในการบูชาัชฌเหล่านั้น.

คำว่า ภวราครตุตา ความว่า ตัณหาท่านเรียกว่า ภวราคะ (อนึ่ง)
ความพอใจในภพ ความกำหนดในภพ ความเพติดเพลินในภพ ตัณหา
ในภพ ความเยื่อใยในภพ ความกระหายในภพ ความเร่าร้อนในภพ
ความลุ่มหลงในภพ ความหมกมุ่นในภพ ในภพทั้งหลาย เรียกว่า ภวราคะ
ผู้บูชาัชฌเหล่านั้น กำหนดแล้ว คือติดใจ หลงไหล หมกมุ่น ข้อง
เกี่ยวข้อง พัวพันแล้วในภพทั้งหลายด้วยความกำหนดในภพ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้บูชาัชฌเหล่านั้น ประกอบในการบูชา ยินดีแล้วด้วยภวราคะ.

คำว่า นาตรีสุ ชาติขรนุติ พุรุมิ ความว่า เราข่อมกล่าว คือ
ข่อมบอก ข่อมแสดง ข่อมบัญญัติ ข่อมแต่งตั้ง ข่อมเปิดเผย ข่อมจำแนก
ข่อมทำให้ดี ข่อมประกาศว่า ผู้บูชาัชฌเหล่านั้น ประกอบในการบูชา
กำหนดแล้วด้วยภวราคะ ไม่ข้าม คือไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพ้น ไม่ก้าวล่วง
ไม่เป็นไปล่วงซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือเป็นผู้ไม่ออก ไม่สลัดออก ไม่
ล่วง ไม่พ้น ไม่เป็นไปล่วงจากชาติ ชรา และมรณะ ข่อมวนเวียนอยู่
ภายในชาติ ชรา และมรณะ ข่อมวนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้
เป็นไปตามชาติ อันชราเล่นตาม พยาก็ครอบงำ มรณะห้าหั้น ไม่มี

ที่ด่านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ประกอบในการบูชา ยินดีด้วยภวราคะ ไม่ข้ามพินซึ่งชาติ ชรา และมรณะไปได้.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนปุลณณะ ชนทั้งหลายย่อมหวัง ย่อมชม (ย่อมชอบ) ย่อมบูชา อาศัยลากแล้ว ย่อมชอบกาม ทั้งหลาย เราย่อมกล่าวว่า ชนเหล่านั้น ประกอบการบูชาตัณหา กำหนดแล้วด้วยความกำหนัดในภพ ไม่ข้ามพิน ชาติและชราไปได้.

[๑๓๖] (ท่านปุลณณะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบการบูชาด้วยตัณหาทั้งหลาย ไม่ข้ามพินชาติและชราไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็นดังนี้ บัดนี้ ใครเล่าใน เทวโลกและมนุษยโลก ได้ข้ามพินชาติและชรา ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอ พระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์.

[๑๓๗] คำว่า เต เจ นาตรีสุ ยาชโยคา ความว่า ผู้บูชาตัณหาเหล่านั้น ประกอบในการบูชา กำหนดแล้วด้วยความกำหนัดในภพ ไม่ข้าม คือไม่ข้ามขึ้น ไม่ข้ามพิน ไม่ก้าวล่วง ไม่เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชรา และมรณะ คือเป็นผู้ไม่ออก ไม่สลัดออก ไม่ล่วง ไม่พิน ไม่เป็นไปล่วง จากชาติ ชรา และมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ ย่อมวนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร เป็นผู้เป็นไปตามชาติ อันชราเล่นตาม

พยาชิครอบงำ มรณะห้าห้า ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไร
เป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าชนเหล่านั้น
ประกอบในการบูชา ไม่ข้ามพ้น.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ปุณฺณโก เป็นบทสนธิ ฯลฯ
ท่านปุณณกะ.

[๑๓๘] คำว่า อญฺเณหิ ขาติญฺจ ขรญฺจ มาริส ความว่า ด้วย
ยัญเป็นอันมาก คือด้วยยัญต่าง ๆ ชนิด ด้วยยัญมากมาย.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ.

คำว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและ
ความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยญฺเณหิ ขาติญฺจ ขรญฺจ
มาริส.

[๑๔๐] คำว่า อถ โภ จรหิ เทวมนุสฺสโลเก อตาริ ขาติญฺจ
ขรญฺจ มาริส ความว่า เมื่อเป็นดังนั้น ใครเล่าในโลก พร้อมทั้ง
เทวโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์ ข้ามแล้ว คือข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ
ชรา และมรณะ.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ. คำว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ
ยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ เมื่อเป็นดังนั้น
ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้ข้ามพ้นชาติและชราไปได้.

[๑๔๑] คำว่า ปุณฺณามิ ตํ ภควา พุรุหิ เม ตํ ความว่า ข้า-
พระองค์ขอลุทถามปัญหานี้ คือขอวิงวอน ขอเชื้อเชิญ ขอให้ทรง

ประสาทปัญหานี้ ขอพระองค์จึงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ. คำว่า ขอพระองค์จึงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ ความว่า ขอพระองค์จึงตรัสบอก... ของจประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จึงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ถ้าชนเหล่านั้น ประกอบในการบูชายัญทั้งหลาย ไม่ข้ามพินชาติและชราไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในเทวโลก และมนุษย์โลก ได้ข้ามพินชาติและชรา ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้ ขอพระองค์จึงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

[๑๔๒] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนปุณณกะ)

เราย่อมกล่าวว่า ความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ มิได้มีแก่พระอรหันตชีณาสพิด เพราะทราบ ผังนี้และผังโน้นในโลก พระอรหันตชีณาสพินั้น เป็นผู้สงบ ขจัดทุจริตเพียงดังว่าวัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๑๔๓] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ๆ ล ฯ ความไม่หลง ความ
เลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ตรัสว่า สังขา ในอุเทศว่า " **สงฺขาย
โลกฺสูมิ ปโรปรานิ . "**

คำว่า **ปโรปรานิ** ความว่า มนุษย์โลกตรัสว่าฝั่งนี้ เทวโลก
ตรัสว่าฝั่งโน้น กามชาตตรัสว่าฝั่งนี้ รูปชาตและอรูปรชาตตรัสว่าฝั่งโน้น
กามชาตรูปรชาตตรัสว่าฝั่งนี้ อรูปชาตตรัสว่าฝั่งโน้น.

คำว่า **สงฺขาย โลกฺสูมิ ปโรปรานิ** ความว่า เพราะทราบ คือ
รู้ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งฝั่งนี้และฝั่งโน้น
โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นดังหัวฝี เป็นดัง
ลูกศร ๆ ล ฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องสลัดออกได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะทราบฝั่งโน้นและฝั่งนี้ในโลก.

คำว่า **ปฺนณฺณกตฺติ ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัส
เรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า **ปฺนณฺณกะ**.

คำว่า **ภควา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ฯ. คำว่า **ภควา**
นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า **ดูก่อนปฺนณฺณกะ**.

[๑๔๔] คำว่า **ยสฺส** ในอุเทศว่า " **ยสฺสลิขฺชิตํ นตฺถิ กุหฺลฺยฺจิ
โลเก "** ดังนี้ ได้แก่พระอรหันตจีณาสพ. คำว่า **ลิขฺชิตํ** คือ ความ
ห้วนไหวเพราะตัณหา ความห้วนไหวเพราะทิฐิ ความห้วนไหวเพราะ
กิเลส ความห้วนไหวเพราะมานะ ความห้วนไหวเพราะกรรม ความ
ห้วนไหวเหล่านั้น ไม่มี คือไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันต-
จีณาสพใด คือความห้วนไหวเหล่านี้ พระอรหันตจีณาสพใด ละได้แล้ว

ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ.

คำว่า กุหิณฺจि ความว่า ไหน ๆ คือแห่งไหน แห่งไร ภายในหรือภายนอก หรือทั้งภายในภายนอก.

คำว่า โลก คือ ในอภายโลก ๆ ล ๆ ในอายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหวนไหวในโลกไหน ๆ มิได้มีแก่พระอรหันตจिณาสพิด.

[๑๔๕] คำว่า สนฺโต ในอุเทศว่า " สนฺโต วิฐโม อนิโฆ นิราโส อตาริ โส ชาติขรฺนุติ พุรุมิ " ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า สันตะ เพราะเป็นผู้มีราคะสงบ มีโทสะสงบ มีโมหะสงบ ชื่อว่าสงบแล้ว คือเข้าไปสงบแล้ว ระวังแล้ว ดับแล้ว ระวังเฉพาะแล้ว เพราะเป็นผู้สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เผลอแล้ว ดับแล้ว ปราศจากแล้ว ระวังเฉพาะแล้วซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ภาวะวนภาวะวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุศลภคิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สงบ.

คำว่า วิฐโม ความว่า ภายตุจริต วจิตุจริต มโนตุจริต อันพระอรหันตจิณาสพขจัดแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ... ความประมาท กิเลสทั้งปวง... อกุศลภคิสังขารทั้งปวง อันพระอรหันตจิณาสพขจัดแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้เหือดแห้งแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว.

อนึ่ง ความโกรธ ท่านกล่าวว่าเป็นดังควัน

ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมีมานะเปรียบเหมือนดังเครื่อง

หาบ มีความโกรธเปรียบเหมือนควัน มีการพูดเท็จ

เปรียบเหมือนเถา มีลิ้นเปรียบเหมือนทัพพี หฤทัยของ

สัตว์ทั้งหลายเปรียบเหมือนสถานที่บูชาัญญของท่าน คน

ที่ฝึกดีแล้ว เป็นกำเนิคของบรูษ.

อนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ความโกรธ

เกิดด้วยศุภใจว่า คนโน้นได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว ๑

คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ คนโน้นจักประพฤต

สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา ๑ คนโน้นได้ประพฤตแล้วซึ่งสิ่งที่ไม่เป็น

ประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่ง

สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คนโน้นจัก

ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑ คน

โน้นได้ประพฤตแล้วซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑

คนโน้นประพฤตอยู่ซึ่งประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ๑

คนโน้นจะประพฤตซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ

ของเรา ๑ อีกอย่างหนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดในฐานะอันไม่ควร ๑

ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ ความเคือง

ความเคืองทั่ว ความเคืองเสมอ ความชัง ความชังทั่ว ความชังเสมอ

ความพยาบาทแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ

ความเป็นผู้โกรธ ความชัง กิริยาที่ชัง ความเป็นผู้ชัง ความพยาบาท

กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ

ความเป็นผู้ดูร้าย ความเพาะวาจาชั่ว ความไม่พอใจของจิต นี้เรียกว่า
ความโกรธ.

อนึ่ง พึงทราบความโกรธมาก โกรธน้อย ความโกรธเป็นแต่
เพียงทำจิตให้ขุ่นมัวในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงให้มีหน้าเง้าหน้าอ ความ
โกรธเป็นแต่เพียงทำให้หน้าเง้าหน้าอในบางครั้งก็มี แต่ไม่ถึงให้คาง
ตื้น ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้คางตื้นในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงเปล่ง
พรุสวาจา ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เปล่งพรุสวาจาในบางครั้งก็มี แต่
ยังไม่ถึงให้เกลียวคูทิศทางต่าง ๆ ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เกลียวคูทิศ
ต่าง ๆ ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงการจับท่อนไม้และศัสตรา ความโกรธ
เป็นแต่เพียงทำให้จับท่อนไม้และศัสตราในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงเงื้อ
ท่อนไม้และศัสตรา ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้เงื้อท่อนไม้และศัสตรา
ในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงตีฟัน ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ตีฟันใน
บางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงฉีกขาดเป็นบาดแผล ความโกรธเป็นแต่เพียงทำ
ให้ถึงฉีกขาดเป็นบาดแผลในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้หักให้แหลก ความ
โกรธเป็นแต่เพียงทำให้หักให้แหลกในบางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้อวัยวะน้อย
ใหญ่เคลื่อนที่ ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้อวัยวะน้อยใหญ่เคลื่อนที่ใน
บางครั้งก็มี แต่ยังไม่ให้ชีวิตดับ ความโกรธเป็นแต่เพียงทำให้ชีวิตดับใน
บางครั้งก็มี แต่ยังไม่ถึงความสละบริจาควัยะทั้งหมด เมื่อใดความโกรธ
ให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้วให้ฆ่าตน เมื่อนั้นความโกรธถึงความเป็นความโกรธ
แรงยิ่ง ถึงความเป็นความโกรธมากยิ่งขึ้น โดยอาการอย่างนี้. ความโกรธนั้น
อันพระอรหันตจีณาสพิด ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบระงับแล้ว ทำ
ไม่ให้อาจเกิดขึ้นอีก เภาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตจีณาสพินัน

เรียกว่าผู้กำจัดกิเลสเพียงดั่งควัน. พระอรหันตจีณาสพชื่อว่าวิฐุมะ เพราะเป็นผู้ละความโกรธ เพราะเป็นผู้กำหนดรู้วัตถุแห่งความโกรธ เพราะเป็นผู้ตัดขาดซึ่งเหตุแห่งความโกรธ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิฐุมะ.

คำว่า อนีโฆ ความว่า รากะเป็นทุกข์ โทสะเป็นทุกข์ โมหะเป็นทุกข์ ความโกรธเป็นทุกข์ ความผูกโกรธเป็นทุกข์ ฯลฯ อกุศล-กิสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ทุกข์เหล่านั้น อันพระอรหันตจีณาสพใดละได้แล้ว... เพลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ พระอรหันตจีณาสพนั้น เรียกว่า **ผู้ไม่มีทุกข์.**

คำว่า **ไม่มีความหวัง** ความว่า ตัณหาเรียกว่าความหวัง รากะสารากะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล เรียกว่าความหวัง ตัณหาอันเป็นความหวังนั้น อันพระอรหันตจีณาสพใดละได้แล้ว เพลเสียได้แล้วด้วยไฟคือ ญาณ พระอรหันตจีณาสพนั้น เรียกว่า **ผู้ไม่มีความหวัง.**

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความกำวลง ความบังเกิด ความเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้นที่ทั้งหลาย ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์เหล่านั้น ๆ ชื่อว่า **ชาติ.**

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีฟันหัก ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า **ชรา.**

คำว่า **สนฺโต วิฐุโม อนีโฆ นิราโส อตาริ โส ชาติขรรนฺติ พุรุมิ** ความว่า เราข่อมกล่าว... ข่อมประกาศว่า พระอรหันตจีณาสพใดเป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดั่งควัน ไม่มีทุกข์ และไม่มีความหวัง พระอรหันตจีณาสพนั้นข้ามได้แล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามทั่วแล้ว ล่วงแล้ว

เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติ ชรา และมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรา
ย่อมกล่าวว่า พระอรหันตชินาสพนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลสเพียงดังว่า
ควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ข้ามได้แล้วซึ่งชาติและชรา.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราย่อมกล่าวว่า ความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ มิได้
มีแก่พระอรหันตชินาสพใด เพราะทราบฝั่งนี้และฝั่งโน้น
ในโลก พระอรหันตชินาสพนั้น เป็นผู้สงบ กำจัดกิเลส
เพียงดังว่าควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ได้ข้ามแล้ว
ซึ่งชาติและชรา.

พร้อมด้วยวาจาจบคาถา ๆ ล ๆ ท่านพระปุลณกะนั้น เป็นภิกษุ
ครองผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงสังฆาฏิ บาตร และจีวร นั่งประนม
อัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบปุลณกมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๓

อรรถกถापุลณกมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๓

พึงทราบวินิจฉัย ในปุลณกสูตรนิตเทศที่ ๓.

บทว่า อเนหิ ผู้ไม่หวั่นไหวแม้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้าม
โมฆราชตรัสแล้ว โดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **มูลทสุสาวิ** ผู้เห็นมูล คือเห็นมูลของอกุศล. บทว่า **อิสโย** ฤๅษี ฤๅษีทั้งหลายมีชื่อว่าฤๅษี. บทว่า **ยณฺณ** คือ ไทย-ธรรม. บทว่า **อกปฺปิสฺสุ** คือ แสงหา. บททั้งหมดมีอาทิว่า **เหตุทสุสาวิ** ทรงเห็นเหตุ เป็นไวพจน์ของการณะ (เหตุ). เพราะการณะย่อมปรารภณา ย่อมเป็นไปเพื่อผลของตน ฉะนั้น จึงเรียกว่าเหตุ. เพราะการณะย่อมมอบให้ซึ่งผลนั้นคุดังใจว่า เชิญพวกท่านรับผลนั้นเถิด ฉะนั้น จึงเรียกว่านิทาน. บทห่าบทมีอาทิว่า **สมุททสุสาวิ** ทรงเห็นสมภพ มีนัยดังที่แสดงไว้แล้วในหนหลัง. เพราะการณะนั้นอาศัยผลนั้นย่อมเป็นไป ผลนั้นจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงเรียกว่า ปัจจยและสมุทฺย. บทว่า **ยา วา ปนฺณฺญาปิ กาจิ สุกฺคิโย** สุกคิโยอย่างใดอย่างหนึ่งแม่อื่น คือมนุษย์กำพร้าและผู้มีอาหารและเครื่องนุ่งห่มหาได้ยาก มีศกคิน้อยมีอุตตรมารดาเป็นต้น พันแล้วจากอบาย ๔ พึงทราบว่าเป็นผู้ถูกทุกข์เบียดเบียน. บทว่า **ยา วา ปนฺณฺญาปิ กาจิ ทฺวคฺคิโย** ทวคคิโยอย่างใดอย่างหนึ่งแม่อื่น เป็นต้นว่า พระยายม พระยานาค ครุฑ เปรต และผู้มีฤทธิ์. บทว่า **อดฺตภาวภิ-นิพฺพตฺติยา** เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพ คือเพื่อได้อัตภาพด้วยปฏิสนธิในฐานะ ๓. บทว่า **ชานาติ** คือ ย่อมทรงรู้ด้วยสัพพัญญุตญาณ. บทว่า **ปฺสฺสตี** คือ ย่อมทรงเห็นด้วยสมันตจักขุ. บทว่า **อกุสฺสา** ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่ฉลาด. บทว่า **อกุสฺลํ ภาษฺนฺติ** ย่อมเสพธรรมเป็นอกุศล คือใน ส่วนที่เป็นอกุศล. บทว่า **อกุสฺลปฺกฺเข ภว** คือ เป็นฝ่ายอกุศล. ชื่อว่า **อวิชฺชามูลกา** เพราะธรรมทั้งหมดเหล่านั้นมีอวิชาเป็นมูลเหตุ. ชื่อว่า **อวิชฺชาโสมฺสรณา** เพราะมีอวิชาเป็นที่รวมโดยชอบ. บทว่า **อวิชฺชา-สมฺมุคฺฆาตาย** คือ มีอวิชาอันอรหัตมรรคถอนได้. บทว่า **สพฺเพ เต**

สมุคฺฆาติ คจฺจนฺติ ย่อมถึงความเพิกถอนทั้งหมด ได้แก่ อกุศลกรรม
ดังกล่าวแล้ว อกุศลกรรมทั้งหมดเหล่านั้นย่อมถึงความถูกกำจัด. บทว่า
อปฺปมาทมูลกา ได้แก่ ชื่อว่า **อปฺปมาทมูลกา** เพราะมีความไม่ประมาท
คือความไม่อยู่ปราศจากสติเป็นมูลเหตุ. ชื่อว่า **อปฺปมาทโลมฺสรณา** เพราะ
รวมลงในความไม่ประมาทโดยชอบ. บทว่า **อปฺปมาโท เตสํ ฐมฺมานํ**
อคุคมกฺขายติ ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งธรรมเหล่านั้น
คือแม่ผู้ท่องเที่ยวไปในกามาวจรก็ชื่อว่าเป็นยอด เพราะมีธรรมเป็นไปใน
ภูมิ ๔ เป็นที่พึ่งอาศัย. บทว่า **อลมตฺโต** คือ เป็นผู้สามารถ. บทว่า
มยา ปุจฺฉิตํ คือ อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว. บทว่า **วหฺสฺเสตํ ภารี** คือ
จงนำภาระที่นำมาแล้วไป. บทว่า **เยเกจิ อิติปฺพพฺพชฺชํ ปฺพพฺพชิตา** ชน
เหล่าใดเหล่าหนึ่งบวชเป็นฤๅษี ปาฐะว่า **อิติปฺพพฺพชฺชา ปฺพพฺพชิตา** บวช
เป็นฤๅษีดังนี้บ้าง. บทว่า **อาชีวกสวากานํ อาชีวกา เทวตา อาชีวก**
เป็นเทวดาของพวกอาชีวกสาวก คือชนเหล่าใด เชื้อฟังกำของอาชีวก
ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อาชีวก. อาชีวกของอาชีวกสาวกเหล่านั้นย่อมรับไทย-
ธรรมของอาชีวกสาวก อาชีวกเหล่านั้นจึงเป็นเทวดา. ในบททั้งปวงก็
อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **เย เยสํ ทกฺขิณฺเญยฺยา** พระทักษิณเญบุคคล
ผู้สมควรแก่ไทยธรรมของชนเหล่าใด คืออาชีวกเป็นต้นเหล่าใด ผู้มีทิศ
เป็นที่สุด สมควรแก่ไทยธรรมของกษัตริย์เป็นต้นเหล่าใด. บทว่า **เต**
เตสํ เทวตา คือ อาชีวกเหล่านั้นเป็นเทวดาของกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น.
บทว่า **ยลฺลํ เอเสนฺติ** คือ ปรรณนาไทยธรรม. บทว่า **ควสฺนฺติ** แสวง
หา คือแลดู. บทว่า **ปริเยสนฺติ** เสาะหา คือให้เกิดขึ้น. บทว่า **ยลฺลว**
วา เอเต ปุณฺ คือ ยัญเหล่านั้นก็มาก. บทว่า **ยลฺลยชากา วา** ผู้บูชายัญ

คือผู้บูชาไทยธรรมเหล่านั้นก็มาก. บทว่า **ทกฺขิณฺเอยฺยา วา เอเต ปุณฺ**
ทกฺขิณฺเอยฺยบุคคลก็มาก คือทกฺขิณฺเอยฺยบุคคลผู้สมควรแก่ไทยธรรมก็มาก
เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงถึงยัญเหล่านั้น โดยพิสดาร
จึงตรัสว่า ยัญเหล่านั้นมากอย่างไร.

บทว่า **อาสีสมานา** หวังอยู่ คือปรารถนาในรูปเป็นต้น. บทว่า
อิตฺตตฺตํ คือ ปรารถนาความมีอยู่. อธิบายว่า ปรารถนาความเป็น
มนุษย์เป็นต้น. บทว่า **ขรํ ลิตฺตา** คือ อาศัษฺชรา. ในบทนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสถึงทุกข์ในวัฏฏะทั้งหมดด้วยหัวข้อว่า **ขรา**. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงแสดงว่า อาศัษฺชทุกฺข์ในวัฏฏะไม่พ้นจากทุกข์นั้นจึงแสวงหา. บทว่า
รูปปฏิลาภํ อาสีสมานา หวังได้รูป คือปรารถนาได้สมบัติอันเป็นบ่อเกิด
แห่งวรรณะ. แม้ในเสียงเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ขตฺติย-**
มหาศาลกุเล อตฺตภาวปฏิลาภํ หวังได้อรรถภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาล
คือปรารถนาได้อรรถภาพ คือปฏิสนธิในตระกูลมหาศาลอันเพียบพร้อมด้วย
สมบัติ. แม้ในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในบทนี้ว่า
พฺรหฺมกายิเกสุ เทเวสุ ในเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม ท่านกล่าวหมาย
ถึงส่วนเบื้องต้น. บทว่า **อตฺถ** คือ ในตระกูลกษัตริย์เป็นต้น. บทว่า
ขรณิสฺสุลิตฺตา คือ อาศัษฺชรา. แม้ในบทมีอาทิว่า **พฺยาธิณิสฺสุลิตฺตา** อาศัษฺช
พยาธิ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ด้วยบทเหล่านี้ เป็นอันทรงแสดงถือเอาทุกข์
ในวัฏฏะทั้งหมด.

ยัญนั้นแหละคือทางยัญ ในบทนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้บริบูรณ์ ผู้บูชายัญเหล่านั้นไม่ประมาทแล้วในทางยัญ ได้ข้ามพ้นแล้วซึ่ง
ชาติชราบ้างหรือ. ข้อนี้มีอธิบายว่า ผู้บูชายัญเหล่านั้นไม่ประมาทแล้วใน

ยัญ ปรารณายัญ ได้ข้ามพ้นทุกข์ในวัฏฏะบ้างหรือ. บทว่า **เยปี ยลฺลํ ยชนฺติ** คือ บุษายัญด้วยการให้ไทยธรรม. บทว่า **ปริจฺจชนฺติ** คือ สละ.

บทว่า **อาสีสนฺติ** หวัง คือปรารณาได้รูปเป็นต้น. บทว่า **โถมยฺนฺติ** ยินดี คือสรรเสริญยัญเป็นต้นโดยนัยมีอาทิว่า ทานที่ให้แล้ว ย่อมมีผล. บทว่า **อภิขปฺปฺนฺติ** ย่อมชม คือกล่าววาทาเพื่อได้ลาภเป็นต้น. บทว่า **ขุหนฺติ** คือ ย่อมบูชา. บทว่า **กามาภิขปฺปฺนฺติ** ปฏิจฺจ ลภํ ชมกามเพราะอาศัยลาภ คือชมกามทั้งหลายบ่อย ๆ เพราะอาศัยการได้ รูปเป็นต้น กล่าววาทาว่า โฉนหนอกามทั้งหลายจะพึงมีแก่เราบ้าง. อธิบายว่า เพิ่มพูนค้นหาในกามนั้น. บทว่า **ยาชโยคา** ผู้ประกอบในการบูชา. คือนิยมไปในการบูชา. บทว่า **ภวราครตฺตา** ยินดีแล้วด้วย ภวราคะ. คือยินดีแล้วด้วยภวราคะนั่นเอง ด้วยความหวังเป็นต้นเหล่านี้ชื่อว่า เป็นผู้ยินดีแล้วในภวราคะ กระทำความหวังเป็นต้นเหล่านี้. บทว่า **นาตริสุ** คือ ไม่ข้ามทุกข์ในวัฏฏะมีชาติเป็นต้นได้.

บทว่า **ยลฺลํ** วา **โถมยฺนฺติ** คือ ชมทั้งหลายย่อมสรรเสริญการให้. บทว่า **ผลํ** วา คือ การได้มีรูปเป็นต้น. บทว่า **ทกฺขิณฺณํ** วา คือ ทักขิณฺณบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยชาติเป็นต้น. บทว่า **สุจิทฺธินํ** คือ กระทำให้สะอาดแล้วให้. บทว่า **มนาปี** คือ ยังใจให้เจริญ. บทว่า **ปณฺตี** คือ มีรสอร่อย. บทว่า **กาเลน** คือ ในกาลอันถึงพร้อมแล้วนั้น ๆ. บทว่า **กปฺปิยํ** คือ เว้นสิ่งที่เป็นอกัปปิยะแล้วให้. บทว่า **อนวชฺชํ** คือ ไม่มีโทษ. บทว่า **อภิณฺหํ** คือ บ่อย ๆ. บทว่า **ทํ จิตฺตํ ปสาทิตํ** เมื่อให้จิต ผ่องใส คือเมื่อให้ จิตขณะบริจาคก็ผ่องใส เพราะเหตุนี้ จึงสรรเสริญ ชมเชย. บทว่า **กิตฺเตนฺติ** ย่อมประกาศ คือยอมทำคุณให้ปรากฏ. บทว่า

วณฺเณนฺติ คือ ย่อมกล่าวสรรเสริญ. บทว่า **ปลัสฺสนฺติ** คือ ย่อมให้ถึงความ
เลื่อมใส. บทว่า **อิโต นิทานํ** คือ เพราะให้แล้วแต่มนุษย์โลกนี้เป็นเหตุ.
บทว่า **อชฺฌมยกา** คือ ร่ายมนต์. บทว่า **มนฺตฺตรา** คือ ผู้ทรงไว้ซึ่งมนต์.
บทว่า **ติณฺณํ เวนานํ** คือ ไตรเพท มีอิรุเพท ยชฺฐเพท สามเพท. ชื่อว่า
ปารุ เพราะเป็นผู้ถึงฝั่งด้วยกระทำให้กระทบริมฝีปาก พร้อมด้วยคัมภีร์
นิพนธ์ทศศาสตร์และเกฏฐศาสตร์. บทว่า **นิมฺณฺฑุ** เป็นศาสตร์ บอกชื่อ
ของต้นไม้เป็นต้น. บทว่า **เกฏฺฐํ** การกำหนดคิริยามารยาท อันเป็น
ศาสตร์เพื่อเป็นอุปการะของกวีทั้งหลาย. เป็นประเภทอักษร พร้อมด้วย
อักษรประเภท. การศึกษา และภาษา ชื่อว่า **อักษรประเภท**. บทว่า
อิติหฺสปลฺยจฺมานํ มีคัมภีร์อิติหฺสเป็นที่ ๕. ชื่อว่า **อิติหฺสปลฺยจฺโม**
เพราะมีคัมภีร์อิติหฺส (หนังสือประเภทประวัติศาสตร์และประเพณีโบราณ)
กล่าวคือ เรื่องราวเก่า ๆ ประกอบด้วยคำพูดเช่นนี้ว่า **อิติหฺ อาส อิติหฺ**
อาส เป็นที่ ๕ มีอาถรรพณ์เวทเป็นที่ ๔. ชื่อว่า เป็นผู้เข้าใจตัวบทเข้าใจ
ไวยากรณ์ เพราะเรียนรู้ตัวบทและไวยากรณ์อันเหลือจากตัวบทนั้น. คำรา
พูดให้คนหลงเชื่อ เรียกว่า **โลกายตนะ**. คำราประมาณ ๑๒,๐๐๐ บท
แสดงลักษณะของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้เป็นพระมหาบุรุษ ชื่อว่า **มหา-**
ปฺริสฺถลักษณะ ได้ชื่อว่า เป็นพุทธมณฑลประมาณ ๑๖,๐๐๐ คาถา. ธรรมดา
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ประกอบด้วยพระลักษณะนี้ด้วยอำนาจแห่งพุทธมณฑล
ใด ด้วยพุทธมณฑลนี้ ย่อมรู้ความต่างกันว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัคร-
สาวก พระอสีติมหาสาวก พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา อัครอุปัฏฐาก
อัครอุปัฏฐายิกา พระราชา พระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า **อนวยา** ไม่บกพร่อง
คือในคัมภีร์โลกายตนะ และคัมภีร์มหาปฺริสฺถลักษณะไม่พร่อง บริบูรณ์

อธิบายว่า ไม่ขาดตกบกพร่อง. ผู้ใดไม่สามารถทรงศาสตร์เหล่านั้นไว้ได้ โดยอรรถและโดยคัมภีร์ (คัมภีร์) ผู้นั้นชื่อว่า บกพร่อง. บทว่า **วितราคา** คือ ละคราะได้แล้ว. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงผู้ตั้งอยู่ในอรรถผล. ท่านกล่าวถึงผู้ตั้งอยู่ในอรรถมรรคด้วยบทนี้ว่า **ราควินยาย วา ปฏิปนุนา** เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดละคราะ. บทว่า **วิตโทสา** ปราศจากโทสะ คือด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล. ท่านกล่าวถึงผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรคด้วยบทนี้ว่า **โทสวินยาย ปฏิปนุนา** เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ. บทว่า **วิตโมหา** ปราศจากโมหะ คือด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอรรถผล. ท่านกล่าวถึงผู้ที่ตั้งอยู่ในอรรถมรรคด้วยบทนี้ว่า **โมหวินยาย ปฏิปนุนา** เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ. บทว่า **สีลสมาธิปัญญาวิมุตติ-สมุปนุนา** ความว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น อันเจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ ๔ เหล่านี้ คือศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ. พึงทราบว่า ท่านกล่าวถึงผู้ถึงพร้อมด้วยปัจเจกขณญาณด้วยบทนี้ว่า **วิมุตติญาณทสสน-สมุปนุนา** เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ. ญาณนั้นเป็นโลกิยะอย่างเดียว. บทว่า **อภิขปฺปนฺติ** ย่อมชอบ คือย่อมปรารภนา. บทว่า **ขปฺปนฺติ** คือ ย่อมหวัง. บทว่า **ปชปฺปนฺติ** ย่อมอ่อนวอน คือย่อมหวังอย่างยิ่ง. บทว่า **ยาเค ยุตฺตา** ผู้ประกอบในการบูชาัญญ คือประกอบด้วยการบูชาอย่างยิ่งในไทยธรรมที่เขาบูชาให้.

ท่านปุลณกะทูลถามว่า **อต โท จรฺหิ** เมื่อเป็นเช่นนั้น บัดนี้ใครเล่าได้ข้ามพ้นแล้ว. บทว่า **สงฺขาย** คือ พิจารณาแล้วด้วยญาณ. บทว่า **ปโรปราหิ** คือ ฟังนี้และฟังโน้น. อธิบายว่า ฟังนี้และฟังโน้นมีอรรถภาพของคนอื่น และอรรถภาพของตนเป็นต้น. บทว่า **วิฐโหม** ปราศจาก

ควัน คือปราศจากควันมีกายทุจจริตเป็นต้น. บทว่า อนิโฆ คือ ปราศจาก
ทุกข์มีรากจะเป็นต้น. บทว่า อตาริ โส คือ พระอรหันต์นั้นได้ข้าม
ชาติและชราได้แล้ว. บทว่า สกรูปา คือ รูปของตน. บทว่า ปรรูปา คือ
รูปของคนอื่น. บทว่า กายทุจจริต วิชฺฐมิตฺถ์ กำจัดกายทุจจริต คือทำความ
กำจัดกายทุจจริต ๓ อย่าง. บทว่า วิชฺฐมิตฺถ์ คือ ทำให้พินาศไป.

บทว่า มาโน หิ เต พุราหุณฺณ ขาริภาโร คุณ่อนพราหมณ์ ท่าน
มีมานะเปรียบเหมือนดังเครื่องหาบ คือยกมานะขึ้นอาศัยวัตถุเป็นที่ตั้งแห่ง
มานะ มีชาติ โคตร ตระกูลเป็นต้น ให้เกิดริษยาในมานะนั้น ๆ ย่อมจม
ในอบาย เหมือนอย่างแบกเครื่องหาบไป แม้ตั้งอยู่ข้างบนก็ยังสัมผัส
แผ่นดินในที่เหยียบแล้ว ๆ ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ตรัสว่า คุณ่อนพราหมณ์ ท่านมีมานะเปรียบเหมือนเครื่องหาบ. บทว่า
โกโธ ฐโม คือ ความโกรธเปรียบเหมือนควัน เพราะอรรถว่าเป็นความ
เศร้าหมองแห่งไฟคือญาณของท่าน. ไฟคือญาณเศร้าหมองด้วยความ
โกรธเปรียบดังควันนั้น ย่อมไม่ไฟโรจน์. บทว่า ภสมฺนิ โมสวขุํ
คือ มีการพูดเท็จเปรียบเหมือนถ้ำ เพราะไม่รุ่งเรือง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงว่า เหมือนอย่างว่าไฟถูกถ้ำปกปิดย่อมไม่รุ่งเรืองฉันใด ญาณ
ของท่านถูกปกปิดด้วยการพูดเท็จก็ฉนั้น. บทว่า ชิวฺหา สุขา มีลีน
เปรียบเหมือนทัพพี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลีนพอที่จะให้เกิดการ
บูชาธรรมของเราเป็นทัพพี เหมือนทัพพีเพื่อให้เกิดการบูชาขัณฑ์ทำด้วย
ทองคำเงิน โลหะ ไม้และดินเหนียว อย่างใดอย่างหนึ่งของท่านฉนั้น.
บทว่า หทยํ โชติฏฺฐานํ หทัยของสัตว์ทั้งหลายเปรียบเหมือนที่บูชาขัณฑ์ คือ
หทัยของสัตว์ทั้งหลายเป็นที่บูชาขัณฑ์ เพราะเป็นที่ให้เกิดการบูชาธรรมของ

เรา เหมือนที่บุชายัญญ ฌ ผังแม่น้ำของท่านจะนั่น. บทว่า **อตุตา** คือ จิต.

บทว่า **ชาติ** คือ เป็นกำเนิดด้วยอำนาจแห่งความเกิด. บทนี้เป็นสภาพเฉพาะตัวในที่นี้. สัตถุชาติ (ความเกิดพร้อม) ด้วยอำนาจแห่งความเกิดร่วมกัน. เพิ่มบทอุปสรรค. บทว่า **โอกุณฺติ** (ความก้าวลง) ด้วยอำนาจแห่งการหยั่งลง. หรือชื่อว่า **ชาติ** ด้วยอรรถว่าเกิด. ความเกิดนั้นประกอบด้วยอายตนะยังไม่ครบ. ชื่อว่า **สญฺชาติ** ด้วยอรรถว่าเกิดพร้อม. สัตถุชาติ นั้นประกอบด้วยอายตนะครบ. ชื่อว่า **โอกุณฺติ** เพราะอรรถว่าก้าวลง. โอกันตินั้นย่อมควรด้วยอณฺทชะกำเนิด (เกิดแต่ฟอง) และชลาพุชะกำเนิด (เกิดแต่น้ำ). เพราะสัตว์เหล่านั้นก้าวลงเข้าไปสู่ฟองไขและช่องมดลูกย่อมถือปฏิสนธิจุก้าวลงเข้าไป. ชื่อว่า **อภินิพฺพตฺติ** (เกิดเฉพาะ) เพราะอรรถว่า เกิดยิ่ง. อภินิพัตตินั้นย่อมควรด้วยสังเสทชะกำเนิด (เกิดแต่เหงื่อไคล) และโอปปาทิกะกำเนิด (ผุดเกิดขึ้น). จริงอยู่ที่สัตว์เหล่านั้นเกิดปรากฏเป็นตัวตนเลย. นี้เป็นเพียงสมมติกถา. บัดนี้จะพูดถึงปรมัตตกถา. จริงอยู่ โดยปรมัตถ์ ชั้นที่เท่านั้นปรากฏ ไม่ใช่สัตว์ปรากฏ. ในบทว่า **ขณฺฐานํ** พึงทราบการถือเอาชั้นหนึ่งในเอกโวการภพภพที่มีชั้นหนึ่ง, ชั้น ๔ ในจตุโวการภพภพที่มีชั้น ๔, ชั้น ๕ ในปัญจโวการภพภพที่มีชั้น ๕. บทว่า ปาตุภาโว ความปรากฏ คือความเกิด. ในบทว่า **อายตนาณํ** นี้ พึงทราบการสงเคราะห์อายตนะอันเกิดขึ้นในชั้นนั้น ๆ. บทว่า **ปฏฺฐาโถ** การได้เฉพาะ คือความปรากฏในปฏิสนธินั่นเอง. จริงอยู่ อายตนะเหล่านั้นเมื่อปรากฏอยู่ เป็นอันชื่อว่าได้แล้ว. อนึ่ง ชาตินี้ นั้นมีการเกิดครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะ มีการมอบให้เป็นรส มีการผุดขึ้นในภพนี้จากภพในอดีตเป็นเครื่องปรากฏ หรือมีความ

เป็นผู้เต็มไปด้วยทุกข์ด้วยอำนาจแห่งผลเป็นเครื่องปรากฏ. บทว่า **ชรา** ความแก่ เป็นสภาพเฉพาะตน. บทว่า **ชिरณา** ความเสื่อม แสดงถึงอาการ. บท ๓ บทมีอาทิว่า **ขณฺฑิจฺฉ** ความเป็นผู้มีฟันหักเป็นต้น แสดงถึงกิจในเมื่อล่วงกาลผ่านวัยไป. ๒ บทหลังแสดงถึงปกติ. แสดงโดยความเป็นสภาพด้วยบทนี้ว่า **อัยฺ หิ ชรา** นี้แหละชรา. นี้เป็นสภาพเฉพาะตนของชราด้วยบทนั้น. แสดงโดยกิจ คือการทำฟันและเล็บให้หักในเมื่อล่วงกาลผ่านวัยไปด้วยบทนี้ว่า **ขณฺฑิจฺฉ** ความเป็นผู้มีฟันหัก. แสดงโดยกิจ คือการทำให้ผมและขนหงอก ด้วยบทนี้ว่า **ปาลิจฺฉ** ความเป็นผู้มีผมหงอก. แสดงโดยกิจ คือการทำให้เนื้อเหี่ยวแห้งด้วยบทนี้ว่า **วลิตฺตฺวา** ความเป็นผู้มีหนังย่น. บท ๓ บทมีอาทิว่า **ขณฺฑิจฺฉ** นี้. แสดงกิจในเมื่อล่วงกาลผ่านวัยไปแห่งชรา นั้น. ด้วยบทเหล่านั้นท่านแสดงชราปรากฏชัดด้วยการเห็นความวิการเหล่านี้. เหมือนอย่างว่า ทางไปของน้ำลมไฟ หรือหฐาดันไม้เป็นต้นย่อมปรากฏ เพราะหักโค่นล้มหรือเพราะถูกไฟไหม้ แต่ทางไปไม่ปรากฏ น้ำเป็นต้นไม้ปรากฏ จันใด ทางไปของชราย่อมปรากฏโดยความเป็นผู้มีฟันหักเป็นต้น แม้ลิ้มตากอยจับความเป็นผู้มีฟันหักเป็นต้นไม่ปรากฏ ชราก็ไม่ปรากฏจันนั้น. เพราะชราไม่พึงรู้ด้วยตา. บทว่า **อายุโน สํหาณิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก** ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ความว่า ท่านแสดงตามปกติ กล่าวคือความเสื่อมแห่งอายุและความแก่แห่งอินทรีย์มีจักขุนทรีย์เป็นต้น เพราะรู้เท่าทันในเมื่อล่วงกาลผ่านวัยไปด้วยบทเหล่านี้. พึงทราบว่ สองบทหลังนี้แสดงถึงปกติของอายุนั้น. ในบทนั้นเพราะเมื่อถึงชราอายุย่อมเสื่อม ฉะนั้น ชราท่านกล่าวด้วยความใกล้เคียงผลว่า ความเสื่อมแห่งอายุ ก็เพราะเมื่อยังเป็น

หนุ่ม อินทรีย์มีจักขุนทรีย์เป็นต้นแจ่มใสดี สามารถจับวิสัยของตนแม่
ละเอียดอ่อนได้โดยง่าย เมื่อถึงชราอินทรีย์ก็แก่ห่อม ชุ่มมัว เสร้าหมอง
ไม่สามารถจะจับวิสัยของตนแม่หายได้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวโดยใกล้เคียง
ผลว่า อินุทริยานัม ปริปาโก ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย.

ก็เมื่อได้แสดงถึงชราเช่นนี้แล้วจึงสรุปได้ว่า ชรามีสองอย่าง คือ
ชราปรากฏ และชราปกปิด. ในชราทั้งสองนั้น ชราในรูปธรรม ชื่อว่า
ชราปรากฏ เพราะแสดงความมีพินหักเป็นต้น. แต่ชราในอรูปธรรม ชื่อว่า
ชราปกปิด เพราะไม่เห็นความวิการเช่นนั้น. ความเป็นผู้มีพินหักเป็นต้น
จักปรากฏเป็นสีของพินเป็นต้นเช่นนั้น. ครั้นเห็นสีนั้นด้วยตา คิดด้วยใจ
จึงรู้ชราว่าขั้นทั้งหลายถูกชราจำกัดเสียแล้ว. คุณแลดูจันท์เหลืองเป็นต้น
ที่เขาผูกไว้ในที่มีน้ำ แล้วก็รู้ว่าน้ำมีอยู่ข้างล่าง.

ชรายังมีอีกสองอย่าง คือ อวิจิชรา ๑ สวิจิชรา ๑ ในชราสองอย่าง
นั้น ชราชื่อว่า อวิจิชรา เพราะรู้ในความแตกต่างของสี มีมณี ทอง
เงิน แก้วประพาพ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์เป็นต้นในระหว่าง ๆ ได้ยาก คุณ
ของสัตว์มีชีวิต ในบรรดาพระเจ้ามันธาตราชและท้าวสักกะเป็นต้น และ
คุณของสิ่งไม่มีชีวิต ในบรรดาดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้อ่อนเป็นต้น.
อธิบายว่า ชราต่อเนื่อง. ชราชื่อว่า สวิจิชรา เพราะรู้ความแตกต่างของ
สิ่งในระหว่าง ๆ ในสิ่งอื่นจากนั้นตามที่กล่าวแล้วได้ง่าย. ในชราสองอย่าง
นั้น สวิจิชราพึงแสดงอย่างนี้ด้วยอุปาทินนกะ. เพราะว่าเด็กเล็กพินน้ำนม
ขึ้นก่อน แต่ไม่มั่นคง. เมื่อพินน้ำนมหักพินก็ขึ้นอีก. พินเหล่านั้นตอนแรก
ก็ขาว ครั้นถึงคราวลมชรากระทบก็ดำ. ส่วนผมตอนแรกก็แดงบ้างดำ
บ้าง. ส่วนผิวมีสีแดง เมื่อเจริญเติบโตก็ปรากฏเป็นผิวขาวผิวดำ. ครั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 102

ถึงคราวถูกลมชรากระทบก็เกิดรอย่น เวลาอบด้วยตนเองก็ขาว ภายหลังก็เขียวแก่. ครั้นถูกลมชรากระทบก็ขาว. ควรเปรียบด้วยหน่อมะม่วง. หนึ่ง ชรานั้นมีความแก่ของชั้น เป็นลักษณะ. มีการนำเข้าไปสู่มรรณะ เป็นรส มีการหมดความเป็นหนุ่มสาว เป็นเครื่องปรากฏ. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบพระสูตรนี้ ลงด้วยธรรมเป็นยอด คือ พระอรหัตด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์พร้อมด้วยอันเตวาสิก ๑,๐๐๐ ก็ตั้งอยู่ในพระอรหัต. ธรรมจักขุเกิดขึ้นแล้วแก่ชนเหล่านี้หลายพัน. บทที่เหลือ เช่นกับที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบบรรณภาพ/ฉณกมามวกปัญหานิทเทศที่ ๓

เมตตคฺคาณวกปัญหานิทเทส

ว่าด้วยปัญหาของท่านเมตตคฺค

[๑๔๖] (ท่านเมตตคฺคทูลถามว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้น แก่ข้า-
พระองค์ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่าเป็นผู้จบ
เวท มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว ทุกข์มีชนิดเป็นอันมาก
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก เกิดมาแต่ที่ไหนหนอ.

[๑๔๗] การถามมี ๓ อย่าง คือ อธิกฺกุสฺสโชนาปุจฺฉา ๑ ทิกฺกุสฺสสัง-
สันทนาปุจฺฉา ๑ วิมฺติเลทฺทนาปุจฺฉา ๑ ฯลฯ (เหมือนในข้อ ๑๒๒)
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์. คำว่า อิติ
ในอุเทศว่า อิจฺจาเยสฺมา เมตฺตคฺค เป็นคำเชื่อมบท ฯลฯ ชื่อว่า อิจฺจา-
เยสฺมา เมตฺตคฺค.

[๑๔๘] คำว่า มลฺลณามิ ตํ เวทคฺคํ ภาวิตตฺตํ ความว่า ข้าพระ-
องค์ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์ว่า ผู้จบเวท ย่อมสำคัญซึ่งพระองค์อันอบรม
แล้ว คือ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญ ย่อมรู้ ย่อมรู้ทั่ว ย่อมรู้แจ้งเฉพาะ ย่อม
แทงตลอดดั่งนี้ว่า พระองค์เป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเวทอย่างไร ฌาน ปัญญา ปัญฺฑินทรีย
ปัญญาพละ ฌมฺมวิจยสัมโพชฌนคฺคํ วิมฺงฺสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฺฐิ
เรียกว่า เวท.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงที่สุด ทรงบรรลุถึงที่สุด ทรงไปสู่ที่สุด

ทรงบรรลุซึ่งที่สุด ทรงถึงส่วนสุดรอบ ถึงส่วนสุดแล้ว ทรงถึงความจบ ทรงบรรลุความจบแล้ว แห่งชาติ ชรา และมรณะ ทรงถึงที่ด้านทาน ทรงบรรลุถึงที่ด้านทาน ทรงถึงที่เร้น ทรงบรรลุถึงที่เร้น ทรงถึงที่พึง ทรงบรรลุถึงที่พึง ทรงถึงความไม่มีภัย ทรงบรรลุถึงความไม่มีภัย ทรงถึงความไม่เคลื่อน ทรงบรรลุถึงความไม่เคลื่อน ทรงถึงความไม่ตาย ทรงบรรลุถึงความไม่ตาย ทรงถึงนิพพาน ทรงบรรลุถึงนิพพาน ด้วยเวท เหล่านี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงที่สุดแห่งเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เวทญ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงที่สุดด้วยเวททั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เวทญ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ชื่อว่า เวทญ เพราะพระองค์ ทรงทราบแล้วซึ่งธรรม ๗ ประการ คือทรงทราบสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพทปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และพระองค์ทรงทราบ อกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความ กระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะ ต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนสภิกะ*)

บุคคลเลือกเวทเหล่าใดทั้งสิ้น เวทเหล่านั้น ของ
สมณพราหมณ์ก็มีอยู่ บุคคลนั้นปราศจากราคะในเวทนา
ทั้งปวง ล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าเวทญ.

๑. ขุ. ศุ. ๒๕/ข้อ ๓๖๕.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระองค์อันให้เจริญแล้วอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระกาย มีศีล มีจิต มีปัญญา มีสติปัญญา มีสัมมัตตปัญญา มีอิทธิบาท มีอินทริย์ มีพละ มีโพชฌงค์ มีมรรค อันให้เจริญแล้ว ทรงละกิเลสแล้ว ทรงแทงตลอดอกุศลธรรมแล้ว มีนิโรธอันทรงทำให้แจ่มแจ้งแล้ว พระองค์ทรงกำหนดรู้ทุกข์ ทรงละสมุทัย ทรงเจริญมรรค ทรงทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ทรงรู้อย่างซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง ทรงกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ทรงละธรรมที่ควรละ ทรงเจริญธรรมที่ควรเจริญ ทรงทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง พระองค์มีธรรมไม่น้อย มีธรรมมาก มีธรรมลึก มีธรรมประมาณไม่ได้ มีธรรมยากที่จะหยั่งลงได้ มีธรรมรัตนะมาก เปรียบเหมือนทะเลหลวง ทรงประกอบด้วยฉัพพัญญูเบกขา.

พระองค์ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ดีพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวาแล้ว ทรงถูกต้องโณภูมิจักขุด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณ์ด้วยพระมโนสแล้ว ไม่ดีพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่.

ทรงเห็นรูปอันน่าพอใจด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงคิดใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังราคะให้เกิด พระองค์มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว ทรงเห็นรูปนั้นอันไม่เป็นที่ชอบใจด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงเก้อเจิน มีพระทัยมิได้ขัดเคือง มีพระทัยไม่ห่อหุ้ม มีพระทัยไม่พยายาท พระองค์มีพระกายคงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว ทรงได้ยินเสียงอันน่าพอใจด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นอันน่าพอใจด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรสอัน

นำพอใจด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะอันนำพอใจด้วยพระ-
กายแล้ว ทรงทราบธรรมารมณอันนำพอใจด้วยพระมณัสแล้ว ไม่ทรง
ติคือใจ ไม่ทรงรักใคร่ ไม่ทรงยังราคะให้เกิด พระองค์มีพระกายคงที่
มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว ทรงรู้แจ้ง
ธรรมารมณอันไม่เป็นที่พอใจด้วยพระมณัสแล้ว ไม่ทรงเก้อเจิน มีพระทัย
มิได้ขัดเคือง มีพระทัยไม่ห่อหุ้ม มีพระทัยไม่พยายบาท พระองค์มีพระกาย
คงที่ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว.

ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว มีพระกายคงที่ในรูปทั้งที่ชื่นชอบและ
ไม่ชอบใจ มีพระทัยคงที่ ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว ทรง
ได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะแล้ว ทรงลิ้มรส
ด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว ทรงทราบ
ธรรมารมณด้วยพระมณัสแล้ว มีพระกายคงที่ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่ชื่นชอบ
และไม่ชอบใจ มีพระทัยคงที่ดำรงอยู่ด้วยดีในภายใน พันวิเศษดีแล้ว ทรง
เห็นรูปด้วยพระจักขุแล้ว ไม่ทรงรักในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ไม่ทรง
ชังในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความชัง ไม่ทรงหลงในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
หลง ไม่ทรงโกรธในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมาในรูป
อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ไม่ทรงเศร้าหมองในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
เศร้าหมอง ทรงได้ยินเสียงด้วยพระโสตแล้ว ทรงดมกลิ่นด้วยพระฆานะ
แล้ว ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหาแล้ว ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกายแล้ว
ทรงทราบธรรมารมณด้วยพระมณัสแล้ว ไม่ทรงรักในธรรมอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความรัก ไม่ทรงขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่
ทรงหลงในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ทรงโกรธในธรรมอันเป็นที่

ตั้งแห่งความโกรธ ไม่ทรงมัวเมาในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา
ไม่ทรงเศร้าหมองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแต่เพียงทรงเห็นรูปที่ทรงเห็น เป็นแต่เพียง
ทรงได้ยินในเสียงที่ทรงได้ยิน เป็นแต่เพียงทรงทราบในอารมณ์ที่ทรง
ทราบ เป็นแต่เพียงทรงรู้ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง ไม่ทรงคิดในรูปที่
ทรงเห็น ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์ที่ทรงทราบ ในธรรมารมณ์ที่
ทรงรู้แจ้ง ไม่ทรงเข้าถึง ไม่ทรงอาศัย ไม่ทรงเกี่ยวข้อ ทรงพ้นวิเศษแล้ว
ไม่ทรงเกี่ยวข้อในรูปที่ทรงเห็น มีพระทัยอันไม่ให้มีเขตแดนอยู่ ไม่ทรง
เข้าถึง... ไม่ทรงเกี่ยวข้อ ในเสียงที่ทรงได้ยิน ในอารมณ์ที่ทรงทราบ
ในธรรมารมณ์ที่ทรงรู้แจ้ง มีพระทัยอันไม่มีเขตแดนอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระจักขุ ทรงเห็นรูปด้วยพระจักขุ แต่
ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมี
พระโสต ทรงสดับเสียงด้วยพระโสต แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัย
พ้นวิเศษดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระฆานะ ทรงสูดกลิ่นด้วย
พระฆานะ แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงมีพระชีวหา ทรงลิ้มรสด้วยพระชีวหา แต่ไม่ทรงมีฉันท
ราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระกาย ทรง
ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยพระกาย แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษ
ดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระมนัส ทรงรู้แจ้งธรรมด้วยพระมนัส
แต่ไม่ทรงมีฉันทราคะ มีพระทัยพ้นวิเศษดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวม
พระจักขุอันชอบใจในรูป ยินดีในรูป พอใจในรูป และทรงแสดงธรรม

เพื่อสำรวมจักขุนี้ ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระ-
โสตอันชอบใจในเสียง ยินดีในเสียง ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรงสำรวม
พระฆานะอันชอบใจในกลิ่น ยินดีในกลิ่น ทรงข่ม ทรงคุ้มครอง ทรง
รักษา ทรงสำรวมพระชีวาอันชอบใจในรส ยินดีในรส ทรงข่ม ทรง
คุ้มครอง ทรงรักษา ทรงสำรวมพระกายอันชอบใจในโณภูฏัพพะ พระ-
มณีสอันชอบใจในธรรมารมณฺ์ ยินดีในธรรมารมณฺ์ พอใจในธรรมารมณฺ์
และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนี้.

ชนทั้งหลาย ย่อมนำยานที่ตนฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม
พระราชา ย่อมทรงประทับยานที่สารถิฝึกแล้ว บุคคลที่
ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์. บุคคลใดยอมอดทน
คำที่ล่วงเกินได้ บุคคลนั้นเป็นผู้ประเสริฐ.

ม้าอัสตร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่คือกฤษุช
ที่เขาฝึกแล้ว จึงประเสริฐ บุคคลฝึกตนแล้ว ประเสริฐ
กว่ายานมีม้าอัสตร ที่สารถิฝึกแล้วเป็นต้นนั้น.

ใคร ๆ พึงไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยยานเหล่านี้ เหมือน
บุคคลที่มีคนฝึก (ด้วยความฝึกอินทรีย์) ฝึกดี (ด้วย
อริยมรรคภาวนา) ฝึกแล้ว ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปจะนั้น
หาได้ไม่.

พระชีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะ
มานะทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นจากกรรมกิเลส อัน
เป็นเหตุให้เกิดบ่อย ๆ บรรลุถึงภูมิที่ฝึกแล้ว (อรหัตผล)

พระชีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้มีความชนะในโลกอินทรีย์
ทั้งหลาย.

พระชีณาสพได้ให้เจริญแล้ว อายตนะภายใน
อายตนะภายนอก พระชีณาสพนั้น ทำให้หมดพยศแล้ว
พระชีณาสพนั้น ล่วงแล้วซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ในโลก
ทั้งปวง มีธรรมอันให้เจริญแล้ว ฝึกดีแล้ว ย่อมหวัง
มรรณกาล.

คำว่า เอว ภควา ภาวิตตุโต ความว่า ข้าพระองค์ย่อมสำคัญ
ซึ่งพระองค์ว่า จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว.

[๑๔๕] คำว่า กุโธ นุ ในอุเทศว่า " กุโธ นุ ทุกฺขา สมุปาคตา-
เม " ความว่า เป็นการถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความ
เคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามโดยส่วนเดียวว่า
เรื่องนี้เป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไหนหนอ
หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แต่อะไรหนอ.

ชื่อว่า ทุกฺข์ คือ ชาติทุกฺข์ ชราทุกฺข์ พยาธิทุกฺข์ มรณทุกฺข์ ทุกฺข์
คือ ความโศก ความรำไร ความทุกฺข์กาย ความทุกฺข์ใจและความคับแค้น
ใจ ทุกฺข์ในนรก ทุกฺข์ในดิรัจฉานกำเนิด ทุกฺข์ในปิตติวิสัย ทุกฺข์ในมนุษย์
ทุกฺข์มีการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูล ทุกฺข์มีการตั้งอยู่ในครรภ์เป็นมูล ทุกฺข์
มีความออกจากครรภ์เป็นมูล ทุกฺข์เนื่องแต่สัตว์ผู้เกิด ทุกฺข์เนื่องแต่ผู้อื่น
แห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกฺข์เกิดแต่ความเพียรของตน ทุกฺข์เกิดแต่ความเพียรของ
ผู้อื่น ทุกฺข์ในทุกฺข์ สังสารทุกฺข์ วิปริณามทุกฺข์ โรคตา โรคหู โรคจมูก

โรคสิ้น โรคกาย โรคในศีรษะ โรคที่หู โรคในปาก โรคฟัน โรคไอ
โรคมองคร้อ โรคจริตสีดวงจุมก โรคร้อนใน โรคชรา โรคในท้อง
โรคสลับ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน โรคฝี
กลาก โรคหืด โรคลมบ้าหมู หิดด้าน หิดเปื่อย กุดทะราด ล้ำลาบ
กุดทะราดใหญ่ โรครากเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคจริตสีดวงทวาร
โรคต่อม บานทะโรค อาหารมีดีเป็นสมุฏฐาน อาหารมีเสมหะเป็น
สมุฏฐาน อาหารมีลมเป็นสมุฏฐาน อาหารมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาหาร
เกิดเพราะฤดูแปรไป อาหารเกิดเพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ
อาหารเกิดเพราะความเพียร อาหารเกิดเพราะผลกรรม ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์แต่
เหลือบยุง ลม แดง และสัมผัสแห่งสัตว์เสือกกลาน ความตายของมารดา
ก็เป็นทุกข์ ความตายของบิดาก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่ชายน้องชาย
ก็เป็นทุกข์ ความตายของพี่หญิงน้องหญิงก็เป็นทุกข์ ความตายของ
บุตรก็เป็นทุกข์ ความตายของธิดาก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งญาติก็เป็น
ทุกข์ ความฉิบหายแห่งภคทรัพย์ก็เป็นทุกข์ ความฉิบหายแห่งศีลก็เป็น
ทุกข์ ความฉิบหายแห่งทัญญูก็เป็นทุกข์ รูปาภิธรรมเหล่าใดมีความเกิด
ในเบื้องต้นปรากฏ รูปาภิธรรมเหล่านั้นก็มีความดับไปในเบื้องปลาย
ปรากฏ วิบากอาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามก็อาศัย
รูป นามรูปไปตามชาติ ชราก็ติดตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น
ตั้งอยู่ในทุกข์ ไม่มีอะไรต้านทาน ไม่มีอะไรเป็นที่เร้น ไม่มีอะไรเป็น
สภาวะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึง เหล่านี้เรียกว่าทุกข์.

ท่านพระเมตตคฺยุ่อมทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรง
ประสาทซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แคนเกิด สมภูฐาน อาหาร อารมณ์
ปัจจัย สมุทัย แห่งทุกข์เหล่านี้ ทุกข์เหล่านี้เข้ามาถึงพร้อม เกิด ประจักษ์
บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้วแต่อะไร มีอะไรเป็นนิทาน มีอะไร
เป็นสมุทัย มีอะไรเป็นแคนเกิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์เหล่านั้น
เกิดมาแต่ที่ไหนดอน.

[๑๕๐] คำว่า **เยเกจิ** ในอุเทศว่า " **เยเกจิ โลกสุมี อเนกรูปา** "
ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ
มีส่วนไม่เหลือ. บทว่า **เยเกจิ** นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.

คำว่า **โลกสุมี** ความว่า ในอบายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก
ในชั้นธโลก ในธาตุโลก ในอายตนโลก.

คำว่า **อเนกรูปา** ความว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอย่างเป็นอเนก คือ มี
ประการต่างๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอเนก
อย่างไรอย่างหนึ่งในโลก.

เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานั้น ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์
ข้าพระองค์ยอมสำคัญซึ่งพระองค์ว่าเป็นผู้จบเวท มีพระ-
องค์อันให้เจริญแล้ว ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลก เกิดมาแต่ที่ไหนดอน.

[๑๕๑] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนเมตตคุณ)

ท่านถามถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว เรารู้อยู่อย่างไร
ก็จะบอกเหตุนั้นแก่ท่าน ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก
อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุปธิเป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๒] คำว่า ทุกข์ขุสฺส ในอุเทศว่า " ทุกข์ขุสฺส เว มํ ปภว
อปฺปจฺจติ " ความว่า แห่งชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์
คือความโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แห่งทุกข์.

คำว่า เว มํ ปภว อฺปฺปจฺจติ ความว่า ท่านถาม วิงวอน เชื้อเชิญ
ให้ประสาทซึ่งมูล เหตุ นิทาน เหตุเกิด แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร
อารมณํ ปัจจย สมุทฺย แห่งทุกข์กะเรา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านถาม
ถึงเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า เมตตคุณ. คำว่า
ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา เป็นสัจฉิกา-
บัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อน
เมตตคุณ.

[๑๕๓] คำว่า ตนฺเต ปวฺกฺขามิ ในอุเทศว่า " ตนฺเต ปวฺกฺขามิ
ยถา ปชานํ " ดังนี้ ความว่า เราจักกล่าว... จักประกาศ ซึ่งมูล...
สมุทฺยแห่งทุกข์ขึ้นในแก่ท่าน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจักกล่าวซึ่งมูล
แห่งทุกข์นั้นแก่ท่าน.

คำว่า ยถา ปชานํ ความว่า เรารู้อยู่ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ
แทงตลอดอย่างไร จะบอกธรรมที่ประจักษ์แก่ตนที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง

โดยจะไม่บอกว่า กล่าวกันมาดังนี้ ๆ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบ ๆ กันมา ไม่บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอกตามทีนิกเคาเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความตริคตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรารู้อย่างไร.

[๑๕๔] คำว่า **อุปธิ** ในอุเทศว่า " **อุปธินิทานา ปภวนุติ ทุกขา** " ดังนี้ ได้แก่อุปธิ ๑๐ ประการ คือ **ตัณหุปธิ ทิฏฐุปธิ กิเลสอุปธิ กัมมุปธิ ทวจจรูปธิ อาหารุปธิ ปฏิฆุปธิ อุปธิคืออุปาทินนชาตุ ๔ อุปธิคืออายตนะภายใน ๖ อุปธิคือหมวดวิญญูณ ๖** ทุกข์แม้ทั้งหมดก็เป็น **อุปธิ** เพราะอรรถว่า ยากที่จะทนได้ เหล่านี้เรียกว่า**อุปธิ ๑๐**.

คำว่า **ทุกขา** คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ๆ ล ๆ ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เหล่านี้เรียกว่า**ทุกข์** ทุกข์เหล่านี้มีอุปธิเป็นนิทาน มีอุปธิเป็นเหตุ มีอุปธิเป็นปัจจัย มีอุปธิเป็นภาระณะ ย่อมมี ย่อมเป็น เกิดขึ้น เกิดพร้อม บังเกิด ปราภฏ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอุปธิเป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๕] คำว่า **เยเกจิ** ในอุเทศว่า " **เยเกจิ โลกสุมี อเนกรูปา** " ดังนี้ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ. คำว่า **เยเกจิ** นี้เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. คำว่า **โลกสุมี** ความว่า ในอบายโลก ในมนุษยโลก ในเทวโลก ในชาตุโลก ในอายตนโลก. คำว่า **อเนกรูปา** ความว่า ทุกข์ทั้งหลายมีอย่างเป็นอนันต มีประการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์ทั้งหลายมีชนิดเป็นอันมาก อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านได้ถามเหตุแห่งทุกข์กะเราแล้ว เรารู้อย่างไร
ก็จะบอกเหตุนี้แก่ท่าน ทุกข์ทั้งหลาย มีชนิดเป็นอันมาก
อย่างใดอย่างหนึ่งในโลก มีอุปธิเป็นเหตุ ย่อมเกิดขึ้น.

[๑๕๖] ผู้ใดแลมิใช่ผู้รู้ ย่อมทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อม
เข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้รู้อยู่ ไม่พึง
ทำอุปธิ เป็นผู้พิจารณาเหตุเกิดแห่งทุกข์.

[๑๕๗] คำว่า โย ในอุเทศว่า " โย เว อวิทวา อุปธิ กโรติ "
ดังนี้ ความว่า กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหस्थ्य บรรพชิต
เทวดา หรือมนุษย์ผู้ใด คือ เช่นใด ควรอย่างไร ชนิดใด ประการใด
ถึงฐานะใด ประกอบด้วยกรรมใด.

คำว่า อวิทวา ความว่า ไม่รู้ คือ ไปแล้วในวิชา ไม่มีญาณ
ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทราวม.

คำว่า อุปธิ กโรติ ความว่า กระทำซึ่งตัณหาอุปธิ... อุปธิ คือ
หมวดวิญญาณ ๖ คือ ให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มิใช่ผู้รู้กระทำอุปธิ.

[๑๕๘] คำว่า ปุณฺณปุณฺณ ทุกฺขมฺุเปติ ในอุเทศว่า " ปุณฺณปุณฺณ
ทุกฺขมฺุเปติ มนุโท " ดังนี้ ความว่า ย่อมถึง คือ เข้าถึง เข้าไปถึง ย่อม
จับ ย่อมลูบคลำ ย่อมยึดมั่น ซึ่งชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณ-
ทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความร่ำไร ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ
ความคับแค้นใจบ่อย ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ.

คำว่า **มनुโท** ความว่าเป็นคนเขลา คือ เป็นคนหลงมิใช่ผู้รู้ ไป
แล้วในอวิชา ไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทึบ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นคนเขลา เข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ.

[๑๕๕] คำว่า **ตสุมา** ในอุเทศว่า " **ตสุมา ปชานํ อุปธิ น
กยิรา** " ดังนี้ ความว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณ์ เหตุ ปัจจัย
นิทานนั้น บุคคลเมื่อเห็นโทษนี้ในอุปธิทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เพราะเหตุนี้.

คำว่า **ปชานํ** คือ รู้ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แสงตลอด คือ
รู้... แสงตลอดว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...
ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯ ล ฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า **อุปธิ น กยิรา** ความว่า ไม่พึงกระทำตัณหาอุปธิ ... อุปธิ
คือ อายตนะภายใน ๖ คือ ไม่พึงให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้ รู้อยู่ ไม่พึงทำอุปธิ.

[๑๖๐] คำว่า **ทุกขสฺส** ความว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิด คือ
เป็นผู้พิจารณาเห็นมูล เหตุ นิทาน สมภพ แดนเกิด สมุฏฐาน อาหาร
อารมณ์ ปัจจัย สมุทัย แห่งชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์
ทุกข์ คือความโศก ความรำไร ทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ
ปัญญา คือ ความรู้ชัด กิริยาที่รู้ชัด ฯ ล ฯ ความไม่หลง ความเลือก
เห็นธรรม สัมมาทิฏฐิเรียกว่า อนุปัสสนา บุคคลเป็นผู้เข้าไป คือ เข้าไป
พร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วย

ปัญญาอันพิจารณาเห็นนี้ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้พิจารณาเห็น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดแลมิใช่ผู้รู้ ย่อมทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นคนเขลา
ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้รู้อยู่ ไม่
พึงทำอุปธิ เป็นผู้พิจารณาเห็นแดนเกิดแห่งทุกข์.

[๑๖๑] ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์
ได้ตรัสบอกปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ทั้งหลาย จะขอทูลถามปัญหาข้ออื่น ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกปัญหานั้น ชีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอฆะ
ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไรหนอ พระองค์
เป็นพระมุณี ขอทรงโปรดแก้ปัญหาก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ด้วยดี แท้จริง ชรามัน อันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๖๒] คำว่า ยนต์ อปุจฉิมุห อกิตฺตฺย โน ความว่า ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายได้ทูลถาม คือ ทูลวิงวอน ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท
แล้วซึ่งปัญหาใด.

คำว่า อกิตฺตฺย โน ความว่า พระองค์ได้ตรัส คือ บอก ... ทรง
ทำให้ง่าย ทรงประกาศแล้ว ซึ่งปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทูลถามปัญหาใดแล้ว พระ-
องค์ได้ตรัสแก้ปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

[๑๖๓] คำว่า **กถํ นุ** ในอุเทศว่า " **อญฺญํ ตํ ปุญฺญาม ตทิงฺฆ**
พฺรุหิ กถํ นุ ธีรา วิตรนฺติ โอทํ ชาติชฺชํ โสภปริเทวญฺจ " ดังนี้
ความว่า เป็นการถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง
เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไร
หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล หรือเป็น
อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่างไม่หนอ.

คำว่า **ธีรา** คือ นักปราชญ์ บัณฑิต ผู้มีปัญญา ผู้มีความรู้ มีญาณ
มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า **โธม** คือ กาโมหะ ภโวหะ ทิฏฐโธมะ อวิชโธมะ ความ
เกิด ความเกิดพร้อม ความกำวลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ
ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในหมู่
สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์เหล่านั้น ๆ ชื่อว่า **ชาติ**.

ความแก่ ความเสื่อม ความเป็นผู้มีพินาศ ความเป็นผู้มีผมหงอก
ความเป็นผู้มีหนังย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ใน
หมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์เหล่านั้น ๆ ชื่อว่า **ชรา**.

ความโศก กิริยาที่โศก ความเป็นผู้โศก ความโศก ณ ภายใน
ความกรมเกรียม ณ ภายใน ความร้อน ณ ภายใน ความเร่าร้อน ณ
ภายใน ความกรมกรอมแห่งจิต โทมนัส ลูกศรคือความโศก ของคน
ที่ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า หรือของคนที่ถูกความฉิบหายแห่ง
ภคกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายเพราะโรคกระทบเข้า หรือของ
คนที่ถูกความฉิบหายแห่งศีลกระทบเข้า ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งทิฏฐิ
กระทบเข้า ของคนที่ประจวบกับความฉิบหายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือของ

คนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า **ความโศก.**

ความร้องไห้ ความรำพัน กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่รำพัน ความเป็นผู้ร้องไห้ ความเป็นผู้รำพัน ความพุดถึง ความพุดเพื่อเจ้อ ความพุดบ่อย ๆ ความรำไร กิริยาที่รำไร ความเป็นผู้รำไร ของคนที่ถูกความฉิบหายแห่งญาติกระทบเข้า... หรือของตนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า **ปริเทวะ.**

คำว่า **ธีรชน**ทั้งหลายย่อมข้ามโอฆะ **ชาติ ชรา โสกะ**และ **ปริเทวะ**ได้อย่างไรหนอ ความว่า ธีรชนทั้งหลายย่อมข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธีรชนทั้งหลายย่อมข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โสกะ และปริเทวะได้อย่างไรหนอ.

[๑๖๔] คำว่า **ต** ในอุเทศว่า "**ตมฺเม มฺณี สาธุ วียากโรหิ**"

ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมทูลถาม ทูลวิงวอน ทูลให้ทรงประกาศ ปัญหาใด ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ๆ ล ๆ ความไม่หลง ความเลือกเฟิ่น ธรรม สัมมาทิฏฐิ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า **มฺณี** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยญาณนั้น จึงเป็นมฺณี คือ ถึงความเป็นพระมฺณี โมนะยะ (ความเป็นมฺณี) ๓ ประการ คือ กายโมนะยะ วจีโมนะยะ มโนโมนะยะ.

กายโมนะยะเป็นไฉน การละกายทุจริต ๓ อย่าง เป็นกายโมนะยะ กายสุจริต ๓ อย่าง เป็นกายโมนะยะ ญาณมีกายเป็นอารมณ์ เป็นกายโมนะยะ ความกำหนดรู้กาย เป็นกายโมนะยะ มรรคอันสหระคต ด้วยความกำหนดรู้ เป็นกายโมนะยะ ความละฉันทราคะในกาย เป็นกาย-

โมเนยยะ ความดับกายสังขาร ความเข้าถึงจุดตถุสถาน เป็นกายโมเนยยะ
นี้ชื่อว่า กายโมเนยยะ.

วชิโมเนยยะเป็นไฉน การละวชิทุจริต ๔ อย่าง เป็นวชิโมเนยยะ
วชิสุจริต ๔ อย่าง เป็นวชิโมเนยยะ ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ เป็นวชิ-
โมเนยยะ การกำหนดรู้วาจา เป็นวชิโมเนยยะ มรรคอันสพรคด้วยการ
กำหนดรู้ เป็นวชิโมเนยยะ การละนันทราคะในวาจาเป็นวชิโมเนยยะ
ความดับวชิสังขาร ความเข้าถึงทุกขนิโรธ เป็นวชิโมเนยยะ นี้ชื่อว่า วชิโม-
เนยยะ.

มโนโมเนยยะเป็นไฉน การละมโนทุจริต ๓ อย่าง เป็นมโนโม-
เนยยะ มโนสุจริต ๓ อย่าง เป็นมโนโมเนยยะ ญาณมีจิตเป็นอารมณ์
เป็นมโนโมเนยยะ การกำหนดรู้จิต เป็นมโนโมเนยยะ มรรคอันสพรค
ด้วยความกำหนดรู้ เป็นมโนโมเนยยะ การละนันทราคะในจิต ความดับ
จิตสังขาร ความเข้าถึงัญญาเวทิตนิโรธ นี้ชื่อว่า มโนโมเนยยะ.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงมุนี ผู้เป็นมุนีโดยกาย เป็น
มุนีโดยวาจา เป็นมุนีโดยใจ ผู้ไม่มีอาสวะถึงพร้อมด้วย
ความเป็นมุนีว่า เป็นผู้ละอกุศลธรรมทั้งปวง บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวถึงมุนี ผู้เป็นมุนีโดยกาย เป็นมุนีโดยวาจา
เป็นมุนีโดยใจ ผู้ไม่มีอาสวะ ถึงพร้อมด้วยความเป็นมุนี
ว่า เป็นผู้มึบปอันลอยแล้ว.

มุนีผู้ประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นมุนีเหล่านี้ เป็นมุนี ๖ จำพวก
คือ เป็นอาคารมุนี ๑ อนาคตมุนี ๑ เสกขมุนี ๑ อเสกขมุนี ๑ ปัจเจก-

มุนี ๑ มุนิมุนี ๑. อาการมุนีเป็นไฉน คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน มีบพอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้ง นี้ชื่อว่า อาการมุนี.

อนาคารมุนีเป็นไฉน บรรพชิตผู้มีบพอันเห็นแล้ว มีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว นี้ชื่อว่า อนาคารมุนี. พระเสกขบุคคล ๗ จำพวก ชื่อว่า เสกขมุนี. พระอรหันต์ ชื่อว่า อเสกขมุนี. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า ปัจเจกมุนี. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า มุนิมุนี.

บุคคลย่อมไม่เป็นมุนีด้วยความเป็นผู้หนึ่ง เป็นผู้หลง มีใจผู้รู้ ก็ไม่เป็นมุนี ส่วนบุคคลใดเป็นบัณฑิต ถือธรรม อันประเสริฐ เหมือนบุคคลประคองตราขึง ย่อมละเว้น บาปทั้งหลาย บุคคลนั้นเป็นมุนี โดยเหตุนั้น บุคคลนั้น เป็นมุนี บุคคลใดรู้จักโลกทั้งสอง บุคคลนั้นท่านเรียกว่า เป็นมุนี โดยเหตุนั้น บุคคลใดรู้ธรรมของอัสตบรูษและ ธรรมของอัสตบรูษในโลกทั้งปวง ทั้งในภายในทั้งใน ภายนอก อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว บุคคล นั้นล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหา ดังว่าชาย ชื่อว่าเป็นมุนี.

คำว่า สาธุ วียากโรหิ ความว่า ขอพระองค์ทรงตรัสบอก คือ ทรงแสดง... ทรงประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เป็น มุนี ขอทรงโปรดแก้ปัญหาที่นั่นแก่ข้าพระองค์ด้วยดี.

[๑๖๕] คำว่า ตถา หิ เต วิทิตฺเตส ธมฺโม ความว่า จริง อย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้แล้ว ทรง เทียบเคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว ทรงให้เจริญแล้ว ทรงแจ่มแจ้งแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนี้อันพระองค์ทรงทราบ
แล้ว.

เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้วซึ่งปัญหาใด พระองค์ได้
ตรัสบอกปัญหานั้นแล้วแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์
ทั้งหลายจะขอทูลถามปัญหาข้ออื่น ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกปัญหานั้น ชีรชนทั้งหลายย่อมข้ามซึ่งโอมะ ชาติ
ชรา โสกะ และปริเทวะได้อย่างไรหนอ พระองค์เป็น
พระมุณี ขอทรงโปรดแก้ปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ด้วยดี แท้จริง ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว.

[๑๖๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนเมตตคุ)

เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์
แก่ตน ที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป ฟังข้าม
ค้นหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกแก่ท่าน.

[๑๖๗] คำว่า เราจักบอกธรรม ... แก่ท่าน ความว่า เราจักบอก ...

ประกาศซึ่งพรหมจรรย์ อังงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธฺิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญ-
ฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิบัติทานให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมแก่ท่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกปราหมณ์
นั้นโดยชื่อว่า เมตตคุ.

[๑๖๘] คำว่า **ทัญญูเจ ฆมฺเม** ในอุเทศว่า " **ทัญญูเจ ฆมฺเม อนิ-
ติหิ** " ดังนี้ ความว่า ในธรรมที่เราเห็น รู้ เทียบเคียง พิจารณา ให้
เจริญแล้ว ปรากฏแล้ว คือ ในธรรมอันเห็นแล้ว... ปรากฏแล้วว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้
จึงชื่อว่า เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกทุกข์ในทุกข์ที่เราเห็นแล้ว จัก
บอกสมุทัยในสมุทัยที่เราเห็นแล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว
จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า
จักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เราจักบอกธรรมที่จะพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชน
พึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า
เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรม
ที่เราเห็นแล้ว.

คำว่า **อนิติหิ** อวามว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรา
รู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยไม่บอกกล่าวกันมาอย่างนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยิน
กันมา ไม่บอกตามลำดับสืบ ๆ กันมา ไม่บอกโดยการอ้างตำรา ไม่บอก
ตามที่นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วยความ
ตรึกตรองตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน.

[๑๖๕] คำว่า ยัม วิทิตฺวา สโต จริ ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ ทำให้รู้... ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ๆ ล ๆ บุคคลนั้นเรียกว่า มีสติ.

คำว่า จริ คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้ธรรมใดแล้ว เป็นผู้มึสติเทียวไป.

[๑๗๐] ตัณหา รากะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าววว่า วิสตัดิกา ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในอุเทศว่า " ตเร โลเก วิสตุตฺกั. "

ชื่อว่า วิสตัดิกา ในคำว่า วิสตุตฺกั เพราะอรรถว่า ภาวะไร เพราะอรรถว่า แผ่ไป เพราะอรรถว่า กว้างขวาง เพราะอรรถว่า ชานไป เพราะอรรถว่า ครอบงำ เพราะอรรถว่า นำไปผิด เพราะอรรถว่า ให้กล่าวผิด เพราะอรรถว่า มีรากเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีผลเป็นพิษ เพราะอรรถว่า มีการบริโภคนเป็นพิษ.

อนึ่ง ตัณหานั้นกว้างขวาง ชานไป แผ่ไป แผ่ชานไปในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ สกฺล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญา-

นาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีตกาล
อนาคตกาล ปัจจุบันกาล ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์
ที่ได้ทราบ และธรรมที่รู้แจ้ง เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า วิสัจฉิกา.

คำว่า โลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก
ธาตุโลก อายตนโลก.

คำว่า ตระ โลเก วิสตุตฺถิ ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีสติ พึงข้าม
คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งค้นหาอันเกาะเกี่ยวใน
อารมณ์ต่างๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงข้ามค้นหาอันเกาะเกี่ยว
ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก.

เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**เราจักบอกธรรมในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์
แก่ตนที่บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้าม
ค้นหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกแก่ท่าน.**

[๑๗๑] ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์
ขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น และธรรมอันสูงสุดที่
บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึงข้ามพ้นค้นหา
อันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้.

[๑๗๒] คำว่า ตํ ในอุเทศว่า " ตถุจาหํ อภินนุทามิ " ความว่า
ซึ่งพระดำรัส คือ ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า อภินนุทามิ คือ ข้าพระองค์ยอมยินดี ขอบใจ เบิกบาน
อนุโมทนา प्रารธนา พอใจ ขอ ประสงค์ รักใคร่ คิดใจ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ยอมขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น.

[๑๗๓] คำว่า มเหสี ในอุเทศว่า มเหสี ธรรมมุตตมံ ดังนี้
ความว่า เชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่ากระไร. เชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งศีลชั้นใหญ่ ซึ่งสมาธิ-
ชั้นใหญ่ ซึ่งปัญญาชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติชั้นใหญ่ ซึ่งวิมุตติญาณทัสสนะ
ชั้นใหญ่. เชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสวงหา เสาะหา ค้นหาแล้วซึ่งความทำลายกองมืดใหญ่ ซึ่งความทำลาย
วิปลาตใหญ่ ซึ่งความถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ ซึ่งความตัดความสืบท่อ
ทิฎฐิใหญ่ ซึ่งความให้มานะเป็นเช่นธงใหญ่ตกไป ซึ่งความระงับอภิสังขาร
ใหญ่ ซึ่งความสละโอฆะใหญ่ ซึ่งความปลงภาระใหญ่ ซึ่งความตัด
สังสารวัฏใหญ่ ซึ่งการให้ความเร่าร้อนใหญ่ดับไป ซึ่งความสงบระงับ
ความเดือดร้อนใหญ่ ซึ่งความยกขึ้นซึ่งธรรมเป็นดั่งว่าธงใหญ่ ซึ่งสติ-
ปัญฐานใหญ่ ซึ่งสัมมปปธานใหญ่ ซึ่งอิทธิบาทใหญ่ ซึ่งอินทรีย์ใหญ่
ซึ่งพลังใหญ่ ซึ่งโพฆณงค์ใหญ่ ซึ่งอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ใหญ่
ซึ่งอมตนิพพานอันเป็นปรมัตถ์ใหญ่.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่า มเหสี เพราะอรรถว่า
อันสัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่แสวงหา เสาะหา สืบหาว่า พระพุทธเจ้า
ประทับ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าผู้เป็นเทวดาล่องเทวดาประทับ ณ ที่ไหน พระนราศกประทับ ณ
ที่ไหน.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ความตำรอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหา
เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า เป็นธรรมอุดม ในคำว่า ธรรมมุตตมံ.

คำว่า **อุตุตม** คือ ธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุด อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่... ซึ่ง ธรรมอุดม.

[๑๗๔] คำว่า **ยัม วิทิตฺวา สโต จริ** ความว่า ทำให้ทราบ คือ เทียบเคียงพิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความ เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า **สโต** ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญ สติปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ๆ ล ๆ บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า เป็นผู้ที่มีสติ.

คำว่า **จริ** คือ เทียวไป เทียวไปทั่ว... เขียวยา เพราะฉะนั้น จึง ชื่อว่า รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเทียวไป.

[๑๗๕] ตัณหา ราคะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า วิสัจจิกา ตัณหาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในอุเทศว่า " ตเร โลเก วิสตุตฺถิก. "

วิสัจจิกา ในบทว่า วิสตุตฺถิกา เพราะอรรถว่าอะไร ๆ ล ๆ ชาน ไป แผ่ชานไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๆ ล ๆ ธรรม คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมที่รู้แจ้ง เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า วิสัจจิกา.

คำว่า **โลเก** คือ ในอบายโลก ๆ ล ๆ อายตนโลก.

คำว่า **ตเร โลเก วิสตุตฺถิก** ความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ที่มีสติ ฟุ้งข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งตัณหา อันเกาะเกี่ยวใน

อารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังข้ามคัมภีร์อันเกาะเกี่ยว
ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก.

เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์
ขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น และธรรมอันสูงสุดที่
บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป ฟังข้ามคัมภีร์อัน
เกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้.

[๑๗๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนเมตตคุณ)

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง
ชั้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านจงบรรเทาความยินดี
ความพัวพันและวิญญูณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้ง
อยู่ในภพ.

[๑๗๗] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่าน
ย่อมรู้ คือ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แขนงตลอดซึ่งธรรมอย่างใดอย่าง
หนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า เมตตคุณ. คำว่า ภควา นี้
เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนเมตตคุณ.

[๑๗๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนาคว่า **ชั้นสูง** ในอุเทศว่า
" อุทฺธํ อโธ ติริยญจาปี มชฺฌม " ดังนี้ ตรัสอดีตว่า ชั้นต่ำ ตรัสปัจจุบันว่า

ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสเทวโลกว่า ชั้นสูง ตรัสนिरยโลกว่า ชั้นต่ำ
ตรัสมนุษยโลกว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสกุศลธรรมว่า ชั้นสูง ตรัส
อกุศลธรรมว่า ชั้นต่ำ ตรัสอพยากธรรมว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัส
อรุปรชาตุว่า ชั้นสูง ตรัสกามชาตุว่า ชั้นต่ำ ตรัสรูปชาตุว่า ชั้นกลาง
ส่วนกว้าง. ตรัสสุขเวทนาว่า ชั้นสูง ตรัสทุกขเวทนาว่า ชั้นต่ำ ตรัส
อทุกขมสุขเวทนาว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสส่วนเบื้องบนตลอดถึงพื้น
เท้าว่า ชั้นสูง ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ชั้นต่ำ ตรัสส่วน
กลางว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นสูง ชั้นต่ำ และ
ชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๑๗๕] คำว่า **เอเตสุ** ในอุเทศว่า " **เอเตสุ นนฺทิจฺจ นีเวสนนฺจ**
ปนฺนุชฺช วิญฺญาณํ ภเว น ติจฺจเร " ดังนี้ ความว่า ในธรรมทั้งหลายที่เรา
บอกแล้ว ... ประกาศแล้ว ตัณหา รากะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิขณา โลภะ
อกุศลมูล ตรัสว่าความยินดี.

ความพัวพันในบพว่า **นิเวสนํ** มี ๒ อย่าง คือ ความพัวพันด้วย
ตัณหา ๑ ความพัวพันด้วยทักขณิ ๑ ความพัวพันด้วยตัณหาเป็นไฉน ความ
ถือว่าของเราอันทำให้เป็นแดน ... ด้วยส่วนตัณหาเท่าใด ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า
ความพัวพันด้วยตัณหา. ความพัวพันด้วยทักขณิเป็นไฉน สักกายทักขณิมิวัดตุ
๒๐ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า ความพัวพันด้วยทักขณิ.

คำว่า **ปนฺนุชฺช วิญฺญาณํ** ความว่า วิญญานอันสหระคตด้วยปญญา-
ภิสังขาร วิญญานอันสหระคตด้วยอปญญาภิสังขาร วิญญานอันสหระคตด้วย
อนัญญาภิสังขาร ท่านจงบรรเทา คือ จงสลัด จงถอน จงถอนทิ้ง จงละ
จงทำให้ไกล จงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความยินดี ความพัวพัน

และวิญญาณอันสหระคด้วยอภิสังขารในธรรมเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณในธรรมเหล่านี้.

ภพมี ๒ คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ๑ ชื่อว่า ภพ ในอุเทศว่า " ภเว น ติฏฺฐเส " กรรมภพเป็นไฉน ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนชยาภิสังขาร นี้เป็นกรรมภพ. ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันมีในปฏิสนธิ นี้เป็นภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า ภเว น ติฏฺฐเส ความว่าเมื่อละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความยินดี ความพัวพัน วิญญาณอันสหระคด้วยอภิสังขาร กรรมภพ และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ไม่พึงตั้งอยู่ในปฏิสนธิ ไม่พึงอยู่ในกรรมภพ ไม่พึงดำรงอยู่ ไม่พึงประดิษฐานอยู่ในภพใหม่ อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงบรรเทา... วิญญาณไม่พึงตั้งอยู่ในภพ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้น
สูง ชั้นต่ำ และชั้นกลาง ส่วนกว้าง ท่านจงบรรเทา
ความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณในธรรมเหล่านั้น
เสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

[๑๘๐] ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความ
รู้แจ้ง ละความยึดถือว่าเป็นของเราแล้ว เทียวไป พึงละ
ชาติ ชรา ความโศกและความรำพัน อันเป็นทุกข์ใน
อัตภาพนี้เสียทีเดียว.

[๑๘๑] คำว่า **เอววิหารี** ในอุเทศว่า " **เอววิหารี สโต อปฺป-
มตุโต** " ดังนี้ ความว่า ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่ง
ความยินดี ความพัวพัน วิญญาณอันสทรคตด้วยอภิสังขาร กรรมภพ
และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้.

คำว่า **สโต** ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญ
สติปัญญาจนเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ฯลฯ กิณฺหุณฺณํ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า เป็นผู้ที่มีสติ.

คำว่า **อปฺปมตุโต** ความว่า กิณฺหุเป็นผู้ทำด้วยความเต็มใจ คือ ทำ
เนื่อง ๆ ทำไม่หยุด มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ปลงฉันท์ ไม่ทอด
ธุระ ไม่ประมาท ในกุศลธรรม คือ ความพอใจ ความพยายาม ความ
หมั่น ความเป็นผู้มีความหมั่น ความไม่ถอยหลัง สติ สัมปชัญญะ ความ
เพียรให้กิเลสร้อนทั่ว ความเพียรชอบ ความตั้งใจ ความประกอบเนื่องๆ
ใด ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้
บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์ศีลชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรม
นั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญสมาธิชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือ
พึงอนุเคราะห์สมาธิชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร
เราพึงบำเพ็ญปัญญาชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์
ปัญญาชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร เราพึง
บำเพ็ญวิมุตติชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์วิมุตติ
ชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ... เมื่อไร เราพึงบำเพ็ญ
วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือพึงอนุเคราะห์
วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในกุศลธรรมนั้น ความพอใจ

เป็นต้นนั้น ชื่อว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรม ความพอใจ ความพยายาม ... ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ใด ในกุศลธรรมนั้นว่า เมื่อไร เราพึงกำหนดทุกข์ที่ยังไม่กำหนดรู้ เราพึงละกิเลสทั้งหลายที่ยังไม่ได้ละ เราพึงเจริญมรรคที่ยังไม่เจริญ หรือเราพึงทำให้แจ้งซึ่งนิโรธที่ยังไม่ทำให้แจ้ง ความพอใจเป็นต้นนั้น ชื่อว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มีสติไม่ประมาท.

[๑๘๒] ภิกษุเป็นกัลยาณปุณฺณชนก็ดี ภิกษุเป็นพระเสขะก็ดี ชื่อว่า ภิกษุ ในอุเทศว่า " ภิกษุ จริ หิตฺวา มมายิตานิ " ดังนี้.

คำว่า จริ ความว่า เทียวไป คือ เทียวไป ... เยียวยา.

ความยึดถือว่าของเรามี ๒ อย่าง คือ ความยึดถือว่าของเรา ด้วยอำนาจคัมภีระ ๑ ความยึดถือว่าของเราด้วยอำนาจทิวฐิ ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเราด้วยอำนาจคัมภีระ ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเราด้วยอำนาจทิวฐิ ชื่อว่า ความยึดถือว่าของเรา ละความยึดถือว่าของเราด้วยอำนาจคัมภีระ สละคัมภีระความยึดถือว่าของเราด้วยอำนาจทิวฐิ ละ สละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความยึดถือว่าของเราทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ... ละแล้วซึ่งความยึดถือว่าของเราทั้งหลาย เทียวไป.

[๑๘๓] ความเกิด ความเกิดพร้อม ... ความได้เฉพาะซึ่งอายุตนะทั้งหลายในหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์เหล่านั้น ๆ ชื่อว่า ชาติ ในอุเทศว่า " ชาติชฺชริ โสภปริทุเทวณฺจ อิมฺว วิทฺวา ปชฺชเหยฺย ทุกฺขํ " ดังนี้ ความแก่ ความเสื่อม ... ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า ชรา

ความโศก กิริยาที่โศก... หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า ความโศก. ความร้องไห้ ความรำพัน ... หรือของคนที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า ชื่อว่า **ปริเทวะ**.

คำว่า **อิธ** ความว่า ในทิวณินี้ ๆ ล ๆ ในมนุษยโลกนี้.

คำว่า **วิทฺวา** ความว่า ผู้รู้แจ้ง คือ ถึงความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้ง เป็นนักปราชญ์ ชาติทุกข์ ๆ ล ๆ ทุกข์คือโศกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ชื่อว่า **ทุกข์**.

คำว่า **ชาติชฺชรี โสกปริทฺเทวณฺจ อิธฺว วิทฺวา ปชฺชเหยฺย ทุกฺขํ** ความว่า ผู้รู้แจ้ง คือ ถึงความรู้แจ้ง มีญาณ มีความแจ่มแจ้งเป็นปราชญ์ ฟังละ คือ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งชาติ ชรา ความโศก และความรำไรในอตภาพนี้เทียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้รู้แจ้งฟังละชาติ ชรา ความโศก และความรำไรอันเป็นทุกข์ในอตภาพนี้เทียว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท มีความรู้แจ้ง ละความยึดถือว่าเป็นของเรา แล้วเทียวไป ฟังละชาติ ชรา ความโศก และความรำพันอันเป็นทุกข์ในอตภาพนี้เสียทีเดียว.

[๑๘๔] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แล้ว

**เป็นแน่ จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ
แล้ว.**

[๑๘๕] คำว่า **เอต** ในอุเทศว่า "เอตาทินนุทามิ วโจ
มहेสิโน" ดังนี้ ความว่า ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของ
พระองค์.

คำว่า **อภินนุทามิ** ความว่า ย่อมยินดี คือ ชอบใจ เบิกบาน
อนุโมทนา ปรรณนา พอใจ ขอประสงค์ รักใคร่ ติดใจ.

คำว่า **มहेสิโน** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา
ค้นหา สืบค้นยิ่งใหญ่ ฯลฯ พระนราศกประทับที่ไหน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอัน
ยิ่งใหญ่.

[๑๘๖] คำว่า **สุกตฺตติ** ในอุเทศว่า "สุกตฺตติ โคตม นุปฐิก" **"**
ดังนี้ ความว่า อันพระองค์ตรัสแล้ว คือ ตรัสบอก... ทรงประกาศแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตรัสดีแล้ว.

กิเลสทั้งหลายก็ดี ชั้นก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า อุปธิ
ในอุเทศว่า "โคตม นุปฐิก" เป็นธรรมที่ละอุปธิ คือ เป็นที่สงบอุปธิ
ที่สละกินอุปธิ ที่ระงับอุปธิ อมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่
พระโคตม ... ตรัสดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปธิ.

[๑๘๗] คำว่า **อทุธา** ในอุเทศว่า "อทุธา हि ภควา ปหาสิ
ทุกฺข" ดังนี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มี
ความสงสัย เป็นเครื่องกล่าวโดยไม่มีเคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าว
โดยไม่เป็นสองแง่ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด.

คำว่า **อทฺธา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้. คำว่า **ภควา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า **ภควา** นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า **ปหาติ ทุกฺขํ** ความว่า พระองค์ทรงละ คือ ทรงละขาด ทรงบรรเทา ทรงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แล้วเป็นแน่.

[๑๘๘] คำว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว ความว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว คือ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้แจ่มแจ้ง ปรากฏแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

**ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ขอบใจพระดำรัสของ
พระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็น
ธรรมไม่มีอุปธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แล้ว
เป็นแน่ จริงอย่างนั้น ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ
แล้ว.**

[๑๘๙] พระองค์เป็นพระมุณีตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อย ๆ ก็
ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่ ข้าพระองค์มาพบ
แล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ จักขอนมัสการ

**พระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าฟังตรัสสอนข้าพระองค์
บ่อย ๆ.**

[๑๕๐] คำว่า **เต จาปี** ในอุเทศว่า " **เต จาปี นุน ปชเหยยฺห
ทุกฺขํ** " ดังนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหิ์สถ์ บรรพชิต
เทวดา มนุษย์ ฟังจะได้.

คำว่า **ทุกฺขํ** ความว่า ฟังละ คือ ฟังบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ไปถึง
ความไม่มีซึ่งชาติทุกฺขํ... ความคับแค้นใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็แม้
ชนเหล่านั้นฟังละทุกฺขํได้เป็นแน่.

[๑๕๑] คำว่า **เย** ในอุเทศว่า " **เย ตฺวํ มุนี อฏฺฐิตํ โฉวเพยฺย** "
ดังนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหิ์สถ์ บรรพชิต เทวดา
มนุษย์ เมตตคฺคฺพราหมณ์ย่อมกล่าวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **ตฺวํ**.

ญาณ เรียกว่า **โมนะ** ในคำว่า **มุนี ๆล ๆ** บุคคลนั้นล่วงแล้ว
ซึ่งราชาภิษกรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเป็นดังว่าขาย ย่อมเป็นมุนี.

คำว่า **อฏฺฐิตํ โฉวเพยฺย** ความว่า ตรัสสอนโดยเอื้อเฟื้อ คือ ตรัส
สอนเนื่อง ๆ ตรัสสอน ปราสาอนบ่อย ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-
องค์เป็นพระมุนีตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อย ๆ.

[๑๕๒] เมตตคฺคฺพราหมณ์กล่าวกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **ตํ** ใน
อุเทศว่า **ตนฺตํ นมสฺสามิ สเมจฺจ นาคํ**.

คำว่า **นมสฺสามิ** ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการ คือ ขอสักการะ
เคารพ นับถือ บูชาด้วยกาย ด้วยจิต ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตาม
ประโยชน์ หรือด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

คำว่า **สมจฺจ** ความว่า ข้าพระองค์มาพบ คือ มาประสบ มาหา มาเฝ้าแล้ว ขอนมัสการพระองค์เฉพาะพระพักตร์.

คำว่า **นาค** ความว่า ผู้ไม่มีความชั่ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค** ไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค** ไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำความชั่วอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค**. อกุศลธรรมทั้งปวงอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่า ความชั่ว.

บุคคลไม่ทำความชั่วน้อยหนึ่งในโลก สลัดแล้วซึ่งกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ทั้งปวง ซึ่งเครื่องผูกทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องกับที่ทั้งปวง บุคคลนั้นท่านกล่าวว่า เป็นนาค ผู้คงที่ มีจิตอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงทำความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จไปอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **นาค** พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จไปสู่ฉันทาคติ ไม่เสด็จไปสู่โทสาคติ ไม่เสด็จไปสู่โมหาคติ ไม่เสด็จไปสู่ภยาคติ พระองค์ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจราคะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจโทสะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจโมหะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจทิฏฐิ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจมานะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอุทธัจจะ ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจวิจิกิจฉา ไม่เสด็จไปด้วยอำนาจอนุสัย ไม่ดำเนิน ไม่เสด็จออก ไม่ถูกพัดไป ไม่ถูกนำไป ไม่ถูกเคลื่อน

ไปด้วยธรรมอันเป็นพวก พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จไปอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จมาอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสทั้งหลาย ที่พระองค์ทรงละได้แล้วด้วยโศดาปัตติมรรค ... ด้วยสกทาคามิมรรค ... ด้วยอนาคามิมรรค ... ด้วยอรหัตมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จมาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มาพบพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นนาค จึงขอนมัสการพระองค์.

[๑๕๓] คำว่า **อปฺเปว มํ ภควา อภฺจิจฺฉิ โยวเพยฺย** ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อย ๆ คือ โปรดตรัสสอนโดยเอื้อเพื่อ ตรัสสอนเนื่อง ๆ ตรัสสอน ปราสาสนบ่อย ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงตรัสสอนข้าพระองค์บ่อย ๆ บ้าง เพราะเหตุนี้ นั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่

พระองค์เป็นพระมุณี ตรัสสอนชนเหล่าใดบ่อย ๆ ก็
ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้เป็นแน่ ข้าพระองค์มาพบ
แล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ จักขอนมัสการ
พระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงตรัสสอนข้าพระองค์
บ่อย ๆ.

[๑๕๔] บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มี
กิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นข้ามได้

แล้วซึ่งโอรสนี้โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสา
เชื่อน ไม่มี ความสงสัย.

[๑๕๕] คำว่า พุราหุณฺณ ในอุเทศว่า ยํ พุราหุณฺณ เวทคฺค
อภิขณฺญา ความว่า ชื่อว่าเป็นพราหฺมณเพราะเป็นผู้ลดยเสียแล้วซึ่งกรรม
๗ ประการ เป็นผู้ลดยสัถกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลพัตตปฺรามาส ราคะ โทสะ
โมหะ มานะ เป็นผู้ลดยอกุศลบาปกรรมอันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดใน
ภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา
และมรณะต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนสภิกะ*) พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ลดยเสียแล้วซึ่งกรรมอันลามกทั้งปวง
ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่นดี มีจิตคงที่ ล่วงแล้วซึ่ง
สงสาร เป็นผู้บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอันอันตัณหา
และทิฏฐิไม่อาศัย เป็นผู้คงที่ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้
ประเสริฐ.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่าเวท ในคำว่า เวทคฺค ๗ ล ๗ พราหฺมณฺณํ
เป็นเวทคฺค เพราะล่วงเสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า อภิขณฺญา ความว่า ฟังรู้จัก คือ ฟังรู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้ง
เฉพาะ แหงตลอด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหฺมณ
ผู้ถึงเวท.

[๑๕๖] คำว่า อภิขณฺณํ ในอุเทศว่า อภิขณฺณํ กามภเว อสตุตฺ
คังนี้ ความว่า เครื่องกังวล คือ ราคะ เครื่องกังวล คือ โทสะ โมหะ
มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต เครื่องกังวลเหล่านี้อันผู้ใดละขาดแล้ว ตัด
๑. พุ. ส. ๒๕/ข้อ ๓๖๗.

ขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟ คือญาณ ผู้ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล.

โดยอุทานว่า กาม กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้ตรัสว่า วัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้ตรัสว่า กิเลสกาม.

ชื่อว่า ภพ คือ ภพ ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ ภพใหม่อันมีใน ปฏิสนธิ ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า อภิญจรรณ กามภเว อสตุต ความว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยว คือ ไม่ข้องแะ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่พัวพัน ในกามภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ.

[๑๕๗] คำว่า อทฺธา ในอุเทศว่า อทฺธา หิ โส โอมมิมฺม อตาริ ดังนี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยส่วนเดียว ๆ ล ๆ. คำว่า อทฺธา นี้เป็นเครื่องกล่าวแน่แท้. คำว่า โอมฺมิ คือ กามโอมะ ภวโอมะ ทิฏฺฐิโอมะ อวิชาโอมะ. คำว่า อตาริ ความว่า ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ที่นั่นได้ข้ามแล้ว ซึ่งโอมะนี้โดยแท้.

[๑๕๘] คำว่า ติญฺโณ ในอุเทศว่า " ติญฺโณ จ ปาริ อจิโล อกฺโข " ดังนี้ ความว่า ผู้ที่นั่นข้ามได้แล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วงพ้นแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งกามโอมะ ภวโอมะ ทิฏฺฐิโอมะ อวิชาโอมะ มีความอยู่จบแล้ว มีจรรยาอันประพฤติกแล้ว มีทางไกลอันถึงแล้ว มีทิศอันถึงแล้ว มีที่สุดอันถึงแล้ว มีพรหมจรรย์อันรักษาแล้ว ถึงแล้วซึ่งทิฏฺฐิอันอุดม มีมรรคอันเจริญแล้ว มีกิเลสอันละแล้ว มีอุปสรรคอันแทงตลอดแล้ว มีนิโรธอันทำให้แจ้งแล้ว ผู้ที่นั่นกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละสมุทัย

แล้ว เจริญมรรคแล้ว ทำนิโรธให้แจ่มแจ้งแล้ว รู้ซึ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่าง
แล้ว กำหนดรู้ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรู้แล้ว ละซึ่งธรรมที่ควรละแล้ว
เจริญซึ่งธรรมที่ควรเจริญแล้ว ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล้ว
ผู้นั้นมีวิชาเพียงดังกลอนอันถอดออกแล้ว มีชาติสงสารเพียงดังคูอัน
กลบแล้ว มีค้นหาเพียงดังเสาระเนียดอันถอนขึ้นแล้ว ไม่มีลุ่มสลัก เป็น
ผู้ไกลจากกิเลสดังข้าศึก มีอัสมีมานะดังว่าธงลี้มไปแล้ว มีภาระปลงเสีย
แล้ว เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้อง ละนิวรณ์มีองค์ ๕ เสียแล้ว ประกอบด้วย
อุเบกขามีองค์ ๖ มีสติเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก มีธรรมเป็นที่พึงพิง ๔
มีทิฏฐิสังจะเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ บรรเทาเสียแล้ว มีความแสวงหาอัน
ประเสริฐบริบูรณ์โดยชอบ มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารระงับแล้ว
มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว มีปัญญาพ้นวิเศษดีแล้ว เป็นผู้บริบูรณ์ อยู่จบ
พรหมจรรย์แล้ว เป็นบุรุษอุดม เป็นบุรุษประเสริฐ เป็นผู้ถึงอรหัตผล
อันประเสริฐ.

ผู้นั้นย่อมไม่ก่อ ไม่ทำลาย ทำลายเสร็จแล้วดำรงอยู่ ไม่ต้องละ
ไม่ต้องยึดถือ ละเสร็จแล้วดำรงอยู่ ย่อมไม่เย็บ ไม่ยก ตัดเสร็จแล้วดำรง
อยู่ ไม่ต้องกำจัด ไม่ต้องก่อ ก่อเสร็จแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่า ดำรงอยู่แล้ว
เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้น ๓ สมาธิชั้น ๓ ปัญญาชั้น ๓ วิมุตติชั้น ๓
วิมุตติญาณทัสสนชั้น ๓ อันเป็นของพระอเสขะ ยังอริยสัจทั้งปวงให้ถึง
เฉพาะแล้วดำรงอยู่ ถ่วงเสียอย่างนี้แล้วดำรงอยู่ ดับไฟกิเลสแล้วดำรงอยู่
ดำรงอยู่ในความเป็นผู้ไม่วนเวียน ยึดถือความชนะเสร็จแล้วดำรงอยู่ ดำรง
อยู่ในความส่องเสพวิมุตติ ดำรงอยู่ในเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
อันบริสุทธิ ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์ส่วนเดียว ดำรงอยู่ในความเป็นผู้

ไม่มีกัมมัฏเฐ (ตัณหา ทิฏฐิ มานะ) ดำรงอยู่เพราะความเป็นผู้พ้นวิเศษแล้ว ดำรงอยู่เพราะความเป็นผู้มีจิตสงบ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งขันธ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งชาติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอายตนะ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งคติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งอุปบัติ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งปฏิสนธิ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งภพ ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งสังขาร ดำรงอยู่ในที่สุดแห่งวิภวัญญะ ดำรงอยู่ในภพอันมีในที่สุด ดำรงอยู่ในอภพอันมีในที่สุด เป็นพระอรหันต์ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด.

พระขีณาสพนั้น มีภพนี้เป็นครั้งหลัง มีอภพนี้ และมีสังสาร คือ ชาติ ชรา และมรณะเป็นครั้งสุดท้าย ไม่มีภพใหม่.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความสํารอกตัณหา ความดับตัณหา ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่า ฝั่ง ในบทว่า ปาริ ดังนี้. ผู้นั้นถึงแล้วซึ่งฝั่ง คือ บรรลุถึงฝั่ง ไปสู่ส่วนสุด ถึงส่วนสุด ไปสู่ที่สุด ถึงที่สุด ไปสู่ส่วนสุดรอบ ถึงส่วนสุดรอบ ไปสู่ที่จบ ถึงที่จบ ไปสู่ที่ด้านทาน ถึงที่ด้านทาน ไปสู่ที่เร้น ถึงที่เร้น ไปสู่ที่ฝั่ง ถึงที่ฝั่ง ไปสู่ที่ไม่มีภย ถึงที่ไม่มีภย ไปสู่ที่ไม่เคลื่อน ถึงที่ไม่เคลื่อน ไปสู่อมตะ ถึงอมตะ ไปสู่นิพพาน ถึงนิพพาน ผู้นั้นมีพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องอยู่จบแล้ว มีจรณะประพตติแล้ว ๗ ล ๗ ไม่มีสังสาร คือ ชาติ ชรา และมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้วถึงฝั่ง.

คำว่า ไม่มีเสาเชื่อน คือ รากะเป็นเสาเชื่อน โทสะเป็นเสาเชื่อน

โมหะเป็นเสาเชื่อน ความโกรธเป็นเสาเชื่อน ความผูกโกรธเป็นเสาเชื่อน
๗ ล ๗ อกุสลาภิสังขารทั้งปวงเป็นเสาเชื่อน ผู้ใดละเสาเชื่อนเหล่านี้แล้ว
ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เพลียแล้วด้วยไฟคือญาณ
ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีเสาเชื่อน.

คำว่า **ผู้ไม่มี ความสงสัย** คือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยใน
ทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิบัติ ความสงสัยในเงื่อนไขเบื้องต้น ความสงสัยในเงื่อนไขเบื้องปลาย ความ
สงสัยในปัจจุสมุปปีนธรรม คือ ความเป็นปัจจุแห่งสังขาราภิธรรมนี้
ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่
ตกลง ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง ความลังเล ความไม่ถือเอา
โดยส่วนเดียว ความระแวง ความระแวงรอบ ความตัดสินใจไม่ลง ความ
มีจิตครั่นคร้าม ความมีใจสนเท่ห์เห็นปานนี้ ผู้ใดละความสงสัยเหล่านี้ ...
เพลียแล้วด้วยไฟคือ ญาณ ผู้นั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มี ความสงสัย เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้วถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่มี ความสงสัย
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้ถึงเวท ไม่มีกิเลส
เครื่องกังวล ไม่ข้องเกี่ยวในกามภพ ผู้นั้นได้ข้ามแล้วซึ่ง
โอฆะนี้โดยแท้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชื่อน ไม่
มีความสงสัย.**

[๑๕๕] **นรชนใดในศาสนา นี้ มีความรู้ เป็นเวทกุ สลัดแล้ว
ซึ่งบาปธรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่**

นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง
เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๒๐๐] คำว่า วิทฺวา ในอุเทศว่า " วิทฺวา จ โย เวทฺถุ นโร
อิธ " ดังนี้ ความว่า ไปแล้วในวิชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส.

คำว่า โย ความว่า ฯลฯ มนุษย์ใด คือ เช่นใด.

ญาณในมรรค ๔ ตรัสว่า เวท ในบทว่า เวทฺถุ นรชนนั้น ชื่อว่า
เป็นเวทฺถุ เพราะล่วงเสียซึ่งเวททั้งปวง.

คำว่า นโร ได้แก่ สัตว์ นระ มาณพ ผู้อันเขาเลี้ยง บุคคลผู้เป็น
อยู่ ผู้ถึงชาติ สัตว์เกิด ผู้ถึงความเป็นใหญ่ ชนผู้เกิดแต่พระมनु.

คำว่า อิธ คือ ในทิวภูฏินี้ ฯลฯ ในมนุษยโลกนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นรชนใดในศาสนานี้ มีความรู้ เป็นเวทฺถุ.

[๒๐๑] คำว่า ภวากเว ในอุเทศว่า " ภวากเว สจฺจคฺคิมิ วิสซช "
ดังนี้ ความว่า ในภพน้อยและภพใหญ่ คือ ในกรรมภพ (กรรมวิภู) ใน
ปุณฺณภพ (วิปากวิภู) ในกามภพ (กามธาตุ) ในกรรมภพ ในกามภพ
ในปุณฺณภพ ในรูปภพ ในกรรมภพ ในรูปภพ ในปุณฺณภพ ในอรุภพ
ในกรรมภพ ในวิปากวิภูอันให้เกิดใหม่ ในอรุภพ ในภพบ่อยๆ
ในคติบ่อยๆ ในอุปัติบ่อยๆ ในปฏิสนธิบ่อยๆ ในความเกิดแห่ง
อตฺถภพบ่อยๆ. บาปกรรมเป็นเครื่องข้อง ในบทว่า สจฺจคฺคิ มี ๗ อย่าง คือ
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิวภูฏิ กิเลส ทุจฺริต เป็นเครื่องข้อง.

คำว่า สละแล้ว คือ สลัดแล้ว ซึ่งบาปกรรมเป็นเครื่องข้อง
ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เปลื้องปล่อยบาปกรรมเป็นเครื่องข้อง

ทั้งหลาย คือ เป็นเครื่องผูก เครื่องพัน เครื่องคล้อง เครื่องเกี่ยวข้อง เครื่องผูกพัน เครื่องพัวพัน เปรียบเหมือนชนทั้งหลายย่อมทำความปลดปล่อยยาน คานหาม รถ เกวียน หรือล้อเลื่อน ย่อมทำให้เสียไป ฉะนั้นนรชนนั้น สละสลัดบาปกรรมเป็นเครื่องข้องเหล่านั้น หรือปลดเปลื้องบาปกรรมทั้งหลายเป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูกไว้ เป็นเครื่องพัน เป็นเครื่องคล้องไว้ เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องพัวพัน เป็นเครื่องผูกพัน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัดแล้วซึ่งบาปกรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่.

[๒๐๒] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา พหุตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า " โส วิตตณฺโห อนินฺโหม นีราโส อตุตฺตาริ โส ชาติชฺรนฺตฺติ พุรุมิ " ดังนี้ นรชนใดละตัณหานี้แล้ว... เขาเสียแล้วด้วยไฟคือ ญาณ นรชนนั้นตรัสว่า เป็นผู้ปราศจากตัณหา คือ เป็นผู้สละตัณหา กายตัณหา ปล่อยตัณหา ละตัณหา สละกินตัณหา ปราศจากราคะ สละราคะ กายราคะ ปล่อยราคะ ละราคะ สละกินราคะ ไม่มีความหิว เป็นผู้ดับ เยือกเย็นแล้ว เสวยสุขอยู่ด้วยตนอันประเสริฐ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา.

คำว่า อนินฺโหม ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลากิสังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ นรชนใดละทุกข์เหล่านี้แล้ว... เขาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มีทุกข์.

คำว่า ไม่มีความหวัง ความว่า ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่าความหวัง นรชนใดละความหวัง คือ

ตัณหาแล้ว... เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ นรชนนั้นตรัสว่า ไม่มี
ความหวัง.

ความเกิด ความเกิดพร้อม ... ความได้เฉพาะซึ่งอายตนะทั้งหลาย
ในหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์นั้น ๆ ชื่อว่า ชาติ. ความแก่ ความเสื่อม ...
ความแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลายในหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์นั้น ๆ ชื่อว่า ชรา.
ความตาย ความจู่ติ ... ความทอดทิ้งซากศพ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์
ทั้งหลาย จากหมู่สัตว์นั้น ๆ แห่งสัตว์นั้น ๆ ชื่อว่า มรณะ. คำว่า นรชน
นั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีหวัง เรากล่าวว่า
นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว ซึ่งชาติ ชรา ความว่า นรชนนั้นใดเป็นผู้ปราศจาก
ตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีหวัง เรากล่าว บอก ... ประกาศว่า นรชน
นั้นได้ข้ามแล้ว คือ ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งชาติ ชราและ
มรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์
ไม่มีหวัง เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้ว ซึ่งชาติและชรา เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

นรชนใดในศาสนา นี้ มีความรู้ เป็นเวทภู สลัดแล้ว
ซึ่งบาปกรรมเป็นเครื่องข้องนี้ ในภพน้อยและภพใหญ่
นรชนนั้นเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่มีทุกข์ ไม่มีหวัง
เรากล่าวว่า นรชนนั้นได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา เมตตคฺคฺพราหมณ์ ๑ ล ๑ นั่งประนม
อัญชลินมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้
แล.

จบเมตตคฺคฺมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๔

อรรถกถาเมตตคฺคฺมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๔

พึงทราบวินิจฉัยใน เมตตคฺคฺสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มลฺลฺลามิตฺ เวทคฺ ภาวิตตฺตํ คือ ข้าพระองค์ย่อมสำคัญซึ่ง
พระองค์ว่าเป็นผู้จบเวท มีพระองค์อันให้เจริญแล้ว.

บทว่า อปริตฺโต คือ ไม่น้อย. บทว่า มหนฺโต มาก คือ ไม่เล็ก
น้อย. บทว่า คมฺภโร ลิกฺขํ คือ ไม่ง่าย. บทว่า อปฺปเมยฺโย ประมาณ
ไม่ได้ คือ ไม่สามารถจะนับได้. บทว่า ทฺวปฺปรีโยคาพฺโห คือ ยากที่จะ
หยั่งลงได้. บทว่า พหุรฺตโน สาคฺคฺรูปโม มีธรรมรัตนะมาก เปรียบ
เหมือนทะเลหลวง คือ มีธรรมรัตนะมาก เพราะเป็นบ่อเกิดของธรรม-
รัตนะมาก เช่นกับสาคร คือ ดุจสมุทรอันบริบูรณ์ด้วยรัตนะหลาย ๆ อย่าง.
บทว่า น มงฺกุ โหติ ไม่ทรงเก้อเขิน คือ ไม่ทรงเสียหน้า. บทว่า
อปฺปติฏฺฐจฺฉินฺจิตฺโต มีพระทัยมิได้ขัดเคือง คือ มิได้มีพระทัยเป็นไปด้วย
อำนาจโทสะ. บทว่า อทินมนฺโส คือ มีพระทัยไม่หดหู่. บทว่า อพฺยา-
ปนฺนเจตฺโส มีพระทัยไม่พยาบาท คือ มิได้มีพระทัยประทุษร้าย. บทว่า
ทิจฺจุเจ ทิจฺจรมตฺโต เพียงแต่ทรงเห็นรูปที่ทรงเห็น คือ เป็นแต่เพียงเห็น
รูปารมณฺ์อันเป็นวิสัยของจักขุเท่านั้น. อารมณฺ์ที่เห็นด้วยจักขุเป็นเพียงสี่
๑. บาลีว่า อาทินมนโส. ม. ว่า อลีนมนโส.

เท่านั้น ไม่มีผู้กระทำหรือผู้ให้กระทำ. แม้ในเสียงที่ได้ยินเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ทัญญู** ท่านแสดงวรรณาตนะเพราะประกอบด้วยการเห็น แสดงสัททายตนะเพราะประกอบด้วยการฟัง แสดงฆานายตนะชีวหายตนะ และกายายตนะ เพราะประกอบด้วยการทราบ. ท่านแสดงคันธะ เป็นอายตนะของฆานะ แสดงรส เป็นอายตนะของชีวหา แสดงโณภูฏัพพะ คือ ปฐวี เตโช วาโย เป็นอายตนะของกาย แสดงธัมมายตนะเพราะประกอบด้วยการรู้แจ้ง. บทว่า **ทัญญู ออนุปิโย** ไม่ทรงคิดในรูปที่ทรงเห็น คือ เว้นจากการคิดด้วยราคะในรูปที่เห็นด้วยจักษุวิญญาณ. บทว่า **ออนุปิโย** คือ เว้นจากความโกรธ ไม่มีปฏิมะ. บทว่า **อนิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** ไม่ทรงอาศัย คือ ไม่ติดอยู่ด้วยตัณหา. บทว่า **อปฺปฺปฺปฺปฺปฺปฺปฺปฺป** ไม่ทรงเกี่ยวข้อง คือ ไม่เกี่ยวข้องผูกพันด้วยมานะ. บทว่า **วิปฺปฺปฺปฺปฺปฺป** ทรงพ้นวิเศษแล้ว คือ พ้นจากอารมณ์ทั้งปวง. บทว่า **วิสฺสฺสฺสฺส** ทรงแยกออกแล้ว คือ แยกจากกิเลส ดำรงอยู่. บทว่า **สํวิชฺชติ ภควโต จกฺขุ** จักษุของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้มั่งสจักษุตามปกติ. บทว่า **ปสฺสฺสฺส** คือ ทรงเห็น ทรงดู. บทว่า **จกฺขุนา รุปํ** ทรงเห็นรูปด้วยจักษุ คือ ทรงเห็นรูปารมณ์ด้วยจักษุวิญญาณ. บทว่า **ฉนฺทราโค** ฉันทราคะ คือ ความพอใจในตัณหา.

บทว่า **ทนต์ นยฺนฺติ สมิตี** ชนทั้งหลายย่อมนำยานที่ตนฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม คือ ชนทั้งหลายผู้ไปสู่ท่ามกลางมหาชนในอุทยาน และสนามกีฬาเป็นต้น ย่อมเทียมโคหรือม้าอาชาไนยที่ฝึกแล้ว เทียมในยานนำไป. บทว่า **ราชา** คือ แม้พระราชเสด็จไปสู่สถานที่เช่นนั้น ก็ประทับยานที่

สารถิ์ฝึกแล้วนั่นเอง. บทว่า มนุสฺเส คือ บุคคลที่ฝึกแล้วหมดพยศ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ด้วยอริยมรรค ๔. บทว่า โยติวากุญฺญํ ความว่า บุคคลใดยอมอดทน ไม่กระสับกระส่ายไม่เดือดร้อนต่อถ้อยคำล่วงเกินเห็นปานนี้ แม้เขาพูดอยู่บ่อยๆ บุคคลเห็นปานนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด บทว่า อสฺสตรา ม้าอัสตรา คือ ม้าที่เกิดจากแม่ม้าพ่อลา. บทว่า อาชานิยา ม้าอาชาไนย คือ ม้าที่สามารถรู้เหตุที่สารถิ์ผู้ฝึกให้ทำได้โดยเร็ว. บทว่า สนิหะวา ม้าสินทร คือ ม้าที่เกิดในแคว้นสินทร. บทว่า มหานาคา คือ ช้างใหญ่จำพวกกุกุญชร. บทว่า อตฺตทนฺโต ฝึกตนแล้ว ความว่า ม้าอัสตราก็ดี ม้าสินทรก็ดี ช้างกุกุญชรก็ดี เหล่านี้ที่ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ ที่ยังมีได้ฝึก เป็นสัตว์ไม่ประเสริฐ อนึ่ง บุคคลใดฝึกตนแล้ว เพราะฝึกตนด้วยมรรค ๔ เป็นผู้หมดพยศ บุคคลนี้ เป็นผู้ประเสริฐกว่าบุคคลผู้ยังมีได้ฝึกตนนั้น คือ ประเสริฐยิ่งกว่ายานเหล่านั้นทั้งหมด. บทว่า น หิ เอเตหิ ยานะหิ บุคคลพึงไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยยานเหล่านี้หาได้ไม่ ความว่า บุคคลใดๆ พึ่งไปสู่ทิศคือนิพพานที่ไม่เคยไป เพราะไม่เคยไปแม้แต่ฝันด้วยยานอันสูงสุด มียานช้างเป็นต้นหาได้ไม่ โดยที่บุคคลผู้มีปัญญาหมดพยศฝึกแล้วด้วยการฝึกอินทรีย์ในเบื้องต้น ภายหลังฝึกดีแล้วด้วยอริยมรรคภาวนา ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปนั้นได้ คือ ถึงภูมิที่ตนฝึกแล้ว เพราะฉะนั้น การฝึกตนนั้นแลประเสริฐกว่า.

บทว่า วิชาสฺส น วิกรมฺปติ คือ พระชินาสพทั้งหลายยอมไม่หวั่นไหวในส่วนของมานะ ๕ อย่าง. บทว่า วิปฺปมุตฺตา ปุณฺณทฺวา พ้นจากการเกิดอีก คือ พ้นด้วยดีจากกรรมกิเลสด้วยสมุจเฉทวิมุตติ. บทว่า ทนฺตภูมि อานุปฺตฺตา บรรลุถึงภูมิที่ฝึกแล้ว คือ บรรลุพระอรหัตผลตั้ง

อยู่แล้ว. บทว่า **เต โลก วิชิตาน** พระจิณาสพเหล่านั้นเป็นผู้ชนะ
แล้วในโลก คือ พระจิณาสพดังกล่าวแล้วนั้น ชื่อว่า เป็นผู้ชนะแล้วใน
สัตว์โลก. บทว่า **ยสุสนุทริยานิ ภาวิตานิ** พระจิณาสพเป็นผู้เจริญ
อินทรีย์แล้ว คือ พระจิณาสพเจริญอินทรีย์ ๕ มีศีลอินทรีย์เป็นต้นให้
บรรลุถึงอรหัตผล. บทว่า **อชฺมติตยจ พหิทฺธา จ** อายตนะภายใน
อายตนะภายนอก คือ ทำอายตนะภายในมีจักขวายตนะเป็นต้น และ
อายตนะภายนอกมีรูปายตนะเป็นต้น ให้หมดพยศ. บทว่า **สพฺพโลก**
ในโลกทั้งปวง คือ ในโลกมีธาตุ ๓ ทั้งสิ้น. บทว่า **นิพฺพิชฺฌ อิมญจ**
ปรญจ โลก พระจิณาสพนั้นล่วงแล้วซึ่งโลกนี้และโลกอื่น คือ พระ-
จิณาสพล่วงอัตภาพนี้และอัตภาพในโลกอื่นตั้งอยู่แล้ว. บทว่า **กาล**
กฺขติ ภาวิต สุทฺนฺโต มีธรรมอันให้เจริญแล้ว ฝึกแล้วย่อมหวังมรณ-
กาล คือ พระจิณาสพนั้น ฝึกแล้วตั้งต้นแต่จักขวายตนะ มีจิตเจริญแล้ว
ย่อมปรารถนามรณกาล.

บทว่า **เยถ ฌมฺมานํ อาทิต สมฺทาคมนํ ปญฺญาติ** ธรรมเหล่า
ใด มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้นปรากฏ คือธรรมมีขั้นเป็นต้นเหล่าใด มี
ความเกิดขึ้นปรากฏ. บทว่า **อตฺตจฺจมโต นิโรโธ** คือ ความไม่มีธรรม
เหล่านั้น ด้วยอำนาจแห่งการดับปรากฏ. บทว่า **ฌมฺสนฺนิสฺสิติ วิปาโก**
วิบากอาศัยกรรม คือวิบากอาศัยกุศลกรรมและอกุศลกรรม ชื่อว่าวิบาก
อาศัยกรรม เพราะไม่ปล่อยกรรมเป็นไป. บทว่า **นามสนฺนิสฺสิติ รุป**
รูปอาศัยนาม คือ รูปทั้งหมดชื่อว่าอาศัยนาม เพราะยึดถือนามเป็นไป.
บทว่า **ชาติยา อนุคฺตํ** นามรูปไปตามชาติ คือ นามรูปมีกรรมเป็นต้น

ทั้งหมด เข้าไปตามชาติ. บทว่า **ชราย สนุสฺสํ** ชรายก็ติดตาม คือถูกชรา
ครอบงำ. บทว่า **พฺยาริณา อภฺยตุ** พยาริก็ครอบงำ คือถูกพยาริทุกข์
ข้ายี้. บทว่า **มรณน อพฺภาหตุ** คือ ถูกมรณะเบียดเบียน. บทว่า **อตาณ**
ไม่มีอะไรต้านทาน คือไม่มีอะไรต้านทาน เพราะบุตรเป็นต้นก็ต้านทาน
ไม่ได้ ไม่มีการรักษา ไม่ได้รับความปลอดภัย. บทว่า **อเลณ** ไม่มี
อะไรเป็นที่เร้น คือไม่อาจหลีกเร้นอาศัยอยู่ คือทำกิจเป็นที่หลีกเร้นไม่ได้.
บทว่า **อสรณ** ไม่มีอะไรเป็นสรณะ คือผู้อาศัยจะนำภัยออกไปก็ไม่ได้ จะ
ทำภัยให้พินาศไปก็ไม่ได้. บทว่า **อสรณฺญตุ** ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง คือ
ไม่มีที่พึ่ง เพราะความไม่มีของตนแต่การเกิดในกาลก่อน อธิบายว่า
ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่งตลอดกาลที่เกิดนั่นเอง.

ศัพท์ว่า **อ** ในบทว่า **อปฺยจฺจติ** นี้ เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า ทำ
บทให้เต็ม แปลว่า ข้อมถามเท่านั้น. บทว่า **ปวกฺขามิ ยถา ปชาน**
เราจะบอกตามที่เรารู้ คือเรารู้ยใดก็จักบอกอย่างนั้น. บทว่า **อุปฺริ-**
นิทานา ปภวฺหติ ทฺกฺขา ทุกข์ทั้งหลายมีอุปฺริเป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น คือทุกข์
พิเศษ มีชาติทุกข์เป็นต้น มีอุปฺริคือตัณหาเป็นต้นเป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น.
บทว่า **ตณฺหุปริ** ความว่า ตัณหานั้นแล ชื่อว่า ตัณหุปริ. สัสสตทฺกฺขุและ
อฺจฺเจททฺกฺขุ นั้นแล ชื่อว่า **ทฺกฺขุปริ**. กิเลสมีราคะเป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า
กิเลสปริ. กรรมมีบุญเป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า **กัมมฺปริ**. ทฺจฺริต ๓ อย่างนั้นแล
ชื่อว่า **ทฺจฺจริตฺตปริ**. อาหารมีกฬิการาหารเป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า **อาหารุปริ**.
โทสะและปฏิกฺษะนั้นแล ชื่อว่า **ปฏิกฺษุปริ**. ธาตุ ๔ มีปฐฺวีธาตฺตเป็นต้นที่กรรม
ถือเอา มีกรรมเป็นสมุทฺฐานนั้นแล ชื่อว่า **อุปฺริคืออุปฺปาทินนธาตฺต ๔**.
อายตนะภายใน ๖ มีจักขฺวายตนะเป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า **อายตฺตปริ**.

หมวดวิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า **อุปธิคือหมวดวิญญาณ ๖**. บทว่า **สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ ทุกฺขมฺนญฺเจณ** คือทุกข์แม้ทั้งหมดอันเป็นไปในภุมิ ๓ ชื่อว่า **อุปธิ** เพราะอรรถว่า ยากที่จะทนได้.

เมื่อทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะมีอุปธิเป็นเหตุอย่างนี้ ฟังทราบกาลามืออาทิวา โย เว อวิทฺวา ผู้ใดแลมิใช่ผู้รู้ดังนี้ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปหานํ รุ้อยู** คือบุคคลผู้รู้ซึ่งสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ทุกฺขสฺส ชาตีปฺป-ภวานุปฺสฺสี** เป็นผู้พิจารณาเหตุแห่งทุกข์ คือพิจารณาว่าอุปธิเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ในวิญญาณ ในนิกายแห่งกาลานี้ไม่มีคำที่จะฟังกล่าว.

บทว่า **โสภปริทฺตเวทฺถจ** คือ ความโสภและความรำไร. บทว่า **ตถา หิ เต วิทิตฺเต เอส ธมฺโม** แท้จริงธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้ว คือธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วด้วยอำนาจแห่งการดำรงอยู่ของญาณ โดยอาการที่สัตว์ทั้งหลายรู้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตฺรณฺติ** ย่อมข้าม คือย่อมข้ามทิฏฐิโง้งด้วยปฐมมรรค. บทว่า **อตุตฺรณฺติ** ย่อมข้ามขึ้น คือย่อมข้ามขึ้นด้วยการทำกาโมฆะให้เบาบางด้วยทุติยมรรค. บทว่า **ปตฺรณฺติ** ย่อมข้ามพ้น คือข้ามกาโมฆะนั้นแลโดยพิเศษด้วยตติยมรรค ด้วยอำนาจแห่งการละไม่ให้เหลือ. บทว่า **สมตฺตีกฺกมฺนฺติ** ย่อมก้าวล่วง คือก้าวล่วงโดยชอบด้วยจตุตถมรรคด้วยอำนาจแห่งการละภโวฆะและอวิชโชฆะ. บทว่า **วิทิตฺตฺนฺติ** ย่อมเป็นไปล่วง คือบรรลุผลตั้งอยู่.

บทว่า **กิตฺติยิสฺสตามิ เต ธมฺมํ** เราจักบอกธรรมแก่ท่าน คือเราจักแสดงนิพพานธรรม และธรรมอันเป็นปฏิบัติทำให้เข้าถึงนิพพานแก่ท่าน. บทว่า **ทิฏฺฐเ ธมฺเม** ในธรรมมีทุกข์เป็นต้นที่เราเห็นแล้ว คือในอรรถภาพ

นี้. บทว่า อนิตีหิ คือ ประจักษ์แก่ตน. บทว่า ยิ วิทิตฺวา ฐัชฺชแล้ว คือพิจารณาฐัชฺชธรรมใด โดยนัยมีอาทิว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อาทิกฺลฺยาณํ งามในเบื้องต้น คือเราแม้ ละแล้วก็จักบอกธรรมอันเป็นความสุขเกิดแต่วิเวก หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้ แก่ท่าน เมื่อเราบอกธรรมนั้นน้อยก็ตาม มากก็ตาม จักบอกประการมี ธรรมงามในเบื้องต้นเป็นต้นแก่ท่าน. อธิบายว่า เราจักประกาศธรรมทำ ใ้งามให้เจริญให้ไม่มีโทษในเบื้องต้น แม้ในท่ามกลาง แม้ในที่สุด เรา ก็จักประกาศธรรมทำให้เจริญ ทำให้ไม่มีโทษเหมือนกัน.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแม้คาถาหนึ่งใด คาถานั้น งามในเบื้องต้นด้วยบาทแรกของธรรม งามในท่ามกลางด้วยบาทที่สอง ที่สาม งามในที่สุดด้วยบาทที่สี่ เพราะเป็นคาถาที่เจริญครบถ้วน. พระสูตรที่มีอนุสนธิเป็นอันเดียวกัน งามในเบื้องต้นด้วยนิทาน งามใน ที่สุดด้วยบทสรุป งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ. พระสูตรที่มีอนุสนธิ ต่าง ๆ กัน งามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิที่หนึ่ง งามในที่สุดด้วยอนุสนธิ สุดท้าย งามในท่ามกลางด้วยอนุสนธิที่เหลือ.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะมีนิทานและมีเรื่องราว ที่เกิดขึ้น ชื่อว่างามในท่ามกลาง เพราะมีอรรถไม่วิปริต และเพราะ ประกอบด้วยการยกเหตุขึ้นมาอ้าง โดยอนุรูปแก่เวไนยสัตว์. ชื่อว่า งามในที่สุด เพราะทำให้ผู้ฟังทั้งหลายได้เกิดศรัทธา และเพราะบทสรุป.

จริงอยู่ ศาสนธรรมทั้งสิ้นงามในเบื้องต้นด้วยศีลอันเป็นประโยชน์ ของตน งามในท่ามกลางด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค และผล งามใน ที่สุดด้วยนิพพาน. หรืองามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลาง

ด้วยวิปัสสนาและมรรค งามในที่สุดด้วยผลและนิพพาน. หรือชื่อว่างาม
ในเบื้องต้น เพราะเป็นการตรัสรู้ดีของพระพุทธเจ้า ชื่อว่างามใน
ท่ามกลาง เพราะพระธรรมเป็นธรรมดี ชื่อว่างามในที่สุด เพราะเป็น
การปฏิบัติดีของสงฆ์.

ชื่อว่างามในเบื้องต้น เพราะอภิสัมโพธิญาณ อันผู้ฟังธรรมนั้น
ปฏิบัติ เพื่อความเป็นอย่างนั้นแล้วพึงบรรลุ ชื่อว่างามในท่ามกลาง
เพราะปัจเจกโพธิญาณ (รู้เฉพาะตัว) ชื่อว่างามในที่สุด เพราะสาวก
โพธิญาณ. ธรรมอันผู้ฟังนั้นย่อมนำความงามมาให้แม้ด้วยการฟัง เพราะ
ข่มนิวรณ์เสียได้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า งามในเบื้องต้น. ธรรมอันผู้
ปฏิบัติอยู่ ย่อมนำความงามมาให้แม้ด้วยการปฏิบัติ เพราะนำความสุข
อันเกิดแต่สมณะและวิปัสสนามาให้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า งามในท่าม-
กลาง. เมื่อผลแห่งการปฏิบัติสำเร็จลงแล้ว ย่อมนำความงามมาให้แก่
ผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ๆ แม้ด้วยผลแห่งการปฏิบัติ เพราะนำมาซึ่งความเป็น
ผู้คงที่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า งามในที่สุด.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมใด ย่อมประกาศ
ศาสนพหุมจรรย์ และมรรคพหุมจรรย์ ย่อมทรงแสดงโดยนัยต่าง ๆ.
ย่อมทรงแสดงธรรมตามสมควร คือพร้อมทั้งอรรถ เพราะสมบูรณ์ด้วย
อรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะสมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ พร้อมทั้งอรรถ
เพราะประกอบพร้อมด้วยการชี้แจง การประกาศ เปิดเผย จำแนก ทำ
ให้ง่าย บัญญัติและบทแห่งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะสมบูรณ์
ด้วยบทอักษร บทพยัญชนะ ภาษา และนิเทศ พร้อมทั้งอรรถ เพราะ
ลึกซึ้งด้วยอรรถ ลึกซึ้งด้วยปฏิเวธ พร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะลึกซึ้ง

ด้วยธรรม ลึกซึ่งด้วยเทศนา **พร้อมทั้งอรรถ** เพราะเป็นวิสัยแห่งอรรถ-
ปฏิบัติสมาธิและปฏิภาณปฏิบัติสมาธิ **พร้อมทั้งพยัญชนะ** เพราะเป็นวิสัย
แห่งธรรมปฏิบัติสมาธิและนิรุตติปฏิบัติสมาธิ **พร้อมทั้งอรรถ** เพราะเป็นที่
เลื่อมใสแก่ชนผู้ตรวจสอบ โดยความเป็นผู้ฉลาด **พร้อมทั้งพยัญชนะ**
เพราะเป็นที่เลื่อมใสแก่โลกิยชน โดยความเป็นผู้เชื่อถือ **พร้อมทั้งอรรถ**
โดยอธิบายได้ลึกซึ่ง **พร้อมทั้งพยัญชนะ** โดยบทที่ยาก **บริบูรณ์สิ้นเชิง**
เพราะไม่มีข้อที่ควรนำเข้าไปได้อีกโดยบริบูรณ์ทุกอย่าง. **บริสุทธิ** เพราะ
ไม่มีข้อที่ควรตัดออกไปโดยความไม่มีโทษ.

อีกอย่างหนึ่ง **พร้อมทั้งอรรถ** เพราะเฉียบแหลมในความสำเร็จ
แห่งการปฏิบัติ **พร้อมทั้งพยัญชนะ** เพราะเฉียบแหลมในการศึกษาคัมภีร์แห่งปริยัติ **บริบูรณ์สิ้นเชิง** เพราะประกอบด้วยธรรมชั้น ๕ มี
ศีลชั้นเป็นต้น **บริสุทธิ** เพราะไม่มีอุปกิเลส เพราะเป็นไปเพื่อต้องการ
ข้ามไป และเพราะไม่เพ่งต่อโลกามิส ชื่อว่าเป็นพรหมจรรย์ เพราะอัน
ผู้ประเสริฐเป็นคุณพรหมควรประพฤติ และเพราะเป็นธรรมที่ควรประพฤติ
เพราะกำหนดด้วยไตรสิกขา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงปริยัติธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อ
ทรงแสดงถึงโลกุตระธรรม จึงตรัสว่า **จตุตถาโร สติปัญญา** ดังนี้เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแล้ว
เพื่อทรงแสดงโลกุตระธรรมอันเกิดขึ้นแล้ว จึงตรัสว่า **นิพพานญจ** ดังนี้
เป็นต้น.

บทว่า **นิพพานคามินิญจ ปฏิปatti** ปฏิปทาอันให้ถึงนิพพาน พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราจักบอกธรรมคือศีลสมาธิและวิปัสสนาอันเป็น

สังสารวัฏอันเป็นไปแล้วด้วยการท่องเที่ยวไปตามลำดับ มีขั้นเป็นต้น.
บทว่า **สนฺตฺตปสฺส นินฺพฺพปณฺ** ให้ความเร่าร้อนดับไป คือดับความเร่า-
ร้อนคือกิเลส. บทว่า **ปริพาหสฺส ปฏิปสฺสทฺธิ** สงบระงับความเดือนร้อน
คือสงบระงับความเร่าร้อนคือกิเลส. บทว่า **ธมฺมทฺชชสฺส อสฺสทาปณฺ** ยก
ขึ้นซึ่งธรรมเป็นคุณขง คือยกโลกุตรธรรม ๘ ประการตั้งไว้. บทว่า **ปรมตฺถํ**
อมตํ นินฺพฺพณํ ซึ่งอมตนิพพานเป็นปรมัตถ์ คือชื่อว่า **ปรมัตถะ** เพราะ-
อรรถว่า สูงสุด. ชื่อว่า **อมตะ** เพราะไม่มีความตาย. ชื่อว่า **อมตะ** เพราะ
เป็นยาห้ามพิษคือกิเลสบ้าง. ชื่อว่า **นินฺพฺพณ** เพราะดับความครอบงำใน
สังสารทุกข์. ชื่อว่า **นินฺพฺพณ** เพราะไม่มีเครื่องร้อยรัดคือตัณหาในนิพพาน
นี้บ้าง. บทว่า **มฺหเสฏฺเฏเขหิ สตฺเตหิ** สัตว์ทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่ คือทำ
สักกะเป็นต้นผู้มีอานุภาพใหญ่ยิ่ง. บทว่า **ปริเยลิต** คือ แสวงหาแล้ว.
บทว่า **กหํ เทวเทโว** คือ เทวดาผู้ยิ่งกว่าเทวดาทั้งหลายอยู่ที่ไหน. บทว่า
นราสโร คือ บุรุษผู้สูงสุด.

บทว่า **อฺทฺธิ** ชั้นสูง ในบทนี้ว่า **อฺทฺธิ อโ** ติริยญจาปี **มฺชฺเณ**
ชั้นสูง ชั้นต่ำ ชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านกล่าวถึงทางยาวนานในอนาคต.
บทว่า **อโ** คือ ทางยาวนานในอดีต. บทว่า **ติริยญจาปี มฺชฺเณ** คือ
ทางยาวนานในปัจจุบัน. บทว่า **เอเตสฺส นนฺทิลฺลจฺ นินฺเวสนฺนจฺ ปนฺนุชฺช**
วิญฺญาณํ ท่านจงบรรเทาความยินดี ความพัวพันและวิญญูณในธรรม
เหล่านี้ คือท่านจงบรรเทาตัดหาความพัวพัน ความถือทิฏฐิ และอภิสังขาร
วิญญูณ ในธรรมชั้นสูงเป็นต้นเหล่านี้ ครั้นบรรเทาได้แล้วไม่ต้องอยู่ในภพ
คือว่าเมื่อเป็นอย่างนี้ ไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้สองอย่าง. ศัพท์ว่า **ปนฺนุชฺช**
พึงเชื่อมในอรรถวิกิพจนานุกรมว่า **ปนฺนุเทหิ**. บทว่า **ปนฺนุทิตฺวา** ในอรรถวิกิพจนานุกรมนี้

พึงเชื่อมความว่า **ภเว น ตัญญู** ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ. เอาความว่า ครั้น บรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณเหล่านี้ได้แล้ว ไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้สองอย่าง.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **กุสลา ฐมา** ธรรมเป็นกุศล คือธรรมเป็น กุศลตรัสว่าชั้นสูง เพราะละอบายแล้วให้ปฏิสนธิในเบื้องบน. ธรรมเป็น อกุศลตรัสว่าชั้นต่ำ. เพราะให้ปฏิสนธิในอบายทั้งหลาย. อภัยกตธรรม ตรัสว่าชั้นกลางส่วนกว้าง. เทวโลกพร้อมด้วยโอกาสโลกตรัสว่าชั้นสูง. อบายโลกตรัสว่าชั้นต่ำ. มนุษยโลกตรัสว่าชั้นกลาง. สุขเวทนาตรัสว่าชั้น สูง ด้วยให้เกิดอาพาธทางกายและจิต. ทุกขเวทนาตรัสว่าชั้นต่ำ ด้วยให้ ถึงทุกข์. อทุกขมสุขเวทนาตรัสว่าชั้นกลาง ด้วยอำนาจแห่งความไม่ทุกข์ ไม่สุข. อนุชิตตรัสว่าชั้นสูง ด้วยอยู่เบื้องบนธรรมทั้งปวง. กามชาต ตรัสว่าชั้นต่ำ ด้วยอยู่ชั้นต่ำกว่าธรรมทั้งปวง. รูปชาตตรัสว่าชั้นกลาง ด้วยอยู่ระหว่างธรรมทั้งสองนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงการกำหนด ด้วยอำนาจแห่ง รัตนาภิมุข จึงตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **อุทฺธุนฺติ อุทฺธํ ปาทตลา** ตั้งแต่ พื้นเท้าถึงส่วนเบื้องบนตรัสว่าชั้นสูง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุทฺธํ ปาทตลา** คือ ส่วนเบื้องบนตั้งแต่พื้น เท้าขึ้นไป บทว่า **อโธ เกสฺมตฺถกา** ส่วนเบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา. บทว่า **มชฺเช** ชั้นกลางคือระหว่างทั้งสอง. บทว่า **ปฺญญาภิสงฺขาร- สหคตํ วิญญาณํ** วิญญาณสหคตด้วยปญญาภิสังขาร คือกรรมวิญญาณ อันสัมปยุตด้วยปญญาภิสังขาร ๑๓ ประเภท. บทว่า **อปฺญญาภิสงฺขารสหคตํ วิญญาณํ** วิญญาณสหคตด้วยอปญญาภิสังขาร คือกรรมวิญญาณที่สัมปยุต ด้วยอปญญาภิสังขาร ๑๒ ประเภท. บทว่า **อเนญฺชาภิสงฺขารสหคตํ วิญญาณํ**

วิญญาณสหระคตด้วยอเนญชาภิสังขาร คือกรรมวิญญาณอันสหระคตด้วย
อเนญชาภิสังขาร ๔ ประเภท. บทว่า **นุชฺช** จงบรรเทา คือจงซัดไป.
บทว่า **ปนุชฺช** คือ จงสลัดไป. บทว่า **นุท** คือ จงดึงออก. บทว่า **ปนุท**
คือจงถอนทิ้ง. บทว่า **ปชห** คือ จงละ. บทว่า **วิโนเทहि** คือ จงทำ
ให้ไกล. บทว่า **กम्मภวญจ** กรรมภพ คือเจตนามิปัญญาภิสังขารเป็นต้น.
บทว่า **ปฏิสนฺธิกญฺจ ปุณฺพญํ** ภพใหม่อันมิในปฏิสนธิ คือภพใหม่มี
รูปภพเป็นต้นแห่งปฏิสนธิ. ละด้วยปฐมมรรค. บรรเทาด้วยทุติยมรรค.
ทำให้สิ้นไปด้วยตติยมรรค. ให้ถึงความไม่มีด้วยจตุตถมรรค. บทว่า
กम्मภเว น ติญฺเจยฺย ไม่พึงตั้งอยู่ในกรรมภพ คือ ไม่พึงตั้งอยู่ใน
อภิสังขารมิปัญญาภิสังขารเป็นต้น.

ภิกษุ นั้น ครั้นบรรเทาความยินดี ความพัวพัน และวิญญาณ
เหล่านั้นได้แล้ว. ไม่ตั้งอยู่ในภพ. พึงทราบกาลามิอาทิวา เอว วิหาริ
ภิกษุ มีปกติประะพฤติอยู่อย่างนี้ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** คือ ในศาสนานี้ หรือในอรรถภาพนี้แล.
นิเทศแห่งคานานี้มีความง่ายทั้งนั้น.

บทว่า **นุปริกํ** เป็นธรรมไม่มีอุปธิ ในบทนี้ว่า **สุกฺกิตฺตํ โคตม**
นุปริกํ ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ชอบใจพระดำรัสของพระองค์ที่ตรัส
ไว้ดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปธิคือ **นิพพาน**. เมตตคฺวุมาณพ เมื่อจะทูล
สนทนากะพระผู้มีพระภาคเจ้า หมายถึงนิพพานนั้น จึงทูลว่า **สุกฺกิตฺตํ**
โคตม นุปริกํ ดังนี้เป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศดังต่อไปนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิเลสาจ**
คือ กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น เพราะอรรถว่า ทำให้เดือดร้อน เบญจ-

ชั้นธัมมเป็นวิบาก เพราะอรรถว่า เป็นกอง และเจตนาคืออภิสังขารมีกุศล เป็นต้น ท่านเรียกว่าอุปธิ. ละอุปธิด้วยตทังคปทาน. สงบอุปธิด้วย วิกขัมภนปทาน. ละอุปธิด้วยสมุจเจตปทาน. สงบอุปธิด้วยผล.

มิใช่ละทุกข์ได้อย่างเดียวเท่านั้น ฟังทราบคาถาต่อไปว่า เต จาปี ดังนี้ เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า อภฺยฺจิตฺติ คือ โดยความเคารพหรือ โดยเอื้อเฟื้อ. บทว่า ตนฺตุ นมสฺสทมิ คือ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ จักขออนมัสการพระองค์. บทว่า สเมจฺจ คือ เข้าไปใกล้. เมตตคฺคฺคาณพ พุทฺธเรียภพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระนาคะ ผู้ประเสริฐ.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศดังต่อไปนี้. บทว่า สเมจฺจ คือ รู้ หรือ เป็นอยู่ร่วมกัน. บทว่า อภิสเมจฺจ คือ รู้แจ้งแทงตลอด. บทว่า สมากนฺตุวา คือ อยู่พร้อมหน้ากัน. บทว่า อภิสมากนฺตุวา คือ เข้าไป ใกล้. บทว่า สมฺมุขา คือ ต่อหน้า. บทว่า อาคฺฉฺ น กโรติ คือ ไม่ กระทบบาป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พราหมณ์นั้นรู้อย่างนี้ว่า ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แน่นอน ก็ยังไม่ยอมตนเข้าไป เมื่อจะ ตรัสสอนพราหมณ์ ด้วยบุคคลผู้ละทุกข์ได้แล้ว จึงตรัสคาถาว่า ยํ พุราหฺมณฺ คังนี้ เป็นอาทิ.

บทนั้นมีความดังนี้ บุคคลพึงรู้จักผู้ใดว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์ เพราะ ลอยบาปได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ถึงเวท เพราะไปด้วยเวททั้งหลาย ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล เพราะล่วงกิเลสเครื่องกังวลได้แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ข้องในกามภพ เพราะไม่ติดอยู่ในกามและในภพดังนี้ ผู้นั้นได้ ข้ามโอฆะนี้ และเป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง ไม่มีเสาเชือกนี้ ไม่มี ความสงสัยโดยแท้.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไปดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ราก-**
กัญจน เครื่องกังวลคือรากะ ได้แก่เครื่องห่วงใยคือรากะ แม้ในบทว่า
โทสกัญจน เป็นอาทิ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ข้ามกาโมชะได้ด้วยอนาคามี-
มรรค. ข้ามทิวโฐชะได้ด้วยโสคาปัตติมรรค. ข้ามอวิชโชชะได้ด้วย
อรหัตมรรค. ข้ามคลองแห่งสงสารทั้งหมดได้ด้วยการตัดกุศลกรรมและ
อกุศลกรรม. ข้ามขึ้นไปได้ด้วยปฐมมรรค. ข้ามออกไปได้ด้วยทุติยมรรค.
ก้าวล่วงไปด้วยตติยมรรค. ก้าวพ้นไปด้วยจตุตถมรรค. ล่วงเลยไปแล้ว
ด้วยผล. มีอะไรอีก. มีซิ. ฟังทราบคาถามีอาทิว่า **วิทวาจโย** ผู้ใดมี
ความรู้ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** คือในศาสนานี้หรือในอัตภาพนี้.
บทว่า **วิสขุช** คือ สละแล้ว.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไป. บทว่า **สขุช** คือปล่อย. บทว่า
วิสขุช คือ สละ. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดแห่ง
พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้ตรัสธรรมเช่นกับที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาเมตตคฺคฺคาณวกปัญหานิทเทศที่ ๔

โศตกมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโศตกะ

[๒๐๓] (ท่านโศตกะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้า-
พระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้า-
พระองค์ย่อมหวังพระวาจาของพระองค์ บุคคลได้ฟัง
พระดำรัสของพระองค์แล้ว ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน.

[๒๐๔] คำถามในคำว่า ปุจฉามิ ในอุเทศว่า " ปุจฉามิ ตํ ภควา
พुरुหิ เม ตํ " ดังนี้ มี ๓ อย่าง คือ อทิฏฐุโขตนาปุจฉา ๑ ทิฏฐุ-
สังสันทนาปุจฉา ๑ วิมติเจตนาปุจฉา ๑ ฯ ล ฯ ปุจฉา ๓ อย่างนี้ ฯ ล ฯ
ถามถึงนิพพาน.

คำว่า ปุจฉามิ ตํ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือทูลวิงวอน
ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ประสาทปัญหานี้ว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหา
นั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหา
นั้น.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯ ล ฯ คำว่า ภควา
นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า พुरुหิ เม ตํ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือ
โปรดบอก... ขอทรงโปรดประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่

พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์.

คำว่า อิจฺจ ในอุเทศว่า " อิจฺจายสุมา โชตโก " ดังนี้ เป็น
บทสนธิ. คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า โชตโก
เป็นชื่อ ๆ ล ๆ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านพระโชตกะทูลถามว่า.

[๒๐๕] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่ ข้าพระองค์
ย่อมหวังพระวาจาของพระองค์ มีความว่า ข้าพระองค์ย่อมหวัง คือยอม
งานง ประารถนา ยินดี ประสงค์ รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งพระดำรัส คือ
คำเป็นทาง เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า มเหสี ความว่า ชื่อว่ามเหสี เพราะอรรถว่า ภาวะไร ชื่อว่า
มเหสี เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา
ซึ่งศีลชั้นใหญ่ ๆ ล ๆ พระนราศกประทับที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มเหสี เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมใหญ่ ข้า-
พระองค์ย่อมหวังเฉพาะซึ่งพระวาจาของพระองค์.

[๒๐๖] คำว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ความว่า
บุคคลได้ฟัง คือ ได้ยิน ศึกษา เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่ง
พระดำรัส คือ คำเป็นทาง เทศนา อนุสนธิของพระองค์ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า บุคคลได้ฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว.

[๒๐๗] ลิกขา ในคำว่า ลิกฺข ในอุเทศว่า " ลิกฺข นิพฺพาน-
มตฺตโน " ดังนี้ มี ๓ อย่าง คือ อธิศีลลิกขา ๑ อธิจิตตลิกขา ๑
อธิปัญญาลิกขา ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่ออธิปัญญาลิกขา.

คำว่า นิพพานมตฺตโน ความว่า ฟังศึกษาเมื่อริสิด เมื่อริจิต
เมื่อริปัญญา เพื่อดับราคะ โทสะ โมหะ โภคะ อุปนาหะ เพื่อสงบ
เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อสงบวิเศษ เพื่อดับ เพื่อสลละคืน เพื่อระงับ ฯลฯ
อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เมื่อนึกถึงศึกษา ๓ อย่างนี้ก็ฟังศึกษา เมื่อรู้จักฟัง
ศึกษา เมื่อเห็นก็ฟังศึกษา เมื่อพิจารณาก็ฟังศึกษา เมื่ออธิษฐานจิตก็ฟัง
ศึกษา เมื่อน้อมใจไปด้วยศรัทธาก็ฟังศึกษา เมื่อประคองความเพียรก็ฟัง
ศึกษา เมื่อเข้าไปตั้งสติก็ฟังศึกษา เมื่อตั้งจิตก็ฟังศึกษา เมื่อรู้ด้วยปัญญา
ก็ฟังศึกษา เมื่อรู้อย่างด้วยปัญญาอันรู้อย่างก็ฟังศึกษา เมื่อกำหนดรู้ด้วยปัญญา
เครื่องกำหนดรู้ก็ฟังศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละก็ฟังศึกษา เมื่อเจริญ
ธรรมที่ควรเจริญก็ฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งก็ฟัง
ศึกษา สมาทานประพฤติ สมาทานปฏิบัติไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้น จึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถาม
ปัญหานี้ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาธรรมอันใหญ่ ข้าพระองค์ยอม
หวังพระวาจาของพระองค์ บุคคลได้ฟังพระดำรัสของ
พระองค์แล้ว ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน.

[๒๐๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนโธตกะ)

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มีปัญญา มีสติ ทำความ
เพียรในทฎฐินี้แหละ บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว
ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน.

[๒๐๕] คำว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง... ทำความเพียร ความว่า ท่านจงทำความเพียร ทำความหมั่น ทำความเป็นผู้มีความหมั่น ทำความพยายาม ทำความทรงจำ ทำความเป็นผู้กล้า ยังฉันทะให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้เข้าไปตั้งไว้ ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจง... ทำความเพียร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โธตกะ ในอุเทศว่า โธตกาติ ภควา.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนโธตกะ.

[๒๐๖] คำว่า อิธ ในอุเทศว่า "อิธว นิปปโก สโต" ดังนี้ คือในทิวสนี้ ในความควรนี้ ในความชอบใจนี้ ในความถือนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ ในสัตตสุศาสน์นี้ ในอัทธานี้ ในมนุษยโลกนี้.

คำว่า นิปปโก ความว่า เป็นผู้มึปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า สโต ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติเจริญสติปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ๆ ล ๆ ผู้นั้นตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มึปัญญา มีสติ... ในทิวสนี้แหละ.

[๒๐๗] คำว่า ได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว ความว่า ได้ยิน คือ ได้ฟัง ศึกษา เข้าไปทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้วซึ่งถ้อยคำ คำเป็นทาง

เทศนา อนุสนธิ ของเรา แต่ปากเรานี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคล
ได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว.

[๒๑๒] สิกขา ในคำว่า สิกฺข ในอุเทศว่า " สิกฺข นิพฺพาน-
มตฺตโน " ดังนี้ มี ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา
๑ ๓ ๑ นี้ ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา.

คำว่า นิพฺพานมตฺตโน ความว่า ฟังศึกษาเมื่ออธิศีล เมื่ออธิจิต
เมื่ออธิปัญญา... สมาทานปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังศึกษา
นิพพานเพื่อตน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเป็นผู้มีปัญญา มีสติ ทำความ
เพียรในทวิภูมิจนนี้แหละ บุคคลได้ฟังคำแต่ปากเรานี้แล้ว
ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน.

[๒๑๓] ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ ผู้ไม่มีเครื่อง
กังวล เป็นพราหมณ์ เที้ยวอยู่ในมนุษยโลก ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ข้าพระองค์ขอนมัสการ
พระองค์นั้น ข้าแต่พระสັกกะ ขอพระองค์จงปลดเปลื้อง
ข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๑๔] เทพ ในคำว่า เทว ในอุเทศว่า " ปสฺสามหิ เทว-
มนุสฺสโลเก " ดังนี้ มี ๓ คือ สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสุทธิ-
เทพ ๑.

สมมติเทพเป็นโฉน พระราชา พระราชกุมารและพระเทวี เรียก
ว่า สมมติเทพ.

อุปบัติเทพเป็นไฉน เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นคูลิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาในชั้นที่สูงกว่านั้น เรียกว่า **อุปบัติเทพ**.

วิสุทธิเทพเป็นไฉน พระอรหันตจีณาสพสาวกของพระตถาคต และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เรียกว่า **วิสุทธิเทพ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเทพ เป็นเทพยิ่งกว่าสมมติเทพ กว่าอุปบัติเทพ และกว่าวิสุทธิเทพทั้งหลาย เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เป็นสิทธิ์ยิ่งกว่าสิทธิ์ เป็นนาคยิ่งกว่านาค เป็นเจ้าคณะยิ่งกว่าเจ้าคณะ เป็นมุนียิ่งกว่ามุนี เป็นพระราชายิ่งกว่าพระราชา.

คำว่า **ปสุตามหิ เทวมนุสฺสโลเก** ความว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ คือ ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นอติเทพ ย่อมเห็น ย่อมดู ย่อมแลดู ย่อมฟังดู ย่อมเข้าพิจารณาซึ่งพระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพ ... ในมนุษยโลก.

[๒๑๕] คำว่า **อภิญจนั** ในอุเทศว่า " **อภิญจนั พุราหุณฺณ อริยมานั** " ดังนี้ ความว่า รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต เป็นเครื่องกังวล เครื่องกังวลเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีเครื่องกังวล.

คำว่า **พurahมณั** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะทรงลอยธรรม ๗ ประการแล้ว คือ ทรงลอยสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัตถตปปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทรงลอยธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอกุศลอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีความ กระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะ ต่อไป.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนสภियะ)

พระผู้มีพระภาคเจ้า ลอยเสียแล้วซึ่งธรรมอันลามก ทั้งปวง ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่น มีจิตคงที่ ล่วงแล้ว ซึ่งสงสาร เป็นผู้บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ตัณหา และทิฏฐิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ บัณฑิตกล่าวว่าเป็น ผู้ประเสริฐ.

คำว่า **อริยมานั** ความว่า เทียวไป เทียวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ รักษา เป็นไป เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล เป็น พราหมณ์เทียวไป.

[๒๑๖] โศตกพราหมณ์กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ต ในอุเทศ ว่า " **ตนุตั นมสุตตามิ สมนุตจกขุ** " ดังนี้.

คำว่า **นมสุตตามิ** ความว่า ข้าพระองค์ขอนมัสการด้วยกาย ด้วย วาจา ด้วยจิต ขอนมัสการด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ หรือ ขอนมัสการสักการะ เคารพ นับถือ บูชาด้วยการปฏิบัติธรรมสมควร แก่ธรรม.

พระสัพพัญญุตญาณเรียกว่า สมันตจักขุ ในบทว่า สมนุตตจกขุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้น.

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไรๆ น้อยหนึ่ง ในโลกนี้ หนึ่งไม่ทรงรู้อะไรๆ ที่ไม่ทรงรู้อแล้ว ไม่มีเลย พระตถาคตทรงรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง ธรรมชาติใดที่ควร แนะนำมีอยู่ พระตถาคตทรงรู้อย่างซึ่งธรรมชาตินั้นแล้ว เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ข้าพระองค์ นมัสการพระองค์.

[๒๑๗] คำว่า สกุก ในอุเทศว่า " ปมฺมุจ มํ สกุก กถฺกถาหิ "

ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชจากศากยสกุล แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สักกะ อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่า สักกะ พระองค์มีทรัพย์ เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือ โอตตปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือ สติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทริย ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์ คือนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้ามั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วย รัตนทรัพย์หลายอย่างนี้ แม้เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า สักกะ อีก อย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ อาจหาญ มีความ สามารถ ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว

ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขุ่นลุกขนพอง แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สักกะ.

วิจิติจณา คือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในเงื่อนเบื้องหน้า ความสงสัยในเงื่อนเบื้องปลาย ความสงสัยทั้งในเงื่อนเบื้องต้นและเงื่อนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่สังขาราทิธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ความเป็นผู้สงสัย ความเคลือบแคลง ความไม่ตกลง ความเป็นสองแง่ ความเป็นสองทาง ความลังเล ความไม่ถือเอาโดยส่วนเดียว ความระแวง ความระแวงโดยรอบ ความตัดสินใจไม่ลง ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสนเท่ห์เรียกว่า กถังกถา.

คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดเปลื้องข้าพระองค์ จากความสงสัยทั้งหลาย ความว่า ขอพระองค์จงปลดเปลื้อง จงปล่อย จงถอนขึ้น จงหลุดซึก จงให้ข้าพระองค์ออกไปจากลูกศร คือความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงทูลว่า

ข้าพระองค์ย่อมเห็นพระองค์ผู้เป็นเทพเจ้า ผู้ไม่มี
เครื่องกังวล เป็นพราหมณ์เที่ยวอยู่ในมนุษยโลก ข้าแต่
พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์
นั้น ข้าแต่พระสักกะ ขอพระองค์จงปลดเปลื้องข้าพระ-
องค์ จากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๑๘] **ดูก่อนโศตกะ เราไม่อาจปลดเปลื้องใครๆ ที่มีความ
สงสัยในโลกนี้ได้ ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ
พึงข้ามโศมนี่ได้ด้วยความรู้รู้อย่างนี้.**

[๒๑๙] **คำว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง** ความว่า เราไม่อาจปลด
เปลื้อง แก่ ปล่อย ถอนขึ้น นุชชักท่านให้ออกจากลูกศร คือความ
สงสัยได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

อีกอย่างหนึ่ง เราไม่อาจ ไม่สามารถ ไม่อุตสาหะ ไม่พยายาม
ไม่กระทำความหมั่น ไม่กระทำความเป็นผู้มีความหมั่น ไม่กระทำให้
แรง ไม่ทำความทรงจำ ไม่ทำความเพียร ไม่ยังฉันทะให้เกิด ให้เกิด-
พร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพื่อจะแสดงธรรมกะบุคคลผู้ไม่มี
ศรัทธา ไม่มีฉันทะ ผู้เกียจคร้าน มีความเพียรแล้ว ไม่ปฏิบัติตาม แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าบุคคลนั้นพึงปลดเปลื้องได้ ก็ไม่ต้องมีใคร ๆ อื่น
ช่วยปลดเปลื้อง บุคคลทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ ปฏิบัติ
สมควร ปฏิบัติอันเป็นไปตามประโยชน์ ปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรม
ด้วยริ้วแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น ของตน ด้วยริ้วแรง
ของบวช ด้วยกำลังของบวช ด้วยความเพียรของบวช ด้วยความบากบั่น
ของบวช อันเป็นส่วนของตนเอง พึงปลดเปลื้องได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนจุนทะ**
บุคคลนั้นหนอ เป็นผู้ติดหล่มอยู่ด้วยตน จักถอนขึ้นซึ่งบุคคลอื่นผู้ติด
หล่มได้ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ **ดูก่อนจุนทะ บุคคลนั้นหนอ ไม่ได้**

ฝึก ไม่ได้ถูกแนะนำ ไม่ได้บรอบแล้วด้วยตนเอง จักฝึกจักแนะนำให้บุคคลอื่นให้ด้บรอบได้ ข้อนี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้องได้.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

กรรมชั่วอันบุคคลทำด้วยตนเองแล้ว จักเศร้าหมอง
ด้วยตนเอง กรรมชั่วอันบุคคลไม่ทำด้วยตนเองแล้ว ย่อม
บริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ ความไม่บริสุทธิ์เฉพาะ
ตน ผู้อื่นจะช่วยชำระผู้อื่นให้บริสุทธิ์หาได้ไม่.

แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณ่อนพราหมณ์ นิพพานก็ตั้งอยู่อย่างนั้นแหละ หนทางนิพพานก็ตั้งอยู่ เราผู้แนะนำก็ตั้งอยู่ ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ สาวกทั้งหลายของเรา เราก็ดักเตือนอย่างนี้ พร่ำสอนอย่างนี้ บางพวกบรรณิพพานอันมีความสำเร็จส่วนเดียว บางพวกก็ไม่บรรลุ คุณ่อนพราหมณ์ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ คุณ่อนพราหมณ์ ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกทาง ใครถามทางแล้วก็บอกให้ บุคคลทั้งหลายปฏิบัติอยู่ด้วยตน พึ่งพ้นได้เอง แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า เราไม่อาจปลดเปลื้อง.

[๒๒๐] คำว่า **คุณ่อนโธตะกะ ... ใคร ๆ ผู้มีความสงสัยในโลก**

ความว่า ซึ่งบุคคลผู้มีความสงสัย มีความเคลือบแคลง มีความระแวง มีความเห็นเป็นสองทาง มีวิจิกิจฉา.

คำว่า **กณฺฐิ** ความว่า ใคร ๆ ก็อกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา หรือมนุษย์.

คำว่า โลก ความว่า ในอบายโลก ๆ ล ๆ ในอายตนโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนชุตตะ ... ใคร ๆ ผู้มีความสงสัยในโลก.

[๒๒๑] คำว่า ก็แต่... เมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ ความว่า อมตนิพพาน ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความล้ารอกกิเลส ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่อง ร้อยรัด ตรัสว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ.

คำว่า เสฏฐิ ความว่า อันเลิศ คือ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดม.

คำว่า อาชานมานิ ความว่า รู้ทั่ว คือ รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ แหงตลอด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็แต่... รู้ทั่วธรรมอันประเสริฐ.

[๒๒๒] คำว่า ท่านพึงข้ามโอฆะนี้ด้วยความรู้อย่างนี้ ความว่า ท่านพึงข้าม คือ พึ่งก้าวล่วง พึ่งเป็นไปล่วง ซึ่งโอฆะคือกาม โอฆะ คือภพ โอฆะคือทัญญู โอฆะคืออวิชชา ด้วยความมารู้อย่างนี้ เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า พึ่งข้ามพ้นโอฆะนี้ด้วยความรู้อย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

คุณก่อนชุตตะ เราไม่อาจปลดเปลื้องใครๆ ที่มีความ สงสัยในโลกนี้ ก็แต่ท่านเมื่อมารู้ธรรมอันประเสริฐ พึ่ง ข้ามโอฆะนี้ได้ด้วยความมารู้อย่างนี้.

[๒๒๓] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรงพระ- กรุณา ตรัสสอนธรรมอันสัจที่ข้าพระองค์พึงรู้ได้ ข้า- พระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้ นี้แหละ ไม่อาศัยแล้วพึงเที่ยวไป.

[๒๒๔] คำว่า **อนุสาธ พุรหุเม** ในอุเทศว่า " **อนุสาธ พุรหุเม** **กรุณายมาโน** " ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรด ตรัสสอน คืออนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดตรัสสอน.

คำว่า **กรุณายมาโน** ความว่า โปรดกรุณา ปราณี้ รักษา อนุเคราะห์ เอ็นดู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์ โปรดทรงพระกรุณาตรัสสอน.

[๒๒๕] **อมตนิพพาน ...** ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่าเป็นธรรมอันสงัด ในอุเทศว่า " **วิเวกมมัม ยมห์ วิชุลล์.** "

คำว่า **ยมห์ วิชุลล์** ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้งเฉพาะ พึงแทงตลอด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมอันสงัดที่ ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง.

[๒๒๖] คำว่า **ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ** ความว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง คือ ไม่คิด ไม่พัวพัน เหมือนอากาศอันไม่ขัดข้อง คือ ไม่คิด ไม่พัวพัน ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือนอากาศ ข้าพระองค์ไม่รัก ไม่ชัง ไม่หลง ไม่มัวหมอง เหมือน อากาศที่ใคร ๆ ย้อมด้วยน้ำครั่ง น้ำขมื่น น้ำสีเขียว น้ำสีฝาด ไม่ได้ ฉะนั้น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง เหมือน อากาศ ข้าพระองค์ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง เหมือนอากาศ ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง แม้ ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ.

[๒๒๗] คำว่า อิธว สนฺโต ในอุเทศว่า อิธว สนฺโต อติโต

จเรยฺย ความว่า เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้แน่และ คือ เป็นผู้นั่งอยู่ในที่นี้
นี้แน่และ เป็นผู้นั่งอยู่แล้ว ณ อาสนะนี้แน่และ เป็นผู้นั่งอยู่แล้วในบริษัท
นี้แน่และ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้
นี้แน่และ.

อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบพิเศษ คับ
ระงับแล้วในที่นี้แน่และ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบ
อยู่ในที่นี้แน่และ.

คำว่า อติโต ความว่า นิสัยมี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสัย ๑ ทิฏฐิ
นีสัย ๑ ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ตัณหานิสัย ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ทิฏฐินิสัย ข้าพระองค์
ละตัณหานิสัย สละคีนทิฏฐินิสัย ไม่อาศัย จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา
กาย ใจ ไม่อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ไม่อาศัย
สกุล คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ไม่อาศัยจิวร บิณฑบาต
เสนาสนะ คิลานเภสัชบริวาร ไม่อาศัยกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่
อาศัยกามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่อาศัยสัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญา-
นาสัญญาภพ ไม่อาศัยเอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ ไม่
อาศัยอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่อาศัย ไม่แอบ ไม่เข้าถึง ไม่พัวพัน
ไม่น้อมใจ ออก สละ พ้นขาดแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์
ที่ได้ทราบและธรรมที่พึงรู้แจ้ง มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่อาศัย.

คำว่า จเรยฺย ความว่า พึงเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
ประพฤติกไป เป็นไป เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็น

ผู้สงบอยู่ในที่นี้แหละ ไม่อาศัยแล้ว ฟังเที่ยวไป เพราะเหตุนั้น พรหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์โปรดทรง
พระกรุณาตรัสสอนธรรมอันสังกัดที่ข้าพระองค์ฟังรู้ได้ ข้า-
พระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ เป็นผู้สงบอยู่ในที่นี้
นี้แหละ ไม่อาศัยแล้ว ฟังเที่ยวไป.

[๒๒๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนโศตกะ)

เราจักบอกความสงบในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประ-
จักษ์แก่ตนแก่ท่าน ที่บุคคลได้ทราบแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป
ฟังข้ามตลหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้.

[๒๒๙] คำว่า เราจักบอกความสงบ ... แก่ท่าน ความว่า เราจัก
บอก คือ จักเล่า ... จักประกาศซึ่งความสงบระคะ ความสงบโทสะ ความ
สงบโมหะ ความสงบ เข้าไปสงบ ความเข้าไปสงบพิเศษ ความดับ ความ
ระงับซึ่งความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความ
ริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความหวัคือ ความแข่งดี
ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง
ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความ
เดือนร้อนทั้งปวง อกุศลากิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจัก
บอกความสงบ ... แก่ท่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดย
ชื่อว่า โศตกะ ในอุเทศว่า โศตกาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนโรคกะ.

[๒๓๐] คำว่า ทิฏฺฐเส ชมฺเม ในอุเทศว่า ทิฏฺฐเส ชมฺเม อนีติหํ ดังนี้ ความว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว คือ ในธรรมที่เราารู้แล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ปราบกฎแล้ว แจ่มแจ้งแล้ว คือ ในธรรมที่เราเห็นแล้ว... แจ่มแจ้งแล้ว สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกทุกข์ในทุกข์ที่เราเห็นแล้ว จักบอกสมุทัยในสมุทัยที่เราเห็นแล้ว จักบอกมรรคในมรรคที่เราเห็นแล้ว จักบอกนิโรธในนิโรธที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง เราจักบอกธรรมอันบุคคลผู้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ในธรรมที่เราเห็นแล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว.

คำว่า ประจักษ์แก่ตน ความว่า เราจักบอกซึ่งธรรมอันประจักษ์แก่ตน ที่เรารู้เฉพาะด้วยตนเอง โดยไม่บอกว่าการกล่าวกันมาดังนี้ ไม่บอกตามที่ได้ยินกันมา ไม่บอกตามลำดับสืบ ๆ กันมา ไม่บอกด้วยอ้างตำรา ไม่บอกตามที่นึกเอาเอง ไม่บอกตามที่คาดคะเนเอาเอง ไม่บอกด้วย

ความตริกตามอาการ ไม่บอกด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในธรรมที่เราเห็นแล้ว อันประจักษ์แก่ตน.

[๒๓๑] คำว่า **ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป** ความว่า กระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้รู้แจ้ง... แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า **เป็นผู้มีสติ** ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติ เจริญสติปัญญาจนเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ๆ ล ๆ บุคคลนั้นตรัสว่า เป็นผู้ที่มีสติ.

คำว่า **เที่ยวไป** ความว่า เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้ที่มีสติเที่ยวไป.

[๒๓๒] ตัณหา รากะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า ตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในอุเทศว่า " **ตเร โลก วิสตุติกัม.**"

คำว่า **วิสตุติกา** ความว่า ตัณหาชื่อวิสตุติกา เพราะอรรถว่า กระจาย ๆ ล ๆ เพราะอรรถว่า ชานไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตุติกา.

คำว่า **โลก** คือ ในอบายโลก ๆ ล ๆ ในอายตนโลก. คำว่า **พึงข้ามตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก** ความว่า พึงเป็นผู้มีสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง ซึ่งตัณหาอันชาน

ไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังข้ามค้นหา
อันช้านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

เราจักบอกความสงบในธรรมที่เราเห็นแล้วอันประจักษ์
แก่ตน แก่ท่าน ที่บุคคลได้ทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป
ฟังข้ามค้นหาอันช้านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้.

[๒๓๓] ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์
ขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น และสันตอันสูงสุดที่
บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มึสติเที่ยวไป ฟังข้ามค้นหาอัน
ช้านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกนี้.

[๒๓๔] คำว่า ต่ ในอุเทศว่า ตถุจาห อภินนุทามิ ความว่า ซึ่ง
พระดำรัส คือ ทางแห่งถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิของพระองค์.

คำว่า อภินนุทามิ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมยินดี ขอบใจ เบิกบาน
อนุโมทนา พอใจ ประารถนา รักใคร่ คิดใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น.

คำว่า มหเสี ในอุเทศว่า มหเสี สนฺติมุตฺตมํ ดังนี้ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งศีลชั้นใหญ่ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มหเสี. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา
ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่ ๆ ล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเทวดาล่วงเทวดา
ประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระนราศกประทับอยู่ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า มหเสี.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ความสำรอกกิเลส ความดับ ความออกจากตัณหาเป็น
เครื่องร้อยรัด เรียกว่า สันติ ในอุเทศว่า " สันติมุตฺตมฺ. "

คำว่า อุตฺตมฺ ความว่า เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด
อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มหเสี สันติมุตฺตมฺ.

[๒๓๕] คำว่า ที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป ความว่า
กระทำให้รู้แจ้ง คือ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว
คือ ทำให้รู้แจ้ง ... แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็น
ธรรมดา.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติ
เจริญสติปัญญาจนเครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ๆ ล ๆ บุคคลนั้นเรียกว่า
เป็นผู้มีสติ.

คำว่า จริ ความว่า เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
ประพฤติ รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่รู้แจ้งแล้ว
เป็นผู้มีสติเที่ยวไป.

[๒๓๖] ตัณหา รากะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล
เรียกว่า ตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในอุเทศว่า " ตเร โลเก
วิสตฺติกํ. "

คำว่า วิสตฺติกา ความว่า ตัณหาชื่อวิสตัดิกา เพราะอรรถว่า กระจาย
 ๆ ล ๆ เพราะอรรถว่า ซ่านไป กว้างขวาง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วิสตัดิกา.

คำว่า โสเท คือ ในอบายโลก ๆ ล ๆ ในอายตนโลก. คำว่า พิง
ข้ามคัณฑอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก ความว่า พิงเป็นผู้มีสติ
ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งคัณฑอันชานไปใน
อารมณ์ต่าง ๆ ในโลกนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิงข้ามคัณฑอันชาน
ไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์
ขอบใจพระดำรัสของพระองค์นั้น และสันตอันสูงสุดที่
บุคคลทราบแล้ว เป็นผู้มิตติเที่ยวไป พิงข้ามคัณฑอัน
ชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกได้.

[๒๓๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนโศตกะ)

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง
ชั้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็น
เครื่องข้องอยู่ในโลกแล้ว อย่าได้ทำค้นหาเพื่อภพน้อย
และภพใหญ่.

[๒๓๘] คำว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ความว่า ท่าน
ย่อมรู้ คือ ย่อมรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า โศตกะ ในอุเทศว่า " โศตกาคิ
ภควา. "

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ. คำว่า ภควา

นี้ เป็นสังฆิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนโรคกะ.

[๒๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนาคคว่า ชั้นสูง ในอุเทศว่า " อุทฺธ อโห ติริยญจาปี มชฺฌ " ดังนี้ ตรัสอดีตว่า ชั้นต่ำ ตรัสปัจจุบันว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. อีกอย่างหนึ่ง ตรัสสุขเวทนาว่า ชั้นสูง ตรัสทุกขเวทนาว่า ชั้นต่ำ ตรัสทุกขมสุขเวทนาว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสกุศลธรรมว่า ชั้นสูง ตรัสอกุศลธรรมว่า ชั้นต่ำ ตรัสอัพยากตธรรมว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสเทวโลกว่า ชั้นสูง ตรัสอบายโลกว่า ชั้นต่ำ ตรัสมนุษยโลกว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสรูปชาตว่า ชั้นสูง ตรัสกามชาตว่า ชั้นต่ำ ตรัสรูปชาตว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. ตรัสส่วนเบื้องบนตลอดถึงพื้นเท้าว่า ชั้นสูง ตรัสส่วนเบื้องต่ำตลอดถึงปลายผมว่า ชั้นต่ำ ตรัสส่วนกลางว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชั้นสูง ชั้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๒๔๐] คำว่า ท่านรู้แล้ว ซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก ความว่า รู้ คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏว่า ธรรมนี้เป็นเครื่องข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องขัดข้อง ธรรมชาตินี้เป็นเครื่องผูกพัน ธรรมนี้เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้แล้ว ซึ่งธรรมนั้นว่า เป็นเครื่องข้องในโลก.

[๒๔๑] คำว่า อย่าได้ทำแล้วซึ่งตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา ธรรมตัณหา.

คำว่า เพื่อภพน้อยและภพใหญ่ ความว่า ท่านอย่าได้ทำ คือ

อย่าให้ตัณหาเกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดเฉพาะ
จงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เพื่อภพน้อยและภพ
ใหญ่ คือ เพื่อกรรมภพ (กรรมวัฏ) เพื่อปุณฺณภพ (วิปากวัฏ) เพื่อกามภพ
(กามชาติ) เพื่อกรรมภพ (กรรมวัฏ) เพื่อกามภพ เพื่อปุณฺณภพ
(วิปากวัฏ) เพื่อรูปภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อวิปากวัฏอันให้เกิดใหม่ใน
รูปภพ เพื่ออรุภพ เพื่อกรรมภพ เพื่อวิปากวัฏ อันให้เกิดใหม่ใน
อรุภพ เพื่อภพบ่อยๆ เพื่อคติบ่อยๆ เพื่ออุบัติบ่อยๆ เพื่อปฏิสนธิ
บ่อยๆ เพื่อความเกิดแห่งอัตภาพบ่อยๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อย่า
ได้ทำตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า

ท่านย่อมรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง
ชั้นต่ำ และชั้นกลางส่วนกว้าง ท่านรู้ธรรมนี้ว่า เป็น
เครื่องข้องในโลกแล้ว อย่าได้ทำตัณหาเพื่อภพน้อยและ
ภพใหญ่.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๑ ๓ ๑ นิ่งประนมอัญชลินมัสการพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบโรตมามวกปัญหานิทเทศที่ ๕

อรรถกถาโรตกมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๕

ฟังทราบวินิจฉัยในโรตกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า วาจากิณฑามิ คือ ข้าพระองค์ยอมหวังพระวาจาของพระองค์. บทว่า ลิกฺขะ นิพฺพานมตฺตโน ฟังศึกษานิพพานเพื่อตน คือฟังศึกษาอริสัจเป็นต้นเพื่อดับราคะเป็นต้นของตน. ในนิเทศไม่มีบทที่ไม่เคยกล่าว.

บทว่า อิตฺโต คือ แต่ปากของเรา. ฟังทราบความในนิเทศต่อไป. บทว่า อาตปฺปิ ความเพียร คือความเพียรเผากิเลส. บทว่า อุตฺตาสํ ทำความหมั่น คือไม่สยิวหน้า. บทว่า อุตฺตโสฬสํ ทำความเป็นผู้มีความหมั่น. คือทำความเพียรหมั่น. บทว่า ฌามํ ทำความพยายาม คือไม่ย่อหย่อน. บทว่า ฐิตี ทำความทรงจำ คือทรงไว้. บทว่า วิริยํ กโรหิ คือ จงทำความเป็นผู้ก้าว คือทำความก้าวไปข้างหน้า. บทว่า ฉนฺนํ ชนฺนํ ยังฉันทะให้เกิด คือให้เกิดความชอบใจ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โรตกะพอใจ สรรเสริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทูลวิงวอนขอความปลดเปลื้องจากความสงสัย จึงกราบทูลคาถาว่า ปสฺสามํ หิ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปสฺสามํ เทวมนุสฺสโลเก คือ ข้าพระองค์เห็นพระองค์ผู้เป็นเทพที่ขวยอยู่ในมนุษย์โลก. บทว่า ตนฺตุํ นมสฺสามิ คือ ข้าพระองค์ขอนมัสการพระองค์นั้น. บทว่า ปมฺมุจฺจ คือ ขอพระองค์จงทรงปลดเปลื้อง.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไป. บทว่า **ปจฺเจกสมฺพุทฺธา** ชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้า เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยตนเอง ถึงการรู้แจ้งแทงตลอดอารมณ์นั้น ๆ เฉพาะตัว. บทว่า **สีหสีโห** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นดังสีหะยิ่งกว่าสีหะ เพราะไม่ทรงหวาดสะดุ้ง. บทว่า **นาคนาโค** คือ เป็นดังนาคยิ่งกว่านาค เพราะไม่มีกิเลส หรือเพราะเป็นใหญ่. บทว่า **คณฺณคณิ** คือ เป็นเจ้าคณะยิ่งกว่าเจ้าคณะทั้งหลาย. บทว่า **มุณีมุณี** เป็นมุณียิ่งกว่ามุณี คือ มีความรู้ยิ่งกว่าผู้มีความรู้ทั้งหลาย. บทว่า **ราชาราชา** เป็นพระราชายิ่งกว่าพระราช คือเป็นพระราชาผู้สูงสุด. บทว่า **มฺญฺจ มํ** คือ ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์. บทว่า **ปมฺญฺจ มํ** คือ ขอพระองค์จงปล่อยข้าพระองค์โดยวิธีต่าง ๆ. บทว่า **โมเจหิ มํ** ขอพระองค์จงปลดปล่อยข้าพระองค์ คือทำให้หย่อน. บทว่า **ปโมเจหิ มํ** คือ ขอพระองค์จงทรงทำให้หย่อนอย่างยิ่ง. บทว่า **อุทฺธร มํ** ขอพระองค์จงยกข้าพระองค์ขึ้น คือยกข้าพระองค์จากเบือกคม คือสงสารแล้วให้ตั้งอยู่บนบก. บทว่า **สมฺพุทฺธร มํ** ขอพระองค์จงหลุดพ้น คือหลุดข้าพระองค์โดยชอบแล้วให้ตั้งอยู่บนบก. บทว่า **วฺฏฺฐาเปหิ** คือ ขอให้นำข้าพระองค์ออกจากลูกศรคือความสงสัย แล้วทำให้อยู่ต่างหากกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงความปลดปล่อยจากความสงสัยอันยิ่ง ด้วยพระองค์โดยหัวข้อคือการข้ามโอฆะ จึงตรัสคาถาว่า **นาหิ** ดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นาหิ สมิตฺตสฺส** คือ เราไม่อาจไม่สามารถ. อธิบายว่า เราจักไม่พยายาม. บทว่า **ปโมจฺนาย** คือ เพื่อปลดปล่อย. บทว่า **กถฺกถิ** คือ ความสงสัย. บทว่า **ตเรติ** คือ ฟังข้าม.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตเทศต่อไป.

บทว่า **น อีหามิ** เราไม่อาจ คือไม่ทำความขวนขวาย. บทว่า **น สมิหามิ** ไม่สามารถ คือไม่ทำความขวนขวายยิ่ง. บทว่า **อตุสทุเช** **บุคคล** กะบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา คือกะบุคคลผู้ปราศจากศรัทธาในพระรัตนตรัย. บทว่า **อจจนฺทิก** ผู้ไม่มีฉันทะ คือปราศจากความชอบใจเพื่อมรรคผล. บทว่า **กุสึเต** ผู้เกียจคร้าน คือผู้ปราศจากสมาธิ. บทว่า **หีนวีริเย** ผู้มีความเพียรเลว คือผู้ไม่มีความเพียร. บทว่า **อปฺปฺปฏิปชฺชมาเน** ผู้ไม่ปฏิบัติตาม คือไม่ปฏิบัติตามข้อควรปฏิบัติ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โศตกะพอใจ เมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลวิงวอนขอคำสั่งสอน จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **อนุสาธ พุรหุเม** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุรหุเม** นี้ เป็นคำแสดงถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ประเสริฐ. ด้วยเหตุนี้ โศตกะเมื่อจะทูลกะพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า **อนุสาธ พุรหุเม** ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ ขอพระองค์จงทรงพร่ำสอน. บทว่า **วิเวกธมฺมํ** ธรรมอันสงบ ได้แก่ธรรมคือนิพพานอันสงบจากสังขารทั้งปวง. บทว่า **อพฺยาปชฺชมาโน** คือไม่ขัดข้องมีประการต่าง ๆ. บทว่า **อิเชว สนฺโต** เป็นผู้สงบในที่นี้แหละ คือมีอยู่ในที่นี้. บทว่า **อลิโต** คือ ไม่อาศัยแล้ว.

สองคาถาต่อจากนี้ไป มีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในเมตตกุสุตรนั่นเอง ความต่างกันมีอยู่อย่างเดียวในเมตตกุสุตรนั้นว่า **ธมฺมํ อิธ สนฺติ** ธรรมมีอยู่ในที่นี้ดังนี้. แม้ในคาถาที่ ๓ ถึงคาถาก่อน ก็มีนัยดังกล่าวไว้ใน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 186

เมตตกุสุตรนั่นเอง. บทว่า **สจฺโค** ในกึ่งคาถาต่อไป ได้แก่วรรณเป็น
เครื่องข้อง อธิบายว่า คิดแล้ว. บทที่เหลือในบททั้งปวงจัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือ
พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาโศตกมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๕

อุปสีวมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอุปสีวะ

[๒๔๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยแล้ว
ไม่อาจข้ามโอฆะใหญ่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันต-
จักขุ ขอพระองค์จงตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้
อาศัยแล้ว ฟังข้ามโอฆะได้.

[๒๔๓] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก อหิ สกุก มหุตโมฆัม
ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ไม่มีบุคคลเป็นเพื่อน หรือไม่มีธรรมเป็นเพื่อน
ข้าพระองค์อาศัยบุคคลหรืออาศัยธรรมแล้ว ฟังข้าม คือ ข้ามจัน ข้ามพัน
ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ
ใหญ่ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เดียว.

คำว่า สกุก คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นสากยราช พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงผนวชจากสากยสกุล แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่า
มีทรัพย์ แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าสักกะ พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้
คือทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโอดตปปะ
ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ๗ ๓ ๗
ทรัพย์คือนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์
ด้วยทรัพย์รัตนะหลายอย่างนี้ แม้เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อาจ ผู้องอาจ มีความสามารถ
อาจหาญ ผู้กล้า ผู้มีความแกล้วกล้า ก้าวหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว

ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มี
มีขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นพระสักกะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว... โอมะใหญ่ได้.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า " อิจฺจายสุมา อุปลิว " ดังนี้ เป็น
บทสนธิ. คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า อุปลิว
เป็นชื่อ ๆ ละ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ท่านอุปสีวะทุลตามดังนี้.

[๒๔๔] คำว่า อนิสฺสูติ ในอุเทศว่า " อนิสฺสูติ โน วิสฺหามิ
ตาริตฺตุ " ดังนี้ ความว่า ไม่อาศัยบุคคลหรือไม่อาศัยธรรมแล้ว.

คำว่า ไม่อาจ คือ ไม่อุตสาหกรรม ไม่อาจ ไม่สามารถ.

คำว่า ข้าม คือ ข้ามข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่ง
กามโอมะ ภวโอมะ ทิฏฐิโอมะ อวิชาโอมะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่อาศัยแล้วไม่อาจข้ามได้.

[๒๔๕] คำว่า " อารมฺมณํ พุรุหิ " ในอุเทศว่า " อารมฺมณํ พุรุหิ
สมนฺตจกฺขุ " ความว่า ขอพระองค์ตรัส คือ บอก... ประกาศซึ่งอารมณ์
คือ ที่ยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า
สมันตจักขุ ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงเข้า เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม
ประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้น.

พระตถาคตพระองค์นั้น ไม่ทรงเห็นอะไร ๆ น้อยหนึ่งในโลกนี้
อนึ่ง ไม่ทรงรู้อะไร ๆ ที่ไม่ทรงรู้แล้ว ไม่มีเลย พระตถาคต ทรงรู้อย่าง
ซึ่งธรรมทั้งปวง ธรรมชาติใดที่ควรแนะนำมีอยู่ พระตถาคต ทรงรู้อย่าง

ซึ่งชนชาตินั้น เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ขอพระองค์ ตรัสบอกอารมณ์.

[๒๔๖] คำว่า ยัม นิสฺสึโต ในอุเทศว่า " ยัม นิสฺสึโต โอมมิมฺ
ตเรยฺย " ดังนี้ ความว่า อาศัยบุคคล หรืออาศัยธรรมแล้ว.

คำว่า พิงขามโอมะนีได้ คือ พิงขาม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง
เป็นไปล่วงซึ่งกามโอมะ ภวโอมะ ทิฏฐิโอมะ อวิชชาโอมะ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า อาศัยอันใดแล้วพิงขามโอมะนีได้ เพราะเหตุนั้น พราหมณ์
นั้นจึงกล่าวว่

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ไม่อาศัย
แล้วไม่อาจข้ามโอมะใหญ่ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระ-
สมันตจักขุ ขอพระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้
อาศัยแล้ว พิงขามโอมะนีได้.

[๒๔๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ลูก่อนอุปัสสีวะ)

ท่านจงเป็นผู้มีสติ เฟงดูอาภิญญายตนสมาบัติ
อาศัยสมาบัติอันเป็นไปว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งไม่มีดังนี้แล้ว
จงข้ามโอมะเถิด ท่านจงละกามทั้งหลาย เว้นจากความ
สงสัยทั้งหลาย พิจารณาดูความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอด
คืนและวันเถิด.

[๒๔๘] คำว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเฟงดูอาภิญญายตนสมาบัติ
ความว่า พราหมณ์นั้นได้อาภิญญายตนสมาบัติ โดยปกติ ไม่รู้ว่าเป็นที่

อาศัยว่า สมาบัตินี้เป็นที่อาศัยของเรา พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสบอก
สมาบัติเป็นที่อาศัยและธรรมเป็นทางที่ออกยิ่งขึ้นไป แก่พราหมณ์นั้นว่า
ท่านเข้าเนวสัจญยานาสัจญยาตนสมาบัติ ออกจากสมาบัติแล้ว จงพึงดู
คือ ตรวจดู พินิจดู พิจารณา ดูซึ่งธรรม คือจิต และเจตสิกที่เกิดใน
สมาบัตินั้น โดยความเป็นธรรม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นฝิ
เป็นลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ เป็นของชำระดู เป็นเสียด
เป็นอุบาทว์ เป็นของไม่ตำราดู เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว
เป็นของทำลาย เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน เป็นของไม่มี
ที่เร้น เป็นของไม่เป็นสละ เป็นของไม่มีที่พึง เป็นของว่าง
เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นโทษ เป็นวิปริตธรรม
เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นมูลแห่งทุกข์ เป็นของไม่เจริญ เป็นของ
มีอาสวะ เป็นดังเพชรฆาต เป็นธรรมอันปัจฉัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อมาร
เป็นของมีชาติเป็นธรรมดา เป็นของมีชราเป็นธรรมดา เป็นของมีพยาธิ
เป็นธรรมดา เป็นของมีมรณะเป็นธรรมดา เป็นของมีโสกะปริเทวะ
ทุกข์โทมนัสและอุปายาสเป็นธรรมดา เป็นของมีความเกิดเป็นธรรมดา
เป็นของมีความดับเป็นธรรมดา เป็นของไม่น่าพอใจ เป็นของมีอาทินพ-
โทษ เป็นของไม่มีเครื่องสลัดออก.

คำว่า มีสติ ความว่า ความระลึก ความตามระลึก ความระลึก
เฉพาะ ๆ ล ๆ ความระลึกชอบ นี้เรียกว่า สติ.

พราหมณ์นั้นผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง
เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยสตินี้ ตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นผู้มีสติพึงดูอากิญจัญญาตนสมาบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก

พราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสึวะ ในอุเทศว่า อุปสึวาติ ภควา ดังนี้ คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนอุปสึวะ.

[๒๔๘] คำว่า อาศัยสมาบัติอันเป็นไปว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่ง ไม่มีดังนี้แล้ว จงข้ามโอฆะเถิด ดังนี้ ความว่า อากิญจัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี อากิญจัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุไร พราหมณ์นั้นเป็นผู้มีสติ เข้าวิญญาณ์ญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ไม่ยังวิญญาณ์นั้นนั่นแหละให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่าอะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อากิญจัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี ท่านจงอาศัย คือเข้าไปอาศัยสมาบัตินั้น ทำให้เป็นอารมณ์ ให้เป็นเครื่องห่วงเหนี่ยว แล้วจงข้ามข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะเถิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาศัยสมาบัติอันเป็นไปว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มีดังนี้แล้ว ข้ามโอฆะเถิด.

[๒๕๐] โดยหัวข้อว่า กามา ในอุเทศว่า กามะ ปหาย วิรโต กถาหิ ดังนี้ ความว่า กามมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามทั้งหลาย ละสละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลสกามทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย.

วินิจฉัยเรียกว่า ความสงสัย ในอุเทศว่า **วิโรโต กถา** ความสงสัยในทุกข์ ๑๓๑ ความที่จิตครั่นคร้าม ใจสนเท่ห์ งด เว้น ขาด ออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยความสงสัย ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง งด เว้น เว้นขาด ออก สลัด หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยดีริจจานกถา ๑๒ ประการ ย่อมมีใจทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลายแล้ว เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย.

[๒๕๑] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า " **ตณฺหุขยํ รตฺตมฺหาภิปฺสฺส**" ดังนี้.

กลางคืนชื่อว่า รัตตะ กลางวันชื่อว่า อหะ ท่านจงดู คือ พิจารณา แลดู ตรวจดู พินิจ พิจารณา ซึ่งความสิ้นไปแห่ง ตัณหา คือ ความสิ้นแห่ง ราคะ โทสะ โมหะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งกลางคืนกลางวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จง พิจารณาความสิ้นแห่งตัณหาตลอดกลางคืนและกลางวัน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ท่านจงเป็นผู้มีสติ เพ่งดูอาภิญญายตนสมาบัติ
อาศัยสมาบัติอันเป็นไปว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้
แล้ว จงข้ามโอฆะเถิด ท่านจงละกามทั้งหลายแล้ว เว้น

จากความสงสัยทั้งหลาย พิจารณาดูความลึกลงไปแห่ง
ต้นหาดตลอดคืนและวันเถิด.

[๒๕๒] (ท่านอุปสีวะทูลถามว่า)

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมบัตินั้น
อื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมบัตินั้น น้อมใจไปในสัตถุญญา-
วิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่
ในอากิญจัญญายตนสมบัตินั้นหรือหนอ.

[๒๕๓] คำว่า สพฺพเพสุ ในอุเทศว่า " สพฺพเพสุ กามสฺส โย
วิตราโค " ดังนี้ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดย
ประการทั้งปวง ไม่เหลือไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า สพฺพเพสุ นี้ เป็นเครื่อง
กล่าวรวม โดยหัวข้อว่า กามสฺส. กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑
กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้เรียกว่า
กิเลสกาม.

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใด
ปราศจากความกำหนัด คือ สละ คาย ปล่อย ละ สละกิน ช่มความ
กำหนัดในกามทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัด
ในกามทั้งปวง.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา อุปสีโว เป็นบทสนธิ. คำว่า
อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า อุปสีโว เป็นชื่อ ฯลฯ
เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุปสีวะ
ทูลถามว่า.

[๒๕๔] คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอาภิญญาตนสมาบัติ ความว่า ละ เว้น สละ ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งสมาบัติ ๖ ชั้นต่ำแล้ว อาศัย คือ แอบอิง เข้ามา เข้ามาพร้อม ชอบใจ น้อมใจไปสู่อาภิญญาตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยอาภิญญาตนสมาบัติ.

[๒๕๕] คำว่า น้อมใจไปในสัจญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัจญญาสมาบัติ ๙ ท่านกล่าวไว้ว่า สัจญญาวิโมกข์. บรรดาสัจญญาสมาบัตินั้น อาภิญญาตนสมาบัติเป็นวิโมกข์เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน อุดมและอย่างยิ่ง น้อมใจไป ในสัจญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง เลิศ ประเสริฐ วิเศษเป็นประธาน อุดม อย่างยิ่ง ด้วยอธิมุตตวิโมกข์ คือ น้อมใจไป ในสัจญญาวิโมกข์นั้น ปลอຍใจไปในสัจญญาวิโมกข์นั้น ประพฤติในสัจญญาวิโมกข์ มากอยู่ในสัจญญาวิโมกข์ หนักอยู่ในสัจญญาวิโมกข์ โอนไปใน สัจญญาวิโมกข์ เจื่อมไปในสัจญญาวิโมกข์ มีสัจญญาวิโมกข์นั้นเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปในสัจญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง.

[๒๕๖] คำว่า ติญฺเฐ นุ ในอุเทศว่า " ติญฺเฐ นุ โส ตตฺถ อนานุญายี " ดังนี้ เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามสองแง่ ไม่ เป็นคำถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็น อย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉนหนอแล หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงดำรงอยู่หรือหนอ.

คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิญญาตนสมาบัติ.

คำว่า อนานุญายี ความว่า ไม่หวั่นไหว คือ ไม่พรั่นพริ้ง ไม่ ไปปราศ ไม่อันตรายไป ไม่เสื่อมไป อีกอย่างหนึ่ง ไม่กำหนด

ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ไม่มัวหมอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มี
ความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ
เพราะฉะนั้น พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติ
อื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัจญา-
วิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ใน
อากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นหรือหนอ.

[๒๕๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนอุปสัิวะ)

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมาบัติ
อื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัจญา-
วิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ใน
สัจญาวิโมกข์นั้น.

[๒๕๗] คำว่า สพฺเพสุ ในอุเทศว่า " สพฺเพสุ กามเมสุ โย
วितราโค " ดังนี้ ความว่า... ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า สพฺเพสุ นี้เป็น
เครื่องกล่าวรวม.

โดยหัวข้อว่า กามเมสุ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑
๑ ล ฯ เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ๑ ล ฯ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม.

คำว่า ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ความว่า ผู้ใด
ปราศจากความกำหนัด... เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ใดปราศจากความ
กำหนัดในกามทั้งปวง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสิวะ ในอุเทศว่า "อุปสิวาติ ภควา" ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกขาปัญญา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า คุณก่อนอุปสิวะ.

[๒๕๕] คำว่า ละสมมาบัติอื่น อาศัยอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัติ ความว่า ละเว้น น้อมใจไปสู่อาภิกขุจัญญายตนสมมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสมมาบัติอื่น อาศัยอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัติ.

[๒๖๐] คำว่า น้อมใจไปในสัจฉิกขาปัญญาวิโมกข์อย่างยิ่ง ความว่า สัจฉิกขาสมมาบัติ ๗ ท่านกล่าวว่า สัจฉิกขาวิโมกข์... มีสัจฉิกขาวิโมกข์นั้น เป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า น้อมใจไปในสัจฉิกขาปัญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง.

[๒๖๑] คำว่า ติญฺนุเจยฺย ในอุเทศว่า "ติญฺนุเจยฺย โส ตตฺถ อนาหุยาเย" ดังนี้ ความว่า พึงตั้งอยู่หกกหมื่นกัป. คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัติ. คำว่า อนาหุยาเย ความว่า ไม่หวั่นไหว... เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัตินั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งปวง ละสมมาบัติอื่น อาศัยอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัติ น้อมใจไปแล้วใน สัจฉิกขาวิโมกข์อย่างยิ่ง ผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในอาภิกขุจัญญายตนสมมาบัตินั้น.

[๒๖๒] ถ้าผู้้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมาบัตินั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มี
ความเย็น พึงมีในสมาบัตินั้นนั่นแหละแม้มากปี วิญญาณ
ของบุคคลเช่นนั้นพึงมีหรือ.

[๒๖๓] คำว่า ติญฺเฐ เจ โส ในอุเทศว่า " ติญฺเฐ เจ โส ตตฺถ
อนานุยาเย " ดังนี้ ความว่า ถ้าผู้้นั้นพึงดำรงอยู่หกหมื่นกับ.

คำว่า ตตฺถ คือ ในอาภิญญายตนสมาบัติ.

คำว่า อนานุยาเย ความว่า ไม่หวั่นไหว... ไม่เศร้าหมอง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าผู้้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ ในอาภิญญ-
ายตนสมาบัตินั้น.

[๒๖๔] คำว่า ปุคฺคฺมปี วสุตฺถา ในอุเทศว่า " ปุคฺคฺมปี วสุตฺถา
สมนฺตจกฺขุ " ดังนี้ ความว่า แม้มากปี คือ แม้อหลายปี หลายร้อยปี
หลายพันปี หลายแสนปี หลายร้อยกับ หลายพันกับ หลายแสนกับ.
พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ ในคำว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้มีพระสมันตจักขุ ฯ ล ฯ เหตุฉนั้น พระตถาคต จึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ... แม้มากปี.

[๒๖๕] คำว่า ผู้้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมาบัติ
นั้นนั่นแหละ วิญญาณของบุคคลเช่นนั้นพึงมีหรือ ความว่า ผู้้นั้นถึง
ความเป็นผู้เย็น ยั่งยืน เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา
ในสมาบัตินั้นนั่นแหละ พึงอยู่ในสมาบัตินั้นนั่นแหละเที่ยงแท้.

อีกอย่างหนึ่ง พรหมณ์นั้นย่อมถามถึงความเที่ยงแท้และความขาด
สูญของบุคคลผู้บังเกิดในอาภิญญายตนภพว่า วิญญาณของผู้้นั้นพึง

เคลื่อนไป พึงขาดสูญ พินาศไป ไม่พึงมี ปฏิสนธิวิญญาณไม่พึงเกิดใน
กามธาตุ ในรูปธาตุ หรือในอรูปรธาตุดังนี้ หรือว่าย่อมถามถึงปรินิพพาน
และปฏิสนธิของบุคคลผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพว่า บุคคลนั้น ย่อม
ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ ในอากิญจัญญายตนภพนั้นนั้น
แหละ หรือว่าวิญญาณของบุคคลนั้นพึงเคลื่อนไป ไม่พึงเกิดปฏิสนธิ-
วิญญาณในกามธาตุ รูปธาตุ หรืออรูปรธาตุอีก.

คำว่า ตถาวริชสุส ความว่า ของบุคคลชนิดอย่างนั้น คือ ของ
บุคคลเช่นนั้น ผู้ดำรงอยู่ดั่งนั้น ผู้มีประการดั่งนั้น ผู้มีส่วนดั่งนั้น
ผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นเป็นผู้พ้น
แล้ว มีความเย็น พึงมีในสมาบัติที่นั้นนั้นแหละ วิญญาณของบุคคลเช่น
นั้นพึงมีหรือ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ถ้าผู้นั้นไม่มีความหวั่นไหว พึงดำรงอยู่ในสมาบัติที่นั้น
เข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว
มีความเย็น พึงมีในสมาบัติที่นั้นนั้นแหละแม้มากปี วิญ-
ญาณของบุคคลเช่นนั้นพึงมีหรือ.

[๒๖๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนอุปสัิวะ)

เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี
ไม่เข้าถึงความนับ ฉันทใด มุนีพ้นแล้วจากนามกาย ย่อม
ถึงความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉันทนั้น.

[๒๖๗] เปลวไฟตรัสว่า อัจจิ ในอุเทศว่า " อัจจิ ยถา วาตเวเคน
จิตฺตํ " ดังนี้ ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้

ลมมีรูปสี ลมไม่มีรูปสี ลมเย็น ลมร้อน ลมแรง ลมเบาหยา ลมแต่ปีกนก ลมแต่ปีกครุฑ ลมแต่ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า วาตา.

คำว่า **ดับแล้วเพราะกำลังลม** ความว่า ดับ คือ สูญหาย หายไป สิ้นไป หมดไป หมดสิ้นไปแล้วเพราะกำลังลม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม... ฉนั้นใด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า **อุปสีวะ** ในอุเทศว่า "อุปสีวาติ ภควา" ดังนี้.

คำว่า **ภควา** นี้ เป็นเรื่องกล่าวด้วยความเคารพ ๆ ล ๆ พระนามว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า คุณก่อนอุปสีวะ.

[๒๖๘] คำว่า **อตถึ ปเลติ** ในอุเทศว่า **อตถึ ปเลติ น อุปเตติ สงขั** ดังนี้ ความว่า ย่อมดับไป คือ ถึงความสิ้นไป ถึงความหมดไป ดับไป สงบไป ระงับไป.

คำว่า **ไม่เข้าถึงความนับ** ความว่า ไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึงความอ้าง ความคาดคะเน ความบัญญัติว่า เปลวไฟนั้นไปสู่ทิศ ชื่อนั้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมถึงความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ.

[๒๖๙] คำว่า **เอวั** ในอุเทศว่า "เอวั มุณี นามกายา วิมุตโต" ดังนี้ เป็นเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อม.

ญาณ ตรัสว่า โมนะ ในคำว่า **มุณี** ๆ ล ๆ มุณินั้นล่วงแล้วซึ่ง รากาภิธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดั่งว่าข้าย.

คำว่า **พ้นแล้วจากนามกาย** ความว่า มุณินั้นพ้นจากนามกาย และรูปกายก่อนแล้วโดยปกติ คือ มุณินั้นละนามกายและรูปกายแล้ว ด้วย

การละ คือความล่วงและความข่ม ด้วยองค์นั้น ๆ อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้อริยมรรค ๔ เพราะเป็นผู้ได้อริยมรรค ๔ จึงกำหนดรู้นามกาย และรูปกาย เพราะเป็นผู้กำหนดรู้นามกายและรูปกาย จึงพ้น คือ พ้นวิเศษจากนามกายและรูปกายด้วยความพ้นวิเศษส่วนเดียว เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า มุนีพ้นแล้วจากนามกาย ... ฉะนั้น.

[๒๓๐] คำว่า **ย่อมถึงความไม่มี** ในอุเทศว่า " **อตถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ** " ดังนี้ ความว่า มุนีนั้นย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ คือ ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

คำว่า **ย่อมไม่เข้าถึงความนับ** ความว่า มุนีนั้นย่อมไม่เข้าถึงความนับ คือ ไม่เข้าถึงความอ้าง ความคาดคะเน ความบัญญัติว่า เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นคฤหบดี เป็นบรรพชิต เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มุนีนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีกรรม เครื่องให้ถึงการนับ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ย่อมถึงความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**เปลวไฟดับไปแล้วเพราะกำลังลม ย่อมถึงความไม่มี
ไม่เข้าถึงความนับ ฉนฺโต มุนีพ้นแล้วจากนามกาย ย่อม
ถึงความไม่มี ไม่เข้าถึงความนับ ฉนฺตํ.**

[๒๓๑] มุนีนั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนีนั้นย่อมไม่มี หรือว่า
มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง ขอพระองค์ผู้

เป็นพระมุนี โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย

ดี พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง.

[๒๓๒] คำว่า มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นยอมไม่มี
ความว่า มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือว่ามุนินั้นยอมไม่มี คือ มุนินั้นดับ
แล้ว ขาดสูญแล้ว หายไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนินั้นเป็นผู้ดับ
ไปแล้ว หรือมุนินั้นยอมไม่มี.

[๒๓๓] คำว่า หรือว่ามุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง
ความว่า หรือว่ามุนินั้นเป็นผู้ยังยืน คือ เป็นผู้เที่ยง ไม่มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา พึงตั้งอยู่เที่ยงแท้ในอาภิญญัญญาตนภพนั้นนั่นแหละ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า หรือมุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง.

[๒๓๔] คำว่า ต่ ในอุเทศว่า ตมฺเม มุนิ สาธุ วียากโรหิ ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ยอมทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื่อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท
ปัญหาใด.

ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ ฯลฯ มุนินั้นล่วงแล้วซึ่ง
ราคาทิธรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดั่งว่าข่าง.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอก ... ด้วยดี ความว่า ขอพระองค์จง
ตรัสบอก ... ของทรงประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์
ผู้เป็นมุนีโปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยดี.

[๒๓๕] คำว่า พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง ความว่า
พระองค์ทรงทราบ คือ ทรงรู้ ทรงเทียบเคียง ทรงพิจารณา ทรงให้
แจ่มแจ้ง ทรงให้ปรากฏแล้วแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์

ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าว
ว่า

มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นย่อมไม่มี หรือว่า
มุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรคด้วยความเป็นผู้เที่ยง ขอพระองค์ผู้
เป็นพระมุนี โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยดี
พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง.

[๒๗๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณ่อนอุปสิวะ)

บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ ชนทั้งหลายพึง
ว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น
เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม้ทางแห่ง
ถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว.

[๒๗๗] คำว่า บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ ความว่า
บุคคลผู้ดับไปแล้ว คือ ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ ย่อม
ไม่มี ย่อมไม่ปรากฏ ย่อมไม่ประจักษ์ประมาณแห่งรูป ประมาณแห่ง
เวทนา ประมาณแห่งสัญญา ประมาณแห่งสังขาร ประมาณแห่งวิญญาณ
ประมาณแห่งรูปเป็นต้นนั้น อันบุคคลผู้ดับไปแล้ว ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว
ให้สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เพลยเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุปสิวะ
ในอุเทศว่า อุปสิวาติ ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดย

เคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสังฆิกายัญญติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนอุปสัวะ.

[๒๓๘] คำว่า **ชนทั้งหลายฟังว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น** ดังนี้ ความว่า ชนทั้งหลายฟังว่า (บุคคลนั้น) ด้วยราคะ ด้วยโทสะ ด้วยโมหะ ด้วยมานะ ด้วยทิฏฐิ ด้วยอุทธัจจะ ด้วยวิจิกิจฉา ด้วยอนุสัยใดว่า บุคคลนั้นเป็นผู้กำหนด เป็นผู้ขัดเคือง เป็นผู้หลง เป็นผู้มีมานะผูกพัน เป็นผู้ถือมั่น เป็นผู้ถึงความพึงชาน เป็นผู้ถึงความไม่ตกลง หรือว่าเป็นผู้ถึงกำลังอภิสังขารเหล่านั้น บุคคลนั้นละเอียดแล้ว เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ละอภิสังขารเสียแล้ว ชนทั้งหลายฟังว่าโดยคติด้วยเหตุใดว่า บุคคลนั้นเป็นผู้เกิดในนรก เป็นผู้เกิดในกำเนิดดิรัจฉาน เป็นผู้เกิดในปิตติวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นสัตว์มีรูป เป็นสัตว์ไม่มีรูป เป็นสัตว์มีสัญญา เป็นสัตว์ไม่มีสัญญา หรือว่าเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บุคคลนั้นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีการณะ อันเป็นเครื่องให้ชนทั้งหลายฟังว่า ฟังกล่าว ฟังพูดถึงได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายฟังว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น.

[๒๓๙] คำว่า **เมื่อธรรมทั้งปวงอันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว** ความว่าเมื่อธรรมทั้งปวง คือ เมื่อขันธ อายตนะ ธาตุ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ทั้งปวง อันบุคคลนั้นถอนขึ้นแล้ว คือ ถอนขึ้นพร้อมแล้ว นุดขึ้นแล้ว นุดขึ้นพร้อมแล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้นพร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิด

ขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อธรรมทั้งปวง
อันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว.

[๒๘๐] คำว่า **แม่ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสีย**
แล้ว ความว่า กิเลส ชั้น ๓ และอภิสังขาร ตรัสว่า ถ้อยคำ ทางแห่ง
ถ้อยคำ ชื่อ ทางแห่งชื่อ นิรุติ ทางแห่งนิรุติ บัญญัติ ทางแห่งบัญญัติ
อันบุคคลนั้นถอนขึ้นแล้ว ถอนขึ้นพร้อมแล้ว นุคขึ้นแล้ว นุคขึ้นพร้อม
แล้ว เพิกขึ้นแล้ว เพิกขึ้นพร้อมแล้ว ละขาดแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว
ระงับแล้ว ทำให้ไม่อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **แม่ทางแห่งถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว** เพราะเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลผู้ดับไปแล้วย่อมไม่มีประมาณ ชนทั้งหลายพึง
ว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น
เมื่อธรรมทั้งปวง อันบุคคลนั้นถอนเสียแล้ว แม่ทางแห่ง
ถ้อยคำทั้งปวง บุคคลนั้นก็ถอนเสียแล้ว.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๓ ล ๓ นิ่งประนมอัญชดินมัสการ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของพวกข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบอุปสีมามวกปัญหานิทเทศที่ ๖

อรรถกถาอุปสีวมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๖

ฟังทราบวินิจฉัยใน อุปสีวมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มหุตโธมฺ คือ โธมะใหญ่. บทว่า อนิสฺสึโต ไม่อาศัยแล้ว คือ ไม่ติดบุคคลหรือธรรม. บทว่า โน วิสฺหามิ คือ ข้าพระองค์ไม่อาจ. บทว่า อารมฺมณฺ อารมณฺ คือ นิสัย. บทว่า ยํ นิสฺสึโต คือ อาศัยธรรมหรือบุคคลใด.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไป.

บทว่า กาโมมฺ ฟังข้ามกาโมมะได้ด้วยอนาคามิมรรค ฟังข้ามภโวมะได้ด้วยอรัหัตมรรค ฟังข้ามทิฏฺฐิมมะได้ด้วยโศคาปัตติมรรค ฟังข้ามอวิชฺชิมมะได้ด้วยอรัหัตมรรค. บทว่า สกฺยกุลฺลา ปพฺพชฺชิตฺ ออกจากตระกูลศากยะ ท่านกล่าวด้วยอำนาจการแสดงตระกูลสูงของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า อาลฺมฺพณฺ คือ ที่ยึดเหนี่ยว. บทว่า นิสฺสึตฺยํ ที่อาศัย คือ ที่เกี่ยวเกาะ. บทว่า อุปนิสฺสึตฺยํ ที่เข้าไปอาศัย คือ ที่ฟัง.

บัดนี้ เพราะพราหมณ์นั้นเป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนะ จึงไม่รู้นิสัยแม้มีอยู่นั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงนิสัยนั้น และทางออกไปให้ยิ่งขึ้นแก่พราหมณ์นั้น จึงตรัสคาถาว่า อากิญจณฺณํ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เปกฺขมาโน เฟงฺดู คือ มีสติเฟงดูอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น ทั้งเข้าและออกโดยมีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า นตฺถิตฺติ นิสฺสึตฺยา อาศฺยวํไม่มี คือ กระทำสมาบัติอันเป็นไปแล้วว่า ไม่มีอะไรดังนี้ ให้เป็นอารมณ์. บทว่า ตฺรสุตฺตโธมฺ ฟังข้ามโธมะ คือ

ฟังข้ามโอมะ ๔ อย่าง ตามสมควรแห่งวิปัสสนาอันเป็นไปแล้ว จำเดิม
แต่นั้น. บทว่า กถาหิ คือ จากความสงสัย. บทว่า ตณฺหุขยํ รตฺต-
มหาภิปลฺลสฺ จงพิจารณาความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอดคืนและวัน คือ
จงพิจารณาทำนิพพานให้แจ้งตลอดคืนและวัน. ด้วยบทนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสถึงสุขวิหารธรรมในปัจจุบันแก่พราหมณ์นั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไป.

บทว่า ตณฺเฏว วิญฺญาณํ อภาเวติ ไม่ยังวิญฺญาณนั้นนั่นแลให้
เจริญ คือ กระทำอาภาสญาณจนนั้นให้เป็นที่ยึดเหนี่ยว แล้วไม่ยัง
วิญฺญาณอันเป็นมหัคคตะอันเป็นไปแล้วให้เจริญ คือ ให้ถึงความไม่มี.
บทว่า วิภาเวติ ให้เป็นแจ้ง คือ ให้ถึงความไม่มีหลาย ๆ อย่าง. บทว่า
อนฺตรธาเปติ ให้หายไป คือ ให้ถึงความไม่เห็น. บทว่า นตฺถิ กิณฺจิติ
ปลฺลสฺติ เห็นว่า ไม่มีอะไร คือ เห็นว่า ไม่มี โดยที่สุดแม้เพียงความแตก
ดับของเราเอง.

บัดนี้ อุปสีวมาณพสดับแล้วว่า กาม ปหาย ละกามทั้งหลาย
เมื่อพิจารณาเห็นกามทั้งหลายที่ตนละแล้วด้วยการข่มไว้ จึงกล่าวคาถา
มีอาทิว่า สพฺเพสุ ในกามทั้งปวงดังนี้.

บทว่า หิตฺวมณฺธํ ละสมบัติอื่น คือ ละสมบัติ ๖ อย่างอื่นเบื้องต่ำ
จากนั้น. บทว่า สณฺหาวิโมกฺเข ปรมे น้อมใจไปในสัจฺญญาวิโมกข์
อย่างยิ่ง ได้แก่ ในสัจตสัจฺญญาวิโมกข์ คือ ในอาภิกฺขุจฺญายตนสมบัติ
อันสูงสุด. บทว่า ติฏฺฐเ นุ โส ตตฺถ อนานูยยิ คือ บุคคลนั้นไม่
หวั่นไหวฟังดำรงอยู่ในอาภิกฺขุจฺญายตนพรหมโลกนั้นหรือหนอ.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตยคังคต่อไปนี้.

บทว่า **อเวธมาโน** 'ไม่หวั่นไหว' คือ 'ไม่ข้อง'. บทว่า **อวิกจฺจ-**
มาโน คือ 'ไม่ถึงความพลัดพราก'. บทว่า **อนนฺตรธายมาโน** คือ 'ไม่
ถึงความอันตราย'. บทว่า **อปฺริหายนฺ** คือ 'ไม่ถึงความเสื่อมใน
ระหว่าง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงรู้ตามถึงฐานะในที่สุดหก-
หมื่นกัปของอุปสีวมาณพนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๓. อุปสีวมาณพครั้งลำดับ
ถึงฐานะในสมวัตตินั้นของบุคคลนั้น บัดนี้ เมื่อจะทูลถามถึงความเป็น
สัตสัคทิกุญฺญและอุจฺเจททิกุญฺญของบุคคลนั้น จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **ติฏฺฐ-**
เจ หากผู้นั้นพึงดำรงอยู่ในสมวัตตินั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺลุมฺปิ วสุตฺถํ** แม้มากปี ความว่า นับปี
แม้ไม่น้อย. ปาฐะว่า **ปฺลุมฺปิ วสุตฺถํ** บ้าง. ในบทนั้นแปลงจกฺกุญฺญวิภคฺติเป็น
ปฺลุมฺปิวิภคฺติ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปฺลุมฺ** แปลว่า 'มีมาก'. อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า **ปฺลุมฺ** บ้าง. ปาฐะแรกติกว่า. บทว่า **ตตฺถเว โสสีติ ติยา**
วิมฺมุตฺโต ผู้นั้นเป็นผู้พ้นแล้ว มีความเย็น พึงมีในสมวัตตินั้น คือ บุคคล
นั้นพ้นแล้วจากทุกข์ต่าง ๆ ในอากิญจัญญายตนะนั้น พึงถึงความเป็นผู้เย็น
อธิบายว่า เป็นผู้เที่ยงที่จะถึงนิพพานดำรงอยู่. บทว่า **ภเวถ วิญฺญาณํ**
ตถาวิชฺสุส วิญฺญาณของผู้นั้นพึงมีหรือ หรือถามถึงความขาดสูญว่า
วิญฺญาณของผู้นั้นพึงดับโดยไม่ยึดมั่นหรือ. ย่อมถามถึงแม้ปฏิสนธิของผู้นั้น
ว่า พึงมีเพื่อถือปฏิสนธิหรือ. บทว่า **ตสฺส วิญฺญาณํ จเวยฺย** วิญฺญาณ
ของผู้นั้นพึงเคลื่อนไป คือวิญฺญาณของผู้เกิดในอากิญจัญญายตนะนั้น พึง
ถึงความเคลื่อนไป. บทว่า **อฺจุฉิขฺเขยฺย** คือ พึงขาดสูญ. บทว่า **วินส-**

บทนั้นมีความดังนี้ มุนินั้นเป็นผู้ดับไปแล้ว หรือมุนินั้นไม่มี หรือ มุนินั้นเป็นผู้ไม่มีโรค มีความไม่ปรวนแปรไปเป็นธรรมดา โดยความ เป็นผู้เที่ยง ขอพระองค์ผู้เป็นมุนีโปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ ด้วยดี พระองค์ทรงทราบธรรมนั้นแล้วแท้จริง.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตเทศต่อไปนี้.

บทว่า **นิรุทุโธ** ดับแล้ว คือ ถึงความดับ. บทว่า **อุจฺจนฺโน** ขาด สูญแล้ว คือ มีสันดานขาดสูญแล้ว. บทว่า **วิณฺญฺโ** หายไปแล้ว คือ ถึงความพินาศ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงถ้อยคำที่ไม่ควร กล่าวอย่างนั้นแก่อุปสีวมาณพ จึงตรัส คาถาว่า **อตุลฺลคตฺตสฺส** ผู้ดับไปแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อตุลฺลคตฺตสฺส** คือ ดับ เพราะไม่ถื้อมัน. บทว่า **น ปฺมาณมตฺถิ** ไม่มีประมาณ คือ ไม่มีประมาณในรูป เป็นต้น. บทว่า **เยน นํ วชฺหฺ** คือ ชนทั้งหลายพึงว่าบุคคลนั้นด้วยกิเลส มีราคะ เป็นต้นใด. บทว่า **สพฺเพสุ ธรรมเมสุ** ได้แก่ ธรรมมีขันธ เป็นต้น ทั้งปวง.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตเทศต่อไปนี้.

บทว่า **อริวจฺนา จ** ถ้อยคำยิ่ง คือ ที่พูดทำให้ยิ่งเพียงพูดว่า สิริ- วัฑฒกะ (เจริญด้วยสิริ) ธนวัฑฒกะ (เจริญด้วยทรัพย์) เป็นต้น ชื่อว่า **อริวจฺนา** (ถ้อยคำยิ่ง). ทางแห่งถ้อยคำยิ่ง ชื่อว่า **อริวจฺนปถา** ถ้อยคำที่พูด เจาจะจงลงไปทำให้มีเหตุผลอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจัย ทั้งหลายปรุ่่งต่าง ฉะนั้น จึงชื่อว่า สังขาร ดังนี้ ชื่อว่า นิรุตฺติ. ทาง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 210

แห่งนิรุตติ ชื่อว่า **นิรุตติปลา**. ชื่อว่า **บัญญัติ** เพราะบัญญัติขึ้นโดย
ประการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า **ตกุโก** (ตริก) **วิตกุโก** (การตริก) **สงกุโป**
(ความดำริ). ทางแห่งบัญญัติทั้งหลาย ชื่อว่า **คลองแห่งบัญญัติ**. บทที่
เหลือในบททั้งปวงจัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตร แม้นี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือ
พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุนิพพานเช่นกับที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบบรรณกถาอุปสีฆาณวณิกนิตเทศที่ ๖

นันทมาถวักปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านนันทะ

[๒๘๑] (ท่านนันทะทูลถามว่า)

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก
ข้อนี้ฉันเป็นอย่างไร ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้
ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนี หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคล
ผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี.

[๒๘๒] คำว่า สนฺติ ในอุเทศว่า สนฺติ โลก มุนโย ดังนี้
ความว่า ย่อมมี คือ ย่อมปรากฏ ย่อมประจักษ์.

คำว่า ในโลก ความว่า ในอบายโลก ๆ ล ๆ ในอายตนโลก.

คำว่า มุนีทั้งหลาย ความว่า อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล คบส ชื่อว่า
มุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา นนฺโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนฺโท เป็นชื่อ
 ๆ ล ๆ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
นันทะทูลถามว่า.

[๒๘๓] คำว่า ชนทั้งหลาย ในอุเทศว่า ชนา วทนฺติ ตยิทํ
กถํสุ ดังนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร บรรพชิต เทวดา
และมนุษย์.

คำว่า ย่อมกล่าว ความว่า ย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมแสดง
ย่อมบัญญัติ.

คำว่า **ตยิทํ กถิสฺส** เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นคำถามสองแง่ ไม่เป็นคำถามโดยส่วนเดียวว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไรหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไหนหนอแล หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกัน ... ข้อนี้มันเป็นอย่างไร.**

[๒๘๔] คำว่า **ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย ญาณว่า เป็นมุนีหรือ** ความว่า **ชนทั้งหลายย่อมกล่าว** คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติซึ่งบุคคลผู้เข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยญาณอันสัมปยุตด้วย สมบัติ ๘ หรือด้วยญาณ คือ อภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ชนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณว่า เป็นมุนี.**

[๒๘๕] คำว่า **หรือชนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี** ความว่า **หรือว่าชนทั้งหลายย่อมกล่าว ...** ประกอบด้วยความเพียรของบุคคลผู้เป็นอยู่เศร้าหมอง ผู้ทำกิจที่ทำได้ยาก อย่างยิ่งยวดหลายอย่างว่าเป็นมุนี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **หรือว่าชนทั้งหลายย่อมกล่าวซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี** เพราะเหตุนี้ **พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่**

ชนทั้งหลายย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก
ข้อนี้มันเป็นอย่างไร **ชนทั้งหลายย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้**
ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนี **หรือว่าย่อมกล่าวถึงบุคคล**
ผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี.

[๒๘๖] **ดูก่อนนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้**

ประกอบด้วยทิวฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ ว่าเป็นมุณี เรา

ย่อมกล่าวว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มี

ทุกข์ ไม่มีความหวังเที่ยวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุณี.

[๒๘๗] **คำว่า น ทิวฐิยา ในอุเทศว่า น ทิวฐิยา น สุติยา น**
ญาณน ดังนี้ **ความว่า** ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวด้วยความหมจดด้วยความเห็น.

คำว่า น สุติยา **ความว่า** ไม่กล่าวด้วยความหมจด ด้วยการฟัง.

คำว่า น ญาณน **ความว่า** ไม่กล่าวแม้ด้วยญาณ อันสัมปยุตด้วยสมาบัติ ๘ ไม่กล่าวด้วยญาณอันผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยทิวฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ.

[๒๘๘] **คำว่า กุสลา ในอุเทศว่า มุณีธ นนุท กุสลา วทนติ**
ดังนี้ **ความว่า** ท่านผู้ฉลาดในขันธ ท่านผู้ฉลาดในธาตุ ท่านผู้ฉลาดในอายตนะ ท่านผู้ฉลาดในปฏิจสมุปปาท ท่านผู้ฉลาดในสติปัญญา ท่านผู้ฉลาดในสัมมปปธาน ท่านผู้ฉลาดในอิทธิบาท ท่านผู้ฉลาดในอินทรีย์ ท่านผู้ฉลาดในพละ ท่านผู้ฉลาดในโพชฃงค์ ท่านผู้ฉลาดในมรรค ท่านผู้ฉลาดในผล ท่านผู้ฉลาดในนิพพาน ท่านผู้ฉลาดเหล่านั้น ย่อมไม่กล่าว ... ผู้ประกอบด้วยความหมจดด้วยความเห็น ด้วยความหมจดด้วยการฟัง ด้วยความหมจดด้วยญาณอันสัมปยุตด้วยสมาบัติ ๘ หรือด้วยญาณอันผิด ว่าเป็นมุณี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูก่อนนันทะ ท่านผู้ฉลาด ย่อมไม่กล่าว ... ว่าเป็นมุณี.

[๒๘๙] **คำว่า** **เรา** **ย่อมกล่าว** **ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว** **เป็น**
ผู้ไม่มีความทุกข์ **ไม่มีความหวัง** **เที่ยวไป** **ชนเหล่านั้นเป็นมุณี** **ความ**

ว่าเสนามาร ตรีที่ว่า เสนา กายทุจริตเป็นเสนามาร วจิตุจริตเป็นเสนามาร มโนทุจริตเป็นเสนามาร ราคะเป็นเสนามาร โทสะเป็นเสนามาร โมหะเป็นเสนามาร ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความคูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือนร้อนทั้งปวง อกุศลาสักขารทั้งปวงเป็นเสนามาร.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กามท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑ ของท่าน. ความไม่ยินดีท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ของท่าน. ความหิวและความกระหายท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน. ตัณหาท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน. ถีนมิทธะท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน. ความขลาดท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของท่าน. วิจิกิจฉาท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗ ของท่าน. ความลบหลู่ ความกระด้างท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน. ลาก ความสรรเสริญ สักการะ ยศที่ได้มาคิด ก็เป็นเสนา. ความยกตนและการข่มผู้อื่น ก็เป็นเสนา. นี่เสนามารของท่าน (เป็นมารไม่ปล่อยท่านให้พ้นอำนาจไป) เป็นผู้ประหารท่านผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ คนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้ความสุข ดังนี้.

เสนามารทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ชนะเหล่าใดชนะแล้ว ให้แพ้ ทำลาย

กำจัด ให้เบือนหน้าหนีแล้วด้วยอริยมรรค ๔ ในกาลใด ในกาลนั้น ชนเหล่านั้น เรากล่าวว่าผู้กำจัดเสนาเสียแล้ว.

คำว่า อนิฆา ความว่า รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นความทุกข์ ความทุกข์เหล่านั้น ชนเหล่าใดละ ขาด ตัดขาด สงบ ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้น ตรัสว่า ผู้ไม่มีความทุกข์.

ค้นหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลกะ อกุศลมูล ตรัสว่า ความหวัง ในคำว่า นิราธา ดังนี้ ความหวัง คือ ตัณหานี้ ชนเหล่าใด ละขาด ... เผลเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ ชนเหล่านั้นตรัสว่า ผู้ไม่มีความหวัง.

คำว่า เรากล่าวว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุณี ความว่า เราย่อมกล่าว... ย่อมประกาศว่า ชนเหล่าใด คือ พระอรหันตปัจฉิมาสพ กำจัดเสนาเสียแล้ว ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง ย่อมเทียวไป คือ เปลี่ยนอริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา ชนเหล่านั้นเป็นมุณีในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าว ว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุณี เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนนันทะ ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ ประกอบด้วยทิวฐิ ด้วยสุตะ ด้วยญาณ ว่าเป็นมุณี เราย่อมกล่าว ว่า ชนเหล่าใดกำจัดเสนาเสียแล้ว เป็นผู้ไม่มีทุกข์ ไม่มี ความหวัง เทียวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุณี.

[๒๕๐] (ท่านพระนันทะทูลถามว่า)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ
หมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตร
บ้าง ด้วยมงคลหลายชนิดบ้าง (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า) ผู้นิรทุกข์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ตำรวม
แล้ว ประพฤติอยู่ในทิวณินั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและ
ชราบ้างหรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอ
ทูลถามปัญหานั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่
ข้าพระองค์เถิด.

[๒๕๑] คำว่า เยเกจิ ในอุเทศว่า เยเกจิเม สมณพราหมณาเส
ดังนี้ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เยเกจิ นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด
ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก
พุทธศาสนา นี้ ชื่อว่า สมณะ. ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาตะเจริญ
ชื่อว่า พราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์.

บทว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจุจายสุมา นนุโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ.
คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนุโท เป็นชื่อ
ๆ ลๆ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
พระนันทะทูลถามว่า.

[๒๕๒] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟัง
บ้าง ความว่า ย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อม
บัญญัติความหมดจด คือ หมดจดพิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความ

พิเศษ ความพันรอบ ด้วยการเห็นบ้าง... ด้วยการสดับบ้าง... ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง.

[๒๕๓] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง

ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติความหมดจด... ความพันรอบด้วยศีลบ้าง... ด้วยวัตรบ้าง... ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๒๕๔] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด

ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติความหมดจด... ความพันรอบด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นขำวมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๒๕๕] คำว่า กจฺจิสฺส ในอุเทศว่า กจฺจิสฺส เต (ภควา) ตตฺถ

ยตา จรฺนฺตา ดังนี้ เป็นการถามด้วยความสงสัย เป็นการถามด้วยความเคลือบแคลง เป็นการถามสองแง่ ไม่เป็นการถามส่วนเดียวว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างนี้หรือหนอแล หรือไม่เป็นอย่างนี้ เรื่องนี้เป็นไฉนหนอแล หรือเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บ้างหรือ.

คำว่า เต คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีทิวฐิเป็นคติ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกสมณพราหมณ์นั้น ... บ้างหรือ.

คำว่า ตตฺถ ในอุเทศว่า ตตฺถ ยตา จรฺนฺตา ดังนี้ ความว่า ใน

ทิวฏฐิของตณ ในความควรของตณ ในความชอบใจของตณ ในลัทธิของตณ.

คำว่ำ ยตา ความว่ำ ตำรวม สงวน คู้มครอง รักษา ระวัง.

คำว่ำ เที้ยวไป ความว่ำ เที้ยวไป เที้ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื้อว่ำ (ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า) สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้วประพตติอยู่ในทิวฏฐินั้น... บ้างหรือ.

[๒๕๖] คำว่ำ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์... ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา ความว่ำ ได้ข้ามแล้ว คือ ข้ามจิ้น ข้ามพั้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติชราและมรณะ.

คำว่ำ มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่ำ มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื้อว่ำ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์... ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชรา.

[๒๕๗] คำว่ำ ปุจฉามิ ตํ ในอุเทศว่ำ ปุจฉามิ ตํ ภควา พุรุหิ เม ตํ คังนี้ ความว่ำ ข้าพระองค์ขอทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ประสาทซึ่งปัญหานันว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานันแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื้อว่ำ ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานัน.

คำว่ำ ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพฯ ลฯ. คำว่ำ ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่ำ ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานันแก่ข้าพระองค์ ความว่ำ ขอพระองค์จงตรัส... จงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื้อว่ำ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานัน ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานันแก่ข้าพระองค์เถิด เพราะเหตุนัน พราหมณ์นันจึงกล่าวว่ำ

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ
หมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตร
บ้าง ด้วยมงคลหลายชนิดบ้าง (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า) ผู้นิรทุกข์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวมแล้ว
ประพฤติดูอยู่ในทิวณินั้น ได้ข้ามแล้วซึ่งชาติและชราบ้าง
หรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอลุกลาม
ปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้า-
พระองค์เถิด.

[๒๕๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) คุณอนันตนะ)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ
หมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและ
วัตรบ้าง ด้วยมงคลหลายชนิด เรื่อย่อมกล่าวว่า สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้เป็นผู้สำรวมแล้วประพฤติดู
ในทิวณินั้น แต่ก็ข้ามซึ่งชาติและชราไปไม่ได้.

[๒๕๙] คำว่า เยเกจิ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวง
โดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เยเกจิ นี้ เป็น
เครื่องกล่าวรวมหมด ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช ถึงพร้อมด้วย
การบวชภายนอก พุทธศาสนานี้ ชื่อว่าสมณะ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
อ้างว่าตนมีวาตะเจริณฺฐ ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณ-

พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า **นันทะ** ในอุเทศว่า **นันทาติ ภควา** ดังนี้.

คำว่า **ภควา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า **ภควา** นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า **ดูก่อนนันทะ**.

[๓๐๐] คำว่า **ย่อมกล่าวความหมจดด้วยการเห็นและการฟัง** บ้าง ความว่า ย่อมกล่าว ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ ซึ่งความหมจด ความหมจดวิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง... ด้วยการสดับบ้าง... ด้วยการเห็นและสดับบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมจดด้วยการเห็นและด้วยการสดับบ้าง.

[๓๐๑] คำว่า **ย่อมกล่าวความหมจดด้วยศีลและวัตรบ้าง** ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติความหมจด... ความพ้นรอบด้วยศีลบ้าง... ด้วยวัตรบ้าง... ด้วยศีลและวัตรบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๓๐๒] คำว่า **ย่อมกล่าวความหมจดด้วยมงคลหลายชนิด** ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นข่าวมกอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๓๐๓] คำว่า **ภิกขุจาปี** ในอุเทศว่า **ภิกขุจาปี เต ตตฺถ ยตาจรนฺติ** เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวเนื่อง เป็นเครื่องทำบทให้เต็ม เป็นความพร้อมเพรียงแห่งอักษร. เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ. บทว่า **ภิกขุจาปี** นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า **เต** คือ พวกสมณพราหมณ์ผู้มี

ทิวฐิ. คำว่า ตตฺถ ความว่า ในทิวฐิของตน ในความควรของตน ในความชอบใจของตน ในลัทธิของตน. คำว่า ยตา ความว่า เป็นผู้สำรวจ สงวน คู้มครอง รักษา ระวัง.

คำว่า จรฺนติ ความว่า เทียวไป... เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแม้สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้สำรวจแล้ว ประพฤติอยู่ในทิวฐินั้น.

[๓๐๔] คำว่า เราย่อมกล่าวว่... ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ ความว่า เราย่อมกล่าว... ย่อมประกาศว่ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพัน ก้าวล่วง เป็นไปล่วงซึ่งชาติ ชราและมรณะไปไม่ได้ คือ ไม่ออก ไม่สละ ไม่ก้าวล่วง ไม่เป็นไปล่วงจากชาติ ชราและมรณะ ย่อมวนเวียน อยู่ภายในชาติ ชราและมรณะ วนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร ไปตามชาติ ชราก็เล่นตาม พยาก็ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่เร้น ไม่มีสฺระณะ ไม่มีที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่ ข้ามชาติ และชราไปไม่ได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ
หมจดจ ด้วยการเห็นและด้วยการสดับบั้ง ด้วยศีลและ
วัตรบั้ง ด้วยมงคลหลายชนิด เราย่อมกล่าวว่ สมณ-
พราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้เป็นผู้สำรวจแล้วประพฤติอยู่ใน
ทิวฐินั้น แต่ก็ข้ามซึ่งชาติและชราไปไม่ได้.

[๓๐๕] (ท่านพระนันทะทูลถามว่)

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ

หมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตร
บ้าง ด้วยมงคลหลายชนิดบ้าง ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุณี
ตรัสสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ใครเล่า
ในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามาชาติและชราไปได้แล้ว
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหา
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์.

[๓๐๖] คำว่า เยเกจิ ในอุเทศว่า เยเกจิ เม สมณพราหม-
ณาเส ดังนี้ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง
ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า เยเกจิ นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด.
ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเข้าถึงการบวช คือ ถึงพร้อมด้วยการบวชภายนอก
พุทธศาสนา นี้ ชื่อว่า สมณะ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างว่าตนมีวาตะเจริญ
ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา นนุโท ดังนี้ เป็นบทสนธิ.
คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า นนุโท เป็นชื่อ
ๆ ลๆ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
พระนั้นทูลถามว่า.

[๓๐๗] คำว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการฟัง
บ้าง ความว่า ย่อมกล่าว ย่อมพูด ย่อมบอก ย่อมแสดง ย่อมบัญญัติ
ความหมดจด คือ ความหมดจดพิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความ
พ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยการเห็นบ้าง... ด้วยการสดับบ้าง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมดจดด้วยการเห็นและการสดับบ้าง.

[๓๐๘] คำว่า **ย่อมนกล่าวความหมจดด้วยศีลและวัตรบ้าง**

ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติความหมจด... ความพันรอบด้วยศีลบ้าง... ด้วยวัตรบ้าง... ด้วยทั้งศีลและวัตรบ้าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมจดด้วยศีลและวัตรบ้าง.

[๓๐๙] คำว่า **ย่อมนกล่าวความหมจดด้วยมงคลหลายชนิด**

ความว่า ย่อมกล่าว... ย่อมบัญญัติด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นข่าวมากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมกล่าวความหมจดด้วยมงคลหลายชนิด.

[๓๑๐] คำว่า **เต เจ ในอุเทศว่า เต เจ มุณี พุริส อโนมตัญญ**

ดังนี้ ความว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้มีทิวฐิเป็นคติ. ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในบทว่า มุณี ๆ ล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ล่วงแล้วซึ่งราคาทิธรรมเป็นเครื่องข้อง และค้นหาเป็นดังว่าชาย เป็นมุณี.

คำว่า **ย่อมนตรัสว่า... ข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว** ความว่า ข้าม

ไม่ได้แล้ว คือ ข้ามขึ้นไม่ได้แล้ว ข้ามล่วงไม่ได้แล้ว ก้าวล่วงไม่ได้แล้ว เป็นไปล่วงไม่ได้แล้วซึ่งกามโอะมะ ภวโอะมะ ทิวฐิโอะมะ อวิชาโอะมะ วนเวียนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ วนเวียนอยู่ภายในทางสงสาร ไปตามชาติ ชราที่แค้นตาม พยาธิที่ครอบงำ มรณะที่ห้าหั้น ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีสระณะ ไม่มีที่พึง.

คำว่า **ย่อมนตรัส** คือ ย่อมตรัส... ย่อมประกาศ เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า ถ้าพระองค์ผู้เป็นมุณีย่อมนตรัสว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามโอะมะไปไม่ได้แล้ว.

[๓๑๑] คำว่า **ข้ามแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์** เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้

ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามชาติและชราไปได้ ความว่า เมื่อเป็นดั่งนั้น ใครนั้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ข้ามได้แล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็นไปล่วงแล้วซึ่งชาติชราและมรณะ.

คำว่า มาริส เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวด้วยความเคารพ. คำว่า มาริส นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นดั่งนั้น ในบัดนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลกข้ามชาติและชราไปได้แล้ว.

[๓๑๒] คำว่า ปุจฉามิ ตั ในอุเทศว่า ปุจฉามิ ตั ภควา พुरुหิเม ตั ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถาม คือ ทูลขอ ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ประสาทซึ่งปัญหานั้นว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัส... โปรดประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ย่อมกล่าวความ

หมดจด ด้วยการเห็นและการสดับบ้าง ด้วยศีลและวัตร

บ้าง ด้วยมงคลหลายชนิดบ้าง ถ้าพระองค์ผู้เป็นพระมุณี
ตรัสพรหมณ์เหล่านั้นว่า ข้าโมณะไปไม่ได้แล้ว ข้าแต่
พระองค์ผู้บริสุทธิ์ เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่าใน
เทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามาติและชราไปได้แล้ว
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหา
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์.

[๓๑๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า) คุณอนันตนะ

เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพรหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อัน
ชาติและชราหุ้มห่อแล้ว เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใด
ละแล้วซึ่งรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ
ศีลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด
กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล
เป็นผู้ข้ามโอณะได้แล้ว.

[๓๑๔] คำว่า เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพรหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้
อันชาติและชราหุ้มห่อแล้ว ความว่า คุณอนันตนะ เราย่อมไม่กล่าวว่า
สมณพรหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติและชราหุ้มห่อไว้แล้ว หุ้มไว้แล้ว คลุม
ไว้แล้ว ปิดไว้แล้ว บังไว้แล้ว ครอบไว้แล้ว เราย่อมกล่าว คือ ย่อม
บอก... ทำให้เห็นว่า สมณพรหมณ์เหล่าใด ละชาติ ชราและมรณะ
แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี
มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา สมณพรหมณ์เหล่านั้นมีอยู่ เพราะ-

ฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมไม่กล่าวว่ สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อันชาติ และชราหุ่มห่อไว้แล้ว.

[๓๑๕] คำว่า **นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ศิลและวัตรทั้งปวง** ความว่า นรชนเหล่าใด ละแล้ว คือ สละแล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ให้ถึงความไม่มี แล้ว ซึ่งความหมจดด้วยการเห็นทั้งปวง... ซึ่งความหมจดด้วยการฟัง ทั้งปวง... ซึ่งความหมจดทั้งด้วยการเห็นและการฟังทั้งปวง... ซึ่งความ หมจดด้วยการได้ทราบทั้งปวง... ซึ่งความหมจดด้วยศิลทั้งปวง... ซึ่งความหมจดด้วยวัตรทั้งปวง... ซึ่งความหมจดทั้งด้วยศิลและวัตร ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือแม้ศิลและวัตรทั้งปวง.

[๓๑๖] คำว่า **ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง** ความว่า ละแล้ว คือ ละขาดแล้ว บรรเทาแล้ว ทำให้สิ้นสุดแล้ว ให้ถึงความ ไม่มีแล้ว ซึ่งความหมจด คือ ความหมจดพิเศษ ความบริสุทธิ์ ความ พ้น ความพ้นวิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมงคลคือวัตรและความตื่นข่าว มากอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งปวง.

[๓๑๗] คำว่า **ตณฺหํ ในอุเทศว่า ตณฺหํ ปริญฺญา อนาสวา เย เต เว นรา โอมติญฺณาติ พุรุมิ** ดังนี้ ได้แก่ รูปตัณหา สัทตตัณหา กันธตัณหา รสตัณหา โภกฺขัปปตัณหา ธรรมตัณหา.

คำว่า **กำหนดรู้แล้ว** ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหาด้วยปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา.

ญาตปริยญาเป็นโจน นรชนย่อมรู้ชัด คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็น ตัณหว่า นี้รูปตัณหา นี้สัทตตัณหา นี้คันธตัณหา นี้รสตัณหา นี้ โภกฺขุพฺพตัณหา นี้ธรรมตัณหา นี้ชื่อว่า **ญาตปริยญา**.

ตฺริณปริยญาเป็นโจน นรชนทำตัณหาที่ตนรู้อย่างนี้แล้ว ย่อม พิจารณาตัณหา คือ พิจารณาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นฝิ ๗ ล ๗ โดยความไม่ให้สลัดออก นี้ชื่อว่า **ตฺริณปริยญา**.

ปหานปริยญาเป็นโจน นรชนพิจารณาอย่างนี้แล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา สมจริงตามพระพุทฺธพจน์ที่พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในตัณหาใด ท่าน ทั้งหลายจงละฉันทราคะนั้นเสีย เมื่อเป็นอย่างนี้ ตัณหานั้นจักเป็นธรรม อันท่านทั้งหลายละแล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ดังนี้ นี้ชื่อว่า **ปหาน- ปริยญา**.

กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหาด้วยปริยญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้ซึ่งตัณหา.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ภิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านี้แล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่าเป็นผู้ไม่มีอาสวะ.

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตปัจฉิมาสพทั้งหลาย.

คำว่า เราย่อมกล่าววว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตัณหาแล้ว เป็น ผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล ข้ามโอฆะได้แล้ว ความว่า เรา

ย่อมกล่าวว่า... ย่อมประกาศว่า นรชนเหล่าใด กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้น ข้ามแล้วซึ่งกามโสมะ ภวโสมะ ทิฏฐิโสมะ อวิชชาโสมะ คือ ข้าม ข้ามขึ้น ข้ามออก ล่วง ก้าวล่วง เป็น ไปล่วงแล้วซึ่งทางแห่งสังสารวัฏทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล ข้ามโสมะได้แล้ว เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราย่อมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้อัน

ชาติและชราหุ้มห่อแล้ว เราย่อมกล่าวว่า นรชนเหล่าใด ละแล้วซึ่งรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ตีลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้ข้ามโสมะได้แล้ว.

[๓๑๘] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวจา

นั้น อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสี (ผู้แสวงหาธรรมใหญ่) ตรัสดีแล้ว ไม่มีอุปธิ แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่ นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ ตีลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นแล เป็นผู้ข้ามโสมะได้แล้ว.

[๓๑๙] เอตํ ในอุเทศว่า เอตาทินนุทามิ วโจ มเหสีโน ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ย่อมยินดี คือ ยินดียิ่ง เบิกบาน อนุโมทนา

ปรารถนา พอใจ ประสงค์ รักใคร่ คิดใจ พระวาจา คือ ทางแห่ง
ถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า **อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสี** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นพระมเหสี ทรงแสวงหา คือ ทรงเสาะหา ทรงค้นหา ซึ่งศีลชั้น
ใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **มเหสี** ฯ ล ฯ พระผู้มีพระภาค-
เจ้าผู้เป็นเทวดาล่วงเทวดาประทับที่ไหน พระนราศกประทับที่ไหน
เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า **มเหสี** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้า-
พระองค์ย่อมขอบใจในพระวาจานั้น **อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสี.**

[๓๒๐] คำว่า **สุกตุดิต** ในอุเทศว่า **สุกตุดิต โคตม นุปรีก**
ดังนี้ ความว่า ครัสบอกลดีแล้ว คือ ทรงแสดงดีแล้ว ทรงบัญญัติดีแล้ว
ทรงแต่งตั้งดีแล้ว ทรงเปิดเผยดีแล้ว ทรงทำให้ตื่นดีแล้ว ทรงประกาศ
ดีแล้ว.

กิเลส ชั้น และอภิสังขาร ท่านกล่าวว่า อุปธิ ในอุเทศว่า **โคตม
นุปรีก** ดังนี้ การละอุปธิ ความสงบอุปธิ ความสลละคืนอุปธิ ความ
ระงับอุปธิ อมตนิพพาน ท่านกล่าวว่า **ธรรมไม่มีอุปธิ** เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ข้าแต่พระโคตม ... ครัสดีแล้ว เป็นธรรมไม่มีอุปธิ.

[๓๒๑] คำว่า **นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ให้เห็น เสียงที่
ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ สิลและวัตรทั้งปวง** ความว่า นรชนเหล่าใด
ละแล้ว คือ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความหมจด
ด้วยการเห็นทั้งปวง ... ซึ่งความหมจดด้วยการฟังทั้งปวง ซึ่งความ
หมจดด้วยการเห็นและการฟังทั้งปวง ... ซึ่งความหมจดด้วยการได้
ทราบทั้งปวง ... ซึ่งความหมจดด้วยศีลทั้งปวง ... ซึ่งความหมจดด้วย

วัตรทั้งปวง... ซึ่งความหมจดจ่ดทั้งด้วยศีลและวัตรทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ไ้เห็น เสียงที่ไ้ยิน อารมณ์ที่ไ้ทราบ ศีลและวัตรทั้งปวง.

[๓๒๒] คำว่า ละแล้วซึ่งมกคหลายชนิดทั้งปวง ความว่า ละ คือ ละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ใ้ถึงความไม่มีซึ่งความหมจดจ่ด คือ ความหมจดจ่ดพิเศษ ความบริสุทธิ์ ความพ้น ความพ้นพิเศษ ความพ้นรอบ ด้วยมกคคือวัตรและความตื่นข่าวมกคอย่าง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทั้งละแล้วซึ่งมกคหลายชนิดทั้งปวง.

[๓๒๓] คำว่า ตณฺหํ ในอุเทศว่า ตณฺหํ ปริญฺญา อนาสวาเย อหฺมปิ เต โอมติณฺณาติ พุริมิ คังนี้ คือ รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณัฐพตัณหา ธรรมตัณหา.

คำว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหา ความว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตัณหา ด้วยปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา.

ญาตปริญญาเป็นไฉน นรชนย่อมรู้ซึ่งตัณหา คือ ย่อมรู้ ย่อมเห็น ว่า นีรูปรตัณหา นีสัทตตัณหา นีคันธตัณหา นีรสตัณหา นีโสภณัฐพตัณหา นีธรรมตัณหา นีชื่อว่า ญาตปริญญา.

ตีรณปริญญาเป็นไฉน นรชนทำตัณหาที่ตนรู้ข่ามนี้แล้ว ย่อมพิจารณาตัณหา คือ พิจารณาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ๆ ล ๆ โดยความไม่ให้สลัดออก นีชื่อว่า ตีรณปริญญา.

ปหานปริญญาเป็นไฉน นรชนพิจารณาข่ามนี้แล้ว ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ใ้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา นีชื่อว่า ปหานปริญญา. กำหนด

รู้แล้วซึ่งตณหานันด้วยปริญา ๓ นี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กำหนดรู้แล้วซึ่งตณา.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ความว่า อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ นรชนเหล่าใดละอาสวะเหล่านี้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา นรชนเหล่านั้นตรัสว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ. คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตจีณาสพทั้งหลาย.

คำว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่ นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว ความว่า แม้ข้าพระองค์ก็กล่าว คือ พุคว่า นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้น เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ ข้ามแล้ว ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามออกแล้ว ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ซึ่งทางสงสารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ข้าพระองค์ย่อมกล่าวว่ นรชนเหล่าใดกำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะแล้ว เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ย่อมขอบใจพระวาจา

อันพระองค์ผู้เป็นพระมเหสีตรีสติแล้ว ไม่มีอุปธิ แม้ข้าพระองค์ก็กล่าวว่ นรชนเหล่าใดละแล้วซึ่งรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ สิลและวัตรทั้งปวง ทั้งละแล้วซึ่งมงคลหลายชนิดทั้งหมด กำหนดรู้ตณหาแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๗ ล ๗ นั่งประนมมืออัญชลินมัสการ พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ดังนี้.

จบฉันทมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๗

อรรถกถาฉันทมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๗

พึงทราบวินิจฉัยในฉันทสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

พึงทราบความคาถาดันต่อไป ชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นในโลก ย่อมกล่าวกันว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก หมายถึงอาชีวกและนิครนถ์ เป็นต้น ข้อนี้เป็นอย่างไร ชนทั้งหลายย่อมกล่าวผู้ประกอบด้วยญาณว่าเป็นมุนี เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยญาณ หรือย่อมกล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบ ด้วยความเป็นอยู่ กล่าวคือมีความเป็นอยู่เสรีามองมีประการต่าง ๆ ว่า เป็นมุนี.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศต่อไปนี้.

บทว่า อภฺรฺสฺมาปฺตฺติยาณฺน วา คือ ด้วยญาณอันสัมปยุตด้วย สมาบัติ ๘ มีปฐมฌานเป็นต้น. บทว่า ปญฺจาภฺยญาณาณฺน วา ด้วย ญาณในอภิญญา ๕ คือ หรือด้วยญาณ คือการรู้ชั้นรูปฌานที่อาศัยอยู่ใน ชาติก่อนเป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงห้ามแม่ทั้งสองอย่างของ ฉันทมาณพนั้น เมื่อจะทรงแสดงความเป็นมุนี จึงตรัสคาถาว่า น ทิฏฺฐิยา

ท่านผู้ฉลาดย่อมไม่กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยทิฐิว่าเป็นมุนี ดังนี้ เป็นต้น.

บัดนี้ นันทมาณพเพื่อละความสงสัยในวาทะของผู้กล่าวอยู่ว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยทิฐิ เป็นต้น จึงทูลถามว่า **เยเกจิเม** สมณพราหมณ์ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อเนกรูปเน** ค้ำยมงคลหลายชนิด คือ ค้ำยมงคลมีโกตุหลมมงคล (มงคลเกิดจากการตื่นข่าว) เป็นต้น. บทว่า **ตตฺถ ยตา จรฺนฺตา** ตำรวมแล้วประพุดอยู่ในทิฐินั้น คือ ค้ำยมงคลอยู่แล้วในทิฐิของตนนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความไม่มีความบริสุทธิ์อย่างนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๔.

นันทมาณพรับสดับว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามไม่ได้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ประสงค์จะฟังถึงผู้ที่ข้ามได้แล้ว จึงทูลถามว่า **เยเกจิเม** ดังนี้ เป็นต้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงผู้ที่ข้ามชาติชราได้ด้วยหัวข้อมา ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว แก่นันทมาณพนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๖.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นิวุตา** คือ เป็นผู้อันชาติและชราหุ้มห่อแล้ว รุ่งรัดแล้ว. บทว่า **เยสีธ** ตัดบทเป็น **เย สุ อธิ**. บทว่า **สุ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ตณฺหํ ปริญฺญา** คือ กำหนดรู้แล้วซึ่งค้นหาด้วยปริญา ๓. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว เพราะมีนัยดังกล่าวมาแล้วในบทก่อน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือ พระอรหัตด้วยประการฉะนี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 234

เมื่อจบเทศนา นั้นทมาณพอใจพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ยิ่งนัก จึงกล่าวคาถาว่า **เอตถินนุทามิ** ข้าพระองค์ยอมพอใจพระวาจา
นั้นดังนี้เป็นต้น. ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่กล่าวไว้แล้ว แม้ในนิเทศ
นี้และนิเทศก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถานันทมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๗

หมกมณวคปัญหณทเทส

ว่ด้วยปัญหของท่ณหมก

[๑๒๔] (ท่ณหมกทูลถมว่)

ในกอลอื่นก่อนแต่ศสนของพระโคตม พวกอจกรย
เหล่ณนี้พยกรณว่ เร่องนี้มีแล้วดงนี้ เร่องนี้จกมีดงนี้
ค้ทงหมดนั้นเป็นค้กล่วสื่บ ๆ ก้นม ค้ทงหมดนั้น
เป็นเครื่องยงควมตริกให้เจริญ ข้พระองค้ไมยนิตใน
ค้ณนั้น.

[๑๒๕] ค้ว่ เย ในอุเทศว่ เยเม ปุพเพ วิยาค้สู ดงนี้
ควมว่ พวริพรหมณ้และพรหมณ้อื่น ซึ่งเป็นอจกรยของพวริ-
พรหมณ้ พยกรณ้แล้ว ค้ือ บอกล่แล้ว... ประกศแล้ว ซึ่งทิกฐิของต
ควมควรของต ควมชอบใจของต ลัทธิของต อธิษศยของต
ควมประสงค้ของต เพราะระนั้น จึงชื่อว่ ในกอลอื่นก่อน... พว
อจกรยเหล่ณนี้พยกรณ้แล้ว.

ค้ว่ อติ ในอุเทศว่ อิจุจยสุมมหมโก ดงนี้ เป็นบทสนธิ
๑ล๑ ค้ว่ อติ นี้ เป็นไปตมล้ค้บบท.

ค้ว่ อยสุมม เป็นเครื่องกล่วด้วยควมรัก เป็นเครื่องกล่ว
ด้วยควมเครพ. ค้ว่ อยสุมม นี้ เป็นเครื่องกล่วเป็นไปก้บด้วย
ควมเครพและควมข้เกรง.

ค้ว่ หมโก เป็นชื่อ ๑ ล ๑ เป็นค้ร้องเรียกของพรหมณ้
เพราะระนั้น จึงชื่อว่ ท่ณหมกทูลถมว่.

[๑๒๖] คำว่า **ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม** ความว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม คือ อื่นแต่ศาสนาของพระโคตม ก่อนกว่าศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า กว่าศาสนาของพระชินเจ้า กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในกาลอื่นแต่ศาสนาของพระโคตม.

[๑๒๗] คำว่า **เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้** ความว่า ได้ยินว่า เรื่องนี้มีแล้วอย่างนี้ ได้ยินว่า เรื่องนี้จักมีอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้.

[๑๒๘] คำว่า **คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา** ความว่า คำทั้งปวงนั้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรมอันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้เฉพาะเอง โดยบอกตามที่ได้ยินกันมา บอกตามลำดับสืบ ๆ กันมา โดยอ้างตำรา โดยเหตุที่นึกเอาเอง โดยเหตุที่คาดคะเนเอาเอง ด้วยความตริกตามอาการ ด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิตของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา.

[๑๒๙] คำว่า **คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ** ความว่า คำทั้งปวงนั้นเป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ คือ เป็นเครื่องยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ เป็นเครื่องยังกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริกถึงญาติให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริกถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริกถึงเทวดาให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิบัติด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิบัติด้วยลากสักการะ และความสรรเสริญให้เจริญ

เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความปรารถนามิให้ใครดูหมิ่นให้เจริญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ.

[๓๓๐] คำว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น ความว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ ไม่เข้าถึง ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ไม่ยินดีในคำนั้น เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ในกาลอื่นก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม พวกอาจารย์
เหล่านี้พยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้
คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา คำทั้งหมดนั้น
เป็นเครื่องยังความตริกให้เจริญ ข้าพระองค์ไม่ยินดีใน
คำนั้น.

[๓๓๑] ข้าแต่พระมุณี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็น
เครื่องกำจัดตัณหา ที่บุคคลรู้แล้วเป็นผู้มีสติเที่ยวไป พึง
ข้ามตัณหาอันข่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกแก่ข้าพระ-
องค์เถิด.

[๓๓๒] พราหมณ์นั้นกล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระองค์
ในอุเทศว่า ตูวญจ เม ชมฺมมกุขาหิ ดังนี้.

คำว่า ชมฺม ในอุเทศว่า ชมฺมมกุขาหิ ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์
โปรดตรัส... โปรดทรงประกาศพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามใน
ท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์
สิ้นเชิง สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม ... แก่ข้าพระองค์.

[๓๓๓] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพ-
ตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหานิกฺขมาตํ มุนิ
คังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องกำจัดตัณหา ความว่า เป็นเครื่องปราบตัณหา
เป็นเครื่องละตัณหา เป็นเครื่องสงบตัณหา เป็นเครื่องสละคืนตัณหา
เป็นเครื่องระงับตัณหา เป็นอมตนิพพาน.

ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มุนิ ๑ ล ๑ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าล่วงแล้วซึ่งราคาภิธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเป็นดั่งว่าข้าย จึง
เป็นมุนิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระมุนิ ... เครื่องกำจัดตัณหา.

[๓๓๔] คำว่า ที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป ความว่า
บุคคลทำกรรมใดให้ทราบแล้ว คือ เทียบเคียงแล้ว พิจารณา ให้เจริญ
ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว คือ ทำให้ทราบแล้ว ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ๑ ล ๑
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป
เป็นธรรมดา.

คำว่า เป็นผู้มีสติ คือ เป็นผู้มีสติด้วยอาการ ๔ อย่าง คือเป็นผู้มี
สติเจริญสติปัญญาจนเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ๑ ล ๑ ผู้ที่ท่านกล่าวว่า
เป็นผู้มีสติ.

คำว่า เที่ยวไป คือ เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
เป็นไป รักษา เยียวยา ให้เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่บุคคล
ทราบแล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป.

[๓๓๕] ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล
ท่านกล่าวว่า ตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในอุเทศว่า ตเร โลก
วิสตติกั ตัณหาชื่อว่าวิสตติกา เพราะอรรถว่ากระไร ฯลฯ เพราะอรรถว่า
แผ่ไป ชานไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสตติกา.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก
ธาตุโลก อายตนโลก.

คำว่า พิงข้ามตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก ความว่า
พิงเป็นผู้มีสติข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ซึ่งตัณหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิงข้ามตัณหาอันชาน
ไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

**ข้าแต่พระมุณี ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็น
เครื่องกำจัดตัณหาที่บุคคลรู้แล้ว เป็นผู้มีสติเที่ยวไป พิง
ข้ามตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก แก่ข้า-
พระองค์เถิด.**

[๓๓๖] ดูก่อนหมกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาจันทรากะใน
ปิยรูปทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยินและที่ได้ทราบ (ที่รู้
แจ้ง) เป็นที่ไม่เคลื่อน.

[๓๓๗] คำว่า ทิฏฐิ ในอุเทศว่า อิธ ทิฏฐิสุตมุตฺ วิญญาเตสุ
ดังนี้ ความว่า ที่ได้เห็นด้วยจักขุ. คำว่า สุตฺ ความว่า ที่ได้ยินด้วยหู.
คำว่า มุตฺ ความว่า ที่ทราบ คือที่สุดด้วยจมูก ลิ้มด้วยลิ้น ถูกต้องด้วย

กาย. คำว่า วิญญาณคือ ที่รู้ด้วยใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า... ที่เห็น
ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ ที่รู้แจ้ง.

[๓๓๘] คำว่า **ลูกอ่อนเหมกะ...** ในปิยรูปทั้งหลาย ความว่า
สิ่งอะไรเป็นปิยรูป (เป็นที่รัก) สาดรูป (เป็นที่ยินดี) ในโลก. จักขุ โสตะ
ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก จักขุวิญญาณ โสต-
วิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ เป็น
ปิยรูปสาดรูปในโลก จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส
กายสัมผัส มโนสัมผัส เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก จักขุสัมผัสสชาเวทนา
โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กาย-
สัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก รูป-
สัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา
เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา
รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา ธรรมสัญญาเจตนา เป็นปิยรูปสาดรูปใน
โลก รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธรรม-
ตัณหา เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก
โผฏฐัพพวิตก ธรรมวิตก เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก รูปวิจารณ์ สัททวิจารณ์
คันธวิจารณ์ รสวิจารณ์ โผฏฐัพพวิจารณ์ ธรรมวิจารณ์ เป็นปิยรูปสาดรูปในโลก
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในปิยรูปทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก
พราหมณ์นั้นโดยชื่อว่าเหมกะ.

[๓๓๙] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินใน
กาม ตัณหาในกาม ความสืเนหาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความ

หลงในกาม ความชอบใจในกาม ในกามทั้งหลาย กามโสมะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิเวรณฺ์ ชื่อว่า ฉันทราคะ ในอุเทศว่า ฉนฺุทธราควินฺุทนนฺ์ ดังนี้. คำว่า เป็นที่บรรเทาฉันทราคะ ความว่า เป็นที่ละฉันทราคะ เป็นที่สงบฉันทราคะ เป็นที่สละคืนฉันทราคะ เป็นที่ระงับฉันทราคะ เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่บรรเทาฉันทราคะ.

[๓๔๐] คำว่า บทนิพพาน... ไม่เคลื่อน ความว่า บทนิพพาน คือ บทที่ต้านทาน บทที่เร้น บทที่ยึดหน่วง บทที่ไม่มีภัย. คำว่า ไม่เคลื่อน คือ เทียง ยั่งยืน มั่นคง เป็นธรรมไม่แปรปรวน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทนิพพาน... ไม่เคลื่อน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนหมะกะ บทนิพพานเป็นที่บรรเทาฉันทราคะใน
ปียรูปทั้งหลาย ที่ได้เห็น ที่ได้ยิน และได้ทราบ (ที่
รู้แจ้ง) เป็นที่ไม่เคลื่อน.

[๓๔๑] พระอรหันตจีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้น
แล้ว เป็นผู้มิตติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระ-
อรหันตจีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย
เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาอันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ใน
โลก.

[๓๔๒] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า เอตทญฺุณาย เย สตา ดังนี้
คือ อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับตัณหา ความออกจากตัณหา
เป็นเครื่องร้อยรัด.

คำว่า **รู้ทั่วถึง** ความว่า **รู้ทั่ว** คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำให้แจ่มแจ้ง คือ **รู้ทั่ว** ทราบ... ทำให้แจ่มแจ้งแล้วว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯ ล ฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป เป็นธรรมดา. คำว่า **เย** คือ พระอรหันตปัจฉิมสาวกทั้งหลาย.

คำว่า **เป็นผู้มีสติ** ความว่า **เป็นผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ** คือ มีสติเจริญสติปัญญา คือพิจารณาเห็นกายในกาย ฯ ล ฯ พระอรหันตปัจฉิมสาวกเหล่านั้นตรัสว่า **เป็นผู้มีสติ** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตปัจฉิมสาวกเหล่าใด **รู้ทั่วถึง** บทนิพพานนี้ **เป็นผู้มีสติ**.

[๓๔๓] คำว่า **มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว** ความว่า **มีธรรมอันเห็นแล้ว** คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว มีธรรมอันปรากฏแล้ว มีธรรมอันเห็นแล้ว... มีธรรมอันปรากฏแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯ ล ฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไป เป็นธรรมดา.

คำว่า **ดับแล้ว** ความว่า **ชื่อว่าดับแล้ว** เพราะเป็นผู้ยังราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯ ล ฯ อกุศลาสังขารทั้งปวงให้ดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว**.

[๓๔๔] คำว่า **เข้าไปสงบแล้ว** ในอุเทศว่า **อุปสนฺตา จ เต สทา** ดังนี้ ความว่า **ชื่อว่าเข้าไปสงบแล้ว** คือ สงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว เข้าไปสงบวิเศษแล้ว ดับแล้ว ระงับแล้ว เพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯ ล ฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นธรรมชาติ

สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว ใหม่แล้ว ดับแล้ว ปราศจากไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้เข้าไปสงบแล้ว. คำว่า เต คือ พระอรหันตจิตตาสพทั้งหลาย.

คำว่า ทุกสมัย คือ ทุกเมื่อ ในกาลทั้งปวง สิ้นกาลทั้งปวง สิ้นกาลเป็นนิตย์ กาลยังยืน เนื่อง ๆ ติดต่อกัน ไม่เจือกับเหตุอื่นสืบต่อโดยลำดับ เหมือนระลอกน้ำมิได้ว่างสืบต่อไม่ขาดสาย กาลมีประโยชน์ กาลที่ถูกต้อง กาลเป็นปุเรกัต กาลเป็นปัจฉิมกัต ยามต้น ยามกลาง ยามหลัง ข้างแรม ข้างขึ้น คราวฝน คราวหนาว คราวร้อน ตอนวัยต้น ตอนวัยกลาง ตอนวัยหลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตจิตตาสพเหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย.

[๑๔๕] ตัณหา รากะ สาราณะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าววว่า วิสัฏฐิกา ในอุเทศว่า ติณฺณฺณา โลเก วิสตุตฺติกั ดังนี้.

ตัณหา ชื่อว่า วิสัฏฐิกา ในคำว่า วิสตุตฺติกั เพราะอรรถว่ากระไร เพราะอรรถว่า ๆ ล ๆ แผ่ไป ซ่านไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสัฏฐิกา.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ชาติโลก อายตนโลก.

คำว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว...ในโลก ความว่า เป็นผู้ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ก้าวพ้น เป็นไปล่วงแล้ว ซึ่งตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาอันซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบพนิพพานนั้น
แล้ว เป็นผู้มิตติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระ-
อรหันตชีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้เข้าไปสงบแล้วทุกสมัย
เป็นผู้ข้ามแล้วซึ่งตัณหาอันข้ามไปในอารมณ์ต่าง ๆ ใน
โลก.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๆ ล ๆ พระหม่อมกะนั่งประนมอัญชติ
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกขณะนี้แล.

จบหม่อมกามาณวกปัญหานิทเทศที่ ๘

อรรถกถาหม่อมกามาณวกปัญหานิทเทศที่ ๘

พึงทราบวินิจฉัยในหม่อมกสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า เยเม ปุพฺเพ วิกฺกํสุ ในกาลก่อนพวกอาจารย์เหล่านี้
พยากรณ์แล้ว คือในกาลก่อนพาวรีพราหมณ์เป็นต้นพยากรณ์ลัทธิของตน
แก่ข้าพระองค์. บทว่า หุริ โคตมศาสนา คือ ก่อนแต่ศาสนาของพระ-
โคตม. บทว่า สพฺพพฺนตํ ตกฺกวฑฺฒนํ คือ คำทั้งหมดนั้นเป็นเครื่องยัง
ความวิตกมีกามวิตกเป็นต้นให้เจริญ.

บทว่า เย จญฺญเต ตสฺส อจฺริยา พราหมณ์พวกอื่นและอาจารย์
ของพาวรีพราหมณ์ คือพราหมณ์พวกอื่นและอาจารย์ผู้ให้พาวรีพราหมณ์
นั้นศึกษาถึงมารยาท. บทว่า เต สกํ ทิฏฺฐิ คือ อาจารย์เหล่านั้นบอกถึง
ทิฏฐิของตน ๆ. บทว่า สกํ ขนฺตี คือ ความอดทนของตน. บทว่า

สักรูจี คือ ความชอบใจของตน. บทว่า **วิตกกวทูณนํ** ยังความตริกให้เจริญ คือยังวิตกมีกามวิตกเป็นต้นให้เกิดขึ้น คือให้เป็นไปบ่อยๆ. บทว่า **สขกปฺปวทูณนํ** คือ ยังความดำริมีความดำริถึงกามเป็นต้นให้เจริญ. สองบทเหล่านั้น ท่านกล่าวรวมวิตกทั้งหมด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงกามวิตกเป็นต้น โดยสรุป จึงทรงแสดงวิตกทั้งหลาย ๕ อย่างโดยนัยมีอาทิว่า **กามวิตกกวทูณนํ** ยังกามวิตกให้เจริญ ดังนี้. บทว่า **ตณฺหณิกฺขมาตณฺ** เป็นเครื่องกำจัดตัณหา คือยังตัณหาให้พินาศ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบอกธรรมนั้นแก่หมกมาณพนั้น จึงตรัสสองคาถาว่า **อิธ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอตทญฺญาย เย สตา** พระชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงบทนิพพานนั้นแล้วเป็นผู้มีสติ คือพระชีณาสพเหล่าใดรู้เห็นแจ้งถึงบทนิพพานนั้นอันไม่จุติแล้วโดยนัยมีอาทิว่า **สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา** สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงดังนี้โดยลำดับ เป็นผู้มีสติด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้น. บทว่า **ทิจฺจธมฺมาภินิพฺพุตา** มีธรรมอันเห็นแล้วดับแล้ว คือ เชื่อว่ามีธรรมอันเห็นแล้ว เพราะเป็นผู้รู้แจ้งธรรม และเชื่อว่ามีธรรมอันเห็นแล้ว เพราะดับกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรเมื่อนี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือ พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาหมกมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๘

โตทยยมมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโตทยยะ

[๒๔๖] (ท่านโตทยยะทูลถามว่า)

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร.

[๒๔๗] คำว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่อยู่ คือ ไม่อยู่ร่วม ไม่มาอยู่ในผู้ใด.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา โตทยุย ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯ ล ฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า ายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า ายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพยำเกรง. คำว่า โตทยุย เป็นชื่อ ฯ ล ฯ เป็นคำร้องเรียกพรหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านโตทยยะทูลถามว่า.

[๒๔๘] คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า ตัณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ แก่ผู้ใด คือ ตัณหาอันผู้ใดละได้แล้วสงบแล้ว ระงับแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น. เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

[๒๔๙] คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใดข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้นแล้ว ข้ามพ้น ล่วงแล้ว ก้าวล่วงแล้ว เป็น

ไปล่วงแล้วจากความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และผู้ใดข้ามพ้นจาก
ความสงสัยได้แล้ว.

[๒๕๐] คำว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร ความว่า พราหมณ์
นั้นย่อมทูลถามวิโมกข์ว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นอย่างไร คือ มีสถานะ
เช่นไร มีประการอย่างไร มีส่วนเปรียบอย่างไร อันบุคคลนั้นพึงปรารถนา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร เพราะเหตุนี้
พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่
ผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์
ของผู้นั้นเป็นเช่นไร.

[๒๕๑] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนโตเทยยะ)

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มี
แก่ผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์
อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี.

[๒๕๒] คำว่า ยสุมี ในอุเทศว่า ยสุมี กามา น วสนติ ดังนี้
คือ ในพระอรหันตจินาสพ โดยหัวข้อว่า กามา กามี ๒ อย่าง คือ
วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้
เรียกว่ากิเลสกาม.

คำว่า ย่อมไม่มี ความว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ คือ ย่อมไม่
อยู่ร่วม ไม่มาอยู่ในผู้ใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามทั้งหลายย่อมไม่มี

อยู่ในผู้ใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้น โดยชื่อว่า โตทยยะ ในอุเทศว่า โตทยยาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า ภควา นี้ เป็น ตัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนโตทยยะ.

[๒๕๓] รูปตัณหา สัมผัสตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพ- ตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ยสุส น วิชฺชติ ดังนี้.

คำว่า ยสุส คือ แก่พระอรหันตชินาสพ.

คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ความว่า ตัณหาย่อมไม่มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์แก่ผู้ใด คือ ตัณหานั้นอันผู้ใดละแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เพลยเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่ผู้ใด.

[๒๕๔] วิจิกิฉา คือ ความสงสัยในทุกข์ ๆ ล ๆ ความที่จิต หวาด ใจสั่นเท่ เรียกว่า กถังกถา ในอุเทศว่า กถงฺกถา จ โย ตินฺนุโณ ดังนี้.

คำว่า โย คือ พระชินาสพนั้นใด.

คำว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว ความว่า ผู้ใด ข้ามแล้ว คือ ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ล่วง ก้าวล่วง เป็นไปล่วงจากความ สงสัยได้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัย ได้แล้ว.

[๒๕๕] คำว่า วิโมกข์อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี ความว่า วิโมกข์อย่างอื่นอันเป็นเครื่องให้หลุดพ้นได้ของผู้นั้นย่อมไม่มี ผู้นั้นควร

ทำกิจด้วยวิโมกข์อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิโมกข์อย่างอื่นของ
ผู้นั้นย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

กามทั้งหลายย่อมไม่มีอยู่ในผู้ใด ตัณหาย่อมไม่มีแก่
ผู้ใด และผู้ใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์
อย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี.

[๑๕๖] ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ มีปัญญาหรือมี
ความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ข้าแต่พระสักกะ
ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าผู้มีสมันตจักขุ ขอพระองค์ตรัสบอกให้แจ้งซึ่ง
ปัญญานั้น แก่ข้าพระองค์.

[๑๕๗] คำว่า ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ ความว่า
ผู้นั้นไม่มีตัณหาหรือยังมีตัณหา คือ ย่อมหวัง จามนง ยินดี ปรารถนา
รักใคร่ ชอบใจ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สกฺล คณะ
อวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ
รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอก-
โวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่
ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่.

[๑๕๘] คำว่า ผู้มีปัญญา ในอุเทศว่า ปญฺญาณวา โส อุต

ปถุญกปปี ดังนี้ ความว่า เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า **หรือมีความก่อ** (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ความว่า หรือว่า ย่อมก่อตัณหาทิฏฐิ คือ ยังตัณหาหรือทิฏฐิให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ด้วยญาณในสมวัตติ ๘ ด้วยญาณคืออภิญาญา ๕ หรือด้วยญาณอันผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้นั้นมีปัญญาหรือมีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา.

[๑๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า **สักกะ** ในคำว่า **สกุ** ในอุเทศว่า **มุณี อหิ สกุ ยถา วิขณณ** ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชจากศากยสกุล แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า **พระสักกะ**.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงชื่อว่า **พระสักกะ**.

พระองค์มีทรัพย์เหล่านี้ คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโอตตปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมัปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ ด้วยทรัพย์เป็นดังว่าแก้วหลายอย่างเหล่านั้น แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า **สักกะ**.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้อาจ อดอาจ สามารถ

ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความเป็นผู้มีขลุขลุ ขนพอง แม้เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงชื่อว่าพระสักกะ.

คำว่า **ข้าแต่พระสักกะ** ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร ความว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จัก คือ พึงรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ รู้ประจักษ์ ซึ่งมุนีได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร.

[๓๖๐] คำว่า **ดี ในอุเทศว่า ตมฺเม วียาจิกฺข สมฺนตจกฺข** ดังนี้ ความว่า ข้าพระองค์ขอลุกลาม หลลวงวน เชื้อเชิญ ขอให้ประสาท ซึ่งปัญหาใด.

คำว่า **ขอโปรดตรัสบอกให้แจ้ง** ความว่า ของตรัสบอก... ของประกาศ พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า **สมันตจักขุ** ในคำว่า **สมฺนตจกฺข** ๆ ล ๆ เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันตจักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระสมันตจักขุ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกให้แจ้งซึ่งปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่ มีปัญญาหรือมีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์จะพึงรู้จักมุนีได้อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีสมันตจักขุ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกให้แจ้งซึ่งปัญหานั้น แก่ข้าพระองค์.

[๓๖๑] ผู้ที่นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและไม่มีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ดูก่อนโตทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกาม และภพแม้อย่างนี้.

[๓๖๒] คำว่า ผู้ที่นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่ ความว่า ผู้ที่นั้นไม่มีตัณหา ไม่เป็นไปกับด้วยตัณหา คือ ไม่หวัง ไม่จ้านง ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่รักใคร่ ไม่ชอบใจ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น ฯลฯ รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ที่นั้นไม่มีความหวัง ไม่หวังอยู่.

[๓๖๓] คำว่า ผู้ที่นั้นมีปัญญา ในอุเทศว่า ปญญาณวา โส น จ ปญญกปปี ดังนี้ ความว่า ผู้ที่นั้นเป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า ไม่มีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ความว่า ผู้ที่นั้นยอมไม่ก่อซึ่งตัณหาหรือทิฏฐิ คือ ไม่ยังตัณหาหรือทิฏฐิให้เกิด ให้เกิดพร้อม ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ ด้วยญาณในสมาบัติ ๘ ด้วยญาณคืออภิญญา ๕ หรือด้วยญาณอันผิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ที่นั้นมีปัญญา ไม่มีความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา.

[๓๖๔] ญาณ ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า มุนี ในอุเทศว่า เอวมุปี โตทยเย มุนี วิชาน ดังนี้ ฯลฯ บุคคลนั้นล่วงแล้วซึ่งธรรมเป็นเครื่องข้องและตัณหาเป็นดังข้าย ย่อมเป็นมุนี.

คำว่า ดูก่อนโตทยยะ ท่านจงรู้จักมุนี ... แม้อย่างนี้ ความว่า

ดูก่อนโศเตยยะ ท่านจงรู้จัก รู้แจ้ง รู้ประจักษ์ซึ่งมุนีอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูก่อนโศเตยยะ ท่านจงรู้จักมุนี... แม้อย่างนี้.

[๓๖๕] คำว่า อภิญจนํ ในอุเทศว่า อภิญจนํ กามภเว อสตุตํ ดังนี้ ความว่า เครื่องกังวลคือราคะ เครื่องกังวลคือโทสะ เครื่องกังวลคือโมหะ เครื่องกังวลคือมานะ เครื่องกังวลคือทิฏฐิ เครื่องกังวลคือกิเลส เครื่องกังวลคือทุจริต เครื่องกังวลเหล่านี้อันมุนีใคร่ได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ มุนีนั่นตรัสว่า ไม่มีเครื่องกังวล โดยหัวข้อว่า กามา ในอุเทศว่า กามภเว ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้ เรียกว่าวัตถุกาม ฯลฯ เหล่านี้ เรียกว่ากิเลสกาม โดยอุเทศว่า ภพ ภพมี ๒ อย่าง คือ กรรมภพ ๑ ปุณภพอันมีในปฏิสนธิ ๑ ฯลฯ นี้เป็นปุณภพ อันมีในปฏิสนธิ.

คำว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ ความว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ไม่ข้อง คือ ไม่เกี่ยว ไม่เกี่ยวข้อง ไม่พัวพัน ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่ประกอบในกามและภพ มีใจอันทำให้ปราศจาก เขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกาม และภพ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ผู้นั้นไม่มี ความหวัง ไม่หวังอยู่ มีปัญญาและไม่มี

ความก่อ (ตัณหาทิฏฐิ) ด้วยปัญญา ดูก่อนโศเตยยะ
ท่านจงรู้จักมุนีผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ข้องในกามและภพ
แม้อย่างนี้.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๗ ล ๗ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบโตทยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๕

อรรถกถาโตทยยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในโตทยยสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า วิโมกฺโข ตสฺส กิทิสฺส วิโมกข์ของผู้นั้นเป็นเช่นไร โตทยยมาณพทูลถามว่า วิโมกข์ของผู้นั้นพึงปรารถนาเช่นไร. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความไม่มีวิโมกข์อื่นแก่โตทยยมาณพนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิโมกฺโข ตสฺส นاپโร คือ วิโมกข์ อย่างอื่นของผู้นั้นไม่มี. แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ความสิ้นค้นหา นั้นแลเป็นวิโมกข์ โตทยยมาณพก็ได้เข้าใจความนั้น จึงทูลถามอีกว่า นิราสโต โส อุตฺท อาสสาโน ผู้นั้นไม่มีความหวังหรือยังมีหวังอยู่.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺท ปลฺลภกฺปิ หรือมีความก่อด้วยปัญญา คือก่อค้นหาหรือทักขิด้วยญาณมีสมาบัติญาณเป็นต้น.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงบอกความนั้น แก่โตทยยมาณพนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๔.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กามภเว คือ ในกามและในภพ. บทว่า รูปเ นาสีสตี ไม่หวังในรูป คือไม่ปรารถนาในรูปารมณอันมีสมุฏฐาน ๔.

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 255

แม้ในเสียงเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ราคะนั้นเป็นเครื่องกังวล เพราะ
อรรถว่า ห่วงใย หรือเครื่องกังวลคือราคา เพราะอรรถว่า มัวเมา. แม้
ในเครื่องกังวลคือโทสะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทที่เหลือในบท
ทั้งปวงจัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือ
พระอรหัต.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุนิพพานเช่นครั้งก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาโตทยยมานวกปัญหานิทเทศที่ ๕

กัปมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านกัปปะ

[๑๖๖] (ท่านกัปปะทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้มฤตुकข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก
กรรมอันเป็นที่พึงแก้สัตว์ทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง
สงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อัน
ชราและมีจุมราชถึงรอบแล้ว อนึ่ง ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกกรรมเป็นที่พึงแก้ข้าพระองค์ ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีก
อย่างไร.

[๑๖๗] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการมาและการไป
กาลมรณะ คติ ภพแต่ภพ จุติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก ชาติ
ชราและมรณะ ท่านกล่าวว่า สระ ในอุเทศว่า มชฺเณ สรสมิ ติญฺจติ
ดังนี้.

แม้ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ แม้ที่สุดข้างปลายแห่ง
สงสารก็ไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง
ติดอยู่ น้อมใจ ไปแล้ว ในท่ามกลางสงสาร.

ที่ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้น
ชาติเท่านี้ พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่ที่สุดข้างต้นแห่ง
สงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นร้อยชาติเท่านี้ พ้น
จากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่
ปรากฏแม้อย่างนี้ วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นพันชาติเท่านี้ ... สิ้นแสนชาติ

เท่านั้น ... สิ้นโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นร้อยโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นพันโกฏิชาติ
เท่านั้น ... สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นปีเท่านั้น ... สิ้นร้อยปีเท่านั้น ... สิ้น
พันปีเท่านั้น ... สิ้นแสนปีเท่านั้น ... สิ้นโกฏิปีเท่านั้น ... สิ้นร้อยโกฏิปี
เท่านั้น ... สิ้นพันโกฏิปีเท่านั้น ... สิ้นแสนโกฏิปีเท่านั้น ... สิ้นกัปเท่านั้น ...
สิ้นร้อยกัปเท่านั้น ... สิ้นพันกัปเท่านั้น ... สิ้นแสนกัปเท่านั้น ... สิ้นโกฏิกัป
เท่านั้น ... สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านั้น ... สิ้นพันโกฏิกัปเท่านั้น ... สิ้นแสนโกฏิกัป
เท่านั้น ... พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสาร
ย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้.

สมจริงดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สงสารนี้มีที่สุดอันรู้ไม่ได้ ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีวิชาเป็นเครื่องกั้นไว้ มีตัณหาเป็น
เครื่องประกอบไว้ วณเวียนท่องเที่ยวไป เสวยความทุกข์ความพินาศเป็น
อันมากตลอดกาลนาน มากไปด้วยป่าช้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้
แหละ จึงสมควรจะเบื่อหน่าย ควรจะคลายกำหนัด ควรจะหลุดพ้นใน
สังขารทั้งปวง ดังนี้. ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้.

ที่ สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร วัฏฏะจักเป็นไป
สิ้นชาติเท่านั้น พ้นจากนั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนั้น ที่สุดข้างปลาย
แห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นร้อยชาติเท่านั้น ...
สิ้นพันชาติเท่านั้น ... สิ้นแสนชาติเท่านั้น ... สิ้นโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นร้อย
โกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นพันโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้นแสนโกฏิชาติเท่านั้น ... สิ้น
ปีเท่านั้น ... สิ้นร้อยปีเท่านั้น ... สิ้นพันปีเท่านั้น ... สิ้นแสนปีเท่านั้น ... สิ้นโกฏิ

ปีเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นแสนโกฏิปีเท่านี้ ... สิ้นกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยกัปเท่านี้ ... สิ้นพันกัปเท่านี้ ... สิ้นแสนกัปเท่านี้ ... สิ้นโกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นร้อยโกฏิกัปเท่านี้ ... สิ้นพันโกฏิกัปเท่านี้ ... วัฏฏะจักเป็นไปสิ้นแสนโกฏิกัปเท่านี้ พ้นจากนั้นจักไม่เป็นไป ย่อมไม่มีอย่างนี้ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏแม้อย่างนี้ แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างนี้.

สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน ติดอยู่ น้อมใจไปแล้ว ในท่ามกลางสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง สงสาร.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา กปฺโป ดังนี้ เป็นบทสนธิ ๑ ล ๑ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า आयสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า आयสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง. คำว่า กปฺโป เป็นชื่อ ๑ ล ๑ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านกัปปะทูลถามว่า.

[๓๖๘] คำว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่าเมื่อกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ เกิดแล้ว คือ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว. คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่าเมื่อชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย มีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว.

[๓๖๙] คำว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อันชรา ถูกต้อง ถึงรอบ ตั้งลง ประกอบแล้ว อันมัจจุราชถูกต้อง ถึงรอบ

ตั้งลง ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ชราก็เล่นตาม พยาธิก็ครอบงำ
มรณะก็ห้าห้า ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันชราและมัจจุราหถึงรอบแล้ว.

[๓๗๐] คำว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้มฤตยูทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัส**
บอกธรรมเป็นที่พึ่ง ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก... ของทรง
ประกาศซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น
ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป.

คำว่า **มาริส** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ. คำว่า **มาริส** นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและ
ความยำเกรง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มฤตยูทุกข์ ขอพระ-
องค์โปรดตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง.

[๓๗๑] พราหมณ์นั้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์ ใน
อุเทศว่า **ตวญฺจ เม ทีปมกุขาหิ** ดังนี้.

คำว่า **ของตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่ง** ความว่า ของตรัสบอก...
ของประกาศซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่
ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ข้าพระองค์.

[๓๗๒] คำว่า **ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกอย่างไร** ความว่า ทุกข์นี้พึงดับ
คือ พึงสงบ พึงถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ พึงระงับไปในภพนี้แหละ คือ
ทุกข์อันมีในปฏิสนธิไม่พึงบังเกิดอีก คือ ไม่พึงเกิด ไม่พึงเกิดพร้อม
ไม่พึงบังเกิด ในกามชาติ รูปชาติ อรูปชาติ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

สัตถุญญภาพ อสัตถุญญภาพ เนวสัตถุญญานาสัตถุญญภาพ เอกโวการภาพ จตุโว-
การภาพ ปัญจโวการภาพ ในคติใหม่ อุปบัติใหม่ ปฏิสนธิใหม่ ภาพ
สงสารหรือในวัฏฏะ ฟังดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไปในภพ
นี่แหละ อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์นี้ไม่เพียงมีอีกอย่างไร.
เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มฤตทุกข์ ขอพระองค์จงตรัสบอก
ธรรมเป็นที่ฟัง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง
สงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว
ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัส
บอกธรรมเป็นที่ฟังแก่ข้าพระองค์ ทุกข์นี้ไม่เพียงมีอีก
อย่างไร.

[๓๗๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนกับปะ)

เราจะบอกธรรมเป็นที่ฟัง แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่
ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่
มีแล้ว ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ดูก่อนกับปะ เรา
จะบอกธรรมเป็นที่ฟังแก่ท่าน.

[๓๗๔] สงสาร คือ การมา การไป ทั้งการไปและการมา
กาลมรณะ คติ ภาพแต่ภาพ จุติ อุปบัติ ความบังเกิด ความแตก
ชาติ ชราและมรณะ ท่านกล่าวว่า สาระ ในอุเทศว่า มชฺฌม สรรสูมึ
ติฏฐตฺถิ ดังนี้.

แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร ย่อมไม่ปรากฏ ฯ ล ฯ
ก็สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อมใจไปแล้ว
ในท่ามกลางสงสาร ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏอย่างไร ฯ ล ฯ
ที่สุดข้างต้นแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่อนี้ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสาร
ย่อมไม่ปรากฏอย่างไร ฯ ล ฯ ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่อนี้
อย่างนี้ แม้ที่สุดข้างต้น แม้ที่สุดข้างปลายแห่งสงสารย่อมไม่ปรากฏเมื่อนี้
อย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ ตั้งอยู่เฉพาะ พัวพัน เข้าถึง ติดอยู่ น้อม
ใจไปแล้วในท่ามกลางสงสาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลาง
สงสาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กัปปะ ใน
อุเทศว่า กปฺปาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯ ล ฯ. คำว่า ภควา
นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนกัปปะ.

[๓๓๕] ข้อนั้นว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความ
ว่า เมื่อกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะ เกิดแล้ว คือ เกิด
พร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏแล้ว.

คำว่า เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ความว่าเมื่อชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย
มรณภัย มีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัย
ใหญ่มีแล้ว.

[๓๓๖] ข้อนั้นว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว ความว่า ผู้อันชรา
ถูกต้อง ถึงรอบ ตั้งลง ประกอบแล้ว อันมัจจุถูกต้อง ถึงรอบ ตั้งลง

ประกอบแล้ว อันชาติไปตาม ชราก็เล่นตาม พยาธิก็ครอบงำ มรณะก็ห้าห้า ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสรณะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว.

[๓๗๗] ข้าว่า คุณก่อนกับปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน ความว่า เราจะบอก... จะประกาศ ซึ่งธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ธรรมเป็นที่ต้านทาน ธรรมเป็นที่ซ่อนเร้น ธรรมเป็นสรณะ ธรรมเป็นคติที่ไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า กับปะ ในอุเทศว่า กบป เต ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนกับปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้ที่ตั้งอยู่ในท่ามกลางสงสาร เมื่อห้วงกิเลสเกิดแล้ว เมื่อภัยใหญ่มีแล้ว ผู้อันชราและมัจจุถึงรอบแล้ว คุณก่อนกับปะ เราจะบอกธรรมเป็นที่พึ่งแก่ท่าน.

[๓๗๘] เราขอบอกนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุนี้เห็นว่า ธรรมเป็นที่พึ่ง.

[๓๗๙] คำว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ในอุเทศว่า อภิญญานอนาทาน ดังนี้ ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสทุจริต เป็นเครื่องกังวล อมตนิพพานะเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็น

ที่ระงับแห่งกิเลสเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล.

คำว่า ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น ความว่า ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า เครื่องถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถือมั่น.

[๑๘๐] คำว่า เป็นที่พึง ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น ความว่า เป็นที่พึง คือ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่ซ่อนเร้น เป็นสภาวะ เป็นคติที่ไป.

คำว่า ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น คือ ที่พึงอื่น คือ อย่างอื่นจากนิพพาน นั้นมิได้มี โดยที่แท้ที่พืงนั้นนั่นแหละเป็นที่พึงอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธานสูงสุด และอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่พืงนี้ไม่ใช่อย่างอื่น.

[๑๘๑] ตัณหา ราคะ สาราณะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า วานะ ในอุเทศว่า นิพพาน อิติ นํ พุรุมิ ดังนี้.

อมตนิพพานเป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็นที่ระงับแห่งตัณหาเครื่องร้อยรัด.

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ ฯลฯ บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับ.

คำว่า เราขอบอก คือ เราขอบอก... ขอประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราขอบอกนิพพานนั้น.

[๑๘๒] คำว่า เป็นที่สิ้นชราและมัจจุ ความว่า อมตนิพพาน เป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละคืน เป็นที่ระงับแห่งชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่สิ้นชราและมัจจุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราขอบอกนิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มี
ค้นหาเครื่องถ่วง ไม้ไผ่ธรรมอย่างอื่น เป็นที่สิ้นไป
แห่งขราและมัจฉานี้ที่ว่า ธรรมเป็นที่พึง.

[๑๘๓] พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว
เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันต-
ชีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไป
บำรุงมาร.

[๑๘๔] คำว่า เอตํ ในอุเทศว่า เอตทญฺเอย เย สตา ดังนี้
คือ อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесคีนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากค้นหาเครื่อง
รื้อยรัด.

คำว่า อญฺเอย คือ รู้ทั่วถึง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญ
ทำให้แจ่มแจ้ง คือ รู้ทั่วถึง ... ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
๑ ล ๑ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับ
ไปเป็นธรรมดา.

คำว่า เหล่าใด คือ พระอรหันตชีณาสพทั้งหลาย.

คำว่า เป็นผู้มีสติ ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติ
เจริญสติปัญญาน เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ๑ ล ๑ เพราะเหตุนี้
พระอรหันตชีณาสพทั้งหลายจึงตรัสว่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-
อรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้วเป็นผู้มีสติ.

[๑๘๕] คำว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว ความว่า มีธรรม

อันเห็นแล้ว คือ มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณา มีธรรมอันเจริญแล้ว มีธรรมอันแจ่มแจ้งแล้ว.

คำว่า **ดับแล้ว** ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว ระงับแล้ว เพราะเป็นผู้ดับราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลกิจสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว.

[๓๘๖] ผู้ประกอบมหาชนไว้ในบาปกรรมแล้วให้ตาย ผู้ประกอบมหาชนไว้ในธรรมคำ เป็นผู้ใหญ่ ผู้มีในสวนสุดแห่งอกุศลธรรม ผู้ไม่ปล่อยมหาชน ผู้เป็นพวกพ้องของคนประมาท ชื่อว่ามาร ในอุเทศว่า **น เต มารวสถานุกา** ดังนี้.

คำว่า **พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น** เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร ความว่า พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น ย่อมไม่เป็นไปในอำนาจมาร แม้มารก็ยังอำนาจให้เป็นไปในพระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นไม่ได้ พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้นครอบงำ ข่มขี่ ท่วมทับ กำจัด ย่ำยีซึ่งมาร พวกของมาร บ่วงมาร เบ็ดมาร เขี้ยวมาร วิสัยมาร ที่อยู่แห่งมาร โคจรแห่งมาร เครื่องผูกแห่งมาร ย่อมอยู่ ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจมาร.

[๓๘๗] คำว่า **พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร** ความว่า พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุง เทียบบำรุง บำเรอ รับใช้มาร พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้บำรุง เทียบบำรุง บำเรอ รับใช้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น ไม่ไปบำรุงมาร เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระอรหันตชีณาสพเหล่าใด รู้ทั่วถึงนิพพานนั้นแล้ว เป็นผู้มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับแล้ว พระอรหันตชีณาสพเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ไปตามอำนาจแห่งมาร ไม่ไปบำรุงมาร.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ฯ ล ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกขณะนี้แล.

จบกัปปมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๐

อรรถกถากัปปมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยใน กัปปสูตรนิตเทศนี้ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มชฺเฌ สรฺสฺมี ท่านอธิบายว่า ในสงสารอันเป็นท่ามกลาง เพราะไม่มีความปรากฏที่สุดเบื้องต้นและเบื้องปลาย. บทว่า ติฏฺฐตฺตํ คือ แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่. บทว่า ยถฺยิทํ นาปริ ติยา คือ ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกอย่างไร.

บทว่า อากมฺนิ การมา คือ การมาในที่นี้แต่เบื้องต้นและที่สุด. บทว่า คมฺนิ การไป คือ การไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้. บทว่า คมนาคมฺนิ การไปและการมา ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจทั้งสองอย่างนั้น.

บทว่า กาลัม คือ กาลมรณะ. บทว่า คติ คือ การบังเกิด. บทว่า
ภวาภโว คือ ภพแต่ภพ. บทว่า จุตติ จ คือ การเคลื่อนจากภพ. บทว่า
อุปตฺตติ จ คือ การอุบัติต่อจากการจุตติ. บทว่า นิพฺพตฺติ จ ความ
บังเกิด คือ ความปรากฏ. บทว่า เกโท จ คือ ความทำลายขั้นชั.
บทว่า ซาติ จ คือ ความเกิด. บทว่า ซรา จ คือ ความเสื่อมแห่งขั้นชั
ทั้งหลาย. บทว่า มรณญจ ความตาย คือ การสละชีวิตินทรีย์. บทว่า
ปุริมาปี โภฏฺฐิ น ปญฺญาติ ที่สุดแม้เบื้องต้นก็ไม่ปรากฏ คือ ไม่มี.
ที่สุดแม้เบื้องปลายก็เหมือนอย่างนั้น. บทว่า เอตฺตกา ซาติโย คือ สิ้น
ชาติประมาณเท่านี้. บทว่า วุฏฺฐิ วตฺติ วัฏฏะเป็นไปแล้ว คือ ความ
เป็นไปแห่งสงสารเป็นไปแล้ว. บทว่า ตโต ปริ น วตฺตติ คือ พ้นจาก
นั้นแล้วไม่เป็นไป. บทว่า เหวํ นตฺถิ คือ ไม่มีอย่างนี้. หิ ศัพฺทํ เป็น
นิบาต.

บทว่า อนมตฺตโคธํ คือ สงสารนี้มีที่สุดอันรู้ไม่ได้. บทว่า อวิชฺชา
นึวรณานํ คือ สัตว์ทั้งหลายอันอวิชชาค้นไว้. บทว่า ตณฺหาสญ-
โยชนานํ มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ คือ มีตัณหา กล่าวคือกาม
ราคะผูกพันไว้. บทว่า สนฺชาวตํ คือ วนเวียนไปบ่อย ๆ ในกามธาตุ.
บทว่า ตํสฺสํ คือ ท่องเที่ยวไปในรูปธาตุและอรุธาตุ. บทว่า ทุกฺขํ
ปจฺจนฺนฺตํ เสวยความทุกข์อันเป็นไปทางกายและทางจิต. บทว่า ติพฺพํ คือ
มาก. บทว่า พฺยสนํ คือ ไม่มี ความเจริญ พินาศ. บทว่า กญฺสีวทฺตมิตํ
คือ มากไปด้วยป่าช้า. บทว่า อลเมว คือ สมควรแท้. บทว่า สพฺพ-
สฺงฺขารสฺสุ คือ ในสังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓. บทว่า นิพฺพินฺทิตุํ เพื่อความ
เบื่อหน่าย คือ เพื่อความกระสัน. บทว่า วิรชฺชิตุํ คือ เพื่อให้เกิดความ

คล้ายกำหนด. บทว่า **วิมูจจิตฺตํ** คือ เพื่อหลุดพ้น. บทว่า **วฏฺฐํ วตฺติสฺสตี** วัฏฏะจักเป็นไป คือ วัฏฏะเป็นไปในภูมิ ๓ อันเป็นไปแล้วในสงสาร จักเป็นไปในอนาคต. บทว่า **ตโต ปรี น วตฺติสฺสตี** พ้นจากนั้นจักไม่ เป็นไป คือ ความเป็นไปในสงสารในอนาคต พ้นจากนั้นจักไม่ เป็นไป. บทว่า **ชาติภเย** คือ ภัยอาศัยชาติเกิดขึ้น แม้ในชราเป็นต้น ก็มีนัยนี้ เหมือนกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่ กัปมาณพ จึงได้ตรัสคาถาทั้งหลายต่อไป. คาถาที่ ๒ มีความได้ กล่าวไว้แล้ว.

พึงทราบความคาถาที่ ๓ ต่อไป. บทว่า **อภิญฺจนํ** ไม่มีกิเลสเครื่อง กังวล คือ ตรงกันข้ามกับกิเลสเครื่องกังวล. บทว่า **อนาทานํ** ไม่มี ตัณหาเครื่องถือมั่น คือ ตรงกันข้ามกับตัณหาเครื่องถือมั่น. อธิบายว่า เข้าไปสงบกิเลสเครื่องกังวลและตัณหาเครื่องถือมั่น. บทว่า **อนาปรี** ไม่ ใช่วิธีธรรมอย่างอื่น คือ เว้นจากธรรมที่เสมอกันเช่นกัน อย่างอื่น. อธิบาย ว่า เป็นธรรมประเสริฐที่สุด.

พึงทราบความในคาถาที่ ๔. บทว่า **น เต มารสฺส ปฏฺฐจฺจ** พระ- จินาสพเหล่านั้นไม่ไปบำรุงมาร คือ ไม่เที่ยวบำรุง บำเรอ รับใช้มาร. ชื่อว่า **มาร** เพราะประกอบมหาชนไว้ในบาปแล้วให้ตาย. ชื่อว่า **มี** ธรรมดำ เพราะเป็นผู้ประกอบในอกุศลกรรม. ชื่อว่า **ผู้เป็นใหญ่** เพราะ เป็นใหญ่ในเทวโลกทั้ง ๖. ชื่อว่า **อนุตฺต** เพราะเป็นผู้ไปสู่ที่สุดแห่ง อกุศลกรรม. ชื่อว่า **นมุจ** เพราะไม่ปล่อยมหาชน. ชื่อว่า เป็นพวกพ้อง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 269
ของคณประมาท เพราะเป็นญาติโดยเป็นที่นับถือกันของคณประมาท คือ
อยู่ปราศจากสติ. บทที่เหลือในบททั้งปวงจัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอด
คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับครั้งก่อน.

จบอรรถกถาที่ประมาณกปัญหาในทเทศที่ ๑๐

ชตุกัณณิมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านชตุกัณณิ

[๑๘๘] (ท่านชตุกัณณิทูลถามว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้แก่วักล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่า
พระองค์ไม่มีความใคร่กาม ล่วงพันห้วงกิเลส จึงมาเพื่อ
จะทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณดัง
ดวงตาอันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัส
บอกสันติบท ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จง
ตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๑๘๙] คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก่วักล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่า
พระองค์ไม่มีความใคร่กาม ความว่า ข้าพระองค์ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา
ทรงจำ เข้าไป กำหนดว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์
นั้นเป็นพระอรหันต์ ๆ ล ๆ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกล้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ทรงมี
ความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ทรงองอาจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วีระ. ให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ผู้สามารถ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า วีระ. ผู้แก่วักล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว
ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็น
ผู้ขบลูกขนพอง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นผู้แก่วักล้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเว้นแล้วจากบาปกรรมทั้งปวง
ในโลกนี้ ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความ
เพียร พระองค์ทรงมีวิริยะ มีปธาน ทรงแก้แล้วกล้า เป็น
ผู้คงที่ ท่านกล่าวว่ามีพระหฤทัยเป็นอย่างนั้น.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟัง
แล้วว่า.

โดยห้วงชื่อว่า กาม ในอุเทศว่า อกามกามิ ดังนี้ กามมี ๒ คือ
วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม ๆ ล ๆ
เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงกำหนดรู้วัตถุกาม ทรงละ
กิเลสกาม เพราะทรงกำหนดรู้วัตถุกาม เพราะทรงละกิเลสกามแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงใคร่กาม ไม่ทรงยินดีกาม ไม่ทรงติดใจกาม
ทั้งหลายว่า กามทั้งหลายประเสริฐ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่มี
กาม ออกจากกามแล้ว มีกามอันทรงสละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว
ละแล้ว สละคืนแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว มีราคะอันทรง
สละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว สละคืนแล้ว ทรงหายหิวแล้ว ดับแล้ว
เย็นแล้ว เป็นผู้เสวยสุข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่
กาม.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ชตุกถุณฺนิ ดังนี้ เป็นบท
สนธิ ๆ ล ๆ บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า **อายุสุมา** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าว
เป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า **ชตุกณฺณิ** เป็นโคตร ๆ ล ๆ เป็นคำบัญญัติเรียกของพราหมณ์
นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านชตุกัณณิทูลถามว่า.

[๓๕๐] คำว่า **ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว** ในอุเทศว่า **โอฆาติคฺค**
ปุญฺญมฺกมฺมมคฺคํ ดังนี้ ความว่า ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลส คือ ผู้ก้าวล่วง
ก้าวล่วงพร้อม เป็นไปล่วง ซึ่งห้วงกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้
ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว.

คำว่า **เพื่อจะทูลถาม** ความว่า เพื่อจะทูลถาม คือ สอบถาม
ทูลวิงวอน ทูลเชิญ ทูลให้ทรงประสาท.

คำว่า **จึงมา... พระองค์ผู้ไม่มีกาม** ความว่า ข้าพระองค์มา คือ
เป็นผู้มา เข้ามา ถึงพร้อม สماعกกับพระองค์ เพื่อจะทูลถามพระองค์
ผู้ไม่มีกาม คือ ผู้ออกแล้วจากกาม มีกามอันสละแล้ว สำรอกแล้ว
ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะอันสละ สำรอก
ปล่อย ละ สละคืนแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า... ผู้ล่วงพ้นห้วงกิเลส
แล้ว จึงมาเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม.

[๓๕๑] สันติก็ดี สันติบพก็ดี ย่อมมีโดยอาการเดียวกัน สันติบพ
นั้นนั่นแหละ เป็นอมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืน
อุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออก
จากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ชื่อว่า **สันติ** ในอุเทศว่า **สนฺติปทํ พุรุหิ**
สหาชเนตฺต ดังนี้.

สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บพนี้สงบ

บทนี้ประณีต คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด.

โดยอาการอีกอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุความสงบ เพื่อถูกต้องความสงบ เพื่อให้แจ้งความสงบ ธรรมเหล่านั้น คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัมม ๓ อริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมเหล่านี้ท่านกล่าวว่า สันติบท ขอพระองค์จงตรัสบอก... ของจงประกาศซึ่งสันติบท คือ บทที่ด้านทาน บทที่ช้อนเร้น บทที่เป็นสรวณะ บทที่ไม่มีภัย บทที่ไม่มีความเคลื่อนไหว บทอมตะ บทนิพพาน สัพพัญญุตญาณท่านกล่าวว่า ญาณเป็นดังดวงตา ในคำว่า สหายนะตตฺตํ ดังนี้ ญาณเป็นดังดวงตาและความเป็นพระชินเจ้า เกิดขึ้นแล้วแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ในขณะที่เดียวกัน ไม่ก่อน ไม่หลังกันที่ดวงไม้โพธิพฤกษ์ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า มี ญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีญาณเป็นดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบท.

[๓๕๒] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืน อุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ยถาคจฺฉิ ในอุเทศว่า ยถาคจฺฉิ ภควา พุรุหิ เมตฺตํ ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯ ล ฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ.

คำว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระองค์ ความว่า
ขอพระองค์จงตรัสบอก ฯ ล ฯ ของทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกนิพพานนั้นแก่ข้าพระ-
องค์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้แก้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่า
พระองค์ไม่มีความใคร่ในกาม ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว
จึงมาเพื่อจะทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม ข้าแต่พระองค์
ผู้มีญาณดังดวงตา อันเกิดพร้อมกับความตรัสรู้ ขอ
พระองค์จงตรัสบอกสันติบท ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้นแก่ข้าพระองค์.

[๑๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช
ทรงครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระ-
อาทิตย์อันมีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช ย่อมส่องแสง
ปกคลุมทั่วปฐพี ขอพระองค์ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่น
ดิน โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราในภพนี้ ที่
ข้าพระองค์พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญ्यानอยเถิด.

[๑๕๔] คำว่า ภควา ในอุเทศว่า ภควา หิ กามะ อภิภูยฺย อิริยติ
ดังนี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯ ล ฯ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกา-
บัญญัติ.

โดยหัวข้อว่า กาม ในคำว่า กามะ กามมี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลส-
กาม ๑ ฯ ล ฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม ฯ ล ฯ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า

กิเลสตาม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้วัตตูกาม ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม ทรงท่วมทับ ทรงกำจัด ทรงย้ายไปแล้ว ซึ่งกิเลสตาม เสด็จ เทียวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง ทรงเยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป.

[๑๕๕] พระอาทิตย์ ท่านกล่าวว่า อาทิจโจ ในอุเทศว่า อาทิจโจว ปรฐวี เตชี เตชธา ดังนี้.

ชรา ท่านกล่าวว่า ปรฐพี พระอาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วย เชช คือ รัศมี ส่องแผ่ปกคลุมครอบปรฐพี ให้ร้อน เลื่อนลอยไปใน อากาศทั่วไป กำจัดมืด ส่องแสงสว่างไปในอากาศอันว่างเป็นทางเดิน นั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีเศชคือพระญาณ ประกอบด้วยเศชคือ พระญาณ ทรงกำจัดแล้วซึ่งสมุทัยแห่งอภิสังขารทั้งปวง ๆ ล ๆ ความมืด คือกิเลส อันธการคืออวิชชา ทรงแสดงแสงสว่างคือญาณ ทรงกำหนด รู้ซึ่งวัตตูกาม ทรงละ ทรงครอบงำ ทรงปกคลุม ทรงท่วมทับ ทรง กำจัด ทรงย้าย ซึ่งกิเลสตาม ย่อมเสด็จเทียวไป ดำเนินไป รักษา บำรุง เยียวยา ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนพระ- อาทิตย์มีแสงสว่าง ประกอบด้วยเศช ย่อมส่องแสงปกคลุมทั่วปรฐพี.

[๑๕๖] คำว่า มีพระปัญญาสร้างขวางคูดแผ่นดิน... แก่ข้า- พระองค์ผู้มีปัญญาน้อย ความว่า ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย คือ มี ปัญญาทราวม มีปัญญาต่ำ ส่วนพระองค์มีพระปัญญาใหญ่ มีพระปัญญา มาก มีพระปัญญาร่าเริง มีพระปัญญาเล่น มีพระปัญญากล้าแข็ง มี พระปัญญาทำลายกิเลส.

ปรฐพี ท่านกล่าวว่า ฐริ พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญาอัน ๑. ม. ชคติ แปลว่า แผ่นดิน.

ไพบูลย์ กว้างขวาง เสมอด้วยแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระ-
ปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน ... แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อย.

[๒๕๗] คำว่า **ของจตรัสบอกธรรม** ในอุเทศว่า **อาจิข ฌมม**
ยมหิ วิชุลล ดังนี้ ความว่า ของจตรัสบอก... ของประกาศซึ่ง
พรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้ง
อรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริสุทธิสิ้นเชิง คือ สติปัญญา ๔ ๗ ล ๗
นิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจตรัส
บอกธรรม.

คำว่า **ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้** ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ คือ
พึงรู้แจ้ง พึงรู้แจ้งเฉพาะ พึงแทงตลอด พึงบรรลุ พึงถูกต้อง พึงทำ
ให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของจตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึง
ทราบได้.

[๒๕๘] คำว่า **เครื่องละชาติและชราในภพนี้** ความว่า ธรรม
เป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับ ซึ่งชาติ ชรา
และมรณะในภพนี้แล คือ อมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เครื่อง
ละชาติและชราในภพนี้ เพราะเหตุนี้ ปราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีเดช ทรงประกอบด้วยเดช
ทรงครอบงำกามทั้งหลายแล้วดำเนินไป เหมือนพระ-
อาทิตย์อันมีแสงสว่าง ประกอบด้วยเดช ย่อมส่องแสง
ปกคลุมทั่วภูมิ ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างขวางดุจ
แผ่นดิน โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติและชราใน

ภพนี้ ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญา
น้อยเถิด.

[๑๕๕] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนชตุกัณณิ)

ท่านเห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะโดยความเกษม จงกำจัด
ความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย กิเลสเครื่องกังวลที่ท่าน
ยึดไว้ ควรสลัดเสีย อย่าได้มีแก่ท่านเลย.

[๔๐๐] โดยหัวข้อว่า กามesu ในอุเทศว่า กามesu วินยเคธ
ดังนี้ กาม มี ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้
ท่านกล่าวว่าวัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม ตัณหา ราคะ
สาราคะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โภคะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความกำหนัด
ในคำว่า เคธ.

คำว่า จงกำจัดความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย ความว่า ท่าน
จงกำจัด คือ จงปราบปราม จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด ให้
ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านจงกำจัดความกำหนัดในกาม
ทั้งหลายเสีย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยโคตรว่า
ชตุกัณณิ.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเรื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา
นี้ เป็นสัจฉิกขาบัญญัติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า คุณก่อนชตุกัณณิ.

[๔๐๑] คำว่า ซึ่งเนกขัมมะ ในอุเทศว่า เนกขัมมัม ทฎฐุ เขมโต
ดังนี้ ความว่า เห็น คือ เห็นแจ้ง เทียบเคียง พิจารณา เจริญ ทำ

ให้แจ้งแล้ว ซึ่งความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่
เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม ความทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความคุ้มครองทวารใน
อินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความ
เพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘
นิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน โดยความเกษม คือ โดยเป็นที่
ต้านทาน โดยเป็นที่ซ่อนเร้น โดยเป็นสราณะ โดยเป็นที่พึ่ง โดยไม่มีภัย
โดยความไม่เคลื่อนไหว โดยความไม่ตาย โดยเป็นธรรมออกจากตัณหา
เครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะ โดยความ
เกษม.

[๔๐๒] คำว่า ที่ท่านยึดไว้ ในอุเทศว่า อุกคหิตํ นิรุตฺตํ วา
ดังนี้ ความว่า ที่ท่านยึด คือจับต้อง ถือมัน ดิดใจ น้อมใจไปด้วย
สามารถค้นหา ด้วยสามารถทิวฐิ.

คำว่า ควรสลัดเสีย ความว่า ควรสลัด คือ ควรปล่อย ควรละ
ควรบรรเทา ควรทำให้สิ้นสุด ควรให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ที่ท่านยึดไว้ ควรสลัดเสีย.

[๔๐๓] คำว่า กิเลสเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่ท่าน ความว่า
กิเลสเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิวฐิ กิเลส ทุจริต
กิเลสเครื่องกังวลนี้อย่าได้มี คือ อย่าได้ประจักษ์ อย่าได้ปรากฏ คือ
ท่านจงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น

จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องกังวล อย่าได้มีแล้วแก่ท่าน เพราะเหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ท่านเห็นแล้วซึ่งเนกขัมมะโดยความเกษม จงกำจัด
ความกำหนัดในกามทั้งหลายเสีย กิเลสเครื่องกังวลที่ท่าน
ยึดไว้ ควรสลัดเสียอย่าได้มีแก่ท่านเลย.

[๔๐๔] กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้
เหือดแห้งไป กิเลสเครื่องกังวลในภายหลัง อย่าได้มีแล้ว
แก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง
ท่านจักเป็นผู้สงบแล้วเทียวไป.

[๔๐๕] คำว่า กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาติ
นั้นให้เหือดแห้งไป ความว่า กิเลสเหล่าใดพึงเกิดขึ้นเพราะปรารถถึง
สังขารทั้งหลายในอดีตกาล ท่านจงเผากิเลสเหล่านั้นให้เหือดไป คือให้
แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ จงทำให้ไม่มีพืช จงละ จงบรรเทา จง
ทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า
กิเลสชาติใด ในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป.

อนึ่ง กรรมาสังขารส่วนอดีตเหล่าใด อันให้ผลแล้ว ท่านจงเผา
กรรมาสังขารเหล่านั้นให้เหือดไป คือ ให้แห้งไป ให้เกรียม ให้กรอบ
จงทำให้ไม่มีพืช จงละ จงบรรเทา จงทำให้สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี
แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผา
กิเลสชาตินั้นให้เหือดแห้งไป.

[๔๐๖] คำว่า **กิเลสเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน**
ความว่า กิเลสเครื่องกังวลในอนาคต ตรัสว่า กิเลสเครื่องกังวลในภายหลัง กิเลสเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต พึงเกิดขึ้นเพราะปรารถนาลังการทั้งหลายในอนาคต กิเลสเครื่องกังวลนี้ อย่าได้มีมาแล้วแก่ท่าน คือ ท่านจงอย่ายังกิเลสเครื่องกังวลนั้น ให้เกิด อย่าให้เกิดพร้อม อย่าให้บังเกิด จงละ จงบรรเทา จงทำให้ สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิเลสเครื่องกังวลใน ภายหลังอย่าได้มีแล้วแก่ท่าน.

[๔๐๗] คำว่า **ถ้าท่านจักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง**
ความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นปัจจุบัน ตรัสว่า **ท่ามกลาง** ท่านจักไม่ถือ คือ จักไม่ยึดถือ จักไม่ลูบคลำ จักไม่เพติดเพลิน จักไม่ติดใจ ซึ่งสังขารอันเป็นปัจจุบันด้วยสามารถค้นหา ด้วยสามารถ ทิฏฐิ คือจักละ จักบรรเทา จักทำให้สิ้นสุด จักให้ถึงความไม่มี ซึ่ง ความยินดี ความชอบใจ ความยึด ความถือ ความถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าท่านจักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง.

[๔๐๘] คำว่า **จักเป็นผู้สงบแล้วเที่ยวไป** ความว่า ชื่อว่า จัก เป็นผู้สงบ เข้าไปสงบ เข้าไปสงบวิเศษ ดับ ระงับ เพราะความที่ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง สงบแล้ว ถึงความสงบแล้ว สงบวิเศษ เผาเสียแล้ว ให้ดับไปแล้ว จัก เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักเป็นผู้สงบแล้วเที่ยวไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

กิเลสชาติใดในกาลก่อน ท่านจงเผากิเลสชาตินั้นให้
เหือดแห้งไป กิเลสเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแล้ว
แก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือ (รูปาทิสังขาร) ในท่ามกลาง
ท่านจักเป็นผู้สงบแล้วเที่ยวไป.

[๔๐๕] ดูก่อนพราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึง

อำนาจแห่งมัจจุ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตปัจฉิมสาวก ผู้
ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดยประการทั้งปวง.

[๔๑๐] คำว่า โดยประการทั้งปวง ในอุเทศว่า สพุพโส นาม-
รูปสุมี วิตเศรษฐ พุราหุณ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง
ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ มีส่วนไม่เหลือ.

คำว่า สพุพโส นี้ เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. อรูปชั้น ๔ ชื่อว่า
นาม มหาภูตรูป ๔ และรูปอาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูป. ตัณหา ราคะ
สाराคะ ฯ ล ฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ตรัสว่า ความกำหนัด.

คำว่า ดูก่อนพราหมณ์... ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป
โดยประการทั้งปวง ความว่า ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูป คือ
มีความกำหนัดในนามรูปไปปราศแล้ว มีความกำหนัดอันสละแล้ว สำรอก
แล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ปราศจากความยินดี คือมีความ
ยินดีไปปราศแล้ว มีความยินดีอัน สละแล้ว สำรอกแล้ว ปล่อยแล้ว
ละแล้ว สละคืนแล้ว ในนามรูป โดยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ดูก่อนพราหมณ์... ผู้ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดย
ประการทั้งปวง.

[๔๑๑] อาสวะ ในคำว่า อาสวา ในอุเทศว่า อาสวสุต น
วิษุหนฺติ ดังนี้ มี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ.

คำว่า อสุต คือ พระอรหันตจีณาสพ.

คำว่า ย่อมไม่มี คือ อาสวะเหล่านี้ย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ
ไม่ประจักษ์ แก่พระอรหันตจีณาสพเหล่านั้น คืออาสวะเหล่านี้อันพระ-
อรหันตจีณาสพนั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว ทำไม่
ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาสวะ
ทั้งหลาย... ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตจีณาสพนั้น.

[๔๑๒] คำว่า เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ ความว่า บุคคล
พึงถึงอำนาจแห่งมัจจุ พึงถึงอำนาจแห่งมรณะ หรือพึงถึงอำนาจแห่ง
พวกของมารด้วยอาสวะเหล่าใด อาสวะเหล่านั้นย่อมไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่
ปรากฏ ไม่ประจักษ์แก่พระอรหันตจีณาสพนั้น คืออาสวะเหล่านั้นอัน
พระอรหันตจีณาสพนั้นละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว
ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนพรหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึง

อำนาจแห่งมัจจุ ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตจีณาสพ ผู้

ปราศจากความกำหนัดในนามรูปโดยประการทั้งปวง.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๑ ล ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบชคฺกัณฺณิมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑

อรรถกถาชตฺกัณณิมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑

ฟังทราบวินิจฉัยในชตฺกัณณิสุตฺรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สุตฺวานหํ วิวร อกามกามิ ข้าแต่พระองค์ผู้แก้แล้วกล้า ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระองค์ไม่มีความใคร่กาม คือข้าพระองค์ได้ฟังแล้วว่าพระพุทธองค์ไม่มีความใคร่กาม เพราะไม่ประสงค์กามทั้งหลาย โดยนัยมีอาทิว่า อิติปิ โส ภควา ดังนี้. บทว่า อกามมคัม ผู้ไม่มีกาม คือข้าพระองค์มาเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ไม่มีกาม. บทว่า สหาชเนตฺต คือ ผู้มีญาณดังดวงตาอันเกิดพร้อมกับการตรัสรู้. บทว่า ยถาตจฺจํ คือ ธรรมอันแท้จริง. ชตฺกัณณิมาณพทูลวิงวอนอยู่อีกว่า ขอพระองค์จงทรงบอกแก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะว่าชตฺกัณณิมาณพควรจะทูลวิงวอนอยู่แม้พันครั้ง จะกล่าวพูดไปทำไมถึงสองครั้ง.

ความแห่งบททั้งหลายนี้ว่า อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ได้กล่าวไว้พิสดารแล้วในหนหลัง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาและจรณะ. ในบทนั้น บทว่า วิชฺชา ได้แก่วิชา ๓ บ้าง วิชา ๘ บ้าง. วิชา ๓ ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในภยภรวสุตฺร นั้นแล. วิชา ๘ ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในอัมพภุสฺสุตฺร. ในบทว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน นั้น ท่านกล่าววิชา ๘ กำหนดเอาอภิญญา ๖ พร้อมด้วยวิปัสสนาญาณและมโนยิทธิ. ฟังทราบธรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้ คือ การสำรวมในศีล ๑ ความเป็นผู้มีทวารคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค ๑ การประกอบความ

เพียร ๑ สัทธรรม ๗ รูปาวจรมาน ๔ ชื่อว่า จรณะ. เพราะพระอริยสาวกยอมเที่ยวไปสู่ทิศอันเป็นอมตะด้วยธรรม ๑๕ อย่างเหล่านี้ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่ **จรณะ**. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนมหานาม อริยสาวกในศาสนานี้เป็นผู้มีศีล. บททั้งปวงพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในมัชฌิมปิณฑาสก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วยวิชาทั้งหลายเหล่านี้ และด้วยจรณะนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า **วิชาจรณสมุปนฺโน**. ในบทนั้น การถึงพร้อมด้วยวิชา ยังพระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้บริบูรณ์ดำรงอยู่. การถึงพร้อมด้วยจรณะ ยังความเป็นผู้มีพระมหากรุณาให้บริบูรณ์ดำรงอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงทราบถึงประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ของสรรพสัตว์ เพราะพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเว้นสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ประกอบสิ่งที่เป็นประโยชน์ เพราะพระองค์มีพระมหากรุณา สมกับที่พระองค์เป็น **วิชาจรณสมุปนฺโน**. ด้วยเหตุนี้ สวากของพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติชอบ มีใช้ปฏิบัติไม่ชอบ คุณสาวกของผู้ปฏิบัติผิดในวิชาและจรณะมีการทำตนให้เร่าร้อนเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **สุคโต** เสด็จไปดีแล้ว เพราะเสด็จไปงาม เสด็จไปสู่ฐานะอันดี เสด็จไปโดยชอบ และเพราะตรัสชอบ. จริงอยู่ แม้การไปก็เรียกว่า **คต** ไปแล้ว. การเสด็จไปของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น งามบริสุทธิ์ไม่มีโทษ. ก็นั่นเพราะอะไร. เพราะอริยมรรค. ด้วยเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เสด็จไปไม่ติดขัดยังทิศอันเกษมด้วยการเสด็จไป เพราะเหตุนี้ จึงมีพระนามว่า **สุคโต** เพราะเสด็จไปงาม. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เสด็จไปสู่ฐานะอันดี คือ

อมตนิพพาน เพราะเหตุนี้ จึงมีพระนามว่า **สุคโต** เพราะเสด็จไปสู่
ฐานะอันดี. อนึ่ง พระองค์เสด็จไปแล้วโดยชอบ ไม่ทรงกลับมาหากิเลส
ที่พระองค์ทรงละได้แล้ว ด้วยมรรคนั้น ๆ. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **สุคโต** เพราะไม่กลับไปหากิเลสที่พระองค์
ละได้แล้วด้วยโศคาปัตติมรรค ๆ ล ๆ พระนามว่า **สุคโต** เพราะไม่กลับ
ไปหากิเลสที่พระองค์ละได้แล้วด้วยอหัตมรรค. หรือว่าพระองค์เสด็จไป
แล้วโดยชอบ ทรงบำเพ็ญประโยชน์สุขเท่านั้นแก่สรรพโลก ด้วยการทรง
ปฏิบัติชอบบริสุทธฺิ เพราะทรงบำเพ็ญบารมีครบ ๓๐ จำเดิมแต่บาทมูล
ของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า トラบเท่าถึงโพธิมณฑล ไม่ทรงเข้าถึงที่สุด
เหล่านี้ คือกามสุขและการทำตนให้ลำบาก อันเป็นสัสสตทิฏฐิ และ
อุจเจททิฏฐิ เสด็จไปแล้ว เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงมีพระนามว่า **สุคโต**
เพราะเสด็จไปโดยชอบ. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ดำรัส
ชอบ ตรัสพระวาจาอันสมควร ในฐานะที่เหมาะสม เพราะเหตุนี้
พระองค์จึงมีพระนามว่า **สุคโต** เพราะพระดำรัสชอบ. ยกตัวอย่างพระ-
สูตรต่อไปนี้ พระตถาคตทรงทราบวาจาใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระ-
ตถาคตจะไม่ตรัสวาจานั้น พระตถาคตทรงทราบวาจาแท้จริง แท้
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคน
อื่น พระตถาคตจะไม่ตรัสวาจาแท้นั้น อนึ่ง พระตถาคตทรงทราบวาจา
ใด จริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่
ชอบใจของคนอื่น พระตถาคตเป็นผู้รู้จักกาลในชื่อนั้น เพื่อให้แจ้ง
วาจานั้น พระตถาคตทรงทราบวาจาใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบ

ด้วยประโยชน์ แต่ว่าจានันเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจของคนอื่น พระตถาคตจะไม่ตรัสวาจาเมื่อนั้น อนึ่ง พระตถาคตทรงทราบวาจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจของคนอื่น พระตถาคตเป็นผู้รู้จักกาลในข้อนั้น เพื่อให้แจ้งวาจานั้นฉะนี้แล. พึงทราบวา พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระนามว่า สุกโต เพราะมีพระดำรัสชอบด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระนามว่า โลกวิทู เพราะทรงรู้แจ้งโลกด้วยประการทั้งปวง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงรู้ทั่วทรงแทงตลอดโลกด้วยประการทั้งปวง คือโดยสภาวะ โดยเหตุเกิด โดยดับเหตุ โดยอุบายดับเหตุ. สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่ควรรู้ควรเห็นควรถึงที่สุดโลกด้วยการไปของผู้ที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย เรายังไม่บรรลุ จะไม่กล่าวถึงที่สุดโลก การทำที่สุดทุกข์ อนึ่ง คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย เราจะไม่บัญญัติโลก เหตุเกิดโลก การดับโลก และปฏิบัติให้ถึงการดับโลก ในเพราะชากอันมีสัญญา มีใจประมาณวาหนึ่งนี้เท่านั้น.

แต่ไหนแต่ไรมาบุคคลพึงถึงที่สุดของโลกด้วยการเดินทางได้ แต่จะไม่มีการพ้นจากทุกข์ เพราะยังไม่ถึงที่สุดของโลก เพราะฉะนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้รู้แจ้งโลก ทรงมีปัญญาคถึงที่สุดโลก อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นผู้มีความสงบ ทรงรู้ที่สุดของโลก ไม่ทรงหวังโลกนี้ และโลกหน้า.

อนึ่ง โลกมี ๓ อย่าง คือสังขารโลก ๑ สัตว์โลก ๑ โอกาสโลก ๑
ในโลกทั้ง ๓ นั้น พึงทราบสังขารโลกในอาคตสถานว่า โลกหนึ่งคือสัตว์
ทั้งหลายทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร. พึงทราบสัตว์โลกในอาคตสถานว่า
โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง. พึงทราบโอกาสโลกในอาคตสถานว่า

พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังบริหารโลก แสงสว่าง
ยังหมุนไปทั่วทิศราบไค ทรายนั้นอำนาจของท่านยัง
เป็นไปในโลกนี้ตั้งพันส่วน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงรู้แม้โอกาสโลกนี้ด้วยประการทั้งปวง.
จริงดังนั้น โลก ๑ คือสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร โลก ๒ คือนาม
และรูป โลก ๓ คือเวทนา ๓ โลก ๔ คืออาหาร ๔ โลก ๕ คือ
อุปาทานขันธ ๕ โลก ๖ คืออายตนะภายใน ๖ โลก ๗ คือวิญญาณ-
ฉฐิตี ๗ โลก ๘ คือโลกธรรม ๘ โลก ๙ คือสัตตาวาส ๙ โลก ๑๐
คืออายตนะ ๑๐ โลก ๑๑ คืออายตนะ ๑๑ โลก ๑๒ คือธาตุ ๑๒ แม้
สังขารโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงทราบด้วยประการทั้งปวง. อนึ่ง
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงรู้อัชฌาสัย ทรงรู้ความประพฤติ
อันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน ทรงรู้อารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายแม้ทั้งหมด
ทรงรู้สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสเพียงดังธุลีน้อย มีกิเลสเพียงดังธุลีมาก มี
อินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการชั่ว ให้รู้ได้ง่าย ให้รู้ได้ยาก
ควรตรัสรู้ไม่ควรตรัสรู้ ฉะนั้น พระองค์ทรงรู้แจ้งแม้สัตว์โลกด้วยประการ
ทั้งปวง. แม้โอกาสโลก ก็ทรงรู้แจ้งเหมือนสัตว์โลก. จริงดังนั้น โอกาส-
โลกนั้น เป็นจักรวาลหนึ่ง โดยยาว โดยกว้าง โดยรอบ หนึ่งล้านสองแสน
สี่ร้อยห้าสิบโยชน์

๑. ม. ทวาทส สตสหัสสถานิ จตุตีส สตานิ จ ปญญาสณจ โยชนานิ แปลว่า ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์.

จักรวาลทั้งหมดมีปริมาตร สามล้านหกแสน
หนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบลโยชน์.

ในโอกาสโลกนั้น

มีแผ่นดินหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ น้ำรองแผ่นดิน
สี่แสนแปดหมื่นโยชน์ ตั้งอยู่บนลม.

ลมที่รองน้ำเมื่อนั้น

ลมพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า แก่แสนหกหมื่นโยชน์ นี่เป็น
การตั้งอยู่ของโลก.

เมื่อสัณฐาน โลกเป็นอยู่อย่างนี้

ภูเขาสีเนรุห้อยลงในห้วงน้ำใหญ่ไหลขึ้นสูงแปดหมื่น
สี่พันโยชน์. รัตนะวิจิตรนาขนิดล้วนเป็นของทิพย์
มีอยู่ที่ภูเขาสีเนรุในส่วนที่ยังลงและไหลขึ้น ตามลำดับ
ประมาณส่วนละครึ่งหนึ่ง ๆ.

ภูเขาหินล้วนเป็นภูเขาใหญ่ ๗ ลูก คือยุคนธระ อสิณ-
ธระ กรวิกะ สุกัสสะนะ เนมิณธระ วินตกะ อัศถกัณณะ
ตั้งอยู่รอบภูเขาสีเนรุ เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เทวดา
และยักษ์อาศัยอยู่.

ภูเขาหิมวันต์ ๕ ลูก สูงร้อยโยชน์ ยาวและกว้าง
สามพันโยชน์ ประดับด้วยยอดแปดหมื่นสี่พันยอด.

ภูเขาล้อมรอบโคน สามสิบลโยชน์ ความกว้าง
ของสาขาที่โคนห้าสิบลโยชน์ ตั้งอยู่โดยรอบ.

ต้นชมพูจีนเต็มแผ่ไปร้อยโยชน์ ด้วยความหนาแน่น
ของต้นชมพูนั้น จึงเรียกว่า ชมพูทวีป.

ก็ขนาดของต้นชมพูนี้เท่าใด ของต้นแคฝอยของพวกอสูร ของ ต้นจิวของพวกครุฑ ของต้นกระทุ่มในอมรโคยานทวีป ของต้นกัลปพฤกษ์ ในอุตตรกุรทวีป ของต้นชึก ในปุพพิเทหทวีป ของต้นปาริฉัตตะ ในดาวดึงส์ ก็มีขนาดเท่ากันเหมือนกัน.

ด้วยเหตุนี้โบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

ต้นแคฝอย ต้นจิว ต้นชมพู ต้นไม้ปาริฉัตตะ ของ พวกเทวดา ต้นกระทุ่ม ต้นกัลปพฤกษ์ ต้นชึกทั้ง ๗ นี้ เกิด ขึ้นด้วยสิริ. การก่อตัวขึ้นของหินจักรวาล หยั่งลงในห้วง น้ำใหญ่ ผุดขึ้นแปดหมื่นสองพันโยชน์ ล้อมโลกธาตุนั้น ทั้งหมดตั้งอยู่.

ในจักรวาลนั้น จันทมณฑล สีสิบเก้าโยชน์ สุริยมณฑล ห้าสิบโยชน์ ดาวดึงส์พิภพ หนึ่งหมื่นโยชน์ อสุรพิภพ อเวจิมหานรก และชมพูทวีปก็เหมือนกัน อมรโคยานทวีป เจ็ดพันโยชน์ ปุพพิเทหทวีป ก็เหมือนกัน อุตตรกุรทวีป แปดพันโยชน์. ในจักรวาล มหาทวีปหนึ่งๆ มีทวีปน้อย ทวีปละห้าร้อยเป็นบริวาร. จักรวาลหนึ่งทั้งหมดนั้น เป็น โลกธาตุเดียว โลกัณตริกนรก อยู่ในระหว่างโลกธาตุนั้น. ด้วยประการ ฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงรู้ ทรงรู้ทั่วถึง ทรงแทงตลอดจักรวาล อันไม่มีที่สุด โลกธาตุนั้นไม่มีที่สุด ด้วยพระพุทธานุอันไม่มีที่สุด. แม้ โอกาสโลก พระองค์ก็ทรงรู้แจ้งด้วยประการทั้งปวงอย่างนั้น. พระ- ผู้มีพระภาคเจ้า เป็น โลกวิทู เพราะทรงรู้แจ้งด้วยประการทั้งปวง ด้วย ประการฉะนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า อนุตตโร เพราะไม่มี ใคร ๆ ประเสริฐกว่าด้วยพระคุณของพระองค์ คือไม่มีผู้ยอดเยี่ยม. จริง

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงครอบงำสรรพโลก ด้วยคุณคือศีลบ้าง ด้วยคุณคือสมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีผู้เสมอ สมกับเป็นผู้ไม่มีผู้เสมอ ไม่มีผู้เปรียบ ไม่มีผู้แย้ง หาบุคคลเปรียบมิได้ ด้วยคุณคือศีลบ้าง ด้วยคุณคือสมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะบ้าง. สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ก็เรายังไม่เห็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลยิ่งกว่าตน ในพวกเทวดาในเทวโลกและมนุษย์ในโลกเลย. ฟังทราบความพิสดารต่อไป. ฟังยังอัศจรรย์ปสาทสูตรเป็นต้น และยังคงค้างหลายมีอาทิว่า อาจารย์ของเราไม่มีดังนี้ ให้พิสดารด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า **ปฐิตมมุตตาริ** เพราะทรงฝึกคนที่ควรฝึกได้. อธิบายว่า ฝึกคือแนะนำ. บทว่า **ปฐิตมม** ในบทว่า **ปฐิตมมุตตาริ** นั้น คือคนฝึกไม่ได้ เป็นคิริจมาณบุรุษก็ดี มนุษยบุรุษก็ดี อมนุษย์บุรุษก็ดี ควรฝึกได้. จริงดังนั้น แม้คิริจมาณบุรุษ เป็นต้นว่า อปถลานาคราช จูโพนธนาคราช มโหธรนาคราช อคคิลินาคราช ฐุมลีนนาคราช อารวาพนาคราช และช้างชื่อว่า ธนปาลกะ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงฝึกได้ ทำให้หมดพยศได้ และให้ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลได้. แม่มนุษยบุรุษ เป็นต้นว่า สัจจนิกคณฐบุตร อัมพัฏฐมาณพ โปกขรสาติ-พราหมณ์ โสณทัณฑพราหมณ์ กุฏทันทพราหมณ์ พระองค์ก็ทรงฝึกได้ ทำให้หมดพยศได้ และให้ตั้งอยู่ในสภาวะและศีลได้. แม่อมมนุษย์บุรุษ เป็นต้นว่า อาพวกยักษ์ สุจิโลมยักษ์ ขรโลมยักษ์ และท้าวสักกเทวราช พระองค์ก็ยังทรงฝึกได้ ทรงแนะนำด้วยอุบายเป็นเครื่องแนะนำอย่างวิจิตรได้. ในบทนี้ฟังให้พิสดารด้วยพระสูตรนี้ว่า ลูกก่อนเกิด เราแนะนำ

คนที่ควรฝึกด้วยถ้อยคำไพเราะบ้าง หยาบบ้าง ทั้งไพเราะและหยาบบ้าง
ดังนี้. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกปฐมฌานเป็นต้น แก่ผู้มีศีล
บริสุทธิ์เป็นต้น และมรรคปฏิบัติอันยิ่งแก่พระโศคาบันเป็นต้น ชื่อว่า ย่อม
ทรงฝึกแม้คนที่ฝึกแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ**
เป็นสารถีฝึกคนที่พึงฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมนี้ เป็นบทที่มีความเป็นอันเดียวกัน
นั่นเอง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกคนที่ควรฝึกได้ โดยประการ
ที่คนทั้งหลายนั่งอยู่โดยบัลลังก์เดียวกัน แล่นไปไม่ติดทิศทั้ง ๘.

บทว่า **ปหุ** คือ ผู้สามารถ. บทว่า **วิสวิ** ให้ผู้อื่นมีความเพียร
คือยังความเพียรให้เกิดในสันดานของผู้อื่น. บทว่า **อลมตฺโต** คือ มีความ
สามารถ. บทว่า **วิโรโต** คือ ทรงเว้นจากบาปทั้งปวงด้วยอริยมรรค.
ไม่มีปฏิสนธิต่อไป เพราะเว้นได้ด้วยอริยมรรค. บทว่า **นिरยทุกฺขมตฺติจฺจ**
คือ ล่วงเสียซึ่งทุกข์ในนรก เพราะไม่มีปฏิสนธิต่อไป. บทว่า **วิริยวาโส**
คือ ทรงอยู่ด้วยความเพียร. บทว่า **โส วิริยวา** พระองค์มีวิริยะ คือ
พระองค์เป็นผู้สิ้นอาสวะ ย่อมสมควรซึ่งความเป็นผู้อันบุคคลควรกล่าวว่าเป็น
วิริยวา. บทว่า **ปชานวา วิโร ตาที** มีปชานะ ทรงแก้แล้วกล้า เป็นผู้
คงที่ นี่เป็นคำยกย่องพระองค์. เพราะพระองค์ชื่อว่ามีปชานะ เพราะมี
ปชานะในมรรคและฌาน ชื่อว่าทรงแก้แล้วกล้า เพราะสามารถกำจัด
ข้าศึกคือกิเลสได้. ชื่อว่าเป็นผู้คงที่ เพราะไม่มีวิการ. บทว่า **ปวฺจฺเจเต**
ตตฺตฺตา ท่านกล่าวว่ามีพระองค์เป็นอย่างนั้น คือท่านกล่าวผู้เป็น
อย่างนั้นว่า **วิริยวา**.

บทว่า **เต กามกามิโน** ชนเหล่านั้นเป็นผู้ใคร่กาม คือปรารถนา
วัตถุกามมีรูปเป็นต้น. บทว่า **ราคราจิโน** คือ กำหนดด้วยราคะ. บทว่า

สยสยลโน คือ มีความสำคัญในรากสัญญา. บทว่า **น กาม กามติ** คือ ไม่ปรารถนาวัตถุกามมีรูปเป็นต้น. บทว่า **อกาโม** คือ เว้นจากกาม. บทว่า **นิกกาโม** คือ ออกจากกาม. บทว่า **สพฺพญฺญุตญาณ** พระพุทธเจ้า พระนามว่า **สพฺพญฺญ** เพราะทรงรู้ทางที่ควรแนะนำทั้งปวงให้ถึงความ เจริญ. ความเป็นแห่ง **สัพฺพัญญ** นั้น ชื่อว่า **สพฺพญฺญตา**. ญาณคือ ความเป็นแห่งสัพฺพัญญ ชื่อว่า **สพฺพญฺญุตญาณ**. ดวงตาชื่อสัพฺพญฺญุตญาณและความเป็นผู้ชนะ เพราะยังกิเลสทั้งหลายพร้อมด้วยวาสนา ให้แพ้แล้วชนะ เกิดขึ้นแล้วในขณะเดียวกัน ในกาลเดียวกัน ไม่ก่อน ไม่หลัง. ชื่อว่าเกิดขึ้นแล้ว เพราะถึงในเบื้องสูงจากส่วนสุดในเบื้องต้น.

บทว่า **เตช เตชสา** พระผู้มีพระภาคเจ้ามีเดช ทรงประกอบ ด้วยเดช คือทรงประกอบด้วยเดช ครอบงำด้วยเด. บทว่า **ยมหํ วิชฺฌณํ** **ชาติชราย อชิช วิปฺปหานํ** โปรดตรัสบอกกรรมเครื่องละชาติชราในภพ นี้ที่ข้าพระองค์พึงทราบได้ คือข้าพระองค์พึงทราบธรรมเป็นเครื่องละชาติ และชราในภพนี้.

บทว่า **ชคฺติ** คือ แผ่นดิน. บทว่า **สพฺพํ อากาสนคฺตํ** คือ เลื่อนลอยแผ่ไปในอากาศทั่วไป. บทว่า **ตมคฺตํ** ความมืดนั้นแล ชื่อว่า **ตมคฺตํ** คือ ไปในความมืด เหมือนไปในคูถในมูตรขณะนั้น. บทว่า **อภิวิหจฺจ** เลื่อนลอยไป คือหายไป. บทว่า **อนุชการํ วิชฺฌิตฺวา** กำจัดมืด คือทำลายความมืดอันห้ามการเกิดแห่งจักขุวิญญาณ. บทว่า **อาโลกํ** **ทสฺสยิตฺวา** คือ ส่องแสงสว่างของดวงอาทิตย์. บทว่า **อากาศ** คือ ในอากาศอันไม่รกชัฏ. บทว่า **อนุตฺตลิเก** คือ ในอากาศอันว่างเปล่า

ไม่สามารถจะขีดเขียนได้. บทว่า **คมนปถ** เป็นทางเดิน คือไปในทางเดินของพวกเขา.

บทว่า **สพฺพํ อภิสงฺขารสมุทฺถํ** สมุทฺถแห่งภิสงฺขารทั้งปวง. คือสมุทฺถแห่งกรรมทั้งสิ้น. อธิบายว่า ตัณหาทำให้เกิด. บทว่า **กิเลสทมํ อวิชฺชนุสฺสการํ วิชฺมิตฺวา** ทรงกำจัดความมืดคือกิเลส ความมืดคือ อวิชา คือทรงนำความไม่รู้อันได้แก่ความมืดคือกิเลส ความมืดคืออวิชาออกให้พินาศไป แล้วทรงแสดงแสงสว่างคือพระญาณ แสงสว่างคือปัญญา. บทว่า **วตฺตुकามํ ปริชานิตฺวา** ทรงกำหนดรู้วตฺตुकาม คือทรงรู้วตฺตुकามมีรูปเป็นต้น ด้วยญาณปริญา (กำหนดรู้ด้วยการรู้) ตริณปริญา (กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา). บทว่า **กิเลสคามํ ปหาย** ทรงละกิเลสคาม คืออันได้แก่ทำความเดือนร้อนด้วยปหานปริญา (กำหนดรู้ด้วยการละ).

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกธรรมนั้นแก่ชตุกัณณีมานพ จึงได้ตรัสคาถาต่อ ๆ ไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เนกฺขมฺมํ ทฺวญฺจ เขมโต** ท่านเห็นเนกขัมมะ โดยความเกษม คือเห็นนิพพานและปฏิบัติท่านทำให้ถึงนิพพานว่า เป็นความเกษม. บทว่า **อฺคุคฺคหิตํ** คือ กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยอำนาจแห่งทิวฐิ. บทว่า **นิริตฺตํ วา** คือ ควรสลัดเสีย. อธิบายว่า พึงปล่อยเสีย. บทว่า **มา เต วิชฺชิตฺถ** คือ อย่าได้มีแก่ท่านเลย. บทว่า **กิญฺจนํ** คือ เครื่องกังวลมีราคาเป็นต้น. กิเลสเครื่องกังวลเมื่อนั้นก็อย่าได้มีแก่ท่านเลย. บทว่า **มฺญฺจิตฺตพฺพํ** คือ ควรปล่อยเสียไม่ควรยึดถืออีก. บทว่า **ปชฺหิตพฺพํ** ควรละ คือควรเว้น. บทว่า **วิโนเขตฺตพฺพํ** ควรบรรเทา คือควรซัดไป. บทว่า **พฺยญฺตีกาตพฺพํ** ควรทำให้สิ้นสุด คือควรทำ

กิเลสเครื่องกังวลนั้นให้ปราศจากไป. บทว่า อนภาว คเมตพุพฺพิ ควรให้ถึงความไม่มีแม้แต่น้อย.

บทว่า ปุพฺพเพ กิเลสชาติในกาลก่อน คือกิเลสอันเกิดขึ้นปรารถสังขารในอดีต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเรียกชตุกัณณิมาณพว่า พุราหมณคูก่อนพราหมณ์. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับคราวก่อนนั่นเอง.

จบอรรถกถาชตุกัณณิมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑

ภัทราวธมาถวักปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านภัทราวธ

[๔๑๓] (ท่านภัทราวธทูลถามว่า)

ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ผู้ละความอาลัย ตัด
ตัณหาเสียได้ ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลินเสีย
ข้ามโอฆะแล้ว พันวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาดี
ชนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ ผู้เป็นนาคแล้ว
จักหลีกไปแต่ที่นี่.

[๔๑๔] คำว่า ผู้ละความอาลัย ในอุเทศว่า โลกขุขหิ ตณฺหจฺจิทฺติ

อเนหิ ดังนี้ ความว่า ความพอใจ ความกำหนด ความเพลิน ความ
ทะยานอยาก ความเข้าไปยึดถือด้วยตัณหา ทิฏฐิและอุปาทาน อันเป็นที่ตั้ง
เป็นที่ผูกพันและเป็นอนุสัยแห่งใจในรูปธาตุ กิเลสชาติมีความพอใจเป็น
ต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัครากขาด
แล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ทรงให้ถึงความไม่มี ไม่ให้
เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว
จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย ความพอใจ ความกำหนด ... ในเวทนาธาตุ
ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ กิเลสชาติมีความพอใจ
เป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว
ตัครากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี
ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ละความอาลัย.

รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา
ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในคำว่า ตณฺหุจฺฉิํ ดังนี้ ตัณหานั้น
อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงตัดแล้ว ตัดขาดแล้ว ตัดขาด
พร้อมแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เหาเสียแล้วด้วย
ไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า
ทรงตัดตัณหา.

ตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ
อกุศลมูล ท่านกล่าวว่ ความหวนไหว ในคำว่า ผู้ไม่มีความหวนไหว
ตัณหาอันเป็นความหวนไวนั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรง
ละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึง
ความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีความหวนไหว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่าผู้ไม่มีความหวนไหว เพราะ
พระองค์ทรงละความหวนไหวเสียแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่สะทกสะท้าน
ไม่ทรงหวน ไม่ทรงไหว ไม่พริ้ว ไม่พริ้ง แม้นในเพราะลาภ แม้นใน
เพราะความเสื่อมลาภ แม้นในเพราะยศ แม้นในเพราะความเสื่อมยศ แม้น
ในเพราะความสรรเสริญ แม้นในเพราะความนิินทา แม้นในเพราะสุข
แม้นในเพราะทุกข์ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า
ไม่มีความหวนไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ผู้ละความอาลัย
ตัดตัณหาเสียได้ ไม่มีความหวนไหว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ภทฺทราวุโธ ดังนี้ เป็นบท
สนธิ ๆ ล ๆ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า **อายุสุมา** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า **อายุสุมา** นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า **ภทฺธราวุโธ** เป็นชื่อ ๆ ล ๆ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านภทฺธราวุธะทูลถามว่า.

[๔๑๕] ตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ๆ ล ๆ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความเพลน ในอุเทศว่า **นนฺทิลุขหิ โอมติณฺณ วิมุตฺตํ** คัจฉิ ตัณหาอันเป็นความเพลนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ผู้ละความเพลนเสีย.

คำว่า **ขำมโอะมะแล้ว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขำแล้ว ซึ่งกามโอะมะ ภวโอะมะ ทิฏฐิโอะมะ อวิชาโอะมะ ทรงขำแล้ว คือ ทรงขำขึ้นแล้ว ทรงขำพ้นแล้ว ทรงก้าวล่วงแล้ว ทรงล่วงเลยไปแล้ว ซึ่งคลองแห่งสงสารทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อันพระองค์อยู่จบแล้ว มีจรรยาประพฤติแล้ว ๆ ล ๆ มิได้มีสงสารคือชาติ ชรา และมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลนเสีย ทรงขำโอะมะแล้ว.

คำว่า **พินฺวิเศษแล้ว** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระทัยพ้นแล้ว พินฺวิเศษแล้ว พินฺวิเศษดีแล้ว จากราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ๆ ล ๆ อกุศลลาภิสังขารทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงละความเพลนเสีย ทรงขำโอะมะแล้ว พินฺวิเศษแล้ว.

[๔๑๖] ความดำริ ในคำว่า กปฺป ในอุเทศว่า กปฺปญฺชหิ อภฺยาเจ สุเมธฺ ดังนี้ มี๒ อย่าง คือ ความดำริด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความดำริด้วยอำนาจทิวฏฺฐิ ๑ ๗ ๗ นี้เป็นความดำริด้วยอำนาจตัณหา ๗ ๗ ๗ นี้เป็นความดำริด้วยอำนาจทิวฏฺฐิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงละความดำริด้วยอำนาจตัณหา ทรงสลະกั้นความดำริด้วยอำนาจทิวฏฺฐิแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ชื่อว่าทรงละความดำริ เพราะพระองค์ทรงละความดำริด้วยอำนาจตัณหา เพราะพระองค์ทรงสลະกั้นความดำริด้วยอำนาจทิวฏฺฐิ.

คำว่า ขออาราธนา คือ ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลยินดี ปรารธนา รักใคร่ ชอบใจ (คำของพระองค์).

ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ๗ ๗ ๗ ความไม่หลง ความเลือกเฟิ่น ธรรม สัมมาทิวฏฺฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา ในคำว่า สุเมธฺ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาชื่อเมธานี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่ามีปัญญาดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ ขออาราธนา... ละความดำริ มีปัญญาดี.

[๔๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า เป็นนาค ในคำว่า นาคสุต ในอุเทศว่า สุตฺวาน นาคสุต อปฺนมิสุตฺนฺติ อิทฺติ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงกระทำความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค ไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค ไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนาม

ว่า นาค ๆ ล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า นาค.

ชื่อว่า **ชนทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว**
จักหลีกไปแต่ที่นี้ ความว่า ชนเป็นอันมาก ได้ยิน ได้ฟัง ศึกษา
ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งพระดำรัส คือ พระดำรัสที่เป็นทางเทศนา
อนุสนธิ ของพระองค์แล้ว จักหลีก จักเลียงไปแต่ที่นี้ คือ จักไป
สู่ทิศใหญ่และทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ชนทั้งหลายได้ฟังพระ-**
ดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกไปแต่ที่นี้ เพราะเหตุนี้
พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์ขออาราธนาพระองค์ผู้ละความอาลัย ตัด
ค้นหาเสียได้ ไม่มีความหวั่นไหว ละความเพลินเสีย
ข้ามโธมะแล้ว พันวิเศษแล้ว ละความดำริ มีปัญญาดี
ชนทั้งหลายได้ฟังคำของพระองค์ผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีก
ไปแต่ที่นี้.

[๔๑๘] **ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ชนต่าง ๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย**
ประชุมกันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์ ขอ
พระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดีแก่ชนเหล่านั้น เพราะว่า
ธรรมนั้นพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง.

[๔๑๙] **กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัตถ์ บรรพชิต**
เทวดา และมนุษย์ ชื่อว่า ชนต่างๆ ในอุเทศว่า นานาชนา ชนปเทหิ
สงฺคตา ดังนี้.

คำว่า **มาแต่ชนบททั้งหลายประชุมกันแล้ว** คือ มาแต่อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจติยะ ศาคระ ปัญจาละ อวันติ โยนะ และกัมโปชะ.

คำว่า **ประชุมกันแล้ว** คือ ถึงพร้อม มาพร้อม มาร่วมประชุมกันแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนต่าง ๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย ประชุมกันแล้ว.

[๔๒๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้กล้า จึงชื่อว่า **วีระ** ในอุเทศว่า **ตว วีร วากุญ อภิกขุขมานา** ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **วีระ** พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้องอาจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **วีระ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ผู้อื่นมีความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **วีระ** พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สามารถ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **วีระ**. พระผู้มีพระภาคเจ้าปราศจากความเป็นผู้มีขนลุกขนพอง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **วีระ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเว้นแล้วจากบาปกรรมทั้งปวง
ในโลกนี้ ล่วงเสียแล้วซึ่งทุกข์ในนรก ทรงอยู่ด้วยความ
เพียร พระองค์ทรงมีวิริยะ มีปธาน ทรงแก้สลัก
เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าวว่า พระหลุดภัยเป็นอย่างนั้น.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า... ของพระองค์.

คำว่า **หวังอยู่ซึ่งพระดำรัส** ความว่า พระดำรัส ทางแห่งพระดำรัส เทศนา อนุสนธิ ของพระองค์.

คำว่า **หวังอยู่** คือ มุ่ง หวัง ปรรณนา ยินดี ประสงค์

รักใคร่ ชอบใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า หวังอยู่
ซึ่งพระดำรัสของพระองค์.

[๔๒๑] คำว่า เถลီ ในอุเทศว่า เถลီ ตู่วิ สาธุ วิยากรโห
คังนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหิสถ์ บรรพชิต เทวดา
มนุษย์ เหล่านั้น พราหมณ์นั้นย่อมทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ตู่วิ.

คำว่า ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดี คือ ขอพระองค์ตรัสบอก
... ขอทรงประกาศด้วยดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์ทรง
พยากรณ์ด้วยดี.

[๔๒๒] คำว่า เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่าง
แท้จริง ความว่า เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบ ทรงรู้ ทรง
เทียบเคียง ทรงพิจารณา เจริญ ให้แจ่มแจ้งแล้ว อย่างแท้จริง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะว่า ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้
จริง เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า คนต่าง ๆ มาแต่ชนบททั้งหลาย
ประชุมกันแล้ว หวังอยู่ซึ่งพระดำรัสของพระองค์ ขอ
พระองค์ทรงพยากรณ์ด้วยดีแก่ชนเหล่านั้น เพราะว่า
ธรรมนั้นอันพระองค์ทรงทราบแล้วอย่างแท้จริง.

[๔๒๓] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภัทราวุระ)
หมู่สัตว์พึงนำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ทั้ง
เบื้องบน ทั้งเบื้องต่ำ หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง เพราะ
ว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปถือรูปาภิชันชใด ๆ ในโลก

มารยอมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอภิสังขาร คือกรรมนั้น
นั้นแล.

[๔๒๔] **ตัณหาในรูป** ตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ ในอุเทศว่า
อาทานตณฺหํ วินยถ สพฺพํ ดังนี้.

เหตุไร ตัณหาในรูปจึงตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ เพราะตัณหานั้น
สัตว์ทั้งหลายจึงยึดถือ เข้าไปยึดถือ ยึดไว้ จับต้อง ถือมัน ซึ่งรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร
วัฏฏะ เพราะเหตุนี้ ตัณหาในรูปจึงตรัสว่า ตัณหาเครื่องยึดถือ.

คำว่า พึงนำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ความว่า พึงนำ
เสีย ปราบเสีย ละเสีย บรรเทาเสีย พึงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งตัณหา เครื่องยึดถือทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงนำเสียซึ่ง
ตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ภัทราวุธะ ใน
อุเทศว่า ภัทราวุธาติ ภควา ดังนี้.

คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ฯลฯ คำว่า ภควา นี้
เป็นสักกิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบ
ดังนี้ว่า คุณก่อนภัทราวุธะ.

[๔๒๕] **อนาคต** ตรัสว่า เบื้องบน ในอุเทศว่า อุกฺโข อโห ติริยํ
วาปี มขฺเณ ดังนี้ อดีต ตรัสว่า เบื้องต่ำ ปัจจุบัน ตรัสว่า ชั้นกลาง
ส่วนกว้าง. กุศลธรรม ตรัสว่า เบื้องบน อกุศลธรรม ตรัสว่า เบื้องต่ำ
อัปยาคธรรม ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เทวโลก ตรัสว่า เบื้องบน
อบายโลก ตรัสว่า เบื้องต่ำ มนุษยโลก ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง.

สุขเวทนา ตรัสว่า เบื้องบน ทุกขเวทนา ตรัสว่า เบื้องต่ำ อทุกขมสุข-
เวทนา ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. อรูปธาตุ ตรัสว่า เบื้องบน กามธาตุ
ตรัสว่า เบื้องต่ำ รูปธาตุ ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เบื้องบนตั้งแต่
พื้นเท้าขึ้นไป ตรัสว่า เบื้องบน เบื้องต่ำตั้งแต่ปลายผมลงมา ตรัสว่า
เบื้องต่ำ ท่ามกลาง ตรัสว่า ชั้นกลางส่วนกว้าง. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง.

[๔๒๖] คำว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปยึดถือรูปาทิขันธใด ๆ

ในโลก ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมยึดถือ คือ เข้าไปยึดถือ ถือไว้ จับ
ต้อง ถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณใด ๆ.

คำว่า ในโลก คือ ในอบายโลก ฯลฯ อายุตนโลก เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปยึดถือรูปาทิขันธใด ๆ ในโลก.

[๔๒๗] คำว่า มารย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอภิสังขาร คือ
กรรมนั้นนั่นแล ความว่า จันทรมาร ชาติมาร อายุตนมาร คติมาร
อุปัตติมาร ปกฺกิสฺสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมาร อันมีในปกฺกิสฺสนธิ
ย่อมไปตาม คือตามไป เป็นผู้ติดตามไป ด้วยอำนาจอภิสังขารคือกรรม
นั้นนั่นแล.

คำว่า ชนุดุ คือ สัตว์ นระ มาณพ บุรุษ บุคคล ชีวชน
ชาติชน ชันตุชน อินทคุชน ผู้เกิดจากพระมनु เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
มารย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอภิสังขารคือกรรมนั้นนั่นแล เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

หมู่มสัตว์พึงนำเสียซึ่งตัณหาเครื่องยึดถือทั้งหมด ทั้ง
เบื้องบน เบื้องต่ำ หรือแม้ชั้นกลางส่วนกว้าง เพราะว่า

สัตว์ทั้งหลายย่อมเข้าไปถือรูปาทิขันธใดๆในโลก มาร
ย่อมไปตามสัตว์ด้วยอำนาจอภิสังขารคือกรรมนั้นนั่นแล.

[๔๒๘] เพราะเหตุนั้น ภิกษุรู้อยู่ เมื่อเห็นซึ่งหมู่มสัตว์นี้
ผู้ข้องอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุว่า เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาทิขันธ
เครื่องยึดถือ พึงเป็นผู้มีสติไม่เข้าไปยึดถืออะไรๆใน
โลกทั้งปวง.

[๔๒๙] คำว่า เพราะเหตุนั้น... เมื่อรู้อยู่... ไม่พึงเข้าไป
ยึดถือ ความว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนี้
เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนี้ ภิกษุเมื่อเห็นโทษนี้ในตัณหาเครื่อง
ยึดถือ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้.

คำว่า รู้อยู่ คือ รู้ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอด
เมื่อรู้ รู้ชัด รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอดว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วน
มีความดับไปเป็นธรรมดา.

คำว่า ไม่พึงเข้าไปยึดถือ คือ ไม่พึงยึดถือ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ
ไม่พึงถือไว้ ไม่พึงจับต้อง ไม่พึงถือมั่น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า เพราะเหตุนี้... เมื่อรู้อยู่ ไม่พึงเข้าไปยึดถือ.

[๔๓๐] ภิกษุผู้เป็นกัลยาณบุรุษนก็ติ ภิกษุผู้เป็นพระเสขะก็ติ ชื่อ
ว่า ภิกษุ ในอุเทศว่า ภิกษุ สโต กิณจนฺ สพฺพโลเก ดังนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ.

คำว่า **เป็นผู้มีสติ** ความว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ มีสติ เจริญสติปฏิฐานเครื่องพิจารณาเห็นกายในกาย ฯ ล ฯ ภิกษุ นั้นตรัสว่า มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ...เป็นผู้มีสติ.

คำว่า **อะไร ๆ** คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไร ๆ

คำว่า **ในโลกทั้งปวง** คือ ในอบายโลกทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง ในมนุษยโลกทั้งปวง ในชั้นโลกทั้งปวง ในอายตน์โลกทั้งปวง ในธาตุ-โลกทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ภิกษุ ...เป็นผู้มีสติ ...อะไร ๆ ในโลกทั้งปวง.

[๔๑๑] คำว่า ...**เมื่อเห็น...** ว่าติดอยู่ในรูปาภิขันธ์เครื่องยึดถือ ความว่า สัตว์เหล่าใดย่อมยึดถือ เข้าไปยึดถือ ถือไว้ จับต้อง ถืองั้น ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ สัตว์เหล่านั้นตรัสว่า ติดอยู่ในรูปาภิขันธ์เครื่องยึดถือ.

คำว่า **อิติ** เป็นบทสนธิ ฯ ล ฯ คำว่า **อิติ** นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า **เมื่อเห็น** คือ เมื่อพบ เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณาอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ...เมื่อเห็น... ว่าติดอยู่ในรูปาภิขันธ์เครื่องยึดถือ.

[๔๑๒] คำว่า **ปหิ** เป็นชื่อของสัตว์ ในอุเทศว่า **ปหิ อิมมจจุชเยเย วิสตุตฺถิ** ดังนี้.

กิลสก็ติ ชั้นก็ติ อภิสังขารก็ติ ตรัสว่า บ่วงแห่งมัจจุ ในคำว่า **มจจุชเยเย** หมูสัตว์ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ คือในบ่วงแห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ สิ่งของข้องเกี่ยวอยู่ เกี่ยวเกาะ พันอยู่ที่ตาปูดิดฝา หรือที่ไม้ฉากทณฑ์ (ท่อนไม้โอนเหมือนนางช้าง)

ฉันใด หมูสัตว์ข้อง เกี่ยวข้อง เกาะเกี่ยว พัวพัน ในบ่วงแห่งมัจจุ
คือในบ่วงแห่งมาร ในบ่วงแห่งมรณะ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ...หมูสัตว์นี้ข้องอยู่ในบ่วงมัจจุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เพราะเหตุนี้ ภิกษุรู้อยู่ เมื่อเห็นซึ่งหมูสัตว์นี้ ผู้ข้อง
อยู่ในบ่วงแห่งมัจจุว่า เป็นผู้ติดอยู่ในรูปาภิขันธ์เครื่องยึด
ถือ พึงเป็นผู้มีสติไม่เข้าไปยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งปวง.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๓ ล ๓ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบภัทราวุธมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๒

อรรถกถาภัทราวุธมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๒

พึงทราบวินิจฉัยในภัทราวุธสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า โอกฤษหํ คือ ละความอาลัย. บทว่า ตณฺหจฺฉิํ คือ
ตัดหมู่ค้นหาเสียได้. บทว่า อนนฺหิ ไม่มีควมห่วงไหว คือ ไม่ห่วงไหว
ในโลกธรรม. บทว่า นนฺทิลฺลฺลหํ ละความเพลน คือละความปรารถนารูป
มีรูปในอนาคตเป็นต้น. จริงอยู่ ตัดหาอย่างเดียวกันเท่านั้นท่านกล่าวไว้ใน
ที่นี่โดยประการต่างๆ ด้วยอำนาจแห่งความชื่นชอบ. บทว่า กปฺปญฺจหํ
คือ ละความคำริ ๒ อย่าง. บทว่า อภฺยฺยาเจ คือ ข้าพระองค์วิงวอน
เป็นอย่างยิ่ง. บทว่า สุตฺตฺวาน นาคสุตฺต อปฺนมิสฺสฺสนฺติ อโตะ ชน

ทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระผู้เป็นนาคแล้ว จักหลีกเลี่ยงไปแต่ที่นี่ อธิบายว่า ชนเป็นอันมากได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้เป็นนาคผู้มีพระภาคเจ้า จักหลีกเลี่ยงไปจากปาสาณกเจดีย์นี้. บทว่า เย อุปายุปาทานา คือ ความเข้าไปยึดถือด้วยตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า เจตโส อธิฏฐานา คือ ตั้งไว้ในใจ. บทว่า อภินิวसानุสยา เป็นที่ผูกพันและเป็นอนุสัย คือเป็นที่ตั้งไว้แล้วมานอนเนื่องอยู่ในสันดาน.

บทว่า ชนปเทหิ สงฺกตา คือ มาแต่ชนบททั้งหลายมีอังคะเป็นต้น ประชุมกันในที่นี้. บทว่า วิทยาโรหิ คือ ขอพระองค์ทรงแสดงธรรม. บทว่า สงฺกตา คือ ชนทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นมีความเป็นอันเดียวกัน. บทว่า สมากตา คือ มาจากชนทั้งหลาย มีประการดังกล่าวแล้ว. บทว่า สโมหิตา คือ มารวมกัน. บทว่า สนฺนิปตฺตา ประชุมกัน. คือไม่แยกจากกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมโดยอนุโลมตามอรรถาक्षยของภัทราวุธมาณพนั้น จึงได้ตรัสคาถาต่อ ๆ ไป.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อาทานคณฺหิ ตัณหาเครื่องยึดถือ คือตัณหาเครื่องยึดถือ คือยึดถือรูปเป็นต้น. อธิบายว่า ยึดถือมันด้วยตัณหา. บทว่า ยํ ยํ หิ โลกสุมี อุปาทิยฺหฺติ คือ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายยึดถือบรรดาอุปาทานขันธเป็นต้นเหล่านั้น อุปาทานขันธใดๆ ในโลก. บทว่า เตเนว มาโร อนฺเวติ ชนฺตุ มาย่อมไปตามสัตว์ด้วยอภิสังขารคือกรรมนั่นเอง คือมารยอมไปตามสัตว์นั้นในขณะที่ปฏิสนธิด้วยอภิสังขาร คือกรรมอันเกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยนั้นนั่นเอง.

บทว่า ตสฺมา ปชานํ เพราะเหตุนั้น ภิกษุรู้อยู่ คือเพราะเหตุนี้

ภิกษุรู้ซึ่งโทษนั้นหรือสังขารทั้งหลาย ด้วยอำนาจความเป็นของไม่เที่ยง
เป็นต้น. บทว่า อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน ปชฺ อิมํ มจฺจุเชยฺเย

วิสตุตฺติ เมื่อเห็นหมู่มัตถ์นี้ผู้ชั่งอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุว่า เป็นผู้ติดอยู่ใน
รูปาทิขันธเครื่องยึดถือ คือเมื่อเห็นหมู่มัตถ์นี้ผู้ชั่งอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุใน
สรรพโลกว่า เป็นผู้ชั่งอยู่ในรูปเป็นต้นเครื่องยึดถือ ด้วยอรรถว่า ควร
ยึดถือ หรือเห็นอยู่ซึ่งบุคคลผู้ชั่งอยู่ในรูปาทิขันธเครื่องยึดถือ คือการ
ยึดมั่นถือมั่น และหมู่มัตถ์ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งมาร เพื่อถือเอารูปาทิขันธ
เครื่องยึดถือว่า สามารถล่วงพ้นจากบ่วงมัจจุได้ พึงเป็นผู้มีสติ ไม่เข้าไป
ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งปวง. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอด
คือพระอรหัต และเมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นเดียวกับที่กล่าว
แล้วในคราวก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาทรวุทธมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๒

อุทฺทมาถวภัญญานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านอุทฺทยะ

[๔๓๓] (ท่านอุทฺทยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้มีฌาน ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณกเจดีย์) ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ (อรหัตวิโมกข์) อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา.

[๔๓๔] คำว่า ผู้มีฌาน ในอุเทศว่า ฌายี วิรชมาสินฺ คังนี้

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีฌานแม้ด้วยปฐมฌาน แม้ด้วยทุติยฌาน แม้ด้วยตติยฌาน แม้ด้วยจตุตถฌาน แม้ด้วยฌานอันมีวิตกวิจารณ์ แม้ด้วยฌาน (ทุติยฌานในปัญจกนัย) สักว่าไม่มีวิตกแต่มีวิจารณ์ แม้ด้วยฌานอันไม่มีวิตกวิจารณ์ แม้ด้วยฌานมีปีติ แม้ด้วยฌานอันไม่มีปีติ แม้ด้วยฌานอันประกอบด้วยสุข แม้ด้วยฌานอันประกอบด้วยอุเบกขา แม้ด้วยฌานอันเป็นสุญญตะ แม้ด้วยฌานอันเป็นอนิมิตตะ แม้ด้วยฌานอันเป็นอัปปณิหิตะ แม้ด้วยฌานอันเป็นโลกิยะ แม้ด้วยฌานอันเป็นโลกุตระ ทรงยินดีในฌาน ทรงชวนชวนซึ่งความเป็นผู้เดียว หนักอยู่ในอรหัตผล ซึ่งเป็นประโยชน์ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีฌาน.

คำว่า ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลากิสังขารทั้งปวง เป็นตั้งฐลี กิเลสตั้งฐลี เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว

ทำไมให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ผู้ไม่มีฐิติ ปราศจากฐิติ ไปปราศแล้วจากฐิติ ละฐิติเสียแล้ว พ้นขาดแล้ว จากฐิติ.

ราคะเป็นฐิติ แต่ท่านมิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐิติ คำว่า ฐิติ นี้ เป็นชื่อของราคะ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระจักขุทรงละฐิตินั้นแล้ว เพราะเหตุนั้น พระพุทธชินะ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีฐิติไปปราศแล้ว.

โทสะเป็นฐิติ แต่ท่านมิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐิติ คำว่า ฐิติ นี้ เป็นชื่อของโทสะ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุทรงละฐิตินั้นแล้ว เพราะเหตุนั้น พระพุทธชินะ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีฐิติไปปราศแล้ว.

โมหะเป็นฐิติ แต่ท่านมิได้กล่าวละเองว่าเป็นฐิติ คำว่า ฐิติ นี้ เป็นชื่อของโมหะ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุทรงละฐิตินั้นแล้ว เพราะเหตุนั้น พระพุทธชินะ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้ไม่มีฐิติไปปราศแล้ว.

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกิเลสดังฐิติ คำว่า ผู้ประทับอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่.

เชิญดูพระมุนิผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับอยู่ที่ภูเขาสาวกทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชา เป็นผู้ละมัจจุเสีย นั่งห้อมล้อมอยู่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ประทับอยู่เมื่อนี้.

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่าประทับอยู่ เพราะพระองค์ทรงระงับความขวนขวาย (ด้วยกิเลส) ทั้งปวงแล้ว มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ พระองค์อยู่จบแล้ว มีจรรยาประพฤติแล้ว ๆ ล ฯ ไม่มีสงสารคือ ชาติ ชรา และมรณะ มิได้มีภพใหม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ประทับอยู่ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ผู้มีมาน ไม่มีกิเลสดังรูปีประทับอยู่.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา อุตฺโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ ๆ ล ฯ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า ายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ. คำว่า ายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความเคารพและความยำเกรง.

คำว่า อุตฺโย เป็นชื่อ ๆ ล ฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอุททะทุลถามว่า.

[๔๓๕] คำว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ความว่า กิจคือ กรรมที่ควรทำและกรรมไม่ควรทำ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทรงทำไม่ให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว.

ทิฏฐิเป็นเครื่องตกไปรอบ ย่อมไม่มีแก่ภิกษุใด ผู้มีกระแสนัดขาดแล้ว ละแล้วซึ่งกิจที่ควรทำและกิจที่ไม่ควรทำ ความร่ำร้อนย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว.

อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ ชื่อว่า อาสวะ ในคำว่า อนาสวํ อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตักรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ.

[๔๗๖] คำว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงฝั่งแห่งอกิญญา ถึงฝั่งแห่งปริญญา ถึงฝั่งแห่งปหานะ ถึงฝั่งแห่งภาวณา ถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ถึงฝั่งแห่งสมาบัติแห่งธรรมทั้งปวง คือทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งความกำหนดรู้ซึ่งทุกข์ทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการละกิเลสทั้งปวง ถึงฝั่งแห่งการเจริญมรรค ๔ ถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ถึงฝั่งแห่งการเข้าสมาบัติทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงถึงความชำนาญและความสำเร็จใน อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา อริยวิมุตติ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จไปสู่ฝั่ง ทรงถึงฝั่งแล้ว เสด็จไปสู่ส่วนสุด ทรงถึงส่วนสุดแล้ว เสด็จไปสู่ที่สุด ทรงถึงที่สุดแล้ว เสด็จไปสู่ส่วนสุดรอบ ทรงถึงส่วนสุดรอบแล้ว เสด็จไปสู่ที่จบ ทรงถึงที่จบแล้ว เสด็จไปสู่ที่ด้านทาน ทรงถึงที่ด้านทานแล้ว เสด็จไปสู่ที่เร้น ทรงถึงที่เร้นแล้ว เสด็จไปสู่จรรยา ทรงถึงจรรยาแล้ว เสด็จไปสู่ที่ไม่มีภัย ทรงถึงที่ไม่มีภัยแล้ว เสด็จไปสู่ที่ไม่เคลื่อน ทรงถึงที่ไม่เคลื่อนแล้ว เสด็จไปสู่อมตะ ทรงถึงอมตะแล้ว เสด็จไปสู่ นิพพาน ทรงถึงนิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจรรยาทรงประพฤติกแล้ว ๆ ล ๆ มิได้มีตงสาร คือชาติ

ชรา และมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรม
ทั้งปวง.

[๔๓๗] คำว่า **ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า**
ความว่า พวกข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า คือเป็นผู้จะ
ทูลถามปัญหา มาเฝ้าแล้ว เป็นผู้ใคร่ฟังปัญหามาเฝ้าแล้ว แม้ด้วยเหตุ
อย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า.

อีกอย่างหนึ่ง ความมา ความมุ่งมา ความมาเฝ้า ของพวกข้า-
พระองค์ผู้มีความต้องการด้วยปัญหา คือต้องการจะทูลถามปัญหา ใคร่ฟัง
ปัญหา มีอยู่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการ
ด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า.

อีกอย่างหนึ่ง ความมาแห่งปัญหาของพระองค์มีอยู่ ทั้งพระองค์มี
ความเป็นผู้องอาจ ให้ผู้อื่นมีความเพียร สามารถ เพื่อจะตรัสถาม ตรัส
บอก ทรงแก้ ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ทรงเฉลยกับข้าพระองค์ได้ แม้
ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึง
มาเฝ้า.

[๔๓๘] **อรหัตวิโมกข์** ท่านกล่าวว่า **อัญญาวิโมกข์** ในอุเทศว่า
อัญญาวิโมกข์ **สัมปุริ** ดังนี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก คือของ
บอก... ของทรงประกาศซึ่งอรหัตวิโมกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์.

[๔๓๙] คำว่า **ทำลายอวิชา** คือ ทูบ ต่อย ทำลาย ละ สงบ
สละคืน ระงับ ซึ่งอวิชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ทำลายอวิชา เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้าพระ-
องค์ผู้มีฌาน ไม่มีกิเลสตั้งฐลี ประทับอยู่ (ที่ป่าสาณก-
เจดีย์) ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกษ์
(อรหัตวิโมกษ์) อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา.

[๔๔๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูก่อนอุทยะ)

เราขอบอกอัญญาวิโมกษ์ เป็นเครื่องละซึ่งกามฉันทะ
และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็น
เครื่องกันความรำคาญ.

[๔๔๑] ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลินใน
กาม ความอยากในกาม ความตีเเนาในกาม ความกระหายในกาม
ความเร่าร้อนในเพราะกาม ความหลงในกาม ความติดใจในกาม ในกาม
ทั้งหลาย กามโอะฆะ กามโยคะ กามุปาทาน กามฉันทนิวรรณ์ ชื่อว่า
ฉันทะ ในอุเทศว่า ปหานํ กามฉนฺทานํ ดังนี้.

คำว่า ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ ความว่า ธรรมเป็นเครื่อง
ละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับกามฉันทะทั้งหลาย เป็น
อมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเป็นเครื่องละกามฉันทะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพรหมณ์นั้นโดยชื่อว่า อุทยะ ใน
อุเทศว่า อุทยาติ ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดย
เคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนอุทยะ.

[๔๔๒] ความไม่เข้มแข็งในทางใจ เจตสิกทุกข์ ความเสวยอารมณ์ เป็นทุกข์ไม่เข้มแข็ง เกิดจากสัมผัสทางใจ ทุกขเวทนาอันไม่เข้มแข็ง เกิดจากสัมผัสทางใจ ชื่อว่า โทมนัส ในอุเทศว่า โทมนสถาน จูภยฺ ดังนี้.

คำว่า และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง ความว่า ธรรมเป็นเครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับซึ่งกามฉันทะและโทมนัสทั้งสองประการ เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า และโทมนัสทั้งสองอย่าง.

[๔๔๓] ความที่จิตไม่ควร ความที่จิตไม่สมควรแก่การงาน ความท้อ ความถอย ความกลับ ความหดหู่ กิริยาที่หดหู่ ความเป็นผู้หดหู่ ชื่อว่า ถีนะ ในอุเทศว่า ถีนสุส จ ปนฺทนํ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง ความว่า เป็นเครื่องบรรเทา เครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับ ความง่วง เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง.

[๔๔๔] ความรำคาญมือ ความรำคาญเท้า ความรำคาญมือและเท้า ความรำคาญในสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควร ความสำคัญในสิ่งนี้มีโทษว่าไม่มีโทษ ความสำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ ความคะนอง กิริยาที่รำคาญ ความเป็นผู้รำคาญ ความเดือนร้อนแห่งจิต ความขัดใจเห็นปานนี้ ๆ ท่านเรียกว่า กุกกัจจะ ในคำว่า กุกกัจจัน ในอุเทศว่า กุกกัจจัน นิวารณํ ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญเป็นความเดือนร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือเพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑ ความรำคาญอันเป็นความเดือนร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ

ย่อมเกิดขึ้นด้วยเพราะกระทำ ๑ เพราะไม่กระทำ ๑ อย่างไร ความรำคาญอันเป็นความเดือนร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราทำกายทุจริต เราไม่ได้ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต เราไม่ได้ทำวจีสุจริต เราทำมโนทุจริต เราไม่ได้ทำมโนสุจริต เราทำปาณาติบาต เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากปาณาติบาต เราทำอทินนาทาน เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากอทินนาทาน เราทำกาเมสุมิจฉาจาร เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณวจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากปิสุณวจา เราทำผรุสวจา เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากผรุสวจา เราทำสัมผัปปลาปะ เราไม่ได้ทำความงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิชฌา เราไม่ทำอภิชฌา เราทำพยาบาท เราไม่ได้ทำพยาบาท เราทำมิจฉาทิฎฐิ เราไม่ได้ทำสัมมาทิฎฐิ ความรำคาญอันเป็นความเดือนร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกระทำและไม่กระทำอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ความรำคาญอันเป็นความเดือนร้อนแห่งจิต เป็นความขัดใจ ย่อมเกิดขึ้นว่า เราไม่ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย เราไม่ได้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เราไม่รู้จักประมาณในโภชนะ เราไม่ได้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรเครื่องตั้งอยู่ เราไม่ได้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติสัมปชัญญะ เราไม่ได้เจริญสติปัญญา ๔ เราไม่ได้เจริญสัมมัปปธาน ๔ เราไม่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ เราไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ เราไม่ได้เจริญพละ ๕ เราไม่ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราไม่ได้เจริญมรรคมืองค์ ๘ เราไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ เราไม่ได้ละสมุทัย เราไม่ได้เจริญมรรค เราไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ.

คำว่า เป็นเครื่องกันความรำคาญ ความว่า เป็นเครื่องปิด คือ เป็นเครื่องกัน เครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสละคืน เครื่องระงับความรำคาญทั้งหลาย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นเครื่องกันความรำคาญ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องละซึ่งกาม-
ฉันทะ และโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความ
ง่วง เป็นเครื่องกันความรำคาญ.

[๔๔๕] เราขอบอกอัญญาวิโมกข์ อันมีอุเบกขาและสติ
หมดจดดี มีความตริกประกอบด้วยธรรม เล่นไปข้าง
หน้า เป็นเครื่องทำลายอวิชชา.

[๔๔๖] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพิกเฉย ความสงบ
แห่งจิต ความที่จิตเลื่อมใส ความที่จิตเป็นกลางด้วยจตุตถฌาน ชื่อว่า
อุเบกขา ในอุเทศว่า อุเปกขาสติสัมมุตติ ดังนี้ ความระลึก ความตาม
ระลึก ๆ ล ๆ ความระลึกชอบ เพราะปรารถถึงอุเบกขาในจตุตถฌาน
ชื่อว่า สติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อุเบกขาและสติ.

คำว่า หมดจดดี ความว่า อุเบกขาและสติในจตุตถฌานเป็นความ
หมดจด หมดจดดี ขาวรอบ ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน ปราศจากอุปกิเลส
อ่อนควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้น จึงชื่อ
ว่า มีอุเบกขาและสติหมดจดดี.

[๔๔๗] ความดำริชอบ ตรัสว่า ความตริกประกอบด้วยธรรม
ในคำว่า ธรรมตฤกปุเรชว ดังนี้ ความตริกประกอบด้วยธรรมนั้น มีใน

เบื้องต้น มีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้
ดังนี้จึงชื่อว่า มีความตริกประกอบด้วยกรรมแล่นไปข้างหน้า.

อีกอย่างหนึ่ง สัมมาทิฏฐิ ตรัสว่า ความตริกประกอบด้วยกรรม
สัมมาทิฏฐินั้น มีในเบื้องต้น มีข้างหน้า เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์
แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า มีความตริกประกอบด้วยกรรมแล่นไป
ข้างหน้า.

อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาในกาลเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมรรค ๔ ตรัส
ว่า ความตริกประกอบด้วยกรรม วิปัสสนานั้น มีในเบื้องต้น มีข้างหน้า
เป็นประธานแห่งอัญญาวิโมกข์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า มี
ความตริกประกอบด้วยกรรมแล่นไปข้างหน้า.

[๔๔๘] อรหัตวิโมกข์ ตรัสว่า อัญญาวิโมกข์ ในอุเทศว่า อัญญา-
วิโมกข์ อัมภุมิ ดังนี้ เราขอบอก... ขอประกาศซึ่งอรหัตวิโมกข์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เราขอบอกอัญญาวิโมกข์.

[๔๔๙] ความไม่รู้ในทุกข์ ๆ ล ๆ อวิชาเป็นดังลิมสลัก ความ
หลง อกุศลมูล ชื่อว่า อวิชา ในอุเทศว่า อวิชา ย ปเภทน์ ดังนี้.

คำว่า เป็นเครื่องทำลายอวิชา ความว่า เป็นเครื่องทุบ ต่อย
เครื่องทำลาย เครื่องละ เครื่องสงบ เครื่องสลัดคืน เครื่องระงับ ซึ่ง
อวิชา เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่องทำลาย
อวิชา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

เราขอบอกอัญญาวิโมกข์อันมีอุเบกขาและสติ หมด

จตตี มีความตริกประกอบด้วยกรรมแล่นไปข้างหน้า
เป็นเครื่องทำลายอวิชา.

[๔๕๐] โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเล่าเป็น
เครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น พระองค์ตรัสว่า นิพพาน
เพราะละอะไรเสียได้.

[๔๕๑] คำว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ ความว่า อะไร
เป็นเครื่องประกอบ เครื่องคล้องไว้ เครื่องผูก เครื่องพัวพัน เครื่อง
มัวหมอง ของโลก โลกอันอะไรประกอบไว้ ประกอบทั่ว เหนียวรั้ง
ยึดไว้ คล้องไว้ เกี่ยวไว้ พัวพันไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมีอะไร
เป็นเครื่องประกอบไว้.

[๔๕๒] คำว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น ความ
ว่า อะไรเป็นเครื่องสัญจร เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ของโลกนั้น โลก
ย่อมสัญจรไป เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ด้วยอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อะไรเล่าเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น.

[๔๕๓] คำว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้
ความว่า พระองค์ย่อมตรัส ย่อมบอก ย่อมเล่า ย่อมกล่าว แสดง
บัญญัติว่า นิพพาน เพราะละ สงบ สละคืน ระงับ อะไรเสียได้ เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะละอะไรเสียได้ เพราะ
เหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่

โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเล่าเป็นเครื่อง
เที่ยวไปของโลกนั้น พระองค์ตรัสว่า นิพพาน เพราะ
ละอะไรเสียได้.

[๔๕๔] โลกมีความเพลिनเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตก เป็น

**เครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะ
ละตัณหาเสียได้.**

[๔๕๕] ตัณหา รากะ สาราณะ ฯลฯ อภิขณา โลภะ อกุศล-
มูล ตรัสว่า ความเพลิน ในอุเทศว่า **นหุทิสญฺโฆ โลกํ** ดังนี้
ความเพลินเป็นเครื่องประกอบ เครื่องคล้องไว้ เครื่องผูก เครื่องมัวหมอง
ของโลก โลกอันความเพลินนี้ประกอบไว้ ประกอบทั่ว เหนียวรั้ง ผูกไว้
คล้องไว้ พันไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกมีความเพลินเป็นเครื่อง
ประกอบไว้.

[๔๕๖] **วิตก ๕** คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก วิตก
ถึงญาติ วิตกถึงชนบท วิตกถึงเทวดา วิตกอันปฏิบัติสังยุตด้วยความเอ็นดู
ผู้อื่น วิตกอันปฏิบัติสังยุตด้วยลาภ สักการะ และสรรเสริญ วิตกอันปฏิบัติสังยุต
ด้วยความไม่ยอมให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน. เหล่านี้เรียกว่าวิตก ๕. ชื่อว่า วิตก
ในอุเทศว่า **วิตกฺกุตฺต วิจาร์ณา** ดังนี้ วิตก ๕ อย่างนี้เป็นเครื่องสัญจร
ไป เทียวไป ท่องเที่ยวไป ด้วยวิตก ๕ อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
วิตกเป็นเครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น.

[๔๕๗] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏ-
ฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า **ตณฺหาเย วิปฺป-**
หานเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ ดังนี้.

คำว่า เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะละตัณหาเสียได้ ความว่า
เราข่อมกล่าว ข่อมบอก เล่า ขาน แสดง บัญญัติว่า เพราะละ สงบ
สละคืน ระงับตัณหาเสียได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เรากล่าวว่า นิพพาน
เพราะละตัณหาเสียได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

โลกมีความเพลนเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตก เป็น
เครื่องเที่ยวไปของโลกนั้น เรากล่าวว่า นิพพาน เพราะ
ละตัณหาเสียได้.

[๔๕๘] เมื่อโลกมีสติอย่างไรเที่ยวไป วิตถุญญจิงคัษ
พวกข้ำพระองค้มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า
พวกข้ำพระองค้จะขอฟังพระดำรัสนั้นของพระองค้.

[๔๕๙] คำว่า เมื่อโลกมีสติอย่างไรเที่ยวไป ความว่า เมื่อโลก
มีสติสัมปชัญญะอย่างไรเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป
รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อโลกมีสติอย่างไร
เที่ยวไป.

[๔๖๐] คำว่า วิตถุญญจิงคัษ ความว่า วิตถุญญคัษ สงบ ถึง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิตถุญญจิงคัษ.

[๔๖๑] คำว่า พวกข้ำพระองค้มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มี-
พระภาคเจ้า ความว่า พวกข้ำพระองค้มาแล้ว คือ มาถึง เข้ามาถึง
ถึงพร้อม มาประชุมกับพระองค้เพื่อจะทูลถาม คือเพื่อสอบถาม ทูล ขอ
ทูลเชื้อเชิญ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว คือขอให้ทรงประสาท
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกข้ำพระองค้มาแล้วเพื่อจะทูลถามพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า.

[๔๖๒] คำว่า พวกข้ำพระองค้จะขอฟังพระดำรัสนั้นของพระ-
องค้ ความว่า พวกข้ำพระองค้จะขอฟัง ศีกษา ทรงจำ เข้าไป กำหนด
พระดำรัส ถ้อยคำ ทางถ้อยคำ เทศนา อนุสนธิ ของพระองค้ เพราะ-

ฉะนั้น จึงชื่อว่า พวกข้าพระองค์จะขอฟังพระดำรัสของพระองค์ เพราะเหตุนี้^๑ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

เมื่อโลกมีสตอย่างไรเที่ยวไป วิญญาณจึงดับ พวก
ข้าพระองค์มาแล้วเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พวก
ข้าพระองค์จะขอฟังพระดำรัสนั้นของพระองค์.

[๔๖๓] เมื่อโลกไม่ผลิตเพลีนเวทนาภายในและภายนอก
เป็นผู้มีสตอย่างนี้เที่ยวไป วิญญาณจึงดับ.

[๔๖๔] คำว่า เมื่อโลกไม่ผลิตเพลีนเวทนาภายในและภายนอก ความว่า เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ ไม่ผลิตเพลีน ไม่พรัมาถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความติดใจเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งความผลิตเพลีน ความพรัมาถึง ความติดใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถือมั่น เมื่อโลกเป็นผู้พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายในอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายในภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรม

คือความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ เมื่อโลกพิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกอยู่ ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พรัมาถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความตั้งใจซึ่งเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความเพติดเพลิน ความพรัมาถึง ความตั้งใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถึ่มั่น เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายด้วยอาการ ๑๒ อย่างนี้ ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พรัมาถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความตั้งใจซึ่งเวทนา ฯ ล ฯ ให้ถึงความไม่มีซึ่งความเพติดเพลิน ความพรัมาถึง ความตั้งใจ.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความไม่เที่ยง ย่อมไม่เพติดเพลิน ... เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นอาพาธ ฯ ล ฯ โดยไม่มีอุปายเครื่องสลัดออก ย่อมไม่เพติดเพลิน ... เมื่อโลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายโดยอาการ ๔๒ นี้อยู่ ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่พรัมาถึง ไม่ตั้งอยู่ด้วยความตั้งใจในเวทนา คือ ย่อมละ ย่อมบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความเพติดเพลิน ความพรัมาถึง ความตั้งใจ ความถือไว้ ความจับต้อง ความถึ่มั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อโลกไม่เพติดเพลินเวทนาในภายในและภายนอก.

[๔๖๕] คำว่า เป็นผู้มิตตอย่างนี้เที่ยวไป ความว่า เป็นผู้มิตติตัมปชัญญะอย่างนี้เที่ยวไป คือเที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไปรักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิตตอย่างนี้เที่ยวไป.

[๔๖๖] คำว่า **วิญญูณจึงดับ** ความว่า วิญญูณอันสหระคตด้วย ปุญญูณกิสังขาร วิญญูณอันสหระคตด้วยอปุญญูณกิสังขาร วิญญูณอันสหระคตด้วยอเนญจกิสังขาร ย่อมดับ สงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญูณจึงดับ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

**เมื่อโลกไม่ผลิตเพลินเวทนาในภายในและภายนอก
เป็นผู้มีสติอย่างนี้เที่ยวไป วิญญูณจึงดับ.**

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๑ ล ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบอุททยมาณวกปัญหานิทเทสที่ ๑๓

อรรถกถาอุททยมาณวกปัญหานิทเทสที่ ๑๓

พึงทราบวินิจฉัยในอุททยสูตรที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อญญาวิโมกข์** คือ อรหัตวิโมกข์ อุททยมาณพหุลถามถึงวิโมกข์อันสำเร็จด้วยอานุภาพแห่งพระอรหัต.

บทว่า **ปรเมนปี ฌาเนน ฌายี** พระผู้มีพระภาคเจ้ามีฌานแม้ด้วยปฐมฌาน ชื่อว่า มีฌาน เพราะเพ่งด้วยปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จิตเตกัถกคตา. บทว่า **ทุตติเยน** คือ เพ่งด้วยทุติยฌาน สัมปยุตด้วยปีติ สุข จิตเตกัถกคตา. บทว่า **ตติเยน** คือ เพ่งด้วยตติยฌาน สัมปยุตด้วยสุข และจิตเตกัถกคตา. บทว่า **จตุตฺเถน** คือ เพ่งด้วยจตุตถฌาน สัมปยุตด้วยอุเบกขาจิตเตกัถกคตา. บทว่า **สวิตกฺกสวิจาเรนปี**

ฉานน ฌายี พง์ด้วยฉานแม้มีวิตกมีวิจารณ์ คือ ชื่อว่ามีฉานเพราะพง์
ฉานมีวิตกมีวิจารณ์ ด้วยปฐมฉานในจตุตถกนัยและปัญจกนัย. บทว่า
อวิตกกวิจารณ์ตฺเตน ด้วยฉานสักว่าไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์ คือด้วยทุติยฉาน
ในปัญจกนัย. บทว่า อวิตกกอวิจารณ์ ด้วยฉานอันไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์
คือด้วยฉานที่เหลือ มีทุติยฉานและตติยฉานเป็นต้น. บทว่า สปปิตฺติ-
เกน ด้วยฉานมีปิตติ คือด้วยทุกฉานและตติยฉานอันสัมปยุตด้วยปิตติ.
บทว่า นิสปปิตฺติเกน ด้วยฉานไม่มีปิตติ คือด้วยฉานอันเหลือจากนั้น
เว้นแล้วจากปิตติ. บทว่า สาทสฺสทฺเตน ด้วยฉานอันสหรัคด้วยสุข
คือด้วยตติยฉานจตุตถฉานอันสหรัคด้วยสุข. บทว่า อูปฺเภขาสทฺเตน
ด้วยฉานอันสหรัคด้วยอุเบกขา คือด้วยจตุตถฉานและปัญจฉาน.
บทว่า สฺสญฺญตฺเตน ด้วยฉานอันเป็นสุญญตฺเต คือด้วยฉานอันประกอบด้วย
สุญญตวิโมกข์. บทว่า อนิมิตฺเตนปี แม้ด้วยฉานอันเป็นอนิมิตตฺเต.
ชื่อว่า มีฉาน เพราะเพิกนิมิตว่าเที่ยง นิมิตว่ายั่งยืน และนิมิตว่าตน
ออกเสีย แล้วพง์ด้วยฉานอันเป็นอนิมิตที่ตนได้แล้ว. บทว่า อปฺปณฺนิ-
หิตฺเตนปี แม้ด้วยฉานอันเป็นอปฺปณฺนิหิตตฺเต คือด้วยฉานอันไม่มีที่ตั้ง เพราะ
ผลสมาบัติ เพราะชำระถือเอาซึ่งความปรารถนาด้วยการถึงมรรค. บทว่า
โลกิเยปี แม้ด้วยฉานอันเป็นโลกิยะ คือด้วยปฐมฉาน ทุติยฉาน ตติยฉาน
และจตุตถฉานอันเป็นโลกิยะ. บทว่า โลกุตฺตเรณปี แม้ด้วยฉานอัน
เป็นโลกุตฺตระ คือด้วยฉานอันสัมปยุตด้วยโลกุตฺตระนั่นเอง. บทว่า ฉาน-
รโต คือเป็นผู้ยินดีแล้วในฉานทั้งหลาย. บทว่า เอกตฺตมฺนุญฺจฺจโต ทรง
ชวนชวายซึ่งความเป็นผู้เดียว คือทรงชวนชวายประกอบความเป็นผู้เดียว.
บทว่า สทฺตฺตฺครุโก คือ เป็นผู้หนักอยู่ในประโยชน์ของตน. แปลง ก

อักษรเป็น ท อักษร. อนึ่ง บทว่า สทตฺโต ฟังทราบว่าเป็นพระอรหันต์. จริงอยู่ พระอรหันต์นั้นท่านกล่าวว่า ประโยชน์ตน เพราะอรธว่า เข้าไปผูกพันกับตน เพราะอรธว่า ไม่ละตน และเพราะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งของตน. เป็นผู้หนักในประโยชน์ตน ด้วยอำนาจการเข้าถึงผลสมบัติ. อาจารย์พวกนี้กล่าวว่า เป็นผู้หนักในนิพพาน. บทว่า อโรโซ คือ ไม่มีกิเลส. บทว่า วิโรโซ คือ ปราศจากกิเลส. บทว่า นิโรโซ คือ นำกิเลสออกไปแล้ว. ปาฐะว่า วิตรโรโซ บ้าง. มีความอย่างเดียวกัน. บทว่า รชาปคโต คือ เป็นผู้ไกลจากกิเลส. บทว่า รชวิปฺปหิโน คือ เป็นผู้ละกิเลสได้แล้ว. บทว่า รชวิปฺปมุตฺโต คือ เป็นผู้พ้นจากกิเลสทั้งหลาย. บทว่า ปาสาณก เจตียะ ฌ ปาสาณกเจตียะ คือ ฌ ที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปารายนสูตรบนหลังแผ่นดิน. บทว่า สพุโฬสุกฺกปฺปฏิ-ปฺลสฺสทฺตฺตา เพราะพระองค์ทรงระงับความขวนขวายทั้งปวงแล้ว คือ พระองค์ชื่อว่าประทับอยู่ เพราะพระองค์ทรงระงับความขวนขวาย คือ อาสวะทั้งปวงได้แล้ว คือทำให้สูญสิ้นไป. บทว่า กิจฺจํ กิจฺจํ กิจฺจํ ใหญ่ คือ ฟังคิดด้วยใจอย่างนี้ว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ดังนี้. บทว่า กรณียกรณียะ คีล กรรมที่ควรทำและกรรมที่ไม่ควรทำอย่างนี้ว่า กรรมนี้เป็นไปทางกายทวารควรทำ กรรมนี้ไม่ควรทำ. บทว่า ปหิโนละแล้ว. คือสละแล้ว. บทว่า วธิปฺปคฺโต ถึงความชำนาญ คือถึงความเป็นผู้คล่องแคล่ว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะอุทฺทมาณพได้จตุตถฌาน ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงวิโมกข์คือพระอรหันต์โดยประการต่างๆ ด้วยอำนาจแห่งฌานที่อุทฺทมาณพนั้นได้แล้ว จึงตรัสพระคาถาทั้งหลายต่อไป.

ทำลายอวิชชา โดยการณะและอุปจาระอันเกิดเพราะอาศัยนิพพานอันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาให้สิ้นไป.

ชื่อว่า **อุเปกฺขา** เพราะเห็นตั้งแต่การเกิดขึ้นในบพนี้ว่า **ยา จตุตฺเถ** **ฉานเน อุเปกฺขา** ความวางเฉยในฉานที่ ๔. อธิบายว่า เห็นชอบ คือ เห็นโดยไม่ตกไปเป็นฝักฝ่าย. บทว่า **อุเปกฺขนา** กิริยาที่วางเฉยแสดงถึงอาการ. บทว่า **อชฺฌุเปกฺขนา** ความเพิกเฉย เป็นบทเพิ่มอุปสรรค. บทว่า **จิตฺตสมโถ** ความสงบแห่งจิต คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง. บทว่า **จิตฺตปฺปวตฺติตา** ความที่จิตเป็นไป คือความที่จิตเว้นจากความพร่องความเกินและความเปล่า. บทว่า **มชฺฌตฺตา** ความที่จิตเป็นกลาง คือความที่จิตตั้งอยู่ในท่ามกลาง.

อุทฺथมาณพครันตํถึงนิพพานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ด้วยพระดำรัสอันเป็นประเภทแห่งอวิชชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลถามว่า พระองค์ตรัสว่านิพพานเพราะละอะไรเสียได้ จึงกล่าวคาถาว่า **กิสฺส สญฺโฆชฺโช** โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **วิจารณํ** อะไรเป็นเครื่องเที่ยวไป คือทำการท่องเที่ยว. บทว่า **กิสฺสสฺส วิปฺปหาเนน** คือเพราะละธรรมชื่ออะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่อุทฺथมาณพ จึงตรัสพระคาถาว่า **นนฺทิสญฺโฆชฺโช** โลกมีความเปลิดเพลिनเป็นเครื่องประกอบไว้ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **วิตกฺกสฺส** คือ วิตกมีกามวิตกเป็นต้นพึงมี บัดนี้อุทฺथมาณพเมื่อจะทูลถามทางแห่งนิพพานนั้น จึงกล่าวคาถาว่า **กถํ สตฺสสฺส** เมื่อโลกมีสตืออย่างไรเที่ยวไป ดังนี้ เป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 329

ในบทเหล่านั้นบทว่า วิญญาณ คือ วิญญาณอันเป็นอภิสังขาร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงบอกทางแก่อุทथมาณพนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า อหฺมตฺตญฺจ ในภายใน ดังนี้เป็นต้น. บทว่า เอวํ สตฺตสฺส คือ มีสติรู้อยู่อย่างนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือ พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้. และเมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรม เช่นกับที่กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ นั้นแล.

จบอรรถกถาอุทथมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๑

โปลาสมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านโปลาสะ

[๔๖๗] (ท่านโปลาสะทูลถามว่า)

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่น-
ไหว ทรงตัดความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรม
ทั้งปวง ย่อมทรงแสดงอดีต ข้าพระองค์มีความต้องการ
ด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๔๖๘] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย อตีต อภิสติ ดังนี้ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรีสรูพร้อม
เฉพาะซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมา
ในกาลก่อน ทรงบรรลุซึ่งความเป็นพระสัมพันธัญญในธรรมเหล่านั้น และ
ทรงบรรลุซึ่งความเป็นผู้ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ย่อมทรงแสดงอดีต ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรง
แสดงเมื่ออดีต ย่อมทรงแสดงเมื่อนาคต ย่อมทรงแสดงแม้ปัจจุบัน ของ
พระองค์เองและของผู้อื่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงอดีตของพระองค์อย่างไร พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง
สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง
สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
ตลอดสังวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอด
สังวัฏฏ์วิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง อันเป็นอดีตของพระองค์เองว่า ในภพโน้น

เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพ
นั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร
อย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่าง
นั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพ
นี้ พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้ง
อุเทศ ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงอดีตของ
พระองค์เองอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงอดีตของผู้อื่นอย่างไร พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ตลอด
สังวัฏฏ์วิภังค์เป็นอันมากบ้าง อันเป็นอดีตของผู้อื่นว่า ในภพโน้น ท่าน
ผู้นี้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพ
นั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น ท่านผู้นี้ก็จะมีชื่ออย่างนั้น
มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์
อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิด
ในภพนี้ พระองค์ทรงแสดงชาติก่อนเป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อม
ทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงอดีตของ
ผู้อื่นอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชาดก ๕๐๐ ก็ชื่อว่าทรงแสดงอดีตของ
พระองค์เองและของผู้อื่น ตรัสมหาชาตนิยสูตร... มหาสุทตสนสูตร... มหา-

โควินทสูตร ... มฆเทวสูตร **ชื่อว่าทรงแสดงอดีตของพระองค์และของผู้อื่น.**

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนจุนทะ ญาณอันตามระลึกถึงชาติก่อนของตถาคต** ปรารภถึงอดีตกาลมีอยู่ ตถาคตหวังจะรู้ชาติก่อนเท่าใด ก็ระลึกถึงชาติก่อนได้เท่านั้น **ดูก่อนจุนทะ ญาณอันตามระลึกถึงชาติข้างหน้าของตถาคต** ปรารภถึงอนาคตกาล มีอยู่ ฯลฯ **ดูก่อนจุนทะ ญาณอันเกิดที่ควงไม้โพธิ์ของตถาคต** ปรารภถึงปัจจุบันกาล เกิดขึ้นว่า **ชาตินี้มีในที่สุด** บัดนี้มีได้มีภพต่อไป อินทรีย์-ปโรปริยัตติญาณ (ญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่งความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหมด) เป็นกำลังของตถาคต อาสขานุสยญาณ (ความรู้จักฉันทะที่มานอนและกิเลสอันนอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย) เป็นกำลังของตถาคต ยมกปาฏิหาริยญาณ (ญาณเป็นเครื่องนำออกซึ่งปฏิบัติภพกรรมอันเป็นคู่) เป็นกำลังของตถาคต มหากรุณาสมาบัติติญาณ (ญาณในมหากรุณาสมาบัติ) เป็นกำลังของตถาคต สัพพัญญุตญาณเป็นกำลังของตถาคต อนาวรณญาณ (ญาณเนื่องด้วยอาวัชชนะไม่มีอะไรกั้น) เป็นกำลังของตถาคต อนาวรณญาณอันไม่ข้อง ไม่มีอะไรขัดในกาลทั้งปวง เป็นกำลังของตถาคต **พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมแสดง .... ทรงประกาศ** **เมื่ออดีต** **เมื่อนาคต** **แม้ปัจจุบัน** **ของพระองค์และของผู้อื่นด้วยประการ** **อย่างนี้** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอดีต.**

คำว่า **อิติ** ในอุเทศว่า **อิจฺจายสุมา โปสาลโ** ดังนี้ เป็นบทสนธิ.
คำว่า **อายสุมา** เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า **โปสาลโ** เป็นชื่อ

๑ ล ฯ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน
ไปสาละทูลถามว่า.

[๔๖๕] ตัณหา รากะ สाराกะ ๑ ล ฯ อภิขณา โลกะ อกุศลมูล
ท่านกล่าวว่า ความหวั่นไหว ในอุเทศว่า **อนโฆ ฉินฺนสฺสโย** ดังนี้
ตัณหาอันเป็นความหวั่นไวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละ
ได้แล้ว ตัณหารากขาดแล้ว ทำไมให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มี
มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว. พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า
ไม่มีความหวั่นไหว เพราะทรงละความหวั่นไหวเสียแล้ว พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าไม่ทรงหวั่น ไม่ทรงไหว ไม่พรั่น ไม่พริ้ง แม้ในเพราะลาภ
แม้ในเพราะความเสื่อมลาภ แม้ในเพราะยศ แม้ในเพราะความเสื่อมยศ
แม้ในเพราะความสรรเสริญ แม้ในเพราะนินทา แม้ในเพราะสุข แม้ใน
เพราะทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว.

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงในทุกข์ ๑ ล ฯ ความสะดุ้งแห่งจิต
ความขัดใจ ท่านกล่าวว่า **ความสงสัย** ในอุเทศว่า **ฉินฺนสฺสโย** ดังนี้
ความสงสัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงตัด บั่น ทอน สงบ
ระงับเสียแล้ว ทำไมให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่าทรงตัดความสงสัยแล้ว
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ไม่มีความหวั่นไหว ทรงตัดความสงสัยเสีย
แล้ว.

[๔๗๐] คำว่า **ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง** ความว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงถึงฝั่งแห่งอภิัญญา ทรงถึงฝั่งแห่งปริัญญา ทรงถึงฝั่งแห่ง

ปหานะ ทรงถึงฝั่งแห่งภาวณา ทรงถึงฝั่งแห่งการทำให้แจ้ง ทรงถึงฝั่งแห่งสมาบัติ คือ ทรงถึงฝั่งแห่งความรู้ยิ่งซึ่งธรรมทั้งปวง ฯ ล ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า นั้น มิได้มีสังสาร คือชาติ ชราและมรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง.

[๔๗๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ความว่า พวกข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯ ล ฯ เพื่อทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง เพื่อทรงเฉลย แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า เพราะเหตุนี้ นั้น จึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ไม่ทรงมีความหวั่นไหว ทรงตัดความสงสัยเสียแล้ว ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ย่อมทรงแสดงอดีต ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

[๔๗๒] ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอลุกลามถึงญาณของบุคคลผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มีบุคคลอย่างนั้นควรแนะนำอย่างไร.

[๔๗๓] รูปสัญญา ในคำว่า วิภูตรูปสณฺณิสฺส ดังนี้ เป็นไฉน สัญญา ความจำ ความเป็นผู้จำ ของบุคคลผู้เข้าซึ่งรูปาวจรสมาบัติ หรือของบุคคลผู้เข้าถึงแล้ว (ในรูปาวจรภพ) หรือว่าของบุคคลผู้มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน นี้ชื่อว่า รูปสัญญา.

คำว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ความว่า รูปสัญญาของบุคคล ผู้ได้รูปสมบัติ ๔ เป็นสัญญาผ่านไปแล้ว หายไปแล้ว ล่วงไปแล้ว เลยกไปแล้ว เป็นไปล่วงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว.

[๔๗๔] คำว่า ผู้ละกายทิ้งปวงแล้ว ความว่า รูปกายอันมีใน ปฏิสนธิทั้งหมด บุคคลนั้นละแล้ว คือ รูปกายอันบุคคลนั้นละแล้ว ด้วยการก้าวล่วงด้วยอำนาจทั้งคปทานและวิกขัมภนปทาน การละด้วยการข่มไว้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ละกายทิ้งปวงแล้ว.

[๔๗๕] อากิญจัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ในอุเทศว่า อหฺมตฺตญจ พหิทฺธา จ นตฺถิ กิณฺจติ ปสฺสโต ดังนี้ เพราะเหตุไร อากิญจัญญายตนสมาบัติจึงชื่อว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี บุคคลเป็นผู้มีสติ เข้าวิญญาณ์ญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว ไม่ยังวิญญาณ์นั้นนั่นแหละ ให้เจริญ ให้เป็นแจ้ง ให้หายไป ย่อมเห็นว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ อากิญจัญญายตนสมาบัติจึงชื่อว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นอยู่ทั้งภายในและภายนอกว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี.

[๔๗๖] คำว่า สกฺก ในอุเทศว่า ฌาณํ สกฺกานุปฺปฺจฺจามิ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สักกะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกผนวชจากสากยสกุล แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า สักกะ ฯ ล ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละความกลัวและความขลาดเสียแล้ว ปราศจากความขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า สักกะ.

คำว่า **ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ** ความว่า
ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคลนั้นว่า เช่นไร ดำรงอยู่อย่างไร
มีประการไร มีส่วนเปรียบอย่างไร อันบุคคลนั้น พึงปรารถนา เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า **ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ**.

[๔๗๗] คำว่า **บุคคลเช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร** ความว่า บุคคล
นั้นควรแนะนำ ควรนำไปให้วิเศษ ควรนำไปให้ยิ่ง ควรให้รู้ทั่ว ควร
ให้พิณีจ ควรให้พิจารณา ควรให้เลื่อมใสอย่างไร และญาณที่ยิ่งขึ้นไป
อันบุคคลนั้นพึงให้เกิดขึ้นอย่างไร.

คำว่า **บุคคลเช่นนั้น** คือ บุคคลผู้อย่างนั้น ผู้เช่นนั้น ดำรงอยู่
อย่างนั้น ผู้มีประการอย่างนั้น ผู้มีส่วนเปรียบอย่างนั้น ผู้ได้อาภิญญา
ยตนสมาบัติ นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้เช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร
เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

**ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของ
บุคคลผู้มีรูปสัญญาอันผ่านไปแล้ว ละกายทั้งหมดแล้ว
เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี
บุคคลอย่างนั้นควรแนะนำอย่างไร.**

[๔๗๘] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า **ดูก่อนโปสาละ**)

**ตถาคตรู้ยิ่งซึ่งวิญญานฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน)
ทั้งหมด ย่อมรู้จักบุคคลนั้น เมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว
มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องหน้า.**

[๔๗๕] คำว่า **วิญญานฐิติทั้งหมด** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วยสามารถอภิสังขาร ย่อมทรงทราบ
วิญญานฐิติ ๗ ด้วยสามารถปฏิสนธิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบ **วิญญานฐิติ ๔** ด้วยสามารถ
อภิสังขารอย่างไร สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญานขีตรูปตั้งอยู่ มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็น
ที่ตั้งอาศัย มีความเปลิดเพลิน เป็นเครื่องช่องเสพ ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึง
ความเจริญงอกงามไพบุลย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญานขีตเวทนา ๑ ล ๑
ขีตสัญญา ๑ ล ๑ ขีตสังขารตั้งอยู่ มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้ง
อาศัย มีความเปลิดเพลินเป็นเครื่องช่องเสพ ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความเจริญ
งอกงามไพบุลย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบวิญญานฐิติ ๔ ด้วย
สามารถอภิสังขารอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบ **วิญญานฐิติ ๗** ด้วยสามารถ
ปฏิสนธิอย่างไร สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น
พวกมนุษย์ เทวดาบางพวก วินิปาติกะบางหมู่ นี้เป็น **วิญญานฐิติที่ ๑.**
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน
เช่นพวกเทพเนื่องในหมู่พรหม ผู้เกิดในภูมิปฐมฉาน นี้เป็น **วิญญาน-**
ฐิติที่ ๒. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
ต่างกัน เช่นพวกเทพอากาศสระ นี้เป็น **วิญญานฐิติที่ ๓.** คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น
พวกเทพสุกภิกษณะ นี้เป็น **วิญญานฐิติที่ ๔.** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์

เหล่าหนึ่งล่วงรูปสัญญา ดับปฏิมสัญญา ไม่นมสิการนาคตสัญญาโดย
ประการทั้งปวง เข้าอากาสนัญจายตนฉานด้วยมนสิการว่า อากาสะ
ที่สุดมิได้ นี่เป็น วิญญาณฐิติที่ ๕. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่ง
ล่วงอากาสนัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวง เข้าวิญญาณัญจายตนฉาน
ด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ นี่เป็น วิญญาณฐิติที่ ๖. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าหนึ่งล่วงวิญญาณัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวง
เข้าอากิญจัญญายตนฉานด้วยมนสิการว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี นี่เป็น
วิญญาณฐิติที่ ๗. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบวิญญาณฐิติที่ ๗
ด้วยสามารถปฏิสนธิอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิญญาณฐิติ
ทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โปสาละ ในอุเทศ
ว่า โปสาลาติ ภควา ดังนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ
๑ ล ๑ คำว่า ภควา นี้ เป็นสักกนิบาบัญญัติ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนโปสาละ.

[๔๘๐] คำว่า อภิขาน ในอุเทศว่า อภิขาน ตถาคโต ดังนี้
ความว่า รู้ยิ่ง รู้แจ้ง แหวงตลอด. คำว่า ตถาคต ความว่า สมจริงตาม
พระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คู่ก่อนจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่ล่วงแล้ว ไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์.

คู่ก่อนจุนทะ ถ้าแม้เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วย
ประโยชน์ แม้เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์.

คุณก่อนจนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ล่วงแล้ว จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น.

คุณก่อนจนทะ ถ้าแม่เรื่องที่ยังไม่มาถึง ๆ ล ๆ คุณก่อนจนทะ ถ้าแม่ เรื่องที่เป็นปัจจุบัน ไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เรื่องนั้น ตถาคตก็ไม่พยากรณ์. คุณก่อนจนทะ ถ้าแม่เรื่องที่เป็นปัจจุบันจริงแท้ แต่ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม่เรื่องนั้นตถาคตก็ไม่พยากรณ์.

คุณก่อนจนทะ ถ้าเรื่องที่เป็นปัจจุบันจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตย่อมรู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น.

คุณก่อนจนทะ ด้วยเหตุดังนี้แล ตถาคตย่อมเป็นผู้กล่าวโดยกาล อันควร กล่าวจริง กล่าวอิงอรรถ กล่าวอิงธรรม กล่าวอิงวินัย ในธรรม ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะเหตุนั้น บัณฑิต จึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต.

คุณก่อนจนทะ आयตนะใดแล อันโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก อันหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เห็น แล้ว ได้ยินแล้ว ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว เสาะหาแล้ว พิจารณา แล้วด้วยใจ आयตนะทั้งหมดนั้น ตถาคตรู้พร้อมเฉพาะแล้ว เพราะเหตุ- นั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต.

คุณก่อนจนทะ ตถาคตย่อมตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรี ใด และตถาคตย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ตถาคตย่อมกล่าว บอก เล่า แสดง เรื่องใดในระหว่างนั้น เรื่องทั้งหมด นั้นเป็นเรื่องจริงแท้ ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต.

ดูก่อนจุนทะ ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ตถาคตกล่าวอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด กล่าวอย่างนั้น ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต.

ดูก่อนจุนทะ ตถาคตเป็นใหญ่ยิ่งในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อันใคร ๆ ครอบงำไม่ได้ เป็นผู้เห็นโดยต้องแท้ เป็นผู้ให้อำนาจเป็นไป เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตถาคตรู้ยิ่ง.

[๔๘๑] คำว่า ย่อมรู้จักบุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมาสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมาสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมาสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงปรตวิสัย พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมาสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติในหมู่มนุษย์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมทรงรู้จักบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้ด้วยสามารถกรรมาสังขารว่า บุคคลนี้เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัด

อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงอภาย ทุคติ วินิบาต นรก.

ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน.

ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงเปรตวิสัย.

ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักอุบัติในหม่อมมนุษย์.

ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น เมื่อกายแตกตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ดูก่อนสารีบุตร เรากำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น ประพฤติอย่างนั้น ดำเนินไปตามทางนั้น จักทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมรู้บุคคลนั้นผู้ตั้งอยู่.

[๔๘๒] คำว่า **พินวิเศษแล้ว** ในอุเทศว่า **วิมุตต์ ตปปรายัน** ดังนี้
ความว่า พินวิเศษแล้วในอาภิญญัญญาตนสมาบัติ คือ น้อมใจไปในฌาน
นั้น มีฌานนั้นเป็นใหญ่.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่า บุคคลนี้ น้อม
ใจไปในรูป น้อมใจไปในเสียง น้อมใจไปในกลิ่น น้อมใจไปในรส
น้อมใจไปในโณภูฏัพพะ น้อมใจไปในสกุณ น้อมใจไปในคณะ น้อมใจ
ไปในอवास น้อมใจไปในลาภ น้อมใจไปในยศ น้อมใจไปในความ
สรรเสริญ น้อมใจไปในสุข น้อมใจไปในจิรวร น้อมใจไปในบิณฑบาต
น้อมใจไปในเสนาสนะ น้อมใจไปในคิลานปัจฉัยเกสัชชบริวาร น้อมใจไป
ในพระสูตร น้อมใจไปในพระวินัย น้อมใจไปในพระอภิธรรม น้อมใจ
ไปในองค์ของภิกษุผู้ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ
ภิกษุผู้ถือทรงไตรจีวรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการเที่ยว
ไปเพื่อบิณฑบาตเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการเที่ยวไป
ตามลำดับตรอกเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการนั่งฉัน ณ
อาสนะแห่งเดียวเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการฉันเฉพาะ
ในบาตรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการไม่ฉันภัตในภายหลัง
เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าเป็นวัตร น้อมใจ
ไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ที่โคนไม้เป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของ
ภิกษุผู้ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่
ในป่าช้าเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขา
จัดให้อย่างไรเป็นวัตร น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการไม่นอนเป็น
วัตร น้อมใจไปในปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสา-

นัญจายตนสมาบัติ วิญญาณัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ
เนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว.

คำว่า มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องต้น ความว่า สำเร็จมาแต่อากิญ-
จัญญายตนสมาบัติ มีสมาบัตินั้นเป็นที่ไปในเบื้องต้น มีกรรมเป็นที่ไป
ในเบื้องต้น มีวิบากเป็นที่ไปในเบื้องต้น หนักอยู่ในกรรม หนักอยู่
ในปฏิสนธิ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบ ว่า บุคคลนี้มีรูป
เป็นที่ไปในเบื้องต้น ฯ ล ฯ มีเนวสัจญานาสัจญายตนสมาบัติเป็นเบื้องต้น
หน้า เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พันวิเศษแล้ว มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องต้น
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ตถาคตรู้อย่างวิญญาณฐิติ (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ)

ทั้งหมด ย่อมรู้จักบุคคลนั้นเมื่อตั้งอยู่ พันวิเศษแล้ว มี
สมาบัตินั้นเป็นเบื้องต้น.

[๔๘๓] บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอากิญ-
จัญญายตนภพ มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้
ครั้นรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้น ก็พิจารณา
เห็น (ธรรม) ในสมาบัตินั้น นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของ
บุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์อยู่จบพรหมจรรย์.

[๔๘๔] คำว่า รู้กรรมว่าเป็นเหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ
ความว่า กรรมาสังขารอันให้เข้าไปในอากิญจัญญายตนภพ ตรัสว่าเป็น
เหตุให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ คือ รู้ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา

ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏซึ่งกรรมภิกษุสงฆ์อันให้เป็นไปในอาภิญญัญญา-
ยตนภพว่า เป็นเครื่องข้อง เป็นเครื่องผูก เป็นเครื่องกังวล เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า รู้กรรมเป็นเหตุให้เกิดในอาภิญญัญญาตนภพ.

[๔๘๕] คำว่า มีความเพลिनเป็นเครื่องประกอบดังนี้ ความว่า
ความกำหนดในอรุปรัสว่า ความเพลिनเป็นเครื่องประกอบ รู้กรรมนั้นว่า
เกาะ เทียบ พัวพัน ด้วยความกำหนดในอรุปร คือ รู้ ทราบ เทียบเคียง
พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งความกำหนดในอรุปรว่า เป็น
เครื่องข้อง เป็นเครื่องผูกพัน เป็นเครื่องกังวล.

คำว่า อิติ เป็นบทสนธิ ๆ ล ๆ คำว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับ
บท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีความเพลिनเป็นเครื่องประกอบไว้ ดังนี้.

[๔๘๖] คำว่า ครันรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว ความว่า ครันรู้จัก
คือ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ ซึ่งกรรมนั้น
อย่างนี้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครันรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว.

[๔๘๗] คำว่า ในลำดับนั้น ก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมาบัติ
นั้น ความว่า เข้าอาภิญญัญญาตนสมาบัติแล้วออกจากสมาบัตินั้น แล้วก็
พิจารณาเห็น คือ เห็น ตรวจดู พังดู พิจารณา ซึ่งธรรมทั้งหลาย คือ
จิตและเจตสิก อันเกิดในสมาบัตินั้น โดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นโรค ๆ ล ๆ โดยไม่มีอุปายเครื่องสลัดออก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ในลำดับนั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมาบัตินั้น.

[๔๘๘] คำว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น ความว่า
นั้นเป็นญาณอันแท้จริง ถ่องแท้ ไม่วิปริต ของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น.

[๔๘๕] คำว่าเป็นพราหมณ์ ในอุเทศว่า พราหมณสูตร วุสิมโต
ดังนี้ ความว่า ชื่อว่า เป็นพราหมณ์ เพราะลยธรรม ๗ ประการแล้ว
๑ ล ๑ บุคคลอันค้นหาและทักขิไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่ ท่านกล่าวว่า
เป็นพราหมณ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์.

คำว่า อยู่จบพรหมจรรย์ ความว่า เสขบุคคล ๗ พวกรวมทั้ง
กัลยาณปุถุชน ย่อมอยู่ อยู่ร่วม อยู่ทั่ว อยู่รอบ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง
เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง
พระอรหันต์อยู่จบแล้ว ทำกรณียกิจเสร็จแล้ว ปลงภาระเสียแล้ว มี
ประโยชน์ตนอันถึงแล้วโดยลำดับ มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว พัน
กิเลสแล้ว เพราะรู้โดยชอบ พระอรหันต์นั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ อยู่จบ
แล้ว มีจระณะอันประพาศแล้ว ๑ ล ๑ มิได้มีสังสาร คือ ชาติ ชราและ
มรณะ ไม่มีภพต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพราหมณ์อยู่จบพรหม-
จรรย์ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

บุคคลนั้น รู้กรรมว่า เป็นเหตุให้เกิดในอาณิ-
จัญญายตนภพ มีความเพียรเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้
ครั้นรู้จักกรรมนั้นอย่างนี้แล้ว ในลำดับนั้น ก็พิจารณาเห็น
(ธรรม) ในสมาบัตินั้น นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของ
บุคคลนั้น ซึ่งเป็นพราหมณ์อยู่จบพรหมจรรย์.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๑ ล ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้-
มีพระภาคเจ้าเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก ฉะนี้แล.

จบไปศาลมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๔

อรรถกถาโปสาลมถกปัญหานิทเทศที่ ๑๔

ฟังทราบวินิจฉัยในโปสาลสูตรที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า โย อตีต อทิสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดทรงแสดง
อดีต คือทรงแสดงอดีต มีอาทิว่าชาติหนึ่งบ้างของพระองค์และของสัตว์
เหล่าอื่น.

บทว่า เอกมปิ ชาตี ชาติหนึ่งบ้าง คือชั้นธันดานหนึ่งบ้าง อันมี
ปฏิสนธิเป็นต้น มีจุดเป็นปริโยสานอันนับเนื่องในภพหนึ่ง. ในบท
ทั้งหลายมีอาทิว่า สองชาติ บ้างก็มีนัยนี้. อนึ่ง ฟังทราบความในบท
ทั้งหลายมีอาทิว่า อเนกปิ สวัฏฏกุปเป ตลอดสังวัฏฏกุปเป็นอันมากบ้าง
ดังต่อไปนี้ ก็กำลังเชื่อม ชื่อว่า สวัฏฏกุป เพราะในกาลนั้นสัตว์ทั้งปวง
จะไปรวมกันอยู่ในพรหมโลก. ก็กำลังเจริญชื่อว่า วิวัฏฏกุป เพราะในกาล
นั้น สัตว์ทั้งหลายกลับจากพรหมโลก. ในบทนั้น เป็นอันถือเอาการตั้งอยู่
แห่งสังวัฏฏกุปด้วยสังวัฏฏกุป. และเป็นอันถือเอาการตั้งอยู่แห่งวิวัฏฏกุป
ด้วยวิวัฏฏกุป. เพราะปฏิสนธิเป็นต้นเหตุ. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อสงไขยกัปเหล่านี้มี ๔ อย่าง
คือสังวัฏฏกุป ๑ สวัฏฏกุป ๑ วิวัฏฏกุป ๑ วิวัฏฏกุป ๑. เป็นอัน
กำหนดเอาอสงไขยกัปเหล่านั้น. อนึ่ง ในบทว่า สจฺจวัฏฏกุปเป วิวัฏฏกุปเป
ท่านกล่าวถือเอาถึงหนึ่งของกัป. ในบทว่า สจฺจวิวัฏฏกุปเป ท่าน
กล่าวถือเอาตลอดกัป. หากถามว่า ระลึกถึงอย่างไร. ตอบว่า ระลึกถึง
โดยนัยมีอาทิว่า อมุตฺราตี คือ ในภพโน้น. บทว่า อมุตฺราตี ความว่า
เราได้มีแล้วในสังวัฏฏกุปโน้น ในภพ กำเนิด คติ วิญญาณฐิติ สัตตาวาส

สัตตนิกายโน้น. บทว่า เวนุณาโม มีชื่ออย่างนั้น คือชื่อ ดิสสะหรือ
ปุสสะ. บทว่า เอวโคตุโต มีโคตรอย่างนั้น คือกัจจันโคตรหรือกัสสป-
โคตร. บทนี้ท่านกล่าวด้วยการระลึกถึง ชื่อและโคตรของตนในภพอดีต
และของผู้นั้น. ก็หากว่าในกาลนั้นประสงค์จะระลึกถึง วรรณสมบัติก็ดี
ความเป็นผู้มีชีวิตหายาบและประณีตก็ดี ความเป็นผู้มากด้วยสุขและทุกข์ก็ดี
ความเป็นผู้มีอายุน้อยและอายุยืนก็ดี ย่อมระลึกถึงแม้ชื่อนั้นได้. ด้วยเหตุ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เอวณฺโณ.... เอวมายุปริยฺโณโต
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวณฺโณ มีผิวพรรณอย่างนี้ คือมีผิวขาว
หรือผิวคล้ำ. บทว่า เอวมหารโ มีอาหารอย่างนี้ คือมีข้าวสาลี เนื้อ
ข้าวสุกเป็นอาหาร หรือมีผลไม้ที่หล่นเองเป็นของบริโภค. บทว่า เอ-
วสุขทุกฺขปฏิตฺตเวทึ เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น คือเสวยสุขและทุกข์อันเป็น
ไปทางกาย เป็นไปทางจิตโดยประการไม่น้อย หรือมีประเภทมีอามิส
และไม่มีอามิส. บทว่า เอวมายุปริยฺโณโต มีกำหนดอายุเพียงเท่านี้ คือ
มีกำหนดอายุประมาณ ๑๒๐ ปี หรือ ๘๔,๐๐๐ กัป. บทว่า โส ตโต
จุโต อมฺุตร อุทฺปาที ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพโน้น คือเรา
ครั้นจุติจากภพ กำเนิด คติ วิญญูณฐิติ สัตตาวาส หรือสัตตนิกายนั้น
แล้ว ได้มาเกิดในภพ คติ วิญญูณฐิติ สัตตาวาส หรือสัตตนิกายโน้น.
บทว่า ตตฺุราปาสี แม้ในภพนั้น คืออีกอย่างหนึ่ง เราได้มีแล้วในภพ
กำเนิด คติ วิญญูณฐิติ สัตตาวาส หรือสัตตนิกายเมื่อนั้นอีก. บทมีอาทิว่า
เอวนุณาโม มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง เพราะบทว่า
อมฺุตราสึ นี้ เป็นการระลึกถึงตลอดเวลาที่ต้องการของผู้ขึ้นไปโดยลำดับ.

บทว่า โส ตโต อุโต เป็นการพิจารณาของผู้ที่กลับ ฉะนั้น บทว่า อธิฐปนุโน เกิดแล้วในที่นี้ คือเราจุติจากที่เกิดอันหาที่สุดมิได้นั้นแล้ว บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือในตระกูลพราหมณ์ชื่อโน้นนี้. บทว่า อิติ คือ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า สาการ์ สตฺทุเทถั พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ คือพร้อมทั้งอุเทศด้วยอำนาจชื่อและโคตร พร้อมทั้งอาการด้วยอำนาจผิวพรรณเป็นต้น. เพราะว่าสัตว์ย่อมแสดงโดยชื่อและโคตรว่า ติสสะ กัสสปะ ดังนี้ แสดงโดยผิวพรรณเป็นต้นว่า คล้ำ ขาว ดังนี้ ย่อมปรากฏโดยความต่าง ๆ กัน เพราะฉะนั้น ชื่อและโคตรเป็น อุเทศ นอกนั้นเป็นอาการ. บทว่า ปุพฺเพนิวาสั คือ ชั้นที่อยู่อาศัยในอดีตชาติเป็นต้น ในกาลก่อนชื่อว่า ปุพเพนิวาส. บทว่า นิฏฺฐา คือ อยู่อาศัย ได้สวຍผล คือเกิดขึ้นในสันดานของตนแล้วดับไป หรือมีการ อยู่อาศัยเป็นธรรมดา. บทว่า นิฏฺฐา คือ อยู่อาศัย อยู่ได้ด้วยอาหาร กำหนดรู้ด้วยวิญญานของตน แม้รู้ด้วยวิญญานของผู้อื่น ย่อมได้แก่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ในการระลึกถึงทางอันตัดแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ทรงกล่าวถึงปุพเพนิวาสนั้น.

บทว่า ปเรถั อติตฺ อติตของผู้อื่น คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง แสดงถึงปุพเพนิวาสของบุคคลอื่นเหล่านี้ โดยนัยมีอาทิว่า เอกมปิ ชาตี ดังนี้. บทว่า มหาปทานิสฺสุดตฺตุนฺตํ คือ มหาปทานสูตร แสดงพระประวัติ ของพระมหาบุรุษทั้งหลาย. บทว่า มหาสุทฺตฺสนิสฺนียํ คือ มหาสุทตฺสนสูตร แสดงถึงสมบัติของพระเจ้ามหาสุทตฺสนะ. บทว่า มหาโควินฺทิสฺนียํ คือ มหาโควินทสูตร แสดงถึงเรื่องราวของพราหมณ์ชื่อว่า มหาโควินทะ. บทว่า มจฺเจวทิสฺนียํ คือ มจเจวทสูตร แสดงประวัติของท้าวมจเทพ.

บทว่า **สทานุสสารีณาม** โหติ ญาณอันตามระลึกชาติ คือญาณที่ สัมปยุตด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ. บทว่า **ยวตถ อากงฺขติ** ตถาคต หวังจะรู้ชาติก่อนเท่าใด คือตถาคตปรารธนาจะรู้ชาติก่อนเท่าใด ก็ส่ง ญาณไปว่า เราจักรู้ชาติก่อนเท่านั้น. ลำดับนั้นญาณของพระตถาคตย่อม เล่นไปไม่มีอะไรกระทบ ไม่มีอะไรกั้น คุจน้ำมันมะกอกไหลเข้าไปในท่อ ไปไม่แห้ง. ด้วยเหตุนี้ พระตถาคตย่อมทรงระลึกถึงชาติก่อนได้เท่าที่ ทรงหวัง. บทว่า **โพธิชฺ** คือ เกิด ณ ควงตันโพธิ. บทว่า **ณาลมฺ** **อุปฺปชฺชติ** คือ ญาณในมรรค ๔ ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **อยมฺนตฺติมา** ชาติ ชาตินี้มีในที่สุด คือชาตินี้มีในที่สุด เพราะละต้นเหตุของชาติได้ด้วยญาณ นั้น แม้ญาณอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นอีกว่า บัดนี้มีได้มีภพต่อไป.

ในบทว่า **อินฺทฺริยปฺโรปฺริยตฺตณาม** นี้ การนำบทว่า **สตุตฺตานิ** มาประกอบข้างหน้าเป็น **สตุตฺตานิ อินฺทฺริยปฺโรปฺริยตฺตณาม** คือ ญาณ เครื่องกำหนดรู้ความยิ่งความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย. เมื่อ ควรจะกล่าวว่ **ปรานิ จ อปรานิ จ ปฺราปรานิ** ความยิ่งและความหย่อน ท่านลง โร อักษรด้วยบทสนธิ กล่าวว่ **ปฺโรปรานิ**. ความเป็นแห่ง ความยิ่งและความหย่อน ชื่อว่ **ปฺโรปฺริย**. ความเป็นแห่งความยิ่งและ ความหย่อนนั้นแล ชื่อว่ **ปฺโรปฺริยตฺต**. ความยิ่งและความหย่อนแห่ง อินทรีย์ทั้งหลาย ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่ **อินฺทฺริยปฺโรปฺริยตฺต**. ญาณเครื่องกำหนดรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่ง อินทรีย์ ชื่อว่ **อินฺทฺริยปฺโรปฺริยตฺตณาม**. อธิบายว่ ญาณเครื่อง กำหนดรู้ความสูงและความต่ำของอินทรีย์ทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง ปราณิ จ โอปราณิ จ ปโรปรานิ ความยิ่งและความ
หย่อน ชื่อว่า ปโรปรานิ ความเป็นแห่งความยิ่งและความหย่อนเหล่านั้น
ชื่อว่า ปโรปรีย์. ท่านอธิบายว่า โอปราณิ ความหย่อน คือ โอรานิ
คือ ความหย่อน (ความต่ำ). อธิบายว่า ลามก. คุณในประโยชน์มีอาทิว่า
ได้รู้ธรรมลามก. ปาฐะใช้เป็นสัตตมมีวิภัตติว่า อินุทริยปโรปรีย์คุณุเต ญาณ
ญาณกำหนดรู้ในความยิ่งและความหย่อนของอินทริย์ก็มี. บทว่า ตลา-
คตสฺส คือ เสด็จมาเหมือนอย่างท่านผู้แสวงคุณแต่ก่อน มีพระวิปัสสิ
เป็นต้นเสด็จมาแล้ว. อนึ่ง เสด็จไปเหมือนท่านผู้แสวงคุณเหล่านั้นเสด็จ
ไปแล้ว. บทว่า ตลาคตผลํ เป็นกำลังของพระตลาคต คือเป็นกำลัง
ของพระตลาคตเท่านั้นไม่ทั่วไปด้วยบุคคลเหล่านี้. อธิบายว่า เป็นกำลัง
มาแล้วเหมือนอย่างกำลังของพระพุทธเจ้าแต่ก่อน ด้วยการถึงพร้อมด้วย
การสะสมบุญบ้าง.

กำลังของพระตลาคตมีสองอย่างคือ กายพลํ (กำลังพระกาย) ๑
ญาณพลํ (กำลังพระญาณ) ๑. ในพระกำลังเหล่านั้น ฟิงทราบกำลัง
พระกายด้วยระลึกถึงตระกูลข้าง. โบราณจารย์กล่าวได้ดังนี้ว่า

ตระกูลข้าง ๑๐ ตระกูล คือตระกูลข้างกาฬวณะ ๑

คังเคยยะ ๑ ปันฑระ ๑ ตัมพะ ๑ ปิงกละ ๑ คันธะ ๑

มังกละ ๑ เหมะ ๑ อุโปสถะ ๑ จัททันตะ ๑.

กำลังของข้างพันโกฏิด้วยจำนวนข้างปกติ ของบุรุษหมื่นโกฏิด้วย
จำนวนบุรุษ นี้เป็นกำลังพระกายของพระตลาคต. แต่กำลังพระญาณมา
แล้วในมหาสีหนาทสูตร คือทศพลญาณ จตุเวสารัชชญาณ (ญาณทำความ
กล้าหาญ ๔) ญาณไม่ทรงหวั่นไหวในบริษัท ๘ ญาณกำหนดกำเนิด ๔

ญาณกำหนดคคิ ๕. พระญาณพันหนึ่งเป็นอันมากแม้เหล่าอื่นอย่างนี้ คือ ญาณ ๗๓ ญาณ ๗๗ มาแล้วในสังยุตตนิกาย นี้ชื่อว่า กำลังพระญาณ. ในที่นี้ประสงค์กำลังพระญาณเท่านั้น. เพราะพระญาณท่านกล่าวว่าเป็น พละ เพราะอรรถว่า ไม่ห้วนไหว และเพราะอรรถว่า คำจุน.

พึงทราบความในบทนี้ว่า สตุตถานํ อสยานุสเย ญาณํ ความรู้ อธิษาศัย และกิเลสอันนอนเนื่องในสันดานของสัตว์ ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า สตุตถา (สัตว์ทั้งหลาย) เพราะเป็นผู้ข้อง คือติดในขันธทั้งหลายมีรูป เป็นต้นด้วยฉันทราคะ. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณ่อนราธะ ผู้ข้องผู้ติดในความพอใจ ความกำหนด ความยินดี ความอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่า สัตว์. แต่นักกคิอักษรไม่ พิจารณาถึงความต้องการเพียงชื่อ. ผู้ใดพิจารณาถึงความ ผู้นั้นย่อมต้องการบทว่า สตุตถา ด้วยสัตตคศัพท์. แห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น. ชื่อว่า อสย เพราะเป็นที่มานอนอาศัยของสัตว์ทั้งหลาย. บทนี้เป็นชื่อของ จิตตสันดานของสัตว์ที่อบรมด้วยมิจฉาทิฏฐิบ้าง สัมมาทิฏฐิบ้าง กาม เป็นต้นบ้าง ออกจากกามเป็นต้นบ้าง. ชื่อว่า อนุสย เพราะกิเลสทั้งหลาย นอนตาม เข้าไปติดตามสันดานของสัตว์. บทนี้เป็นชื่อของกามราคะ เป็นต้น อันถึงซึ่งกำลัง. อสย และ อนุสย ชื่อว่า อสยานุสโย.

พึงทราบว่าเป็นคำเดียวกัน ด้วยถือกำเนิดและด้วยวันทวสมาส (สมาสคู่) เพราะจริตและอธิษาศัยสงเคราะห์เข้าในอัสยะและอนุสยะ ฉะนั้น ญาณใน จริตและอธิษาศัย ท่านสงเคราะห์ลงในอัสยานุสยญาณนั่นเอง จึงกล่าวว่า อัสยานุสเย ญาณํ ความรู้ในอธิษาศัยและกิเลสอันนอนเนื่องอยู่ใน สันดาน.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า ยมกปาฏิหาริ ญาณ ในยมก-
ปาฏิหาริย์ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ยมก เป็นคู่ เพราะกองไฟและสายน้ำ
เป็นต้น เป็นไปคราวเดียวกันไม่ก่อนไม่หลัง. ชื่อว่า ปาฏิหาริ เพราะนำ
ปฏิบัติกขธรรม มีความเป็นผู้ไม่เชื่อเป็นต้นออกไป. ชื่อว่า ยมกปาฏิหาริ
เพราะนำปฏิบัติกขธรรมออกไปเป็นคู่.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า มหากรุณาสมาปตติยา ญาณ ใน
มหากรุณาสมาบัติ ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า กรุณา เพราะเมื่อทุกข์ของคนอื่น
มีอยู่ ย่อมทำความหวั่นไหวในหทัยเพื่อคนดีทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่า กรุณา เพราะกำจัดทุกข์ของคนอื่นให้หมดสิ้นไป. หรือชื่อว่า
กรุณา เพราะช่วยเหลือให้เขาพ้นจากทุกข์. ความกรุณาใหญ่ด้วยการทำ
การแผ่ไป หรือด้วยคุณธรรม ชื่อว่า มหากรุณา. ชื่อว่า สมาปตติ
เพราะเป็นผู้มีมหากรุณาถึงพร้อม. ชื่อว่า มหากรุณาสมาปตติ เพราะมี
มหากรุณาแล้วเข้ามหากรุณาสมาบัตินั้น หรือญาณสัมปยุตด้วยมหากรุณา
นั้นในมหากรุณาสมาบัตินั้น.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า สัพพัญญุตญาณ อนาวรณญาณ (ญาณ
ไม่มีอะไรกัน) ดังนี้ต่อไป. ชื่อว่า สัพพัญญู เพราะรู้ทั่วถึงทุกสิ่งอัน
เป็นทางที่ควรแนะนำ ๕ ประการ. ความเป็นแห่งพระสัพพัญญุนั้น ชื่อว่า
สัพพัญญูตา. ญาณคือความเป็นพระสัพพัญญุนั้นแล ชื่อว่า สัพพัญญุต-
ญาณ. เมื่อควรจะกล่าวว่ สัพพัญญูตาญาณ แต่กล่าวทำให้มีเสียงสั้นว่า
สัพพัญญุตญาณ. จริงอยู่ ธรรมทั้งหมดมีประเภทเป็นต้นว่า สังขตธรรม
และอสังขตธรรม เป็นทางที่ควรแนะนำ ๕ ประการคือ สังขาร ๑ วิการ ๑
ลักษณะ ๑ นิพพาน ๑ บัญญัติ ๑. ความกั้นญาณนั้นไม่มี เพราะเนื่อง

ด้วยเป็นอาวัชชนะ เพราะฉะนั้น ญาณนั้นนั่นแลจึงเรียกว่า อนาวรณญาณ.

พึงทราบความในบทนี้ว่า สัพพตฺถ อสงฺกมปฺปฏิหตมฺนาวรณญาณํ
อนาวรณญาณอันไม่ข้อง ไม่มีอะไรขัดในกาลทั้งปวง ดังต่อไปนี้ ญาณ
ปราศจากการกั้น ไม่ข้อง ปราศจากการข้อง ไม่ขัด ปราศจากการขัด
ปราศจากการเป็นปฏิปักษ์เป็นไปแล้วในอดีต อนาคต และปัจจุบัน.

บทว่า อนาคตมฺปิ อาทิสฺติ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงแม้
อนาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ในภัทรกัณฑ์นี้มีพระพุทธเจ้า ๓
พระองค์แล้ว ปัจจุบันนี้เราเป็นสัมมาสัมพุทธะองค์ที่ ๔ และต่อไปจักมี
พระเมตไตรยเป็นองค์ที่ ๕. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุได้แปด-
หมื่นปี พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าเมตไตรยจักอุบัติในโลก เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ. คู่ก่อนภิกษุทั้ง-
หลาย ครั้งนั้นแล พระราชาพระนามว่าสังขะ จักรับสั่งให้ยกเสนาบุชายัญที่
พระราชาพระนามว่ามหาปนาทะทรงสร้างไว้ ทรงครองราชสมบัติ ทรง
กำจัดศัตรู สละพระราชทรัพย์ ทรงถวายทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า
คนเดินทาง วณิพก และยากจกทั้งหลาย แล้วทรงปลงผมและหนวดนุ่งห่ม
ผ้ากาสาเยะ เสด็จออกทรงผนวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และทรงบอกอนาคตของพระเทวทัตเป็นต้น
โดยนัยมีอาทิว่า ในอนาคตเทวทัตจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า
อัญญิสฺสระ และสุมนมาลาการจักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่า สุมนิสฺสระ.
บทว่า ปจฺจุปนฺนมฺปิ อาทิสฺติ ทรงแสดงแม้ปัจจุบันนี้ชัดดีแล้ว.

บทว่า วิภูตฺรฺูปสฺสยฺนิสฺส คีอ ผู้มีรูปสัณญานันผ่านไปแล้ว. บทว่า
สพฺพทฺถายปฺปหาโย ผู้ละกายทั้งหมดแล้ว คือละรูปกายทั้งหมดด้วย

ตทั้งคะ และวิกขัมภณะ อธิบายว่า ละปฏิสนธิในรูปภพได้แล้ว. บทว่า นตฺถิ กิณฺจติ ปสฺสโต เห็นอยู่ว่า ไม่มีอะไร คือเห็นอยู่ว่า ไม่มีอะไร ด้วยเห็นความไม่มีแห่งวิญญาณ. ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตน-สมาบัติ. โปสาธมาณพทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สັกคะ ในบทว่า ฌานํ สกฺกาณฺหุปฺจุจฺฉามิ ข้าแต่พระสັกคะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ. ต้องการคำพูดว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคลนั้น. บทว่า กถํ เหนฺโย คือ บุคคลนั้นควรแนะนำอย่างไร. ควรให้เกิดญาณยิ่งขึ้น แก่เขาอย่างไร.

บทว่า รูปสฺสณฺหา ในบทนี้ว่า กตฺมา รูปสฺสณฺหา รูปสัณฺญาเป็นไฉน ท่านกล่าวรูปาวจรฌาน และอารมณ์ของรูปาวจรฌานนั้น ด้วยหัวข้อว่า สฺสณฺหา. จริงอยู่ แม้รูปาวจรฌานท่านก็กล่าวว่า รูป ในบทมีอาทิว่า รูปิ รูปานิ ปสฺสติ ผู้มีรูปย่อมนั้นเห็นรูป. แม้อารมณ์ของรูปาวจรฌานนั้น (ที่ชื่อว่ารูป) ในคำเป็นต้นว่า ผู้มีรูป ย่อมเห็นรูปภายนอก มีผิวพรรณดี และมีผิวพรรณทราม. เพราะฉะนั้น บทว่า รูปสฺสณฺหา นี้ จึงเป็นชื่อของรูปาวจรฌานด้วยหัวข้อว่า สฺสณฺหา อย่างนี้ว่า ความสำคัญในรูปนี้ ชื่อว่ารูปสัณฺญา. ชื่อว่า รูปสฺสณฺหา เพราะรูปมีสัณฺญา. ท่านกล่าวว่ารูป เป็นชื่อของรูปาวจรฌานนั้น. อนึ่ง พึงทราบว่ บทว่า รูปสฺสณฺหา นี้ เป็นชื่อของอารมณ์ของรูปาวจรฌานนั้น มีประเภทเป็นต้นว่าปฐวิกสิณ ด้วยประการฉะนี้. แต่ในที่นี้ประสงค์เอารูปสัณฺญาอันได้แก่ (รูป) ฌาน ๑๕ ด้วยอำนาจแห่งกุศล วิบาก และกิริยา. บทว่า รูปาวจรสมาปตฺติ สฺมา-ปฺนฺนสฺสวา ของบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติ คือเข้าถึงกุศลฌานอันเป็นรูปาวจรสมาบัติ. บทว่า อุปฺปนฺนสฺส วา คือ เกิดขึ้นแล้วในภพนั้นด้วย

อำนาจแห่งวิปากฆาน. บทว่า **ทิฏฐธมฺมุสฺสวาทิสฺส** วา หรือของบุคคลผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือผู้ยังสุขอันเป็นกิริยามานสมาบัติให้เกิดขึ้นอยู่ในอรรถภาพนี้อยู่แล้ว.

บทว่า **อรุปสฺมาปตฺติโย** ได้แก่ อากาธานัญจายตนสมาบัติเป็นต้น. บทว่า **ปฏฺฐิตุสฺส** ได้แล้ว คือให้เกิดขึ้นดำรงอยู่แล้ว. บทว่า **รูปสฺสญฺญา** วิญฺญา โหนฺติ คือ ปราศจากรูปสัจญฺญา. บทว่า **วิคฺตา** คือ หมดไปแล้ว. ปาฐะว่า **วิภาวิตา** บ้างดังนี้. บทว่า **ตทฺกสฺมตฺติกฺกมา** คือ ด้วยการก้าวล่วงด้วยตทกฺกปหาน. บทว่า **วิกฺขมฺภนปฺปหานน** ปหีนฺ ตะแล้ว ด้วยวิกขมฺภนปหาน คือละด้วยการข่มไว้ด้วยได้รูปฆาน. บทว่า **ตสฺส** รูปกาโย คือ รูปาจรกายของบุคคลผู้ได้รูปสมาบัตินั้น.

พึงทราบความในบทนี้ว่า **อากิญจัญญายตน** ดังต่อไปนี้. ชื่อว่า **อกิจฺจน** เพราะไม่มีอะไร ในฆานนี้. ท่านกล่าวว่า ไม่มีอะไรเหลืออยู่โดยที่สุดแม้เพียงในกัณฺขณะ. ความเป็นแห่งความไม่มีอะไร ชื่อว่า **อากิญจัญญ**. บทนี้เป็นชื่อของการปราศจากวิญฺญาณ ในอากาธานัญจายตนสมาบัติ. อากิญจัญญะนั้น ชื่อว่า **อากิญจัญญายตน** เพราะเป็นเครื่องสืบทอดแห่งสัญญาด้วยการอธิษฐาน. คำว่า **อากิญจัญญายตนะ** นี้ เป็นชื่อของฆาน อันมีอารมณ์ปราศจากวิญฺญาณอันเป็นไปแล้วในความว่าง. บทว่า **วิญฺญาณญฺจายตนสฺมาปตฺติ** สโต สฺมาปชฺชิตฺวา คือ มีสติเข้าถึงวิญฺญาณญฺจายตนสมาบัตินั้น. บทว่า **สโต** วุฏฺฐหิตฺวา มีสติออก คือเป็นผู้มีสติออกจากสมาบัตินั้น. บทว่า **ตลฺลเยว** วิญฺญาณํ คือ วิญฺญาณอันเป็นมหัคคตะอันเป็นไปแล้วในความว่าง. บทว่า **อภาเวติ**
๑. ม. อภาวิตาปิ.

คือ ให้พินาศไป. บทว่า **วิภาเวติ** คือ ให้พินาศไปโดยวิธีต่าง ๆ. บทว่า **อนุตราเปติ** คือ ให้ถึงความไม่เห็น. บทว่า **กถ โส เนตพุโพ** บุคคลนั้นควรแนะนำอย่างไร คือควรรู้โดยประการไร. บทว่า **วินตพุโพ** ควรแนะนำให้วิเศษ คือควรรู้โดยวิธีต่าง ๆ. บทว่า **อนุเนตพุโพ** ควรตามแนะนำ คือควรให้จิตถึงถ้อยคำบ่อย ๆ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงประกาศความที่ญาณของพระองค์ไม่ถูกกระทบในบุคคลเช่นนั้นแก่โสสามมานพ จึงตรัสคาถาเพื่อทรงพยากรณ์นั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิญญานญจิติโย สพุพา อภิขานํ ตถาคโต** คือ ตถาคตรู้ซึ่งวิญญานจิต (ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน) ทั้งปวงอย่างนี้ว่า วิญญานจิต ๔ ด้วยสามารถแห่งอภิสังขาร วิญญานจิต ๗ ด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ. บทว่า **ติฏฐนุตเมณํ ชานาติ** คือ ย่อมรู้จักบุคคลนั้นเมื่อตั้งอยู่ด้วยสามารถแห่งอภิสังขารคือกรรมว่า บุคคลนี้จักมีคติดังนี้. บทว่า **วิมุตตํ** พ้นวิเศษแล้ว คือน้อมไปแล้วในอาภิญญายตนสมาบัติเป็นต้น. บทว่า **ตปฺปรายนํ** มีสมาบัตินั้นเป็นเบื้องหน้า คือสำเร็จด้วยสมาบัตินั้น.

บทว่า **วิญญานญจิติโย** ความว่า ที่ตั้งแห่งปฏิสนธิวิญญาน. คือ สวิญญานกชั้นนั้นแล(ชั้นนี้มีวิญญาน). ในบทเหล่านั้น บทว่า **เสยฺยถาปี** เป็นนิบาตลงในอรรถแสดงตัวอย่าง. บทว่า **มนุสฺสตา** คือ มนุษย์มากมาย แม้ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ย่อมไม่มี มนุษย์สองคนเหมือนเป็นอย่างเดียวกันด้วยผิวพรรณและทรวดทรงเป็นต้น. แม้มนุษย์เหล่าใดมีผิวพรรณหรือทรวดทรงเหมือนกัน มนุษย์เหล่านั้นก็ไม่เหมือนกันด้วยการแลการ

เหลือวเป็นต้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีกายต่าง ๆ กัน. ส่วน
ปฏิสนธิสัญญาของสัตว์เหล่านั้นเป็นติเหตุกะบ้าง ทูเหตุกะบ้าง อเหตุกะ-
บ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีสัญญาต่าง ๆ กัน. บทว่า
เอกจุเจ จ เทวา ได้แก่ เทพชั้นกามาวจร ๖ ชั้น. จริงอยู่ บรรดา
เทพเหล่านั้น บางพวกมีกายเขียว บางพวกมีผิวพรรณเหลืองเป็นต้น.
แต่สัญญาของเทพเหล่านั้น เป็นติเหตุกะบ้าง ทูเหตุกะบ้าง เป็นอเหตุกะ
ไม่มี. บทว่า เอกจุเจ จ วินิปาติกา วินิปาติกะ (ผู้ตกไปในอบาย)
บางพวก คือเวมานิกเปรตเหล่านี้มีอาทิอย่างนี้ คือยักษ์ผู้เป็นมารดา
ของปุนัพพสุ ยักษ์ผู้เป็นมารดาของปิยงกระ ยักษ์ผู้เป็นมิตรของ
ปุสสะผู้ยินดีในธรรม พ้นจากอบาย ๔. ร่างกายของเวมานิกเปรตเหล่านั้น
ต่าง ๆ กันด้วยสี มีผิวขาว ดำ ผิวทอง และสีนิลเป็นต้น ด้วยลักษณะมี
ผอม อ้วน เตี้ย สูง. แม้สัญญาก็ต่างกันด้วยสามารถแห่งติเหตุกะ ทูเหตุกะ
และอเหตุกะ เหมือนของมนุษย์ทั้งหลาย. แต่เวมานิกเปรตเหล่านั้นไม่มี
ศักดิ์มากเหมือนทวยเทพ มีศักดิ์น้อยเหมือนคนจนหาของกินและเครื่อง
ปกปิดได้ยาก ถูกทุกข์บีบคั้นอยู่. บางพวกได้รับทุกข์ในข้างแรม ได้รับ
สุขในข้างขึ้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า วินิปาติกะ เพราะตกไป
จากการสะสมความสุข. แต่เวมานิกเปรตที่เป็นติเหตุกะ ย่อมเป็นผู้บรรลु
ธรรมได้ดูการบรรลุธรรมของยักษ์ผู้เป็นมารดาของปิยงกระเป็นต้น.
บทว่า พรหมกายิกา พวกเทพนับเนื่องในหมู่พรหม ได้แก่ พรหม-
ปารีสัชชะ พรหมปุโรหิตะและมหาพรหม. บทว่า ปฐมานิพพุตตา ผู้
เกิดในภูมิปฐมฉาน คือหมู่พรหมทั้งหมดนั้นเกิดด้วยปฐมฉาน. แต่
พรหมปารีสัชชะเกิดด้วยปริตตฉาน พรหมปุโรหิตะเกิดด้วยมัชฌิมฉาน.

อนึ่ง กายของพรหมเหล่านั้นมีรัศมีชานออกไป. มหาพรหมเกิดด้วย
ปณิตถมาน. แต่กายของมหาพรหมมีรัศมีชานออกไปยิ่งกว่า. เพราะฉะนั้น
พรหมเหล่านั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน
เพราะมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันด้วยอำนาจปฐมมถาน. สัตว์
ทั้งหลายในอบาย ๔ ก็เหมือนเทพเหล่านั้น. เพราะในนรก สัตว์นรก
บางพวกมีร่างกายคาจูดหนึ่ง บางพวกกึ่งโยชน์ บางพวก ๓ คาจูด. ส่วน
ของเทวดามีร่างกาย ๑๐๐ โยชน์. แม้ในเดียรจันนบางพวกก็เล็ก บางพวก
ก็ใหญ่. แม้ในเปรตวิสัย บางพวก ๖๐ ศอก บางพวก ๘๐ ศอก
บางพวกผิวพรรณงาม บางพวกผิวพรรณชুবชืด. อนึ่ง แมื่กาลกัญชิกาสูร
ก็สูง ๑๐ โยชน์ ชื่อว่าทิฆปิฏฐิกเปรต (เปรตมีหลังยาว). แต่สัญญา
ของสัตว์นรกทั้งหมด เป็นอกุศลวิบาก เป็นเหตุกษะ. ด้วย ประการฉะนี้
แม้สัตว์ในอบายก็เรียกได้ว่ามีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน.

บทว่า อภัสสรธา ชื่อว่า อภัสสระ เพราะรัศมีจากสรีระของ
เทพเหล่านั้น ย่อมแผ่ออกจุกขาดตกลงเหมือนเปลวคบเพลิงฉะนั้น.
บรรดาอภัสสรเทพเหล่านั้น เทพผู้เกิดขึ้นเพราะเจริญมถานสองคือปริตต-
ทุกุติมถานและปริตตตติมถานในปัญจกนัย ชื่อว่า ปริตตภา. เทพผู้เกิด
ขึ้นเพราะเจริญมัชฌิมมถาน ชื่อว่า อัปปมาณาภา. เทพผู้เกิดขึ้นเพราะ
เจริญปณิตถมาน ชื่อว่า อภัสสรธา. แต่ในที่นี้มุ่งหมายเอาเทพทั้งหมด
ด้วยการกำหนดอย่างอุกฤษฏ์. เพราะว่ากายของเทพเหล่านั้นทั้งหมด
มีรัศมีชานออกเป็นอย่างเดียวกัน. แต่สัญญาต่าง ๆ กัน คือไม่มีวิตก
มีเพียงวิจารณ์ และไม่มีทั้งวิตกทั้งวิจารณ์. บทว่า สุภิกขุหา คือ เทพที่
เต็มไปด้วยความงาม. อธิบายว่า มีรัศมีเป็นกลุ่มเดียวกัน ด้วยสีของ

รัศมีจากกายงาม. เพราะรัศมีของเทพเหล่านั้นขาดแล้ว ๆ ไม่เหมือนของ
อภัสสรเทพทั้งหลาย. เทพปริตตสุภา อัปป์มาณสุภา สุภกัณหา เกิด
ด้วยอำนาจแห่งฉานที่เป็นปริตตฉาน มัชฌิมฉาน และปณิตฉาน แห่ง
ตติยฉานในจตุกนัย แห่งจตุตถฉานในปัญจกนัย. ทวยเทพทั้งหมดเหล่านี้
นั้น พึงทราบว่ามีกายอย่างเดียวกัน และมีสัญญาอย่างเดียวกันด้วย
จตุตถฉานสัญญา แม้พวกเทพ เวหัพผลา ก็ย่อมเสพวิญญาณฐิติที่ ๔.
อสัญญัตถ์ คือสัตว์ที่ไม่มีสัญญา ไม่สงเคราะห์เข้าในที่นี้ แต่สงเคราะห์
เข้าในสัตตดาวาส. เทพสุทธาวาสทั้งหลายดำรงอยู่ในฝ่ายวิวิญญูะ ไม่เป็นไป
ตลอดกาลทั้งหมด ไม่เกิดในโลกในกาลที่ว่างจากพระพุทเจ้าแสนกัปบ้าง
อสงไขยกัปบ้าง เมื่อพระพุทเจ้าทั้งหลายอุบัติขึ้นในระหว่าง ๑๖,๐๐๐ กัป
เทพเหล่านั้นจึงเกิด. เป็นเช่นกับค่ายพักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ยังพระ-
ธรรมจักรให้เป็นไป. เพราะฉะนั้น เทพเหล่านั้นจึงไม่เสพวิญญาณฐิติ
ไม่เสพสัตตดาวาส.

ฝ่าย พระมหาสิวะเถระ กล่าวว่า แม้เทพสุทธาวาสทั้งหลายก็เสพ
วิญญาณฐิติที่ ๔ และสัตตดาวาสที่ ๔ ด้วย พระสูตรนี้ว่า* คุณก่อนสารีบุตร
ที่อยู่ได้อันเราไม่เคยอยู่โดยกาลยาวนานเว้นแต่เทพชั้นสุทธาวาส ที่อยู่นั้น
ไม่ใช่โอกาสที่ใคร ๆ จะได้โดยง่าย. พระสูตรถูกต้องเพราะไม่ขัดกันกับ
สูตรนี้.

พึงทราบความในบทนี้ว่า สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมตฺถิกมา
สัตว์ทั้งหลายกล่าวถึงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง ดังต่อไปนี้. บทว่า
สพฺพโส คือ โดยอาการทั้งปวงหรือแห่งรูปสัญญาทั้งปวง. บทว่า รูป-
๑. ทีฆนิกา มหาวรรค ๑๐/ข้อ ๕๔.

สญฺญานํ คือ แห่งรูปาวจรณานดังที่กล่าวแล้วด้วยธรรมเป็นหัวข้อคือ
สัจฺญตา และอารมณ์แห่งรูปาวจรณานั้น. จริงอยู่ แม้รูปาวจรณาท่าน
ก็กล่าวว่า รูป ในบทมีอาทิว่า รูปี รูปานิ ปสฺสติ ดังนี้ แม้อารมณ์
แห่งรูปาวจรณานั้นท่านก็กล่าวว่า รูป ในบทมีอาทิว่า พหิทฺธา รูปานิ
ปสฺสติ สุวณฺณทพฺพณฺณานิ ดังนี้. เพราะฉะนั้น บทว่า รูปสญฺญานํ นี้
จึงเป็นชื่อของรูปาวจรณาดด้วยธรรมเป็นหัวข้อว่าสัจฺญตาอย่างนี้ว่า สัจฺญตา
ในรูปนี้ชื่อว่ารูปสัจฺญตา ดังนี้. ชื่อว่ารูปสัจฺญตา เพราะมีรูปเป็นสัจฺญตา. ท่าน
กล่าวว่า รูปเป็นชื่อของณานนั้น. พึงทราบว่ บทว่า รูปสญฺญานํ นี้
เป็นชื่อของอารมณ์ของรูปณานนั้น มีประเภทแห่งปฐฺวิกสิณเป็นต้น. บท
ว่า สมตฺติกฺกมา ก้าวล่วง คือเพราะปราศจากความกำหนัดเพราะดับ. ท่าน
อธิบายไว้ว่าอย่างไร. อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเข้าอากาศานัญจายตนะ
เพราะวิราคะเป็นเหตุ เพราะนิโรธเป็นเหตุ เพราะปราศจากราคะ เพราะ
ดับรูปสัจฺญตาอันได้แก่ณาน ๑๕ ด้วยอำนาจแห่งกุศล วิบาก และกิริยา ก็ดี
รูปสัจฺญตาอันได้แก่อารมณ์ ๘ ด้วยอำนาจแห่งปฐฺวิกสิณเป็นต้นเหล่านั้นก็ดี
รูปสัจฺญตาที่เหลือโดยอาการทั้งปวงก็ดีข้อมอยู่. พระโยคาวจรไม่สามารถ
เข้าอากาศานัญจายตนณานนั้น ด้วยการยังไม่ก้าวล่วงรูปสัจฺญตาโดยประการ
ทั้งปวง. เพราะเมื่อยังไม่ปราศจากความกำหนัดในอารมณ์ จึงไม่เป็นอัน
ก้าวล่วงสัจฺญตา อนึ่ง เมื่อก้าวล่วงสัจฺญตา ก็เป็นอันก้าวล่วงอารมณ์ด้วย
เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวการก้าวล่วงอารมณ์ แล้วกล่าวการก้าว
ล่วงสัจฺญตาอย่างเดียวในวิภังค์อย่างนี้ว่า ในสัจฺญตานั้น รูปสัจฺญตาเป็นไฉน
ความจำ อาการจำ ความเป็นผู้จำ ของพระโยคาวจรผู้เข้าถึงรูปาวจรสมาบัติ
ก็ดี เกิดแล้วก็ดี ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันก็ดี เหล่านี้เรียกว่า

รูปสัญญา เป็นผู้ล่วง ก้าวล่วง ก้าวล่วงพร้อมซึ่งรูปสัญญาเหล่านี้ ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า สพุพโส รูปสณฺณํ สมตฺกุกฺกมา ก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวงดังนี้. ก็เพราะสมบัติเหล่านี้อันพระโยคาวจรจะพึงบรรลุได้ด้วยการก้าวล่วงอารมณ์ ไม่พึงถึงได้ในอารมณ์อย่างหนึ่งเท่านั้น เหมือนการบรรลุรูปฌานมีปฐมฌานเป็นต้น ฉะนั้น พึงทราบว่าเป็นที่ท่านพรรณนาความแม้ด้วยสามารถการก้าวล่วงอารมณ์.

บทว่า ปฏฺิฆสณฺณํ อตฺตงฺกฺกมา ดับปฏฺิฆสณฺณํ คือสัญญาอันเกิดขึ้นเพราะการกระทบของวัตถุมีจักขุเป็นต้น และของอารมณ์มีรูปเป็นต้น ชื่อว่า ปฏฺิฆสณฺณํ. คำนี้ เป็นชื่อของรูปสัญญาเป็นต้น. ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปฏฺิฆสณฺณํเป็นโณ สณฺณํในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านี้เรียกว่าปฏฺิฆสณฺณํ. การดับ การละ การไม่เกิดขึ้นแห่งปฏฺิฆสณฺณํ ๑๐ โดยประการทั้งปวง คือกุศลวิบากเหล่านั้น ๕ อกุศลวิบาก ๕ ท่านกล่าวว่ากระทำไม่ให้เป็นไปได้. ปฏฺิฆสณฺณํเหล่านี้ย่อมไม่มีแม้แก่ผู้เข้าถึงปฐมฌานเป็นต้นโดยแท้ เพราะในสมัยนั้นจิตย่อมไม่เป็นไปด้วยสามารถแห่งทวาร ๕ แต่เมื่อเป็นอย่างนั้น เพื่อให้เกิดความอดุทธาหะในฌานนี้ สุขและทุกข์ที่ละได้แล้วในจุดตถฌานและในที่อื่น และคุณในสัฏกกายทิฏฐิที่ละได้ในมรรคที่ ๑ (อนาคามิมรรค) เป็นต้น พึงทราบคำในบทนี้แห่งปฏฺิฆสณฺณํเหล่านี้ ด้วยอำนาจแห่งการสรรเสริญฌานนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ปฏฺิฆสณฺณํเหล่านี้ย่อมไม่มีแก่ผู้เข้ารูปาวจรสมบัติก็จริง ที่แท้ไม่ใช่ไม่มี เพราะละแล้วก็หาไม่. จริงอยู่ รูปาวจรภาวนาย่อมไม่เป็นไป เพราะยังไม่คลายความยินดีในรูป และความเป็นไปแห่งรูปาวจรภาวนานี้ เพราะเนื่องด้วยรูป แต่ภาวนานี้ย่อมเป็นไปเพราะคลาย

ความยินดีในรูป. เพราะฉะนั้น ควรจะกล่าวว่ละปฏิขันธ์สัญญาได้ในฉานนี้. ไม่เพียงควรกล่าวอย่างเดียว ควรทรงไว้แบบนี้โดยส่วนเดียวเท่านั้น. เพราะยังละปฏิขันธ์สัญญาเหล่านั้นยังไม่ได้ในก่อนจากนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เสียงเป็นเสียงหนามของผู้เข้าปฐมฉาน. ก็ในที่นี้ เพราะละปฏิขันธ์สัญญาได้แล้ว ความไม่หวั่นไหวและความหลุดพ้นเพราะสงบของอรุปสมาบัติทั้งหลาย ท่านจึงกล่าวว่ อพารดาบส กาลามโคตรเข้าอรุปสมาบัติจึงไม่เห็นและไม่ได้ยินเสียงเกวียน ๕๐๐ เล่มผ่านไป.

บทว่า นานตตสญญา อมนสิการา ไม่มนสิการานันตตสญญา คือสัญญาอันเป็นไปแล้วในอารมณ์ต่างกัน หรือสัญญาต่างกัน. เพราะสัญญาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในวิภังค์ตรัสไว้แบบนี้ว่า นันตตสญญาเป็นโณ ความจำ อาการที่จำ ความเป็นผู้จำ ของมโนธาตุที่พร้อมเพรียงกัน หรือของมโนวิญญาณธาตุที่พร้อมเพรียงกันของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เหล่านี้เรียกว่า นันตตสญญา. สัญญาที่สงเคราะห์เข้าในมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุของผู้ไม่เข้าสมาบัติ ย่อมเป็นไปในอารมณ์ต่างกัน สภาวะต่างกัน มีรูปและเสียงเป็นต้น. อนึ่ง เพราะสัญญา ๔๔ เหล่านี้ คือสัญญาในกามาวจรกุศล ๘ สัญญาในอกุศล ๑๒ สัญญาในกามาวจรกุศลวิปาก ๑๑ สัญญาในอกุศลวิปาก ๒ สัญญาในกามาวจรกิริยา ๑๑ มีความต่างกัน มีสภาวะต่างกัน ไม่เหมือนกันและกัน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ นานตตสญญา มีสัญญาต่างกัน. การไม่ใส่ใจ การไม่คำนึงถึง การไม่นำมา การไม่พิจารณาถึง ซึ่งนันตตสญญาเหล่านั้น โดยประการทั้งปวง. เพราะพระโยคาวจรไม่คำนึงถึง ไม่ใส่ใจ ไม่พิจารณาถึงนันตตสญญาเหล่านั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เพราะในบทนี้ รูปสัญญาและปฏิขสัญญาก่อนย่อมไม่มี แม้ในภพอันเกิดด้วยฉานนี้ จะกล่าวไปใยถึงในกาลที่เข้าฉานนี้ในภพนั้น ฉะนั้นท่านจึงกล่าวถึงความไม่มีแห่งนันทตสัญญาเหล่านั้นแม้โดยส่วนสอง คือ การก้าวล่วง ๑ การดับ ๑. ก็ในนันทตสัญญาทั้งหลาย เพราะสัญญา ๒๗ เหล่านี้ คือสัญญาในกามาวจรกุศล ๘ สัญญาในกิริยา ๕ สัญญาในกุศล ๑๐ ย่อมมีในภพที่แล้วด้วยฉานนี้ ฉะนั้น พึงทราบที่ท่านกล่าวไว้ว่าไม่ใส่ใจถึงนันทตสัญญาเหล่านั้น. จริงอยู่ พระโยคาวจรเข้าฉานนี้อยู่ชื่อว่าเข้าเพราะไม่มณสิการนันทตสัญญาเหล่านั้น แต่เมื่อมณสิการนันทตสัญญาเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ไม่เข้าสมาบัติ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวการก้าวล่วงรูปสัญญาไว้ในที่นี้โดยย่อ ท่านกล่าวถึงการละรูปาวจรธรรมทั้งปวงด้วยบทนี้ด้วยประการฉะนี้. ด้วยบทนี้ว่า ดับปฏิขสัญญา และไม่มณสิการนันทตสัญญา พึงทราบที่ท่านกล่าวถึงการละและการไม่มณสิการจิตเจตสิกอันเป็นกามาวจรทั้งหมด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงคุณของอากาสนัญจนสมาบัติด้วย ๓ บท คือด้วยการก้าวล่วงรูปสัญญา ๑๕ ด้วยการดับปฏิขสัญญา ๑๐ ด้วยไม่มณสิการนันทตสัญญา ๔๔. หากถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความอุตสาหะและเพื่อเร้าใจ. เพราะหากว่า ชนบางพวกไม่เป็นผู้ฉลาดพึงกล่าวว่า พระศาสดาย่อมตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จงยังอากาสนัญจนสมาบัติให้เกิดเกิด ตรัสถึงคุณของสมาบัติไว้ด้วยอาการเหล่านี้ว่า ชนทั้งหลายเหล่านั้น จงอย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นประโยชน์เป็นอันสงส์ของการเกิดนั้น. เพราะว่า ครั้นฟังชนเหล่านั้นแล้วจักคิดอย่างนี้ว่า นัยว่าสมาบัตินี้สงบอย่างนี้ ประณีตอย่างนี้ เราจัก

ยังสมาบัตินั้นให้เกิด. ที่นั่น เพื่อให้สมาบัตินั้นเกิด ชนทั้งหลาย จึงจัก
ทำความอุตสาหะ. อนึ่ง เพื่อปลอบใจ พระองค์จึงตรัสถึงคุณของสมาบัติ
นั้นแก่ชนเหล่านั้น คุณพ่อค้าขายวิสกัณฑกะ. พ่อค้าขายวิสกัณฑกะ ท่าน
เรียกว่า คุณวานิช (พ่อค้าน้ำอ้อยบ).

เล่ากันมาว่า พ่อค้านั้นเอาเกวียนบรรทุกน้ำอ้อยบนำตาลกรวดไป
ยังชายแดนแล้วโฆษณาว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อวิสกัณฑกะ วิสกัณฑกะ
กันเถิด. ชาวบ้านได้ฟังดังนั้นจึงคิดกันว่า ธรรมดาวิสะ(ยาพิษ)ร้ายมาก
ผู้ใดกินวิสะเข้าไป ผู้นั้นย่อมตาย แม้กัณฑกะ (ลูกศร) ยิ่งแล้วก็ให้ตาย
ได้ ทั้งสองอย่างร้ายทั้งนั้น เมื่อโฆษณายา อานิสงส์อะไรจักมีในการ
โฆษณานี้ จึงปิดประตูเรือนพาเด็ก ๆ หนีไป. พ่อค้าเห็นดังนั้นจึงคิดว่า
ชาวบ้านเหล่านี้ไม่เป็นผู้ฉลาดในโวหาร ช่างเถิดเราจะให้เขาซื้อด้วยอุบาย
จึงโฆษณาว่า พวกท่านทั้งหลาย จงซื้อของหวานมีรสอร่อย ท่านจะได้
น้ำอ้อย น้ำอ้อยบ น้ำตาลกรวดในราคาถูกลง ท่านจะซื้อได้ในราคามาสก
เดียว กหาปณะเดียว. ชาวบ้านได้ฟังดังนั้นพากันยินดี พากันออกไปซื้อ
ตามราคาเป็นอันมาก. พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านทั้งหลาย
จงยังอากาศอันญายตนสมาบัติให้เกิดขึ้น คุณการโฆษณาของพ่อค้าว่า
ท่านทั้งหลายจงซื้อวิสกัณฑกะกันเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่าน
ทั้งหลายจงยังอากาศอันญายตนะให้เกิดเถิด ความคิดของผู้ฟังทั้งหลายว่า
จะเกิดอานิสงส์อะไรในข้อนี้ พวกเรายังไม่รู้คุณของอากาศอันญายตนะ
นั้นเลย คุณความคิดของชาวบ้านว่า แม้ทั้งสองอย่างร้ายแรงมากในการ
โฆษณาจะเกิดผลดีในการโฆษณานี้ได้อย่างไร การประกาศอานิสงส์มีการ
กล่าวลวงรูปสัญญาเป็นต้นของพระผู้มีพระภาคเจ้า คุณถ้อยคำโฆษณาของ

พ่อค้ำนั้นมียาที่ว่า ท่านทั้งหลายจงซื้อของหวานมีรสอร่อยกันเถิด จิตที่ได้รับ การปลอบด้วยยานิสงส์นี้ ทำความอุตสาหะใหญ่แล้วยังสมาบัตินี้ให้ เกิด คุณชาวบ้านเหล่านั้นครั้งฟังโฆษณาอย่างนี้แล้ว ก็พากันซื้อน้ำอ้อยงบ ได้ตามราคาเป็นอันมาก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อให้เกิดอุตสาหะ และ เพื่อเร้าใจด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทนี้ว่า อากาธานัญจายตनुปลา เข้าถึงอากาสา นัญจายตนะดังนี้เป็นต้นต่อไป. ชื่อว่า อนนุต เพราะอากาศไม่มีที่สุด. อากาศไม่มีที่สุดชื่อว่า อากาธานนุต. อากาศไม่มีที่สุดนั้นแลชื่อว่า อากา- ธานนัจ. อากาศไม่มีที่สุดนั้นชื่อว่า อากาธานัญจายตนะ เพราะเป็นบ่อ เกิดแห่งฉานพร้อมด้วยสัมปยุตธรรม ด้วยอรรถว่าตั้งมั่นคุณเทวสถานของ เทวดาทั้งหลายฉะนั้น. คำนี้เป็นชื่อของ กสิณुकมาติมากาธ อากาศที่เพิก กสิณแล้ว. ในอากาธานัญจายตนะนั้น ชนทั้งหลายยังฉานให้เกิดแล้วเข้า ถึงอากาธานัญจายตนะภพด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิ ชื่อว่า อากาธานัญจา- ยตनुปลา. ในบทต่อจากนี้ไป จักพรรณนาเพียงบทที่ต่างกันเท่านั้น.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า อากาธานัญจายตนะ สมติกุกมา ก้าว ล่วงอากาธานัญจายตนะดังนี้ต่อไป. ชื่อว่า อากาธานัญจายตนะ เพราะ ายตนะมีอากาศไม่มีที่สุด ด้วยอรรถว่าอธิชฐานไว้ตามนัยดังได้กล่าวมา แล้วในตอนก่อน แม้อารมณก็เป็นทั้งฉานเป็นทั้งอารมณโดยนัยดังกล่าว แล้ว ด้วยเหตุนี้ ไม่ก้าวล่วงแม่ทั้งสองอย่าง ด้วยไม่กระทำให้เป็นไป และด้วยไม่ใส่ใจ. เพราะควรเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะนี้ ฉะนั้น ควรทำทั้ง สองอย่างนี้ให้เป็นอันเดียวกัน และก้าวล่วงอากาธานัญจายตนะ ฟังทราบ ว่าข้อนี้ได้กล่าวแล้ว.

อนึ่ง พึงทราบความในบทว่า **วิญญานัญญาตานุปคา** นี้ต่อไป.
ชื่อว่า **อนนุต** เพราะมีวิญญานไม่มีที่สุด ด้วยอำนาจแห่งการกรรมนสิการ
ไม่มีที่สุด. วิญญานไม่มีที่สุดนั่นเอง ชื่อว่า **อาณนัจ**. วิญญานไม่มีที่สุด
ไม่กล่าวว่า **วิญญานานนัจ** กล่าวว่า **วิญญานนัจ**. นี้เป็น รูปหิ ศัพท์
(ศัพท์เพิ่มขึ้น). ชื่อว่าอายตนะ เพราะอรรถว่า ตั้งมั่นซึ่งวิญญานไม่มี
ที่สุดนั้นนั่นแล ชื่อว่าวิญญานัญญาตนะ สัตว์ทั้งหลายยังฆานให้เกิดใน
วิญญานัญญาตนะนั้น แล้วเข้าถึงวิญญานัญญาตนะภพ เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า **วิญญานัญญาตานุปคา**.

แม้ในบทนี้ว่า **วิญญานัญญาตนิ สมตักกมม** ก็พึงทราบความ
ต่อไปนี้. แม้ฆานก็ชื่อว่าวิญญานัญญาตนะ เพราะชื่อว่าอายตนะ เพราะ
อรรถว่า อธิษฐานไว้ซึ่งฆานนั้น มีวิญญานไม่มีที่สุด โดยนัยดังได้กล่าว
แล้วในก่อน. แม้อารมณ ก็เป็นทั้งฆานเป็นทั้งอารมณ ตามนัยที่ได้กล่าว
แล้วนั้นแล ก้าวล่วงแม้ทั้งสองอย่าง ด้วยไม่ทำให้เป็นไปและไม่มนสิการ
ด้วยประการฉะนี้. เพราะควรเข้าถึงอากิญจัญญายตนะนี้ ฉะนั้น ทำทั้งสอง
นี้ให้เป็นอันเดียวกันแล้วก้าวล่วงวิญญานัญญาตนะ ด้วยเหตุนี้ พึง
ทราบว่ข้อนี้ท่านกล่าวไว้แล้ว.

อนึ่ง ในบทว่า **อากิญจัญญาตานุปคา** นี้ พึงทราบความดังต่อ
ไปนี้. ชื่อว่า **อากิญจ** เพราะไม่มีเครื่องกังวล. ท่านกล่าวไว้ว่า ไม่มี
เครื่องกังวลเหลือโดยที่สุดแม้เพียงในภังคขณะ ความไม่มีเครื่องกังวลชื่อ
ว่า **อากิญจญ**. บทนี้เป็นชื่อของการปราศจากวิญญานที่มีอากาสา-
นัญญาตนะฆานเป็นอารมณ ชื่อว่า **อากิญจัญญาตนิ**. ชื่อว่าอายตนะ
เพราะอรรถว่า อธิษฐานซึ่งความไม่มีเครื่องกังวลนั้น. สัตว์ทั้งหลายยัง

ฉานให้เกิดในอากิญจัญญายตนะนั้น แล้วเข้าถึงอากิญจัญญายตนะภพ ชื่อว่า อากิญจัญญายตนะอุปคา. บทว่า อัย สตุตฺถิมิ วิญญาณญฺจิติ นี้เป็น วิญญาณญฺจิติที่ ๗ คือยอมรู้ฐานะของปฏิสนธิวิญญาณที่ ๗ นี้. เพราะเนวสัญญานาสัญญายตนะ จะว่ามีวิญญาณก็ไม่ใช่ ไม่มีวิญญาณก็ไม่ใช่ เพราะวิญญาณละเอียดเหมือนสัญญา ฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวไว้ในวิญญาณญฺจิติ.

บทว่า อญฺจํ ไม่จริง มีคำเป็นอาทิว่า รูปํ อตฺตา รูปเป็นตน ดังนี้. คำนั้นไม่แท้เพราะวิปลาส. ชื่อว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะเป็นทัญญุณิสัย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อญฺจํ คือ ไม่มี ไม่เป็น คำของผู้ไม่ใช่ใจมีอาทิว่า ทรัพย์นี้นางใจภรรยาของเจ้าล็กมา ทรัพย์นี้ไม่มีในเรือนของเจ้า. บทว่า อตฺถจฺฉํ ไม่แท้ คือมีอาการไม่แท้ มีอาการเป็นอย่างอื่น มีอยู่ด้วยประการอื่น. บทว่า อนตฺถสฺสยฺหิตํ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คือไม่อาศัยประโยชน์ในโลกนี้ หรือประโยชน์ในโลกอื่น. บทว่า น ตํ ตถาคโต พุยาโรติ พระตถาคตไม่ทรงพยากรณ์เรื่องนี้ คือพระตถาคตไม่ตรัสกถาอันไม่น่าสัตว์ออกไปนั้น. บทว่า ญฺจํ ตจฺฉํ อนตฺถสฺสยฺหิตํ คำจริงแท้ไม่มีประโยชน์ เป็นดิรัจฉานกถามีราชกถาเป็นต้น. บทว่า ญฺจํ ตจฺฉํ อตฺถสฺสยฺหิตํ คำจริงแท้มีประโยชน์เป็นคำอิงอริยสัจ. บทว่า ตตฺถ กาลญฺญ โหติ พระตถาคตทรงรู้จักกาลในเรื่องนั้น คือในการพยากรณ์ครั้งที่ ๓ นั้น พระตถาคตเป็นผู้รู้จักกาลเพื่อพยากรณ์ปัญหานั้น. อธิบายว่า พระตถาคตทรงรู้จักกาลในการถือเอา กาลในการรับของมหาชนแล้ว ทรงกระทำให้สมกับเหตุการณ์ จึงทรงพยากรณ์อันสมควรนั่นเอง. ชื่อว่า กาลวาที เพราะ

กล่าวในกาลอันควร. ชื่อว่า **ภูตวาที** เพราะกล่าวสภาพที่เป็นจริง. ชื่อว่า **อตุลวาที** เพราะกล่าวถึงนิพพานอันเป็นปรมาตม์. ชื่อว่า **ธมฺมวาที** เพราะกล่าวถึงมรรคธรรมและผลธรรม. ชื่อว่า **วินยวาที** เพราะกล่าวถึงวินัยมีการสำรวจเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทิฏฺฐัง** เห็นแล้ว คือย่อมรู้ย่อมเห็นอายตนะ นั้นโดยอาการทั้งปวง ชื่อว่า รูปรามณ์อันมาสู่คลองในจักขุทวารของสัตว์ นับไม่ถ้วนในโลกธาตุอันหาประมาณมิได้มีอยู่. รูปลายตนะนั้นอันผู้รู้ผู้เห็น อย่างนั้นจำแนกด้วยนัย ๕๒ ด้วยวาระ ๑๓ ด้วยชื่อมิใช่น้อย โดยนัยมี อาทิว่า รูปที่เรียกว่ารูปลายตนะนั้นเป็นไฉน. รูปใดเป็นสีอาศัสมหาภูตรูป ๔ เป็นธรรมชาติที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่สีเขียวคราม สีเหลือง... ดังนี้ เป็นธรรมชาติมีอยู่จริง ไม่จริงไม่มี ด้วยอำนาจอิฐารมณฺ์และอนิฐารมณฺ์ หรือด้วยอำนาจการได้ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ในกลิ่น รส โผฏฺฐัพพะ ที่ได้ทราบและในธรรมารมณฺ์ที่รู้แจ้ง. แม้ในเสียงเป็นต้นอันมาสู่ คลองในโสตทวารเป็นต้นก็มีนัยนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงอายตนะนั้นหลาย ๆ อย่าง จึง ตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า **ทิฏฺฐัง** สุตฺตํ เห็นแล้ว ฟังแล้ว. ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทิฏฺฐัง** คือ รูปลายตนะ. บทว่า **สุตฺตํ** คือ สัทททายตนะ. บทว่า **มฺหุตฺตํ** รู้แล้ว คือ คັນธายตนะ รสทายตนะ โผฏฺฐัพพทายตนะ เพราะถึงแล้ว จึงควรรับ. บทว่า **วิญญฺวตฺตํ** ได้แก่ ธรรมารมณฺ์ มีสุขและทุกข์เป็นต้น. บทว่า **ปตฺตํ** คือ แสวงหากี่ตาม ไม่แสวงหากี่ตาม ได้ถึงแล้ว. บทว่า **ปริเยสิตฺตํ** ถึงแล้วก็ตาม ไม่ถึงแล้วก็ตาม แสวงหาแล้ว. บทว่า **อนุ-**
๑. อภि. ส. ๓๔/ข้อ ๕๒๑.

วิจริตฺ มนสา คือ พิจารณาแล้วด้วยใจ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
อายตนะนั้นด้วยบทนี้ว่า ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํ อายตนะทั้งหมดนั้น
ตถาคตรู้พร้อมแล้ว. รูปารมณฺ์ใดมีอาทิวา สีสเขียว สีเหลือง ของโลก พร้อม
ทั้งเทวโลกนี้ ในโลกธาตุหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองในจักขุทวาร
สัตว์นี้เห็นรูปารมณฺ์ชื่อนี้ ในขณะนั้นเกิดความดีใจบ้าง เสียใจบ้าง เฉยๆ
บ้าง ด้วยเหตุนั้น ตถาคตรู้พร้อมรูปารมณฺ์นั้นทั้งหมด. อนึ่ง สัททารมณฺ์
ใดมีอาทิวา เสียงกลอง เสียงตะโพน ของโลก พร้อมทั้งเทวโลกนี้ ใน
โลกธาตุอันหาประมาณมิได้ ย่อมมาสู่คลองในโสตทวาร, คันธารมณฺ์มี
อาทิวา กลิ่นที่ร่าก กลิ่นที่เปลือก ย่อมมาสู่คลองในฆานทวาร, รสารมณฺ์
มีอาทิวา มีรสที่ร่าก มีรสที่ลำตัน ย่อมมาสู่คลองในชีวาทวาร, โสณ-
ัญฺฑัพพารมณฺ์อันต่างด้วยปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ มีอาทิวา แข็ง
อ่อน ย่อมมาสู่คลองในกายทวาร สัตว์นี้ถูกต้องโสณัญฺฑัพพารมณฺ์ชื่อนี้ ใน
ขณะนี้ เกิดดีใจบ้าง เสียใจบ้าง เฉยๆ บ้าง ด้วยเหตุนั้น ตถาคตรู้
พร้อมซึ่งอารมณฺ์นั้นทั้งหมด. อนึ่ง ธรรมารมณฺ์มีประเภทเป็นสุขและทุกข์
เป็นต้น ของโลกพร้อมด้วยเทวโลกนี้ ในโลกธาตุหาประมาณมิได้ ย่อม
มาสู่คลองแห่งมโนทวาร สัตว์นี้รู้แจ้งธรรมารมณฺ์ชื่อนี้ ในขณะนี้ เกิดดีใจ
เสียใจ หรือเฉยๆ ตถาคตรู้พร้อมธรรมารมณฺ์นั้นทั้งหมด. คู่ก่อนจนทะ
อายตนะใด อันสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้แล้ว รู้แจ้งแล้ว
อายตนะนั้น อันตถาคตไม่เห็นแล้ว ไม่ฟังแล้ว ไม่รู้แล้ว ไม่รู้แจ้งแล้ว
ไม่มี. อายตนะที่มหาชนนี้แสวงหาแล้วยังไม่ถึงบ้างมีอยู่ ไม่แสวงหาแล้ว
ยังไม่ถึงบ้างมีอยู่ แสวงหาแล้วถึงบ้างแล้วมีอยู่ ไม่แสวงหาแล้วถึงบ้างมี
อยู่ แม้ทั้งหมดตถาคตยังไม่ถึงยังไม่ทำให้แจ้งด้วยญาณไม่มี. เพราะฉะนั้น

บัณฑิตจึงกล่าวว่า เราเป็นตถาคต เพราะไปเหมือนอย่างที่เขาไป
กัน. แต่ในบาลีกล่าวว่า **อภิสมพุทฺธ** บทนั้นมีความเดียวกันกับ **คต**
ศัพท. ฟังทราบความแห่งบทนี้ว่า **ตถาคต** ในวาระทั้งหมดโดยนัยนี้.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า **ดูก่อนจุนทะ ฌ ราตรีใด ตถาคตบรรลु**
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม และราตรีใด ตถาคตปรินิพพานด้วย
อนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในระหว่างนั้น **ตถาคตกล่าว บอก ชี้แจ้งคำใด**
คำทั้งหมดนั้นเป็นจริงทั้งนั้น ไม่เป็นโดยประการอื่น เพราะฉะนั้น
บัณฑิตจึงเรียกเราว่า ตถาคต ดังต่อไปนี้ **ฌ ราตรีใด พระผู้มีพระภาคเจ้า**
ประทับนั่งเหนือปราสาทบัลลังก์ (บัลลังก์อันใคร ๆ ให้แพ้ไม่ได้)
ฌ โพธิมณฑล ทรงย้ายมารทั้ง ๓ เสียได้ แล้วตรัสรู้พระอนุตตรสัมมา-
สัมโพธิญาณ ฌ ราตรีใด เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ
ในระหว่างต้นสาละทั้งคู่ ในระหว่างนี้ ในกาลมีกำหนด ๔๕ พรรษา
ในปฐมโพธิกาลบ้าง มัชฌิมโพธิกาลบ้าง ปัจฉิมโพธิกาลบ้าง พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสคำสอน คือ สุตตะ เถยยะ ๑๓๑ เวทัลละ ทั้งหมดนั้น
ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยพยัญชนะ ไม่มีข้อตำหนิ ไม่บกพร่อง ไม่เกิน
บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง กำจัดความมัวเมาด้วยอำนาจ รากะ โทสะ
และโมหะ ในภยิตันนั้นไม่มีข้อผิดพลาดแม้เท่าปลายขนทราย ทั้งหมดนั้น
เป็นจริงแน่นอน ไม่จริงไม่มี **คุณประทับด้วยตราตราเดียว คุณดวงด้วย**
ทะนนานเดียว และคุณซึ้งด้วยตราซึ้งเดียว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนจุนทะ ฌ ราตรีใด ตถาคต ๑๓๑ ทั้งหมด
นั้นเป็นจริงแท้แน่นอนไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียก
เราว่า ตถาคต ดังนี้. **คต ศัพท**ในบทว่า **ตถาคต** นี้ มีความว่า

กล่าว. อีกอย่างหนึ่ง คำพูดชื่อว่า **อคตะ** ความว่า คำกล่าว. ฟังทราบความสำเร็จแห่งบทในความนี้ อย่างนี้ว่า ชื่อว่า **ตถาคโตะ** เพราะแปลงท อักษรเป็น ต อักษร ได้ความว่า เพราะมีพระคำรัสแท้ไม่วิปริต.

ฟังทราบความในบทนี้ว่า **ยถาวาที จุนฺท ๑ ล ๑ วุจฺจติ** ดังต่อไปนี้ พระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าอนุโลมไปตามวจา พระวจาอนุโลมไปตามกาย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็น **ยถาวาที** (พูดอย่างไร) **ตถาการิ** (ทำอย่างนั้น) และ **ยถาการิ** (ทำอย่างไร) **ตถาวาที** (พูดอย่างนั้น). อธิบายว่า แม้พระวรกายก็เป็นไปเหมือนพระวจาของพระองค์ซึ่งเป็นไปแล้วอย่างนั้น. ฟังทราบบทสำเร็จในบทนี้ อย่างนี้ว่า ชื่อว่า **ตถาคโตะ** เพราะพระวจาไปแล้ว เป็นไปแล้วเหมือนพระวรกาย.

บทว่า **อภิญฺญ อนภิญฺญโตะ** เป็นใหญ่ยิ่งอันใครๆครอบงำไม่ได้ คือ พระตถาคต เบื้องบนถึงภวคคพรหม เบื้องล่างถึงอเวจีเป็นที่สุด ทรงครอบงำสรรพสัตว์ในโลกธาตุทั้งหลาย อันหาประมาณมิได้โดยส่วนขวาง ด้วยศีลบ้าง สมาธิบ้าง ปัญญาบ้าง วิมุตติบ้าง วิมุตติญาณทัสสนะบ้าง จะชั่งหรือประมาณกับพระองค์ไม่มี พระตถาคตซึ่งมิได้ประมาณมิได้ เป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นพระราชายังกว่าพระราชา เป็นเทวดายังกว่าเทวดา เป็นท้าวสักกะยิ่งกว่าท้าวสักกะ เป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม. บทว่า **อญฺญ-ทตฺถุ** โดยแท้ เป็นนิบาตลงใน เอกังสัดถะ มีความส่วนเดียว. ชื่อว่า **ทโตะ** เพราะทรงเห็น. ชื่อว่า **วสวตฺติ** เพราะเป็นผู้ให้อำนาจเป็นไป.

ฟังทราบบทสำเร็จในบทนี้ดังนี้ ชื่อว่า **อคโตะ** เป็นคุณยา. เป็นอย่างไร พระตถาคตทรงมีลีลาในการแสดงธรรมอันจับใจ และทรงมี

หาอาสวะมิได้ คือผลวิมุตติที่ปราศจากอาสวะ. บทว่า **ปญญาวิมุตติ** ปัญญาวิมุตติ คือปัญญาในอรหัตผล. ฟังทราบวา สมาธิชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะตำรอกรรคะ ปัญญาในอรหัตผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะตำรอกอวิชา.

อีกอย่างหนึ่ง อรหัตผลอันต้นหาจริตบุคคลบรรลุแล้ว เพราะข่มกิเลสทั้งหลายด้วยกำลังของอัปนามาน ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะตำรอกรรคะ. อรหัตผลอันทวิจริตบุคคลยังเพียงอุปจารมานให้เกิด เห็นแจ้งแล้วจึงบรรลุ ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะตำรอกอวิชา.

อีกอย่างหนึ่ง อนาคตามีผล ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะตำรอกรรคะ ที่หมายถึงกามรรคะ. อรหัตผล ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะตำรอกอวิชา โดยประการทั้งปวง.

ฟังทราบความในบทว่า **อาภิญญญายตเน อธมุตติ วิโมกฺเขน** น้อมไปในอาภิญญายตนะด้วยวิโมกข์ ดังนี้ต่อไป. ชื่อว่าวิโมกข์ด้วยอรรถว่ากระไร. ด้วยอรรถว่าพ้น. พ้นอะไร. พ้นด้วยดีจากกรรมเป็นข้าศึก และพ้นด้วยดีด้วยอำนาจความยินดียิ่งในอารมณ. ท่านกล่าวไว้ว่า วิโมกข์ย่อมเป็นไปในอารมณ เพราะสิ้นสงสัย เพราะไม่ติเตยน จุฑาทรกปล่อยอวัยวะน้อยใหญ่ตามสบายนอนบนคักของบิดา. บทว่า **เอวรูปเน วิโมกฺเขน วิมุตฺตํ** พ้นแล้วด้วยวิโมกข์เห็นปานนี้ คือปล่อยวิญญานัญญา-ยตนะแล้วจึงพ้น ด้วยอำนาจแห่งความไม่สงสัยในอาภิญญายตนะ. บทว่า **อลฺลนํ ตตฺตาริสมุตฺตํ** ไม่ติด คือน้อมไปในสมาธินั้น. บทว่า **ตทาริสมุตฺตํ** คือ น้อมไปในฌานนั้น. บทว่า **ตทาริเปเตยฺยํ** คือ มีฌานนั้นเป็นใหญ่.

ห้ามมีอาทิว่า **รูปาธิมุขุโต** น้อมใจไปในรูปดังนี้ ท่านกล่าวด้วยความหนักในกามคุณ. สามบทมีอาทิว่า **กฺลาธิมุขุโต** น้อมใจไปในตระกูล ท่านกล่าวด้วยความหนักในตระกูล มีกษัตริย์เป็นต้น. บทมีอาทิว่า **ลาภาธิมุขุโต** น้อมใจไปในลาภ ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งโลกธรรม. สี่บทมีอาทิว่า **จิวราธิมุขุโต** น้อมใจไปในจิวร ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งปัจจัย. บทมีอาทิว่า **สุตฺตฺนฺตาทิมุขุโต** น้อมใจไปในพระสูตร ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งพระไตรปิฎก. บทว่า **อารณฺณิกงคาธิมุขุโต** น้อมใจไปในองค์ของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งธุดงค์. บทมีอาทิว่า **ปรมฺชฌานาธิมุขุโต** น้อมใจไปในปฐมฌาน ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งการได้เฉพาะ. บทว่า **กมฺมปรายณํ** มีกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งอภิสังขาร. บทว่า **วิปากปรายณํ** มีวิปากเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งความเป็นไป. บทว่า **กมฺมจรุกํ** หนักอยู่ในกรรม คือหนักอยู่ในเจตนา. บทว่า **ปฏิสฺสนฺธิจรุกํ** หนักอยู่ในปฏิสสนธิ คือหนักอยู่ในการเกิด.

บทว่า **อาภิกฺขจฺญฺญาตสมฺภวํ** เป็นเหตุให้เกิดในอาภิกขจฺญฺญาตสมภพ คือรู้กรรมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุให้เกิดในอาภิกขจฺญฺญาตสมภพ. รู้อย่างไร. รู้ว่านี่เป็นปติโพธ (ความหวังใจ). บทว่า **นฺนทิสฺสญฺโฆชนํ อิติ** มีความเพลิดเพลिनเป็นเครื่องประกอบ คือรู้ว่า ความเพลิดเพลिनกล่าวคือราคะในอรูปรูป ๔ เป็นเครื่องประกอบ. บทว่า **ตโต ตตฺถ วิปฺสฺสตี** แต่นั้นก็พิจารณาเห็น (ธรรม) ในสมาบัตินั้น คือออกจากอาภิกขจฺญฺญาตสมภพแล้ว เห็นแจ้งสมาบัตินั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **เอตํ ญาณํ ตถิ ตสฺส** นั้นเป็นญาณอันเที่ยงแท้ของบุคคลนั้น คือนั้น

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 375

เป็นอรหัตตญาณอันเกิดขึ้นแล้วตามลำดับ แก่บุคคลนั้นผู้เห็นแจ้งอยู่อย่างนี้.

บทว่า วุสฺมิโต คือ อยู่จบพรหมจรรย์. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือ พระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

และเมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกันที่กล่าวแล้วในครั้งก่อน.

จบอรรถกถาโสภาตมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๔

โมฆราชมาฉวกปัญหาหนิตต

ว่าด้วยปัญหาของท่านโมฆราช

[๔๕๐] (ท่านโมฆราชทูลถามว่า)

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ มิได้ทรงพยากรณ์แก่
ข้าพระองค์ ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระ-
เทพฤๅษี (มีผู้ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรง
พยากรณ์.

[๔๕๑] คำว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้ง
แล้ว ความว่า พราหมณ์นั้นได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ๒
ครั้ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพราหมณ์นั้นทูลถามปัญหา ไม่ทรงพยากรณ์
ในลำดับแห่งพระจักขุว่า ความแสรบแห่งอินทรีย์ของพราหมณ์นี้จักมี.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สักกะ ในคำว่า สกุก พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงผนวชจากศากยสกุล แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนาม
ว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่า
มีทรัพย์มาก แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้นทรงมีทรัพย์เหล่านั้น คือ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล
ทรัพย์คือhiri ทรัพย์คือโศตตปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์
คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปปธาน ทรัพย์คืออิทธิ-
บาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือ

มรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ด้วยทรัพย์อันเป็นรัตนะหลายอย่างนี้ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า สักกะ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อาจ ผู้องอาจ ผู้สามารถ มีความสามารถ ผู้กล้า ผู้แกล้วกล้า ผู้ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ละความกลัวความขลาดเสียแล้ว ปราศจากขนลุกขนพอง แม้เพราะเหตุดังนี้ จึงทรงพระนามว่า สักกะ. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว.

คำว่า ได้ทูลถามแล้ว ความว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ทูลขอ ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท ๒ ครั้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา โมฆราชา เป็นบทสนธิ ฯ ล ฯ คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า โฆฆราชา เป็นชื่อ เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่าน โฆฆราชทูลถามว่า.

[๔๕๒] คำว่า มิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ในอุเทศว่า น เม พุยากาสิ จกฺขุมา ความว่า มิได้ตรัสบอก ... มิได้ทรงประกาศแก่ข้าพระองค์.

คำว่า พระจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุด้วยจักขุ ๕ ประการ คือ ด้วยมังสจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ สมนันตจักขุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างไร สี ๕ อย่าง

คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีดำและสีขาว ย่อมปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในมังสจักขุ ขนพระเนตรตั้งอยู่เฉพาะในที่ใด ที่นั้นมีสีเขียว เขียวดี นาคู นาชม เหมือนสีดอกผักตบ ที่ถัดนั้นเข้าไปมีสีเหลือง เหลืองดี เหมือนสีทองคำ นาคู นาชม เหมือนดอกกรรณิการ์เหลือง เป้าพระเนตรทั้งสองข้างของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีสีแดง แดงดี นาคู นาชม เหมือนสีปีกแมลงทับทิมทอง ที่ท่ามกลางมีสีดำ ดำดี ไม่มัวหมอง ดำสนิท นาคู นาชม เหมือนสีอิฐแก่ไฟ ที่ถัดนั้นเข้าไปมีสีขาว ขาวดี ขาวล้วน ขาวฟ่อง นาคู นาชม เหมือนสีดาวประกายพฤษ์ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระมังสจักขุเป็นปกตินั้น เนื่องในพระอัทภาพ อันเกิดขึ้นเพราะสุจริตกรรมในภพก่อน ย่อมทอดพระเนตรเห็นตลอดที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน แม้ในเวลาใดมีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ค่ำวันอุโบสถข้างแรม ๑ แฉกปาทีบ ๑ อกาลเมฆใหญ่ตั้งขึ้น ๑ ในความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ เห็นปานนี้ ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทอดพระเนตรเห็นตลอด โยชน์หนึ่งโดยรอบ หลุม บานประคูดุ กำแพง ภูเขา กอไม้หรือเถาวัลย์ ไม่เป็นเครื่องกั้นในการทอดพระเนตรเห็นรูปทั้งหลายเลย หากว่าบุคคลพึงเอาเมล็ดงาเมล็ดหนึ่งเป็นเครื่องหมาย ใส่งในเกวียนสำหรับบรรทุกา บุคคลนั้นพึงเอาเมล็ดงานั้นขึ้น มังสจักขุเป็นปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า บริสุทธิอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยมังสจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยทิพยจักขุอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุบัติ ฯ ล ฯ ด้วย

ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมทรงทราบชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้
เป็นไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์จะดู
โลกธาตุหนึ่งก็ดี สองก็ดี สามก็ดี สี่ก็ดี ห้าก็ดี สิบก็ดี ยี่สิบก็ดี สามสิบ
ก็ดี สี่สิบก็ดี ห้าสิบก็ดี ร้อยก็ดี พันหนึ่งเป็นส่วนน้อยก็ดี สองพันเป็น
เป็นปานกลางก็ดี สามพันก็ดี สี่พันเป็นส่วนใหญ่อีกดี หรือว่าทรงประสงค์
เพื่อจะทรงดูโลกธาตุเท่าใด ก็ทรงเห็นโลกธาตุเท่านั้น ทิพยจักขุของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วย
ทิพยจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม้ด้วยปัญญาจักขุอย่างไร พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้ามีพระปัญญาใหญ่ มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญา
ร่าเริง มีพระปัญญาไว มีพระปัญญาคมกล้า มีพระปัญญาทำลายกิเลส
ทรงฉลาดในประเภทปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา
แล้ว ทรงถึงแล้วซึ่งเวสาร์ชชญาณ ๔ ทรงพลญาณ ๑๐ ทรงเป็นบุรุษ
ผู้องอาจ ทรงเป็นบุรุษสี่หะ ทรงเป็นบุรุษนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ทรงเป็นบุรุษนารุระไป มีญาณไม่มีที่สุด มีเดชไม่มีที่สุด มียศไม่มีที่สุด
เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก นับว่ามีทรัพย์ เป็นผู้ นำไปให้วิเศษ นำ
เนื่อง ๆ ให้เข้าใจ ให้เฟื่องพินิจ เป็นผู้ตรวจ ให้เลื่อมใส พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้านั้น ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงยังประชาชนให้เข้าใจ
มรรคที่ยังไม่เข้าใจ ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้มรรค ทรง
รู้แจ้งมรรค ฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ พระสาวกทั้งหลายเป็นผู้
ดำเนินตามมรรค ประกอบในภายหลังอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรง
รู้ที่อยู่ ชื่อว่าทรงรู้ ทรงเห็นอยู่ ชื่อว่าทรงเห็น เป็นผู้ มีจักขุ มีญาณ

มีธรรม มีคุณอันประเสริฐ เป็นผู้ตรัสบอกธรรม ตรัสบอกทั่วไป ทรง
แนะนำประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นพระธรรมสามี เสด็จไป
อย่างนั้น บทธรรมที่พระองค์มิได้ทรงรู้ มิได้ทรงเห็น มิได้ทรงทราบ
มิได้ทรงทำให้แจ่มแจ้ง มิได้ทรงถูกต้อง ไม่มีเลย.

ธรรมทั้งหมดรวมทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมมาสู่คลองในมุข
คือ พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว โดยอาการทั้งปวง ขึ้น
ชื่อว่าบทธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ควรแนะนำ ควรรู้ มีอยู่ ประโยชน์ตน
ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ใน
ภพหน้า ประโยชน์ตน ประโยชน์โลก ประโยชน์เปิดเผย ประโยชน์ลึกลับ
ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ไม่มีโทษ
ประโยชน์ไม่มีกิเลส ประโยชน์ขาว หรือประโยชน์อย่างยิ่ง ทั้งหมดนั้น
ย่อมเป็นไปในภายในพระพุทธานุภาพ.

กายกรรมทั้งหมด วาจกรรมทั้งหมด มโนกรรมทั้งหมด ย่อมเป็น
เป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระญาณมิได้ขัดข้องในอดีต อนาคต ปัจจุบัน
บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็เท่านั้น พระญาณเท่าใด บท
ธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมีบทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด
บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีพระญาณเป็นที่สุด พระญาณไม่เป็นที่ว่าง
บทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็ไม่ว่างพระญาณ
ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกันและกัน ลิ่นผอบ ๒ ลิ่นสนิทกัน ลิ่น
ผอบข้างล่าง ไม่เกินลิ่นผอบข้างบน ลิ่นผอบข้างบน ก็ไม่เกินลิ่นผอบ
ข้างล่าง ลิ่นผอบทั้งสองนั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่งกัน ฉันทิ พระผู้มีพระภาค-

เจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีบทธรรمที่ควรแนะนำ และพระญาณตั้งอยู่ในที่สุดแห่ง
กันและกัน ฉะนั้นเหมือนกัน บทธรรมที่ควรแนะนำเท่าใด พระญาณก็
เท่านั้น พระญาณเท่าใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็เท่านั้น พระญาณมี
บทธรรมที่ควรแนะนำเป็นที่สุด บทธรรมที่ควรแนะนำก็มีพระญาณเป็น
ที่สุด พระญาณไม่เป็นไปล่วงบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรม
ที่ควรแนะนำ ก็ไม่เป็นไปล่วงพระญาณ ธรรมเหล่านั้นตั้งอยู่ในที่สุดแห่ง
กันและกัน พระญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ย่อมเป็นไปใน
ธรรมทั้งปวง ธรรมทั้งปวงเนื่องด้วยอาวัชชนะ เนื่องด้วยอากังขา เนื่อง
ด้วยมนสิการ เนื่องด้วยจิตตูปบาท ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว
ย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบฉันทะเป็น
ที่มานอน อนุสัย จริต อธิมุตติ ของสัตว์ทั้งปวง ทรงทราบชัดซึ่งสัตว์
ทั้งหลายผู้มีกิเลสเพียงดังธูลีในนัยน์ตา คือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดัง
ธูลีในนัยน์ตาคือมีปัญญามาก มีอินทรีย์แก่กล้า ที่มีอินทรีย์อ่อน ที่มี
อาการดี ที่มีอาการชั่ว ที่ให้รู้ง่าย ที่ให้รู้ยาก ที่เป็นภัพพสัตว์ ที่เป็น
อภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อม
ทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปในภายในแห่งพระพุทธร-
ญาณ.

ปลาและเต่าทุกชนิด โดยที่สุดรวมถึงปลาติมิติมิงคละ ย่อมเป็นไป-
ในภายในมหาสมุทร ฉนใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปในภายใน
พระพุทธรญาณ ฉนนั้นเหมือนกัน นกทุกชนิดโดยที่สุดรวมถึงครุฑสกุล
เวนเดยยะ ย่อมบินไปในประเทศอากาศ ฉนใด พระสาวกทั้งหลายเสมอ

ด้วยพระสารีบุตรโดยปัญญา ย่อมเป็นไปในประเทศแห่งพระพุทธานุชา
กันนั้นเหมือนกัน พระพุทธานุชาย่อมแผ่ปกคลุมปัญญาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณะที่เป็นบัณฑิต มีปัญญา
ละเอียด มีวาจาโต้ตอบกับผู้อื่น เป็นคังนายขมังธนู ยิงชนทราชม้วน
บัณฑิตเหล่านั้นเป็นประหนึ่งว่า เทียวทำลายทิวเขาด้วยปัญญาของตน
บัณฑิตเหล่านั้นปรุงแต่งปัญหาเข้ามาเฝ้าพระตถาคตแล้ว ทูลถามปัญหา
เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกและตรัสแก้แล้ว ทรงแสดงเหตุ
และอ้างผลแล้ว บัณฑิตเหล่านั้นย่อมเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมไพโรจน์ยิ่งขึ้นด้วยพระปัญญาใน
สถานที่นั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า มีพระจักขุแม่
ด้วยปัญญาจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม่ด้วยพุทธจักขุอย่างไร พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลส-
เพียงดังธุลีในนัยน์ตา คือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังธุลีในนัยน์ตา คือ
ปัญญามาก ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการ
ชั่ว ผู้แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้มีปกติเห็น
โทษและภัยในปรโลกอยู่ ในกอบุช ในกอบทุม หรือในกอบุชทริก
ดอกอบุชบัวเขียว ดอกปทุมบัวหลวง หรือดอกอบุชทริกบัวขาว บางชนิด
เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ไปตามน้ำ จมอยู่ในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางชนิด
เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางชนิดเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ
โผล่พ้นจากน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ แม้นั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง

ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสเพียงดังฐลีใน
นัยน์ตา คือปัญญาน้อย ผู้มีกิเลสเพียงดังฐลีในนัยน์ตา คือปัญญามาก ผู้มี
อินทรีย์แก่กล้า ผู้มีอินทรีย์อ่อน ผู้มีอาการดี ผู้มีอาการชั่ว ผู้แนะนำให้
รู้ได้ง่าย ผู้แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกมีปกติเห็นโทษและภัยในโลก
อยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงทราบว่าคุณคนนี้เป็น
ราคจริต บุคคลนี้เป็นโทสจริต บุคคลนี้เป็นโมหจริต บุคคลนี้เป็น
วิตกกจริต บุคคลนี้เป็นศรัทธาจริต บุคคลนี้เป็นญาณจริต พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสบอกอสุภกถาแก่บุคคลผู้เป็นราคจริต ตรัสบอกเมตตา-
ภาวนาแก่บุคคลผู้เป็นโทสจริต ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหจริตให้ตั้งอยู่
ในเพราะอุเทศ และปริปัฏณาในการฟังธรรมโดยกาล ในการสนทนา
ธรรมโดยกาล ในการอยู่ร่วมกับครู ตรัสบอกอานาปานัสสติแก่บุคคล
ผู้เป็นวิตกกจริต ตรัสบอกความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความที่ธรรม
เป็นธรรมดี ความที่สงฆ์ปฏิบัติดี และศีลทั้งหลายของตน ซึ่งเป็นนิमित
เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต ตรัสบอกอาการ
ไม่เที่ยง อาการเป็นทุกข์ อาการเป็นอนัตตา อันเป็นวิปัสสนานิमितแก่
บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

บุคคลยืนอยู่บนยอดภูเขาศิลา ฟังเห็นหมู่ชนโดย
รอบ แม้ฉันใด ข้าแต่พระสุเมธ ผู้มีพระสมันตจักขุ
พระองค์เสด็จขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม ปราศจาก
ความโศก ก็ทรงเห็นหมู่ชนที่อาศัยด้วยความโศก
ผู้อันชาติและชราครอบงำ เปรียบฉันนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม่ด้วยพุทธจักขุอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม่ด้วยสมันตจักขุอย่างไร พระ-
สัพพัญญุตญาณท่านกล่าวว่า สมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป
เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย
พระสัพพัญญุตญาณ.

บทธรรมอะไร ๆ อันพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นไม่ทรง

เห็น ไม่ทรงรู้แจ้ง หรือไม่พึงทราบ มิได้มีเลย พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้เฉพาะซึ่งบทธรรมทั้งปวง เหยยบทใด

มีอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเหยยบทนั้น เพราะ-

เหตุ นั้น พระตถาคตจึงเป็นพระสมันตจักขุ

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแม่ด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุ ไม่ทรงพยากรณ์แก่
ข้าพระองค์.

[๔๕๑] คำว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
พระเทพฤาษี (เมื่อมีผู้ถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ดังนี้
ความว่า ข้าพระองค์ได้ศึกษา ทรงจำ เข้าไปกำหนดไว้แล้วอย่างนี้ว่า
พระพุทธานุชาทรทุกถามปัญหา อันชอบแก่เหตุเป็นครั้งที่ ๓ ย่อมพยากรณ์
มิได้ตรัสห้าม.

คำว่า ผู้เป็นพระเทพฤาษี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นทั้งเทพ
เป็นทั้งฤาษี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤาษี พระราชาทรงผนวช
แล้ว เรียกกันว่าพระราชาฤาษี พราหมณ์บวชแล้วก็เรียกกันว่า พราหมณ์

ฤๅษี ฉันทโค พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นทั้งเทพ เป็นทางฤๅษี ก็ฉันทนั้น เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นพระเทพฤๅษี.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชแล้ว แม้เพราะเหตุ ดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า พระฤๅษี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหาเสาะหา ค้นหา ซึ่งศีลชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤๅษี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหา ซึ่งสมาธิชั้นใหญ่ ปัญญาชั้นใหญ่ วิมุตติชั้นใหญ่ วิมุตติญาณทัสสนชั้นใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤๅษี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งการทำลายกองแห่งความมีคิใหญ่ การทำลายวิปลาสใหญ่ การถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ การคลายกองทิฏฐิใหญ่ การล้มมานะเพียง ดังว่าธงใหญ่ การสงบอกสังขารใหญ่ การสลัดออกซึ่งโอฆกิเลสใหญ่ การปลงภาระใหญ่ การตัดเสี้ยซึ่งสังสารวัฏใหญ่ การดับความเคียดรื้อน การระงับความเร่าร้อนใหญ่ การให้ยกกรรมดังว่าธงใหญ่ขึ้น แม้เพราะเหตุ นั้น พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤๅษี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหา เสาะหา ค้นหาซึ่งสติปัญญาใหญ่ สัมมัปปธานใหญ่ อิทธิบาทใหญ่ อินทรีย์ใหญ่ พละใหญ่ โพชฃงค์ใหญ่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ใหญ่ นิพพานใหญ่ แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า พระฤๅษี.

อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า อันสัตว์ทั้งหลายที่มีอำนาจ มากแสวงหา เสาะหา ค้นหาว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเทวดา ล่วงเทวดาประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้่องอาจกว่านรชนประทับอยู่ ณ ที่ไหน แม้เพราะเหตุดังนี้ พระองค์จึงชื่อว่า เป็นพระฤๅษี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ได้ยินมา

ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระฤๅษี (มีผู้ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์ เพราะเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าแต่พระสักกะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุ มิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้า-
พระองค์ ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นพระเทพฤๅษี (มีผู้ทูลถามปัญหา) เป็นครั้งที่ ๓ ย่อม
ทรงพยากรณ์.

[๔๕๔] โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบ
ความเห็นของพระโคตมผู้มียศ.

[๔๕๕] คำว่า โลกนี้ ในอุเทศว่า อยู่ โลโก ปโร โลโก ดังนี้
คือ มนุษยโลก คำว่า โลกอื่น คือ โลกทั้งหมด ยกมนุษยโลกนี้ เป็น
โลกอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า โลกนี้ โลกอื่น.

[๔๕๖] คำว่า พรหมโลกกับเทวโลก ความว่า พรหมโลก พร้อม
ทั้งเทวโลก มารโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พรหมโลกกับเทวโลก.

[๔๕๗] คำว่า ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ ความว่า
โลกย่อมไม่ทราบซึ่งความเห็น ความควร ความชอบใจ ลัทธิ อธิษาศัย
ความประสงค์ของพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้านี้มีความเห็นอย่างนี้ มี
ความควรอย่างนี้ มีความชอบใจอย่างนี้ มีลัทธิอย่างนี้ มีอธิษาศัยอย่างนี้
มีความประสงค์อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไม่ทราบความเห็น
ของพระองค์.

[๔๙๘] คำว่า พระโคตมผู้มียศ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถึงยศแล้ว เพราะฉะนั้น ทรงมียศ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันเทวดาและมนุษย์สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ทรงเป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาณปัจฉัยเกศัชบริหาร เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า พระโคตมเป็นผู้มียศ เพราะเหตุนี้ พรหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบ
ความเห็นของพระโคตมผู้มียศ.

[๔๙๙] ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้าพระ-
องค์ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็น
โลกอย่างไร มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๐] คำว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ ความว่า ผู้เห็นธรรม
อันงาม เห็นธรรมอันเลิศ เห็นธรรมอันประเสริฐ เห็นธรรมอันวิเศษ
เห็นธรรมเป็นประธาน เห็นธรรมอันอุดม เห็นธรรมอย่างยิ่งอย่างนี้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้.

[๕๐๑] คำว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า
ความว่า พวกข้าพระองค์เป็นผู้มีความต้องการด้วยปัญหาจึงมาเฝ้า ฯ ล ฯ
เพื่อให้ทรงชี้แจงเพื่อตรัส แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า ข้าพระองค์
มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า.

[๕๐๒] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร ความว่า ผู้มองเห็น

เห็นประจักษ์ พิจารณา เทียบเคียง เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างไร.

[๕๐๓] คำว่า มัจจุราชจึงไม่เห็น ความว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็น ไม่แลเห็น ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ได้เฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มัจจุราชจึงไม่เห็น เพราะเหตุนี้ พราหมณ์จึงกล่าวว่

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า
พระองค์ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณา
เห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๔] คุณก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติพิจารณาเห็นโลก
โดยความเป็นของสูญ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว ฟังข้าม
พื้นมัจจุราชได้ด้วยอุบายอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็น
โลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น.

[๕๐๕] คำว่า โลก ในอุเทศว่า สุลลโต โลก อเวกขสุ ดังนี้
คือ นิรยโลก ศิรัจฉานโลก ปิตติวิสยโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นชโลก
ธาตุโลก आयตनโลก โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โลก โลก ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระองค์ตรัสว่า โลก เพราะเหตุเท่าไรหนอแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ตอบว่า คุณก่อนภิกษุ เรากล่าวว่าโลก เพราะเหตุว่า ย่อมแตก อะไรรแตก
จักขุแตก รูปแตก จักขุวิญญาณแตก จักขุสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี

ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย
แม้เวทนานั้นก็แตก หูแตก เสียงแตก จมูกแตก กลิ่นแตก ลิ้นแตก
รสแตก กายแตก โผฏฐัพพะแตก มนะแตก ธรรมารมณฺ์แตก มโน-
วิญญาณแตก มโนสัมผัสแตก สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขม-
สุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็แตก
คู่ก่อนภิกษุ ธรรมมีจักขุเป็นต้นนั้นย่อมแตกดังนี้แล เพราะเหตุนี้ เรา
จึงกล่าวว่โลก.

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า บุคคล
พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วย
สามารถความกำหนดว่าไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ ด้วยสามารถพิจารณาเห็น
สังขารโดยเป็นของว่างเปล่า ๑.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการ
กำหนดว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ อย่างไร. ใคร ๆ ย่อมไม่ได้อำนาจในรูป
ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้ว
ไซ้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และจะพึงได้ในรูปว่า ขอรูปร่างของ
เราจงเป็นอย่างนี้ รูปร่างของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
แต่เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และย่อมไม่ได้
ในรูปว่า ขอรูปร่างของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปร่างของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย
เวทนาเป็นอนัตตา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเวทนานี้จักเป็นอนัตตาแล้ว
ไซ้ เวทนานี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และพึงได้ในเวทนาว่า ขอเวทนา

ของเราจงเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะเวทนาเป็นอนัตตา ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และยอมไม่ได้ในเวทนาว่า ขอเวทนาของเราจงเป็นอย่างนี้ เวทนาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้แล สัญญาเป็นอนัตตา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสัญญานี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สัญญานี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และพึงได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะสัญญาเป็นอนัตตา ฉะนั้น สัญญาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และยอมไม่ได้ในสัญญาว่า ขอสัญญาของเราจงเป็นอย่างนี้ สัญญาของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย สังขารเป็นอนัตตา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสังขารนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ สังขารนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และจะพึงได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะสังขารเป็นอนัตตา ฉะนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และยอมไม่ได้ในสังขารว่า ขอสังขารของเราจงเป็นอย่างนี้ สังขารของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย วิญญาณเป็นอนัตตา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าวิญญาณนี้จักเป็นอนัตตาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และจะพึงได้ในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่เพราะวิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และยอมไม่ได้ในวิญญาณว่า ขอวิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้เลย.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภายนี้ไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของผู้อื่น คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย กรรมเหล่านี้ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีเจตนาเป็นมูลเหตุ
ท่านทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกายนั้น
อริยสาวกผู้ได้สดับ แล้วย่อมมนสิการโดยแยบคายด้วยดี ถึงปัจจุสมุปบาท
นั้นแหละว่า เพราะเหตุดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้
ก็เกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ คือเพราะ
อวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะ
วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ
เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา
เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะ
ชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ ก็เพราะ
อวิชชานั้นแล ดับโดยสාරอกไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ
วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสพาย-
ตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะ
อุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วย
สามารถการกำหนดว่า ไม่เป็นไปในอำนาจอย่างนี้.

บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ด้วยสามารถการ
พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นของว่างเปล่า อย่างไร. ใคร ๆ ย่อม

ไม่ได้แก่นสารในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ
รูปไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสารถว่าความเที่ยง
เป็นแก่นสาร โดยสารถว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสารถว่าตนเป็นแก่น
สาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความ
ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เวทนาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร สัญญาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร สังขาร
ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร วิญญาณไม่มีแก่นสาร
ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสารถว่าความเที่ยงเป็นแก่นสาร
โดยสารถว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสารถว่าตนเป็นแก่นสาร โดยความ
เที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่แปรปรวน
เป็นธรรมดา ดันอ้อไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง
ดันละหุ่งไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันมะเดื่อ
ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันรักไม่มีแก่นสาร
ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ดันทองหลางไม่มีแก่นสาร ไร้
แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ฟองน้ำไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร
ปราศจากแก่นสาร อนึ่ง ค่อมน้ำไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจาก
แก่นสาร อนึ่ง ดันกล้วยไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร
อนึ่ง พยับแดดไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร ฉันได
รูปไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสารถว่าความเที่ยง
เป็นแก่นสาร โดยสารถว่าความสุขเป็นแก่นสาร โดยสารถว่าตนเป็น
แก่นสาร โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมี
ความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา เวทนาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร

ปราศจากแก่นสาร สัญญาไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร
สังขารไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร วิญญาณไม่มี
แก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสภาวะที่เที่ยงเป็น
แก่นสาร โดยสภาวะที่ความสุขเป็นแก่นสาร โดยสภาวะที่ตนเป็นแก่นสาร
โดยความเที่ยง โดยความยั่งยืน โดยความมั่นคง หรือโดยมีความไม่
แปรปรวนเป็นธรรมดา ฉะนั้นนั่นเหมือนกัน บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลก
โดยความเป็นของสูญ ด้วยความสามารถพิจารณาเห็นสังขารโดยเป็นของ
ว่างเปล่า อย่างนี้ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญด้วย
เหตุ ๒ ประการนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ
โดยอาการ ๖ อย่าง คือ บุคคลย่อมเห็นรูปโดยความที่ตนไม่เป็นใหญ่ ๑
โดยทำตามความชอบใจไม่ได้ ๑ โดยเป็นที่ตั้งแห่งความไม่สบาย ๑ โดย
ไม่เป็นไปในอำนาจ ๑ โดยเป็นไปตามเหตุ ๑ โดยว่างเปล่า ๑ บุคคล
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความที่ตนไม่เป็น
ใหญ่... โดยว่างเปล่า บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ
โดยอาการ ๖ อย่างนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ
โดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นรูป โดยความว่าง ๑
โดยความเปล่า ๑ โดยความสูญ ๑ โดยไม่ใช่ตน ๑ โดยไม่เป็นแก่น
สาร ๑ โดยเป็นดังผู้ฆ่า ๑ โดยความเสื่อม ๑ โดยเป็นมูลแห่งทุกข์ ๑
โดยมีอาสวะ ๑ โดยความเป็นชั้นอันปัจฉิมปรุงแต่ง ๑ บุคคลย่อม
พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความว่าง... โดย

ความเป็นชั้นอันปัจฉิมปรุงแต่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๐ อย่างนี้.

อีกประการหนึ่ง บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๒ อย่าง คือ ย่อมพิจารณาเห็นว่า รูปไม่ใช่สัตว์ ๑ ไม่ใช่ชีวิต ๑ ไม่ใช่บุรุษ ๑ ไม่ใช่คน ๑ ไม่ใช่มาณพ ๑ ไม่ใช่หญิง ๑ ไม่ใช่ชาย ๑ ไม่ใช่ตน ๑ ไม่ใช่ของที่เนื่องกับตน ๑ ไม่ใช่เรา ๑ ไม่ใช่ของเรา ๑ ไม่มีใคร ๆ ๑ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่สัตว์... ไม่มีใคร ๆ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ โดยอาการ ๑๒ อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเล่าไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความ สุขตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย... สัญญาไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย... สังขารไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละวิญญาณนั้นเสีย วิญญาณนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ใด ที่มีอยู่ในเขตวันวิหารนี้ ชนพืงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้นั้น

ไปเสีย เผาเสียหรือฟังทำตามควรแก่เหตุ ท่านทั้งหลายฟังมีความคิด
อย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผาเสีย หรือทำตามควรแก่เหตุบ้าง
หรือหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ใช่อย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า นั่น
เป็นเพราะเหตุอะไร เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตนหรือสิ่งที่มีเนื่องกับตนของ
ข้าพระองค์ทั้งหลายอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น
เหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย
สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุ
ตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไป
เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่ง
นั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์
เพื่อความสุตลอดกาลนาน บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็น
ของสูญแม้อย่างนี้.

ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า โลกสูญ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์
ตรัสว่า โลกสูญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนอานนท์ เพราะสูญจากตน
หรือจากสิ่งที่มีเนื่องกับตน ฉะนั้น จึงกล่าวว่า โลกสูญ คุณก่อนอานนท์
สิ่งอะไรเล่าสูญจากตน หรือจากสิ่งที่มีเนื่องกับตน จักขุสูญ รูปสูญ จักขุ-
วิญญาณสูญ จักขุสัมผัสสูญ สุขเวทนาก็ดี ทุกขเวทนาก็ดี อทุกขมสุข-
เวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตน

หรือสิ่ง queเนื่องกับตน หูสูญ เสียงสูญ จมูกสูญ กลิ่นสูญ ลิ้นสูญ รัสสูญ กายสูญ โภจวิญญูสูญ ใจสูญ ธรรมารมณสูญ มโนวิญญูสูญ สุขเวทนาก็ดี ทุกเวทนาก็ดี อทุกขมสุขเวทนาก็ดี ที่เกิดขึ้นเพราะ มโนสัมผัสเป็นปัจจัย แม้เวทนานั้นก็สูญจากตนหรือจากสิ่ง queเนื่องกับตน คู่ก่อนอนันท์ เพราะสูญจากตนหรือจากสิ่ง queเนื่องกับตนนั้นแล ฉะนั้น จึงกล่าวว่ โลกสูญ บุคคลยอมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ แม้อย่างนี้.

คู่ก่อนคามณี เมื่อบุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อม แห่งธรรมทั้งสิ้น ซึ่งความสืบต่อแห่งสังขารทั้งสิ้น ตาม ความเป็นจริง ภัยนั้นยอมไม่มี เมื่อใด บุคคลยอม พิจารณาเห็นโลกเสมอหญาและไม่ด้วยปัญญา เมื่อนั้น บุคคลนั้นก็ไม่มีปรารถนาภพหรืออฏฐภาพอะไร ๆ อื่น เว้น ไว้แต่นิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ.

บุคคลยอมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ คู่ก่อน กิษุทั้งหลาย กิษุยอมตามคั่นหารูป คติของรูปมีอยู่เท่าไร ตามคั่นหา เวทนา คติของเวทนามีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาสัญญา คติของสัญญามีอยู่ เท่าไร ตามคั่นหาสังขาร คติของสังขารมีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาวิญญูณ คติของวิญญูณมีอยู่เท่าไร ก็เหมือนอย่างนั้นนั้นแหละ เมื่อกิษุตามคั่น หารูป คติของรูปมีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาเวทนา คติของเวทนามีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาสัญญา คติของสัญญามีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาสังขาร คติของ สังขารมีอยู่เท่าไร ตามคั่นหาวิญญูณ คติของวิญญูณมีอยู่เท่าไร แม้

ความถือใจด้วยอำนาจทิฐิวา เราที่ดี ด้วยอำนาจตัณหาว่า ของเราก็ดี ด้วยอำนาจมานะว่า เป็นเราก็ดี ของภิกษุใดมีอยู่ ความถือมั่นนั้นย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้.

คำว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ ความว่า จงมองดู จงพิจารณา จงเทียบเคียง จงตรวจตรา จงให้แจ่มแจ้ง จงทำให้ปรากฏ ซึ่งโลกโดยความเป็นของสูญ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงพิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของสูญ.

[๕๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า โมฆ-
ราช ในอุเทศว่า โมฆราช สทา สโต ดังนี้ คำว่า ทุกเมื่อ คือ ตลอดกาล
ทั้งปวง ๆ ล ๆ ในตอนท้ายหลัง. คำว่า ผู้มีสติ คือ มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ
คือ มีสติเจริญสติปัญญา เครื่องพิจารณาเห็นภายในกาย ๆ ล ๆ บุคคล
นั้นตรัสว่า เป็นผู้ที่มีสติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนโมฆราช... มี
สติทุกเมื่อ.

[๕๐๗] ทิฐิมิวัตถุ ๒๐ ตรัสว่า อตตานุทิฐิ ในอุเทศว่า อตตานุ-
นุทิฐิ อุหจฺจ ดังนี้ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอรียเจ้า
ไม่ฉลาดในธรรมของพระอรียเจ้า ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระ-
อรียเจ้า ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตน
ว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปในตนบ้าง ตามเห็นตนในรูปบ้าง ตามเห็น
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตนบ้าง ตามเห็นตนว่า
มีวิญญาณบ้าง ตามเห็นวิญญาณในตนบ้าง ตามเห็นตนในวิญญาณบ้าง
ทิฐิอันไปแล้ว ทิฐิอันรกชัฏ ทิฐิเป็นทางกันดาร ทิฐิเป็นข้าศึก

(เสียนหนาม) ทิฏฐิอันเสไปผิต ทิฏฐิเป็นเครื่องประกอบไว้ ความถือ
ความยึดถือ ความถือมั่น ความจับต้องทางชั่ว ทางผิด ความเป็นผิด
ลัทธิแห่งเดียรฉัตร ความถือโดยการแสวงหาผิด ความถือวิปริต ความ
ถือวิปลาศ ความถือผิด ความถือในวัตถุไม่จริงว่าเป็นจริง ทิฏฐิ ๖๒
มีเท่าไร ทิฏฐินี้เป็นอัตรานุทิฏฐิ.

คำว่า ถอนอัตรานุทิฏฐิเสียแล้ว ความว่า รื้อ ถอน นุด ชัก
ลากออก เพิกขื่น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งอัตรานุ
ทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถอนอัตรานุทิฏฐิเสียแล้ว.

[๕๐๘] คำว่า ฟิงข้ามพันมัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ความว่า
ฟิงข้ามขึ้น ก้าวล่วง เป็นไปล่วง แม้ซึ่งมัจจุ แม้ซึ่งชรา แม้ซึ่งมรณะ
ด้วยอุบายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟิงข้ามพันมัจจุได้ด้วยอุบาย
อย่างนี้.

[๕๐๙] คำว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ ความว่า มองเห็น
พิจารณาเห็น เทียบเคียง พิจารณา ให้เจริญ ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งโลก
ด้วยอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้.

[๕๑๐] แม้มารก็ชื่อว่ามัจจราชา แม้ความตายก็ชื่อว่ามัจจราชา
ในอุเทศว่า มัจจราชา น ปสฺสติ ดังนี้. คำว่า ย่อมไม่เห็น ความว่า
มัจจราชย่อมไม่เห็น คือ ไม่ประสบ ไม่พบ ไม่ปะ ไม่ได้เฉพาะ.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เนื้อที่อยู่ในป่า เมื่อเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่ เดินไปที่ไม่ระวาง
ยืนอยู่ที่ไม่ระวาง นั่งพักอยู่ที่ไม่ระวาง นอนอยู่ที่ไม่ระวาง ข้อนั้น
เพราะเหตุอะไร เพราะเนื้อนั้นไม่ไปในทางของพราน แม้นั้นใด คู่ก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็เหมือนฉันทันนั้นแล สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม
เข้าปฐมฌานอันมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมารให้มิด กำจัดมารไม่ให้มีทางไปแล้ว
สู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุแห่งมารผู้ลามก คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีก
ประการหนึ่ง ภิกษุเข้าทุติยฌาน อันมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน
เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติ
และสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เข้าตติยฌาน เข้าจตุตถฌาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมารให้มิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถาน
เป็นที่ไม่เห็นด้วยจักษุของมารผู้ลามก.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าอากาสนัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า
อากาศไม่มีที่สุด เพราะล่องรูปสังขยา เพราะดับปฏิมสังขยา เพราะไม่
มนสิการถึงนันทตตสังขยา โดยประการทั้งปวงอยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ทำมารให้มิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้วสู่สถาน
เป็นที่ไม่เห็นด้วย จักษุของมารผู้ลามก.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่องอากาสนัญจายตนฌานโดยประการ
ทั้งปวง เข้าวิญญาณัญจายตนฌานด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดไม่ได้
ล่องวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าอากิญจัญญายตนฌาน
ด้วยมนสิการว่า อะไรร่ น้อยหนึ่งไม่มี ล่องอากิญจัญญายตนฌานโดย
ประการทั้งปวง เข้าเนวสังขยานาสัญญายตนฌานอยู่ ล่องเนวสังขยานา-
สังขยาตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าสังขยาเวทียตนิโรธอยู่ และ
อาสวะของภิกษุนั้นก็หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุนี้เรากล่าวว่าทำมารให้มิด กำจัดมารไม่ให้มีทาง ไปแล้ว

สู่สถานเป็นที่ไม่เห็นด้วยจักขุของมารผู้ลามก ข้ามแล้วซึ่งคั่นหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่าง ๆ ภิกษุ นั้นเดินอยู่ก็ไม่ระแวง ยืนอยู่ก็ไม่ระแวง นั่งอยู่
ก็ไม่ระแวง นอนอยู่ก็ไม่ระแวง ซ้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุ นั้น
ไม่ไปในทางแห่งมารผู้ลามก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็น
เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติ พิจารณาเห็นโลก

โดยความเป็นของสูญทุกเมื่อ ถอนอัตตานุทิฏฐิเสียแล้ว
พึงข้ามพ้นมัจจุได้ด้วยอุบายอย่างนี้ เมื่อบุคคลพิจารณา
เห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น.

พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ๑ ล ๑ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกฉะนี้แล.

จบโมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๕

อรรถกถาโมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๕

พึงทราบวินิจฉัยในโมฆราชสูตรที่ ๑๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ทฺวาทฺหํ** คือ **ทฺเว วาเร** อหํ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้ง
แล้ว. เพราะว่ามีโมฆราชมาณพนั้น คราวก่อนทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
๒ ครั้ง เมื่อจบอชิตสูตรและติสสเมตเตยยสูตร. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรอให้โมฆราชมาณพมีอินทรีย์แก่กล้าก่อน จึงไม่ทรงพยากรณ์. ด้วย
เหตุ นั้น โมฆราชมาณพจึงทูลว่า **ทฺวาทฺหํ สกฺก อปฺปจฺฉิสฺสํ** ข้าแต่พระสัทก
ข้าพระองค์ได้ทูลถาม ๒ ครั้งแล้ว. บทว่า **ยวตฺตยฺยจฺจ เทวีสึ พฺยวาทโร-**

ทีติ เม สุต ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระเทพฤทธิ
ย่อมทรงพยากรณ์ในครั้งที่ ๓ ความว่า ข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระฤทธิวิสุทธิเทพ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
มีผู้ทูลถามปัญหาเป็นครั้งที่ ๓ ย่อมทรงพยากรณ์กะสหธรรมิก. นัยว่า
โมฆราชมาณพได้ฟังมาอย่างนี้ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวารีนั่นเอง. ด้วยเหตุนี้
โมฆราชมาณพจึงทูลว่า พุยาโรทีติ เม สุต ดังนี้ คำใดที่ฟังกล่าว
ในนิเทศแห่งคานานี้ คำนั้นมีนัยดังได้กล่าวมาแล้วในหนหลังนั่นแล.

บทว่า อัย โลโก คือ มนุษยโลกนี้. บทว่า ปโร โลโก คือ
โลกที่เหลืออกเว้นมนุษย์โลกนั้น. บทว่า สเทวโก พร้อมด้วยเทวโลก
คือโลกที่เหลืออกเว้นพรหมโลก. ได้แก่ อุปปัตติเทพและสมมติเทพ
บทที่ว่า พุรุหมโลก สเทวโก พรหมโลก พร้อมด้วยเทวโลก เป็น
เพียงแสดงคำมีอาทิว่า สเทวโก โลโก โลกพร้อมด้วยเทวโลก. ด้วยบทนั้น
พึงทราบโลกแม้ทั้งหมดมีประการดังได้กล่าวแล้วอย่างนั้น.

บทว่า เอว อภิกุณฺหตฺตสฺสวรี พระองค์ผู้เห็นธรรมอันงามอย่างนี้
คือโมฆราชมาณพแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นธรรมอันเลิศอย่างนี้
สามารถจะทรงเห็นอรรถาศัย อธิมุตติ คติ เป็นที่ไปในเบื้องหน้าของโลก
พร้อมด้วยเทวโลกได้.

บทว่า สฺสญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสฺส ท่านจงพิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของสฺสญฺญ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านจงดูโลกโดยความเป็น
ของสฺสญฺญโดยอาการ ๒ อย่าง คือด้วยการกำหนดความไม่เป็นไปในอำนาจ ๑
ด้วยพิจารณาเห็นสังขารว่างเปล่า ๑. บทว่า อตฺตานุทิจฺฉิ โหหจฺจ ถอน
อตฺตานุทิจฺฉิเสย คือถอนความเห็นว่าเป็นตัวตนเสีย.

บทว่า **ลูขติ** คือ ย่อมแตก. ชื่อว่า **จกขุ** เพราะเห็น. จักขุนั้น ให้สำเร็จความเป็นวัตถุและทวารตามสมควร แก่จักขุวิญญาณเป็นต้น ในบริเวณที่เห็นได้ อันเป็นสถานที่เกิดของสรีรสังขาร อันตั้งอยู่เฉพาะ หน้าในท่ามกลางวงกลมสีดำ ซึ่งล้อมด้วยวงกลมสีขาวอันเป็นสัมผัสการ- จักขุ (ดวงตา) ตั้งอยู่. ชื่อว่า **รูปา** เพราะย่อยับ. อธิบายว่า รูป ทั้งหลายถึงความวิการด้วยสี ย่อมประกาศความสบายใจ. ชื่อว่า **จกขุ- วิญญาณ** เพราะวิญญาณเป็นไปแล้วแต่จักขุ หรือวิญญาณของจักขุ อาศัยจักขุ. สัมผัสเป็นไปแล้วโดยจักขุชื่อว่า จักขุสัมผัส. บทว่า **จกขุ- สมุสสุตปจฺจยา** เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย คือผัสสะอันสัมปยุตแล้วด้วย จักขุวิญญาณเป็นปัจจัย. บทว่า **เวทิต** คือ การเสวย. อธิบายว่า **เวทนา**. ชื่อว่า **สุข** เพราะทำผู้นั้นให้เกิดสุข. อธิบายว่า ที่บุคคลผู้มีเวทนาเกิดให้ ถึงสุข. หรือชื่อว่า **สุข** เพราะกักกินและขุดด้วยดีซึ่งความเจ็บป่วยทางกาย และจิต. ชื่อว่า **ทุกข** เพราะทนได้ยาก. อธิบายว่า ทำบุคคลผู้มีเวทนาเกิด ให้ถึงทุกข. ชื่อว่า **อทุกขมสุข** เพราะไม่ทุกข ไม่สุข. **ม** อักษรท่านกล่าว ด้วยบทสนธิ. อนึ่ง จักขุสัมผัสนั้น เป็นปัจจัย ๘ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย ๑ อัญญมัญญปัจจัย ๑ นิสสยปัจจัย ๑ วิปากปัจจัย ๑ อาหารปัจจัย ๑ สัมปยุตตปัจจัย ๑ อัตติปัจจัย ๑ อวิคตปัจจัย ๑ แก่เวทนาที่สัมปยุตกับตน. เป็นปัจจัย ๕ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย ๑ สมันตรปัจจัย ๑ อุปนิสสย- ปัจจัย ๑ นัตติปัจจัย ๑ วิคตปัจจัย ๑ แก่สัมปฏิจันนะและธรรมที่ สัมปยุต เป็นปัจจัยด้วยอำนาจอุปนิสสยปัจจัยเท่านั้น แก่สันตிரณะเป็นต้น และธรรมที่สัมปยุต.

ชื่อว่า โสติ เพราะฟัง. โสตะนั้นยังความเป็นวัตถุและทวารให้สำเร็จ ตามสมควรแก่โสตวิญญาณเป็นต้น ในช่องมีสัณฐานพอสอดนิ้วเข้าไปได้ มีขนอ่อนและแดงอยู่ภายในช่องสัณการโสตะตั้งอยู่. ชื่อว่า สทฺทา เพราะไป อธิบายว่า เปล่งออก. ชื่อว่า ฆานํ เพราะสุดคม. ฆานะนั้นยังความเป็นวัตถุและทวารให้สำเร็จตามสมควรแก่ฆานวิญญาณเป็นต้น ในที่มีสัณฐานเหมือนเท้าแพะภายในโพรงของสัณการฆานะตั้งอยู่. ชื่อว่า กนฺธา เพราะฟังไป. อธิบายว่า ประกาศวัตถุ (เรื่องราว) ของตน. ชื่อว่า ชิวฺหา เพราะเลี้ยงชีวิต. หรือ ชื่อว่า ชิวฺหา เพราะอรรถว่าลิ้ม ชิวหานั้นยังความเป็นวัตถุและทวารให้สำเร็จตามสมควรแก่ชีวหาวิญญาณเป็นต้น ในที่มีสัณฐานคล้ายปลายกลีบดอกอุบลซึ่งแยกกลีบในท่ามกลาง ท่ามกลางพื้นเบื้องบนเว้นยอดโคนและข้างของสัณการ-ชีวหาตั้งอยู่. ชื่อว่า รสา เพราะเป็นที่ยินดีของสัตว์. อธิบายว่า ชอบใจ. ชื่อว่า กาโย เพราะเป็นที่เกิดแห่งกรรมที่เป็นไปกับอาสวะอันน่าเกลียด. บทว่า อาโย ได้แก่ ที่เกิด. ชื่อว่า ความเป็นไปแห่งรูปมีใจครองมีอยู่ในกายนี้เท่าใด กายประสาทก็ยังคงความเป็นวัตถุและทวารให้สำเร็จตามสมควรแก่กายวิญญาณเป็นต้นตั้งอยู่เท่านั้น ในกายนั้นโดยมาก. ชื่อว่า โผฏฺฐพฺพา เพราะถูกต้อง. ชื่อว่า มโน เพราะรู้ อธิบายว่า รู้แจ้ง. ชื่อว่า ฌมฺมา เพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน. บทว่า มโน คือ ภาวังก์พร้อมด้วยอวิชชนะ. บทว่า ฌมฺมา คือ ธรรมารมณ์ที่เหลือเว้นนิพพาน. บทว่า มโนวิญญาณํ คือ ชวณะมโนวิญญาณ. บทว่า มโนสมฺผลฺโส ได้แก่ ผัสสะที่สัมปยุตด้วยชวณะมโนวิญญาณนั้น. มโนสัมผัสนั้นเป็นปัจจัย

แก่สัมปยุตเวทนา ด้วยอำนาจปัจจัย* ๗ ที่เหลือ เว้นวิปากปัจจัย มโน-
สัมผัสนั้นเป็นปัจจัยแก่เวทนาทั้งหลาย ที่เหลือจากเวทนาที่สัมปยุตกับขณะ
มโนวิญญาณนั้น (ที่เกิด) ในลำดับต่อมา ด้วยอำนาจอุปนิสัยปัจจัยเท่านั้น.

บทว่า อวสยปฺวคฺตสฺสลุทฺถกฺขณวเสน ด้วยสามารถการกำหนดว่า
ไม่เป็นไปในอำนาจ คือด้วยสามารถการเห็น การดูสังขารไม่เป็นไปใน
อำนาจ. บทว่า รูเป วโส น ลพฺภติ ใคร ๆ ไม่ได้อำนาจในรูป คือ
ไม่ได้ความมีอำนาจในรูป. แม้ในเวทนาเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า น ตุมฺหากํ ไม่ใช่ของท่าน คือ จริงอยู่ เมื่อตนมีอยู่ ย่อมมี
สิ่งที่เนื่องด้วยตน ตนนั้นแหละไม่มี. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ไม่ใช่
ของท่าน. บทว่า นาปิ อญฺเณตํ ของคนอื่นก็ไม่ใช่ คือ ตนของคนอื่น
ชื่อว่าคนอื่น เมื่อตนนั้นมีอยู่. ตนของคนอื่นก็พึงมี แม้ตนนั้นก็ไม่มี
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ของคนอื่นก็ไม่ใช่. บทว่า ปุราณมิตฺถิ
ภิกฺขเว กมฺมํ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กรรมเก่านี้ อธิบายว่า กรรมนี้มีใช่
กรรมเก่า แต่กายนี้เกิดแต่กรรมเก่า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวอย่างนี้
ด้วยปัจจัย โวหาร. บทว่า อภิสงฺขตํ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้วเป็นต้น ท่าน
กล่าวไว้แล้ว เพราะมีสังค์เสมอกัน (คือเป็นนปรุงสกลสังค์เหมือนกัน) กับ
คำก่อน (คือ กมฺมํ) ด้วยสามารถแห่งกรรมโวหารนั่นเอง. พึงเห็นความ
ในบทนี้เห็นว่า บทว่า อภิสงฺขตํ คือ ปัจจัยปรุงแต่ง. บทว่า อภิสญฺ-
เจตยิตฺถิ คือ มีเจตนาเป็นที่ตั้ง มีเจตนาเป็นมูลเหตุ. บทว่า เวทนียํ คือ
เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา.

๑. สหชาตะ, ัญญมัญญะ, นิสสยะ, อาหาระ, สัมปยุตตะ, อัคคิ, อวิกตะ.

บทว่า รูปเภา โสโร น ลพฺภติ โกร ๆ ย่อมไม่ได้แก่นสารในรูป คือ ไม่ได้สาระในรูปว่าเป็นของเที่ยงเป็นต้น. แม้ในเวทนาเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า รูปิ อสฺสาร์ นิสฺสาร์ คือ รูปไม่มีแก่นสารและไร้แก่นสาร. บทว่า สาราปคฺคิ คือ ปราศจากสาระ. บทว่า นิจฺจสฺสาร์สาเรณ วา โดยสภาระว่าความเที่ยงเป็นแก่นสาร คือโดยสภาระว่าเที่ยงเป็นไปเพราะก้าวล่วงกัณณะ ไม่มีสภาระโดยสภาระว่าเที่ยง เพราะไม่มีความเที่ยงอะไร ๆ. บทว่า สุขสฺสาร์สาเรณ วา โดยสภาระว่าเป็นสุขเป็นแก่นสาร คือโดยสภาระว่าเป็นสุขเป็นแก่นสาร เพราะไม่มีสภาระว่าเป็นสุขอะไร ๆ ก้าวล่วงซึ่งสุขในจิตฺติขณฺเณ. บทว่า อตฺตสฺสาร์สาเรณ วา โดยสภาระว่าตนเป็นแก่นสาร คือโดยสภาระว่าตนและสิ่งทีเนื่องด้วยตนว่าเป็นแก่นสาร. บทว่า นิจฺจเณ วา โดยความเที่ยง คือโดยความเที่ยง เพราะไม่มีความเที่ยงอะไร ๆ เป็นไปเพราะก้าวล่วงกัณเณ. บทว่า ฐเณ วา โดยความยั่งยืน คือโดยความยั่งยืน เพราะไม่มีอะไร ๆ เป็นความยั่งยืนแม้ในเวลาเมื่ออยู่ ก็เพราะอาศัยปัจจัยจึงเป็นไปได้. บทว่า สสฺสเตน วา โดยความมั่นคง คือโดยความมั่นคง เพราะไม่มีอะไร ๆ ทีขาดไปจะมีอยู่ได้ตลอดกาล. บทว่า อวิปริณาม-ธมฺเมณ วา โดยมีความไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา คือโดยมีความไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา เพราะไม่มีอะไร ๆ ทีจะไม่แปรปรวนไปเป็นปกติ ด้วยอำนาจแห่งความแก่และความตาย.

บทว่า จกฺขุ สฺสฺสณฺณิ อตฺตเตน วา อตฺตนิเยน วา จักฺขุสฺสฺสญฺจากตน หรือจากสิ่งทีเนื่องกับตน คือสฺสฺสญฺจากตนทีกำหนดไว้อย่างนี้ว่า ผู้ทำ ผู้เสวยเข้าไปอยู่เอง และจากบริวารอันเป็นของตน เพราะความไม่มีตนนั่นเอง. อธิบายว่า ทั้งหมดเป็นธรรมชาติมีอยู่ในโลกมีจักฺขุเป็นต้น

เพราะคนและสิ่งที่เกิดด้วยตนไม่มีในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
สูญ. แม้โลกุตรธรรมก็สูญเหมือนกัน เพราะสูญจากคนและสิ่งที่เกิดด้วย
ตน. ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมในอดีตสูญไม่มี. ท่านกล่าวถึงความไม่มีสาระ
ในตน และสิ่งที่เกิดด้วยตนในธรรมนั้น. ในโลกเมื่อพูดว่า เรือนสูญ
หม้อสูญ ไม่ใช่ไม่มีเรือนและหม้อ. ท่านกล่าวถึงความไม่มีสิ่งอื่นในเรือน
และในหม้อนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความข้อนี้อันว่า อะไร ๆ ในเรือน
และในหม้อนั้นไม่มี เรือนและหม้อนั้นก็สูญ ด้วยเหตุนี้ สิ่งใดยังมีเหลือ
อยู่ในเรือนและในหม้อนั้น สิ่งนั้นเมื่อยังมีอยู่ ก็รู้ว่าสิ่งนี้มีอยู่ดังนี้. ความนี้
ก็เหมือนกันกับในคัมภีร์ญาณะ และคัมภีร์สัทตะ. ในสูตรนี้ท่านกล่าวถึง
อนัตตลักขณสูตรไว้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อนิสฺสุริยโต โดยความไม่เป็นใหญ่ คือโดยไม่เป็นไป
อำนาจ ในความเป็นใหญ่ของตน. บทว่า อกามการียโต โดยทำตาม
ความชอบใจไม่ได้ คือด้วยอำนาจแห่งการทำตามความชอบใจของตนไม่
ได้. บทว่า อฆาสุนียโต โดยเป็นที่ตั้งแห่งความไม่สบาย คือโดยความ
ไม่มีที่พึ่งเพื่อความดำรงอยู่. บทว่า อวสวตฺตนโต คือ โดยไม่เป็นไป
ในอำนาจของตน. บทว่า ปวตฺตโต โดยเป็นไปตามเหตุ คือโดยเป็นไป
อาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยง. บทว่า วิวิตฺตโต โดยว่างเปล่า คือโดยไม่มีสาระ.

บทว่า สุทฺธํ ทั้งสิ้น. คือชื่อว่าทั้งสิ้นอันเป็นไปอยู่ด้วยอำนาจแห่ง
ความเกิดเป็นปัจจัยอย่างเดียว เว้นอิสระ กาล ปกติ. และเมื่อบุคคลเห็น
ซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสิ้นว่า กองแห่งธรรมทั้งสิ้นปราศจาก
สิ่งที่เกิดด้วยตน. บทว่า สุทฺธํ สงฺขารสนฺตตี ความสืบทอดแห่งสังขาร
ทั้งสิ้น คือเมื่อเห็นความสืบทอดแห่งสังขารที่ขาดไปแล้วทั้งสิ้น ท่านกล่าว

ความเดียวกันมีสังขารเป็นต้น ๒-๓ ครั้งโดยเอื้อเฟื้อ. เมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมไม่มีภัยในปากแห่งมรณะ. บทว่า **คามณิ** เป็นคำร้องเรียก. บทว่า **ติณกฎุสรม์ โลก** เห็นโลกเสมอด้วยหญ้าและไม้ คือเมื่อใดเห็นโลกอันได้แก่ขันธมีใจครองนี้เสมอด้วยหญ้าและไม้ ความเห็นว่า เมื่อบุคคลถือซึ่งหญ้าและไม้ในป่าได้ ก็ย่อมถือซึ่งตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตนได้ ย่อมไม่มีหรือเมื่อหญ้าและไม้เหล่านั้นหายไปเองบ้าง พินาศไปเองบ้าง ความเห็นว่าคนยอมหายไป สิ่งที่เนื่องด้วยตนพินาศไปก็มีไม่ได้ ฉันทใด เมื่อบุคคลไม่เห็นว่ามีหญ้าและไม้เหล่านี้หายไปพินาศไป ตนหรือสิ่งที่เนื่องด้วยตนย่อมแตกดับไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เห็นโลกเสมอด้วยหญ้าและไม้ด้วยปัญญา ฉันทนั้น. บทว่า **น อญลัม ปฏฺยเต กิณฺจิ อญฺจตร อปฺปฏิสนฺธิยา** คือ บุคคลไม่ปรารถนาภพหรืออรรถภาพอะไร ๆ อื่น นอกจากนิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ.

บทว่า **รูป สมฺนุเนสฺติ** บุคคลยอมตามคันทารูป คือแสวงหาสาระแห่งรูป ด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิว่าเรา. ด้วยอำนาจแห่งตัณหาว่าของเรา. ด้วยอำนาจแห่งมานะว่า เป็นเรา. บทว่า **ตมฺปิ ตสฺส น โหติ** คือ ความถือแม้ ๓ อย่างนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น.

บทว่า **อิธ** เป็นนิบาตลงในความอ้างถึงที่อยู่. **อิธ** นิบาตนี้บางแห่งท่านกล่าวหมายถึง โลก เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคตทรงอุบัติใน โลก นี้. บางแห่งหมายเอา ศาสนา เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะที่หนึ่งมีอยู่ในศาสนานี้ และสมณะที่สองก็มีอยู่ในศาสนานี้. บางแห่งหมายเอา โอกาส (คือภพ) เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อเราเป็นเทพดำรงอยู่ใน ภพดาวดึงส์ นี้แล เรา
ได้อายุเพิ่มขึ้นอีก ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ของจงทราบ
อย่างนี้เถิด.

บางแห่งหมายเอาเพียงปทปุระณะ (คือทำบพให้เต็ม) เท่านั้น. เหมือน
อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า 'คุณอนภิกขุทั้งหลาย' เราฉันเสร็จแล้ว
ห้ามภัตแล้วดังนี้. แต่ในที่นี้พึงทราบว่า ท่านกล่าวหมายถึงโลก.

ก็ในบทว่า อสุตฺวา ปุณฺหฺน ปุณฺชนํ ผู้ไม่ได้สดับนี้ พึงทราบ
ความดังต่อไปนี้. บุคคลไม่สดับธรรมที่ควรรู้ เพราะไม่มีอาคมและอธิคม
(การศึกษาและการบรรลุ) บุคคลใดไม่มีอาคม ปฏิเสศทิฎฐิ เพราะ
ปราศจากการเรียน การสอบถาม การวินิจฉัยในชั้น ชาติ อายุ ตนะ
ปัจฉยาการ และสติปัญญาเป็นต้น ไม่มีอธิคม เพราะไม่บรรลุธรรมที่ควร
บรรลุด้วยการปฏิบัติ บุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้ไม่สดับธรรมที่ควรรู้ เพราะไม่
มีอาคมและอธิคมด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า ปุณฺชนํ เพราะเหตุทั้งหลายมีการเกิดกิเลส
หนาเป็นต้น หรือว่าชนนี้ ชื่อว่าปุณฺหฺน เพราะความ
เป็นผู้เกิดกิเลสหนาหยั่งลงในภายใน.

จริงอยู่ ชื่อว่าปุณฺชนํ ด้วยเหตุทั้งหลาย มีการยังกิเลสหนาก็มีประการ
ต่างๆ ให้เกิดขึ้น. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ชื่อว่าปุณฺชนํ เพราะยังกิเลส
หนาให้เกิด. เพราะไม่กำจัดสักกายทิฎฐิหนา. เพราะมองดูหน้าของพระ-
ศาสดาทั้งหลายหนา (มาก). เพราะจมอยู่ด้วยคติทั้งปวงหนา. เพราะปรุง
แต่งอภิสังขารต่างๆ หนา. เพราะลอยไปด้วยโอฆะต่าง ๆ หนา. เพราะ
เดือดร้อนด้วยความเดือดร้อนต่าง ๆ หนา. เพราะถูกเผาด้วยความร้อน
๑. ที. มหา. ๑๐/ข้อ ๒๖๔. ๒. ม. ม. ๑๒/ข้อ ๒๒.

ต่าง ๆ หนา. เพราะยินดี อยาก กำหนด สยบ ถึงทับ ดิด คล้อง
ผูกพันในกามคุณ ๕ หนา. เพราะร้อยรัด ครอบงำ ถูกต้อง ปิด ปกปิด
ครอบไว้ด้วยนิวรรณ์ ๕ หนา. เพราะเป็นผู้ล่วงเลยคลองธรรม หันหลัง
ให้อริยธรรม ประพฤติธรรมต่ำ หยั่งลงในภายในหนา. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าปฏุชน เพราะชนนี้ผู้ถึงการนับแยกกัน ไม่ปะปนกับพระอริยบุคคล
ผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้นหนา. ด้วยบทสองบทนี้ชื่อว่า
อสุตฺตวา ปฏุชนโน ท่านกล่าวถึงปฏุชนสองจำพวกว่า

พระพุทฺธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ตรีสถึงปฏุชน
สองจำพวก คืออัครปฏุชนพวกหนึ่ง กัลยาณปฏุชนพวก
หนึ่ง.

ในปฏุชนสองจำพวกนั้น ฟังทราบว่ ท่านกล่าวถึงอัครปฏุชน
(ปฏุชนบอด).

ฟังทราบความในบทมีอาทิว่า จรียานํ อทฺตสาวิ ไม่ได้เห็นพระ-
อริยเจ้าดังนี้ต่อไป. พระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า และพระสาวกของ
พระพุทฺธเจ้า ท่านเรียกว่าพระอริยะ เพราะไกลจากกิเลส, เพราะไม่นำ
ไปในทางเสื่อม, เพราะนำไปในทางเจริญ, เพราะเป็นผู้ทำให้โลก
พร้อมทั้งเทวโลกสงบ. ในที่นี้ พระพุทฺธเจ้าท่านนั้นเป็นพระอริยะ. ดังที่
พระองค์ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต บัณฑิตกล่าวว่า
เป็นอริยะในโลกพร้อมทั้งเทวโลก. ในบทว่า สปฺปริสา นี้ ฟังทราบว่
พระปัจเจกพุทฺธเจ้า และสาวกของพระตถาคต เป็นสัปปุริส. เพราะ
ท่านเหล่านั้นเป็นบุรุษผู้งามด้วยการประกอบโลกุตรคุณ จึงชื่อว่าสัปปุริส.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านเหล่านั้นทั้งหมดท่านกล่าวไว้โดยส่วนสอง. แม้

พระพุทธเจ้าก็เป็นทั้งพระอริยะเป็นทั้งสัพบุรุษ. พระปัจเจกพุทธเจ้าที่ดี
สาวกของพระพุทธเจ้าที่ดี ก็เป็นทั้งพระอริยะ เป็นทั้งสัพบุรุษ. ดังที่
ท่านกล่าวไว้ว่า

**ผู้ใดแล เป็นคนกตัญญูทเวที เป็นนักปราชญ์เป็น
กัลยาณมิตร และเป็นผู้มีความรักดีมั่นคง กระทำกิจ
ของผู้ได้รับทุกข์โดยเคารพ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมกล่าว
ผู้นั้นว่า เป็นสัพบุรุษ.**

จริงอยู่ พระสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านกล่าวด้วยบทเพียงเท่านั้น
ว่า เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้มีความรักดีมั่นคง. พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ท่านกล่าวด้วยความเป็นผู้มีกตัญญูเป็นต้น.

บัดนี้พึงทราบว่ามีปกติไม่เห็นพระอริยะเหล่านั้นและไม่ทำกรรมดี
ในการเห็น เป็นผู้ไม่เห็นพระอริยะทั้งหลาย.

ผู้ไม่เห็นนั้นมี ๒ อย่าง คือไม่เห็นด้วยจักขุ ๑ ไม่เห็นด้วยญาณ ๑.
ในความเห็นทั้งสองอย่างนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอาการไม่เห็นด้วย
ญาณ. จริงอยู่ พระอริยะทั้งหลายแม้เห็นด้วยมังสจักขุก็ดี ด้วยทิพยจักขุ
ก็ดี ยังไม่ชื่อว่าเห็น เพราะพระอริยะเหล่านั้นถือเอา (การเห็น) เพียงสี
ด้วยจักขุ เพราะไม่เป็นอารมณ์ของความเป็นพระอริยะ. แม้สุนัขบ้านและ
สุนัขจิ้งจอกเป็นต้น ย่อมเห็นพระอริยะด้วยจักขุ แต่สัตว์เหล่านั้นชื่อว่า
ไม่เห็นพระอริยะ. ในเรื่องนี้มีเรื่องราวดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่าว่า อุปัฏฐากของพระเถระผู้เป็นพระจีณาสพาศัยอยู่ ณ
จิตตลบรรพตบวชเมื่อแก่ วันหนึ่งไปบิณฑบาตกับพระเถระ รับประทาน
และจีวรของพระเถระแล้วเดินตามมาข้างหลังถามพระเถระว่า ท่านขอรับ

คนเช่นไรชื่อว่าเป็นอริยะ. พระเถระกล่าวว่า คนแก่บางคนในโลกนี้
รับบาตรและจีวรของพระอริยะทั้งหลาย แล้วทำการปรนนิบัติ แม้เที่ยว
ไปด้วยกันก็ไม่รู้จักพระอริยะ คุณก่อนอาวโโส พระอริยะทั้งหลายอันบุคคล
รู้ได้ยากอย่างนี้. แม้เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนั้น พระอุปัฏฐากนั้นก็ยังไม่
เข้าใจอยู่นั้นแหละ.

เพราะฉะนั้น การเห็นด้วยจักขุชื่อว่าไม่เห็น. การเห็นด้วยญาณ
เท่านั้นชื่อว่าเห็น. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน
วัคคิ ประโยชน์อะไรด้วยการเห็นร่างกายอันเปื่อยเน่านี้ของเธอ คุณก่อน
วัคคิ ผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา. เพราะฉะนั้น แม้เห็นด้วย
จักขุ แต่ไม่เห็นอนิจจลักษณะเป็นต้น ที่พระอริยะทั้งหลายเห็นแล้วด้วย
ญาณ และไม่บรรลุธรรมที่พระอริยะบรรลุแล้ว ฟังทราบว่าเป็นผู้ไม่ได้
เห็นพระอริยะทั้งหลาย เพราะไม่เห็นธรรมอันทำให้เป็นอริยะ และความ
เป็นอริยะ.

บทว่า อริยธมฺมุสฺส อโกวิทฺโถ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ
คือไม่ฉลาดในอริยธรรมอันมีสติปัญญาเป็นต้น. อนึ่ง ในบทว่า อริยธมฺเม
อวินีโต ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะนี้ ฟังทราบความ
ดังต่อไปนี้

ชื่อว่าวินัยมี ๒ อย่าง ใน ๒ อย่างนี้ แต่ละอย่าง
แบ่งออกเป็น ๕ ส่วน เพราะไม่มีวินัยนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
ไม่ได้รับแนะนำ.

ก็วินัย ๒ อย่างนี้ คือสังวรวินัย ๑ ปหานวินัย ๑ แม้ในวินัย
๒ อย่างนี้ วินัยหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง. สังวรวินัยก็มี ๕ อย่าง

คือ สีลสังวร ๑ สติสังวร ๑ ญาณสังวร ๑ ชั้นดีสังวร ๑ วิริยสังวร ๑. ปหานวินัยก็มี ๕ อย่าง คือ ตังคปหาน (ละชั่วคราว) ๑ วิกขัมภน-
ปหาน (ละด้วยข่มไว้) ๑ สมุจเฉตปหาน (ละเด็ดขาด) ๑ ปฏิปัสสทธิ-
ปหาน (ละด้วยสงบ) ๑ นิสสรณปหาน (ละพ้นออกไป) ๑.

ในสังวร ๕ เหล่านั้น การเข้าถึง เข้าถึงพร้อมด้วยปาติโมกขสังวร
นี้ชื่อว่า สีลสังวร. การรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์
นี้ชื่อว่า สติสังวร.

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอชิตะ)

กระแสนเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแส
เหล่านั้น เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย
กระแสนเหล่านั้น อันปัญญาเยื่อมปิดกั้นได้.

นี้ชื่อว่า ญาณสังวร. ความอดทนต่อความหนาวความร้อน ชื่อว่า
ชั้นดีสังวร. ความพยายามไม่ให้กามวิตกที่เกิดขึ้นแล้วท่วมทับได้ นี้ชื่อว่า
วิริยสังวร. อนึ่ง สังวรแม่ทั้งหมดนี้ท่านกล่าวว่า สังวร เพราะกั้นกาย
ทุจริตเป็นต้นที่ควรกั้น และที่ควรนำออกไปตามกำลังของตน กล่าววา
วินัย เพราะการนำออกไป. พึงทราบว่สังวรวินัยแบ่งออกเป็น ๕ ส่วน
โดยประการฉะนี้.

อนึ่ง การละองคั่น ๆ ด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ๆ เหมือนการละ
ความมืดด้วยแสงประทีป เพราะเป็นปฏิปักษ์ในวิปัสสนาญาณทั้งหลาย มี
นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น เหมือนอย่างเช่นการละสักกายทิฎฐิ ด้วยการ
กำหนดนามรูป. ละความเห็นว่สังขารไม่มีเหตุ และความเห็นว่สังขารมี
ปัจจัยไม่เสมอกัน ด้วยการกำหนดปัจจัย, ละความเป็นผู้สงสัย ด้วยการ
ข้ามพ้นความสงสัยในภายหลังนั้นนั่นเอง. ละการยึดถือว่เรา ของเรา

ด้วยการพิจารณาเป็นกลางปะ ละความสำคัญในสิ่งที่ไม่ใช่ทางว่าเป็นทาง ด้วยการกำหนดว่าทางและมีใช่ทาง ละอุจเฉททิกฺขิตฺตํด้วยเห็นการเกิด, ละ สัสสตทิกฺขิตฺตํด้วยเห็นการดับ, ละความสำคัญในสิ่งที่เป็นภยว่าไม่เป็นภย ด้วย การเห็นภย, ละความสำคัญในสิ่งไม่มีโทษ ด้วยเห็นว่ามีโทษ, ละความ สำคัญในความยินดียิ่ง ด้วยนิพพิทานุปัสสนา, ละความเป็นผู้ไม่ประสงค์ จะพ้น ด้วยมูญจิตุกัมมตาญาณ ละความไม่วางเฉยด้วย อุเบกขาญาณ, ละ ความเป็นปฏิโลมในการตั้งอยู่ในธรรมและในนิพพาน ด้วยอนุโลมญาณ ละการถือสังขารนิमित ด้วยโคตรภูญาณ นี้ชื่อว่า ตังคปหาน.

การละธรรมมีนิวรณเป็นต้นเหล่านั้น ๆ ด้วยสมาธิอันต่างด้วย อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ โดยห้ามความเป็นไป เหมือนห้ามแหวนบน หลังน้ำ ด้วยการทูปหม้อเหวี่ยงลงไปจะนั้น นี้ชื่อว่า วิกขัมภนปหาน.

การละหมู่สรรพกิเลสอันเป็นฝ่ายสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) ดังที่ ท่านกล่าวไว้โดยนัยมีอาทิว่า เพื่อละทิกฺขิตฺตํในสันดานของตน ๆ ของบุคคลผู้ มีมรรคนั้น ๆ เพราะอบรมอริยมรรค ๔ แล้ว โดยไม่ให้เป็นไปได้อีก ตลอดไป นี้ชื่อว่า สมุจเฉทปหาน.

ความที่กิเลสทั้งหลายสงบในขณะแห่งผล นี้ชื่อว่า ปฏิปัสสัทธิปหาน.

นิพพานอันละสังขตธรรมทั้งปวงแล้ว เพราะสลัดออกซึ่งสังขตธรรม ทั้งปวง นี้ชื่อว่า นิสสรณปหาน. เพราะการละทั้งหมด นี้ชื่อว่า ปหาน เพราะอรรถว่า สละออกไป. ชื่อว่า วินัย เพราะอรรถว่า นำออกไป. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปหานวินัย เพราะละกิเลสเหล่านั้น ๆ และเพราะมี วินัยนั้น ๆ. พึงทราบว่ แม้ปหานวินัยนี้ก็แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง ด้วย ประการฉะนี้.

วินัยนี้โดยสังเขปมี ๒ อย่าง และโดยประเภทมี ๑๐ อย่าง เพราะ
ความสำรวมต่างกัน และเพราะสิ่งที่ควรละก็ยังไม่ได้ เพราะวินัยนั้น
ไม่มีแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ไม่มีผู้แนะนำ เพราะ
ไม่มีวินัยนั้น. แม้นในบทนี้ว่า **ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ
สัตบุรุษ, ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ** ก็มีวินัยเหมือนกัน.
โดยความก็ไม่ต่างกัน. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ใดเป็นพระอริยะ ผู้นั้นแหละ
เป็นสัตบุรุษ ผู้ใดเป็นสัตบุรุษ ผู้นั้นแหละเป็นพระอริยะ ธรรมใดของ
พระอริยะ ธรรมนั้นของสัตบุรุษ ธรรมใดของสัตบุรุษ ธรรมนั้นของ
พระอริยะ อริยวินัย ก็คือสัพปริสวินัย สัพปริสวินัย ก็คืออริยวินัย.
บทว่า อริเย สปุริเส อริยชมุเม สปุริสชมุเม อริยวินเย หรือ
สปุริสวียเย ก็อย่างเดียวกันกับ บทว่า เอกเสเส เอกเอกภูเจ สเม
สมภาค ตชชาเต หรือ ตญฺเฐ เอาความทั้งหมดว่า เป็นอันเดียวกัน
เสมอกัน เกิดที่เดียวกัน.

บทว่า รูป อตฺตโต สมนุสฺสติ ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน คือ
คนบางพวกในโลกนี้ ตามเห็นรูปและชนทั้งสองอย่างว่า รูปก็คือเรา
เราก็คือรูป. เหมือนอย่างว่า ตามเห็นเปลวไฟและสีทั้งสองอย่างของ
ตะเกียงน้ำมัน กำลังเผาอยู่ว่า เปลวไฟก็คือสี สีก็คือเปลวไฟ ฉนั้นใด คนบาง
พวกในโลกนี้ ก็ฉนั้นนั่น ตามเห็นรูปโดยความเป็นตน ก็ตามเห็นทิวภูฏิวว่า
ตนมีรูปอย่างนี้. บทว่า รูปวนฺตํ วา อุตฺตานิ เห็นตนว่ามีรูปบ้าง คือถือสิ่ง
ไม่มีรูปว่าเป็นตน แล้วตามเห็นสิ่งนั้นว่าเป็นรูป ดูเห็นต้นไม้วามีเงา.
บทว่า อตฺตนิ วา รูป เห็นรูปในตนบ้าง คือถือสิ่งไม่มีรูปนั้นแหละว่า
เป็นตน แล้วตามเห็นรูปในตน เหมือนตามดมกลิ่นในดอกไม้. บทว่า

รูปสุมี วา **อตฺตานิ** เห็นตนในรูปบ้าง คือถือสิ่งไม่มีรูป (อรูป) นั้นแหละว่าเป็นตน แล้วตามเห็นตนนั้นในรูป เหมือนตามเห็นแก้วมณีในหีบ. แม้ในเวทนาเป็นต้นก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในบทว่า **รูปํ อตฺตโต สมฺนุสฺสตี** ตามเห็นรูปโดยความเป็นต้นนั้น ท่านกล่าวถึงรูปล้วน ๆ ว่าเป็นตน. ท่านกล่าวถึงอรูปว่าเป็นตนในฐานะ ๗ เหล่านี้คือ ตามเห็นตนว่ามีรูปบ้าง ตามเห็นรูปในตนบ้าง ตามเห็นตนในรูปบ้าง ตามเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นตนบ้าง. ท่านกล่าวปนกันไปถึงรูปและอรูป ว่าเป็นตนในฐานะ ๑๒ อย่าง อย่างละ ๑ ๆ ในชั้น ๔ อย่างนี้ คือ ตามเห็นตนว่ามีเวทนาบ้าง ตามเห็นเวทนาในตนบ้าง ตามเห็นตนในเวทนาบ้าง. ในบทว่า **รูปํ อตฺตโต สมฺนุสฺสตี** นั้นท่านกล่าวถึงอุจเฉท-
ทิกฺขุในในฐานะ ๕ คือตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตน. ท่านกล่าวถึงสัสสตทิกฺขุในส่วนที่เหลือ. ในบทนี้มีภวทิกฺขุ ๑๕ ด้วยประการฉะนี้. ภวทิกฺขุเหล่านั้นแม้ทั้งหมดพึงทราบว่าเป็นห้ามมรรค ไม่ห้ามสวรรค์ พึงมาได้ด้วยปฐมมรรค.

บทว่า **อารญฺญโก** คือ เมื่ออาศัยอยู่ในป่า. บทว่า **ปวเน** คือ ในป่าลึกใหญ่. บทว่า **จรมาโน** คือ เดินไปมาในที่นั้น ๆ. บทว่า **วิสุตฺตโต คจฺจตี** เดินไปก็ไม่ระแวง คือเดินไปก็ไม่กลัว ไม่ระแวง. บทว่า **อนาปาถาคโต ลุฑฺฒสฺส** เนื่อนั้นไม่ไปในทางของพราน คือไปทางอื่น. บทว่า **อนุตฺตมกาลี มารุ** ทำมารให้มึนที่สุด คือทำกิเลสมารหรือ เทวบุตรมารให้มึนที่สุด. บทว่า **อปทํ วรฺตฺวา** กำจัดมารไม่ให้มีทาง คือทำทางกิเลสไม่ให้มีทาง คือทำให้พินาศไป. บทว่า **มารจกฺขุขอทฺสฺสนํ ๑.บาติ** เป็น **อนุชฺมกาลี** กระทำมารให้มึน.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 416

คโต คือ ไปสู่ที่มารไม่เห็น. บทว่า อนาปถคโต คือ ไปพ้นน้ามาร.
บทที่เหลือในบททั้งปวงจัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วยธรรมเป็นยอด คือ
พระอรหันต์ด้วยประการฉะนี้. และเมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกัน
ที่กล่าวไว้แล้ว.

จบอรรถกถาโมฆราชมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๕

ปึงคิยมาณวกปัญหานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของท่านปึงคิยะ

[๕๑๑] (ท่านปึงคิยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติและชรา ณ ที่นี้เถิด.

[๕๑๒] คำว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ ความว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ คนเฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับ มีอายุ ๑๒๐ ปีแต่กำเนิด.

คำว่า มีกำลังน้อย ความว่า ทุรพล มีกำลังน้อย มีเรี่ยวแรงน้อย.

คำว่า ปราศจากผิวพรรณ ความว่า ปราศจากผิวพรรณ มีผิวพรรณปราศไป ผิวพรรณอันงามผ่องเมื่อวัยต้นนั้นหายไปแล้ว มีโทษปรากฏเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ.

คำว่า อิติ ในอุเทศว่า อิจฺจายสุมา ปิงฺคิโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก. คำว่า ปิงฺคิโย เป็นชื่อ

เป็นคำร้องเรียกของพราหมณ์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านปิงคิยะ ทูลถามว่า.

[๕๑๓] คำว่า **นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก** ความว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส ไม่หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ส่องแผ้ว ข้าพระองค์เห็น รูปไม่ชัดด้วยนัยน์ตาเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส.

คำว่า **หูฟังไม่สะดวก** ความว่า หูไม่แจ่มใส ไม่หมดจด ไม่บริสุทธิ์ ไม่ส่องแผ้ว ข้าพระองค์ฟังเสียงไม่ชัดด้วยหูเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก.

[๕๑๔] คำว่า **ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย** ความว่า ข้าพระองค์อย่าเสียหายพินาศไปเลย.

คำว่า **เป็นผู้หลง** คือ เป็นผู้ไม่รู้ ไปแล้วในอวิชชา ไม่มี ญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทราวม.

คำว่า **ในระหว่าง** ความว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ ไม่ทำให้แจ้ง ไม่ทำให้ปรากฏ ไม่ได้เฉพาะ ไม่ถูกต้อง ไม่ทำให้กระจ่างแล้ว ซึ่งธรรม ทิฏฐิ ปฏิบัติ มรรค ของพระองค์ พึงทำกาละเสีย ในระหว่างแท้จริง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย.

[๕๑๕] คำว่า **ขอโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิกข ฆมัม ยมห์ วิชุลล์** ดังนี้ ความว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ... ของประกาศ ซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญญาน สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริย-

มรรคมืองค์ ๘ นิพพาน ข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม.

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ พึงรู้แจ้ง
รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอด บรรลุได้ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ขอโปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง.

[๕๑๖] คำว่า เป็นที่ละชาติและชราณ ที่นี้ ความว่า เป็นที่ละ
ที่สงบ ที่สละคืน ที่ระงับชาติ ชราและมรณะ เป็นอมตนิพพาน ณ ที่นี้
แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติและชราณ ที่นี้ เพราะเหตุ
นั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิว-
พรรณ นัยน์ตาไม่แจ่มใส หูฟังไม่สะดวก ข้าพระองค์
อย่าเป็นคนหลงเสียไปในระหว่างเลย ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติและ
ชราณ ที่นี้เถิด.

[๕๑๗] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนปึงคิยะ)

ชนทั้งหลาย ผู้มีวเมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูป
ทั้งหลาย เพราะเห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ ในเพราะรูป
ทั้งหลาย ดูก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่
ประมาท ละรูปเสีย เพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๑๘] คำว่า รูปเปตุ ในอุเทศว่า ทิสวาน รูปเปตุ วิหุลฺลมานเ
คังนี้ ความว่า มหาภูตรูป ๔ และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔ สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมเดือดร้อน ลำบาก ถูกเขาเบียดเบียน ถูกเขาฆ่าเพราะเหตุแห่งรูป เพราะปัจจัยแห่งรูป เพราะการณะแห่งรูป เมื่อรูปมีอยู่ พระราชาทั้งหลาย ย่อมให้ทำกรรมกรณหลายอย่าง คือให้เขียนด้วยเส้บ้าง ให้เขียนด้วย หวายบ้าง ให้ตอกค้ำบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ให้ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง ทำให้มีหม้อข้าว เตือดบนศีรษะบ้าง ให้ถลกหนังศีรษะโล้นมีสีขาวดั่งสังข์บ้าง ทำให้มี หน้าเหมือนหน้าราหูบ้าง ทำให้ถูกเผาทั้งตัวบ้าง ทำให้มีไฟลุกที่มือบ้าง ให้ถลกหนังแล้วผูกเชือกจูดไปบ้าง ให้ถลกหนังแล้วให้นุ่งเหมือนนุ่งผ้า คากรองบ้าง ทำให้มีห้วงเหล็กที่สอกและเข้าแล้วใส่หลาวเหล็กตรึงไว้บ้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยวติดที่เนื้อปากบ้าง ให้ถากด้วยพริ้วให้ตกไปเท่ากหาปณะบ้าง ให้มีตัวถูกถากแล้วทาด้วยน้ำแสบบ้าง ให้นอนตะแคงแล้วตอกหลาวเหล็ก ไว้ในช่องหูบ้าง ให้ถลกหนังแล้วทุบกระดูกฟันไว้เหมือนตังใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันอันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ้าง เอาหลาวเสียบ เป็นไว้บ้าง และเอาดาบตัดศีรษะ สัตว์ทั้งหลายย่อมเดือดร้อนลำบาก ถูกเขาเบียดเบียน ถูกเขาฆ่า เพราะเหตุ ปัจจัย การณะแห่งรูปอย่างนี้ เพราะพบเห็น พิจารณา เทียบเคียง ให้เจริญ ทำให้กระจ่าง ซึ่งชนทั้งหลายผู้เดือดร้อนลำบากอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงตรัสว่า เพราะเห็น ชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูปทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปิงคิยะ ในอุเทศว่า ปิงคิยาติ ภควา ดังนี้ คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดย เคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า.

[๕๑๕] คำว่า **รูปปฺนฺติ** ในอุเทศว่า **รูปปฺนฺติ รูปเสฺย ชนา ปมตฺตา** ดังนี้ ความว่า เดือนร้อน กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโทมนัส คือ เดือนร้อน กำเริบ ลำบาก ถูกเบียดเบียน ถูกฆ่า หวาดเสียว ถึงโทมนัส เพราะโรคภัยไข้เจ็บ เพราะโรคในหู ฯลฯ เพราะสัมผัสแห่งเปลือก ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมเดือนร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจักขุสัมผัส เสียว สื่อมไปรอบ เป็นไปต่าง ๆ ปราศไป อันตรธานไป ชนทั้งหลายก็เดือนร้อน ฯลฯ เมื่อหู จมูก ลิ้น กาย ฯลฯ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ สกฺล คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยภคัสส-บริวาร สื่อมเสียว สื่อมไปรอบ เป็นไปต่าง ๆ ปราศไป อันตรธานไป ชนทั้งหลายก็เดือนร้อน ฯลฯ แม้เพราะเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า ย่อมเดือนร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

คำว่า **ชนทั้งหลาย** คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร กฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์.

ความประมาทในคำว่า **ผู้ประมาท** ดังนี้ ควรกล่าว ความปล่อย ความตามเพิ่ม ความปล่อยจิตไปในกายทุจริตก็ดี ในวจีทุจริตก็ดี ในมโน-ทุจริตก็ดี ในเบญจกามคุณก็ดี หรือความไม่ทำเนืองๆ ความทำหยุดๆ ความประพฤดิย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่สั่งเสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนืองๆ ในการเจริญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ชื่อว่าความประมาท ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ตรัสว่า ความประมาท

ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยความประมาทนี้ ชื่อว่าผู้ประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาท ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูปทั้งหลาย.

[๕๒๐] คำว่า เพราะเหตุ นั้น ในอุเทศว่า ตสฺมา ตฺวํ ปิงคิย อปฺปมตฺโต ดังนี้ ความว่า เพราะเหตุ นั้น เพราะการณะนั้น เพราะปัจจัย นั้น เพราะนิทานนั้น คือ เมื่อท่านเห็นโทษในรูปทั้งหลายอย่างนี้ เพราะ- ฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณอนปิงคิยะ เพราะเหตุ นั้น ท่าน.

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำด้วยความเคารพ ทำ- เนื่อง ๆ ๆ ล ๆ ไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า- คุณอนปิงคิยะ เพราะเหตุ นั้น ท่านเป็นผู้ไม่ประมาท.

[๕๒๑] คำว่า รูป ในอุเทศว่า ขหตุสฺส รูปํ อปฺนพฺภวาย ดังนี้ คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปอันอาศัยมหาภูตรูป ๔.

คำว่า จงละรูป ความว่า จงละ จงละขาด จงบรรเทา จงทำให้- สิ้นสุด จงให้ถึงความไม่มีซึ่งรูป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละรูป.

คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า รูปของท่านพึงดับใน- ภพนี้แหละ ฉันทใด ความมีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่เกิด- ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะ ในกามธาตุ- รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ- เวนสัตถุภพ สัตถุภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปญฺจโวการภพ- คติ อุปัตติ ปฏิสนธิ สงสาร วัฏฏะอีก ชื่อว่า พึงดับ คือ สงบ ถึง- ความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป ในภพนี้แหละ ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น- จึงชื่อว่า จงละรูปเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป เพราะเหตุ นั้น พระผู้มี- พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ชนทั้งหลายผู้มัวเมา ย่อมเดือดร้อนในเพราะรูป
ทั้งหลาย เพราะเห็นชนทั้งหลายลำบากอยู่ในเพราะรูป
ทั้งหลาย ดูก่อนปิงคิยะ เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่
ประมาท ละรูปเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๒๒] ทิสทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ ทิสเบื้อง
บนและทิสเบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้
ยินแล้ว ไม่ได้ทรงทราบแล้ว หรือไม่ทรงรู้แจ้งแล้งเพียง
น้อยหนึ่งมิได้มีในโลก ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม
ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุละชาติและชรา ณ ที่นี้
เถิด.

[๕๒๓] คำว่า ทิสทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ ทิส
เบื้องบนและทิสเบื้องต่ำ ความว่า ทิส ๑ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์
ผู้อื่น ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า
๗ ล ฯ ประมัตตประโยชน์ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว
ไม่ทรงทราบแล้ว ไม่ทรงรู้แจ้งแล้งเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มี ย่อมไม่มี ไม่
ปรากฏ ไม่ประจักษ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์มิได้ทรงเห็นแล้ว
มิได้ทรงได้ยินแล้ว มิได้ทรงทราบแล้ว หรือมิได้ทรงรู้แจ้งแล้งเพียงน้อย
หนึ่ง มิได้มีในโลก.

[๕๒๔] คำว่า ของงโปรดตรัสบอกธรรม ในอุเทศว่า อาจิกข
ธมฺมํ ยมฺหํ วิชฺฌณฺติ ดังนี้ ความว่า ของงตรัสบอก... ของงประกาศซึ่ง

พรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น ฯลฯ ข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของงโปรคตรัสบอกธรรม.

คำว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง ความว่า ที่ข้าพระองค์พึงรู้ พึงรู้แจ้ง รู้แจ้งเฉพาะ ทางตลอด บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของงโปรคตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง.

[๕๒๕] คำว่า เป็นเหตุละชาติและชราณ ที่นี้ ความว่าเป็นที่ละ ที่สงบ ที่สละคืน ที่ระงับชาติชราและมรณะ เป็นอมตนิพพาน ณ ที่นี้ แหละ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่ละชาติและชราณ ที่นี้ เพราะเหตุ นั้น พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า

ทิสทั้ง ๑๐ นี้ คือ ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ ทิสเบื้องบนและทิสเบื้องต่ำ พระองค์ไม่ทรงเห็นแล้ว ไม่ทรงได้ยินแล้ว ไม่ได้ทรงทราบแล้ว หรือไม่ทรงรู้แจ้งแล้วเพียงน้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นเหตุละชาติและชราณ ที่นี้เถิด.

[๕๒๖] (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนปึงคิยะ)

ท่านเห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ ผู้ถูกตัดหาคอบงำเดือดร้อน อันชราถึงรอบข้างแล้ว ดูก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุ นั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละค้นหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๒๗] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โยณัฐัพพตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหาธิปฺนุเน มนุเช เปกฺขมาโน ดังนี้.

คำว่า ผู้ถูกตัณหาครอบงำ ความว่า ผู้ถูกตัณหาครอบงำ คือผู้ไปตามตัณหา ผู้เล่นไปตามตัณหา ผู้จมอยู่ในตัณหา ผู้ถูกตัณหาครอบงำ มีจิตอันตัณหายึดไว้ คำว่า มนุเช เป็นชื่อของสัตว์.

คำว่า เห็นอยู่ ความว่า เห็น พบ ตรวจดู เพ่งดู พิจารณา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อว่า ปิงคิยะ.

[๕๒๘] คำว่า เตือดร็อน ในอุเทศว่า สนฺตปาชาเต ชรธา ปเรเต ดังนี้ ความว่า ผู้เตือดร็อนเพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เพราะทุกข์อันมีในนรก ฯลฯ เพราะทุกข์ เพราะความฉิบหายแห่งทิฏฐิ ผู้เกิดจัญไร เกิดอุบาทว์ เกิดความขัดข้อง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เตือดร็อน.

คำว่า อันชราถึงรอบด้านแล้ว ความว่า ผู้อันชราถูกต้อง ถึงรอบด้าน ประชุมลง ไปตามชาติ ชราที่เล่นตาม พยาธิที่ครอบงำ มรณะก็ห้าหั้น ไม่มีที่ด้านทาน ไม่มีที่ซ่อนเร้น ไม่มีอะไรเป็นสภาวะ ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เตือดร็อน อันชราถึงรอบด้านแล้ว.

[๕๒๙] คำว่า ตสุมา ในอุเทศว่า ตสุมา ตฺวํ ปิงคิย อปฺปมตฺโต ดังนี้ ความว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนี้

เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น คือ เมื่อเห็นโทษในตัณหาอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่าน.

คำว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ความว่า เป็นผู้ทำโดยความเคารพ ทำเนื่อง ๆ ไม่ประมาทแล้วในกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า คุณก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท.

[๕๓๐] รูปตัณหา... ธรรมตัณหา ชื่อว่าตัณหา ในอุเทศว่า ขหตุส ตณฺหํ อปฺนพฺภวาย ดังนี้.

คำว่า จงละตัณหา ความว่า จงละ จงละขาด บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งตัณหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละตัณหา. คำว่า เพื่อความไม่เกิดต่อไป ความว่า รูปของท่านพึงดับในภพนี้นี้แหละ ฉันทิ ความมีปฏิสนธิอีก ไม่พึงบังเกิด คือ ไม่พึงเกิด ไม่พึงเกิดพร้อม ไม่พึงบังเกิด ไม่พึงบังเกิดเฉพาะในกามธาตุ... หรือวัฏฏะ พึงดับ สงบถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระวังไป ในภพนี้นี้แหละ ฉันทิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จงละตัณหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

ท่านเห็นอยู่ซึ่งหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำ เตือดร้อน อันชราถึงรอบข้างแล้ว คุณก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเป็นผู้ไม่ประมาท ละตัณหาเสียเพื่อความไม่เกิดต่อไป.

[๕๓๑] พร้อมด้วยเวลาจบพระคาถา ธรรมจักขุอันปราศจากกิเลส ฐลึ ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่สัตว์หลายพันผู้มีฉันทะเป็นอันเดียวกัน

มีประโยชน์เป็นอันเดียวกัน มีความประสงค์เป็นอันเดียวกัน มีการอบรม
วาสนาเป็นอันเดียวกัน กับปึงคิยพราหมณ์นั้น ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความ
เกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ส่วน
ปึงคิยพราหมณ์นั้น มีธรรมจักษุ (อนาคามิมรรค) อันปราศจากกิเลสฐิติ
ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่ง
นั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา หนึ่งเสื่อ ชฎา ผ้าคารอง
ไม้เท้า เต้าน้ำ ผมและหนวดหายไปแล้ว พร้อมกับการได้ธรรมจักษุ
พระปึงคิยะนั้นเป็นภิกษุทรงผ้ากาสายะเป็นบริวาร ทรงตั้งฉาฏิ บาตรและ
จีวร ทำความเคารพด้วยการปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ นั่งน้อมสการ
พระผู้มีพระภาคเจ้าประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวกฉะนี้แล.

จบปึงคิยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๖

อรรถกถापึงคิยมาณวกปัญหานิทเทศที่ ๑๖

พึงทราบวินิจฉัยในปึงคิยสูตรนิตเทศที่ ๑๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชิณฺโณหมสุมี อพฺโถ วิวณฺโณ** ปึงคิยพราหมณ์ทูลว่า
ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ปราศจากผิวพรรณ คือ ได้ยินว่า
พราหมณ์นั้นถูกชราครอบงำ มีอายุ ๑๒๐ ปีโดยกำเนิด มีกำลังน้อย
มีผิวพรรณเศร้าหมอง คิดว่าจักยืนหยัดอยู่ในที่นี้ ไม่ไปที่อื่น. ด้วยเหตุนี้
ปึงคิยะจึงทูลว่า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย มีผิวพรรณเศร้า-

หมอง. บทว่า **มาหฺมฺปนฺนสฺสํ โมหฺโห อหฺนฺตราย** ข้าพระองค์อย่าเป็นคน
หลงเสียไปในระหว่างเลย คือ ข้าพระองค์ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งธรรมของ
พระองค์ อย่าเป็นคนไม่รู้เสียไปในระหว่างเลย. บทว่า **ชาติรายน อิท**
วิปฺปหานํ อันเป็นที่ละชาติชราณ ที่นี้เกิด คือ ขอพระองค์ตรัสบอก
ธรรมคือนิพพานที่ข้าพระองค์พึงรู้แจ้ง อันเป็นที่ละชาติชราณ ปาสาณก-
เจติยํ ไกล่บาทมูลของพระองค์ ณ ที่นี้ แก่ข้าพระองค์เถิด.

บทว่า **อพฺโถ** คือ ไม่มีกำลัง. บทว่า **ทฺพฺพฺโถ** คือ หมดกำลัง.
บทว่า **อปฺปพฺโถ** คือ มีกำลังน้อย. บทว่า **อปฺปถาโม** คือ มีเร็วแรง
น้อย. บทว่า **วิตถฺวณฺโณ** ปราศจากผิวพรรณ คือมีผิวพรรณเปลี่ยนแปลง
ไป. บทว่า **วิตถฺวณฺโณ** คือ มีผิวพรรณปราศไป. บทว่า **วิตจฺจนฺตถฺวณฺโณ**
มีผิวพรรณชุกชืด. บทว่า **ยา ธา ปุริมา สุภา วรรณฺนิภา** คือ
ผิวพรรณอันงามส่องเมื่อวัยต้นนั้น บัดนี้หายไปแล้ว. บทว่า **อาทินโว**
ปาตฺถุโถ คือ มีโทษปรากฏ. อาจารย์พวกหนึ่งตั้งบทไว้ว่า **ยา ธา ปุริมา**
สุภา วรรณฺนิภา แล้วอธิบายว่า มีผิวพรรณงาม. บทว่า **อสุทฺธา** คือ
นัยน์ตาไม่แจ่มใส ด้วยมีเชื้อหุ้มเป็นต้น. บทว่า **อวิสุทฺธา** คือ ไม่หมด-
จดเพราะมัวหมองเป็นต้น. บทว่า **อปฺริสุทฺธา** คือ ไม่บริสุทธิ์ เพราะ
ถูกหุ้มด้วยฝิและเยื่อเป็นต้น. บทว่า **อโวททา** ไม่ส่องแผ้ว คือไม่
ส่องใส เช่นกับผูกไว้. บทว่า **โน ตถา จกฺขุณา รูปํ ปสฺสฺสามิ** ข้าพระองค์
เห็นรูปไม่ชัดด้วยนัยน์ตาเช่นนั้น คือบัดนี้ ข้าพระองค์มองดูรูปารมณฺ์
เก่าๆ ด้วยจักขุไม่ชัด. ในบทว่า **โสตา อสุทฺธา** หูฟังไม่สะดวก ก็มีนัยน์
เหมือนกัน. บทว่า **มาหฺมฺปนฺนสฺสํ** คือ ข้าพระองค์อย่าพินาศไปเลย.

๑. ในบาลี คำนี้หายไป.

ไปตามตัณหา. บทว่า **ตณฺหานุคเต** คือ ติดตามตัณหา. บทว่า **ตณฺหานุสฺสเณ** คือ เล่นไปกับตัณหา. บทว่า **ตณฺหาบายปฺนุเน** คือ จมลงไปในตัวตัณหา. บทว่า **ปฏฺธิปฺนุเน** คือ ถูกตัณหาครอบงำ. บทว่า **อภิฏฺเณ** คือ ถูกตัณหาข่มขี่. บทว่า **ปริยาทินฺนจิตฺเต** มีจิตอันตัณหาข่มขี่ไว้ คือมีกุศลจิตอันตัณหาข่มขี่ไว้. บทว่า **สนฺตฺวาปชาเต** ผู้เดือดร้อน คือเดือดร้อนเพราะจิตเกิดขึ้นเอง. บทว่า **อิติชาเต** เกิดจัญไร คือเกิดโรค. บทว่า **อุปฺตฺทชาเต** เกิดอุบาทว์ คือ เกิดโทษ. บทว่า **อุปฺสฺสฺสฺสชาเต** เกิดความขัดข้อง คือเกิดทุกข์.

พึงทราบวินิจฉัยบทว่า **วิรัช วิตมฺล** นี้ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **วิรัช** คือ ปราศจากฐลิมิราคะเป็นต้น. บทว่า **วิตมฺล** คือ ปราศจากมลทินมิราคะเป็นต้น. จริงอยู่ ราคะเป็นต้น ชื่อว่า **ฐล** เพราะอรรถว่า ท่วมทับ ชื่อว่า **มลทิน** เพราะอรรถว่า ประทุษร้าย. บทว่า **ธมฺมจกฺขุ** ดวงตาเห็นธรรม คือในบางแห่งหมายถึงมรรคญาณที่ ๑ ในบางแห่งหมายถึงมรรคญาณ ๓ เป็นต้น บางแห่งมรรคญาณที่ ๔. แต่ในที่นี้ มรรคญาณที่ ๔ เกิดแก่ชฎิล ๑,๐๐๐ คน มรรคญาณที่ ๓ เกิดแก่ท่านปิงคิยะเท่านั้น. บทว่า **ยงฺกิลฺลิจิ สมฺมุตฺถมฺมํ สพฺพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ** สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีเกิดการขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีการดับไปเป็นธรรมดา คือดวงตาเห็นธรรมเกิดขึ้นแล้วแก่ท่านปิงคิยะผู้เป็นไปอย่างนี้ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา. บทที่เหลือ ในบททั้งปวง ชัดดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเมื่อนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ด้วยประการดังนี้. และเมื่อจบเทศนา ท่านปิงคิยะได้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 431

นัยว่า ท่านปิงคิยะนั้นคิดอยู่ในระหว่าง ๆ ว่า พาวรีพราหมณ์ผู้เป็น
ลุงของเรา ไม่ได้ฟังเทศนาอันมีปฏิภาณวิจิตรอย่างนี้. ด้วยเหตุนั้น ท่าน
ปิงคิยะจึงไม่สามารถบรรลุพระอรหัตได้ เพราะความฟุ้งซ่านด้วยความ
เยื่อใย. แต่ชฎิลผู้เป็นอันเตวาสิก ๑,๐๐๐ ของท่านปิงคิยะ ได้บรรลุพระ-
อรหัต. ทั้งหมดได้เป็นเอหิภิกขุ ผู้ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์
ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถापิงคิยมาณวปัญหานิทเทศที่ ๑๖

โศปสมานวภัญญานิทเทศ

ว่าด้วยปัญหาของมาณพ ๑๖ คน

[๕๑๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเช่นนี้แล้ว คือ เมื่อประทับอยู่ที่ป่าสาณกเจดีย์ แคว้นมคธ พราหมณ์ ๑๖ คนทั้งปวงคิยพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกาทูลเชื่อเชิญถามแล้ว ๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา.

[๕๑๓] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเช่นนี้แล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแล้วซึ่งปารายนสูตรนี้. คำว่า ภควา นี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยเคารพ ๆ ล ๆ คำว่า ภควา นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสเช่นนี้แล้ว.

[๕๑๔] คำว่า ประทับอยู่... แคว้นมคธ ความว่า ใกล้ชนบท มีชื่อว่ามคธ. คำว่า วิหรนุโต ความว่า ประทับอยู่ คือ ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา. พระพุทธอาสน์ ท่านกล่าวว่า ปาสาณกเจดีย์ ในอุเทศว่า ปาสาณก เจดีย์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับอยู่ที่ป่าสาณกเจดีย์แคว้นมคธ.

[๕๑๕] คำว่า พราหมณ์ ๑๖ คนทั้งปวงคิยพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา ความว่า พราหมณ์ ๑๖ คนนั้นทั้งปวงคิยพราหมณ์ผู้เป็นภรรยาใช้ใกล้ชิดผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาของพาวรีพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คนทั้งปวงคิยพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ ๑๖ คนนั้น พึงเป็นบริจาริกาสู่ผู้ประเสริฐ ที่ปรารถนาแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้จึงชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คนทั้งปวงคิยพราหมณ์ผู้เป็นบริจาริกา.

[๕๑๖] คำว่า ทูลเชื่อเชิญถามแล้ว ๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่ง

ปัญหา ความว่า ทูลเชื่อเชิญอาราธนาแล้ว. คำว่า **ถามแล้ว ๆ** ความว่าถามแล้ว ๆ คือ ทูลอาราธนาแล้ว เชื่อเชิญให้ทรงประสาทแล้ว. คำว่า **ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา** ความว่า ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอก... ทรงประกาศแล้วซึ่งปัญหา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลเชื่อเชิญถามแล้ว ๆ ทรงพยากรณ์แล้วซึ่งปัญหา.

[๕๓๗] ถ้าแม่บุคคลรู้ตัวถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ฟังปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไซ้ ฟังถึงฟังแห่งชราและมรณะ เพราะว่าธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฟัง เพราะเหตุนี้ คำว่า ปารายนะนั้นแล เป็นชื่อของธรรมปริยายนี้.

[๕๓๘] คำว่า **ถ้าแม่... แห่งปัญหาหนึ่ง ๆ** ความว่า ถ้าแม่แห่งอชิตปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งติสสมตเคยปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งบุณณปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งเมตตคูปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งโศคปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งอุปสิวปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งนันทปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งเหมกปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งโตทยปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งกัปปปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งชตุกัณณปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งภัทราวุธปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งอุทยปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งโปสาลปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งโมฆราชปัญหาหนึ่ง ๆ ถ้าแม่แห่งปิงคิยปัญหาหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าแม่แห่งปัญหาหนึ่ง ๆ.

[๕๓๙] คำว่า **รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม** ความว่า รู้ทั่วถึงคือทราบ เทียบเคียง พิจารณา เจริญแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งอรรถว่าปัญหานั้นนั่นแหละเป็นธรรม ข้อวิสัยนาเป็นอรรถ. คำว่า **รู้ทั่วถึงธรรม** ความว่า **รู้ทั่วถึง** คือ ทราบ... ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งธรรม.

[๕๔๐] คำว่า ฟังปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ความว่า ฟังปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติสมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติสมควรแก่ธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม.

[๕๔๑] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืน อุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่าฝั่งแห่งชราและมรณะ ในอุเทศว่า จกฺขเยว ชรามรณสุต ปารี ดังนี้.

คำว่า ฟังถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ ความว่า ฟังถึง คือ ฟัง บรรลุถึง ฟังถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟัง ถึงฝั่งแห่งชราและมรณะ.

[๕๔๒] คำว่า ธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง ความว่า ธรรมเหล่านี้เป็นฐานะแห่งอันให้ถึงฝั่ง คือ ให้ถึง ให้ถึงพร้อม ให้ตาม ถึงพร้อมซึ่งฝั่ง คือ เป็นไปเพื่อให้ข้ามพ้นชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งการให้ถึงฝั่ง.

[๕๔๓] คำว่า เพราะเหตุนั้น... แห่งธรรมปริยายนี้ ความว่า เพราะเหตุนี้คือ เพราะการณนั้น เพราะเหตุนี้ เพราะปัจจัยนี้ เพราะนิทานนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้.

คำว่า แห่งธรรมปริยายนี้ คือ แห่งปารายนสูตรนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนี้... แห่งธรรมปริยายนี้.

[๕๔๔] อมตนิพพาน คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืน อุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออก

จากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง ในอุเทศว่า ปารายนนุ-
เตว อธิวจนฺ ดังนี้. สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า อายนะ (มรรคเป็นเหตุ
ให้ถึง).

คำว่า เป็นชื่อ คือ เป็นนาม เป็นการนับ เป็นเครื่องรู้เสมอ
เป็นบัญญัติ ฯลฯ เป็นคำร้องเรียก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บทว่า
ปารายนะ นั้นแหละ เป็นชื่อ.

[๕๔๕] อจิตพราหมณ์ ติสสเมตเตยยพราหมณ์ ปุณณก-
พราหมณ์ เมตตคุพราหมณ์ โชตกพราหมณ์ อุปสิว-
พราหมณ์ นันทพราหมณ์ เหมกพราหมณ์ โตเทยย-
พราหมณ์ กัปปพราหมณ์ ชตุกัณณะพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต
ภัทรารุชพราหมณ์ อุทยพราหมณ์ โปตาลพราหมณ์
โมฆราชพราหมณ์ผู้มีปัญญา ปิงคิยพราหมณ์ผู้แสวงหา
ธรรมใหญ่ พราหมณ์เหล่านี้เข้ามาเฝ้าแล้ว ซึ่งพระพุทธ-
เจ้าผู้มีจรณะถึงพร้อม ผู้แสวงหา เมื่อจะทูลถามปัญหา
อันละเอียด มาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

[๕๔๖] คำว่า เอเต ในอุเทศว่า เอเต พุทฺธิ อุปาคณฺุ ดังนี้
คือ พราหมณ์ทั้งหลาย. คำว่า พุทฺธิ จะกล่าวต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นพระสยัมภูไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งสัจจะทั้งหลายเอง
ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาในกาลก่อน เป็นผู้ถึงแล้วซึ่ง
ความเป็นพระสัพพัญญะในธรรมเหล่านั้น และถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ ชำนาญ
ในพลธรรมทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า พุทฺโธ ในคำว่า พุทฺโธ ดังนี้ เพราะ

อรรถว่าอะไร เพราะอรรถว่าตรัสรู้จะทั้งหลาย เพราะอรรถว่าพระองค์
ปลุกหมูสัตว์ให้ตื่น เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง เพราะทรงเห็นธรรมทั้งปวง
เพราะทรงรู้ธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง เพราะทรงเมื่อกบฏแล้ว เพราะส่วนแห่ง
พระองค์มีอาสวะสิ้นแล้ว เพราะส่วนแห่งพระองค์ไม่มีอุปกิเลส เพราะ
อรรถว่าทรงปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่าทรงปราศจาก
โทสะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่าทรงปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว
เพราะอรรถว่าไม่ทรงมีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่าทรงถึงแล้วซึ่ง
เอกายนมรรค เพราะอรรถว่าทรงเป็นผู้เดียวตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่ง
สัมมาสัมโพธิญาณอันประเสริฐ เพราะทรงกำจัดความไม่รู้ เพราะทรงได้
พระปัญญาเครื่องตรัสรู้.

พระนามว่า พุทโธ นี้ พระมารดา พระบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง
มิตร อำมาตย์ ญาติสายโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา มิได้ทำให้ พระนามนี้
เป็นวิโมกข์อันดีกนาม (พระนามที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งการหลุดพ้น) พระ-
นามว่า พุทโธ เป็นสังคิกขาบัญญัติ พร้อมด้วยการบรรลุสัมโพธิญาณ
ดวงไม้อโพธิ แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้า.

คำว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ความว่า พราหมณ์
เหล่านี้มาเฝ้า เข้ามาเฝ้า เข้ามานั่งใกล้ ทูลถามแล้ว สอบถามแล้ว ซึ่ง
พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์เหล่านี้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า
แล้ว.

[๕๔๗] ความสำเร็จแห่งศีลและอาจาระ ท่านกล่าวว่า จรณะ
ในอุเทศว่า สมฺปนฺนจรณํ อิติ ดังนี้ ศีลสังวรก็ดี อินทรีย์สังวรก็ดี

โกชนมัตตัญญุตาก็ดี ชาศรียานุโยคก็ดี สัทธรรม ๗ กัถิ ฌาน ๔ กัถิ เป็นจรรยา.

คำว่า ผู้มีจรรยาถึงพร้อมแล้ว ความว่า มีจรรยาสมบูรณ์ มีจรรยาประเสริฐ มีจรรยาเป็นประธาน มีจรรยาอุดม มีจรรยาอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีจรรยาถึงพร้อมแล้ว.

คำว่า อิติ ความว่า ผู้แสวงหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสวงหาเสาะหา ค้นหาซึ่งศีลชั้นยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหา ฯลฯ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันสัตว์ทั้งหลายที่มีอนุภาพมากแสวงหาเสาะหา ค้นหา ว่าพระพุทธรูปประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเทพประทับอยู่ ณ ที่ไหน พระนราสภประทับอยู่ ณ ที่ไหน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงชื่อว่า ผู้แสวงหาแห่งเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีจรรยาถึงพร้อมแล้ว ผู้แสวงหา.

[๕๔๘] คำว่า ปุจฉนุตตา ในอุเทศว่า ปุจฉนุตตา นิปุณณ ปญฺเห ดังนี้ ความว่า เมื่อทูลถาม ทูลอาราธนา ทูลเชื้อเชิญ ทูลให้ทรงประสาท.

คำว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด ความว่า ซึ่งปัญหาทั้งหลายที่ลึกเห็นได้ยาก ตรัสรู้ได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เพียงหยั่งลงได้ด้วยความตรึก อันละเอียด ที่บัณฑิตพึงรู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อทูลถาม ซึ่งปัญหาทั้งหลายอันละเอียด.

[๕๔๙] คำว่า พระพุทธรูปเจ้า ในอุเทศว่า พุทฺธเสฏฺฐิ อูปาคมฺุ ดังนี้ ว่ากล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสังคิกขาบัญญัติ.

คำว่า ผู้ประเสริฐ ความว่า ผู้เลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน
อุดม อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ.

คำว่า มาเฝ้าแล้ว ความว่า มาเฝ้า เข้ามาเฝ้า เข้ามานั่งใกล้
ทูลถามแล้ว สอบถามแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มาเฝ้าพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

พราหมณ์เหล่านั้นเข้ามาเฝ้าแล้ว ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มี
จรณะถึงพร้อมแล้ว ผู้แสวงหา เมื่อจะทูลถามซึ่งปัญหา
ทั้งหลายอันละเอียด เข้ามาเฝ้าแล้วซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มี
ประเสริฐ.

[๕๕๐] พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้น ทูลถามปัญหาแล้ว
ทรงพยากรณ์แล้วตามควร พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระ牟尼
ทรงให้พราหมณ์ทั้งหลาย ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ทั้งหลาย.

[๕๕๑] คำว่า เต้ ในอุเทศว่า เต้ พุทฺโธ พุยาภาติ ดังนี้
ความว่า อันพราหมณ์ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

คำว่า พุทฺโธ จะกล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ๑ ล ๑
พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสังฆิกบัญญัติ.

คำว่า ทรงพยากรณ์แล้ว ความว่า พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์
เหล่านั้นทูลถามปัญหาแล้ว ทรงพยากรณ์แล้ว คือ ตรัสบอกแล้ว ...
ทรงประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์
นั้น ... ทรงพยากรณ์แล้ว.

[๕๕๒] คำว่า ทูลถามปัญหาแล้ว ในอุเทศว่า ปญฺหํ ปุฏฺโฐ

ยถาคถ ดังนี้ ความว่า ทูลถามปัญหาแล้ว ทูลอาราธนาเชื้อเชิญ ให้ทรง
ประสาทแล้ว.

คำว่า **ตามควร** ความว่า ตรัสบอกตามที่ควรตรัสบอก ทรงแสดง
ตามที่ควรทรงแสดง ทรงบัญญัติตามที่ควรทรงบัญญัติ ทรงแต่งตั้งตามที่
ควรทรงแต่งตั้ง ทรงเปิดเผยตามที่ทรงควรเปิดเผย ทรงจำแนกตามที่ควร
ทรงจำแนก ทรงทำให้ง่ายตามที่ควรทรงทำให้ง่าย ทรงประกาศตามที่ควร
ทรงประกาศ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทูลถามปัญหาแล้ว... ตามควร

[๕๕๓] คำว่า **ด้วยการทรงพยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลาย** ความว่า
ด้วยการพยากรณ์ คือ ด้วยตรัสบอก... ด้วยทรงประกาศซึ่งปัญหา
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ด้วยการทรงพยากรณ์ซึ่งปัญหาทั้งหลาย.

[๕๕๔] คำว่า **ทรงให้ยินดี** ในอุเทศว่า **โตเสถิ พุราหุมนเณ**
มุณี ดังนี้ ความว่า ทรงให้ยินดี ให้ยินดียิ่ง ให้เลื่อมใส ให้พอใจ
ทรงทำให้เป็นผู้ปลื้มใจ.

คำว่า **ยังพราหมณ์ทั้งหลาย** ความว่า ยังพราหมณ์ผู้มีความ
ต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

ญาณ คือ ปัญญา ความรู้ชัด ท่านกล่าวว่า โมนะ ในคำว่า **มุณี**
๗ ล ๗ พระพุทธเจ้านั้น ล่วงแล้วซึ่งกิเลสเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็น
ดังข่าง จึงเป็นพระมุณี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุณี
ทรงยังพราหมณ์ทั้งหลายให้ยินดีแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ว่า

พระพุทธเจ้าอันพราหมณ์เหล่านั้น ทูลถามปัญหาแล้ว
ทรงพยากรณ์แล้วตามสมควร พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมุณี

ทรงให้พราหมณ์ทั้งหลายยินดีแล้ว ด้วยการพยากรณ์
ปัญหาทั้งหลาย.

[๕๕๕] พราหมณ์นั้น อันพระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุ เป็น
เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้ยินดีแล้ว ได้ประพฤติ
พรหมจรรย์ในสำนักแห่งพระพุทธรเจ้า ผู้มีพระปัญญา
ประเสริฐ.

[๕๕๖] คำว่า เต ในอุเทศว่า เต โตสิตา จกขุมตา ดังนี้
คือ พราหมณ์ผู้มีความต้องการถึงฝั่ง ๑๖ คน.

คำว่า ทรงให้ยินดีแล้ว ความว่า ทรงให้ยินดี ให้ยินดียิ่ง ให้
เลื่อมใส ให้พอใจ ทรงทำให้ปลื้มใจ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พราหมณ์
เหล่านั้น ... ทรงให้ยินดีแล้ว.

คำว่า ผู้มีจักขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุด้วยจักขุ
๕ ประการ คือ มีพระจักขุแก้วด้วยมังสจักขุ ๑ แก้วด้วยทิพยจักขุ ๑ แก้ว
ด้วยปัญญาจักขุ. แก้วด้วยพุทธรจักขุ ๑ แก้วด้วยสมันตจักขุ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแก้วด้วยมังสจักขุอย่างไร ๆ ล ๆ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจักขุแก้วด้วยสมันตจักขุอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พราหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุทรงให้ยินดีแล้ว.

[๕๕๗] คำว่า พุทฺเธน ในอุเทศว่า พุทฺเธนาทิจฺจนุชฺฐา ดังนี้
จะกล่าวดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ ล ๆ พระนามว่า พุทฺโธ นี้
เป็นสังคิกขาบัญญัติ.

พระสุริยะท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์ ในคำว่า อาทิจฺจนุชฺฐา

ดังนี้ พระอาทิตย์นั้นเป็นโคคมโดยโคตร แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระโคคมโดยโคตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระญาติโดยโคตร เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตร แห่งพระสุริยะ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่า เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันพระพุทธเจ้า... เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์.

[๕๕๘] ความงด ความเว้น ความเว้นเฉพาะ เจตนาเครื่องงดเว้น ความไม่ยินดี ความงดการทำ ความไม่ทำ ความไม่ต้องทำ ความไม่ล่วงแดน ความฆ่าด้วยเหตุ (ด้วยอริยมรรค) ซึ่งความถึงพร้อมด้วยอสังกรรม ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ในอุเทศว่า **พรหมจรรย์มจริสุ** ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ สัมมากัมมันตะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า พรหมจรรย์ด้วยสามารถแห่งการกล่าวตรง ๆ.

คำว่า **ได้ประพฤติกแล้วซึ่งพรหมจรรย์** ความว่า ได้ประพฤติก คือ สมาทาน ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ประพฤติกแล้วซึ่งพรหมจรรย์.

[๕๕๙] คำว่า **แห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ** ความว่า แห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ มีพระปัญญาเลิศ มีพระปัญญาเป็นใหญ่ มีพระปัญญาเป็นประธาน มีพระปัญญาอุดม มีพระปัญญาบวร.

คำว่า **สนิทใจ** ความว่า ในสำนัก ในที่ใกล้ ในที่เคียง ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้ชิด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในสำนักแห่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

พราหมณ์เหล่านั้น อันพระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุเป็น
เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงให้ยินดีแล้ว ได้ประพฤติ
พรหมจรรย์ในสำนักแห่งพระพุทธรเจ้า ผู้มีพระปัญญา
ประเสริฐ.

[๕๖๐] ผู้ใดพึงปฏิบัติธรรมแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ตามที่พระ-
พุทธรเจ้าทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นพึงจากที่มีชื่อเสียงไปถึงฝั่ง.

[๕๖๑] คำว่า แห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ความว่า แห่งอชิตปัญหาหนึ่ง
แห่งติสสเมตเตยปัญหาหนึ่ง ๆ ฯลฯ แห่งปิงคิยปัญหาหนึ่ง เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า แห่งปัญหาหนึ่ง ๆ.

[๕๖๒] คำว่า พุทธรชน ในอุเทศว่า ยถา พุทธรชน เทลิตตํ
คังนี้ จะกล่าวต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้
เป็นสังคิกขาบัญญัติ.

คำว่า ตามที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงแล้ว ความว่า ตามที่พระ-
พุทธรเจ้าตรัสบอกแล้ว... ประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตามที่
พระพุทธรเจ้าทรงแสดงแล้ว.

[๕๖๓] คำว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม ความว่า ผู้ใดพึงปฏิบัติ
ข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติสมควร ข้อปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติเป็น
ไปตามประโยชน์ ข้อปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ผู้ใดพึงปฏิบัติตามธรรม.

[๕๖๔] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสลесึ้น
อุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ ความออก

จากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง ในอุเทศว่า **คจฺเจ ปาริ
อปรโต** ดังนี้ ฯ

กิเลสก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า **ที่มีไฉ่ฟัง**.

คำว่า ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง ความว่า ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง
คือ ฟังบรรลุถึง ฟังถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฟัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟัง
จากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง ฯ ล ฯ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

**ผู้ใดฟังปฏิบัติธรรมแห่งปัญหาหนึ่งๆ ตามที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ผู้นั้นฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง.**

[๕๖๕] บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึง
ฟัง มรรคนั้น (ย่อมเป็นไป) เพื่อให้ถึงฟัง เพราะเหตุนี้
มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฟัง.

[๕๖๖] กิเลสก็ดี วัชระก็ดี อภิสังขารก็ดี ท่านกล่าวว่า ที่มีไฉ่ฟัง
ในอุเทศว่า **อปารอ ปาริ คจฺเจยฺย** ดังนี้ อมตนิพพาน ความสงบสังขาร
ทั้งปวง ความสลесึนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด
ความดับ ความออกจากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฟัง.

คำว่า ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง ความว่า ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง
คือฟังบรรลุถึง ฟังถูกต้อง ฟังทำให้แจ้งซึ่งฟัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ฟังจากที่มีไฉ่ฟังไปถึงฟัง.

[๕๖๗] มรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯ ล ฯ สัมมาสมาธิ
ท่านกล่าวว่า **มรรค** ในคำว่า **ซึ่งมรรค** ในอุเทศว่า **ภาเวนุโต
มคฺคมุตฺตมํ** ดังนี้.

คำว่า **อันอุดม** คือ อันเลิศ ประเสริฐ วิเศษ เป็นประธาน สูงสุดอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคอันอุดม.

คำว่า **เมื่อเจริญ** ความว่าเมื่อเจริญ ช่งเสพ ทำให้มาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเจริญมรรคอันอุดม.

[๕๖๘] คำว่า **มรรคนั้น** (ย่อมาเป็นไป) **เพื่อให้ถึงฝั่ง** ความว่า มรรค ปันละ ปละ ปัชชะ อัญชสะ วฏฺฆายนะ นาวา อุตฺตรเสตุ ปกฺขสละ สังกมะ (แปลว่าทางทุกศัพท).

คำว่า **เพื่อให้ถึงฝั่ง** ความว่า เพื่อให้ถึงฝั่ง ให้ถึงพร้อมซึ่งฝั่ง ให้ตามถึงพร้อมซึ่งฝั่ง คือ เพื่อข้ามพ้นชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มรรคนั้น (ย่อมาเป็นไป) **เพื่อให้ถึงฝั่ง**.

[๕๖๙] คำว่า **เพราะเหตุนั้น** **มรรคท่านจึงกล่าวว่า** เป็นที่ให้ถึงฝั่ง ความว่า เพราะเหตุนั้น คือ เพราะการณะนั้น เพราะเหตุนั้น เพราะปัจจัยนั้น เพราะนิทานนั้น อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง... ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า ฝั่ง.

มรรค ท่านกล่าวว่า **อายนะ** เป็นที่ให้ถึง.

คำว่า **อิติ** เป็นบทสนธิ ๆ ล ๆ คำว่า **อิติ** นี้ เป็นไปตามลำดับบท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุนั้น **มรรคท่านจึงกล่าวว่า** เป็นที่ให้ถึงฝั่ง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ว่า

บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันอุดม พึงจากที่มีไช้ฝั่งไปถึง
ฝั่ง มรรคนั้น (ย่อมาเป็นไป) เพื่อให้ถึงฝั่ง เพราะเหตุนั้น
มรรคท่านจึงกล่าวว่า เป็นที่ให้ถึงฝั่ง.

[๕๗๐] (ท่านปิงคิยะทูลถามว่า)

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน
มิได้มีกาม มิได้มีปา เป็นนาค (ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด
ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น) บุคคลพึงพูดเท็จเพราะเหตุไร.

[๕๗๑] คำว่า จักขับตามเพลงขับ ความว่า จักขับเพลงขับ คือ
จักขับตามธรรมที่พระองค์ตรัสแล้ว จักขับตามธรรมที่ตรัสบอกแล้ว จัก
ขับตามธรรมที่ตรัสประกาศแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักขับตาม
เพลงขับ.

คำว่า อิติ ในบทว่า อิจฺจายสุมา ปิงฺคิโย ดังนี้ เป็นบทสนธิ
๗ ล ๗ บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า อายสุมา เป็นเครื่องกล่าวด้วยความรัก เป็นเครื่องกล่าว
โดยเคารพ คำว่า อายสุมา นี้ เป็นเครื่องกล่าวเป็นไปกับด้วยความ
เคารพและความยำเกรง.

คำว่า ปิงฺคิโย เป็นชื่อ เป็นเครื่องนับ เป็นสมญา เป็นบัญญัติ
เป็นโวหาร เป็นนาม เป็นการตั้งชื่อ เป็นการทรงชื่อ เป็นภาษาเรียก
เป็นเครื่องให้ปรากฏ เป็นคำร้องเรียก ของพระเถระนั้น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ท่านพระปิงคิยะทูลถามว่า.

[๕๗๒] คำว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัส
แล้วอย่างนั้น ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด
ได้ตรัสแล้ว คือตรัสบอก... ทรงประกาศแล้วอย่างนั้นว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง ๗ ล ๗ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วน

มีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัสบอกแล้วอย่างนั้น.

[๕๗๓] คำว่า ปราศจากมลทิน ในนิเทศว่า วิมโล ฐริเมธโต

ดังนี้ ความว่า ความซัง ความหลง ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลกิจสังขารทั้งปวง เป็นมลทิน มลทินเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอด ค้อน ให้ถึงความไม่มี ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วจึงไม่มีมลทิน หมดมลทิน ไร้มลทิน ไป ปราศจากมลทิน ละมลทินแล้ว พ้นแล้วจากมลทิน ล่วงมลทินทั้งปวงแล้ว แผ่นดินท่านกล่าวว่า ฐริ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกอบด้วย พระปัญญาอันกว้างขวาง แผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนี้ ปัญญา ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ทั่ว ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วจึงชื่อว่า ทรงมีพระปัญญากว้าง ขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญา กว้างขวางดังแผ่นดิน.

[๕๗๔] โดยหัวข้อว่า กามา ในอุเทศว่า นิกกโม นิพพโน

นาโค ดังนี้ กามี ๒ อย่าง คือ วัตตูกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ฯลฯ เหล่านี้ ท่านกล่าวว่า วัตตูกาม เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลสกาม พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ตรัสรู้ แล้วทรงกำหนดรู้วัตตูกาม ทรงละกิเลสกามแล้ว เพราะทรง

กำหนดรู้วัตถุคาม เพราะทรงละกิเลสคามแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงใคร่คาม ไม่ทรงปรารถนากาม ไม่ทรงรักคาม ไม่ทรงชอบใจกาม ชนเหล่าใดยอมใคร่คาม ปรารถนากาม รักคาม ชอบใจกาม ชนเหล่านั้นนี้ เชื่อว่าเป็นผู้ใคร่คาม มีความกำหนัดด้วยราคะ มีสัญญาด้วยสัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงใคร่คาม ไม่ทรงปรารถนากาม ไม่ทรงรักคาม ไม่ทรงชอบใจกาม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงมิได้มีกาม ไร่กาม ใสกาม คลายกาม ปล่อยกาม ละกาม ใสคีนกาม เสียแล้ว ปราศจากราคะ มีราคะหายไปแล้ว ใสราคะ คลายราคะ ละราคะ ใสคีนราคะเสียแล้ว เป็นผู้หายหิว ดับแล้ว เย็นแล้ว เสวยสุข มีพระองค์อันประเสริฐอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิได้มีกาม.

คำว่า **ไม่มีป่า** ความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุศลาสังขารทั้งปวง เป็นป่า ป่าเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไป เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีป่า ไร่ป่า ไปปราศแล้วจากป่า ละป่าแล้ว ฟ้นแล้วจากป่า ล่วงป่า ทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีป่า.

คำว่า **เป็นนาค** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่าเป็นนาคเพราะไม่ทรงทำความชั่ว เชื่อว่าเป็นนาคเพราะไม่เสด็จไปสู่ความชั่ว เชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่ว ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าเชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่เสด็จมาสู่ความชั่วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีกาม ไม่มีป่า เป็นนาค.

[๕๗๕] คำว่า เพราะเหตุอะไร ในอุเทศว่า กิเลส เหตุ มุสตา
ภณ ดังนี้ ความว่า เพราะเหตุอะไร เพราะการณะอะไร เพราะปัจจัย
อะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เพราะเหตุอะไร.

คำว่า พุคกล่าวคำเท็จ ความว่า ฟังกล่าวถ้อยคำเท็จ คือ กล่าว
มุสวาท กล่าวถ้อยคำอันไม่ประเสริฐ บุคคลบางคนในโลกนี้ อยู่ในที่
ประชุมก็ดี อยู่ในบริษัทก็ดี อยู่ท่ามกลางญาติก็ดี อยู่ในราชสกุลก็ดี
เขานำไปเป็นพยานถามว่า มาเกิดบุรุษผู้เจริญ ท่านรู้เหตุใด จงกล่าว
เหตุนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็กล่าวว่ามี รู้ก็กล่าวว่ามี ไม่เห็น
ก็กล่าวว่ามี เห็นก็กล่าวว่ามีไม่เห็น ย่อมกล่าวคำเท็จทั้งที่รู้ เพราะ
เหตุตนบ้าง เพราะเหตุผู้อื่นบ้าง เพราะเหตุเห็นแก่สิ่งของเล็กน้อยบ้าง
ด้วยประการดังนี้ นี้ท่านกล่าวว่า กล่าวคำเท็จ.

อีกอย่างหนึ่ง มุสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูด
บุคคลนั้นก็รู้ว่า จักพูดเท็จ เมื่อกำลังพูด ก็รู้ว่าพูดเท็จอยู่ เมื่อพูด
แล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว มุสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๓ อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง มุสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ ก่อนที่จะ
พูด บุคคลนั้นก็รู้ว่า จักพูดเท็จ ๑ ๓ ๑ มุสวาทย่อมมี ๕ อย่าง มุสวาท
ย่อมมีด้วยอาการ ๖ อย่าง มุสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๗ อย่าง มุสวาท
ย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ ก่อนที่จะพูดบุคคลนั้นก็รู้ว่า จักพูดเท็จ
เมื่อกำลังพูดก็รู้ว่า พูดเท็จอยู่ เมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า พูดเท็จแล้ว ตั้งความ
เห็นไว้ ตั้งความควรไว้ ตั้งความชอบใจไว้ ตั้งสัญญาไว้ ตั้งความเป็น
ไว้ มุสวาทย่อมมีด้วยอาการ ๘ อย่างนี้. บุคคลฟังกล่าว ฟังพูด ฟัง

แสดง ฟังบัญญัติคำเท็จเพราะเหตุอะไร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟังพูดเท็จเพราะเหตุอะไร เพราะเหตุนั้น พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่

ข้าพระองค์จักขับตามเพลงขับ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน มิได้
มิถิการ มิได้มีป่า เป็นนาค (ได้ทรงเห็นแล้วอย่างใด ตรัส
บอกแล้วอย่างนี้) บุคคลฟังพูดเท็จเพราะเหตุอะไร.

[๕๗๖] ฉะนั้น ข้าพระองค์จักกระนุถ้อยคำอันประกอบด้วย
คุณ แต่พระองค์ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรง
ละความถือตัวและความลบหลู่.

[๕๗๗] คำว่า มลทิน ในอุเทศว่า ปหีนมลโมหุต ดังนี้ ความว่า
ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจจริตทั้งปวงเป็นมลทิน.

คำว่า ความหลง ความว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ๆ ล ๆ อวิชาเป็น
ดั่งลิ่มสลัก โมหะ อกุศลมูล นี้ท่านกล่าวว่า โมหมลทินและความหลง
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัครากขาดแล้ว ทำให้ไม่มี
มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป
เป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า
ทรงละมลทินและความหลงเสียแล้ว. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงละ
มลทินและความหลงเสียแล้ว.

[๕๗๘] ความถือตัว ในคำว่า มานะ ในอุเทศว่า มานมกฺขป-
ปหายิโน ดังนี้ โดยอาการอย่างหนึ่ง คือ ความพองแห่งจิต.

ความถือตัวโดยอาการ ๒ อย่าง คือ ความถือตัวในการยกตน ๑
ความถือตัวในการข่มผู้อื่น ๑

ความถือตัวโดยอาการ ๓ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราดีกว่า
เขา ๑ เราเสมอเขา ๑ เราเลวกว่าเขา ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๕ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิด
เพราะลาภ ๑ เพราะยศ ๑ เพราะสรรเสริญ ๑ เพราะสุข ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๕ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิดว่า
เราเป็นผู้ได้รูปที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้เสียงที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้กลิ่น
ที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้รสที่ชอบใจ ๑ เราเป็นผู้ได้โภจวิญญูที่ที่ชอบใจ ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๖ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิด
เพราะความถึงพร้อมแห่งตา ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งหู ๑ เพราะ
ความถึงพร้อมแห่งจมูก ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งลิ้น ๑ เพราะความ
ถึงพร้อมแห่งกาย ๑ เพราะความถึงพร้อมแห่งใจ ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๗ อย่าง คือ ความถือตัว ๑ ความถือตัว
จัด ๑ ความถือตัวเกินกว่าความถือตัว ๑ ความคูหมั่น ๑ ความคูแคลน ๑
ความถือตัวว่าเรามี ๑ ความถือตัวผิด ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๘ อย่าง คือ บุคคลให้ความถือตัวเกิด
เพราะลาภ ๑ ให้ความคูหมั่นเกิดเพราะความเสื่อมลาภ ๑ ให้ความถือตัว
เกิดเพราะยศ ๑ ให้ความคูหมั่นเกิดเพราะความเสื่อมยศ ๑ ให้ความถือ
ตัวเกิดเพราะความสรรเสริญ ๑ ให้ความคูหมั่นเกิดเพราะความนิินทา ๑
ให้ความถือตัวเกิดเพราะสุข ๑ ให้ความคูหมั่นเกิดเพราะทุกข์ ๑.

ความถือตัวโดยอาการ ๙ อย่าง คือ ความถือตัวว่า เราดีกว่า

คำว่า กิตฺติยิสฺสามิ ความว่า จักระบุ คือ จักแสดง... จักประกาศซึ่งถ้อยคำ วาจา คำเป็นคลอง คำที่ควรเปล่ง อันเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยคุณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฝิฉะนั้น ข้าพระองค์จักระบุด้อยคำอันประกอบด้วยคุณ เพราะเหตุนี้ พระปิณฑิเถระ จึงกล่าวว่

ฝิฉะนั้น ข้าพระองค์จักระบุด้อยคำอันประกอบด้วยคุณ แก่พระองค์ผู้ทรงละมลทินและความหลงแล้ว ผู้ทรงละความถือตัวและความลบหลู่.

[๕๘๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุทรงบรรเทาความมืด ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวงแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ทั้งหมดแล้ว มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐอันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว.

[๕๘๑] คำว่า ทรงบรรเทาความมืด ในอุเทศว่า ตโมนุโท พุทฺโธ สมนฺตจกฺขุ ดังนี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรเทา ทรงกำจัด ทรงละ ทรงบรรเทาให้พินาศ ทรงทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความมืดคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณอันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบากไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทรงบรรเทาความมืด.

คำว่า พุทฺโธ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระนามว่า พุทฺโธ นี้ เป็นสัจฉิกขาบัญญัติ. สัพพัญญุตญาณท่านกล่าวว่าสมันตจักขุ

ในคำว่า ผู้มีพระสมันต์จักขุ ฯลฯ เพราะเหตุนี้ พระตถาคตจึงชื่อว่า มีพระสมันต์จักขุ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันต์จักขุ ทรงบรรเทาความมืด.

[๕๘๒] คำว่า โลก ในอุเทศว่า โลกนุตถุ สัพพภวาทิวตโต ดังนี้ คือ โลก ๑ ได้แก่โลกคือภพ. โลก ๒ คือ ภวโลกเป็นสมบัติ ๑ ภวโลก เป็นวิบัติ ๑. โลก ๓ คือ เวทนา ๓. โลก ๔ คือ อาหาร ๔. โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕. โลก ๖ คือ อายตนะภายใน ๖. โลก ๗ คือ วิญญาณฐิติ ๗. โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘. โลก ๙ คือ สัตตาวาส ๙. โลก ๑๐ คือ อุปกิเลส ๑๐. โลก ๑๑ คือ กามภพ ๑๑. โลก ๑๒ คือ อายตนะ ๑๒. โลก ๑๘ คือธาตุ ๑๘.

คำว่า ทรงถึงที่สุดโลก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงที่สุด ถึงส่วนสุดแห่งโลกแล้ว ไปสู่ที่สุดถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว ฯลฯ ไปนิพพาน ถึงนิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจระทรงประพุดิแล้ว ฯลฯ ไม่มีสังสารคือชาติ ชรา และ มรณะ ไม่มีภพใหม่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุดโลก.

คำว่า ภพ ในอุเทศว่า สัพพภวาทิวตโต ดังนี้ คือ ภพ ๒ ได้แก่กรรมภพ ๑ ปุณภพ (ภพใหม่) อันมีในปฏิสนธิ ๑ กรรมภพเป็น ไฉน ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อนัญญาภิสังขาร นี้เป็นกรรมภพ. ปุณภพอันมีในปฏิสนธิเป็นไฉน รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันมีในปฏิสนธิ นี้เป็นปุณภพอันมีในปฏิสนธิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นไปล่วง ทรงล่วงเลย ทรงก้าวล่วงซึ่ง

กรรมภพและปฐภพอันมีในปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงถึงที่สุด
โลก เป็นไปล่วงภพทั้งปวง.

[๕๘๓] อาสวะ ในคำว่า ไม่มีอาสวะ ในอุเทศว่า อนาสโว
สพฺพทุกฺขปฺปหีนํ ดังนี้ มี ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ
อวิชชาสวะ อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วทรงละได้แล้ว
ตัดรากขาดแล้ว ทำให้มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ถึงความไม่มีมีในภาย
หลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ไม่มีอาสวะ.

คำว่า ทรงละทุกข์ทั้งปวง ความว่า ทุกข์ทั้งหมด คือ ชาติทุกข์
ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสภกทุกข์ ปริเทวทุกข์ ทุกขทุกข์
โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ฯ ล ฯ ทุกข์แต่ความฉิบหายแห่งทิฏฐิ อันมี
มาแต่ปฏิสนธิ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ระวัง
แล้ว ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า ละทุกข์ทั้งปวง.

[๕๘๔] คำว่า มีพระนามจริง ในอุเทศว่า สตฺถุจฺจฺหโย พุรฺหมุ-
ปาติโต เม ดังนี้ ความว่า มีพระนามเหมือนนามจริง พระผู้มีพระภาค-
เจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิขี พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมน์ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสป
พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายตรัสรู้แล้ว มีพระนามเช่นเดียวกัน มีพระนาม
เหมือนนามจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าศากยมนีมีพระนามเหมือนกัน คือ
มีพระนามเหมือนนามจริงของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้วเหล่านั้น

เพราะเหตุดังนี้ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระนามจริง.

คำว่า เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อันข้าพระองค์นั่ง เข้านั่ง นั่งใกล้ กำหนดถาม สอบถามแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีพระนามจริง เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีพระสมันตจักขุ
ทรงบรรเทาความมืด ทรงถึงที่สุดโลก ล่วงภพทั้งปวง
แล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ทั้งหมดแล้ว มีพระนาม
จริง เป็นผู้ประเสริฐ อันข้าพระองค์นั่งใกล้แล้ว.

[๕๘๕] นกละป่าเล็กแล้ว ฟิงอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่
ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มี
ปัญญาน้อย อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดั่งว่าหงส์อาศัย
สระใหญ่ที่มีน้ำมากจะนั้น.

[๕๘๖] นก ท่านเรียกว่า ทิชะ ในอุเทศว่า ทิโช ยถา กุพฺพนกั
ปหาย พหุผลํ กานนํ อวเสยฺย ดังนี้.

เพราะเหตุไร นก ท่านจึงเรียก ทิชะ. เพราะนกเกิด ๒ ครั้ง คือเกิด
แต่ท้องแม่ครั้งหนึ่ง เกิดแต่กระเปาะฟองไข่ครั้งหนึ่ง เพราะเหตุนี้ นก
ท่านจึงเรียกว่า ทิชะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทิชะ.

คำว่า ละป่าเล็กแล้ว... ฉันใด ความว่า นกละทิ้ง ล่วงเลย
แล้วซึ่งป่าน้อยที่มีอาหารเครื่องกินน้อย มีน้ำน้อย ฟิงไปประสนพบป่าใหญ่

ซึ่งเป็นไพรสมณ์ที่มีต้นไม้มาก มีผลไม้ดก มีอาหารเครื่องกินมาก อื่น ๆ
พึงสำเร็จความอยู่ในไพรสมณ์นั้น ฉันทใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นกตะป้า
เล็กแล้ว พึงอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่ ฉันทนั้น.

[๕๘๗] คำว่า เอว ในอุเทศว่า เอวม่าหิ อปฺปหฺสุเส ปหาย
มโหทธิ หฺงฺสริวฺขุมฺปโต ดังนี้ เป็นเครื่องยังอุปมาให้ถึงพร้อมเฉพาะ.

คำว่า ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มีปัญญาน้อย ความว่า พาวรี-
พราหมณ์ และพวกพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรีพราหมณ์นั้น
เปรียบเทียบกะพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เป็นผู้มีปัญญาน้อย คือ มีปัญญา
นิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มีปัญญาทราม
ข้าพระองค์ละทิ้งล่วงเลยแล้วซึ่งพราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีปัญญาน้อย คือ
มีปัญญานิดหน่อย มีปัญญาเล็กน้อย มีปัญญาดำช้า มีปัญญาลามก มี
ปัญญาทราม ประสบพบแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว มีปัญญา
เลิศ มีปัญญาประเสริฐ มีปัญญาวิเศษ มีปัญญาอุดม สูงสุด ไม่มีใคร
เสมอ ไม่มีใครเปรียบเทียบ เป็นบุคคลหาใครเปรียบมิได้ เป็นเทวดา
ล่วงเทวดา เป็นผู้องอาจกว่านรชน เป็นบุรุษสีหะ เป็นบุรุษนาค เป็น
บุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษแก้วกล้า เป็นบุรุษผู้นำธูระไป มีพลธรรม ๑๐
เป็นผู้คงที่ หงส์พึงประสบ พบ ได้ซึ่งสระใหญ่ที่พวกมนุษย์ทำได้ สระ
อโนดาต หรือมหาสมุทรที่ไม่กำเริบ มีน้ำนับไม่ถ้วน ฉันทใด ข้าพระองค์
เป็นพราหมณ์ชื่อปิงคิยะ ประสบ พบ ได้แล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ตรัสรู้แล้ว ผู้ไม่กำเริบ มีเดชนับไม่ถ้วน มีญาณแตกฉาน มีพระจักขุ
เปิดแล้ว ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีปฏิสัมภิทาทรงบรรลุแล้ว
ถึงเวสารัชชญาณ ๔ แล้ว น้อมพระทัยไปในผลสมาบัติอันบริสุทธิตี มี

พระองค์ชาวฝั่ง มีพระวาจา มิได้เป็นสอง เป็นผู้คงที่ มีปฏิญาณอย่างนั้น เป็นผู้ไม่เล็กน้อย เป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ที่มีธรรมลึก มีคุณอันใคร ๆ นับไม่ได้ มีคุณยากที่จะหยั่งถึง มีรัตนะมาก มีคุณสมบัติด้วยสาคร ประกอบด้วย อุเบกขามือองค์ ๖ ไม่มีใครเปรียบปาน มีธรรมไพบุลย์ ประมาณมิได้ มีพระคุณเช่นนั้น ตรัสธรรมอันเลิศกว่าพวกที่กล่าวกัน เช่นภูเขาสีเนรุ เลิศกว่าภูเขาทั่วไป ครุฑเลิศกว่านกทั่วไป สีมหฤคเลิศกว่ามฤคทั่วไป สมุทราเลิศกว่าห้วงน้ำทั่วไป เป็นพระพุทธรชินเจ้าผู้สูงสุด ฉะนั้นเหมือน กัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์ก็ฉนั้นั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ ที่มีปัญญาน้อย อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดั่งว่าหงส์อาศัยสระใหญ่ที่มี น้ำมากฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระ จึงกล่าวว่า

นกละป่าเล็กแล้ว ฟิงอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากอยู่
ฉนั้นใด ข้าพระองค์ก็ฉนั้นนั้น ละแล้วซึ่งพวกพราหมณ์ที่มี
ปัญญาน้อย อาศัยแล้วซึ่งพระองค์ เป็นดั่งว่าหงส์อาศัย
สระใหญ่ที่มีน้ำมากฉะนั้น.

[๕๘๘] ในกาลก่อน (ตั้งแต่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์
เหล่าใดพยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้
คำนั้นทั้งหมดเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา คำนั้นทั้งหมดนั้น
เป็นเครื่องยังความตริğiให้เจริญ.

[๕๘๙] คำว่า เย ในอุเทศว่า เย เม ปุพฺเพ วียากํสุ ดังนี้
ความว่า พาวรีพราหมณ์และพวกพราหมณ์อื่นซึ่งเป็นอาจารย์ของพาวรี-
พราหมณ์ พยากรณ์แล้ว คือ บอก... ประกาศแล้วซึ่งทฤฏฐิของตน ความ

ควรของตน ความชอบใจของตน ลัทธิของตน ความประสงค์ของตน
อริยาศัยของตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า... ในกาลก่อน... อาจารย์
เหล่าใดพยากรณ์แล้ว.

[๕๕๐] คำว่า **อื่นแต่ศาสนาของพระโคตม** ความว่า ก่อน
แต่ศาสนาของพระโคตม คือ **อื่นแต่ศาสนาของพระโคตม** ก่อนกว่า
ศาสนาของพระโคตม กว่าศาสนาของพระพุทธเจ้า กว่าศาสนาของ
พระชินะ กว่าศาสนาของพระตถาคต กว่าศาสนาของพระอรหันต์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อื่นแต่ศาสนาของพระโคตม**.

[๕๕๑] คำว่า **เรื่องนี้มีแล้วดังนี้** **เรื่องนี้จักมีดังนี้** ความว่า
ได้ยินว่า **เรื่องมีแล้วอย่างนี้** ได้ยินว่า **เรื่องจักมีอย่างนี้** เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า **เรื่องนี้มีแล้วดังนี้** **เรื่องนี้จักมีดังนี้**.

[๕๕๒] คำว่า **คำทั้งหมดนั้น** เป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา ความว่า
คำนั้นทั้งสิ้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา คือ อาจารย์เหล่านั้น กล่าวธรรม
อันไม่ประจักษ์แก่ตน ที่ตนมิได้รู้มาเอง ตามที่ได้ยินกันมาตามลำดับสืบ ๆ
กันมา ตามความอ้างตำรา ตามเหตุที่นึกเอาเอง ตามเหตุที่คาดคะเน
เอาเอง ด้วยความตริคตามอาการด้วยความชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **คำทั้งหมดนั้น** เป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา.

[๕๕๓] คำว่า **คำทั้งหมดนั้น** เป็นเครื่องยังความตริคให้เจริญ
ความว่า คำนั้นทั้งสิ้นเป็นเครื่องยังความตริคให้เจริญ คือ เป็นเครื่อง
ยังวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความดำริให้เจริญ เป็นเครื่องยังกามวิตก
พยาบาทวิตกวิหิงสาวิตกให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริคถึงญาติให้เจริญ
เป็นเครื่องยังความตริคถึงชนบทให้เจริญ เป็นเครื่องยังความตริคถึงเทวดา

ให้เจริญ เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความเอ็นดูผู้อื่นให้เจริญ เป็น
เครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยลาภสักการะ และความสรรเสริญให้เจริญ
เป็นเครื่องยังวิตกอันปฏิสังขตด้วยความไม่ปรารถนาให้ใครดูหมิ่นตนให้
เจริญ เพราะฉะนั้น พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่

ในกาลก่อน (ตั้งแต่ศาสนาของพระโคตม) อาจารย์
เหล่าใดพยากรณ์ว่า เรื่องนี้มีแล้วดังนี้ เรื่องนี้จักมีดังนี้
คำทั้งหมดนั้นเป็นคำกล่าวสืบ ๆ กันมา คำทั้งหมดนั้น
เป็นเครื่องยังความตริกิให้เจริญ.

[๕๔๔] พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพระองค์เดียวทรงบรรเทาความ
มืดเสีย ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาสว่างแผ่รัศมี
พระโคตมมีพระปัญญาปรากฏ พระโคตมมีพระปัญญา
กว้างขวางตั้งแผ่นดิน.

[๕๔๕] คำว่า เอโก ในอุเทศว่า เอโก ตมฺหุภาสีโน ดังนี้
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชา
ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสอง เพราะอรรถว่า ละ
ตัณหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะโดยส่วน
เดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว
เพราะเสด็จไปตามเอกายนมรรค เพราะตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
พระองค์เดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชา
อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงหนุ่มแน่น มีพระเกศาดำสนิท ประกอบด้วยวัยอันเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย เมื่อพระมารดาพระบิดาไม่พอพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยอัสสุชล ทรงพระกัณแสงรำพันอยู่ ทรงละพระญาติวงศ์ ทรงตัดกัณฑ์ในฆราวาสสมบัติทั้งหมด ทรงตัดกัณฑ์ในพระโอรสและพระชายา ทรงตัดกัณฑ์ในพระประยูรญาติ ทรงตัดกัณฑ์ในมิตรและอำมาตย์ ปลงพระเกศาและมัสสุแล้ว ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกผนวช เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกัณฑ์ พระองค์เดียวเสด็จเที่ยวไปเที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชื่อว่าพระองค์เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชแล้วอย่างนี้ ทรงเสพเสนาสนะ คือ ป่าและราวป่าอันสงัด มีเสียงน้อย ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแห่งชนผู้สัญจรไปมา สมควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น ทรงดำเนินพระองค์เดียว หยุดอยู่พระองค์เดียว ประทับนั่งพระองค์เดียว บรรทมพระองค์เดียว เสด็จเข้าบ้านเพื่อทรงรับบิณฑบาตพระองค์เดียว เสด็จกลับพระองค์เดียว ประทับนั่งอยู่ในที่ลับพระองค์เดียว ทรงอธิษฐานจงกรมพระองค์เดียว พระองค์เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสองอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะอรรถว่า ทรงละ
ตัณหาอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นองค์เดียวมิได้มีเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่
ประมาท บำเพ็ญเพียร มีพระหฤทัยแน่วแน่ เริ่มตั้งพระมหาปธานที่
คงไม่โพธิพุกฤษ์ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงกำจัดการกับทั้งเสนาซึ่งเป็น
เผ่าพันธุ์ผู้ประมาท ทรงละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ซึ่งตัณหา อันมิข้ายเล่นไปเกาะเกี่ยวในอารมณ์ต่าง ๆ

บุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาว
นาน ย่อมไม่ล่วงสงสาร อันมีความเป็นอย่างนี้และมี
ความเป็นอย่างอื่น ภิกษุผู้มีสติรู้โทษนี้ และตัณหาเป็น
แดนเกิดแห่งทุกข์แล้ว พึงเป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ถือมั่น
เว้นรอบ.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะ
อรรถว่า ทรงละตัณหาอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากราคะ
โดยส่วนเดียวอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจากราคะโดย
ส่วนเดียว เพราะทรงละราคะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะปราศจาก
โทสะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโทสะเสียแล้ว ชื่อว่าพระองค์เดียว
เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะทรงละโมหะเสียแล้ว ชื่อว่า
พระองค์เดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะทรงละกิเลส
ทั้งหลายเสียแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะเสด็จไปตาม
เอกายนมรรคอย่างไร.

สติปัฏฐาน ๔ ๗ ล ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า เอกายน-
มรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่งความ
สิ้นชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล ย่อมทรง
ทราบธรรมอันเป็นทางไปแห่งบุคคลผู้เดียว พุทธาภิ-
สังขัตติยธรรมก่อนแล้ว จักข้ามและข้ามอยู่ซึ่งโอฆะ ด้วย
ธรรมเป็นหนทางนั้น.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะ
เสด็จไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะตรัสรู้ซึ่งอนุตร-
สัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียวอย่างไร.

ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ๗ ล ๗
ธรรมวิจยสัมโพธิมกค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ปัญญาเป็นเครื่องเห็น
แจ้ง สัมมาทิฏฐิต่านกล่าวว่า โภธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสรู้ว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๗ ล ๗ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา
สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ด้วยโพธิญาณนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้เฉพาะ
ตรัสรู้ชอบ บรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งธรรมทั้งปวงที่ควรตรัสรู้
ควรตรัสรู้ตาม ควรตรัสรู้เฉพาะ ควรตรัสรู้ชอบ ควรบรรลุ ควรถูกต้อง

ควรทำให้แจ้งด้วยโพธิญาณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าพระองค์เดียว เพราะตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์เดียวอย่างนี้ ๆ.

คำว่า ทรงบรรเทาความมืดเสีย ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรเทา ละ สละ กำจัด ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งความมืด คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต อันทำให้บอด ทำให้ไม่มีจักขุ ทำให้ไม่มีญาณ อันดับปัญญา เป็นฝ่ายความลำบาก ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน.

คำว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่แล้ว ที่ป่าสาณกเจดีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ประทับนั่งอยู่แล้ว.

เชิญดูพระมุนีผู้ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ประทับนั่งอยู่แล้วที่
ข้างภูเขา พระสาวกทั้งหลายผู้ได้ไตรวิชา ละมัจจุเสีย
นั่งห้อมล้อมอยู่.

ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะ พระองค์ทรงระงับแล้วซึ่งความขวนขวายทั้งปวง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่จบแล้ว มีจรณะทรงประพฤติแล้ว ๆ ล ๆ มิได้มีสังสารคือชาติ ชรา และมรณะ ไม่มีภพใหม่ แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่าประทับนั่งอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมืดเสีย ประทับนั่งอยู่แล้ว.

[๕๕๖] คำว่า มีความโพลง ในอุเทศว่า ชุตินา โส ปภงฺกโร
ดังนี้ ความว่า มีปัญญาสว่าง คือ เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีความตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส.

คำว่า **ทรงแผ่รัศมี** ความว่า ทรงแผ่แสงสว่าง แผ่รัศมี แผ่แสงสว่างดังประทีป แผ่แสงสว่างสูง แผ่แสงสว่างช่วงโชติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **พระองค์มีพระปัญญาสว่าง แผ่รัศมี**.

[๕๕๑] คำว่า **พระโคดมมีปัญญาปรากฏ** ความว่า พระโคดมมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาดังธงชัย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอธิบดี มีความเลือกเฟ้นธรรมมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มีธรรมเป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤติในธรรมนั้น มีพระปัญญามาก หนักอยู่ด้วยปัญญา โน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจื่อมไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่.

ธงเป็นเครื่องปรากฏแห่งรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏ

แห่งไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏแห่งแว่นแคว้น

ภัสตดาเป็นเครื่องปรากฏแห่งภรรยา ฉันท.

พระโคดม ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน... มีปัญญาใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **พระโคดมมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินปรากฏ**.

[๕๕๒] แผ่นดิน ท่านกล่าวว่า ฐริ ในอุเทศว่า โคตโม ฐริ เมธโส ดังนี้ พระโคดมทรงประกอบด้วยปัญญาอันไพบูรณ์ กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ๆ ล ๆ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฎฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบ

ด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระเจ้านุตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโคตม มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึง กล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระองค์เดียวทรงบรรเทา
ความมืดตึ๋ม ประทับอยู่แล้ว มีพระปัญญาสว่างแผ่รัศมี
พระโคตมมีพระปัญญาปรากฏ พระโคตมมีพระปัญญา
กว้างขวางดั่งแผ่นดิน.

[๕๕๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรม อันทรรณจารี
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาลอันเป็นที่สิ้นตัณหา
อันไม่มีอันตรายแก่อาตมา นิพพานมิได้มีอุปมาในที่
ไหน.

[๖๐๐] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เม ฆมฺมมเทเสติ ดังนี้
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้สัจจะ
ทั้งหลายเอง ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ทรงสดับมาก่อน ทรงบรรลุแล้ว
ซึ่งความเป็นพระสัมโพธิญาณในธรรมเหล่านั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้
ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ฆมฺม ในอุเทศว่า ฆมฺมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสบอก... ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ
บริบูรณ์สิ้นเชิง และสติปัญญาน ๓๓ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและ

ปฏิบัติให้อันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม... แก่อาตมา.

[๖๐๑] คำว่า **อันธรรมจاریบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล** ความว่า **อันธรรมจاریบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล** ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า **อันธรรมจاریบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.**

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ ประสพ ได้รับผลแห่งมรรคนั้นในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า **อันธรรมจاریบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.**

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร ยังไม่ได้อิฐผลในกาลเป็นลำดับ ยังต้องรอเวลา ฉะนั้นใครธรรมนี้ย่อมไม่เป็น ฉะนั้น ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุ ประสพ ได้ผลแห่งมรรคนั้นในกาลเป็นลำดับ มิได้มีกาลอื่นคั่น ย่อมไม่ได้ในภพหน้า ย่อมไม่ได้ในปรโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า **ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันธรรมจاریบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.**

[๖๐๒] รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา พหุตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า **ตัณหา** ในอุเทศว่า **ตณฺหุขุขมณินฺตํ** ดังนี้.

คำว่า **ตณฺหุขุขมณินฺตํ** ความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ เป็นที่สิ้นโมหะ เป็นที่สิ้นคติ เป็นที่สิ้นอุปบัติ เป็นที่สิ้น

ปฏิสนธิ เป็นที่สิ้นภพ เป็นที่สิ้นสงสาร เป็นที่สิ้นวิญญูะ กิเลส ชั้นชัและ
อกิสังขาร. ท่านกล่าววว่าอันตราย ในคำว่า อนัตถิ์ คังนี้ เป็นที่ละ สงบ
สละคีน ระวังอันตราย เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย.

[๖๐๓] คำว่า ยสุส ในอุเทศว่า ยสุส นตฺถิ อูปมา กุจจิ คังนี้
ได้แก่นิพพาน. คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อเปรียบเทียบ
เทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ คำว่า
ในที่ไหน ๆ ความว่า ในที่ไหน ๆ ในที่ไร ๆ ในที่บางแห่ง ในภายใน
ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพาน
ไม่มีอุปมาในที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะจึงกล่าววว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมอันธรรมจาร์-
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา
อันไม่มีอันตรายแก่อัตมา นิพพานมิได้มีอุปมาในที่
ไหน ๆ.

[๖๐๔] ดูก่อนปิณฑะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าผู้โคดม
พระองค์นั้น ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระ-
ปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน แม้ครู่หนึ่งหรือหนอ.

[๖๐๕] คำว่า... อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น... หรือ
หนอ ความว่า ย่อมอยู่ปราศ คือ หลีกไป ไปปราศ เว้นจากพระพุทธ-
เจ้าพระองค์นั้น หรือหนอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านอยู่ปราศจาก
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือหนอ.

[๖๐๖] คำว่า **ดูก่อนปิงคิยะ... แม่ครูหนึ่ง** ความว่า แม่ครูหนึ่ง หนึ่ง ขณะหนึ่ง พักหนึ่ง ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ครูหนึ่ง พาวรีพราหมณ์เรียกพระเถระผู้เป็นหลานนั้นโดยชื่อว่า **ปิงคิยะ.**

[๖๐๗] คำว่า **ผู้โคดมซึ่งมีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ** ความว่า ผู้โคดมซึ่งมีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาเป็นดังธงชัย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอธิบดี มีความเลือกเฟ้นมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา มีธรรมเป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤติในธรรมนั้น มีปัญญามาก หนักอยู่ด้วยปัญญา โน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เจริญไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ผู้โคดมซึ่งมีปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ.**

[๖๐๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า **ฐิริ ในอุเทศว่า โคตมา ฐิริเมธธา** ดังนี้ พระโคตมประกอบด้วยปัญญาอันไพบุลย์ กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ผู้โคดมซึ่งมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน.** เพราะเหตุนี้ พราหมณ์พาวรีนั้น จึงกล่าวว่า

ดูก่อนปึงคิยะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธรเจ้าผู้โคตม
พระองค์นั้น ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระ-
ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน แม้ครู่หนึ่งหรือหนอ.

[๖๐๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารี-
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตรัสหา
อันไม่มีอันตรายแก่ท่าน นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหน ๆ.

[๖๐๐] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เต ชมมมเทเสติ ดังนี้
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ ล ฯ เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความเป็นพระ-
สัพพัญญูในธรรมนั้น และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้ชำนาญ ในพลธรรม
ทั้งหลาย.

คำว่า ชมมัม ในอุเทศว่า โย เม ชมมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอก... ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์อันงาม
ในเบื้องต้น ฯ ล ฯ และปฏิบัติทานอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม... แก่ท่าน.

[๖๑๑] คำว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วย
กาล ความว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ... อันวิญญูชนทั้งหลายพึงรู้
เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ... มิได้มีกาล
อันคั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล.

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร... ย่อมไม่ได้ในโลก ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันธรมจारीบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

[๖๑๒] รูปัตถหา... ธรรมัตถหา ชื่อว่า ตัถหา ในอุเทศว่า ตณฺหุททขยมณีติกิ ดังนี้. คำว่า ตณฺหุททขยิ ความว่า เป็นที่สิ้นตัถหา... เป็นที่สิ้นวิภูฏะ กิเลส ขันธและอกิสังขาร ท่านกล่าวว่ายอันตราย ในบทว่า อนีติกิ ดังนี้ เป็นที่ละ ... เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็น ที่สิ้นตัถหา ไม่มีอันตราย.

[๖๑๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า ยสฺส นตฺถิ อุปมา กุจจิ ดังนี้ ได้แก่ นิพพาน. คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา... ไม่ประจักษ์. คำว่า ในที่ไหน ๆ ความว่า ในที่ไหน ๆ ... หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพานไม่มีอุปมาในที่ไหน เพราะเหตุนี้ พาวรีพราหมณ์จึงกล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรม อันธรมจारी-
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัถหา
อันไม่มีอันตรายแก่ท่าน นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหน ๆ.

[๖๑๔] ท่านพราหมณ์ อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้โคดม ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ
มีพระปัญญากว้างขวางดั่งแผ่นดิน แม้ครู่หนึ่ง.

[๖๑๕] คำว่า อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ความว่า อตมามีได้อยู่ปราศ คือ มิได้หนีไป มิได้ไปปราศ มิได้เว้นจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

[๖๑๖] คำว่า ท่านพราหมณ์... แม่ครูหนึ่ง ความว่า แม่ครูหนึ่ง หนึ่ง พักหนึ่ง ส่วนหนึ่ง วันหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่ครูหนึ่ง พระปิงคิยเถระเรียกพาวรีพราหมณ์ผู้เป็นลุงด้วยความเคารพว่า ท่านพราหมณ์.

[๖๑๗] คำว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ ความว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ... มีปัญญาเป็นใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคดมซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ.

[๖๑๘] แผ่นดินท่านกล่าวว่า ฐริ ในอุเทศว่า โคตมา ฐริเมธสา ดังนี้ พระโคดมประกอบด้วยปัญญาอันไพบุลย์กว้างขวางเสมอด้วยแผ่นดิน ปัญญา ความรู้ กิริยาที่รู้ ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฎฐิ ท่านกล่าวว่า เมธา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าไป... ทรงประกอบด้วยปัญญาเป็นเมธานี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว จึงชื่อว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้โคดมซึ่งมีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

ท่านพราหมณ์ อตมามีได้อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้า
ผู้โคดม ซึ่งมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระปัญญา
กว้างขวางดังแผ่นดิน แม่ครูหนึ่ง.

[๖๑๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารี-
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา
อันไม่มีอันตรายแก่อาตมา นิพพานมิได้มีอุปมาในที่
ไหน ๆ

[๖๒๐] คำว่า โย ในอุเทศว่า โย เม ชมฺมมเทเสติ ดังนี้ ความ
ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัสมฺภู ... และทรงถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้
ชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย.

คำว่า ชมฺม ในอุเทศว่า ชมฺมมเทเสติ ดังนี้ ความว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอก ... ทรงประกาศแล้วซึ่งพรหมจรรย์ อันงามใน
เบื้องต้น ... และปฏิบัติอันให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรม แก่อาตมา.

[๖๒๑] คำว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วย
กาล ความว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ... อันวิญญูชนทั้งหลาย
พึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึง
เห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ... มิได้มีกาล
อื่นคั่น แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ ดังนี้ จึงชื่อว่า อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง
ไม่ประกอบด้วยกาล.

มนุษย์ทั้งหลายลงทุนทรัพย์ตามกาลอันควร ... ย่อมไม่ได้ในโลก
ด้วยเหตุอย่างนี้ จึงชื่อว่า ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล.

[๖๒๒] รูปตัณหา... ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยมนิติกํ ดังนี้. คำว่า ตณฺหุขยํ ความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา... เป็นที่สิ้นวิภูฏะ กิเลส ขันธ์และอภิสังขาร ท่านกล่าวว่าอันตราย ในบทว่า อนีติกํ ดังนี้ เป็นที่ละ ... เป็นอมตนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย.

[๖๒๓] คำว่า ยสฺส ในอุเทศว่า นตฺถิ อูปมา กุจฺจิ ดังนี้ ได้แก่นิพพาน. คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา... ไม่ประจักษ์. คำว่า ในที่ไหน ๆ ความว่า ในที่ไหน ๆ... หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพาน ไม่มีอุปมาในที่ไหน ๆ เพราะเหตุนี้ ประสงค์จะเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรม อันธรรมจารีบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา อันไม่มีอันตรายแก่อาตมา นิพพานมิได้มีอุปมาในที่ไหน ๆ.

[๖๒๔] ท่านพราหมณ์ อาตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักษุ อาตมาเป็นผู้ไม่ประมาท ตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน อาตมาย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแล.

[๖๒๕] คำว่า อาตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักษุ ความว่า บุรุษผู้มีนัยน์ตาพึงแลเห็น มองเห็น แลดู

ตรวจดู ฟังดู พิจารณา ดูซึ่งรูปทั้งหลาย ฉันทิ อตมาแลเห็น มองเห็น แลดู ตรวจดู ฟังดู พิจารณา ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ฉันทิ เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์ นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักขุ.

[๖๒๖] คำว่า ท่านพราหมณ์... เป็นผู้ไม่ประมาท ตลอดคืน และวัน ความว่า เมื่ออตมาอบรมด้วยใจ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทตลอด คืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพราหมณ์... เป็นผู้ไม่ประมาท ตลอดคืนและวัน.

[๖๒๗] คำว่า นมัสการอยู่ ในอุเทศว่า นมสฺสฺมาโน วิสฺสามิ รตฺตี ดังนี้ ความว่า นมัสการ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาอยู่ ด้วย กายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง ด้วยจิตบ้าง ด้วยการปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ บ้าง ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบ้าง ย่อมอยู่ คือ ยับยั้งอยู่ ตลอดคืนและวัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นมัสการอยู่ตลอดคืนและ วัน.

[๖๒๘] คำว่า ย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้น- แหละ ความว่า เมื่ออตมาเจริญด้วยพุทธานุสสตินี้ จึงสำคัญพระพุทธ- เจ้าพระองค์นั้นว่า เป็นผู้ไม่อยู่ปราศ คือ เป็นผู้ไม่อยู่ปราศแล้ว คือ อตมา รู้ ทราบ รู้ทั่ว รู้แจ้ง รู้ชัด อย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อตมาย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั้นแหละ เพราะเหตุ นั้น พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่

ท่านพราหมณ์ อตมาย่อมเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์
นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยจักขุ อตมาเป็นผู้ไม่ประมาท

แล้วตลอดคืนและวัน นมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน อาตมา

ย่อมสำคัญการไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้านั้นนั่นแหละ.

[๖๒๕] ธรรมเหล่านี้ คือ ศรัทธา ปิติ มนะและสติ ย่อม

ไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม พระโคตมผู้มีพระ-

ปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสู่ทิศใด ๆ

อาตมานั้นเป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิศนั้น ๆ นั่นแหละ.

[๖๓๐] ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความกำหนด ความเลื่อมใสยิ่ง
ศรัทธา สัทชินทริย์ สัทธาพละ ที่ปรารภถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า
ศรัทธา ในอุเทศว่า สทฺธา จ ปิติ จ มโน สติ จ ดังนี้ ความอิมใจ
ความปราโมทย์ ความเบิกบานใจ ความยินดี ความปลื้มใจ ความเป็น
ผู้มีอารมณ์สูง ความเป็นผู้มีใจสูง ความที่จิตผ่องใสยิ่ง ปรารภถึง
พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ปิติ. จิต ใจ มนัส หทัย ปัญฺตระ มโน
มนายตนะ มนินทริย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมกัน
ปรารภถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า มโน. ความระลึกถึง ๆ ล ๆ ความ
ระลึกชอบ ปรารภถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า สติ. เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ศรัทธา ปิติ มนะและสติ.

[๖๓๑] คำว่า ธรรมเหล่านี้ ย่อมไม่หายไปจากศาสนาของพระ-
โคตม ความว่า ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมไม่หายไป ไม่ปราศไป ไม่ละ
ไป ไม่พินาศไป จากศาสนาของพระโคตม คือจากศาสนาของพระพุทธ-
เจ้า ศาสนาของพระชินเจ้า ศาสนาของพระตถาคต ศาสนาของพระ-

อรหันต์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ธรรมเหล่านั้น ย่อมไม่หายไปจากศาสนา
ของพระโคตม.

[๖๓๒] คำว่า **สูทิศใด ๆ** ในอุเทศว่า **ยัม ยัม ทิส วิชฺวติ ฐริ-
ปฺญฺโถ** ดังนี้ ความว่า พระโคตมเสด็จอยู่ คือเสด็จไป ทรงก้าวไป
เสด็จดำเนินไป สูทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ หรือทิศเหนือ.

คำว่า **ฐริปฺญฺโถ** ความว่า มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดิน มีปัญญา
ใหญ่ มีปัญญาหลักแหลม มีปัญญาหนา มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาเร็ว
มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระโคตมมีพระปัญญา
กว้างขวางดังแผ่นดิน เสด็จไปสูทิศใด ๆ.

[๖๓๓] คำว่า **อาตมานัน**เป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิสัน ๆ นั้น-
แหละ ความว่า อาตมานันเป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิสภาคที่พระพุทธเจ้า
ประทับอยู่นั้น ๆ คือ เป็นผู้ที่มีใจเอนไปในทิสัน มีใจเอนไปในทิสัน
มีใจเื่อมไปในทิสัน น้อมใจไปในทิสัน มีทิสันเป็นใหญ่ เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า อาตมานันเป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิสัน ๆ นั้นแหละ
เพราะเหตุนี้ พระปิณฑะจึงกล่าวว่า

ธรรมเหล่านั้น คือ ศรัทธา ปิติ มนะและสติ ย่อม
ไม่หายไปจากศาสนาของพระโคตม พระโคตมผู้มีปัญญา
กว้างขวางดังแผ่นดิน ย่อมเสด็จไปสูทิศใด ๆ อาตมา
นั้นย่อมเป็นผู้มอบน้อมไปโดยทิสัน ๆ นั้นแหละ.

[๖๓๔] ภายของอาตมาผู้แก่แล้ว มีเรี่ยวแรงทรุพล ไม่ได้ไป
ในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั้นแล แต่อาตมาย่อม

ถึงเป็นนิตยด้วยความดำริถึง ท่านพราหมณ์ ใจของอาตมา
นี้แหละ ประกอบแล้วด้วยทิสภาคที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๕] คำว่า ผู้แก่แล้ว ในอุเทศว่า ชินฺณสุต เม ทุพฺพล-
ถามกสุต ดังนี้ ความว่า ผู้แก่ ผู้เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาล ผ่านวัยไป
โดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้แก่แล้ว.

คำว่า มีเรี่ยวแรงทุพฺพล ความว่า มีเรี่ยวแรงถอยกำลัง มีเรี่ยวแรง
น้อย มีเรี่ยวแรงนิดหน่อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ของอาตมาผู้แก่แล้ว
มีเรี่ยวแรงทุพฺพล.

[๖๓๖] คำว่า กาย... ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับ
นั้นนั่นแล ความว่า กายไม่ได้ไป คือไม่ไปข้างหน้า ไม่ไปถึง ไม่ได้เข้า
ไปใกล้ยังสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กาย...
ไม่ได้ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล.

[๖๓๗] คำว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วยความดำริ ความว่า ย่อม
ไป ย่อมถึง ย่อมเข้าไปใกล้ ด้วยการไปด้วยความดำริถึง ด้วยการไป
ด้วยความตรึกถึง ด้วยการไปด้วยญาณ ด้วยการไปด้วยปัญญา ด้วยการ
ไปด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมไปถึงเป็นนิตยด้วยความ
ดำริ.

[๖๓๘] จิต ใจ มนัส หทัย ปิณฑระ มโน มนายตนะ มนินทริย
วิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุอันสมกัน ชื่อว่า มนะ ในอุเทศ
ว่า มโน หิ เม พฺราหฺมณ เตน ยุตฺโต ดังนี้.

คำว่า ท่านพราหมณ์...ประกอบแล้วด้วยทิสภาคที่ประทับนั้น
ความว่า ใจของอาตมาประกอบ ประกอบดีแล้วด้วยทิสภาคที่พระพุทธเจ้า

ประทับอยู่นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ท่านพราหมณ์ ใจของอาตมานี้แหละประกอบแล้วด้วยทิสภาคที่ประทับนั้น เพราะเหตุนี้ พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่

กายของอาตมาผู้แก่แล้ว มีเรี่ยวแรงทูลพลยอมไม่ได้
ไปในสำนักที่พระพุทธเจ้าประทับนั้นนั่นแล แต่อาตมา
ยอมถึงเป็นนิตย์ด้วยความดำริถึง ท่านพราหมณ์ ใจของ
อาตมานี้แหละ ประกอบแล้วด้วยทิสภาคที่ประทับอยู่นั้น.

[๖๓๕] อาตมานอนในเปือกตมดินร่นอยู่ แล่นไปแล้วสู่ที่ฝั่ง
แต่ที่ฝั่ง ภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว
มิได้มีอาสวะ.

[๖๔๐] คำว่า นอนในเปือกตม ในอุเทศว่า ปงฺเก สยาโน
ปริศนุทมาโน ดังนี้ ความว่า นอนอาศัยพลิกไปมาในเปือกตมคือกาม
ในหล่มคือกาม ในกิเลสคือกาม ในเบ็ดคือกาม ในความเร่าร้อนเพราะ
กาม ในความกังวลเพราะกาม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนในเปือกตม.

คำว่า ดินร่นอยู่ ความว่า ดินร่นอยู่ด้วยความดินร่นเพราะค้นหา
ด้วยความดินร่นเพราะทัญญู ด้วยความดินร่นเพราะกิเลส ด้วยความดินร่น
เพราะประโยชน์ ด้วยความดินร่นเพราะวิบาก ด้วยความดินร่นเพราะทุจริต
กำหนดแล้วดินร่นเพราะราคะ ขัดเคืองแล้วดินร่นเพราะโทสะ หลงแล้ว
ดินร่นเพราะโมหะ มานะผูกพันแล้วดินร่นอยู่เพราะมานะ ถือมันแล้ว
ดินร่นเพราะทัญญู ถึงความฟุ้งซ่านแล้วดินร่นเพราะอุทธัจจะ ถึงความ
ไม่ตกลงแล้วดินร่นเพราะวิจิกิจฉา ไปโดยเรี่ยวแรงแล้วดินร่นเพราะ

อนุสัย คின்றเพราะลาภ เพราะความเสื่อมลาภ เพราะยศ เพราะความ
เสื่อมยศ เพราะนินทา เพราะสรรเสริญ เพราะสุข เพราะทุกข์ คின்ற
อยู่เพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ
อุปายาส คின்றเพราะทุกข์ในนรก ทุกข์ในกำเนิดเดียรัจฉาน ทุกข์ใน
เปรตวิสัย คின்ற กระเสือกกระสน ห้วนไหว สะทกสะท้านเพราะทุกข์
ในมนุษย์ ทุกข์มีความก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์มีความตั้งอยู่ใน
ครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์มีความออกจากครรภ์เป็นมูลเหตุ ทุกข์อันเนื่องด้วย
สัตว์ผู้เกิด ทุกข์อันเนื่องแต่ผู้อื่นแห่งสัตว์ผู้เกิด ทุกข์เพราะความพยายาม
ของตน ทุกข์เพราะความพยายามของผู้อื่น ทุกข์เพราะทุกข์ ทุกข์ในสงสาร
ทุกข์เพราะความแปรปรวน ทุกข์เพราะโรคในนัยน์ตา ทุกข์เพราะโรคในหู
ทุกข์เพราะโรคในจมูก ทุกข์เพราะโรคในลิ้น ทุกข์เพราะโรคในกาย ทุกข์
เพราะโรคในศีรษะ ทุกข์เพราะโรคที่หู ทุกข์เพราะโรคในปาก ทุกข์เพราะ
โรคที่ฟัน เพราะโรคไธ เพราะโรคหืด เพราะโรคหวัด เพราะโรค
ร้อนใน เพราะโรคผอม เพราะโรคในท้อง เพราะโรคสลบ เพราะโรค
ลงแดง เพราะโรคจุกเสียด เพราะโรคลงท้อง เพราะโรคเรื้อน เพราะโรคฝี
เพราะโรคกลาก เพราะโรคมองคร่อ เพราะโรคลมบ้าหมู เพราะโรคหิด
ค้ำ เพราะโรคหิดเปื้อย เพราะโรคคัน เพราะโรคลำบาก เพราะโรค
คุคทะราด เพราะโรคลักปิด เพราะโรคดี เพราะโรคเบาหวาน เพราะ
โรคริดสีดวง เพราะโรคย่อมน เพราะโรคบานทะโรค เพราะอาพาธมีดีเป็น
สมุฏฐาน เพราะอาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน เพราะอาพาธมีลมเป็นสมุฏ-
ฐาน เพราะอาพาธเกิดแต่ดีเป็นต้นประชุมกัน เพราะอาพาธเกิดแต่ฤดู
แปรไป เพราะอาพาธเกิดแต่การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ เพราะ

อาพาธเกิดแต่ความเพียรเกินไป เพราะอาพาธเกิดแก่ผลกรรม เพราะร้อน เพราะหนาว เพราะหิว เพราะระหาย เพราะอุจจาระ เพราะปัสสาวะ เพราะเหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะ มารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่น้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่น้องหญิงตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะญาตินิบหาย ทุกข์เพราะภคทรัพย์นิบหาย ทุกข์เพราะความนิบหายเพราะโรค ทุกข์เพราะความนิบหายแห่งศีล ทุกข์เพราะความนิบหายแห่งทิวาญญิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นอนในเปือกตมคั่นรนอนอยู่.

[๖๔๑] คำว่า **เล่นไปแล้ว**ผู้ที่ฟังแต่ที่ฟัง ความว่า เล่นไปแล้ว คือเลื่อนไปแล้ว ผู้ศาสดาแต่ศาสดา ผู้บุคคลผู้บอกรรมแต่บุคคลผู้บอกรรม ผู้หมู่แต่หมู่ ผู้ทิวาญญิแต่ทิวาญญิ ผู้ปฏิบัติแต่ปฏิบัติ ผู้มรรคแต่มรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เล่นไปแล้วผู้ที่ฟังแต่ที่ฟัง.

[๖๔๒] คำว่า **อด** ในอุเทศว่า **อดทุกฐาสี สมพุทฺธ** ดังนี้ เป็นบทสนธิ. คำว่า **อด** นี้ เป็นไปตามลำดับบท. คำว่า **อดทุกฐาสี** ความว่า ได้ประสบ พบ เห็น ทางตลอดแล้ว. คำว่า **ซึ่งพระสัมพุทฺธเจ้า** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นใด ๆ ล ฯ คำว่า **พุทฺโธ** เป็นสังคิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในภายหลัง ได้เห็นพระสัมพุทฺธเจ้า.

[๖๔๓] คำว่า **ผู้ข้ามโอฆะแล้ว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข้าม ข้ามขึ้น ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย เป็นไปล่วง ซึ่งกามโอฆะ ภาวโอฆะ ทิวาญญิโอฆะ อวิชาโอฆะ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ทรงอยู่จบแล้ว มีจรณะทรงประพฤติแล้ว ๆ ล ฯ มีสงสาร คือ

ชาติ ชราและมรณะหามีได้ มิได้มีภพต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ข้ามโอฆะแล้ว.

คำว่า **ไม่มีอาสวะ** ความว่า อาสวะ ๔ คือกามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ อาสวะเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุ นั้น พระพุทธเจ้าจึงชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้ามโอฆะ แล้วไม่มีอาสวะ เพราะเหตุ นั้น พระปิณฑิยเถระจึงกล่าวว่

อาตมานอนในเปือกตมดินร่นอยู่ แล่นไปแล้วสู่ที่ฝั่ง
แต่ที่ฝั่ง ภายหลังได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะแล้ว
ไม่มีอาสวะ.

[๖๔๔] พระวัคคลิทธี พระภัทราวุธะกัถิ พระอาพวิโคตมะกัถิ

เป็นผู้มีศรัทธาอันปล่อยแล้วฉันทิ แม้ท่านก็จงปล่อย
ศรัทธาฉันทินั้นเหมือนกัน ดูก่อนปิณฑิยะ ท่านจักถึงฝั่ง
แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

[๖๔๕] คำว่า พระวัคคลิทธี พระภัทราวุธะกัถิ พระอาพวิโคตมะกัถิ เป็นผู้มีศรัทธาอันปล่อยแล้ว ฉันทิ ความว่า พระวัคคลิทธี มีศรัทธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในศรัทธา มีศรัทธาเป็นหัวหน้า น้อมใจไปด้วยศรัทธา มีศรัทธาเป็นใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้วฉันทิ พระภัทราวุธะ... พระอาพวิโคตมะมีศรัทธาอันปล่อยไปแล้ว เป็นผู้หนักในศรัทธา มีศรัทธาเป็นหัวหน้า น้อมใจไปด้วยศรัทธา มีศรัทธาเป็น

ใหญ่ ได้บรรลอรหัตแล้วฉันใด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระวักกัลลิกีดี พระภัทรวุฑฐะกัดี พระอาฬวิโคตมะกัดี เป็นผู้มืศรัทธาอันปล่อยแล้วฉันใด.

[๖๔๖] คำว่า แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธาฉันนั้นเหมือนกัน ความว่า ท่านจงปล่อยคือจงปล่อยไปทั่ว จงปล่อยไปพร้อม จงน้อมลง จงกำหนด ซึ่งศรัทธาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธาฉันนั้นเหมือนกัน.

[๖๔๗] กิเลสก็ดี ชันชก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ในอุเทศว่า คมิตุสสสิ (ตุ) ปิงคิยะ มจจุเชยฺยสฺส ปารี ดังนี้ อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ ความออกจากตัณหา เป็นเครื่องร้อยรัด ตรัสว่า ฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ. คำว่า ดูก่อน ปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ความว่า ท่านจักถึง คือ จักดูถึง ดูถูกต้อง ทำให้แจ้งซึ่งฝั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดูก่อน ปิงคิยะ ท่านจักถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระวักกัลลิกีดี พระภัทรวุฑฐะกัดี พระอาฬวิโคตมะ
กัดี เป็นผู้มืศรัทธาอันปล่อยแล้วฉันใด แม้ท่านก็จง
ปล่อยศรัทธาฉันนั้นเหมือนกัน ดูก่อนปิงคิยะ ท่านจักถึง
ฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

[๖๔๘] ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีแล้ว ย่อม
เลื่อมใสอย่างยิ่ง พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว
ไม่มีหลักตอ เป็นผู้มปีฎิกาย.

[๖๔๙] คำว่า ข้าพระองค์นี้... ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง ความว่า
ข้าพระองค์นี้ย่อมเลื่อมใส ย่อมเชื่อ น้อมใจเชื่อเป็นอย่างยิ่งว่า สังขาร
ทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น
ทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์
นี้... ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง.

[๖๕๐] ญาณ ปัญญา ความรู้ทั่ว ท่านกล่าวว่า โมณะ ในคำว่า
มุนี ในอุเทศว่า สุตฺวาน มุนิโน วโจ ดังนี้ ๆ ล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นทรงล่วงแล้วซึ่งกรรมเป็นเครื่องข้องและค้นหาเป็นดังข้าย จึงชื่อว่า
เป็นมุนี.

คำว่า ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนี ความว่า ฟัง สดับ ศึกษา
ทรงจำ เข้าไปกำหนดแล้วซึ่งพระดำรัส คำเป็นทาง เทศนา อนุสนธิ
ของพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนี.

[๖๕๑] เครื่องมุง ๕ อย่าง คือ ค้นหา ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต
อวิชา ชื่อว่า เครื่องมุง ในอุเทศว่า วิภูจฺจนฺโท สนฺพุทฺโธ ดังนี้
เครื่องมุงเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงเปิดแล้ว คือ
ทรงรู้แล้ว ทรงถอนแล้ว ทรงละแล้ว ทรงตัดขาดแล้ว สงบแล้ว
ระงับแล้ว ทำให้ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผาเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น
พระพุทธเจ้าจึงชื่อว่า มีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว.

คำว่า พระพุทธเจ้า ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ๆ ล ๆ

พระนามว่า พุทฺโธ เป็นสังฆิกาบัญญัติ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระ-
สัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว.

[๖๕๒] รากะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ
อกุสลาภิสังขารทั้งปวง เป็นหลักตอ ในคำว่า ไม่มีหลักตอ ในอุเทศว่า
อจิโร ปฏิภาณวา ดังนี้ หลักตอเหล่านั้น อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน
ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ให้มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะ
เหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงชื่อว่าไม่มีหลักตอ.

บุคคลผู้มีปฏิภาณในคำว่า ปฏิภาณวา ดังนี้ มี ๓ จำพวก คือ
ผู้มีปฏิภาณในปริยัติ ๑ ผู้มีปฏิภาณในปริปุจฉา ๑ ผู้มีปฏิภาณในอริคม ๑.

ผู้มีปฏิภาณในปริยัติเป็นไฉน พุทธวงนะ คือ สุตตะ เภยยะ
เวทยากรณ์ คาทา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ.
อันบุคคลบางคนในศาสนานี้เล่าเรียนแล้ว ปฏิภาณของบุคคลนั้น ย่อม
แจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริยัติ บุคคลนี้ชื่อว่า มีปฏิภาณในปริยัติ.

ผู้มีปฏิภาณในปริปุจฉาเป็นไฉน บุคคลบางคนในศาสนานี้เป็นผู้
สอบถาม ในอรรถ ในมรรค ในลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ
ปฏิภาณของบุคคลนั้น ย่อมแจ่มแจ้งเพราะอาศัยปริปุจฉา บุคคลนี้ชื่อว่า
มีปฏิภาณในปริปุจฉา.

ผู้มีปฏิภาณในอริคมเป็นไฉน บุคคลบางคนไม่ศาสนานี้เป็นผู้
บรรลुซึ่งสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิ-
สัมภทา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้บรรลแล้ว ธรรมก็รู้แล้ว นิรุติก็รู้

แล้ว เมื่อรู้ธรรมดา ธรรมดาแจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิรุตติ นิรุตติก็แจ่มแจ้ง ญาณในฐานะ ๓ นี้เป็นปฏิภาณปฏิสัมภทา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าไปถึง ไปถึงพร้อม มาถึง มาถึงพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ทรงประกอบด้วยปฏิสัมภทานี้ เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าจึงชื่อว่า มีปฏิภาณ บุคคลใดไม่มีปริยัติ ปริบูรณ์ก็ไม่มี อริคมก็ไม่มี ปฏิภาณของบุคคลนั้นจักแจ่มแจ้งได้อย่างไร เพราะฉะนั้น พระสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่มีหลักต่อ มีปฏิภาณ เพราะเหตุนี้ พระปิณฑิยเถระจึงกล่าวว่

ข้าพระองค์นี้ ได้ฟังพระดำรัสของพระมุนีแล้ว ย่อม
เลื่อมใสอย่างยิ่ง พระสัมพุทธเจ้ามีเครื่องมุงอันเปิดแล้ว
ไม่มีหลักต่อ เป็นผู้มึปฏิภาณ.

[๖๕๓] พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้
เป็นอริเทพ ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์
และผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ พระศาสดาทรงทำซึ่งส่วนสุด
แห่งปัญหาทั้งหลาย แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้.

[๖๕๔] คำว่า เทพ ในอุเทศว่า อริเทเว อภิญญาฯ ดังนี้
ได้แก่เทพ ๓ จำพวก คือ สมมติเทพ ๑ อุปปัตติเทพ ๑ วิสุทธิตเทพ ๑.

สมมติเทพเป็นไฉน พระราชาที่ดี พระราชกุมารที่ดี พระเทวีที่ดี
เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า สมมติเทพ.

อุปปัตติเทพเป็นไฉน เทวดาชาวจาตุมหาราชิกาก็ดี พวกเทวดา

ชาวดาวดึงส์ก็ดี ฯ ล ฯ เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมก็ดี เทวดาสูงขึ้นไป
กว่านั้นก็ดี เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า **อุปปัตติเทพ.**

วิสุทธิเทพเป็นไฉน พระตถาคต พระอรหันตชีนาสพ และ
พระปัจเจกพุทธเจ้า เทพจำพวกนี้ท่านกล่าวว่า **วิสุทธิเทพ.**

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้จักแล้ว คือ ทรงทราบแล้ว ทรงเทียบ-
เคียงแล้ว ทรงพิจารณาแล้ว ทรงให้แจ่มแจ้งแล้ว ทรงทำให้ปรากฏแล้ว
ซึ่งสมมติเทพว่าอริเทพ ซึ่งอุปปัตติเทพว่าอริเทพ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ทรงรู้จักแล้วซึ่งอริเทพทั้งหลาย.

[๖๕๕] คำว่า **ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์และผู้อื่น**
ให้เป็นผู้ประเสริฐ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว คือ ทรง
รู้ทั่วถึงแล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว ทรงแทงตลอดแล้ว ซึ่งธรรมทั้งหลาย
อันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นอริเทพ.

ธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์ให้เป็นอริเทพเป็นไฉน ความปฏิบัติ
ชอบ ความปฏิบัติสมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ความเป็นผู้คุ้มครองทวาร
ในอินทริยทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความประกอบ
ความเพียรในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ ฯ ล ฯ
อริยมรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์ให้
เป็นอริเทพ.

ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพเป็นไฉน ความปฏิบัติชอบ ฯ ล ฯ
อริยมรรคมีองค์ ๘ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า ธรรมอันทำผู้อื่นให้เป็นอริเทพ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบแล้ว คือทรงรู้ทั่วแล้ว ได้ทรงถูกต้องแล้ว

ทรงแต่งตั้งแล้ว ซึ่งธรรมทั้งปวงอันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นอริเทพ ด้วยประการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทรมซึ่งธรรมทั้งปวง อันทำพระองค์และผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ.

[๖๕๖] คำว่า พระศาสดาทรงทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย

ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำส่วนสุด ทรงทำส่วนสุดรอบ ทรง ทำความกำหนด ทรงทำความจบ แห่งปัญหาของพวกพราหมณ์ผู้แสวงหา ธรรมเครื่องถึงฝั่ง ปัญหาของพวกพราหมณ์บริษัท ปัญหาของปิงคิย-พราหมณ์ ปัญหาของท้าวสักกะ ปัญหาของอมมนุษย์ ปัญหาของภิกษุ ปัญหาของภิกษุณี ปัญหาของอุบาสก ปัญหาของอุบาสิกา ปัญหาของ พระราชา ปัญหาของกษัตริย์ ปัญหาของพราหมณ์ ปัญหาของแพศย์ ปัญหาของศูทร ปัญหาของพรหม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรงทำส่วนสุด แห่งปัญหาทั้งหลาย.

คำว่า พระศาสดา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำพวก นายหมู่ย่อม พาพวกให้ข้ามกัณดารคือ ให้ข้ามผ่านพนักันดารคือโจร กัณดารคือสัตว์ร้าย กัณดารคือทูปภิกขภัย กัณดารคือที่ไม่มีน้ำ ให้ถึงภูมิสถานปลอดภัยฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นำพวก ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามกัณดารคือ ให้ ข้ามผ่านพนักันดารคือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส และกัณดารคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทวจริต และที่รอกชฎคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทวจริต ให้ถึงอมตนิพพานอันเป็นภูมิสถานปลอดภัย ฉะนั้นเหมือนกัน ด้วยเหตุ อย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ แนะนำ นำเนื่องๆ ให้รู้ชอบ คอยสอดส่อง เพ่งดู ให้เลื่อมใส แม้ด้วยเหตุอย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ยังมรรคที่ยังไม่เกิดดีให้เกิดดี ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงรู้จัก มรรค ทรงทราบมรรค ทรงฉลาดในมรรค ก็แหละในบัดนี้ พระสาวก ทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินตามมรรค เป็นผู้ประกอบในภายหลัง แม้ด้วยเหตุ อย่างนี้ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงชื่อว่า เป็นผู้นำพวก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระศาสดาผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย.

[๖๕๗] คำว่า แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ ความว่า บุคคลทั้งหลายมีความสงสัยมาแล้ว เป็นผู้หายความสงสัยไป มีความยุ่งใจ มาแล้ว เป็นผู้หายความยุ่งใจไป มีใจสองมาแล้ว เป็นผู้หายความใจสอง ไป มีความเคลือบแคลงมาแล้ว เป็นผู้หายความเคลือบแคลงไป มีราคะ มาแล้ว เป็นผู้ปราศจากราคะไป มีโทสะมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากโทสะไป มีโมหะมาแล้ว เป็นผู้ปราศจากโมหะไป มีกิเลสมาแล้ว เป็นผู้ปราศจาก กิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้ เพราะเหตุนี้ พระปึงคิยเถระจึงกล่าวว่

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้จักแล้วซึ่งธรรมอันทำให้
เป็นอริเทพ ทรงทราบซึ่งธรรมทั้งปวง อันทำพระองค์
และผู้อื่นให้เป็นผู้ประเสริฐ พระศาสดาทรงทำซึ่งสิ้นสุด
แห่งปัญหาทั้งหลาย แก่พวกที่มีความสงสัยให้กลับรู้ได้.

[๖๕๘] นิพพานอันอะไร ๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ ไม่มี

อุปมาในที่ไหน ๆ ข้าพระองค์จักถึง (อนุปาติเสส-
นิพพานธาตุ) โดยแท้ ความสงสัยในนิพพานนี้มีได้มีแก่
ข้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็น
ผู้มีจิตน้อมไปแล้วอย่างนี้.

[๖๕๙] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิ
ทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจาก
ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า นิพพานอันอะไร ๆ นำไปไม่ได้
ในอุเทศว่า อัสสิริ อสงกุप्ป ดังนี้.

คำว่า อันอะไร ๆ นำไปไม่ได้ ความว่า อันราคะ โทสะ โมหะ
ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความ
ตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือด้วย
ความคูหมั่นท้าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง
ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง อกุศลกิจสังขารทั้งปวง
นำไปไม่ได้ เป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง มีความไม่แปรปรวนเป็น
ธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันอะไร ๆ นำไปไม่ได้.

อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออกจากตัณหาเป็น
เครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า นิพพาน อันไม่กำเริบ ในคำว่า อสงกุप्ป
ดังนี้.

ความเกิดขึ้นแห่งนิพพานใด ย่อมปรากฏ ความเสื่อมแห่งนิพพาน
นั้นมิได้มี ย่อมปรากฏอยู่โดยแท้ นิพพานเป็นคุณชาติเที่ยง ยั่งยืน

มันคง มิได้มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
อันอะไร ๆ นำไปไม่ได้ไม่กำเริบ.

[๖๖๐] คำว่า ยสุต ในอุเทศว่า ยสุต นตฺถิ อุปมา กุวจิ ดังนี้
ได้แก่ นิพพาน. คำว่า ไม่มีอุปมา ความว่า ไม่มีอุปมา ไม่มีข้อ
เปรียบเทียบ ไม่มีสิ่งเสมอ ไม่มีอะไรเปรียบ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่มีอุปมา.

คำว่า ในที่ไหน ๆ ความว่า ในที่ไหน ๆ ในที่ไร ๆ ในที่
บางแห่ง ในภายใน ในภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า นิพพานไม่มีอุปมาในที่ไหน ๆ.

[๖๖๑] คำว่า จักถึงโดยแท้ ในอุเทศว่า อทุธา คมิสุตฺตานิ น
เมตฺถ กงฺขา ดังนี้ ความว่า จักถึง คือ จักบรรลุ ถูกต้อง ทำให้แจ้ง
โดยแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักถึงโดยแท้.

คำว่า ความสงสัยในนิพพานนั้นมิได้มีแก่ข้าพระองค์ ความว่า
ความสงสัย ความลังเลใจ ความไม่แน่ใจ ความเคลือบแคลง ในนิพพาน
นั้น มิได้มี คือ ไม่ปรากฏ ไม่ประจักษ์ ความสงสัยนั้นอันข้าพระองค์
ละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ระงับแล้ว ทำไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วย
ไฟคือญาณ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ข้าพระองค์จักถึงโดยแท้ ความสงสัย
ในนิพพานนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์.

[๖๖๒] คำว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้มี
จิตน้อมไปอย่างนี้ ในอุเทศว่า เอว มํ ธาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตํ ดังนี้
ความว่า ขอพระองค์โปรดทรงกำหนดข้าพระองค์อย่างนี้.

คำว่า **มีจิตน้อมไป** ความว่า เป็นผู้เอนไปในนิพพาน โอนไปในนิพพาน เจื่อมไปในนิพพาน น้อมจิตไปในนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่ามีจิตน้อมไปแล้วอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระปิงคิยเถระจึงกล่าวว่า

นิพพานอันอะไร ๆ นำไปไม่ได้ ไม่กำเริบ ไม่มี
อุปมาในที่ไหน ๆ ข้าพระองค์จักถึง (อนุปาติเสต-
นิพพานธาตุ) โดยแท้ ความสงสัยในนิพพานนี้มีได้มีแก่
ข้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นผู้
มีจิตน้อมไปแล้วอย่างนี้.

จบปารายนวรรค

อรรถกถาโสฬสสมาถกปัญหานิทเทศ

ต่อแต่นี้ไป พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญเทศนา จึงได้กล่าว
คำมีอาทิว่า **อิทมโวจ ภควา** พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเช่นนี้แล้ว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิทมโวจ** คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ปารายนสูตรนี้แล้ว. บทว่า **ปริจาริกโสฬสญฺหํ** คือ พราหมณ์ ๑๖ คน
พร้อมกับท่านปิงคิยะผู้เป็นบริวารของพาวรีพราหมณ์. หรือพราหมณ์
๑๖ คนผู้เป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพุทธะ. คือพราหมณ์นั้น
นั่นเอง. ณ ที่นั่นบริษัท ๑๖ นั่งข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย และ
ข้างขวา ๖ โยชน์ นั่งตรงไป ๑๒ โยชน์. บทว่า **อชฺฌิภูโจ** ทูลเชื้อเชิญ

คือทูลวิงวอน. บทว่า **อตุลมนุญาย** รู้ทั่วถึงอรรถ คือรู้ทั่วถึงอรรถแห่งบาลี. บทว่า **ธมฺมมญฺญาย** รู้ทั่วถึงธรรม คือรู้ทั่วถึงธรรมแห่งบาลี. บทว่า **ปารายณํ** เป็นชื่อของธรรมปริยายนี้. มาณพทั้งหลาย เมื่อจะประกาศชื่อของพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าววว่า **อชิโต ๑ ล ๑ พุทฺธเสฏฺฐ-มุปากมฺ** มาณพทั้งหลาย คือ อชิตะ ๑ ล ๑ ได้พากันมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺปนฺนจฺรณํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีจรณะถึงพร้อมแล้ว คือผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยปาติโมกข์ศีลเป็นต้น อันเป็นปทัฏฐานแห่งนิพพาน. บทว่า **อิสฺสี** คือ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่.

พึงทราบวินิจฉัยในนิกายดังต่อไปนี้.

บทว่า **อุปคมีสุ** มาเฝ้า คือเข้าไปใกล้. บทว่า **อุปสงฺกมীสุ** เข้ามาเฝ้า คือเข้าไปไม่ไกล. บทว่า **ปยิรฺุปาสีสุ** เข้ามานั่งใกล้ คือนั่งในที่ใกล้. บทว่า **ปริปุจฺฉีสุ** คือ ทูลถามแล้ว. บทว่า **ปริปฺลฺยหีสุ** คือ สอบถามแล้ว. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **โจทยีสุ** คือ สอบถาม. บทว่า **สีลาจฺรณิปฺผศฺติ** คือ ความสำเร็จแห่งศีลและอาจารย์อันสูงสุด. อธิบายว่า ศีลสำเร็จด้วยมรรค. บทว่า **คฺมฺภีเร** ที่ลี้ก เป็นคำตรงกันข้ามกับความ เป็นธรรมง่าย. บทว่า **ทฺุทฺทเส** เห็นได้ยาก คือชื่อว่าเห็นได้ยากเพราะลี้ก ไม่สามารถจะเห็นได้ง่าย. บทว่า **ทฺุรฺนุโพเธ** รู้ได้ยาก คือชื่อว่ารู้ได้ยาก เพราะเห็นได้ยาก คือตรัสรู้ได้ยาก ไม่สามารถจะตรัสรู้ได้ง่าย. บทว่า **สฺนฺเต** สงบ คือดับ. บทว่า **ปฺณฺเต** ประณีต คือถึงความเป็นเลิศ ทั้งสองบทนี้ท่านกล่าวหมายถึงโลกุตระธรรมอย่างเดียว. บทว่า **อตฺกฺกา-วจเร** ไม่พึงหยั่งลงได้ด้วยความตรึก คือไม่พึงหยั่งลงได้ด้วยความญาณเท่านั้น

บทว่า นิปุณฺเณ คือ ละเอียดอ่อน. บทว่า ปญฺชิตเวทนีเย คือ อันบัณฑิตผู้ปฏิบัติชอบพึงรู้ได้.

บทว่า โทเสติ ทรงให้ยินดี คือให้ถึงความยินดี. บทว่า วิโทเสติ ให้ยินดียิ่ง คือให้เกิดโสมนัสหลาย ๆ อย่าง. บทว่า ปสาเทติ ให้เลื่อมใส คือได้ทำให้พราหมณ์เหล่านั้นมีจิตเลื่อมใส. บทว่า อาราเชติ ให้พอใจ คือให้ยินดี ให้ถึงความสำเร็จ. บทว่า อคฺคตฺตมเน อกาสิ ทำให้พอใจ คือทำให้เบิกบานด้วยโสมนัส.

ต่อไป บทว่า พุรฺหมจฺจริยมจฺริสุ คือ ได้ประพฤติมรรคพรหมจรรย์. เพราะฉะนั้น บทว่า ปารายณํ เป็นอันท่านกล่าวถึงทางแห่งนิพพาน อันเป็นฝั่งแห่งมรรคพรหมจรรย์นั้น. พึงเชื่อว่า ปารายณมฺนุภาสิสุตํ เราจักกล่าวปารายณสูตร. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปารายณสูตรแล้ว ชฎิล ๑๖,๐๐๐ คนได้บรรลुพระอรหัต. เทวดาและมนุษย์นับได้ ๑๔ โภกฺกิ ที่เหลือได้ตรัสรู้ธรรม. สมดังที่โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า

**พระพุทธเจ้ายังเทวดาและมนุษย์ ๑๔ โภกฺกิ ให้บรรลु
อมตธรรม ณ ปารายณสมาคม อันรื่นรมย์ที่ป่าสาณกเจดีย์.**

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พวกมนุษย์มาจากที่นั่น ๆ ด้วยอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปรากฏในคามและนิคมเป็นต้นของตนๆ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุ ๑๖,๐๐๐ รูปแวดล้อม ก็ได้เสด็จไปยังกรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่น ท่านปิงคิยะถวาบงคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะไปบอกพาวรีพราหมณ์ ถึงการบังเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า เพราะข้าพระองค์ปฏิญาณไว้แก่พาวรีพราหมณ์นั้น. ลำดับนั้น ท่านปิงคิยะได้รับอนุญาตจากพระผู้มีพระภาคเจ้า

แล้ว ได้ไปถึงฝั่งโคธาวรีด้วยยานพาหนะ แล้วจึงเดินไปด้วยเท้ามุ่งหน้าไปยังอาศรม. พาวรีพราหมณ์นั่งแลดูคั่นทาง เห็นท่านปิงคิยะปราศจากหาบและชฎา เดินมาด้วยเพศของภิกษุ ก็สันนิษฐานเอาว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลก จึงถามท่านปิงคิยะเมื่อไปถึงแล้วว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลกหรือ. ท่านปิงคิยะตอบว่า ถูกแล้วพราหมณ์ พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ ปาสาณกเจดีย์ ทรงแสดงธรรมแก่พวกเรา. พาวรีพราหมณ์บอกว่า ข้าพเจ้าจักฟังธรรมของท่าน. ถ้าคั่นนั้นพาวรีพราหมณ์พร้อมด้วยบริษัท บุษาท่านปิงคิยะด้วยสักการะเป็นอันมาก แล้วให้ปูอาสนะ. ท่านปิงคิยะนั่งบนอาสนะนั้นแล้วกล่าวคำเป็นอาทิว่า ปารายน-มกุทายิสฺส ข้าพเจ้าจักขับตามเพลงขับ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนุคายิสฺสฺส คือ ข้าพเจ้าจักขับตามเพลงขับของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า ยถา อทุกฺกฺขิ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นอย่างไร คือทรงเห็นเองด้วยการตรัสรู้จริง และด้วยญาณอันไม่ทั่วไป. บทว่า นิกฺกโม มิได้มีกาม คือละกามได้แล้ว. ปาฐะว่า นิกฺกโม บ้าง. คือมีความเพียร. หรือออกจากธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล. บทว่า นิพฺพโน มิได้มีป่า คือปราศจากป่าคือกิเลส หรือปราศจากคันทนนั้นเอง. บทว่า กิสุส เหตุ มุสา ภณ บุคคลพึงพูดเท็จเพราะเหตุอะไร ท่านปิงคิยะแสดงว่า บุคคลพึงพูดเท็จด้วยกิเลสเหล่าใด บุคคลนั้นละกิเลสเหล่านั้นเสีย. ท่านปิงคิยะยังความอดุทธาหะในการฟังให้เกิดแก่พราหมณ์ด้วยบทนี้.

บทว่า อมโล ไม่มีมลทิน คือปราศจากมลทินคือกิเลส. บทว่า วิมโล หมคมลทิน คือมีมลทินคือกิเลสหมดไป. บทว่า นิมฺมโล ไร้มลทิน

คือบริสุทธิจากมลทินคือกิเลส. บทว่า **มลาปคโต** ปราศจากมลทิน คือเที่ยวไปไกลจากมลทินคือกิเลส. บทว่า **มลวิปฺปหีนो** ละมลทิน คือ ละมลทินคือกิเลส. บทว่า **มลวิปฺมุคฺโต** พ้นแล้วจากมลทิน คือพ้นแล้วจากกิเลส. บทว่า **สพฺพมลวิทฺวคฺโต** ล่วงมลทินทั้งปวงได้แล้ว คือ ล่วงมลทินคือกิเลสทั้งปวงมีवासนาเป็นต้น. บทว่า **เต** วิชา ป่าเหล่านั้น คือกิเลสตั้งได้กล่าวแล้วเหล่านั้น.

บทว่า **วณฺณฺยปสฺสฺยหิต** คือ ประกอบด้วยคุณ. บทว่า **สจฺจจฺหวโย** มีพระนามจริง คือประกอบด้วยพระนามจริงที่เรียกกันว่า **พุทธโฆ** ดังนี้. บทว่า **พฺรหฺเม** คือ เรียกพราหมณ์นั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **โลโก** ชื่อว่า โลก เพราะอรรถว่าสลายไป. บทว่า **เอโก โลโก ภวโลโก** โลกหนึ่ง ได้แก่โลกคือภพ คือวิบาก อันเป็นไปในภุมิ ๓. ชื่อว่า **ภพ** เพราะมีวิบากนั้น. โลกคือภพนั้นแล ชื่อว่า **ภวโลก**. ในบทว่า **ภวโลโก จ สมฺภวโลโก จ** นี้ โลกหนึ่งๆ มีอย่างละสองๆ. ภวโลกมีสองอย่าง ด้วยอำนาจแห่งสัมปตติภพและ วิปตติภพ. แม้สัมภวโลกก็มีสอง คือสัมปตติสมภพและวิปตติสมภพ. ในโลกเหล่านั้น โลกคือสัมปตติภพ ได้แก่ สุกคติโลก. ชื่อว่า สัมปตติ เพราะโลกนั้นดี เพราะมีผลที่น่าปรารถนา. ชื่อว่า **ภพ** เพราะมี เพราะเป็น. ภพ คือสัมปตตินั้นแล ชื่อว่า **สัมปตติภพ**. โลกนั้นนั้นแล ชื่อว่า โลกคือ สัมปตติภพ. โลกคือสัมปตติสมภพ ได้แก่ กรรมที่ให้เข้าถึงสุคติ. ชื่อว่า **สมภพ** เพราะมีผลเกิดจากกรรมนั้น. การเกิดขึ้นแห่งสมบัติ ชื่อว่าสัมปตติสมภพ. โลกคือสัมปตติสมภพนั้นแล ชื่อว่าโลกคือ สมบัติสมภพ.

โลกคือ**วิปตติภพ** ชื่อว่า **อบายโลก**. จริงอยู่ **อบายโลก**นั้น ชื่อว่า **วิปตติ** เพราะโลกนั้นน่าเกลียด เพราะมีผลที่ไม่น่าปรารถนา. ชื่อว่าภพ เพราะมีเพราะเป็น ภพคือ**วิปตตินั้นแล** ชื่อว่า **วิปตติภพ**. **โลกคือวิปตติภพ** นั้นแล ชื่อว่า**โลกคือวิปตติภพ**. **โลกคือวิปตติสมภพ** ได้แก่ กรรมที่ให้เข้าถึง**อบาย**. จริงอยู่ **กรรมที่ให้เข้าถึงอบาย**นั้น ชื่อว่า **สมภพ** เพราะมีผลเกิดจากกรรมนั้น. **ความสมภพแห่งวิปตติ** ชื่อว่า **วิปตติสมภพ**. **โลกคือวิปตติสมภพ**นั้นแล ชื่อว่า **โลกคือวิปตติสมภพ**. บทว่า **ติสุโส เวทนา** คือ**เวทนา ๓** ได้แก่ **สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อทุกขมสุขเวทนา ๑** เป็นโลกียะเท่านั้น. บทว่า **อาหาร** **อาหารคือปัจจัย**.

จริงอยู่ **ปัจจัย**เรียกว่า **อาหาร** เพราะนำมาซึ่งผลของตน. **อาหาร** มี ๔ คือ **กวจิณฑารอาหาร ๑ ผัสสาหาร ๑ มโนสังฺกเจตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑**.

ชื่อว่า **กวจิณฑาร** เพราะควรทำให้เป็นคำด้วยวัตถุ. ชื่อว่า **อาหาร** เพราะควรกลืนกินได้. บทนี้เป็นชื่อของโอะชะอันเป็นวัตถุมีข้าวสุก และขนมเป็นต้น. **โอะชานั้น**ชื่อว่า **อาหาร** เพราะนำมาซึ่งรูปทั้งหลายอันมีโอะชะเป็นที่ ๘.

ผัสสะ ๖ อย่าง มีจักขุสัมผัสเป็นต้น ชื่อว่า **อาหาร** เพราะนำมาซึ่ง**เวทนา ๓**.

ชื่อว่า **มโนสังฺกเจตนา** เพราะเป็นสังฺกเจตนาของใจ ไม่ใช่ของสัตว์. เหมือนเอกัคคตาของจิต หรือว่าสังฺกเจตนาที่สัมปยุตกับใจ ชื่อว่า **มโนสังฺกเจตนา**. เหมือนรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย. คือ**กุศลเจตนา**และ**อกุศลเจตนา**อันเป็นไปในภุมิ ๓. ชื่อว่า **อาหาร** เพราะนำมาซึ่ง**ภพ ๓**.

บทว่า **วิญญาณ** คือ ปฏิสนธิวิญญาณ ๑๕ ประเภท. วิญญาณนั้น
ชื่อว่า **อาหาร** เพราะนำมาซึ่งนามรูปในขณะปฏิสนธิ.

บทว่า **อุปาทานกฺขนฺธา** คือ ชั้นอันเกิดจากอุปาทาน ชื่อว่า
อุปาทานชั้น. พึงเห็นว่าเป็นศัพท์ที่ลบลำในท่ามกลางเสีย. หรือชั้น
ทั้งหลายมีเพราะอุปาทาน ชื่อว่า **อุปาทานชั้น**. เหมือนไฟเกิดแต่หญ้า
ไฟเกิดแต่เกลบ. หรือชั้นทั้งหลายที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ชื่อว่า
อุปาทานชั้น. เหมือนบุรุษของพระราชา (ราชบุรุษ). หรือชั้นทั้งหลาย
มีอุปาทานเป็นแดนเกิด ชื่อว่า **อุปาทานชั้น**. เหมือนดอกของต้นไม้
ผลของต้นไม้.

อนึ่ง **อุปาทานมี ๔** คือ กามอุปาทาน ถือมันกาม ๑ ทิฏฐอุปาทาน
ถือมันทิฏฐิ ๑ สิล্পพตูปาทาน ถือมันศีลและพรต ๑ อัคตวาทุอุปาทาน
ถือมันวาทะว่าตน ๑. แต่โดยอรรถ ชื่อว่า **อุปาทาน** เพราะการถือไว้
อย่างมั่นคง.

อุปาทานชั้นมี ๕ คือ รูปอุปาทานชั้น เวทนูปาทานชั้น สัตถุ-
อุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น.

บทว่า **ฉ อชฺฐตฺติกานิ** อายตนานิ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ คือ
จักขวายตนะ โสคายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ.
วิญญาณฐิติ ๗ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. โลกธรรม ๘ ก็เหมือนกัน.

โลกธรรม ๘ เหล่านี้คือ ลภ เสื่อมลภ ยศ เสื่อมยศ นินทา
สรรเสริญ สุข ทุกข์ ชื่อว่า **โลกธรรม** เพราะเมื่อโลกยังเป็นไปอยู่
ธรรมเหล่านี้ก็หมุนเวียนไปตามโลก. ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายไม่พ้นไปจาก
โลกธรรมเหล่านี้ได้. ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย**

โลกธรรม ๘ เหล่านี้ย่อมเป็นไปตามโลก และโลกก็ย่อมเป็นไปตามโลก.
ธรรม ๘ เหล่านี้ โลกธรรม ๘ คืออะไร คือ ลาก เลื่อมลาก ๆ ล ๆ สุข
และทุกข์. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุปริวตฺตุนฺติ** คือ ย่อมติดตาม ไม่ละ.
อธิบายว่า ไม่กลับออกไปจากโลก. บทว่า **ลาโ** ลากของบรรพชิต
มีจีวรเป็นต้น ของคฤหัสถ์มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น. เมื่อไม่ได้ลาก
นั้น ก็ชื่อว่า เลื่อมลาก. ท่านกล่าวว่าไม่มีลาก ชื่อว่า เลื่อมลาก ไม่พึง
กำหนดเอาแต่ถึงความไม่มีประโยชน์. บทว่า **ยโส** คือ บริวารยศ.
เมื่อไม่ได้บริวารยศนั้น ชื่อว่า เลื่อมยศ. บทว่า **นิหฺนทา** คือ กล่าวโทษ.
บทว่า **ปลฺลสา** คือ กล่าวถึงคุณ. บทว่า **สุขํ** ได้แก่ กายิกสุข คือสุข
ทางกาย และเจตสิกสุข คือสุขทางใจ ของเหล่ากามาวจรบุคคลทั้งหลาย.
บทว่า **ทุกฺขํ** ได้แก่ ทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจของปุถุชน พระโศคาบัน
และพระสกทาทามี. พระอนาคามีและพระอรหันต์ มีทุกข์ทางกายเท่านั้น.

บทว่า **สตฺตาวาสา** คือ ที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย. อธิบายว่า
ที่เป็นที่อยู่. ที่อยู่เหล่านั้นเหมือนชั้นทั้งหลายที่ประกาศไว้แล้ว. ใน
วิญญูณฐิติ ๗ กับด้วยอสังขยสังขตภูมิ ๑ และเนวสังขยานาสังขยัตนภูมิ ๑
จึงเป็นสัตตาวาส ๘. บทว่า **ทสายนานิ** ได้แก่ อายุคนะ ๑๐ คือ
จักขวยคนะ รูปายคนะ โสตายคนะ สัททายคนะ ฆานายคนะ คันธายคนะ
ชีวนายคนะ รสายนคนะ กายายคนะ โฝฏฐัพพายคนะ. บทว่า **ทฺวาทสา-**
ยตนานิ ได้แก่ อายุคนะ ๑๐ กับด้วยมนายคนะ ๑ และธรรมายคนะ ๑.
บทว่า **อฏฺฐารส ชาตุโย** ได้แก่ ชาตุ ๑๘ เพราะกระทำชาตุหนึ่ง ๆ ให้
เป็นอย่างละ ๓ ๆ คือจักขุชาตุ รูปชาตุ จักขุวิญญูณชาตุ จนถึงมโนชาตุ
ธรรมชาตุ มโนวิญญูณชาตุ.

บทว่า **สาทินาม** คือ มีพระนามเช่นเดียวกัน กับพระผู้มีพระภาคเจ้า
เหล่านั้น. บทว่า **สทิสนาม** คือ มีพระนามแสดงคุณอย่างเดียวกัน. บทว่า
สทิสวุหโย คือ มีพระนามเรียกชื่อโดยคุณเป็นอันเดียวกัน. บทว่า
สจฺจสทิสวุหโย มีพระนามเหมือนนามจริง คือมีพระนามไม่วิปริต แสดง
ถึงพระคุณเป็นเอกแท้จริง. บทว่า **อาสิโต** นั่ง คือเข้าไปหา. บทว่า
อุปาสิตโต เข้าไปนั่ง คือเข้าไปคบ. บทว่า **ปยฺรุปาสิตโต** นั่งใกล้ คือ
เข้าไปหาด้วยความภักดี.

บทว่า **อุพฺพทนํ** คือ ป่าเล็ก. บทว่า **พหุผลํ** กานนมาเวเสยฺย
อาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มาก คืออยู่อาศัยป่าที่เต็มไปด้วยผลไม้หลายชนิด.
บทว่า **อปฺปทเส** คือ ผู้มีปัญญาน้อยนับตั้งแต่พราหมณ์พาวรี. บทว่า
มโหทธิ มีน้ำมาก คือสระใหญ่มีสระอโนดาตเป็นต้น.

บทว่า **อปฺปทสฺสา** คือ เป็นผู้ที่มีปัญญาอ่อน. บทว่า **ปริตฺตทสฺสา** คือ
เป็นผู้ที่มีปัญญาอ่อนมาก. บทว่า **โลกทสฺสา** มีปัญญาเล็กน้อยคือมีปัญญาน้อย
ยิ่งกว่าน้อย. บทว่า **โอมกทสฺสา** คือ มีปัญญาดำช้า. บทว่า **ลามกทสฺสา**
มีปัญญาลามก คือโง่งมที่สุด. บทว่า **ชตุกฺกทสฺสา** มีปัญญาทรม
คือมีปัญญาดำ โง่งมที่สุด. บทว่า **อปฺปมาณทสฺสํ** เห็นพระนิพพาน
อันเป็นอัปมาณธรรม* เพราะก้าวล่วงปมาณธรรม.* บทว่า **อคฺคทสฺส**
มีปัญญาเลิศ คือเห็นธรรมอันเลิศโดยนัยมีอาทิว่า **อคฺคโต** **ปสนฺนํ**
คือเลื่อมใสแล้วโดยความเป็นเลิศ. บทว่า **เสฏฺฐทสฺสํ** มีปัญญาประเสริฐ
คือมีปัญญาประเสริฐโดยนัยมีอาทิว่า **สมฺพุทฺโธ** **ทิปทํ** **เสฏฺโฐ** พระ-
พุทธเจ้าประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้า. สืบทมีอาทิว่า **วิเสฏฺฐทสฺสํ** มีปัญญา
๑. คำนี้ไม่มีในบาลี ๒. ได้แก่โลกุตระธรรม ๓. ได้แก่โลกิยธรรม.

วิเศษ เพิ่มอุปสัคกลงไป. บทว่า **อสมํ** ไม่มีผู้เสมอ คือเป็นพระสัพพัญญู
หาผู้เสมอมิได้. บทว่า **อสมสมํ** สมกับไม่มีผู้เสมอ คือสมกับพระพุทธเจ้า
ในอดีตซึ่งไม่มีผู้เสมอ. บทว่า **อปปฏิสมํ** คือ ไม่มีผู้เสมอกับพระองค์.
บทว่า **อปปฏิภาคํ** ไม่มีผู้เปรียบเทียบ คือเว้น จากรูปเปรียบของพระองค์.
บทว่า **อปปฏิปุคคํ** หาใครเปรียบมิได้ คือปราศจากบุคคลผู้เปรียบ
กับพระองค์. บทว่า **เทวาทิเทวํ** คือ เป็นเทพยิ่งกว่าแม่วิสุทธิตถ
(คือพระอรหันต์). ชื่อว่า อูสกะ เป็นผู้องอาจ เพราะอรรถว่า เห็นร่วมกัน
ในอภิมงคล. ชื่อว่าเป็น **บุรุษสีหะ** เพราะอรรถว่า ไม่สะดุ้งหวาดเสียว.
ชื่อว่า **บุรุษนาค** เพราะอรรถว่า ไม่มีโทษ. ชื่อว่า **บุรุษอาชาไนย** เพราะ
อรรถว่า เป็นผู้สูงสุด. ชื่อว่า เป็น**บุรุษเกล้าเกล้า** เพราะอรรถว่า เหยียบ
แผ่นดินคือบริษัท ๘ แล้วตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้เกล้าเกล้า ไม่หวั่นไหว
ด้วยปัจจัยามิตรที่เป็นศัตรูไร ๆ ในโลก พร้อมด้วยเทวโลก. ชื่อว่า เป็น
บุรุษผู้นำธุระไป เพราะอรรถว่า นำธุระคือพระธรรมเทศนาไป. บทว่า
มานสกตสรํ สระที่มนุษย์สร้างไว้ คือสระที่มนุษย์คิดสร้างไว้อันมีชื่อ
อย่างนั้น. บทว่า **อนตตตทหิ** สระอนคาคต คือพระจันทร์และ
พระอาทิตย์เดินทางไปทางทิศใต้หรือทิศเหนือ ย่อมยังทิศนั้นให้สว่างใน
ระหว่างภูเขา เดินไปตรงย่อมไม่ให้แสงสว่าง. ด้วยเหตุนี้มันแล
สระนั้นจึงชื่อว่า **อนคาคต**. สระอนคาคตเป็นอย่างนี้.

บทว่า **อกุโขพุทํ อนิโตทกํ** มหาสมุทรที่ไม่กำเรบมีน้ำนับไม่ถ้วน
คือ ไม่สามารถจะให้น้ำซึ่งนับไม่ถ้วนหวั่นไหวได้. บทว่า **เอวมมว** เป็นบท
อุปมา. ใคร ๆ ไม่สามารถให้พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าหวั่นไหวได้โดย
ฐานะเป็นผู้องอาจ คุณมหาสมุทรที่ไม่กำเรบจะนั้น. บทว่า **อมิตเตชํ**

มีเดชนับไม่ถ้วน คือมีเดชคือพระญาณนับไม่ถ้วน. บทว่า **ปภินุณฺณาณ** มีญาณแตกฉาน คือมีญาณแตกฉานด้วยอำนาจแห่งทศพลญาณเป็นต้น. บทว่า **วิภูจฺจุกฺขุ** มีพระจักขุเปิดแล้ว คือมีสมันตจักขุ. บทว่า **ปญฺญา-
ปเภทุสฺส** ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา คือทรงฉลาดในความรู้
อันเป็นประเภทแห่งปัญญา โดยนัยมีอาทิว่า รู้ทั่ว รู้ก่อน ค้นคว้า
ค้นคว้าทั่ว ดังนี้. บทว่า **อชิตฺตปฏิสมฺภิทํ** ทรงบรรลุปฏิสัมภิตาแล้ว
คือทรงได้ปฏิสัมภิตา ๔ แล้ว. บทว่า **จตุเวสสารชฺชุปฺปตฺตํ** ทรงถึง
เวสาร์ชญาณ ๔ แล้ว คือทรงถึงความเป็นผู้กล้าในฐานะ ๔ ดังที่ท่าน
กล่าวไว้แล้วโดยนัยมีอาทิว่า ธรรมเหล่านี้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรู้
เฉพาะ ท่านยังไม่รู้. บทว่า **สุทฺถุชาธิมุตฺตํ** คือ น้อมพระทัยไปในผล
สมาบัติอันบริสุทธิ์ คือเข้าไปในผลสมาบัตินั้น. บทว่า **เสตปฺปจฺจตฺตํ** มี
พระองค์ขาวผ่อง คือมีอรรถภาพพิเศษบริสุทธิ์ เพราะละแม้ว่าสนาได้แล้ว.

บทว่า **อทฺทวยภาณี** มีพระวาจามีได้เป็นสอง คือปราศจากพระวจา
เป็นสอง เพราะมีพระวajakำหนดไว้แล้ว. บทว่า **ตาที** เป็นผู้คงที่
คือเป็นเช่นนั้น หรือไม่หวั่นไหวไปในอารมณ์ ที่น่าปรารถนาและไม่น่า
ปรารถนา. ชื่อว่า **ตถาปฏินฺยุตา** เพราะมีปัญญาอย่างนั้น. บทว่า
อปริตฺตกํ คือ ไม่เล็กน้อย. บทว่า **มหนฺตํ** เป็นผู้ใหญ่ คือถึงความเป็น
ผู้ใหญ่ล่วงไตรชาตุ. บทว่า **คมฺภีริ** มีธรรมลึก คือคนอื่นเข้าถึงได้ยาก.
บทว่า **อปฺปเมยฺย** มีคุณธรรมอันใคร ๆ นับไม่ได้ คือชั่งไม่ได้. บทว่า
หุปฺปรีโยคาคํ คือ มีคุณยากที่จะหยั่งถึง. บทว่า **พหุรตฺนํ** มีรัตนะมาก
คือมีรัตนะมาก ด้วยรัตนะมีศรัทธาเป็นต้น. บทว่า **สาครสฺม** มีคุณ
เสมอด้วยสาคร คือเช่นกับสมุทร เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ.

บทว่า **ฉพงฺกุเปกฺขาย สมฺนุหาคตฺ** ประกอบด้วยอุเบกขามือองคฺ ๖ คือบริบูรณ์ด้วยอุเบกขามือองคฺ ๖ โดยนัยที่กล่าวแล้วว่า เห็นรูปด้วยจักขุแล้วไม่เสียใจ ไม่เสียใจ. บทว่า **อตุลฺ** ชั่งไม่ได้ คือปราศจากการชั่งใคร ๆ ไม่สามารถจะชั่งได้. บทว่า **วิปุลฺ** มีกรรมไพบุลฺย์ คือมีกรรมใหญ่ยิ่ง. บทว่า **อปฺปเมยฺย** ประมาณมิได้ คือไม่สามารถประมาณได้. บทว่า **ตํ ตาทิสํ** มีพระคุณเช่นนั้น คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยพระคุณองค์. บทว่า **ปวทตฺมคฺควาทินิ** ตรัสธรรมอันเลิศกว่าพวกที่กล่าว. พึงทราบการเชื่อมความว่า ตรัสธรรมที่ควรบอกกล่าวสูงสุดกว่าพวกที่บอกกล่าว. บทว่า **สิเนรุมิว นคานํ** เช่นภูเขาสิเนรุเลิศกว่าภูเขาทั้งหลาย คือดุจภูเขาสิเนรุในระหว่างภูเขาทั้งหลาย. บทว่า **ครุพฺมิว ทฺวิขานํ** คือ ดุจครุฑเลิศกว่านกทั้งหลายฉะนั้น. บทว่า **สึหมิว มิคานํ** ดุจสีหะเลิศกว่ามฤคทั้งหลาย คือดุจสีหะเลิศในระหว่างสัตว์ ๔ เท้าทั้งหลาย. บทว่า **อุทฺธิมิว อณฺณวานํ** ดุจสมุทรเลิศกว่าห้วงน้ำทั้งหลายมากมาย. บทว่า **ชินปวริ** เป็นพระชินะผู้ประเสริฐ คือเป็นพระพุทธรเจ้าผู้สูงสุด.

บทว่า **เยเม ปุพฺเพ** ในกาลก่อนอาจารย์เหล่าใด. บทว่า **ตมฺนุทาสินิ** คือ ทรงบรรเทาความมืดเสีย ประทับอยู่แล้ว. บทว่า **ภฺริปฺลฺลาโณ** มีพระปัญญาปรากฏ คือมีพระญาณเป็นธง. บทว่า **ภฺริเมโส** มีพระปัญญาตั้งแผ่นดิน คือมีพระปัญญาไพบุลฺย์.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตยคังคต่อไปนึ้.

บทว่า **ปภฺงฺกโร** ทรงแผ่รัศมี คือทรงแผ่พระเดช. บทว่า **อาโลกฺกโร** ทรงแผ่แสงสว่าง คือทรงกำจัดความมืด. บทว่า **โอภาสกโร** ทรงแผ่โอภาส คือทรงแผ่แสงสว่าง. ชื่อว่า **ทีปฺภฺงฺกโร** เพราะทรงแผ่แสงสว่าง

ดังประทีป. บทว่า **อุชฺชิตฺกโร** ทรงแผ่แสงสว่างสูง คือทรงแผ่ความสว่าง. บทว่า **ปชฺชิตฺกโร** ทรงแผ่แสงสว่างโชติช่วง คือทรงแผ่แสงสว่างไปทั่วทิศใหญ่ทิศน้อย. บทว่า **ฐริปญฺญาโณ** มีพระปัญญาปรากฏ คือมีพระญาณกว้างขวาง. บทว่า **ณฺณปญฺญาโณ** มีพระญาณปรากฏ คือปรากฏด้วยพระญาณ. บทว่า **ปญฺญาธโร** มีปัญญาเป็นดังธง คือมีปัญญาดังธง เพราะอรรถว่า ยกขึ้น คุณในบทมีอาทิว่า ธงเป็นเครื่องปรากฏของรถ. บทว่า **วิภูตฺวหาริ** มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง คือมีวิหารธรรมปรากฏ.

บทว่า **สนฺทฺธิจฺฉิภฺมกาลี** คือ อันผู้ประพตติพึงเห็นผลเอง ไม่ให้บรรลุผลในลำดับกาล. บทว่า **อนิติก** คือ ปราศจากจัญไรมีกิเลสเป็นต้น.

บทว่า **สนฺทฺธิจฺฉิ** อันผู้ประพตติพึงเห็นเอง คืออันผู้บรรลุโลกุตระธรรม พึงละธรรมที่พึงถึงด้วยศรัทธาของคนอื่นแล้ว เห็นด้วยตนเอง ด้วยปัจจเวกขณะญาณ. พระธรรมนั้นอันผู้ประพตติพึงเห็นเอง. ชื่อว่า **อกาโล** ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะไม่มีกาล หมายถึงการให้ผลของตน. ไม่ประกอบด้วยกาลนั้นแล ชื่อว่า **อกาลิโก**. อธิบายว่า อริยมรรคธรรมนั้นย่อมให้ผลของตนในลำดับที่เดียว พระธรรมนั้นไม่ประกอบด้วยกาลนั้น. ชื่อว่า **เอหิปัสสิโก** เพราะควรเรียกให้มาดูเป็นไปอย่างนี้ว่า จงมาดูธรรมนี้เถิด. พระธรรมนั้นควรเรียกให้มาดู. ชื่อว่า **โอปนยิโก** เพราะแม้เพ่งถึงผ้าและศิระะที่ถูกไฟไหม้ก็ยอมควร น้อมเข้าไปในจิตของตน. พระธรรมนั้นควรน้อมเข้าไป. ชื่อว่า **อันวิญญูชนพิงฺรู้ด้วย**
๑. คือเมื่ออริยมรรคจิตดับไป ผลจิตเกิดต่อทันที.

ตนเอง เพราะอันบุคคลผู้เป็นอุคฆติตัญญุเป็นต้น แม้ทั้งปวงพึงทราบ
ในตนว่า มรรคเราเจริญแล้ว ผลเราบรรลุลแล้ว นิโรธเราทำให้แจ้งแล้ว.

ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์กล่าวสองคาถาท่านปิงคิยะ มีอาทิว่า
กินุหุ ตมฺหา คุณ่อนปิงคิยะ ท่านอยู่ปราศจากพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น
แม่ครูหนึ่งหรือหนอดังนี้.

บทว่า มุหุตฺตมฺปิ คือ แม่หน้อยหนึ่ง. บทว่า ขณฺมฺปิ แม่ขณะ
หนึ่ง คือแม่ไม่มาก. บทว่า ลยฺมฺปิ คือ แม่พักหนึ่ง. บทว่า วสุตฺมฺปิ
คือ แม่ส่วนหนึ่ง. บทว่า อฏฺฐมฺปิ คือ แม่วันหนึ่ง.

ลำดับนั้น ท่านปิงคิยะ เมื่อจะแสดงถึงการไม่อยู่ปราศจากสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า นาหิ ตมฺหา อาตมา
มิได้อยู่ปราศจากพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้น.

บทว่า โย เม ๗ ล ๗ ปสฺสามิ น มนสา จกฺขฺนาว คือ อาตมา
เห็นพระพุทธรเจ้าพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วยมังสจักขุ. บทว่า
นฺมสฺสามาน วิวเสมิ รตฺตี คือ อาตมานมัสการอยู่ตลอดคืนและวัน.

บทว่า เตน เตนว นโต อาตมาเป็นผู้นอบน้อมไปโดยทิศนั้น ๆ
ท่านแสดงว่า พระพุทธรเจ้าประทับอยู่โดยทิศทางใด ๆ แม้อาตมาก็่นอบ
น้อมไปโดยทิศทางนั้น ๆ เอนไปในทิศนั้น โอนไปในทิศนั้น เจื่อมไป
ในทิศนั้น น้อมไปในทิศนั้น.

บทว่า ทฺพฺพุลถามกสฺส มีเรียวแรงทูลพล คือมีกำลังน้อย.
อีกอย่างหนึ่ง. มีกำลังน้อยและมีเรียวแรงน้อย. ท่านกล่าวว่ามิกำลังคือ
ความเพียรหย่อน. บทว่า เตนว กาโย น ปเนติ คือ ภายไม่ได้ไปใน
สำนักพระพุทธรเจ้านั้นนั่นแล เพราะมีเรียวแรงน้อย.

ปาฐะว่า น ปเลติ บ้าง ความอย่างเดียวกัน. บทว่า ตตุถ คือ ใน สำนักพระพุทธเจ้านั้น. บทว่า สจฺกปฺปยุตฺตํ ด้วยความดำริ คือไป ด้วยความดำริ. บทว่า เตน ยุตฺโต ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าประทับ โดยทิสภาภาคใด ใจของอาตมาประกอบแล้ว ประกอบพร้อมแล้ว ขวน- ขวายเป็นโดยทิสภาคนั้น.

บทว่า เยน พุทฺโธ คือ ควรเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าโดยทิสภาภาคใด ไม่ไปโดยทิสภาคนั้น. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า เยน เป็นคติยวิภักติ ลงในอรรถแห่งสัตตมวิภักติ เป็น ยตุถ ความว่า พระพุทธเจ้าประทับ ณ ที่ใด ไม่ไป ณ ที่นั้น. บทว่า น วชฺติ คือ ไม่ไปข้างหน้า. บทว่า น คจฺจติ คือ ไม่เป็นไป. บทว่า นนํภิกฺกมฺมิ คือ ไม่เข้าไปหา.

บทว่า ปจฺเจ สยามโน คือ นอนในเปือกตมคือกาม. บทว่า ทิปา ทิปํ อุปลฺลวํ แล่นไปแล้วสู่ที่ฝั่งแต่ที่ฝั่ง คือไปหาศาสดาเป็นต้น แต่ ศาสดาเป็นต้น. บทว่า อตฺตทฺธาตี สมุพฺพุทฺธํ ภายหลังได้เห็นพระสัมมา- สัมพุทธเจ้า คืออาตมานั้นถือทิวฏฐิตีอย่างนี้ท่องเที่ยวไป คราวนั้นได้เห็น พระพุทธเจ้า ณ ปาสาณกเจดีย์.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เสมาโน คือ นอนอยู่. บทว่า สยามโน คือ สำเร็จการนอน. บทว่า อวสฺมาโน คือ อยู่. บทว่า ปริวสฺมาโน คือ พักอยู่เป็นนิจ. บทว่า ปลฺลวํ คือ ยิง. บทว่า อุปลฺลวํ แล่นไป แล้ว คือถึงฝั่ง. บทว่า สมุปลฺลวํ คือ เลื่อนไปแล้ว. เพิ่มอุปสฺถกลงไป. บทว่า อทฺทํ ได้เห็นแล้ว เป็นบทยกขึ้นเพื่อขยายความ. บทว่า อทฺทจฺฉิ คือ ได้พบแล้ว. บทว่า อปฺลฺลวํ คือ ได้ประสบแล้ว. บทว่า ปฏฺวิทฺถิ คือ แทะตลอดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งนั้นจบพระคาถาที่ทรงทราบ ว่า ท่านปิงคิยะ และพาวรีพราหมณ์มีอินทรีย์แก่กล้าแล้ว ประทับยืนอยู่ ณ กรุงสาวัตถี นั้นเอง เปล่งพระรัศมีสีทองออกไป. ท่านปิงคิยะนั่งพรณนาพระพุทธรูป แก่พาวรีพราหมณ์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงประทับยืนอยู่ข้างหน้าตน จึงบอกแก่พาวรีพราหมณ์ว่า พระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาแล้ว. พราหมณ์ลุกจาก ที่นั่งยืนประคองอัญชลี. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแผ่พระรัศมีไป แสดงพระองค์แก่พราหมณ์ ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของชนแม่ทั้งสอง เมื่อจะตรัสเรียกท่านปิงคิยะเท่านั้น จึงตรัสพระคาถาที่ว่า ยถา อหุ วกฺกฺกิ ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ พระวักกฺกิเถระเป็นผู้มีศรัทธาอันปล่อยแล้ว ได้บรรลुพระอรหัตด้วยศรัทธาธุระนั่นเอง บรรดามานพ ๑๖ คน ภัทราวุธะ คนหนึ่งก็ดี อาพวิโคตมะ ก็ดี ล้วนมีศรัทธาอันปล่อยแล้ว ฉันทใด แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธาฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อปล่อยศรัทธาแต่ นั้น จึงเริ่มวิปัสสนาโดยนัยมีอาทิว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ดังนี้ จัก ถึงฝั่งแห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ คือนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง จบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา ท่านปิงคิยะทั้งอยู่ในอรหัตผล พาวรีพราหมณ์ตั้งอยู่ในอนาคามีผล. ส่วนบริษัท ๕๐๐ ของพาวรีพราหมณ์ได้เป็นโสดาบัน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มุญฺจสฺสุ คือ จงละ. บทว่า ปมุญฺจสฺสุ คือ จงปล่อย. บทว่า อธิมุญฺจสฺสุ จงน้อมลง คือจักทำการน้อมลงในศรัทธานั้น. บทว่า โอกฺปเปหิ จงกำหนด คือจงให้เกิดความพยายาม ให้มาก. บทว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง

ด้วยอรรถว่า มีแล้วไม่มี. บทว่า **สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** สังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์ ด้วยอรรถว่า ทนได้ยาก คือทนอยู่ไม่ได้. บทว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ด้วยอรรถว่า ไม่อยู่ในอำนาจ.

บัดนี้ ท่านปิงคิยะเมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของตน จึงกล่าว คาถามีอาทิว่า **เอส ภฺยโย** คือ ข้าพระองค์นี้ได้ฟังพระคำรัสของพระมุณี แล้วยอมเลื่อมใสอย่างยิ่ง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏฺิภาณฺวา** เป็นผู้มึปฏฺิภาณ คือเข้าถึง ปฏฺิภาณปฏฺิสัมภทา. บทว่า **ภฺยโย** คือ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

บทว่า **อธิตฺเว อภฺยญา** คือ ทรงรู้ธรรมอันทำให้เป็นอธิตฺเว. บทว่า **ปโรปรึ** คือ เลวและประณีต. ท่านกล่าวไว้ว่า ทรงรู้ธรรมชาติ ทั้งหมดอันทำความเป็นอธิตฺเวให้แก่พระองค์และผู้อื่น. บทว่า **กञฺฉินฺ ปฏฺิษานตฺ** ทรงทำผู้สงสัยให้กลับรู้ได้ คือ เมื่อมีผู้สงสัยกลับรู้ว่า เรา หมดสงสัยแล้ว.

พึงทราบวินิจฉัยในนิกายดังต่อไปนี้.

บทว่า **ปารายณิกปญฺหานํ** คือ แห่งปัญหาของพวกพราหมณ์ผู้ แสวงหาธรรมเครื่องถึงซึ่งฝั่ง. ชื่อว่า **อนุตฺกโร** เพราะทรงทำส่วนสุด. ชื่อว่า **ปรียนุตฺกโร** เพราะทรงทำส่วนสุดรอบ. ชื่อว่า **ปริจฺเจตฺกโร** เพราะทรงทำความกำหนดเขตแดน. ชื่อว่า **ปริวฏฺฏมฺกโร** เพราะทรงทำ ความสรุป. บทว่า **ปิงฺคฺยปญฺหานํ** เพื่อทรงแสดงว่า มิใช่ทรงกระทำ ส่วนสุดแห่งปัญหาของพวกพราหมณ์ ผู้แสวงหาธรรมเครื่องถึงซึ่งฝั่งอย่าง เดียว ที่แท้ทรงกระทำส่วนสุดแห่งปัญหาแม้ของปิงคฺยปริพาชกเป็นต้น ด้วย จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปิงฺคฺยปญฺหานํ** ปัญหาของปิงคฺยะดังนี้.

บทว่า **อสังขิ** คือ นิพพานอันระคะเป็นต้นนำไปไม่ได้. บทว่า **อสังขุปิ** คือ ไม่กำเริบ ไม่มีความปรวนแปรไปเป็นธรรมดา. ท่านกล่าวถึงนิพพานด้วยบททั้งสอง. บทว่า **อทุชา คมิตฺตํ** ข้าพระองค์จักถึงเป็นแน่แท้ คือจักถึงนิพพานธาตุ อันเป็นอนุปาทิสถานนั้น โดยส่วนเดียวเท่านั้น. บทว่า **น เมตฺถ กงฺขา** คือ ความสงสัยในนิพพานนี้มีได้ มีแก่ข้าพระองค์. บทว่า **เอวํ มํ ชาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตํ** ขอพระองค์ทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นผู้มึนใจน้อมไปแล้วอย่างนี้ ความว่า ท่านพึงคิยะยังศรัทธาให้เกิดขึ้นแล้วในตน ด้วยโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ว่า แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธา ฉะนั้น แล้วปล่อยด้วยศรัทธาธุระนั่นเอง เมื่อจะประกาศศรัทธาธิมุติ (ความน้อมไปด้วยศรัทธา) นั้น จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **เอวํ มํ ชาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตํ** มีอธิบายว่า ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นผู้มึนใจน้อมไปแล้ว เหมือนอย่างทีพระองค์ได้ตรัสไว้แก่ข้าพระองค์แล้วฉะนั้น.

บทว่า **น สํหริยตี** คือ ไม่สามารถถือนำเอาไปได้. บทว่า **นินฺยคฺวณฺ** เป็นคำประกอบ. บทว่า **อวฺกุจฺจาปนฺวณฺ** เป็นคำสันนิษฐาน.

ใน **ปรายนวรรค** นี้ บทใดมิได้กล่าวไว้ในระหว่างๆ พึงถือเอาบทนั้น โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในหนหลัง. บทที่เหลือในบททั้งปวง ชัดดีแล้ว.

จบอรรถกถาโสฬสสมาณวกปัญหานิทเทศ

จบอรรถกถาปรายนวรรคนิเทศ

แห่งขุททกนิกายอรรถกถา ชื่อว่าสังฆมปิชาโชติกา

จักกวิสามสูตรนิกาย

ว่าด้วยการเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

[๖๖๓] พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า

บุคคลวางแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดหนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๖๔] คำว่า ทั้งปวง ในอุเทศว่า สพฺเพสุ ภูเตสุ นิชาย ทณฺห์ ดังนี้ ความว่า ทั้งปวงโดยกำหนดทั้งปวง ทั้งปวงโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ. คำว่า ทั้งปวง เป็นเครื่องกล่าวรวมหมด. สัตว์ทั้งหลายทั้งผู้สะดุ้ง ทั้งผู้มั่นคง ท่านกล่าวว่า สัตว์ ในคำว่า ภูเตสุ ดังนี้. สัตว์เหล่าใดยังละตัณหาไม่ได้ และสัตว์เหล่าใดยังละความกลัวและความขลาดไม่ได้ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้สะดุ้ง.

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้สะดุ้ง สัตว์เหล่านั้นย่อมสะดุ้ง หวาดเสียว ครั้นคร้าม ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้สะดุ้ง. สัตว์เหล่าใดละตัณหาได้แล้ว และละความกลัวและความขลาดได้แล้ว สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ผู้มั่นคง.

เหตุไรท่านจึงกล่าวว่าผู้มั่นคง สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่ครั้นคร้าม ไม่ถึงความสยดสยอง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผู้มั่นคง.

๑. อธิบายคาถา ๔๑ คาถา ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ องค์ ในจักกวิสามสูตร ขุ. ส. ๒๕/ข้อ ๒๕๖.

อาชญา มี ๓ อย่าง คือ อาชญาทางกาย ๑ อาชญาทางวาจา ๑
อาชญาทางใจ ๑ ชื่อว่า อาชญา.

กายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางกาย.

วาจทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางวาจา.

มโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า อาชญาทางใจ.

คำว่า วางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ความว่า วาง ปลง ละ ทิ้ง
ระงับ อาชญาในสัตว์ทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วางอาชญาในสัตว์
ทั้งปวง.

[๖๖๕] คำว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง
ความว่า ไม่เบียดเบียนสัตว์แม้แต่ผู้เดียว ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ท่อน
ไม้ ศัสตรา ด้วยสิ่งที่ทำให้เป็นแผลหรือด้วยเชือก ไม่เบียดเบียนสัตว์แม้
ทั้งปวง ด้วยฝ่ามือ ... หรือด้วยเชือก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เบียดเบียน
สัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง.

[๖๖๖] ศัพท์ว่า น ในอุเทศว่า น บุตุตมิจุเจยฺย กุโต สหาย
ดังนี้ เป็นศัพท์ปฏิเสธ.

บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑
บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑ ชื่อว่า บุตร.

ความไปสบาย ความมาสบาย ความไปและความมาสบาย ความ
นั่งสบาย ความนอนสบาย ความพูดทักกันสบาย ความสนทนากัน สบาย
ความปราศรัยกันสบาย กับชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นท่านกล่าวว่า สหาย
ในคำว่า สหาย.

คำว่า ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน ความว่า

ไม่พึงปรารถนา ไม่พึงยินดี ไม่พึงรักใคร่ ไม่พึงชอบใจบุตร จัก
ปรารถนา ยินดี รักใคร่ ชอบใจ คนที่มีไมตรีกัน มิตรที่เห็นกันมา
มิตรที่คบกันมา หรือสหาย แต่ที่ไหน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่พึง
ปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ที่ไหน.

[๖๖๗] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺควิสานกฺขโป
ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวโดยส่วนแห่ง
บรรพชา ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสอง เพราะอรรถว่า
ละตัณหา เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะปราศจากโทสะโดย
ส่วนเดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วน
เดียว เพราะไปตามเอกายนมรรค เพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอย่าง
ยอดเยี่ยมแต่ผู้เดียว.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียวโดยส่วนแห่งบรรพชา
อย่างไร. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัดกังวลในฆราวาส ตัดกังวลใน
บุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในความสังสม ปลงผมและ
หนวดแล้ว ครองผ้ากาสาเย ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มี
กังวล เป็นผู้เดียวที่เียวไป เที่ยงไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง
เยียวยา เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้เดียว
โดยส่วนแห่งบรรพชาอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มี
เพื่อนสองอย่างไร. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อบวชแล้วอย่างนี้
เป็นผู้เดียวเสพอาศัยเสนาสนะ คือ ป่าและป่าชฎอันสงัด มีเสียงน้อย
ปราศจากเสียงกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนผู้สัญจรไปมา สมควรทำกรรม

ลับแห่งมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ไม่มีเพื่อนสอง.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละค้นหาอย่างไร. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้เดียวไม่มีใครเป็นเพื่อนอย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร สัจจิตไปอยู่ เริ่มตั้งความเพียรมาก กำจัดมารพร้อมทั้งเสนามารที่ไม่ปล่อยสัตว์ให้พ้นอำนาจ เป็นพวกพ้องของผู้ประมาท ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งค้นหาอันมีขาย แล่นไป ชำนไป ในอารมณ์ต่าง ๆ.

บุรุษผู้มีค้นหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน
ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสาร อันมีความเป็นอย่างนี้และมีความ
เป็นอย่างอื่น ภิกษุผู้มีสติ รู้โทษนี้และค้นหาเป็นแดน
เกิดแห่งทุกข์แล้ว พึงเป็นผู้ปราศจากการค้นหา ไม่ถ้อยมัน
เว้นรอบ.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละค้นหาอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะปราศจากราคะ
โดยส่วนเดียวอย่างไร. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะ
ปราศจากราคะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละราคะเสียแล้ว. ชื่อว่าผู้เดียว
เพราะปราศจากโทสะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโทสะเสียแล้ว. ชื่อว่า
ผู้เดียว เพราะปราศจากโมหะโดยส่วนเดียว เพราะท่านละโมหะเสียแล้ว.

ชื่อว่าผู้เดียว เพราะไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะท่านละกิเลสแล้ว.
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะปราศจากราคะโดยส่วนเดียว
อย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะไปตามเอกายน-
มรรคอย่างไร. สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า เอกายนมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นธรรมเป็นส่วนสุดแห่ง
ความสิ้นไปแห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยพระทัยเกื้อกูล
ย่อมทรงทราบธรรมอันเป็นทางเป็นที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว
ในปางก่อนพุทธชาติบังเกิดขึ้นแล้ว จักข้าม และข้ามอยู่
ซึ่งโอฆะ ด้วยธรรมอันเป็นทางนั้น ดังนี้

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะไปตามเอกายนมรรคอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้ซึ่งปัจเจก-
สัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างไร. ญาณในมรรค ๔ ปัญญา ปัญญาอินทรีย์
ปัญญาพละ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ปัญญา
เป็นเครื่องเห็นแจ้ง สัมมาทิฏฐิ ท่านกล่าวว่า ปัญญาเครื่องตรัสรู้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตรัสรู้แล้วซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยปัจเจกพุทธญาณ
ตรัสรู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง
เป็นอนัตตา ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขาร
เป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนาม-
รูปเป็นปัจจัยจึงมีสพายตนะ เพราะสพายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ. เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะ

ค้นหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ตรัสรู้ว่า เพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสพายตนะจึงดับ เพราะสพายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชราและมรณะจึงดับ ตรัสรู้ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ตรัสรู้ว่า เหล่านี้อาสวะนี้เหตุให้เกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ปฏิปทาให้ถึงความดับอาสวะ ตรัสรู้ว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรให้เจริญ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับ โทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัด ออกแห่งผัสสาตนะ ๖ ... แห่งอุปาทานชั้น ๖ ตรัสรู้เหตุเกิด ความดับโทษ และอุปายเป็นเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูต ๔ ตรัสรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ตรัสรู้ ตามตรัสรู้ ตรัสรู้พร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรตรัสรู้ ควรตามตรัสรู้ ควรตรัสรู้พร้อม ควรถูกต้อง ควรทำให้แจ้ง ทั้งหมดนั้น ด้วยปัจเจกโพธิญาณ เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่าผู้เดียว เพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมอย่างนี้.

จริยา (การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง คือ อริยาปถ-
จริยา ๑ อายตนจริยา ๑ สติจริยา ๑ สมาธิจริยา ๑ ญาณจริยา ๑
มรรคจริยา ๑ ปฏิปัตติจริยา ๑ โลกกัตถจริยา ๑.

การเที่ยวไปในอิริยาบถ ๔ ชื่อว่า **อิริยาปถจริยา**.

การเที่ยวไปในอายตนะภายในภายนอก ๖ ชื่อว่า **อายตนจริยา**.

การเที่ยวไปในสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่า **สติจริยา**.

การเที่ยวไปในฌาน ๔ ชื่อว่า **สมาธิจริยา**.

การเที่ยวไปในอริยสัจ ๔ ชื่อว่า **ญาณจริยา**.

การเที่ยวไปในมรรค ๘ ชื่อว่า **มรรคจริยา**.

การเที่ยวไปในสามัญญผล ๔ ชื่อว่า **ปฏิบัติจริยา**.

โลกัตถจริยา คือ ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ในพระ-
ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก
ในพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเฉพาะบางส่วน ความประพฤติเป็นประ-
โยชน์แก่โลกในพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน.

ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ชื่อว่า
อิริยาปถจริยา.

ความประพฤติของบุคคลผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า
อายตนจริยา.

ความประพฤติของบุคคลผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท ชื่อว่า **สติจริยา**.

ความประพฤติของบุคคลผู้ชวนชวยในอธิจิต ชื่อว่า **สมาธิจริยา**.

ความประพฤติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่า
ญาณจริยา.

ความประพฤติของบุคคลผู้ปฏิบัติชอบ ชื่อว่า **มรรคจริยา**.

ความประพฤติของบุคคลผู้ได้บรรลุมรรคแล้ว ชื่อว่า **ปฏิบัติจริยา**.

ความประพฤติของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเฉพาะบางส่วน ความประพฤติของพระสาวกทั้งหลายเฉพาะบางส่วน ชื่อว่า **โลกัตถจริยา**. จริยา ๘ ประการนี้.

บุคคลผู้น้อมใจเชื่อยอมประพฤติด้วยศรัทธา ผู้ประคองใจยอมประพฤติด้วยความเพียร ผู้เข้าไปตั้งไว้ยอมประพฤติด้วยสติ ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่านยอมประพฤติด้วยสมาธิ ผู้รู้ทั่วยอมประพฤติด้วยปัญญา ผู้รู้แจ้งยอมประพฤติด้วยวิญญาน บุคคลผู้มนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมดำเนินไปทั่วแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมประพฤติด้วยอายตนะจรียา บุคคลผู้มนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมบรรลुकุณพิเศษ ย่อมประพฤติด้วยวิเศษจรียา จริยา ๘ ประการนี้.

จริยาแม้อีก ๘ ประการ

การประพฤติสัมมาทิฐิ ชื่อว่า **ทัสสนจริยา**.

การประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่า **อภิโรปนจริยา**.

การประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่า **ปริคคหจริยา**.

การประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่า **สมุฏฐานจริยา**.

การประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่า **โฆทานจริยา**.

การประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่า **ปคคหจริยา**.

การประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่า **อุปฺภูฐานจริยา**.

การประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่า **อวิกเขปจริยา**. จริยา ๘ ประการนี้.

คำว่า **เหมือนนอแรด** ความว่า ขึ้นชื่อว่าแรดมีนอเดียว มิได้มี

นอที่สองฉันใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่นกับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด ฉะนั้นเหมือนกัน.

รสเค็มจัด กล่าวกันว่าเหมือนเกลือ รสขมจัด กล่าวกันว่าเหมือน ของขม รสหวานจัด กล่าวกันว่าเหมือนน้ำผึ้ง ของร้อนจัด กล่าวกันว่าเหมือนไฟ ของเย็นจัด กล่าวกันว่าเหมือนหิมะ ห้วงน้ำใหญ่ กล่าวกันว่าเหมือนสมุทร พระสาวกผู้บรรลุมหาอิฏฐญาและพลธรรม กล่าวกันว่าเหมือนพระศาสดาฉันใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ก็ฉะนั้น ย่อมเป็นเหมือนนอแรด เช่นกับนอแรด เปรียบด้วยนอแรด เป็นผู้เดียว ไม่มีเพื่อน มีเครื่องผูกอันเปลื้องแล้ว ย่อมเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา ในโลก โดยชอบ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด เพราะเหตุฉนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงกล่าวว่

บุคคลวางแล้วซึ่งอาชญาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียน สัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่พึงปรารถนาบุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉนั้น.

[๖๖๘] ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง ทุกข์นี้เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ บุคคลเมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉนั้น.

[๖๖๕] ความเกี่ยวข้องมี ๒ อย่าง คือ ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น ๑ ความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟัง ๑ ชื่อว่า **สังสัคคะ** ในอุเทศว่า **ถัสคฺคชาตสฺส ภวนฺติ เสนฺหา** ดังนี้.

ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็นเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นสตรีหรือกุมารีที่มีรูปสวย น่ารัก น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ครั้นพบเห็นแล้ว ก็ถือนิมิตเฉพาะส่วน ๆ ว่า ผมงาม หน้างาม นัยน์ตางาม หูงาม จมูกงาม ริมฝีปากงาม ฟันงาม ปากงาม กว้างงาม นมงาม ออกงาม ท้องงาม เอวงาม ขางาม มืองาม แข้งงาม นิ้วงาม หรือว่าเล็บงาม ครั้นพบเห็นเข้าแล้ว ย่อมพอใจ รำพันถึง ประารถนา ตัดใจ ผูกพันด้วยอำนาจความรัก นี้ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องเพราะได้เห็น.

ความเกี่ยวข้องเพราะได้ฟังเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมได้ฟังว่า ในบ้านหรือในนิคมโน้น มีสตรีหรือกุมารีรูปสวย น่ารัก น่าชม ประกอบด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณงามอย่างยิ่ง ครั้นได้ยินได้ฟังแล้ว ย่อมชอบใจ รำพันถึง ประารถนา ตัดใจ ผูกพันด้วยอำนาจความรัก นี้ชื่อว่า เกี่ยวข้องเพราะได้ฟัง.

ความรัก ในคำว่า **เสนฺหา** มี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจ **ตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทิวฐิ ๑.**

ความรักด้วยอำนาจตัณหาเป็นไฉน สิ่งที่ทำให้เป็นเขต ทำให้เป็นแดน ทำให้เป็นส่วน ทำให้มีส่วนสุครอบ การกำหนดถือเอา ความยึดถือของเรา โดยส่วนแห่งตัณหาเท่าใด คือ บุคคลถือเอาว่า สิ่งนี้ของเรา นั่นของเรา สิ่งเท่านั้นของเรา ของ ๆ เราโดยส่วนเท่านั้น รูป

ของเรา เสียงของเรา กลิ่นของเรา รสของเรา โผฏฐัพพะของเรา
เครื่องลาดของเรา เครื่องนุ่งห่มของเรา ทาสีของเรา ทาสของเรา แพะ
ของเรา แกะของเรา ไก่ของเรา สุนัขของเรา ช้างของเรา โคของเรา
ม้าของเรา ลาของเรา ไร่นาของเรา ที่ดินของเรา เงินของเรา ทอง
ของเรา บ้านของเรา นิคมของเรา ราชธานีของเรา แวนแคว้นของเรา
ชนบทของเรา นางข้าวของเรา คลังของเรา ย่อมยึดถือแผ่นดินใหญ่แม่
ทั้งสี่ด้านของเรา ด้วยอำนาจค้นหา. ตัณหาวิปริต ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความรัก
ด้วยอำนาจค้นหา.

ความรักด้วยอำนาจทิฐิเป็นไฉน ลักกายทิฐิมิวัตต ๒. มิจฉา-
ทิฐิมิวัตต ๑๐ อันตคาหิกทิฐิมิวัตต ๑ ทิฐิเห็นปานนี้ ทิฐิไปแล้ว
ทิฐิรักชัญญ ทิฐิกันดาร ทิฐิเป็นเสียนหนาม ทิฐิกัดแกง ทิฐิเป็น
สังโยชน์ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลุ่มคล้ำ ทางผิด
คลองผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดิยริถิ์ ความถือด้วยการแสวงหาผิด
ความถืออันวิปริต ความถืออันวิปลาส ความถือผิด ความถือว่าจริงใน
วัตตอันไม่จริง ทิฐิ ๖๒ ประการ นี้ชื่อว่า ความรักด้วยอำนาจทิฐิ.

คำว่า **ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง** ความว่า
ความรักด้วยอำนาจค้นหา และความรักด้วยอำนาจทิฐิ ย่อมมี คือ ย่อม
เกิด ย่อมเกิดพร้อม ย่อมบังเกิด ย่อมบังเกิดเฉพาะ ย่อมปรากฏ เพราะ
เหตุแห่งวิปลาส และเพราะเหตุแห่งความเกี่ยวข้องด้วยการได้เห็นและ
การได้ยิน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ความรักทั้งหลายย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง.**

[๖๓๐] ชื่อว่า **ความรัก** ในอุเทศว่า **เสนहनุยฺหิ ทุกุขมิทํ ปโหติ** ดังนี้ ความรักมี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความรักด้วยอำนาจทักขณิ ๑ ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความรักด้วยอำนาจตัณหา ฯลฯ นี้ชื่อว่า ความรักด้วยอำนาจทักขณิ.

คำว่า **ทุกข์นี้... ย่อมปรากฏ** ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ประพฤติทุจริตด้วยใจ ฆ่าสัตว์บ้าง ถูเอาทรัพย์ที่เขามาได้ให้บ้าง ตัดที่ต่อบ้าง ปล้นหลายเรือนบ้าง ทำการปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักศิขิงในทางเปลี่ยวบ้าง คบชู้ภรรยาของผู้อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง พวกราชบุรุษจับบุคคลผู้นั้นได้แล้วทูลแด่พระราชาวา ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติก้าว ขอพระองค์ทรงลงอาชญาตามพระประสงค์แก่ผู้นั้น พระราชาก็ทรงบริภาษผู้นี้ ผู้นั้นยอมเสวยทุกข์โศกนั้น แม้เพราะเหตุแห่งบริภาษ ทุกข์โศกนั้นน่ากลัวนี้ เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัด ด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น.

พระราชายังไม่พอพระทัยแม้ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้จองจำผู้นั้นด้วยการตอกข้อบ้าง ด้วยการผูกด้วยเชือกบ้าง ด้วยการจำด้วยโซ่บ้าง ด้วยการผูกด้วยเถาวัลย์บ้าง ด้วยการกักไว้ในที่ล้อมบ้าง ด้วยการกักไว้ในบ้านบ้าง ด้วยการกักไว้ในนิคมบ้าง ด้วยการกักไว้ในนครบ้าง ด้วยการกักไว้ในแคว้นบ้าง ด้วยการกักไว้ในชนบทบ้าง ทรงทำให้อยู่ในถ้อยคำเป็นที่สุด (ทรงสั่งบังคับเป็นที่สุด) ว่า เจ้าจะออกไปจากที่นี่

ไม่ได้ ผู้นั้นยอมเสวยทุกข์โทมนัสแม่เพราะเหตุแห่งพันธนาการ ทุกข์โทมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น.

พระราชายังไม่พอพระทัยด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้บริบททรัพย์ของผู้นั้น ร้อยหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง ผู้นั้นยอมเสวยทุกข์โทมนัสแม่เพราะเหตุแห่งความเลื่อมจากทรัพย์ ทุกข์โทมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุแห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น.

พระราชายังไม่พอพระทัยแม่ด้วยอาชญาเท่านั้น ยังรับสั่งให้ทำกรรมกรณต่าง ๆ แก่ผู้นั้น คือให้เขียนด้วยเส้นบ้าง ให้เขียนด้วยหวายบ้าง ให้ดอกคาบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือทั้งเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูทั้งจมูกบ้าง ทำให้เป็นผู้มีมือขาวเดือคบนศิริระบ้าง ให้ถลกหนังศิริระโล้นมีสีขาวเหมือนสังข์บ้าง ให้มีปากเหมือนปากราหูบ้าง ทำให้มีไฟลุกที่มือบ้าง ให้ถลกหนังแล้วผูกเชือกผูกไปบ้าง ให้ถลกหนังเป็นริ้วเหมือนนุ่งผ้าคารองบ้าง ทำให้มีห้วงเหล็กที่ศอกและเข่า แล้วใส่หลาวเหล็กครึ่งไว้บ้าง ให้เอาเบ็ดเกี่ยวติดที่เนื้อปากบ้าง ให้เอาพรีธาตุให้ตกไปเท่ากหาปณะบ้าง ให้เอาพรีธาตุแล้วทาด้วยน้ำแสบบ้าง ให้นอนลงแล้วตรึงหลาวเหล็กไว้ในช่องหูบ้าง ให้ถลกหนังแล้วทาบกระดุกพันไว้เหมือนตั้งใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันอันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินเนื้อที่ตัวบ้าง เอาหลาวเสียบเป็นไว้บ้าง และยอมตัดศิริระ

ด้วยคาบ ผู้นั้นย่อมเสวยทุกข์โทมนัส แม้เพราะเหตุแห่งกรรมกรรม ทุกข์โทมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น พระราชาเป็นใหญ่ในการลงอาชญาทั้ง ๘ อย่างนี้ ผู้นั้น เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก เพราะกรรมของตน.

พวกนายนิรยบาล ย่อมให้ทำกรรมกรรมซึ่งมีเครื่องจำ ๕ ประการ กะสัตว์นั้น คือ ให้ตรึงหลาวเหล็กแคงที่มีมือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง ที่ทามกลางอก สัตว์นั้นเสวยทุกข์เวทนาอันกล้าแสบเผ็ดร้อนในนรกนั้น แต่ก็ยังไม่ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นสุด ทุกข์โทมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น.

พวกนายนิรยบาลให้สัตว์เหล่านั้นนอนลงแล้วเอาฝั่งตาก และจับเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง แล้วเอาพรวดาก และให้เทียมสัตว์นั้นเข้าที่รถ แล้วให้วิ่งไปข้าง ฝั่งกลับไปข้าง บนแผ่นดินที่ไฟติดโชนมีเปลวลุก รุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ต้อนให้ขึ้นภูเขาถ่านเพลิงใหญ่ไฟติดโชนมีเปลวลุก รุ่งโรจน์โชติช่วงบ้าง ให้กลับลงมาบ้าง และจับสัตว์นั้นเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลงแล้ว เหวี่ยงไปในหม้อเหล็กแดง อันไฟติดโชนมีเปลว รุ่งโรจน์โชติช่วง สัตว์นั้นย่อมเดือดพล่านอยู่ในหม้อเหล็กแดงเหมือนฟองน้ำข้าวที่กำลังเดือด สัตว์นั้นเมื่อเดือดร้อนพล่านอยู่ในหม้อเหล็กแดงเหมือนฟอง

น้ำข้าวที่กำลังเดือด ไปข้างบนคราวหนึ่ง ไปข้างล่างคราวหนึ่งบ้าง หมุน
ขวางไปคราวหนึ่งบ้าง สัตว์นั้น เสวยทุกขเวทนาอันกล้า แสบเผ็ดร้อนอยู่
ในหม้อเหล็กแดงนั้น แต่ก็ยังไม่ทำกาลกิริยา ตลอดเวลาที่บาปกรรมนั้น
ยังไม่สิ้น ทุกข์โทมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่ง
ความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และ
เพราะเหตุความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของผู้นั้น พวกนายนิรยบาล
เหวี่ยงสัตว์นั้นลงในนรก ก็แหละนรกนั้นเป็นมหานรก

ดีเหลี่ยม มีสี่ประตู อันบาปกรรมจัดแบ่งออกเป็น
ส่วน ๆ มีกำแพงเหล็กกันไว้เป็นที่สุด ปิดครอบด้วยแผ่น
เหล็ก มีพื้นล้วนเป็นเหล็กไฟลุกโพลงอยู่ แผลไปร้อยโยชน์
โดยรอบ ตั้งอยู่ทุกสมัย นรกใหญ่ ร้อนจัด มีเปลวไฟ
รุ่งโรจน์ยากที่จะเข้าใจ น่าขนลุก น่ากลัว มีภัยเฉพาะ
หน้า มีแต่ทุกข์ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านหน้า เเผา
เหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านหลัง กอง
เปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านหลัง เเผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก
ผ่านไปจดฝาด้านหน้า กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านใต้
เผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านเหนือ
กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้านเหนือ เเผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรม
ลามก ผ่านไปจนจดฝาด้านใต้ กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาด้าน
ล่าง น่ากลัว เเผาเหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไป
จนจดฝาปิด กองเปลวไฟตั้งขึ้นแต่ฝาเปิด น่ากลัว เเผา

เหล่าสัตว์ที่มีกรรมลามก ผ่านไปจนจดด้านพื้นล่าง แผ่น
เหล็กที่ติดไฟทั่ว แดงโชน ไฟโพลง จันใด อเวจินรก
ข้างล่าง ก็ปรากฏแก่สัตว์ที่เห็นอยู่ในข้างบน จันนั้น.

เหล่าสัตว์ในอเวจินรknนั้นชั่วช้ามาก ทำกรรมชั่วมา
มีแต่กรรมลามกอย่างเดียว ถูกไฟไหม้อยู่แต่ไม่ตาย กาย
ของเหล่าสัตว์ที่อยู่ในนรknนั้นเสมอด้วยไฟ เชิญดูความ
มั่นคงของกรรมทั้งหลายเถิด ไม่มีเล่า แม้แต่เขม่าก็ไม่มี
เหล่าสัตว์วิ่งไปทางประตูด้านหน้า (ที่เปิดอยู่) กลับจาก
ประตูด้านหน้าวิ่งมาทางประตูด้านหลัง วิ่งไปทางประตู
ด้านเหนือ กลับจากประตูด้านเหนือวิ่งมาทางประตูด้านใต้
แม้จะวิ่งไปทิศใด ๆ ประตูทิศนั้น ๆ ก็ปิดเอง สัตว์เหล่า
นั้นหวังจะออกไป แสวงหาทางที่จะพ้นไป แต่ก็ออกจาก
นรknนั้นไปไม่ได้ เพราะกรรมเป็นปัจจัย ด้วยว่ากรรม
อันลามก สัตว์เหล่านั้นทำไว้มาก ยังมีได้ให้ผลหมด
ดังนี้.

ทุกข์โศมนัสอันน่ากลัวนี้เกิดเพราะอะไร เกิดเพราะเหตุแห่งความรัก
เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนัด และเพราะเหตุ
แห่งความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น.

ทุกข์อันมีในนรknก็ดี ทุกข์อันมีในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ทุกข์
อันมีในเปรตวิสัยก็ดี ทุกข์อันมีในมนุษย์ก็ดี เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว
บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว เพราะเหตุอะไร ทุกข์เหล่า

นั้น ย่อมมี ย่อมเป็น ย่อมเกิด เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งความรัก เพราะเหตุแห่งความยินดี เพราะเหตุแห่งความกำหนด และเพราะเหตุแห่งความกำหนดด้วยอำนาจความยินดีของสัตว์นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข์นี้เป็นไปตามความรักย่อมปรากฏ.

[๖๗๑] ชื่อว่า ความรัก ในอุเทศว่า อาทินวฺ เสนหฺมฺ เปกฺข-
มานโน ดังนี้ ความรักมี ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจตัณหา
๑ ล ๆ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ.

คำว่า เมื่อเห็นโทษอันเกิดแต่ความรัก ความว่า เมื่อเห็น เมื่อ
แลเห็น เมื่อฟังดู เมื่อพิจารณาเห็น ซึ่งโทษในความรักด้วยอำนาจ
ตัณหา และในความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็น
โทษอันเกิดแต่ความรัก ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะ-
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่

ความรักทั้งหลาย ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง
ทุกข์นี้เป็นไปตามความรัก ย่อมปรากฏ บุคคลเมื่อเห็น
โทษอันเกิดแต่ความรัก ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๗๒] บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกที่มีใจดี ย่อม
ให้ประโยชน์เสื่อมไป ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน บุคคลเมื่อ

เห็นภัยนั้นในความสนิทสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๖๗๓] ชื่อว่า มิตร ในอุเทศว่า มิตุเต สุหชเช อนุกรมุปมาโน
หาเปติ อตุถิ ปฏิพทุชจิตุโต ดังนี้ มิตรมี ๒ พวก คือ มิตรคฤหัสถ์ ๑
มิตรบรรพชิต ๑.

มิตรคฤหัสถ์เป็นไฉน คฤหัสถ์บางคนในโลกนี้ ย่อมให้ของที่ให้
กันยาก ย่อมสละของที่สละกันยาก ย่อมทำกิจที่ทำกันยาก ย่อมอดทน
อารมณ์ที่อดทนกันยาก ย่อมบอกความลับแก่มิตร ย่อมปิดบังความลับ
ของมิตร ย่อมไม่ละทิ้งในคราวที่มีอันตราย ถึงชีวิตก็ยอมสละเพื่อประโยชน์
แก่มิตร เมื่อมิตรหมดสิ้น (ยากจน) ก็ไม่คู่มิตร นี้ชื่อว่า มิตรคฤหัสถ์.

มิตรบรรพชิตเป็นไฉน ภิกษุในศาสนานี้ เป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ
เป็นที่เคารพ เป็นผู้ควรแก่ความสรรเสริญ เป็นผู้อดทนถ้อยคำ เป็นผู้
ทำถ้อยคำลึก และย่อมไม่ชักชวนในเหตุอันไม่ควร ย่อมชักชวนในอธิศีล
ย่อมชักชวนในการขวนขวาย ในการบำเพ็ญสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ ย่อมชักชวนในการ
ขวนขวายในการบำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่า มิตรบรรพชิต.

การไปสบาย การมาสบาย การไปและการมาสบาย การขึ้นสบาย
การนั่งสบาย การนอนสบาย การพูดสบาย การเจรจาสบาย การสนทนา
สบาย การปราศรัยสบายกับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า
เป็นคนที่มิใจดี.

คำว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มิใจดี ย่อม
ให้ประโยชน์เสื่อมไป ความว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์ อดหนุนเกื้อกูล

พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี คือ พวกมิตรที่เห็นกันมา พวกมิตรที่คบกันมา และพวกสหาย ย่อมทำให้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง ประโยชน์ทั้งสองบ้าง ประโยชน์มีในชาตินี้บ้าง ประโยชน์มีในชาติหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยิ่งบ้าง เสื่อมไป เสียไป ละไป อันตรธานไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป.

คำว่า เป็นผู้มิจิตผูกพัน ความว่า เป็นผู้มิจิตผูกพันด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ เมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพัน ๑ เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพัน ๑.

เมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพันอย่างไร บุคคลเมื่อตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งคนอื่นไว้สูง ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพันโดยถ้อยคำ อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะมากแก่ฉัน ฉันอาศัยท่านทั้งหลาย ย่อมได้จิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร คนอื่น ๆ ย่อมสำคัญเพื่อจะให้หรือเพื่อจะทำแก่ฉัน คนเหล่านั้นย่อมเป็นผู้อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นกะท่านทั้งหลาย ชื่อและสกุลของมารดาบิดาเก่าแก่ของฉันเสื่อมไปแล้ว ฉันย่อมรู้ได้เพราะท่านทั้งหลาย ฉันเป็นลูกปดของอุบาสกโน้น เป็นลูกปดของอุบาสิกานั่น (ก็เพราะท่านทั้งหลาย).

เมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพันอย่างไร บุคคลเมื่อตั้งตนไว้สูง ตั้งคนอื่นไว้ต่ำ ชื่อว่า เป็นผู้มิจิตผูกพัน โดยถ้อยคำอย่างนี้ว่า ฉันมีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอาศัยฉัน จึงถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นผู้คเวินจากปาณาติบาต งดเว้นจากอทินนาทาน งดเว้น

จากกามเมสุมิจจาจาร งดเว้นจากมุสาวาท งดเว้นจากการค้ำน้ำเมาคือสุรา และเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฉันท่อมบอกราชบัณฑิต อรรคถา บ้าง ศีลบ้าง อุโบสถบ้าง แก่ท่านทั้งหลาย ฉันท่อมอริชฐานนกรรม (เพื่อท่านทั้งหลาย) ก็แหละเมื่อเป็นดังนี้ ท่านทั้งหลายยังสละฉันไป สักการะเคารพนับถือบูชาบุคคลอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลเมื่อ อนุเคราะห์พวกมิตรและพวกคนที่มีใจดี ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป ย่อม เป็นผู้มิจิตผูกพัน.

[๖๗๔] คำว่า ภัย ในอุเทศว่า เอตํ ภัยํ สหุถเว เปกขมาโน ดังนี้ คือ ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยคือการดิเตยนตน ภัยคือการดิเตยนผู้อื่น ภัยคืออาชญา ภัยคือทุกติ ภัยแต่กลิ่น ภัยแต่จระเข้ ภัยแต่น้ำวน ภัยแต่ปลาฉลาม ภัยแต่ การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ ภัยแต่ความดิเตยน ภัยคือความครั่นคร้าม ในบริษัท เหตุที่น่ากลัว ความเป็นผู้ครั่นคร้าม ความเป็นผู้มีขณลุก ขนพอง ความที่จิตหวาดเสียว ความที่จิตสะดุ้ง.

ความสนิทสนม ในคำว่า สหุถเว มี ๒ อย่าง คือ ความสนิท- สนมด้วยอำนาจตัณหา ๑ ความสนิทสนมด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ความสนิทสนมด้วยอำนาจตัณหา ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ความสนิทสนมด้วย อำนาจทิฏฐิ.

คำว่า เมื่อเห็นภัยนี้ในความสนิทสนม ความว่า เมื่อเห็น เมื่อ แลเห็น เมื่อฟังดู พิจารณา ดู ซึ่งภัยนี้ในความสนิทสนม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภัยนี้ในความสนิทสนม พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

บุคคลเมื่ออนุเคราะห์พวกมิตรและพวกที่มีใจดี ย่อม
ให้ประโยชน์เสื่อมไป ย่อมเป็นผู้มีจิตผูกพัน บุคคลเมื่อ
เห็นภัยนี้ในความสนิทสนม พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๖๗๕] พุ่มไม้ใหญ่เกี่ยวข้องกัน ฉันทิ ตัณฑาในบุตร
และภรรยาทั้งหลาย กว้างขวาง เกี่ยวข้องกัน ฉันทิ
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ฝู พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๗๖] พุ่มไม้ฝู ท่านกล่าวว่า วิโส ในอุเทศว่า วิโส วิสาโล
ยธา วิสตุต ดังนี้ ในพุ่มไม้ฝูมีหนามมาก รก ยุง เกี่ยวกัน ข้องกัน
คล้องกัน พันกัน ฉันทิ ตัณฑา รากะ สาราณะ ความกระหึ่ม
ความยินดี ความเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน ความ
กำหนดนึกแห่งจิต ความปรารถนา ความหลง ความติดใจ ความ
กำหนด ความกำหนดรอบ ความข้อง ความจม ความหวั่นไหว ความ
ลวง ตัณฑาอันให้สัตว์เกิด ตัณฑาอันให้เกี่ยวข้องไว้กับทุกข์ ตัณฑาอัน
เย็บไว้ ตัณฑาดังข้าย ตัณฑาดังแม่น้ำ ตัณฑาอันเกาะเกี่ยวในอารมณ์
ต่าง ๆ ความเป็นผู้หลับ ตัณฑาอันแผ่ไป ตัณฑาอันให้อายุเสื่อมไป
ตัณฑาอันเป็นเพื่อนสอง ความตั้งไว้ ตัณฑาอันนำไปในภพ ตัณฑาดังป่า
ตัณฑาดังหมู่ไม้ตั้งอยู่ในป่า ความสนิทสนม ความรัก ความเพ่ง ความ
ผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ความเป็นผู้หวัง ความหวังในรูป ความ
หวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูัพพะ

ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ความชอบ ความชอบทั่วไป ความชอบเฉพาะ กิริยาที่ชอบ ความเป็นผู้ชอบ ความโลภมาก กิริยาที่โลภมาก ความเป็นผู้โลภมาก ความที่ตัดหาห้วนไหว ความเป็นผู้ไม่ใคร่ดี ความกำหนดในอธรรม ความกำหนดไม่สม่าเสมอ ความโลภไม่สม่าเสมอ ความใคร่ กิริยาที่ใคร่ ความปรารถนา ความทะเยอทะยาน ความปรารถนาดี กามตัดหา ภวตัดหา วิภวตัดหา ตัดหาในรูปภพ ตัดหาในอรูปภพ ตัดหาในความดับ รูปตัดหา สัตถตัดหา คันธตัดหา รสตัดหา โสภณัฐัพพตัดหา ธรรมตัดหา กิเลสตั้งห้วงน้ำ กิเลสอันประกอบไว้ กิเลสอันรื้อยไว้ ความถ้อมั่น ความกั้น ความบัง ความปิด ความผูก ความเส้าหมอง ความนอนตาม ความกั้มรุม ตัดหาดังเถาวัลย์ ความปรารถนาต่าง ๆ มูลแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แคนแห่งทุกข์ บ่วงมาร เบ็ดมาร อำนาจมาร ที่อยู่ของมาร เครื่องผูกของมาร แม่น้ำคือตัดหา ข่ายคือตัดหา โഴคือตัดหา ทะเลคือตัดหา อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่าเป็น ตัดหาอันเกาะเกี่ยว ฉะนั้นเหมือนกัน.

ตัดหาชื่อวิสตัดติกา ในคำว่า วิสตัดติกา นี้ เพราะอรรถว่า กระจาย เพราะอรรถว่า แผ่ไป ว่ากว้างขวาง ว่าซึมซาบไป ว่าครอบงำ ว่านำพิชไป ว่าให้กล่าวผิด ว่ามีรากเป็นพิช ว่ามีผลเป็นพิช ว่ามีการบริโภคนเป็นพิช.

อีกอย่างหนึ่ง ตัดหากว้างขวาง แผ่ไป ซึมซาบไป ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐัพพะ สกฺข คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร กามธาตุ รูปธาตุ

อรุปรชาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานา-
สัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต
ปัจจุบัน รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ในธรรมที่พึงรู้แจ้ง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า... พุ่มไม้ไฟที่ใหญ่เกี่ยวข้องกัน ฉนฺได.

[๖๗๗] ชื่อว่า บุตร ในอุเทศว่า ปุตุเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา
ดังนี้. บุตรมี ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑
บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑. ภรรยาท่านกล่าวว่า ทาระ. ตัณหา
ราคะ สาราคะ ฯ ล ฯ อภิขณา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า อเปกฺขา
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ตัณหาในบุตรและภรรยาทั้งหลาย.

[๖๗๘] พุ่มไม้ไฟ ท่านกล่าวว่า ไม้ไฟ ในอุเทศว่า วัสสกพีโร
อสมฺมุมาโน ดังนี้ หน่อไม้อ่อนทั้งหลายในพุ่มไม้ไฟ ไม่เกี่ยวข้อง ไม่ติด
ไม่ขัด ไม่พัวพัน ออกไป สละออกไป พันไป ฉนฺได.

ความขัดข้องมี ๒ อย่าง คือ ความขัดข้องด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความขัดข้องด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจ
ตัณหา ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่าความขัดข้องด้วยอำนาจทิฏฐิ. พระปัจเจกสัมพุทธ-
เจ้านั้น ละความขัดข้องด้วยอำนาจตัณหา สละคืนความขัดข้องด้วยอำนาจ
ทิฏฐิเสียแล้ว เพราะเป็นผู้ละความขัดข้องด้วยอำนาจตัณหา เพราะเป็นผู้
สละคืนความขัดข้องด้วยอำนาจทิฏฐิ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้อง
ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ไม่ข้อง ไม่ยึดถือ ไม่พัวพัน ใน
สกุณ คณะ อาวาส ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนา-
สนะ ทิลาณปัจฉิมเภสัชบริวาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ
รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอก-

โวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูป
ที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และในธรรมที่จะพึงรู้แจ้ง
ออกไป สลัดออกไป พ้นไป ไม่เกี่ยวข้อง มีจิตอันทำไมให้มีเขตแดน
อยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้
ไผ่ พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พุ่มไม้ไผ่ผู้ใหญ่เกี่ยวข้องกัน ฉันทิใด ตัณหาในบุตร
และภรรยาทั้งหลาย กว้างขวาง เกี่ยวข้องกัน ฉันทัน
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ขัดข้องเหมือนหน่อไม้ไผ่ พึ่ง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๗๕] มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกไว้ ย่อมไปเพื่อ
หาอาหารตามความประสงค์ ฉันทิใด นรชนที่เป็นวิญญู
เมื่อเห็นธรรมอันให้ถึงความเสรี พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ฉันทัน.

[๖๘๐] เนื้อ ๒ ชนิด คือ เนื้อทราย ๑ เนื้อสมัน ๑ ชื่อว่า มฤค
ในอุเทศว่า มิโค อรณฺมุหิ ยถา อพฺนุโธ เยนิจฺจถ คจฺจติ โคจฺราย
ดังนี้

เนื้อที่อาศัยอยู่ในป่า ปราศจากการระแวงภัยเดินไป ปราศจาก
การระแวงภัยยืนอยู่ ปราศจากการระแวงภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระแวง
ภัยนอนอยู่ ฉันทิใด.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เนื้อที่อาศัยป่า เทียบไปในป่าใหญ่ ปราศจากความรังเกียจเดินไป ปราศจากความรังเกียจยืนอยู่ ปราศจากความรังเกียจนอนอยู่ **ข้อนั้น** เพราะเหตุไร **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เพราะเนื้อนั้นมีได้ไปในทางของพรานนั้นใด **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม **บรรลุปฐมฌาน** มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำการให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้เป็นผู้ไม่มีทาง ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง **ภิกษุบรรลุตติยฌาน** อันมีความผ่อนคลาย แห่งจิต ในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่... ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง **ภิกษุมือเบกขา** มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป **บรรลุตติยฌาน** ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข... ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง **ภิกษุบรรลุตตตฌาน** ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่... ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารผู้ลามกมองไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง **ภิกษุเพราะล่องรูปสัญญา** เพราะดับปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการถึงนันทตสัญญา โดยประการทั้งปวง **บรรลู่อกาสา-**

นัญจายตนฉาน ด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้... ไปแล้วสู่สถานที่
ที่มารมองหาไม่เห็น.

อีกประการหนึ่ง ภิกษุล่วงอากาศนัญจายตนฉาน โดยประการ
ทั้งปวงแล้ว บรรลิวินิจฉัยนัญจายตนฉานด้วยมนสิการว่า วินิจฉัยหา
ที่สุดมิได้ ล่วงวินิจฉัยนัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรล
อากิญจัญญายตนฉานด้วยมนสิการว่า อะไร ๆ น้อยหนึ่งมิได้มี ล่วง
อากิญจัญญายตนฉานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุนวตัญญานาสัญญา
นัญจายตนฉานด้วยมนสิการว่า นีสงบ นีประณีต ล่วงนวตัญญานาสัญญา
นัญจายตนฉานโดยประการทั้งปวงแล้ว บรรลุตัญญาเวทิตนโรธอยู่ และ
อาสวะทั้งหลายของเธอสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ทำให้เป็นผู้บอด กำจัดมารให้เป็นผู้ไม่มีทาง
ไปแล้วสู่สถานที่ที่มารมองหาไม่เห็น ภิกษุนั้นข้ามค้ำคานอันเกี่ยวข้องใน
โลกแล้ว เป็นผู้ปราศจากการระวางภัยเดินไป ปราศจากการระวางภัย
ยืนอยู่ ปราศจากการระวางภัยนั่งอยู่ ปราศจากการระวางภัยนอนอยู่
ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะภิกษุไม่อยู่ในทางของมารผู้ลามก ฉะนั้น
เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เนื้อในป่าอันเครื่องผูกอะไร ๆ ไม่ผูก
แล้ว ย่อมไปเพื่อหาอาหารตามความประสงค์ ฉันทใด.

[๖๘๑] คำว่า วิญญ ในอุเทศว่า วิญญ นโร เสริต เปกขมาโน
ดังนี้ ความว่า ผู้รู้แจ้ง เป็นบัณฑิต ผู้มีปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้
มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส.

คำว่า นรชน ได้แก่ สัตว์ มานพ โปสชน บุคคล ชีวชน

ชาตฺชนันฺนํ ชันตฺชนันฺนํ อินทฺชนันฺนํ (ชนผู้ดำเนินโดยกรรมใหญ่) มนุชฺชะ. ชื่อว่า เสรี ได้แก่ เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑ บุคคลเสรี ๑.

ธรรมเสรีเป็นไฉน สติปฏิฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่า ธรรมเสรี.

บุคคลเสรีเป็นไฉน บุคคลใดประกอบด้วยเสรีธรรมนี้ บุคคลนั้น ท่านกล่าวว่าเป็น บุคคลเสรี.

คำว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี ความว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อเพ่งดู เมื่อพิจารณาดู ซึ่งธรรมอันถึงความเป็นเสรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นรชนที่เป็นวิญญู เมื่อเห็นธรรมอันถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

มฤคินปา อ้นเครื่องผูกอะไรมิได้ผูกแล้ว ย่อมไป
เพื่อหาอาหารตามความประสงค์ฉันใด นรชนที่เป็นวิญญู
เมื่อเห็นธรรมอันให้ถึงความเป็นเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๘๒] ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปรักษาทั้งในที่อยู่ที่ยืน ที่เดินและที่เที่ยวไป บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

เหล่าใด บุคคลเหล่าใดท่านกล่าวว่า สหาย ในอุเทศว่า อามนุตนา โหติ สหายมขุณฺณ วาเส จานเน คมเน จาริกาย ดังนี้.

คำว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปรึกษาทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป ความว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปรึกษา ประโยชน์ตน การปรึกษาประโยชน์ผู้อื่น การปรึกษาประโยชน์ทั้งสอง ฝ่าย การปรึกษาประโยชน์ปัจจุบัน การปรึกษาประโยชน์ภายหน้า การปรึกษาปรมาตลประโยชน์ แม้นในที่อยู่ แม้นในที่ยืน แม้นในที่เดิน แม้นในที่เที่ยวไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปรึกษา ทั้งในที่อยู่ ที่ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป.

[๖๘๔] คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา ความว่า สิ่งนี้ คือการครองผ้ากาสายะที่เป็น บริหาร อันพวกคนพาล คือพวกเดียรฉัตร ผู้เป็นอสัตบุรุษ ไม่ปรารถนา สิ่งนี้ คือการครองผ้ากาสายะที่เป็นบริหาร อันบัณฑิต คือพระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นสัตบุรุษปรารถนา แล้ว.

ชื่อว่า เสรี ได้แก่เสรี ๒ อย่าง คือ ธรรมเสรี ๑ บุคคลเสรี ๑.

ธรรมเสรีเป็นไฉน สติปัญญา ๔ ๗ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ชื่อว่าธรรมเสรี.

บุคคลเสรีเป็นไฉน บุคคลใดประกอบแล้วด้วยธรรมเสรีนี้ บุคคล นั้นท่านกล่าวว่า บุคคลเสรี.

คำว่า บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวก คนชั่วไม่ปรารถนา ความว่า บุคคลเมื่อเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อฟังดู

เมื่อพิจารณาดู ซึ่งบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุคคลเมื่อเห็นบรรพชาอันให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วปรารถนา
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ในท่ามกลางสหาย จำต้องมีการปรึกษาทั้งในที่อยู่ที่
ยืน ที่เดิน และที่เที่ยวไป บุคคลผู้เห็นการบรรพชาอัน
ให้ถึงความเป็นเสรี ที่พวกคนชั่วไม่ปรารถนา พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๘๕] การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย
แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก บุคคลเมื่อเกลียดความ
พลัดพรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๘๖] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า จิตฺตฺวา รติ โหติ สหาย-
มฺขณฺณํ ดังนี้ ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่น
ทางวาจา ๑.

การเล่นทางกายเป็นไฉน ชนทั้งหลายเล่นช้างบ้าง เล่นม้าบ้าง
เล่นรถบ้าง เล่นธนูบ้าง เล่นหมากรุกบ้าง เล่นสกาบ้าง เล่นหมากเก็บ
บ้าง เล่นชิงนางบ้าง เล่นหมากไหวบ้าง เล่นโยนบ่วงบ้าง เล่นไม้หึ่ง
บ้าง เล่นฟาดให้เป็นรูปต่าง ๆ บ้าง เล่นตีคลีบ้าง เล่นเป่าใบไม้บ้าง
เล่นไถน้อย ๆ บ้าง เล่นหกคะเมนบ้าง เล่นกัณฑ์บ้าง เล่นดวงทรายบ้าง

เล่นรถน้อย ๆ บ้าง เล่นธนูน้อย ๆ บ้าง เล่นเขียนทายกันบ้าง เล่นทายใจกันบ้าง เล่นเลียนคนพิการบ้าง นี่ชื่อว่าการเล่นทางกาย.

การเล่นทางวาจาเป็นไฉน เล่นตีกลองด้วยปาก เล่นร่ำกลองด้วยปาก เล่นแกว่งบัณเฑาะว์ด้วยปาก เล่นผิวปาก เล่นเป่าปาก เล่นตีตะโพกด้วยปาก เล่นร้องรำ เล่นโห่ร้อง เล่นขับเพลง เล่นหัวเราะ นี่ชื่อว่าการเล่นทางวาจา.

คำว่า **ความยินดี** ในคำว่า **รติ** นั้น เป็นเครื่องกล่าวถึง ความกระสัน การไปสบาย การมาสบาย... การปราศรัยสบาย กับบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นท่านกล่าวว่า **สหาย** ในอุเทศว่า **สหายมขุณ** ดังนี้.

คำว่า **การเล่น ความยินดี** มีอยู่ในท่ามกลางสหาย ความว่า การเล่นและความยินดี ย่อมมีในท่ามกลางสหาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าการเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางสหาย.

[๖๘๗] ชื่อว่า **บุตร** ในอุเทศว่า **ปุตุเตสุ จ วิบูลิ โหติ เปมิ** ดังนี้ ได้แก่บุตร ๔ จำพวก คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตรที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑.

คำว่า **แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก** ความว่า ความรักในบุตรทั้งหลายมีประมาณยิ่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าการแต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก.

[๖๘๘] ของที่รัก ในอุเทศว่า **ปิยวิปฺปิโยคํ วิชิตฺตุจฺจมาโน** ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ สัตว์อันเป็นที่รัก ๑ สังขารอันเป็นที่รัก ๑.

สัตว์อันเป็นที่รักเป็นไฉน คนเหล่าใดมีอยู่ในโลกนี้ เป็นมารดาที่ดี

บิดาก็ดี พี่น้องชายก็ดี พี่น้องหญิงก็ดี บุตรก็ดี ธิดาก็ดี มิตรก็ดี พวกพ้องก็ดีญาติก็ดี สายโลหิตก็ดี เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความสบาย หวังความปลอดภัยไปร้งจากโยคกิเลสแก่บุคคลนั้นชนเหล่านั้น ชื่อว่าสัตว์อันเป็นที่รัก.

สังขารอันเป็นที่รักเป็นไฉน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ส่วนที่ชอบใจ สิ่งเหล่านี้ ชื่อว่าสังขารอันเป็นที่รัก.

คำว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก ความว่า เมื่อเกลียด เมื่ออึดอัด เมื่อเบื่อ ซึ่งความพลัดพรากจากของที่รัก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เมื่อเกลียดความพลัดพรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

การเล่น ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางแห่งสหาย
แต่ความรักในบุตรทั้งหลายมีมาก บุคคลเมื่อเกลียดความ
พลัดพรากจากของที่รัก พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๖๘๕] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มีปกติอยู่ตามสบายใน
ทิศทั้ง ๔ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้
ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวาดเสียว พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๘๐] คำว่า มีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้ง ๔ ในอุเทศว่า จากุฑ-
ทิส อปุปฐิม จ โหติ ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มีใจ
ประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็

เหมือนกันโดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจประกอบด้วยเมตตาเป็นจิตกว้างขวาง เป็นมหัคคตะ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน มีใจประกอบด้วยกรุณา... มีใจประกอบด้วยมุทิตา... มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน โดยนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง มีใจประกอบด้วยอุเบกขา เป็นจิตกว้างขวางถึงความเป็นใหญ่ มีสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน.

คำว่า มีปกตಿಯู่ตามสบายในทิศทั้ง ๔ ไม่มีความขัดเคือง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เพราะเป็นผู้เจริญเมตตา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ในทิศตะวันตก ในทิศใต้ ในทิศเหนือ ในทิศอาคเนย์ ในทิศหรดี ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศเบื้องต่ำ ในทิศเบื้องบน ในทิศใหญ่ ในทิศน้อย เพราะเป็นผู้เจริญกรุณา เพราะเป็นผู้เจริญมุทิตา เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขา จึงไม่มีความเกลียดชังสัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันออก ๆ ล ๆ ในทิศน้อย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีปกตಿಯู่ตามสบายในทิศทั้ง ๔ ไม่มีความขัดเคือง.

[๖๕๑] คำว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ ทั้งกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ และไม่ถึงความแสวงหาผิฉอันไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจิร เมื่อไม่ได้จิรก็ไม่สะดุ้ง (ไม่ขวนขวาย) เมื่อได้จิรแล้วก็ไม่คิดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มี

ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภค ทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความ
สันโดษด้วยจิรวตามมีตามได้นั้น ก็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใดเป็นผู้ขยัน
ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติอยู่ในจิรวสันโดษนั้น พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านี้ ท่านกล่าวว่า ดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่า
เป็นวงศ์เลิศอันมีมาแต่โบราณสมัย พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้
สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้... เป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมี
ตามได้... เป็นผู้สันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ ทั้ง
กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารตามมีตามได้ และ
ไม่ถึงความแสวงหาผิอันไม่สมควร เพราะเหตุแห่งคิลานปัจฉัยเภสัช
บริวาร เมื่อไม่ได้คิลานปัจฉัยเภสัชบริวารก็ไม่สะดุ้ง เมื่อได้คิลานปัจฉัย
เภสัชบริวารก็เป็นผู้ไม่ติดใจ ไม่หลงไหล ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มี
ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกบริโภค ทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความ
สันโดษด้วยคิลานปัจฉัยเภสัชบริวารตามมีตามได้นั้น ก็พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้สึกตัว มีสติอยู่ใน
คิลานปัจฉัยเภสัชบริวารสันโดษนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ท่าน
กล่าวว่าดำรงอยู่ในวงศ์ของพระอริยะ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์เลิศอันมีมา
แต่โบราณสมัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ยินดีด้วยปัจฉัยตามมีตามได้.

[๖๕๒] ชื่อว่า **อันตราย** ในอุเทศว่า **ปริสุตยานํ สหิตา อจฺจนฺภี**
ดังนี้ ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑.

อันตรายปรากฏเป็นไฉน ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี
เสือดาว หมาป่า โค กระบือ ช้าง งู แมลงป่อง ตะขาบ พวกโจร
พวกคนที่ทำกรรมแล้วหรือที่ยังไม่ได้ทำกรรม โรคตา โรคหู โรคจมูก

โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคปาก โรคฟัน โรคโง่ โรคเรอ
โรคมองคร้อ โรคร้อนใน โรคผอม โรคในท้อง โรคลมวิงเวียน โรค
ลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงท้อง โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรค
หืด โรคลมบ้าหมู หิดค้ำ หิดเปื่อย โรคคัน จี๋เรื้อนกวาง โรค
ลักปิดลักเปิด โรคดี โรคเบาหวาน โรคริดสีดวง โรคต่อมแดง
บานทะโรค อาพาธเกิดแต่ดี อาพาธเกิดแต่เสมหะ อาพาธเกิดแต่ลม
อาพาธมีดีเป็นต้นประชุมกัน อาพาธเกิดเพราะฤดูแปรไป อาพาธเกิด
เพราะเปลี่ยนอิริยาบถไม่เท่ากัน อาพาธเกิดเพราะความเพียร อาพาธเกิด
เพราะผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความระหาย ปวด
อุจจาระ ปวดปัสสาวะ หรือว่าสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์
เลื้อยคลาน อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า **อันตรายปรากฏ.**

อันตรายปกปิดเป็นไฉน กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต กาม
ฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิทชนิวรรณ์ อุทธัจจกุกุจจนิวรรณ์
วิจิกิจฉานิวรรณ์ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่
ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความ
กระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมิ่นท่าน ความเมา ความ
ประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเคียดร้อนทั้งปวง อกุศลาสังขารทั้งปวง
อันตรายเหล่านี้ท่านกล่าวว่า **อันตรายปกปิด.**

อันตราย ชื่อว่า **ปริสุตยา** เพราะอรรถว่า กระทบ เพราะอรรถว่า
ครอบงำ ว่าเป็นไปเพื่อความเสื่อม ว่าอกุศลธรรมทั้งหลายอยู่อาศัยใน
อัตรภาพนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างไร อันตรายเหล่านั้น
ย่อมครอบงำ ย่อมทับ ย่อมท่วมทับ ย่อมเบียดเบียนบุคคลนั้น ชื่อว่า
อันตราย เพราะอรรถว่า ครอบงำอย่างนี้.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมอย่างไร
อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย อันตรายเหล่านั้น ย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย เพื่อความเสื่อมแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลายเหล่านี้ อันตรายเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่ออันตราย
เพื่อความเสื่อมแห่งกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติ
สมควร ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์
ความปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย
ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณใน
โภชนะ การประกอบความเพียร สติสัมปชัญญะ ความหมั่นในการเจริญ
สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า เป็นไป
เพื่อความเสื่อมอย่างนี้.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ใน
อรรถภาพนั้นอย่างไร อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัยอรรถภาพ ย่อม
เกิดขึ้นในอรรถภาพนั้น เหล่าสัตว์ผู้อาศัยโพรงย่อมอยู่ในโพรง เหล่าสัตว์
ผู้อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ เหล่าสัตว์ผู้อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า เหล่าสัตว์ที่
อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่ที่ต้นไม้ ฉะนั้น อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น อาศัย
อรรถภาพย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพ ฉะนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่าอันตราย เพราะ
อรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพอย่างนี้.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุ
ที่เป็นอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้
อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่างไร คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะเห็นรูปด้วยตา อกุศลธรรมอันลามกเหล่าใด ที่ดำริ
ด้วยความระลึกถึงอันเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในศาสนา
นี้ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในจิตของภิกษุนั้น
เพราะเหตุดังนี้ นั่น ภิกษุนั้น เราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็น
อันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้นย่อมปกครองภิกษุนั้น เพราะ
เหตุดังนี้ นั่น ภิกษุนั้น เราจึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์.

อีกประการหนึ่ง เพราะฟังเสียงด้วยหู เพราะดมกลิ่นด้วยจมูก
เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย เพราะรู้ธรรมารมณ์
ด้วยใจ อกุศลธรรมอันลามกเหล่าใด ที่ดำริด้วยความระลึก อันเกื้อกูลแก่
สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น ย่อมอยู่
ย่อมชานไปภายในจิตของภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น ภิกษุนั้น เรา
จึงกล่าวว่า ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอันเตวาสิก อกุศลธรรมอันลามกเหล่านั้น
ย่อมปกครองภิกษุนั้น เพราะเหตุดังนี้ นั่น ภิกษุนั้น เราจึงกล่าวว่าผู้
อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็น
อันเตวาสิก ผู้อยู่ร่วมกับภิกษุที่เป็นอาจารย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ไม่ผาสุกอย่าง
นี้แล ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ในอรรถภาพ
นั้นแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นผู้มาในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง ๓ ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โลภะเป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทสะ ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โมหะเป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นมลทินในระหว่าง เป็นไพร่ในระหว่าง เป็นศัตรูในระหว่าง เป็นข้าศึกในระหว่าง ในระหว่าง

โลภะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โลภะยังจิตให้กำเริบ ภัยเกิดภายในจิต คนพาลย่อมไม่รู้สึกลึงภัยนั้น คนโลภย่อมไม่รู้อรุณ คนโลภย่อมไม่เห็นธรรม โลภะย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีในขณะนั้น.

โทสะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โทสะยังจิตให้กำเริบ ภัยเกิดภายในจิต คนพาลย่อมไม่รู้สึกลึงภัยนั้น คนโกรธย่อมไม่รู้จักอรุณ คนโกรธย่อมไม่เห็นธรรม โทสะย่อมครอบงำนรชนในขณะใด ความมืดคือย่อมมีในขณะนั้น.

โมหะยังโทษอันไม่เป็นประโยชน์ให้เกิด โมหะยังจิตให้กำเริบ ภัยเกิดภายในจิต คนพาลย่อมไม่รู้สึกลึงภัยนั้น คนหลงย่อมไม่รู้จักอรุณ คนหลงย่อมไม่เห็น

**ธรรม โมหะย่อมครอบงำรชนรณะใด ความมืดคือ
ย่อมมีในขณะนั้น.**

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ใน
อรรถภาพนั้นแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการแล เมื่อเกิด
ในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อ
ความอยู่ไม่ผาสุก. ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการเป็นไฉน ดูก่อน
มหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โลภะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน
ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความไม่ผาสุก
ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โทสะแล ฯ ล ฯ ดูก่อน
มหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย คือ โมหะแล เมื่อเกิดขึ้นในภายใน
ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก
ดูก่อนมหาบพิตร ธรรมอันกระทำอันตราย ๓ ประการนี้แล เมื่อเกิดขึ้น
ในภายใน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความ
อยู่ไม่ผาสุก.

โลภะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นในตน ย่อมเบียด-

**เบียนบุรุษผู้มีจิตลามก เหมือนขุยไผ่เกิดแล้วในตนของ
ตน เบียดเบียนไม่ไผ่ฉะนั้น.**

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอยู่อาศัยใน
อรรถภาพนั้นแม้อย่างนี้.

และสมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ราคะ โหสะ โมหะ ความไม่ยินดี ความยินดี
ความเป็นผู้ขุ่นลุกขนพอง มีอัทธานี้เป็นเหตุ เกิดแต่
อัทธานี้ ความตรึกในใจตั้งขึ้นแต่อัทธานี้ ย่อมผูก
สัตว์ไว้ เหมือนพวกเด็ก ๆ ผูกกาไว้ฉะนั้น.

ชื่อว่าอันตราย เพราะอรรถว่า อกุศลธรรมทั้งหลายอาศัยอยู่ใน
อัทธานั้นแม้อย่างนี้.

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ความว่า ครอบงำ คือ ไม่ยินดี
ท่วมทับ บีบคั้น กำจัด ซึ่งอันตรายทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ครอบงำอันตรายทั้งหลาย.

คำว่า ผู้ไม่มีความหวาดเสียว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น ไม่ขลาด ไม่มีความหวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี เป็นผู้ละความ
กลัวความขลาดแล้ว ปราศจากความเป็นผู้ขุ่นลุกขนพองอยู่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวาดเสียว พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
จึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น มีปกติอยู่ตามสบายใน
ทิศทั้ง ๔ ไม่มีความขัดเคือง ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตาม
ได้ ครอบงำอันตรายทั้งหลาย ไม่มีความหวาดเสียว พึง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๕๑] แม้บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน
เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก บุคคลพึงเป็นผู้มีความ

**ขวนขวายน้อย ในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.**

[๖๕๔] คำว่า **แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง... เป็นผู้อันคนอื่น**
สงเคราะห์ยาก ความว่า แม่บรรพชิตบางพวกในศาสนานี้ เมื่อคนอื่น
ให้นิสัยก็ดี ให้อุเทศก็ดี ให้ปริจฉากก็ดี ให้จิวรก็ดี ให้บาตรก็ดี ให้
ภาชนะที่ทำด้วยโลหะก็ดี ให้ฆมกรกก็ดี ให้ผ้ากรองน้ำก็ดี ให้ลูกตาลก็ดี
ให้รองเท้าก็ดี ให้ประคดเอวก็ดี ย่อมไม่ฟัง ไม่ตั้งโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิต
เพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่ฟัง ไม่ทำตามคำ เป็นผู้ประพฤติหยาบ เบือนหน้าไป
โดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า แม่บรรพชิตพวกหนึ่ง... เป็น
ผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก.

[๖๕๕] คำว่า **และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน** ความว่า แม่
คฤหัสถ์บางพวกในโลกนี้ เมื่อคนอื่นให้ช้างก็ดี ให้รถก็ดี ให้นำก็ดี ให้
ที่คินก็ดี ให้เงินก็ดี ให้ทองก็ดี ให้บ้านก็ดี ให้นำครก็ดี ให้ชนบทก็ดี
ย่อมไม่ฟัง ไม่ตั้งโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อจะรู้ เป็นผู้ไม่ฟัง ไม่ทำตามคำ
เป็นผู้ประพฤติหยาบ ย่อมเบือนหน้าไปโดยอาการอื่น เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน.

[๖๕๖] **ชนทั้งปวงยกตนเสีย ท่านกล่าวในอรรถนี้ว่า พึงเป็นผู้มี**
ความขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย.

คำว่า พึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย
ความว่า พึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อย คือพึงเป็นผู้ไม่หวังใย เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย

ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

แม้บรรพชิตพวกหนึ่ง และพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน
เป็นผู้อันคนอื่นสงเคราะห์ยาก บุคคลฟังเป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อยในผู้อื่นและบุตรทั้งหลาย ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๕๗] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นวิราชชน ปลงเสียแล้วซึ่ง
เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์แล้ว
เหมือนต้นทองหลาง มีใบร่วงหล่นแล้ว ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๖๕๘] ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่อง
แต่งตัว เครื่องประดับ ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด
เครื่องอาบน้ำ เครื่องตัด คันฉ่อง เครื่องหยอดตา ดอกไม้ เครื่องได้ทา
เครื่องตัดหน้า เครื่องทาปาก เครื่องประดับมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า
กล้อง ดาบ ร่ม รองเท้า กรอบหน้า ดาบเพชร (หรือเครื่องประดับ
ข้อมือ) พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้าชายยาว ดังนี้เป็นตัวอย่าง ท่านกล่าวว่า
เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ในอุเทศว่า โวโรปยิตฺวา คิหิพฺยุสฺสนานิ ดังนี้.

คำว่า ปลงเสียแล้วแห่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ความว่า ปลง-
เสียแล้ว คือ วางแล้ว ทิ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปลงเสียแล้ว
ซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์.

[๖๕๙] คำว่า เหมือนต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัดเครื่องหมายคฤหัสถ์ให้ตกไปแล้ว เหมือน

ต้นทองกลางมีใบเหลืองร่วงหล่นไปแล้วฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนต้นทองกลางมีใบร่วงหล่นไปแล้ว.

[๗๐๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเชื่อว่าเป็นวีรชน ในอุเทศว่า เสดวาน วิโร คิหิพุทธนาถิ ดังนี้ เพราะอรรถว่า มีความเพียร ว่าผู้อาจ ว่าผู้องอาจ ว่าผู้สามารถ ว่าผู้แก้แค้นผู้ ก้าวหน้า ผู้ไม่ขลาด ผู้ไม่หวาดเสียว ผู้ไม่สะดุ้ง ผู้ไม่หนี ผู้ละความกลัว ความขลาดแล้ว ผู้ปราศจากขณลุกขนพอง.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ท่านเว้นแล้วจากความชั่ว
ทั้งปวงในโลกนี้แหละ ล่วงพ้นทุกข์ในนรกเสียแล้ว
อยู่ด้วยความเพียร มีความเป็นผู้กล้า มีความเพียร ท่าน
กล่าวว่าเป็นวีรชน ผู้คงที่ เป็นจริงอย่างนั้น.

บุตร ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา นาทิน
เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ชนบท ฉาง คลัง และวัตถุ
อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดทุกชนิด ท่านกล่าวว่า เครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์.

คำว่า เป็นวีรชน.. ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์แล้ว ความว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นวีรชน ตัด ตัดขาด ละ บรรเทา ทำให้
สิ้นสุดให้ถึงความไม่มี ซึ่งเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นวีรชน... ตัดเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นวีรชน ปลงเสียแล้วซึ่ง
เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์แล้ว

เหมือนต้นทองหลางมีใบร่วงหล่นแล้ว ฟิงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๐๑] ถ้าฟิงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ กรอบงำอันตรายทั้งปวง
แล้ว ฟิงปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น.

[๗๐๒] คำว่า ถ้าฟิงได้สหายผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าฟิงได้
ฟิงได้เฉพาะ ฟิงประสบ ฟิงพบ ซึ่งสหายผู้มีปัญญา คือเป็นบัณฑิต
มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าฟิงได้สหายผู้มีปัญญา.

[๗๐๓] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทฺธิจฺริ สทฺธิวหาริ
ธิริ ดังนี้ ความว่า เที่ยวไปร่วมกัน.

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยปฐม-
ฌานแม้ด้วยทุติยฌาน แม้ด้วยตติยฌาน แม้ด้วยจตุตถฌาน อยู่ด้วย-
กรรมดีแม้ด้วยเมตตาเจโตวิมุตติ แม้ด้วยกรุณาเจโตวิมุตติ แม้ด้วย
มุทิตาเจโตวิมุตติ แม้ด้วยอุpekขาเจโตวิมุตติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วย
อากาสนัญญาตนสมาบัติ แม้ด้วยวิญญาณ์ญาตนสมาบัติ แม้ด้วยอาภิญ-
ญัญญาตนสมาบัติ แม้ด้วยเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดี
แม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยผลสมาบัติ.

คำว่า เป็นนักปราชญ์ คือ เป็นผู้มีปัญญาทรงจำ เป็นบัณฑิต มี
ความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์.

[๗๐๔] ชื่อว่า อันตราย ในอุเทศว่า อภิญญ สพฺพานิ ปริสุตฺตานิ ดังนี้ ได้แก่อันตราย ๒ อย่าง คือ อันตรายปรากฏ ๑ อันตรายปกปิด ๑ ๆ ล ๆ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปรากฏ ๆ ล ๆ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า อันตรายปกปิด.

คำว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว ความว่า ครอบงำ ย่ำยี ท่วมทับ กำจัดอันตรายทั้งปวงแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว.

[๗๐๕] คำว่า ฟิงปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ฟิงเป็นผู้ปลื้มใจ มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจชื่นชม มีใจปีติกล้า มีใจเบิกบาน เที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ผลัดเปลี่ยน อิริยาบถ รักษา บำรุง เยียวยา ไปกับสหายผู้มีปัญญา คือ เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส นั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟิงปลื้มใจเที่ยวไปกับสหายนั้น.

คำว่า มีสติ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ที่มีสติ คือ ประกอบด้วยสติแก่กล้าอย่างยิ่ง เป็นผู้ระลึก ตามระลึกได้ซึ่งกรรมที่ทำ และคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ฟิงเป็นผู้ปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ถ้าฟิงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวง
แล้ว ฟิงปลื้มใจ มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้น.

[๗๐๖] ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ ก็พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ดังพระราชา ทรงละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว
เสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียวฉะนั้น.

[๗๐๗] คำว่า ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา ความว่า ถ้าไม่พึงได้
ไม่พึงได้เฉพาะ ไม่พึงประสบ ไม่พึงพบ ซึ่งสหายผู้มีปัญญา คือที่เป็น
บัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญา.

[๗๐๘] คำว่า เที่ยวไปด้วยกัน ในอุเทศว่า สทธีจริ สาธุวิหาริ
ธีริ ดังนี้ ความว่า เที่ยวไปร่วมกัน.

คำว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี ความว่า มีปกติอยู่ด้วยกรรมดีแม้
ด้วยปฐมฌาน ๆ ล ๆ อยู่ด้วยกรรมดีแม้ด้วยนิโรธสมาบัติ อยู่ด้วยกรรมดี
แม้ด้วยผลสมาบัติ.

คำว่า เป็นนักปราชญ์ ความว่า เป็นผู้มีปัญญาทรงจำ คือ เป็น
บัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญา
ทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติอยู่ด้วย
กรรมดี เป็นนักปราชญ์.

[๗๐๙] คำว่า ดังพระราชา ทรงละแวนแคว้นที่ชนะแล้ว เสด็จ
เที่ยวไปพระองค์เดียว ความว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษก
แล้ว ทรงชนะสงคราม กำจัดข้าศึกแล้ว ได้ความเป็นใหญ่ มีคลัง
บริบูรณ์ ทรงละแวนแคว้น ชนบท คลัง เงิน ทองเป็นอันมาก
และนคร ทรงปลงพระเกศา พระมัสสุแล้ว ทรงพำกาสายะ เสด็จออก

ผนวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จเที่ยวไป เที่ยวไป
ทั่ว เดินไป พักผ่อน รักษา บำรุง เยียวยา ไปผู้เดียว จันใด แม้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็จันนั้น ตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวล
ในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้องแล้ว
ปลงผมและหนวด นุ่งผ้ากาสายะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็น
ผู้ไม่มีกังวล เที่ยวไป เดินไป พักผ่อน เป็นไป รักษา บำรุง
เยียวยา ไปผู้เดียวฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ดังพระราชา ทรง
ละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว ฟิงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

ถ้าไม่ฟิงได้สหายผู้มีปัญญา ผู้เที่ยวไปด้วยกัน มีปกติ
อยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรด ดังพระราชา ทรงละแวนแคว้นที่ทรงชนะแล้ว
เสด็จเที่ยวไปพระองค์เดียวฉะนั้น.

[๗๑๐] เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม
โดยแท้ ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอ
กัน (เท่านั้น) เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโภค
ปัจจัยอันไม่มีโทษ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๑๑] คำว่า อทฺฐา ในอุเทศว่า อทฺฐา ปลฺลสํม สหายสมฺปทํ
ดังนี้ เป็นเครื่องกล่าวโดยส่วนเดียว เป็นเครื่องกล่าวไม่สงสัย เป็น
เครื่องกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองส่วน เป็น

เครื่องกล่าวไม่เป็นสองแยก เป็นเครื่องกล่าวไม่เป็นสองทาง เป็นเครื่องกล่าวไม่ผิด. คำว่า อทฺธา นี้ เป็นเครื่องกล่าวแน่นอน สหายผู้ใดเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้น สมาธิชั้น ปัญญาชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้น อันเป็นของพระอเสขะ สหายผู้หนึ่งท่านกล่าวว่า สหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ในคำว่า สหายสมุปัท ดังนี้.

คำว่า ย่อมสรรเสริญซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม ความว่า ย่อมสรรเสริญ คือ ย่อมชมเชย ยกย่อง พรรณนาคุณ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมสรรเสริญ ซึ่งสหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมโดยแท้.

[๗๑๒] คำว่า ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอกัน ความว่า สหายทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐกว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สหายทั้งหลายเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ควรเสพ คือ ควรคบ ควรนั่งใกล้ ควรไต่ถาม ควรสอบถาม สหายที่ประเสริฐกว่า หรือสหายที่เสมอกัน (เท่านั้น) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ควรเสพสหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่เสมอกัน (เท่านั้น).

[๗๑๓] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษ ดังต่อไปนี้ บุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษก็มี ผู้บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษก็มี.

ก็บุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ได้ คือ ได้ ได้รับ ประสบ ได้มาซึ่งปัจจัย ด้วยการหลอกลวง ด้วยการพูดเลียบเคียง ด้วยความเป็นหมอดู ด้วยความเป็นคนเล่นกล ด้วย

การแสวงหาลาภด้วยลาภ ด้วยการให้ไม้จริง ด้วยการให้ไม้ไผ่ ด้วยการให้ใบไม้ ด้วยการให้ดอกไม้ ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ด้วยการให้จूरณ ด้วยการให้ดิน ด้วยการให้ไม้สีฟัน ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ด้วยความเป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ด้วยความพูดเหลวไหลเหมือนแองถั่ว ด้วยความประจบเขา ด้วยการขอมาก ดังที่พูดกันว่ากินเนื้อหลังผู้อื่น ด้วยวิชาคูพื้นที่ ด้วยตริจ্ঞานวิชา ด้วยวิชาทำนายอวัยวะ ด้วยวิชาคฤฤกษ์ยาม ด้วยการเป็นทูต ด้วยการเดินรับใช้ ด้วยการเดินศาสนา ด้วยทุตกรรม ด้วยการให้บิณฑบาตออบแก่บิณฑบาต ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้โดยผิดธรรม โดยไม่สม่าเสมอ ครั้นแล้วก็สำเร็จความเป็นอยู่ บุคคลนี้ท่านกล่าวว่ ผู้บริโถกปัจจยอันมีโทษ.

ก็บุคคลผู้บริโถกปัจจยอันไม่มีโทษเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้ ใด้ ใด้รับ ประสบ ได้มาซึ่งปัจจย ด้วยการไม่หลอกลวง ด้วยการไม่พูดเลียบเคียง ด้วยความไม่เป็นคนเล่นกล ด้วยการไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ ไม่ใช่ด้วยการให้ไม้จริง ไม่ใช่ด้วยการให้ไม้ไผ่ ไม่ใช่ด้วยการให้ใบไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้ดอกไม้ ไม่ใช่ด้วยการให้เครื่องอาบน้ำ ไม่ใช่ด้วยการให้จूरณ ไม่ใช่ด้วยการให้ดิน ไม่ใช่ด้วยการให้ไม้สีฟัน ไม่ใช่ด้วยการให้น้ำบ้วนปาก ไม่ใช่ด้วยความเป็นผู้ใคร่ให้ปรากฏ ไม่ใช่ด้วยความพูดเหลวไหลเหมือนแองถั่ว ไม่ใช่ด้วยความประจบเขา ไม่ใช่ด้วยการขอมาก ดังที่พูดกันว่ากินเนื้อหลังผู้อื่น ไม่ใช่ด้วยวิชาคูพื้นที่ ไม่ใช่ด้วยตริจ্ঞานวิชา ไม่ใช่ด้วยวิชาทำนายอวัยวะ ไม่ใช่ด้วยวิชาคฤฤกษ์ยาม ไม่ใช่ด้วยการเดินเป็นทูต ไม่ใช่ด้วยการเดินรับใช้ ไม่ใช่ด้วยการเดินศาสนา ไม่ใช่ด้วยเวชกรรม ไม่ใช่ด้วยทุตกรรม ไม่ใช่ด้วยการให้

ปัญหาตอบแก่ปัญหาว่า ไม่ใช่ด้วยการเพิ่มให้แก่การให้ โดยธรรม โดยสม่าเสมอ ครั้นแล้วก็สำเร็จความเป็นอยู่ บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า ผู้บริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ.

คำว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ ความว่า เมื่อไม่ได้ ไม่ประสบ ไม่ได้เฉพาะ ไม่พบ ไม่ปะสหายเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควรบริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

เราทั้งหลายย่อมสรรเสริญสหาย ผู้ถึงพร้อมด้วย
ธรรมโดยแท้ ควรเสพแต่สหายที่ประเสริฐกว่า หรือที่
เสมอกัน (เท่านั้น) เมื่อไม่ได้สหายเหล่านั้น ก็ควร
บริโศกปัจฉัยอันไม่มีโทษ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๗๑๔] บุคคลเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นายช่าง
ทองให้สำเร็จดีแล้ว เสียดสีกันที่มือ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๑๕] คำว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง ความว่า เห็น เห็น
แจ้ง เทียบเคียง พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏ.

คำว่า สุวรรณเสศ คือ ทองคำ. คำว่า สุกปลั่ง คือ บริสุทธิ
เปล่งปลั่ง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นซึ่งกำไลทองอันสุกปลั่ง.

[๗๑๖] ช่างทอง ท่านกล่าวว่า กัมมารบุตร ในอุเทศว่า กัมมาร-
ปุตุเตน สุนิฏฐิตานิ ดังนี้.

คำว่า ที่นายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว ความว่า ที่นายช่างทองให้
สำเร็จดีแล้ว ทำดีแล้ว มีบริกรรมดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ที่นายช่าง
ทองให้สำเร็จดีแล้ว.

[๗๑๗] มือ ท่านกล่าวว่า ภูชะ ในอุเทศว่า สงฆภุญญนุทานิ
ทเว ภูษมุมิ ดังนี้ กำไลมือสองวงในมือข้างหนึ่ง ย่อมเสียดสีกัน ฉนั้นใด
สัตว์ทั้งหลายย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยสามารถแห่งตัณหา สืบต่อใน
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในเปรตวิสัย ในมนุษยโลก ในเทวโลก สืบต่อ
คติด้วยคติสืบต่อบุติด้วยอุปบัติ สืบต่อปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ สืบต่อ
ภพด้วยภพ สืบต่อสงสารด้วยสงสาร สืบต่อวิญญะด้วยวิญญะ เทียวไป อยู่
ผลัดเปลี่ยน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สองวง
ในมือข้างหนึ่ง เสียดสีกันอยู่ พึงเทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลพึงเห็นซึ่งกำไลทองสองวงอันสุกปลั่ง ที่นาย
ช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว เสียดสีกันที่มือ พึงเทียวไปผู้
เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๑๘] การพูดด้วยวาจากัตติ ความเกี่ยวข้องกับกัตติ กับสหาย
พึงมีแก่เราอย่างนี้ บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ต่อไป พึงเทียวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๑๙] คำว่า กับสหาย พึงมีแก่เราอย่างนี้ ความว่า ด้วยตัณหา

เป็นสหาย ตัณหาเป็นสหายมีอยู่ บุคคลเป็นสหายมีอยู่ ตัณหาเป็นสหาย
อย่างไร รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา
ธรรมตัณหา ชื่อว่าตัณหา ผู้ใดยังละตัณหานี้ไม่ได้ ผู้นั้นกล่าวว่า มีตัณหา
เป็นสหาย.

**บุรุษมีตัณหาเป็นสหาย ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน
ย่อมไม่ล่วงสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความเป็น
อย่างอื่นไปได้.**

ตัณหาเป็นสหายอย่างนี้.

บุคคลเป็นสหายอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้ ฟุ้งซ่านมิใช่
เพราะเหตุของตน มิใช่เพราะเหตุแห่งผู้อื่นให้ทำ มีจิตไม่สงบ คนเดียว
กลายเป็นคนที่สองบ้าง สองคนกลายเป็นคนที่สามบ้าง สามคนกลายเป็น
คนที่สี่บ้าง ย่อมกล่าวคำเพื่อเจือมากในที่ที่ตนไปนั้น คือ พุดเรื่องพระราช
เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องข้าว เรื่องน้ำ
เรื่องผ้า เรื่องดอกไม้ เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม
เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้า เรื่องตรอก
เรื่องทำน้ำ เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วย
ประการดังนี้ บุคคลเป็นสหายอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กับสหาย
พึงมีแก่เราอย่างนี้.

[๗๒๐] คิริจฉานกถา ๓๒ คือ เรื่องพระราช เรื่องโจร ฯ ล ฯ
เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ท่านกล่าวว่า การพุดด้วย
วาจา ในอุเทศว่า วาจาภิลาโป อภิสชชนา वा ดังนี้. ชื่อว่า ความ
เกี่ยวข้อง ได้แก่ ความเกี่ยวข้อง ๒ อย่างคือ ความเกี่ยวข้องด้วยตัณหา ๑

ความเกี่ยวข้องด้วยทิวฐิ ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องด้วยตัณหา นี้ชื่อว่า ความเกี่ยวข้องด้วยทิวฐิ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า การพูดด้วยวาจาก็ดี ความเกี่ยวข้องก็ดี.

[๗๒๑] ชื่อว่า ภัย ในอุเทศว่า เอตํ ภัย อายตี เปกขมาโน ดังนี้ คือ ชาตภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ภัยคือการติเตียนตน ภัยคือการติเตียนผู้อื่น ภัยคืออาชญา ภัยคือทุกติ ภัยแต่ลูกคลื่น ภัยแต่จระเข้ ภัยแต่น้ำวน ภัยแต่ปลาร้าย ภัยแต่การแสวงหาเครื่องบำรุงชีพ ภัยแต่ความติเตียน ภัยคือความครั่นคร้าม ในประชุมชน เหตุที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนลุกขนพอง ความที่จิตสะดุ้ง ความที่จิตหวั่นหวาด.

คำว่า เมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป ความว่า เมื่อเห็น เมื่อแลเห็น เมื่อตรวจดู เมื่อฟังดู เมื่อพิจารณา ซึ่งภัยนี้ต่อไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

การพูดด้วยวาจาก็ดี ความเกี่ยวข้องก็ดี กับสหาย
ฟังมีแก่เราอย่างนี้ บุคคลเมื่อเห็นภัยนี้ต่อไป ฟังเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๒๒] ก็งามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย นำรื่นรมย์ใจ
ย่อมย่ำยีจิตด้วยอารมณ์มีชนิดต่าง ๆ บุคคลเห็นโทษใน
งามคุณทั้งหลายแล้ว ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๒๓] คำว่า โดยหัวข้อว่า กาม ในอุเทศว่า กามา หิ จิตฺรา มธฺรา มโนรมา ดังนี้ กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๗ ล ๗ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า วัตถุกาม ๗ ล ๗ เหล่านี้ท่านกล่าวว่า กิเลส- กาม.

คำว่า อันวิจิตร ความว่า มีรูปชนิดต่าง ๆ มีเสียงชนิดต่าง ๆ มี กลิ่นชนิดต่าง ๆ มีรสชนิดต่าง ๆ มีโผฏฐัพพะชนิดต่าง ๆ.

คำว่า มีรสอร่อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มี พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ชวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้ง ด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ชวนให้ กำหนด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใด อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้ เกิดขึ้น สุขโสมนัสนี้เรากล่าวว่า เป็นกามสุข เป็นสุขเจือด้วยอุจจาระ เป็น สุขของปฤชชน ไม่ใช่สุขของพระอรียะ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควร ให้เจริญ ไม่ควรทำให้มาก เราย่อมกล่าวว่า ควรกลัวต่อความสุขนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย.

จิต ใจ มนัส หทัย ปันฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุอันสมกัน ชื่อว่า มนะ ในอุเทศว่า มโนรมา ดังนี้.

[๗๒๔] คำว่า ย่อมย่ำยีจิตด้วยอารมณ์ชนิดต่าง ๆ ความว่า

ย่อมย่ำยีจิต คือ ย่อมให้จิตสะดุ้ง ให้เสื่อม ให้เสีย ด้วยรูปชนิดต่าง ๆ
๗ ล ๆ ด้วยโณฏฐัพพะชนิดต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ย่อมย่ำยีจิต
ด้วยอารมณ์ชนิดต่าง ๆ.

[๗๒๕] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า อาทีนวิ กามคุณธู ทิสฺวา
ดังต่อไปนี้ สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทษแห่งกามเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีพด้วยที่ตั้งแห่งศีลปะ คือ การนับ
นิ้วมือ การคำนวณ การประมาณ กติกรรม พาณิชกรรม โครักขกรรม
เป็นนักรบ เป็นข้าราชการ หรือด้วยกิจอื่นซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งศีลปะ ทน
ต่อความหนาว ทนต่อความร้อน ถูกเหยียบ ขุน ลม แดด และสัมผัส
แห่งสัตว์เลื้อยคลาน เบียดเบียน ต้องตายเพราะความหิว ความกระหาย.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามนี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกาม
เป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลาย
นั่นเอง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นหมั่นเพียรพยายามอยู่อย่าง
นั้น โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมไม่เจริญขึ้น กลับบุตรนั้นก็เศร้าโศก ลำบากใจ
ราพันเพื่อ ทูบอกร่ำครวญ ถึงความหลงใหลว่า ความหมั่นของเราเป็น
หมั่นหนอ ความพยายามของเราไร้ผลหนอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษ
แห่งกามแม้นี้ เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
นิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นหมั่นเพียรพยายามอยู่ โภค-
สมบัติเหล่านั้นย่อมเจริญขึ้น กุลบุตรนั้นก็ไฉวสุขทุกข์โทมนัส เพราะเหตุ

รักษาโรคสมบัติเหล่านั้น ด้วยคิดว่า โดยอุบายอะไร โรคสมบัติของเรา
จึงจะไม่ถูกพระราชาริบไป โจรจะไม่ลักไปได้ ไฟจะไม่ไหม้ น้ำจะไม่ท่วม
พวกทนายผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่ขนเอาไปได้ เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครอง
อยู่อย่างนี้ โรคสมบัติเหล่านั้นถูกพระราชาริบเอาไป ถูกโจรลักเอาไป
ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำท่วม หรือถูกทนายผู้ไม่เป็นที่รักขนเอาไป กุลบุตร
ย่อมเศร้าโศก ฯลฯ ถึงความหลงใหลว่า เรามีทรัพย์สิ่งใด แม้ทรัพย์
สิ่งนั้นหมดไปหนอ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้ เห็นกัน
ได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์
เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง พระราชาวิวาทกับพระราชา
กัณฐี กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์กัณฐี พราหมณ์วิวาทกับพราหมณ์กัณฐี คฤหบดี
วิวาทกับคฤหบดีกัณฐี มารดาวิวาทกับบุตรกัณฐี บุตรวิวาทกับมารดากัณฐี
บิดาวิวาทกับบุตรกัณฐี บุตรวิวาทกับบิดากัณฐี พี่น้องชายวิวาทกับพี่น้อง
หญิงกัณฐี พี่น้องหญิงวิวาทกับพี่น้องชายกัณฐี สหายวิวาทกับสหายกัณฐี
ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่ง
กามทั้งหลายนั่นเอง ขนเหล่านั้นทะเลาะวิวาทกัน เพราะเหตุแห่งกามนั้น
ประหารกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง
ด้วยศาสตราบ้าง ขนเหล่านั้นย่อมถึงความตายบ้าง ถึงความทุกข์ปางตาย
บ้าง เพราะการประหารกันนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้นี้
เห็นกันได้เอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกาม
เป็นอธิกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบ และ

โล่ จับธนูสอดใส่แล้ว ย่อมเข้าสู่สงครามที่กำลังประชิดกันทั้งสองฝ่าย เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยิงด้วยลูกศรก็มี พุ่งด้วยหอกก็มี และย่อมตัดศีรษะกันด้วยดาบ ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอริกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง คนเหล่านั้นยอมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้างในสงครามนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้เห็นกันได้อเอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอริกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายถือดาบและโล่ จับธนูสอดใส่แล้ว เข้าไปสู่ป้อมอันมีปุนเป็นเครื่องฉาบทาบ้าง เมื่อคนทั้งสองฝ่ายยิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง ฟันดาบบ้าง คนเหล่านั้นยิงด้วยลูกศรก็มี พุ่งด้วยหอกก็มี รดด้วยโคลมัยที่น่าเกลียดก็มี ทับด้วยฟ้า ทับแหวกก็มี ตัดศีรษะกันด้วยดาบก็มี ในสงครามนั้น ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอริกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง คนเหล่านั้นยอมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์ปางตายบ้าง ในสงครามนั้น คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกามแม้เห็นกันได้อเอง เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอริกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง โจรทั้งหลายยอมตัดที่ต่อบ้าง ปล้นเรือนทุกหลังบ้าง ปล้นเฉพาะเรือนหลังเดียวบ้าง ดักตีชิงในทางเปลี่ยวบ้าง คบขู่ภรรยาของชายอื่นบ้าง ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอริกรณ์ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง พวก

ราชบุรุษจับโจรคนนั้นได้แล้ว ให้ทำกรรมกรณต่าง ๆ คือ เข็มด้วยเส้
บ้าง เข็มด้วยหวายบ้าง ตีด้วยพลองสั้นบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง
ฯลฯ ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง โจรเหล่านั้นยอมถึงความตายบ้าง ถึงทุกข์
ปางตายบ้าง เพราะกรรมกรณนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่งกาม
แม้เห็นกันตัวเอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นนิทาน มีกามเป็นอธิกรณ
เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ชนทั้งหลายย่อมประพฤติ
ทุจริต ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็เพราะมีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
นิทาน มีกามเป็นอธิการณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง ชนเหล่านั้น
ครั้นประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริตแล้ว เมื่อแตกกายตายไป
ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โทษแห่ง
กามแม้มี ในสัมปราชยภพ เป็นกองทุกข์ มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็น
นิทาน มีกามเป็นอธิกรณ เป็นเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นเอง.

คำว่า เห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า พบเห็น เทียบ-
เคียง พิจารณาให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งโทษในกามคุณทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นโทษในกามคุณทั้งหลายแล้ว ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
จึงกล่าวว่า

ก็กามทั้งหลายอันวิจิตร มีรสอร่อย นำรื่นรมย์ใจ
ย่อมย่ำยีจิตด้วยอารมณ์มีชนิดต่าง ๆ บุคคลเห็นโทษใน
กามคุณทั้งหลายแล้ว ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๒๖] คำว่า กามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังฝี เป็นอุบาทว์

เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย บุคคลเห็นภัยนี้ในกามคุณ

ทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๒๗] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า กามทั้งหลายเป็นเสนียด เป็นดังฝี เป็นอุบาทว์ เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย ดังต่อไปนี้.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย คำว่า เป็นภัย เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังฝี เป็นความ ข้อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรรค์ ล้วนแล้วเป็นชื่อของกาม คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นภัย จึงเป็นชื่อของกาม คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย สัตว์นี้กำหนดด้วยกามราคะ อันฉันทราคะผูกพัน ย่อมไม่ พ้นไปจากภัยแม้อันมีในปัจจุบัน ย่อมไม่พ้นไปจากภัยแม้อันมีในสัมปราย- ภพ เพราะเหตุนั้น คำว่า เป็นภัย นี้ จึงเป็นชื่อของกาม คุณก่อนภิภษุ ทั้งหลาย ก็เพราะเหตุใด คำว่า เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังฝี เป็น ความข้อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม เป็นครรรค์ จึงเป็นชื่อของกาม คุณก่อน ภิภษุทั้งหลาย สัตว์นี้กำหนดด้วยกามราคะ อันฉันทราคะผูกพัน ย่อมไม่ พ้นไปจากครรรค์แม้อันมีในปัจจุบัน ย่อมไม่พ้นไปจากครรรค์แม้อันมีใน สัมปรายภพ เพราะเหตุนั้น คำว่า เป็นครรรค์ นี้ จึงเป็นชื่อของกาม.

สัตว์ที่เป็นปุณฺชน หยั่งลงแล้วด้วยราคะอันน่ายินดี

ย่อมเข้าถึงความเป็นสัตว์เกิดในครรรค์ เพราะกามเหล่าใด

กามเหล่านั้น บัณฑิตกล่าวว่ เป็นภัย เป็นทุกข์ เป็นโรค

เป็นดังหัวฝี เป็นความข้อง เป็นสัตว์ เป็นเปือกตม และ

เป็นกรรม์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใด ภิกษุไม่ละฉาน
เมื่อนั้น ภิกษุนั้นล่วงกามอันเป็นดังทางมีเปือกตม ข้าม
ได้ยาก ย่อมเห็นหมู่วัตถุผู้เป็นอย่างนั้น เข้าถึงชาติและ
ชรา ดินรนอยู่.

เพราะฉะนั้น จึงว่า คำว่า กามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็น
อุบาทว์ เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย.

[๗๒๘] คำว่า เห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลายแล้ว ความว่า
เห็น เทียบเคียง พิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งภัยนี้ใน
กามคุณทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เห็นภัยนี้ในกามคุณทั้งหลายแล้ว
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

คำว่า กามนี้ เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็นอุบาทว์
เป็นโรค เป็นลูกศร เป็นภัย บุคคลเห็นภัยนี้ในกาม
ทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๒๙] บุคคลครอบงำแม้ภัยทั้งปวงแม้นี้ คือ ความหนาว
ความร้อน ความหิว ความระหาย ลม แดด เหลือบ
และสัตว์เลื้อยคลานแล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๓๐] ความหนาว ในอุเทศว่า สัตถุจ อุนฺหฺนฺจ ขุทฺทํ
ปิปาสํ ดังนี้ ย่อมมีด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ความหนาวย่อมมีด้วย

สามารถแห่งธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความหนาวย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายนอก ๑.

ความร้อน ในคำว่า **อุณฺหิ** ดังนี้ ย่อมมีด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายในกำเร็บ ๑ ความร้อนย่อมมีด้วยสามารถแห่งธาตุภายนอก ๑.

ความหิว ท่านกล่าวว่า **ขุทฺทา**. ความอยากน้ำ ท่านกล่าวว่า **ปิปาสา** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย.

[๗๓๑] ชื่อว่า **ลม** ในอุเทศว่า **วาตาคเป ทฺสสิริสเป จ** ดังนี้ คือ ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้ ลมมีรุติ ลมหนาว ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก ลมบ้าหมู ลมแต่ครุฑ ลมแต่ไบตาล ลมแต่พัด ความร้อนแต่ดวงอาทิตย์ท่านกล่าวว่าแดด แผลงตาเหลืองท่านกล่าวว่าเหลือง ภูเขาท่านกล่าวว่าสัตว์เสือกกลาน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ลม แดด เหลือง และสัตว์เสือกกลาน.

[๗๓๒] คำว่า **ครอบงำแม่ภยทั้งปวงนั้น** ความว่า ครอบงำปราบปราม กำจัด ย่ำยีแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครอบงำแม่ภยทั้งปวงนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลครอบงำแม่ภยทั้งปวงแม่นี้ คือ ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ลม แดด เหลือง และสัตว์เสือกกลาน แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๓๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีจันทร์

เกิดดีแล้ว มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่า

ตามอภิมมัย เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีจันทร์

เกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ในป่าตาม

อภิมมัย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๓๔] ช้างตัวประเสริฐท่านกล่าวว่า นาค ในอุทศว่า นาโค ว
ยูถานิ วิชชยิตฺวา ดังนี้. แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ชื่อว่าเป็นนาค.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุไร พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความชั่ว ว่าไม่ถึง
ว่าไม่มา. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่า
ไม่ทำความชั่วอย่างไร อกุศลธรรมอันลามก ทำให้มีความเศร้าหมอง
ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้ง
แห่งชาติขราและมรณะต่อไป ท่านกล่าวว่า ความชั่ว.

พระชีณาสพยอมไม่ทำความชั่วอะไร ๆ ในโลกเลย

สละแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งปวงและเครื่องผูกทั้งหลาย เป็น

ผู้หลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่เกาะเกี่ยวในธรรมทั้งปวง ท่าน

กล่าวว่า เป็นนาค ผู้คงที่ มีตนเป็นอย่างนั้น.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ทำความ
ชู้วอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ถึง
อย่างไร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึง
โมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ไม่ถึงด้วยอำนาจราคะ ไม่ถึงด้วยอำนาจโทสะ

ไม่ถึงด้วยอำนาจโมหะ ไม่ถึงด้วยอำนาจมานพ ไม่ถึงด้วยอำนาจทิฐฐิ
ไม่ถึงด้วยอำนาจอุทธัจจะ ไม่ถึงด้วยอำนาจวิจิกิจฉา ไม่ถึงด้วยอำนาจ
อนุสัย ไม่ดำเนินออกเคลื่อนเคลื่อนไปด้วยธรรมทั้งหลายอันให้เป็นพวก
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่ถึงอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ชื่อว่าเป็นนาค เพราะเหตุว่าไม่มา
อย่างไร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้นไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมา
สู่กิเลสทั้งหลาย ที่ได้แล้วด้วยโศดาปัตติมรรค ด้วยสกทาคามิมรรค
ด้วยอนาคามิมรรค ด้วยอรหัตมรรค พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ชื่อว่านาค
เพราะเหตุว่าไม่มาอย่างนี้.

คำว่า เหมือนนาคละแล้วซึ่งโงลงทั้งหลาย ความว่า ช้างตัว
ประเสริฐนั้น ละ เว้น ปล่อยแล้วซึ่งโงลงทั้งหลาย เป็นผู้เดียว อย่างเข้า
ไปท่ามกลางป่า ย่อมเที่ยวไป เดินไป พักผ่อน ย่อมเป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา ไปในป่า ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น ละ
เว้น ปล่อยแล้วซึ่งหมู่ เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด คืออาศัย เสพ
เสนาสนะอันสงัด เป็นป่ารกชัฏมีเสียงน้อย ไม่มีเสียงกึกก้อง ปราศจาก
ลมแต่หมู่ชน เป็นที่ควรทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่การหลีกเร้น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้นเดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว
เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว อธิษฐาน
จงกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เดินไป พลัดเปลี่ยนอิริยาบถ พักผ่อน
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนนาคละ
แล้วซึ่งโงลงทั้งหลาย.

[๗๓๕] คำว่า มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดั่งดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง
ความว่า ช้างตัวประเสริฐนั้น มีขันธเกิดพร้อมแล้ว คือ เป็นช้างสูง
๗ ศอกหรือ ๘ ศอก ฉันทิใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นก็เหมือนกัน
ฉันทิใด มีขันธเกิดพร้อมแล้วด้วยศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ
วิมุตติขันธ วิมุตติญาณทัสสนขันธ อันเป็นของพระอเสขะ.

ช้างตัวประเสริฐนั้นเป็นช้างมีตัวดั่งดอกบัว ฉันทิใด แม้พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าก็ฉันทิใด มีธรรมดั่งดอกบัว ด้วยดอกบัวคือโพชฌงค์ ๗
ประการ คือ สติสัมโพชฌงค์ ฌมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์
ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์.

ช้างตัวประเสริฐนั้นเป็นช้างยิ่งด้วยเร็วแรง ด้วยกำลัง ด้วยความ
เร็ว ด้วยความกล้า ฉันทิใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันทิใด เป็นผู้
ยิ่งด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีขันธเกิดพร้อมแล้ว มีตัวดั่งดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง.

[๗๓๖] คำว่า ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมมย ความว่า ช้างตัว
ประเสริฐนั้น ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมมย ฉันทิใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้นก็ฉันทิใด ย่อมอยู่ในป่าตามอภิมมย คือ อยู่ในป่าตามอภิมมย ด้วย
ปฐมฉานบ้าง ทุตติฉานบ้าง ตติฉานบ้าง จตุตถฉานบ้าง อยู่ในป่า
ตามอภิมมยด้วยเมตตเจโตวิมุตติบ้าง กรุณาเจโตวิมุตติบ้าง มุทิตาเจโต-
วิมุตติบ้าง อุเบกขาเจโตวิมุตติบ้าง อยู่ในป่าตามอภิมมยด้วยอากาสา-
นัญญาตนสมาบัติบ้าง วิญญาณัญญาตนสมาบัติบ้าง อากิญจัญญาตน-
สมาบัติบ้าง เนวสัญญานุสัญญาตนสมาบัติบ้าง ผลสมาบัติบ้าง

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อยู่ในป่าตามอภิมย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มีขันธ
เกิดดีแล้ว มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่า
ตามอภิมย์ เหมือนนาคละแล้วซึ่งโขลงทั้งหลาย มีขันธ
เกิดพร้อมแล้ว มีตัวดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง อยู่ในป่าตาม
อภิมย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๓๓] บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัย ด้วยเหตุใด
เหตุ นั้น เป็นอัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลี
ด้วยหมู่ บุคคลได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๓๓๔] ฟังทราบวินิจฉัย ในอุเทศว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติ
อันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุ นั้น เป็นอัฐฐานะของบุคคลผู้ยินดีใน
ความคลุกคลีด้วยหมู่ ดังต่อไปนี้.

สมจริงตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คู่ก่อน
อาณนที ภิกษุชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่
ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่ ยินดีในหมู่ บันเทิง
ในหมู่ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักเป็นผู้ได้ตามประสงค์
ได้โดยไม่งยาก ได้ไม่ลำบาก ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสงบ สุขคือ
ความสงบ สุขในความตรัสรู้ ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนอนานท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้น
พึงได้สุขนั้นสมหวัง คือจักได้ตามประสงค์ ได้โดยไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก
ซึ่งสุขในเนกขัมมะ สุขในความสงัด สุขคือความสงบ สุขในความตรัสรู้
ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนอนานท์ ภิกษุชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีในความคลุกคลี
ด้วยหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเป็นผู้ชอบความคลุกคลีด้วยหมู่ ชอบหมู่
ยินดีในหมู่ บันเทิงในหมู่ ประกอบเนื่องๆ ซึ่งความชอบหมู่ จักบรรลุ
ซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัย หรือซึ่งโลกุตรมรรคอันไม่กำริบ อันไม่มีใน
สมัย ข้อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนอนานท์ ส่วนภิกษุใด หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ภิกษุนั้น
พึงได้สุขนั้นสมหวัง คือจักบรรลุซึ่งเจโตวิมุตติอันมีในสมัย หรือซึ่ง
โลกุตรมรรคอันไม่กำริบ อันไม่มีในสมัย ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด
เหตุหนึ่ง เป็นอัญฐานะของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วยหมู่.

[๗๓๕] พระสุริยะ ท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์. ในอุเทศว่า
อาทิจจนุรุสุต วโจ นิสุมม ดังนี้ พระอาทิตย์นั้นเป็นโคดมโดยโคตร
แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เป็นโคดมโดยโคตร แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้นก็ปญฺญาติ เป็นเผ่าพันธุ์โดยโคตรแห่งพระอาทิตย์ เพราะเหตุนั้น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์.

คำว่า ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ผู้เป็น
เผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ความว่า ได้ฟัง ได้ยิน ศึกษา ทรงจำ
เข้าไปกำหนดแล้ว ซึ่งถ้อยคำ คือ คำเป็นทาง เทสนา อนุสนธิ ของ

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ เพราะฉะนั้น จึง
ชื่อว่า ได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่ง
พระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

บุคคลพึงถูกต้องวิมุตติอันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุ
นั้น เป็นอำนาจของบุคคลผู้ยินดีในความคลุกคลีด้วย
หมู่ บุคคลได้ฟังแล้วซึ่งถ้อยคำของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๗๔๐] เราล่วงเสียแล้วซึ่งทฤษฎีอันเป็นเสียนนามทั้งหลาย
ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้
มีญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ ฟังเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๔๑] สักกายทฤษฎีมีวัตถุ ๒๐ ท่านกล่าวว่าทฤษฎีเป็นเสียนนาม
ในอุเทศว่า ทฤษฎีวิสุทธานิ อุปาทิวตุโต ดังนี้ บุคคลผู้ไม่สดับในโลกนี้
ไม่ได้เห็นพระอรិยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ
ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง
เห็นตนว่ามีรูปบ้าง เห็นรูปในตนบ้าง เห็นตนในรูปบ้าง เห็นเวทนา
โดยความเป็นตน ... เห็นสัญญาโดยความเป็นตน ... เห็นสังขาร โดยความ
เป็นตน... เห็นวิญญาณโดยความเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามีวิญญาณบ้าง

เห็นวิญญานในตนบ้าง เห็นตนในวิญญานบ้าง ทิฏฐิเห็นปานนี้ ทิฏฐิ
ไปแล้ว ทิฏฐิอันรกชฎุ ทิฏฐิกันคาร ทิฏฐิเป็นเสี้ยนหนาม ทิฏฐิกัวคแกว่ง
ทิฏฐิเป็นสังโยชน์ ความถือ ความถือเฉพาะ ความถือมั่น ความลอบคล้ำ
ทางชั่ว ทางผิด ความเป็นผิด ลัทธิแห่งเดียรฉิย ความถือด้วยความ
แสวงหาผิด ความถือวิปริต ความถือวิปลาต ความถือผิด ความถือว่า
จริงในเรื่องอันไม่จริง ทิฏฐิ ๖๒ เหล่านี้ เป็นทิฏฐิเสี้ยนหนาม.

คำว่า ล้วงเสียแล้ว ความว่า ล้วงเสียแล้ว ก้าวล่วงแล้ว ล้วง
เลยแล้ว เป็นไปล่วงแล้วซึ่งทิฏฐิเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ล้วงเสียแล้วซึ่งทิฏฐิเป็นเสี้ยนหนามทั้งหลาย.

[๗๔๒] มรรค ๔ และอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
คือสัมมาทิฏฐิ... สัมมาสมาธิ ท่านกล่าวว่า มรรคานิยาม ในอุเทศว่า
ปตุโต นิยามํ ปฏิลทุหมคฺโค ดังนี้ เราประกอบแล้ว ถึงพร้อมแล้ว
บรรลุแล้ว ถูกต้องแล้ว ทำให้แจ้งแล้วด้วยอริยมรรค ๔ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคานิยาม.

คำว่า มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว ความว่า มีมรรคอันได้แล้ว
มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว มีมรรคอันบรรลุแล้ว มีมรรคอันถูกต้องแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ถึงแล้วซึ่งมรรคานิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว.

[๗๔๓] คำว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมิญาณเกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด
บังเกิดเฉพาะ ปราภุแล้ว คือ มิญาณเกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด
บังเกิดเฉพาะ ปราภุแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น

ธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว.

คำว่า **อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ** ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น **อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ** คือ ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย ไม่ไปด้วยญาณอันเนื่องด้วยผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงใหล มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มิญาณเกิดขึ้นแล้ว **อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ** ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุานั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่

เราล่วงเสียแล้วซึ่งทิฏฐิอันเป็นเลี่ยนหนามทั้งหลาย
ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม มีมรรคอันได้เฉพาะแล้ว เป็นผู้มิ
ญาณเกิดขึ้นแล้ว **อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ** ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๔๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลภ ไม่โกหก ไม่
กระหาย ไม่มีความลอบหู่ มีบาปธรรมดั่งรสฝาดและโมหะ
กำจัดแล้ว ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๔๕] ตัณหา ราคะ สาราคะ ๆ ล ๆ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล
ท่านกล่าวว่า ความโลภ ในอุเทศว่า นิลุโลลูป นิกุกุโห นิบุปิปาโต
ดังนี้.

ค้นหาอันเป็นความโลภนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งต้นตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงเป็นผู้ไม่มีความโลภ วัตถุแห่งความโกหก ในคำว่า ไมโกหก มี ๓ อย่าง คือ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัย ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอิริยาบถ ๑ วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพูดอิงธรรม ๑.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการเสพปัจจัยเป็นไฉน พวกคฤหบดีในโลกนี้ ย่อมนิมนต์ภิกษุด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุนั้นมีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำแล้ว มีความต้องการด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร มุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก บอกลีกรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เธอพูดอย่างนี้ว่า สมณะจะประสงค์อะไรด้วยจีวรมีค่ามาก สมณะควรที่จะเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าๆ จากป่าช้าบ้าง จากกองหยากเยื่อบ้าง จากตลาดบ้าง แล้วทำสังฆาฏิบริโกศ นั้นเป็นความสมควร สมณะประสงค์อะไรด้วยบิณฑบาตมีค่ามาก สมณะควรเลี้ยงชีพด้วยอาหารที่ได้มาด้วยปลิแข้ง โดยการเที่ยวแสวงหา นั้นเป็นความสมควร สมณะจะประสงค์อะไรด้วยเสนาสนะมีค่ามาก สมณะพึงอยู่ที่โคนต้นไม้หรือพึงอยู่ในที่แจ้ง นั้นเป็นความสมควร สมณะจะประสงค์อะไรด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารอันมีค่ามาก สมณะควรทำยาด้วยมูลรณำบ้าง ด้วยขี้ลูกสมอบ้าง นั้นเป็นความสมควร เธอมุ่งความเป็นผู้ใคร่ได้มาก ก็บริโกศจีวรที่เสร้าหมอง ฉันทบิณฑบาตที่

เสรำหมอง ใช้สอยเสนาสนะที่เสรำหมอง เสพคิลานปัจฉิมเภสัชบริวาร
ที่เสรำหมอง.

พวกคฤหบดีก็รู้จักภิกษุรูปนั้นอย่างนี้ว่า สมณะรูปนี้มีความปรารถนา
น้อย เป็นผู้สันโดษ ชอบวิเวก ไม่เกี่ยวข้อง ปรารถนาคความเพียร เป็นผู้
มีวาตะอันขจัดแล้ว ก็นิมนต์มากไปด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ
คิลานปัจฉิมเภสัชบริวาร ภิกษุนั้นก็กล่าวอย่างนี้ว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธา
จะประสบบุญเป็นอันมากก็เพราะมีปัจฉิม ๑ อย่าง พร้อมหน้ากัน คือ
กุลบุตรผู้มีศรัทธา จะประสบบุญเป็นอันมาก เพราะมีศรัทธาพร้อมหน้า ๑
เพราะมีไทยธรรมพร้อมหน้า ๑ เพราะมีทักษิณียบุคคลพร้อมหน้า ๑
ท่านทั้งหลายก็มีศรัทธานี้ อยู่ ไทยธรรมก็ปรากฏอยู่ และอาตมาผู้เป็น
ปฏิคาหกก็มีอยู่ ถ้าอาตมาจักไม่รับ ด้วยเหตุที่อาตมาไม่รับ ท่านทั้งหลาย
ก็จักเสื่อมบุญ อาตมาไม่มีความประสงค์ด้วยปัจฉิมนี้ ก็แต่ว่าอาตมาจักรับ
เพื่ออนุเคราะห์แก่ท่านทั้งหลาย ภิกษุนั้นมุ่งความเป็นผู้อยากได้มาก ก็รับ
จิวรมาก รับบิณฑบาตมาก รับเสนาสนะมาก รับคิลานปัจฉิมเภสัชบริวาร
มาก. ความสยิวหน้า ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาที่โกหก
ความเป็นผู้โกหก เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็น
ส่วนแห่งการเสพปัจฉิม.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอริยาบถเป็นไฉน ภิกษุบางรูป
ในศาสนานี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ ประสงค์
จะให้เขาสรรเสริญ คำริว่า ประชุมชนจะสรรเสริญเราโดยอริยาบถอย่างนี้
จึงตำรวมเดิน ตำรวมยืน ตำรวมนั่ง ตำรวมนอน มุ่งเดิน มุ่งยืน มุ่งนั่ง
มุ่งนอน เดินเหมือนภิกษุมีสมาธิ ยืนเหมือนภิกษุมีสมาธิ นั่งเหมือน

ภิกษุผู้มีสมาธิ นอนเหมือนภิกษุผู้มีสมาธิ ย่อมเป็นเหมือนดังเจริญฉาน ต่อหน้าพวกมนุษย์ ความเริ่มตั้ง ความตั้ง ความสำรวมอิริยาบถ ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาโกหก ความเป็นผู้โกหก เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งอิริยาบถ.

วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพูดอิงธรรมเป็นไฉน ภิกษุ บางรูปในศาสนา นี้ มีความปรารถนาลามก อันความปรารถนาครอบงำ มีความประสงค์จะให้เขาสรรเสริญ ดำริว่า ประชุมชนจะสรรเสริญเราด้วยการพูดอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรม คือ พูดว่า สมณะที่ใช้จีวร เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่ใช้บาตรเห็นปานนี้ ใช้ภาชนะโลหะ เห็นปานนี้ ใช้ธมกรกเห็นปานนี้ ใช้ผ้ากรองน้ำเห็นปานนี้ ใช้ลูกตาล เห็นปานนี้ ใช้รองเท้าเห็นปานนี้ ใช้ประคดเอวเห็นปานนี้ ใช้สายโยค เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก และพูดว่า สมณะที่มีพระอุปัชฌายะเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก สมณะที่มีพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกร่วมพระอุปัชฌายะ เห็นปานนี้ มีพวกร่วมพระอาจารย์เห็นปานนี้ มีพวกมีไมตรีกันเห็นปานนี้ มีมิตรที่เห็นกันมาเห็นปานนี้ มีมิตรที่คบกันมาเห็นปานนี้ มีสหายเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก.

และพูดว่า สมณะที่อยู่ในวิหารเห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก ผู้อยู่ในเพิงมีหลังคาแถบเดียวเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนโล้นเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในถ้ำเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในกุฏิเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในเรือนยอดเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในป้อมเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในโรงเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในที่พักเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในโรงฉันเห็นปานนี้ ผู้อยู่ในมณฑปเห็นปานนี้ ผู้อยู่ที่โคนต้นไม้เห็นปานนี้ มีอานุภาพมาก อนึ่ง ภิกษุผู้ก้มหน้ากว่าคนที่ก้มหน้า ผู้สยิว

หน้ากว่าคนสยิวหน้า ผู้โกหกกว่าคนที่โกหก ผู้พูดมากกว่าคนพูดมาก ผู้ที่คนอื่นสรรเสริญตามปากของคน กล่าวถ้อยคำอันปฏิบัติด้วยโลกุตระ และนิพพานเช่นนั้น อันลึกซึ้ง ละเอียดยิ่ง ที่วิญญูชนปิดบังว่า สมณะนี้ ได้วิหารสมาบัติอันสงบเห็นปานนี้ ความสยิวหน้า ความเป็นผู้สยิวหน้า ความโกหก กิริยาที่โกหก ความเป็นผู้โกหกเห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า วัตถุแห่งความโกหกเป็นส่วนแห่งการพุดอิงธรรม.

วัตถุแห่งความโกหก ๓ อย่างนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ละเสียแล้ว ตัดขาดเสียแล้ว สงบแล้ว ระงับแล้ว ไม่ให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ไม่โกหก.

ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯลฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า ความระหาย. ในคำว่า **ไม่มีความระหาย.** ตัณหาอันเป็นเหตุให้ระหายนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละแล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ต้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น จึงไม่มีความระหาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่มีความโลภ ไม่โกหก ไม่มีความกระหาย.

[๗๔๖] ความลบลหู่ กิริยาที่ลบลหู่ ความเป็นผู้ลบลหู่ ความเป็นผู้ริษยา ชื่อว่า ความลบลหู่ ในอุเทศว่า **ไม่มีความลบลหู่ มีบาปธรรมดังรสฝาด และโมหะอันกำจัดแล้ว** ดังนี้.

ชื่อว่าบาปธรรมดังรสฝาด คือ ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความดีเสมอ ฯลฯ อกุศลลาภิสังขารทั้งปวง เป็นดังรสฝาด (แต่ละอย่าง) ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกข์สมุทัย ความไม่รู้ในทุกข-

นิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนเบื้องต้น
ความไม่รู้ในส่วนเบื้องปลาย ความไม่รู้ทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้อง-
ปลาย ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายอันอาศัยกันเกิดขึ้น คือความที่สังขาราทิ-
ธรรมนี้เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ถึง
พร้อมเฉพาะ ความไม่ตรัสรู้ ความไม่ตรัสรู้พร้อม ความไม่แทงตลอด
ความไม่ถึงพร้อม ความไม่กำหนดถือเอา ความไม่เห็นพร้อม ความ
ไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความหมดจดยาก ความเป็นพาล
ความไม่รู้ทั่วพร้อม ความหลง ความหลงเสมอ อวิชชาเป็นโธมะ
อวิชชาเป็นโยคะ อวิชชาเป็นอนุสัย อวิชชาเป็นปริยฎฐาน อวิชชาเป็นข่าย
อวิชชาเป็นบ่วง โมหะ อกุศลมูล ชื่อว่า โมหะ.

ความลบลหู่ บาปกรรมดังรสฝาดและโมหะ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น สำรอกแล้ว กำจัดแล้ว ละเสียแล้ว ตัดขาดแล้ว สงบแล้ว ระวังแล้ว
ทำไมให้อาจเกิดขึ้น เผลอเสียแล้วด้วยไฟคือญาณ เพราะเหตุนั้น พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงไม่มีความลบลหู่ มีบาปกรรมดังรสฝาดและ
โมหะอันกำจัดแล้ว.

[๗๔๗] ตัณหา ราคะ สาราคะ ฯ ล ฯ อภิชฌา โลภะ อกุศลมูล
ท่านกล่าวว่า ความหวัง ในอุเทศว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง
ดังนี้.

คำว่า ในโลกทั้งปวง คือ ในอบายโลกทั้งปวง ในมนุษย์โลก
ทั้งปวง ในเทวโลกทั้งปวง ในชั้นโลกทั้งปวง ในธาตุโลกทั้งปวง ใน
อายตนโลกทั้งปวง.

คำว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง ความว่า เป็นผู้ไม่มีความหวัง คือ เป็นผู้ไม่มีตัณหา เป็นผู้ไม่มีความกระหายในโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าว

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่โลก ไม่โกหก ไม่ระหาย ไม่มีความลบลหู่ มีบาปกรรมดังรสฝาดและโมหะอันกำจัดแล้ว ไม่มีความหวังในโลกทั้งปวง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๔๘] พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ ไม่ควรเสพคนผู้ชวนขวยและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๔๙] สหายชั่ว ในอุเทศว่า ปาป สหาย ปริวชฺชเยถ ดังนี้ ที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า สหายผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิมิวัตร ๑๐^๑ ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ๑ ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ๑ ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี ๑ โลกนี้ไม่มี ๑ โลกหน้าไม่มี ๑ มารดาไม่มี ๑ บิดาไม่มี ๑ โอปปาติกสัตว์ คือเหล่าสัตว์ที่ผุดขึ้นเกิดไม่มี ๑ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้อย่างแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ๑ ดังนี้ สหายนี้ชื่อว่า สหายชั่ว.

๑. บาลีมีเพียง ๙ ข้อ ขาด นตฺถิ หุตฺ = การเช่นสรวงไม่มีผล.

คำว่า **พึงละเว้นสหายชั่ว** ความว่า พึงละ พึงเว้น พึงหลีกเลี่ยง สหายชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พึงละเว้นสหายชั่ว.

[๗๕๐] สหายผู้ไม่เห็นประโยชน์ ในอุเทศว่า **อนตฺตทลฺลิตฺติ วิสเม นินฺนิจฺจํ** ดังนี้ ที่บัณฑิตกล่าวไว้ว่า สหายผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ มีวัตถุ ๑๐ ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ฯ ล ฯ สมณ-พราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้ ยิงเองแล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก ดังนี้ สหายนี้ ชื่อว่าผู้ไม่เห็น ประโยชน์.

คำว่า **ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสมอ** ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในกายกรรม อันไม่เสมอ ในวจีกรรมอันไม่เสมอ ในมโนกรรมอันไม่เสมอ ใน ปาณาติบาตอันไม่เสมอ ในอทินนาทานอันไม่เสมอ ในกาเมสุมิฉาจาร อันไม่เสมอ ในมุสาวาทอันไม่เสมอ ในปิสุณาวาจาอันไม่เสมอ ใน ผรุสวาจาอันไม่เสมอ ในสัมผัปปลาปอันไม่เสมอ ในอภิชฌาอันไม่เสมอ ในพยาบาทอันไม่เสมอ ในมิจฉาทิฎฐิอันไม่เสมอ ในสังขารอันไม่เสมอ ผู้ตั้งอยู่ ข้องอยู่ แอบอยู่ เข้าถึงอยู่ คิดใจ น้อมใจไปในเบญจกามคุณ อันไม่เสมอ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม อันไม่เสมอ.

[๗๕๑] คำว่า **ผู้ชวนชวาย** ในอุเทศว่า **สยฺ น เสเว ปสฺสตุํ ปมตฺตํ** ดังนี้ ความว่า ผู้ไต่ล้อมแสวงหา เสาะหา คั่นหากาม เป็นผู้ พระพฤติอยู่ในกาม มักมากอยู่ในกาม หนักอยู่ในกาม เอนไปในกาม โอนไปในกาม อ่อนไปในกาม น้อมใจไปในกาม มุ่งกามเป็นใหญ่ แม้ ผู้นั้นชื่อว่าผู้ชวนชวายในกาม ผู้ใดเสาะหารูป ได้รูป บริโภครูป ด้วย

สามารถค้นหา เป็นผู้ประพตติอยู่ในรูป มักมากในรูป หนักอยู่ในรูป เอนไปในรูป โอนไปในรูป อ่อนไปในรูป น้อมใจไปในรูป มุ่งรูป เป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนขวยในกาม ผู้ใดเสาะหาเสียง... ผู้ใดเสาะหากลิ่น... ผู้ใดเสาะหารส... ผู้ใดเสาะหาโภกฐัพพะ ได้โภกฐัพพะ บริโภคโภกฐัพพะด้วยสามารถค้นหา เป็นผู้ประพตติอยู่ในโภกฐัพพะ มักมากในโภกฐัพพะ หนักอยู่ในโภกฐัพพะ เอนไปในโภกฐัพพะ โอนไปในโภกฐัพพะ อ่อนไปในโภกฐัพพะ น้อมใจไปในโภกฐัพพะ มุ่งโภกฐัพพะเป็นใหญ่ แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนขวยในกาม.

พึงกล่าวความประมาท ในคำว่า ปมตฺตํ ดังต่อไปนี้ ความปล่อยจิตไป ความตามเพิ่มการปล่อยจิตไป ในกายทุจริตกัฏฐิ ในวจีทุจริตกัฏฐิ ในมโนทุจริตกัฏฐิ ในเบญจกามคุณกัฏฐิ หรือความทำโดยไม่เอื้อเพื่อ ความไม่ทำเนือง ๆ ความทำหุค ๆ ความประพตติย่อหย่อน ความปลงฉันทะ ความทอดธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจ ความไม่ประกอบเนือง ๆ ในการบำเพ็ญธรรมทั้งหลายฝ่ายกุศล ความประมาท กิริยาที่ประมาท ความเป็นผู้ประมาท เห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า ความประมาท.

คำว่า ไม่ควรเสพคนผู้ชวนขวยและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง ความว่า ไม่ควรเสพ ไม่ควรอาศัยเสพ ไม่ควรร่วมเสพ ไม่ควรช่องเสพ ไม่ควรเอื้อเพื่อประพตติ ไม่ควรเต็มใจประพตติ ไม่ควรสมทานประพตติ กะคนผู้ชวนขวยและคนประมาท เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ควรเสพคนผู้ชวนขวยและคนผู้ประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ใน
ธรรมอันไม่เสมอ ไม่ควรเสพคนผู้ขวนขวายและคนผู้
ประมาทด้วยตนเอง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๕๒] ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มี
ปฏิภาณ รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัย
เสียพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๕๓] คำว่า ผู้เป็นพหูสูต ในอุเทศว่า พหูสูต ฌมมธรี
ภเชต ดังนี้ ความว่า เป็นผู้ได้สติมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สติมา
แล้ว ตั้งสมรรถที่ได้สติมาแล้ว คือธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งาม
ในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศ
พรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น เป็นธรรมที่มิตร
นั้นสติมาก ทรงจำไว้ กล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทักขิ.

คำว่า ฌมมธรี ความว่า ผู้ทรงธรรม คือ สุตตะ เกยยะ
ไวยากรณ์ คาคา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาคก อัပ္ภุตธรรม เวทลละ.

คำว่า ควรคบมิตรเป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ความว่า ควรคบ
ควรเสพ ควรเข้าไปเสพ ควรร่วมเสพ ควรช่องเสพ ซึ่งมิตรผู้เป็น
พหูสูตและผู้ทรงธรรม. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต
ผู้ทรงธรรม.

[๗๕๔] มิตรผู้ยิ่งด้วยศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ
ในอุเทศว่า มิตฺตํ อุพารํ ปฏิภาณวุนฺถํ ดังนี้.

บุคคลผู้มีปฏิภาณ ในคำว่า ปฏิภาณเวหนฺตํ นี้ มี ๓ ประเภท คือ ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติ ๑ ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริปัญญา ๑ ผู้มีปฏิภาณโดยการบรรลุด ๑.

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เล่าเรียนพระพุทธรพจน์ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ กถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภกุตธรรม เวทลละ พระพุทธรพจน์ย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยเล่าเรียน บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริยัติ.

บุคคลผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริปัญญาเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ได้อาถมในอรหัตผล ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ในอนิจจาทิลักษณะ ในเหตุ ในฐานะและอฐานะ พระพุทธรพจน์ย่อมแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้น เพราะอาศัยการได้อาถม บุคคลนี้ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณเพราะอาศัยปริปัญญา.

บุคคลผู้มีปฏิภาณโดยการบรรลุดเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้บรรลุดสติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ อภิญญา ๖ บุคคลนั้นรู้อรธ รฐธรรม รฐนิริต เมื่อรู้อรธ อรธก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้ธรรม ธรรมก็แจ่มแจ้ง เมื่อรู้นิริต นิริตก็แจ่มแจ้ง ญาณในปฏิสัมภิตา ๓ ประการนี้ เป็นปฏิภาณปฏิสัมภิตา พระปัจเจกสัมพุทเธ้านั้นเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบแล้วด้วยปฏิภาณปฏิสัมภิตานี้ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทเธ้านั้นจึงชื่อว่า มีปฏิภาณ ผู้ใดไม่มีปริยัติ ไม่มีปริปัญญา

ไม่มีอิทธิม บทธรรมอะไรจักแจ่มแจ้งแก่บุคคลนั้นเล่า เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ซึ่งมีตรมีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ.

[๗๕๕] คำว่า รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว ฟังกำจัดความ สงสัยเสีย ความว่า รู้ทั่วถึง รู้ยิ่ง ทราบ เทียบเคียง พิจารณาให้ แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ ฟังกำจัด ฟังปราบ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ไปถึงความไม่มี ซึ่งความสงสัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว ฟังกำจัดความสงสัย ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจก- สัมพุทธเจ้า นั้นจึงกล่าวว่า

ควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มี ปฏิภาณ รู้จักประโยชน์ทั้งหลายแล้ว กำจัดความสงสัย เสีย ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๕๖] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะ แห่งเครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง ฟังเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๕๗] ชื่อว่า การเล่น ในอุเทศว่า จิตฺตาทา รติ กามสุขณฺจ โลกํ ดังนี้ ได้แก่การเล่น ๒ อย่าง คือ การเล่นทางกาย ๑ การเล่น ทางวาจา ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า การเล่น ทางวาจา.

คำว่า ความยินดี นี้ เป็นเครื่องกล่าวถึงความเป็นผู้ไม่กระสัน.

คำว่า กามสุข ความว่า สมจริงตามพระพุทธรพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ชวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่ววน ชวนให้กำหนด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุขโสมนัสนี้เราเรียกว่า กามสุข เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามสุข.

คำว่า ในโลก คือ ในมนุษยโลก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า...
ความเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก.

[๗๕๘] คำว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย ความว่า ไม่ทำความพอใจ ซึ่งการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก เป็นผู้ไม่มีความอาลัย คือ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความพอใจ ไม่อาลัย.

[๗๕๙] ชื่อว่า เครื่องประดับ ในอุเทศว่า วิภูสนฏฺฐานา วิโรตฺตจฺจวาทิ คังนี้ ได้แก่เครื่องประดับ ๒ อย่าง คือ เครื่องประดับของคฤหัสถ์อย่างหนึ่ง เครื่องประดับของบรรพชิตอย่างหนึ่ง.

เครื่องประดับของคฤหัสถ์เป็นไฉน ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประดับ เครื่องแต่งตัว ผ้า เครื่องประดับ ศีรษะ ผ้าโพก เครื่องอบ เครื่องนวด เครื่องอาบน้ำ เครื่องตัด

กระจกเงา เครื่องหยอดตา ดอกไม้ เครื่องไล้ทา เครื่องทาปาก เครื่อง
ผัดหน้า เครื่องผูกข้อมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า กล้องยา ดาบ รัม
รองเท้า กรอบหน้า พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้ามีชายยาว เครื่องประดับ
ดังกล่าวมานี้ เป็นเครื่องประดับของคฤหัสถ์.

เครื่องประดับของบรรพชิตเป็นไฉน การประดับจีวร การประดับ
บาตร การประดับเสนาสนะ การประดับ การตกแต่ง การเล่น การ
เล่นรอบ ความกำหนัด ความพลุกพลาง ความเป็นผู้พลุกพลาง ซึ่ง
กายอันเปื่อยเน่านี้ หรือซึ่งบริหารอันเป็นภายนอก การประดับนี้ เป็น
การประดับของบรรพชิต.

คำว่า เป็นผู้พูดจริง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็น
ผู้พูดจริง เชื่อมคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อได้ ไม่กล่าวให้
เคลื่อนคลาดแก่โลก เว้นทั่ว งดเว้น ออกไป สลัดออกไป หลุดพ้น
ปราศออกไป จากฐานะแห่งเครื่องประดับ มีใจปราศจากเขตแดนอยู่
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เว้นแล้วจากฐานะแห่งเครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความพอใจซึ่งการเล่น
ความยินดี และกามสุขในโลก ไม่อาลัย เว้นจากฐานะ
แห่งเครื่องประดับ เป็นผู้พูดจริง พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๐] พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าละบุตร ทาระ บิดา มารดา

ทรัพย์ ัญชาติ พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน

พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๑] บุตร ในคำว่า ปุตุต ในอุเทศว่า ปุตุตตจ ทาริ ปิตรณจ
มาตริ ดังนี้ มี ๔ คือ บุตรที่เกิดแต่ตน ๑ บุตรที่เกิดในเขต ๑ บุตร
ที่เขาให้ ๑ บุตรที่อยู่ในสำนัก ๑ ภรรยาท่านกล่าวว่า ทาระ บุรุษผู้ให้
บุตรเกิดชื่อว่าบิดา สตรีผู้ให้บุตรเกิดชื่อว่ามารดา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
บุตร ทาระ บิดา มารดา.

[๗๖๒] แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูริย์ สังข์ ศิลา แก้ว-
ประพาฬ เงิน ทอง แก้วทับทิม แก้วลาย ท่านกล่าวว่า ทรัพย์ ใน
อุเทศว่า ธนานิ ธณฺณานิ จ พนุชฺวานิ ดังนี้. ของที่กินก่อน ของที่กิน
ทีหลัง ท่านกล่าวว่า ัญชาติ. ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง
ลูกเดือย กล้วยกับแกล้ ชื่อว่าของที่กินก่อน เครื่องแกงชื่อว่าของที่กินทีหลัง.
พวกพ้อง ในคำว่า พนุชฺวานิ มี ๔ จำพวก คือ พวกพ้องโดยเป็น
ญาติ ๑ พวกพ้องโดยโคตร ๑ พวกพ้องโดยความเป็นมิตร ๑ พวกพ้อง
เนื่องด้วยศิลา ๑ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทรัพย์ ัญชาติ พวกพ้อง.

[๗๖๓] ชื่อว่า กาม ในอุเทศว่า หิตฺวาน กามานิ ยโธชกานิ
ดังนี้ โดยหัวข้อได้แก่กาม ๒ อย่าง คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑ ๆ ล ๆ
เหล่านั้นท่านกล่าวว่าวัตถุกาม ๆ ล ๆ เหล่านี้ท่านกล่าวว่ากิเลสกาม.

คำว่า ละกามทั้งหลาย ความว่า กำหนดรู้วัตถุกามแล้ว ละ
บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งกิเลสกาม เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ละกามทั้งหลาย.

คำว่า ตามส่วน ความว่า ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่
ละได้แล้วด้วยโศคาปัตติมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละ
ได้แล้วด้วยสกทาคามีมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้
แล้วด้วยอนาคามีมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้แล้ว
ด้วยอรหัตมรรค เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งกามทั้งหลายตามส่วน
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละบุตร ทาระ บิดา มารดา
ทรัพย์ ัญชาติ พวกพ้อง และกามทั้งหลายตามส่วน
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๔] กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย มีความยินดี
น้อย มีทุกข์มาก บุคคลผู้มีปัญญาารู้ว่า กามนี้เป็นดังฝิ
ดังนี้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๕] คำว่า เครื่องข้องก็ดี ว่าเปิดก็ดี ว่าเหยื่อก็ดี ว่า
เกี่ยวข้องก็ดี ว่าพัวพันก็ดี นี่เป็นชื่อแห่งเบญจกามคุณ ในอุเทศว่า
สกุโธ เอโส ปริตตเมตฺถุ โสขุญฺญํ ดังนี้.

คำว่า กามนี้มีมีความสุขน้อย ความว่า สมจริงตามพระพุทธพจน์
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการ
นี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา อันน่าปรารถนา
น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ชวนให้กำหนด เสียงที่จะพึงรู้แจ้ง
ด้วยหู กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจมูก รสที่จะพึงรู้แจ้งด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่จะ
พึงรู้แจ้งด้วยกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน

ชวนให้กำหนด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้แล คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สุขโสมนัสใดแล อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น สุข
โสมนัสนั้นแลเรากล่าวว่า กามสุข กามสุขนี้มีน้อย กามสุขนี้แล้ว กามสุข
นี้ลามก กามสุขนี้ให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กามนี้เป็นเครื่อง
ข้อง มีความสุขน้อย.

[๗๖๖] คำว่า กามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ความว่า
กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มี
ความคับแค้นมาก มีโทษมาก กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
เหมือนโครงกระดูก กามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือน
จิ้นเนื้อ กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนคบเพลิง กาม
ทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนหลุมถ่านเพลิง กามทั้งหลาย
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนความฝัน กามทั้งหลายพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนของที่ขี้มเขามา กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เหมือนผลไม้ กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือน
คาบและสุนัขไล่เนื้อ กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนหอก
และหลาว กามทั้งหลายพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหมือนศิรชะงูเห่า
มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กาม
นี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก.

[๗๖๗] คำว่า **ดังฝักดี** ว่าเบ็ดก็ดี ว่าเหยื่อก็ดี ว่าความข้อง
ก็ดี ว่าความกังวลก็ดี เป็นชื่อของเบญจกามคุณ ในอุเทศว่า **คณฺโฑ**
เอโส อิติ ญตฺวา มติมา ดังนี้.

บทว่า **อิติ** เป็นบทสนธิ เป็นบทเกี่ยวข้อง เป็นบทบริบูรณ์

เป็นที่ประชุมแห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ. บทว่า อิติ นี้ เป็นไปตามลำดับบท.

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญารู้แล้วว่า กามนี้เป็นดังผี ความว่า บุคคลผู้มีปัญญา เป็นบัณฑิต มีความรู้ มีความตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส รู้แล้ว คือ เทียบเคียงพิจารณา ให้แจ่มแจ้ง ทำให้ปรากฏว่า กามนี้เป็นดังผี เป็นเบ็ด เป็นเหยื่อ เป็นความข้อง เป็นความกังวล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า บุคคลผู้มีปัญญารู้แล้วว่า กามนี้เป็นดังผี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

กามนี้เป็นเครื่องข้อง มีความสุขน้อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก บุคคลผู้มีปัญญารู้ว่า กามนี้เป็นดังผี ดังนี้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๘] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทำลายแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้ง-

หลาย เหมือนปลาทำลายขำย และเหมือนไฟที่ไหม้ลามไปมิได้กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๖๙] สังโยชน์ ในอุเทศว่า สนุทาลยิตฺวาน สยฺโยชนานิ ดังนี้ มี ๑๐ ประการ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ มานสังโยชน์ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สีลพทตปรามาสสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อีสาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์ อวิชาสังโยชน์.

คำว่า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ความว่า ทำลาย ทำลาย

พร้อม ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี ซึ่งสังโยชน์ ๑๐ ประการ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย.

[๗๗๐] ข่ายที่ทำด้วยด้าย ท่านกล่าวว่า ข่าย ในอุเทศว่า ชาลว เภตฺวา สลิลมฺพฺจาริ ดังนี้. น้ำท่านกล่าวว่า สลิละ. ปลาท่านกล่าวว่า อัมพฺจาริ สัตว์ที่ว่ายอยู่ในน้ำ. ปลาทำลาย ฉีก แหวกข่ายขาดลอดออก แล้ว เทียวว่าแหวกไป รักษา บำรุง เยียวยา.

ข่ายมี ๒ ชนิด คือ ข่ายคือตัณหา ๑ ข่ายคือทิฏฐิ ๑ ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ข่ายคือตัณหา ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่า ข่ายคือทิฏฐิ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละข่ายคือตัณหา สละกินข่ายทิฏฐิเสียแล้ว เหมือนปลาทำลายข่าย ฉะนั้น เพราะเป็นผู้ละข่ายคือตัณหา สละกินข่ายทิฏฐิเสียแล้ว พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ข้อง ไม่ติด ไม่พัวพันในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำไม่ให้มีเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนปลาทำลายข่ายฉะนั้น.

[๗๗๑] คำว่า เหมือนไฟไหม้ลามไปมิได้กลับมา ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้แล้วด้วยโศคาปัตติมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้แล้วด้วยสกทาคามิมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละแล้วด้วยอนาคามิมรรค ไม่มาอีก ไม่ย้อนมา ไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้แล้วด้วยอรหัตมรรค เหมือนไฟไหม้เชื้อหญ้าและไม้ลามไปมิได้กลับมา ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนไฟไหม้ลามไปมิได้กลับมา พึง

เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธ-
เจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ทำลายแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้ง-
หลาย เหมือนปลาทำลายข่าย และเหมือนไฟที่ไหม้ลาม
ไปมิได้กลับมา พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

[๗๗๒] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มิจักขุอันทอดลง มิ
เหลวไหลเพราะเท่า กลุ่มครองอินทรี มีใจอันรักษาแล้ว
กิเลสมิได้ชุ่ม ไฟกิเลสมิได้เผา พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๗๓] พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า โอกุจิตตจกขุ น จ ปาท-
โลโล ดังนี้ ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวจจักขุอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้
เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ
ด้วยความดำริว่า เราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่านเลยรูปที่เคยดูแล้ว จึงออก
จากอารามนี้ไปยังอารามโน้น จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น จากบ้านนี้ไปยัง
บ้านโน้น จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น จากนครนี้ไปยังนครโน้น จากรัฐนี้
ไปยังรัฐโน้น จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้ชวนขายความเที่ยว
นาน เที่ยวไปไม่หยุด เพื่อจะดูรูป ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวจจักขุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ตะแวกบ้าน เดินไปตามถนน ไม่
สำรวจ เดินดูกองทัพข้าง ดูกองทัพม้า ดูกองทัพรถ ดูกองทัพเดินเท้า
ดูพวกกุมาร ดูพวกกุมารี ดูพวกสตรี ดูพวกบุรุษ ดูร้านตลาด ดู

ประตูบ้าน คูข้างบน คูข้างล่าง คูทิศใหญ่ทิศน้อย เดินไป ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวจจักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ถือนิมิต ถือนุพยัญชนะ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวจจักขุทริย ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกิฆมาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุทริย ไม่ถึงความสำรวจในจักขุทริย ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวจจักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก ฉันทโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว เป็นผู้ชวนขวายนดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ คือการฟ้อน การขับร้อง การประโคม มหรสพมีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย เพลงปรบมือ การเล่นปลุ๊กฟี การเล่นตีกลอง ฉากภาพบ้านเมืองที่สวยงาม การเล่นของคนจัณฑาล การเล่นไต่ราว การเล่นหน้าศพ ชนช้าง ชนม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ รบนกกระต่า ไร่กระบี่กระบอง มวยชก มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ ภิกษุเป็นผู้ไม่สำรวจจักขุแม้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนเป็นผู้สำรวจ ไม่ดูกองทัพช้าง ไม่ดูกองทัพม้า ไม่ดูกองทัพรถ ไม่ดูกองทัพเดินเท้า ไม่ดูพวกกุมาร ไม่ดูพวกกุมารี ไม่ดูพวกสตรี ไม่ดูพวกบุรุษ ไม่ดูร้านตลาด ไม่ดูประตูบ้าน ไม่ดูข้างบน ไม่ดูข้างล่าง ไม่ดูทิศใหญ่ ทิศน้อย เดินไป ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุแม้อย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้สำรวจจักขุอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะจักขุ ด้วยความไม่ดำริว่า เราจะดูรูปที่ไม่เคยดู จะผ่านเลยรูปที่เคยดูแล้ว ไม่

ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ไม่จากสวนนี้ไปยังสวนโน้น ไม่จากบ้านนี้ไปยังบ้านโน้น ไม่จากนิคมนี้ไปยังนิคมโน้น ไม่จากนครนี้ไปยังนครโน้น ไม่จากรัฐนี้ไปยังรัฐโน้น ไม่จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น ไม่ชวนขวยการเที่ยวงาน เที่ยวไม่หยุด เพื่อจะดูรูป ภิกษุเป็นผู้สำรวจมัจจุอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิ ไม่ถือนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวจมัจจุทริย ที่เมื่อไม่สำรวจแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกิฆมาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทริย ถึงความสำรวจมัจจุทริย ภิกษุเป็นผู้สำรวจมัจจุแม่อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง เหมือนท่านสมณพราหมณ์บางจำพวก ฉันท โภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว เป็นผู้ไม่ชวนขวยดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ คือ การฟ้อน การจับ การประโคม ฯ ล ฯ การดูกองทัพ ภิกษุเป็นผู้งดเว้น จากการชวนขวยดูการเล่น อันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ ภิกษุเป็นผู้สำรวจมัจจุแม่อย่างนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในอุเทศว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท่า ดังต่อไปนี้ ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่าอย่างไร ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่า ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่า ออกจากอารามนี้ไปยังอารามโน้น ... จากชนบทนี้ไปยังชนบทโน้น เป็นผู้ชวนขวยการเที่ยวไปนาน เที่ยวไปไม่หยุด ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท่าแม่อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะ
เท้า ภายในสังฆาราม ฟุ้งชาน มีจิตไม่สงบ มีใจเพราะเหตุแห่งประโยชน์
มีใจเพราะเหตุที่ถูกใจ ออกจากบริเวณนี้ไปยังบริเวณโน้น จากวิหารนี้
ไปยังวิหารโน้น จากเพิงนี้ไปยังเพิงโน้น จากปราสาทนี้ไปยังปราสาท
โน้น จากเรือนโถ้นหลังนี้ไปยังเรือนโถ้นหลังโน้น จากถ้ำนี้ไปยังถ้ำโน้น
จากที่เร้นนี้ไปยังที่เร้นโน้น จากกระท่อมนี้ไปยังกระท่อมโน้น จากเรือน
ยอดหลังนี้ไปยังเรือนยอดหลังโน้น จากป้อมนี้ไปยังป้อมโน้น จากโรงนี้
ไปยังโรงโน้น จากที่พักแห่งนี้ไปยังที่พักแห่งโน้น จากโรงเก็บของแห่งนี้
ไปยังโรงเก็บของแห่งโน้น จากโรงฉนแห่งนี้ไปยังโรงฉนแห่งโน้น จาก
มณฑปแห่งนี้ไปยังมณฑปแห่งโน้น จากโคนไม้ต้นนี้ไปยังโคนไม้ต้นโน้น
ในสถานที่ที่ภิกษุนั่งกันอยู่หรือกำลังเดินไป มีรูปเดิวกักรวมเป็นรูปที่สอง
มีสองรูปก็เป็นรูปที่สาม หรือมีสามรูปก็เป็นรูปที่สี่ ย่อมพูดคำเพื่อเชื่อ
มากในที่นั้น คือ พูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร ๆ ล ๆ เรื่องความเจริญ
ความเสื่อม ภิกษุเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้าแม้อย่างนี้.

คำว่า ไม่เหลวไหลเพราะเท้า ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
นั้น เป็นผู้เว้น เว้นขาด ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับ
ด้วยความเป็นผู้เหลวไหลเพราะเท้า มีจิตอันทำไมให้มีเขตแดนอยู่ ชอบ
ในความสงบ ยินดีในความสงบ ประกอบในความสงบจิต ณ ภายใน
เนื่อง ๆ มีฉานมิได้ห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนา พอกพูนสุญญาการ
เพ่งฉาน ยินดีในฉาน หมั่นประกอบเอกภาพ หนักอยู่ในประโยชน์ตน
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้สำรวมจักษุและไม่เหลวไหลเพราะเท้า.

[๗๗๔] คำว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรีย์ ความว่า พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้น เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพฺพัญชนะ
ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุอินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศล
ธรรมอันลามกคืออกิขฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุอินทรีย์
ย่อมถึงความสำรวมในจักขุอินทรีย์ พึงเสียดด้วยหู คมกลืนด้วยจมูก ลิ้มรส
ด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูมิจักขุด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิ-
มิต ไม่ถือนุพฺพัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนอินทรีย์ ที่เมื่อไม่
สำรวมแล้ว พึงเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออกิขฌาและโทมนัส
ครอบงำได้ ย่อมรักษามโนอินทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในมโนอินทรีย์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองอินทรีย์.

คำว่า มีใจอันรักษาแล้ว ความว่า มีใจคุ้มครองแล้ว คือ มีจิต
รักษาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีอินทรีย์อันคุ้มครองแล้ว มีใจอัน
รักษาแล้ว.

[๗๗๕] คำว่า กิเลสมิได้ชุ่ม ในอุเทศว่า อนวสสุโต อปริทยุห-
มานอ ดังนี้ ความว่า สมจริงตามเถรภาษิตที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะ
กล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราจักแสดงอวัสสุตปริยาสูตรและ
อนวัสสุตปริยาสูตรแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงพึงเทศนานั้น จงใส่
ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า
อย่างนั้นท่านผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสชุ่มแล้วอย่างไร
คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อม
ยินดีในรูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ

มีธรรมในใจน้อย และภิกษุนั้นยอมไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฟังเสียงด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้อง โภกฐัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ย่อมยินดีในธรรมารมณที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในธรรมารมณที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีธรรมในใจน้อย และภิกษุนั้นยอมไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ผู้อันกิเลสชุ่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา ในเสียงที่จะพึงรู้แจ้งด้วยหู ฯ ล ฯ ในธรรมารมณที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่องได้บังจาย ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯ ล ฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่องได้บังจาย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนที่ทำด้วยไม้้อ หรือเรือนที่ทำด้วยหญ้าแห้งเกราะ ฝนร้าวรดได้ ถ้าแม้บุรุษเอาคบหญ้าที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ได้ช่องได้บังจาย ถ้าแม้บุรุษเอาคบหญ้าที่ติดไฟแล้วเข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทางเบื้องหลัง ทางเบื้องบน แม้ทางทิศไหน ๆ ไฟก็ได้ช่องได้บังจาย ฉนใด คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ก็ฉนนั้นเหมือนกันแล ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ได้ช่องได้บังจาย ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯ ล ฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ได้ช่องได้บังจาย.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำ
ได้ ภิกษุครอบงำรูปไม่ได้ เสียงครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำเสียงไม่ได้
กลิ่นครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำกลิ่นไม่ได้ รสครอบงำภิกษุได้ ภิกษุ
ครอบงำรสไม่ได้ โภภุจัพพะครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำโภภุจัพพะ
ไม่ได้ ธรรมารมณฺ์ครอบงำภิกษุได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณฺ์ไม่ได้.
ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ถูกรูปครอบงำ ถูก
เสียงครอบงำ ถูกกลิ่นครอบงำ ถูกรสครอบงำ ถูกโภภุจัพพะครอบงำ
ถูกกิเลสเหล่านั้นครอบงำ ภิกษุเหล่านั้นไม่ครอบงำอกุศลธรรมอันลามก
อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์
เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสชุ่มแล้วอย่างนี้แล.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแล้วอย่างไร
ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว
ไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก ตั้งมั่นกายคตาสติ มีใจ
ประกอบด้วยธรรมหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็น
จริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศลธรรม
อันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ฟังเสียงด้วยหู ฯ ล ฯ รู้แจ้งธรรมารมณฺ์
ด้วยใจแล้ว ไม่ยินดีในธรรมารมณฺ์ที่น่ารัก ตั้งมั่นกายคตาสติ มีใจ
ประกอบด้วยธรรมอันหาประมาณมิได้ และภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความ
เป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งอกุศล
ธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้

ท่านกล่าวว่า ไม่ถูกกิเลสข่มแล้ว ในรูปที่จะพึงรู้แจ้งด้วยตา ในเสียงที่จะรู้ฟังแจ้งด้วยหู ฯ ล ฯ ในธรรมารมณฺ์ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยใจ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู มารก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ฯ ล ฯ ถ้าแม้มารเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนภูฏาคารศาลา หรือสันถาคารศาลา มีดินหนา มีเครื่องฉาบทาอันเปียก ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหญาที่ติดไฟโชนแล้วเข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันออก ไฟก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ถึงแม้บุรุษจะเอาคบหญาที่ติดไฟโชนแล้วเข้าไปจุดเรื่อนั้นทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ ทางเบื้องหลัง ทางเบื้องบน ถึงแม้โดยทางไหน ๆ ไฟก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ฉนฺใด ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ก็ฉนนั้นเหมือนกันแล ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางตา มารก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางหู ฯ ล ฯ ถึงแม้มารจะเข้ามาหาภิกษุนั้นทางใจ มารก็ไม่ได้ช่องไม่ได้ปัจจัย ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ รูปย่อมครอบงำไม่ได้ ภิกษุครอบงำรูปได้ เสียงครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำเสียงได้ กลิ่นครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำกลิ่นได้ รสครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำรสได้ โสณฺฑัพพะครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำโสณฺฑัพพะได้ ธรรมารมณฺ์ครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำธรรมารมณฺ์ได้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุนี้ท่านกล่าวว่า ครอบงำรูป ครอบงำเสียง ครอบงำกลิ่น ครอบงำรส ครอบงำโสณฺฑัพพะ ครอบงำ

ธรรมารมณฺ์ กิเลสเหล่านั้น ครอบงำภิกษุไม่ได้ ภิกษุครอบงำอกุศลธรรมอันลามก อันทำให้เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ ให้มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่ถูกกิเลสชุ่มแฉ้วอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแฉ้ว.

คำว่า ไฟกิเลสไม่เผา ความว่า ผู้อันไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ ไม่เผาเผา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้อันกิเลสไม่ชุ่มแฉ้ว ไฟกิเลสไม่เผา พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น เพราะเหตุฉนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว้า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้มิจักษุอันทอดลง ไม่เหลวไหลเพราะเท้า คຸ້มครองอินทริย์ มีใจอันรักษาแล้ว กิเลสมิได้ชุ่ม ไฟกิเลสมิได้เผา พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉนั้น.

[๗๗๖] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ ครอบงำย้อมน้ำฝาดออกบวช เหมือนต้นปาริฉัตตกะมีใบทิบ พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉนั้น.

[๗๗๗] ผมและหนวด ๆ ล ๆ ฝ้ามีชายยาว ท่านกล่าวว้า เครื่องหมายของคฤหัสถ์ ในอุเทศว้า โธหารยิตฺวา คิหิพฺยุชฺชนานิ ฉนี้.

คำว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ ความว้า ปลงลงแล้ว คือ ละทิ้ง ระวังแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์ เพราะฉนั้น

จึงชื่อว่า นำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของคฤหัสถ์.

[๗๙๘] คำว่า **เหมือนต้นปาริฉัตตะกะมีใบทึบ** ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ทรงบาตรและจีวรครบ เหมือนต้นปาริฉัตตะกะ คือ ต้นทองหลางมีใบหนา มีร่มเงาชิด ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนต้นปาริฉัตตะกะมีใบทึบ.

[๗๙๙] คำว่า **ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช** ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในความสังสม ปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสาชยะ ออกบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เป็นผู้เดียวเที่ยวไป เที่ยวไปทั่ว ดำเนิน เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าว ว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านำลงแล้วซึ่งเครื่องหมายของ
คฤหัสถ์ ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช เหมือนต้น
ปาริฉัตตะกะมีใบทึบ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๙๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ทำความคิดใจในรสทั้ง
หลาย ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้หลงไหล ไม่เลี้ยวผู้อื่น
เที่ยวไปตามลำดับตรอก มีจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๘๑] คำว่า ในรสทั้งหลาย ในอุเทศว่า รเสสุ เคธ อกริ
อโลโล ดังนี้ คือ รสที่ร่าก รสที่ตื่น รสที่เปลือก รสที่ใบ รสที่ดอก
รสที่ผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสปร่า
รสเพื่อน รสฝาด รสอโรย รสไม่อโรย รสเย็น รสร้อน.

สมณพราหมณ์ผู้คิดใจในรสมีอยู่ในโลก สมณพราหมณ์เหล่านั้น
เที่ยวแสวงหารสด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสไม่เปรี้ยว ได้
รสไม่เปรี้ยวแล้วก็แสวงหารสเปรี้ยว ได้รสหวานแล้วก็แสวงหารสไม่หวาน
ได้รสไม่หวานแล้วก็แสวงหารสหวาน ได้รสขมแล้วก็แสวงหารสไม่ขม
ได้รสไม่ขมแล้วก็แสวงหารสขม ได้รสเผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสไม่เผ็ด
ร้อน ได้รสไม่เผ็ดร้อนแล้วก็แสวงหารสเผ็ดร้อน ได้รสเค็มแล้วก็แสวงหา
รสไม่เค็ม ได้รสไม่เค็มแล้วก็แสวงหารสเค็ม ได้รสปร่าแล้วก็แสวงหารส
ไม่ปร่า ได้รสไม่ปร่าแล้วก็แสวงหารสปร่า ได้รสเพื่อนแล้วก็แสวงหารส
ฝาด ได้รสฝาดแล้วก็แสวงหารสเพื่อน ได้รสอโรยแล้วก็แสวงหารสไม่
อโรย ได้รสไม่อโรยแล้วก็แสวงหารสอโรย ได้รสเย็นแล้วก็แสวงหารส
ร้อน ได้สร้อนแล้วก็แสวงหารสเย็น สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้รสใด ๆ
ก็ไม่ยินดีด้วยรสนั้น ๆ แสวงหารสอื่นต่อไป ย่อมเป็นผู้ยินดี คิดใจ
ชอบใจ หลงใหล ชบเซา ข้อง เกี่ยวข้อง พัวพัน ในรสทั้งหลาย.

ค้นหาในรสนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละได้แล้ว ตัดรากขาด
แล้ว ทำให้มีที่ตั้งดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้
เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
พิจารณาโดยอุบายอันแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉัน

เพื่อความมัวเมา ไม่ฉันทเพื่อประดับ ไม่ฉันทเพื่อตกแต่ง ฉันทเพียงเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ เพื่อให้กายนี้เป็นไป เพื่อบำบัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยมนสิการว่า เราจะกำจัดทุกขเวทนาเก่า จักไม่ให้ทุกขเวทนาใหม่เกิดขึ้น จักเป็นไปได้สะดวก จักไม่มีโทษ จักอยู่ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น คนทาผลเพื่อประโยชน์ จะให้จงกเป็นกำหนดเท่านั้น หรือพวกเกวียนหยอดเพลากेวียน เพื่อประโยชน์แก่การขนภาระออกเป็นกำหนดเท่านั้น หรือคนกินเนื้อบุตร เพื่อประโยชน์แก่จะออกจากทางกันดารเป็นกำหนดเท่านั้น ฉันทใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันทนั้นเหมือนกัน พิจารณาโดยอุบายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ฉันทเพื่อเล่น ไม่ฉันทเพื่อมัวเมา... จักอยู่ผาสุก ด้วยการฉันอาหารเพียงกำหนดเท่านั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้งดเว้น เว้นขาด ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง ด้วยตัณหาในรส มีจิตอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย.

คำว่า ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล ความว่า ตัณหา รากะ สารากะ ฯลฯ อภิขมา โลภะ อกุศลมูล ท่านกล่าวว่า เป็นเหตุให้โลเล หรือว่า เป็นเหตุให้เหลวไหล ตัณหาอันเป็นเหตุให้โลเลเหลวไหล นั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้ไม่มีที่ตั้งตั้งตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น จึงชื่อว่า ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้เหลวไหล.

[๗๘๒] คำว่า **ไม่เลียงผู้อื่น** ในอุเทศว่า **อนนฺถโปลี สปทาน-
จารี** ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เลียงแต่ตนเท่านั้น มิได้
เลียงผู้อื่น.

เราเรียกบุคคลผู้ไม่เลียงผู้อื่น ปรากฏอยู่ ตั้งมั่นคงดี
แล้ว ในสารธรรม มีอาสวะสิ้นแล้ว กายโทษออกแล้ว
นั้น ว่าเป็นพราหมณ์
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ไม่เลียงผู้อื่น.

คำว่า **ผู้เที่ยวไปตามลำดับตรอก** ความว่า เวลาเช้า พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นนุ่งสบงแล้ว ถือบาตรและจีวร เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมเพื่อ
บิณฑบาต มีกายวาจาจิตอันรักษาแล้ว มีสติตั้งมั่น มีอินทรีย์อันสำรวม
แล้ว สำรวมจักขุ ถึงพร้อมด้วยอริยาบถ ออกจากสกุลหนึ่งไปสู่สกุลหนึ่ง
เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่เลียงผู้อื่น** เที่ยวไป
ตามลำดับตรอก.

[๗๘๓] คำว่า **มีจิตไม่พัวพันในสกุล** ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีจิต
พัวพัน ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูง มีจิต
พัวพัน ๑ เป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มีจิตพัวพัน ๑.

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำตั้งผู้อื่นไว้สูง มีจิตพัวพันอย่างไร ภิกษุ
กล่าวว่า ท่านทั้งหลายมีอุปการะแก่อาตมามาก อาตมาได้จีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะอาศัยท่านทั้งหลาย คน
อื่นๆ อาศัยท่านทั้งหลาย เห็นแก่ท่านทั้งหลาย จึงสำคัญเพื่อจะให้หรือ
เพื่อจะทำแก่อาตมา ชื่อและวงศ์สกุลของโยมมารดาโยมบิดาเก่าของอาตมา
เสื่อมไปแล้ว อาตมาย่อมได้ว่า เราเป็นกัลปกะของอุบาสกโน้น เราเป็น

กฤษณะของอุบาสิกาโน้น เพราะท่านทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้ต่ำ ตั้งผู้อื่นไว้สูง มีจิตพัวพันอย่างนี้.

ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มีจิตพัวพันอย่างไร ภิกษุ กล่าวว่ อาตมามีอุปการะมากแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอาศัยอาตมา จึงได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อาตมาให้อุเทศ ให้ปริจจณา บอกอุโบสถ อธิษฐานนวักรรม แก่ท่านทั้งหลาย ก็เมื่อเป็นคั้งนั้น ท่านทั้งหลายสละอาตมาแล้ว ย่อมสักการะเคารพนับถือบูชาผู้อื่น ภิกษุเป็นผู้ตั้งตนไว้สูงตั้งผู้อื่นไว้ต่ำ มีจิตพัวพันอย่างนี้.

คำว่า มีจิตไม่พัวพันในสกุล ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีจิตไม่พัวพันด้วยความกังวลในสกุล คณะ อาวาส จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และกิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ทำความคิดใจในรสทั้งหลาย
ไม่มีตัณหาเป็นเหตุให้เหลวไหล ไม่เลี้ยวผู้อื่น เที่ยวไป
ตามลำดับตรอก มีจิตไม่พัวพันในสกุล พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๘๔] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งเครื่องกัณฐิต ๕ ประการ
สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง

**ของจิต อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ตัดเสียแล้วซึ่ง
ความรักและความชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.**

[๗๘๕] คำว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าในนั้น ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกามฉันทนิเวรณํ พยาบาทนิเวรณํ ถีนมิทชนิเวรณํ อุทัจจกุกกุจ-
นิเวรณํ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้วซึ่งเครื่องกั้น
จิต ๕ ประการ.

[๗๘๖] ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯ ล ฯ
อกุศลภทิสังขารทั้งปวง (แต่ละอย่าง) ชื่อว่า เครื่องเศร้าหมองทั้งปวง
ของจิต ในอุเทศว่า อุปกุกิเลส พุยกุชช สัพเพ ดังนี้.

คำว่า สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงของจิต
ความว่า สลัด บรรเทา ละ กำจัด ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีซึ่งกิเลส
เครื่องเศร้าหมองทั้งปวงของจิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สลัดเสียแล้วซึ่ง
กิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวงของจิต.

[๗๘๗] นิสัย ในคำว่า ผู้อันตัณหาทิฏฐิไม่อาศัย ในอุเทศว่า
อนิสฺสฺสิตฺโต เจตฺตฺวา เสนฺหฺนฺโทสฺสํ ดังนี้ มี ๒ อย่าง คือ ตัณหานิสสัย ๑
ทิฏฐินิสสัย ๑ ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่าตัณหานิสสัย ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่าทิฏฐินิสสัย. ชื่อว่า
ความรัก ได้แก่ ความรัก ๒ อย่าง คือ ความรักด้วยอำนาจตัณหา ๑
ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ ๑ ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่า ความรักด้วยอำนาจตัณหา
๑ ฯ ล ฯ นี้ชื่อว่า ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ.

ชื่อว่า ความซัง คือ ความปองร้อย ความมุงร่าย ความขัดเคือง ความโกรธตอบ ความเคือง ความเคืองทั่วไป ความเคืองเสมอ ความซัง ความซังทั่วไป ความซังเสมอแห่งจิต ความพยายามแห่งจิต ความประทุษร้ายในใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ความเป็นผู้โกรธ ความซัง กิริยาที่ซัง ความเป็นผู้ซัง ความพยายาม กิริยาที่พยายาม ความเป็นผู้พยายาม ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ร่าย ความแค้นใจ ถึงน้ำตาไหล ความไม่พอใจ.

คำว่า อันตณหาทิฏฐิไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่งความรักและความซัง ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ตัด ตัดขาด ตัดขาดสิ้น บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง ซึ่งความรักด้วยอำนาจตณหา ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิและความซัง อันตณหาทิฏฐิไม่อาศัยตา ไม่อาศัยหู ฯ ล ฯ ไม่อาศัยรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง ไม่พัวพัน ไม่เข้าถึง ไม่คิดใจ ไม่น้อมใจไป ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อันตณหาทิฏฐิไม่อาศัย ตัดแล้วซึ่งความรักและความซัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งเครื่องกั้นจิต ๕ ประการ สลัดเสียแล้วซึ่งกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งปวง อันตณหาทิฏฐิไม่อาศัย ตัดเสียแล้วซึ่งความรักและความซัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๘๘] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละสุข ทุกข์ โสมนัส และ
โทมนัสก่อน ๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมณะอันหมดจด
วิเศษแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๘๙] คำว่า ละสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัสก่อน ๆ แล้ว
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น บรรลุจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็น
เหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละสุข ทุกข์ โสมนัส และ
โทมนัสก่อน ๆ แล้ว.

[๗๙๐] ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย กิริยาที่หยุดเฉย ความที่
จิตระงับ ความที่จิตเป็นกลาง ในจตุตถฌาน ชื่อว่า อุเบกขา ในอุเทศ
ว่า ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธิํ ดังนี้.

ความตั้งอยู่ ความดำรงอยู่ ความหยุดอยู่ ความไม่ส่าย ความไม่
ฟุ้งแห่งจิต ความแน่วแน่ ความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมา-
สมาธิ ชื่อว่า สมณะ.

อุเบกขาในจตุตถฌาน และสมณะเป็นความหมดจด เป็นความ
หมดจดวิเศษ เป็นความขาวผ่อง ไม่มีกิเลสเครื่องชั่วร้าย ปราศจาก
อุปกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่
หวั่นไหว.

คำว่า ได้อุเบกขาและสมณะอันหมดจดวิเศษ ความว่า ได้ ได้
แล้วซึ่งอุเบกขาในจตุตถฌานและสมณะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ได้อุเบกขา
และสมณะอันหมดจดวิเศษ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะ-
เหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละสุข ทุกข์ โสมนัส และ
โทมนัสก่อน ๆ แล้ว ได้อุเบกขาและสมณะอันหมดจด
วิเศษแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๕๑] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรารภความเพียร เพื่อถึง
ปรมัตตประโยชน์ มีจิตมิได้ย่อหย่อน มีความประพฤติ
ไม่เกียจคร้าน มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรง
และกำลัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๗๕๒] อมตนิพพาน ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืน
อุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความคลายกำหนด ความดับ ความออก
จากค้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด ท่านกล่าวว่า **ปรมัตตประโยชน์** ในอุเทศว่า
อารทฐวิริโย **ปรมตฺตปตฺติยา** ดังนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ปรารภความเพียร เพื่อถึง คือเพื่อได้
เพื่อได้เฉพาะ เพื่อบรรลุ เพื่อถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตตประโยชน์
มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่นมั่นคง เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อม
แห่งกุศลธรรม ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารภ
ความเพียรเพื่อถึงปรมัตตประโยชน์.

[๗๕๓] คำว่า **มีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน**
ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภ
ความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้อกุศลธรรมอันลามกที่ยัง
ไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่นไม่ผันเพี้ยน เพื่อความ

เจริญถึง เพื่อความไพบุลย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่
เกิดขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติ
ไม่เกียจคร้าน ด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เนื้อ
และเลือดจงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที่
เรายังไม่ได้บรรลุอิฐผล ที่การกบถจะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ
ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ
แล้ว จักไม่หยุดความเพียรเลย พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อว่ามีจิตไม่
ย่อหย่อน มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจักไม่
ทำลายบัลลังก์นี้ トラบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะ
ไม่ถ่อมมัน พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความ
ประพฤติไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า

เราจักไม่กิน จักไม่ดื่ม ไม่ออกจากวิหาร และจัก

ไม่เอนข้างลงนอน เมื่อยังถอนลูกศรคือตัณหาไม่ได้

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤติ
ไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจะไม่ลุก
จากอาสนะนี้ トラบเท่าเวลาที่จิตของเราจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ถ่อมมัน พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความ
ประพฤติไม่เกียจคร้าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า เราจักไม่ลงจาก ที่จงกรมนี้ จักไม่ออกจากวิหารนี้ จักไม่ออกจากเพิงนี้ จักไม่ออกจาก ปราสาทนี้ จักไม่ออกจากเรือนโถ้นี้ จักไม่ออกจากถ้ำนี้ จักไม่ออกจาก ที่เรือนนี้ จักไม่ออกจากกระท่อมนี้ จักไม่ออกจากเรือนยอดนี้ จักไม่ออก จากแม่แคร่นี้ จักไม่ออกจากโรงนี้ จักไม่ออกจากที่พักนี้ จักไม่ออกจาก หอฉันนี้ จักไม่ออกจากมณฑปนี้ จักไม่ออกจากโคนไม้นี้ ทรายเท่า เวลาที่จิตของเรายังไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถ้อยมั่น พระปัจเจก- สัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกกิจจรรณ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า ในเช้าวันนี้ นี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลु จักถูกต้อง จักทำให้ แข็งซึ่งอริยธรรม พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกกิจจรรณ แม้ด้วยอาการอย่างนี้.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประคองจิตตั้งจิตไว้ว่า ในเที่ยงวันนี้ นี้แหละ ในเย็นวันนี้นี้แหละ ในเวลาก่อนอาหารวันนี้นี้แหละ ในเวลา หลังอาหารวันนี้นี้แหละ ในยามต้นนี้แหละ ในยามกลางนี้แหละ ในยาม หลังนี้แหละ ในข้างแรมนี้แหละ ในข้างขึ้นนี้แหละ ในฤดูฝนนี้แหละ ในฤดูหนาวนี้แหละ ในฤดูร้อนนี้แหละ ในตอนวัยต้นนี้แหละ ในตอน วัยกลางนี้แหละ ในตอนวัยหลังนี้แหละ เราจักนำมา จักนำมาด้วยดี จักบรรลุ จักถูกต้อง จักทำให้แข็งซึ่งอริยธรรม พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามีจิตไม่ย่อหย่อน มีความประพฤตินอกกิจจรรณ แม้ด้วยอาการ อย่างนี้.

[๗๕๔] คำว่า มีความพยายามมั่นคง ในอุเทศว่า ทพฺพหฺนิกุ-
กโม อามพฺลุปฺปนุโน ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มี
สมาทานมั่น มีสมาทานแน่วแน่ในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ในกายสุจริต
วจีสุจริต มโนสุจริต การแจกทาน การสมาทานศีล การรักษาอุโบสถ
ความเป็นผู้ถือกุศลแก่มารดา ความเป็นผู้ถือกุศลแก่บิดา ความเป็นผู้ถือกุศล
แก่สมณะ ความเป็นผู้ถือกุศลแก่พราหมณ์ ความประพฤดิอ่อนน้อมต่อ
ผู้ใหญ่ในสกุล และในกุศลธรรมอื่น ๆ ที่ยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีความพยายามมั่นคง.

คำว่า เข้าถึงด้วยเร็วแรงและกำลัง ความว่า พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วย
เร็วแรง กำลัง ความเพียร ความบากบั่น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
มีความพยายามมั่นคง มีความเข้าถึงด้วยเร็วแรงและกำลัง ฟิงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
จึงกล่าวว่

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรารถนาความเพียร เพื่อถึง
ปรมัตตประโยชน์ มีจิตมิได้ย่อหย่อน มีความประพฤติ
มิได้เกียจคร้าน มีความพยายามมั่นคง เข้าถึงด้วย
เร็วแรงและกำลัง ฟิงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

[๗๕๕] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ละวิเวกและฌาน ประพฤติ
ธรรมสมควร ในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย์ พิจารณาเห็น

**โทษในภพทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.**

[๗๕๖] คำว่า **ไม่ละวิเวกและฉาน** ความว่า พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ชอบวิเวก ยินดีใจวิเวก ประกอบความสงบจิต
ณ ภายในเนื้อ ๆ ไม่ห่างจากฉาน ไม่ละฉาน คือ ประกอบ ประกอบทั่ว
ประกอบพร้อม หมั่นประกอบ หมั่นประกอบพร้อม เพื่อความเกิดขึ้น
แห่งปฐมฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น
เพื่อความเกิดขึ้นแห่งตติยฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
จตุตถฉานที่ยังไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า จึงชื่อว่า
ไม่ละฉานด้วยอาการอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเสพ ย่อมเจริญ
ย่อมทำให้มาก ซึ่งปฐมฉานที่เกิดขึ้นแล้ว ทุติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว
ตติยฉานที่เกิดขึ้นแล้ว หรือจตุตถฉานที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงชื่อว่า ไม่ละฉานแม้ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่ละวิเวกและฉาน.

[๗๕๗] สติปิฎกฐาน ๔ ๆ ๓ ๆ อริยมรรคมีองค์ ๘ ท่านกล่าวว่า
ธรรม ในอุเทศว่า **ธมฺเมสุ นิจฺจํ อหุธมฺมจาริ** ดังนี้.

ธรรมอันสมควรเป็นใจ ความปฏิบัติชอบ ความปฏิบัติสมควร
ความปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ความปฏิบัติเป็นไปตามประโยชน์ ความปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ความ
เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ

ความประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น สติสัมปชัญญะ เหล่านี้ท่าน
กล่าวว่า ธรรมอันสมควร.

คำว่า **ประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย** ความ
ว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ประพฤติ ปฏิบัติ ดำเนิน เป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา ในธรรมทั้งหลาย ตลอดกาลเป็นนิตย คือ ติดต่อเนื่อง ๆ
ต่อลำดับ ไม่สับสน เนื่องกันกระทบกัน เหมือนระลอกน้ำเป็นคลื่น
สืบต่อกระทบเนื่องกันไป ในเวลาก่อนอาหาร ในเวลาหลังอาหาร ใน
ยามตื่น ในยามกลาง ในยามหลัง ในข้างแรม ในข้างขึ้น ในฤดูฝน
ในฤดูหนาว ในฤดูร้อน ในตอนวัยต้น ในตอนวัยกลาง ในตอนวัยหลัง
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พระประพฤติธรรมอันสมควรในธรรมทั้งหลายตลอด
กาลเป็นนิตย.

[๗๕๘] คำว่า **พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย** ความว่า
พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง
เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

**พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ละวิเวกและฉาน ประพฤติ
ธรรมสมควรในธรรมทั้งหลายเป็นนิตย พิจารณาเห็น
โทษในภพทั้งหลาย พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.**

[๗๕๕] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรารธนาความสิ้นตัณหา ไม่
ประมาท ไม่โง่เขลา มีสุตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อม
แล้ว มีธรรมอันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น

[๗๖๐] รูปตัณหา สัตถตัณหา คันธตัณหารสตัณหา โผฏฐัพพ-
ตัณหา ธรรมตัณหา ชื่อว่า ตัณหา ในอุเทศว่า ตณฺหุขยํ ปตฺถยํ
อปฺปมตฺโต ดังนี้.

คำว่า ปรารธนาความสิ้นตัณหา ความว่า ปรารธนา จํานง
ประสงคฺซึ่งความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ความสิ้นคติ
ความสิ้นอุปบัติ ความสิ้นปฏิสนธิ ความสิ้นภพ ความสิ้นสงสาร ความ
สิ้นวัฏฏะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรารธนาความสิ้นตัณหา.

คำว่า ไม่ประมาท ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ทำโดย
เอื้อเฟื้อ ทำโดยติดต่อกัน ฯลฯ ไม่ประมาทในกุศลธรรม เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ปรารธนาความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท.

[๗๖๑] คำว่า ไม่โง่เขลา ในอุเทศว่า อนนฺตมฺหุโค สุตฺวา สติมา
ดังนี้ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นบัณฑิต มีปัญญา มีปัญญา
เป็นเครื่องรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาทำลายกิเลส เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา.

คำว่า มีสุตะ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นพหูสูต ทรง
ไว้ซึ่งสุตะ สั่งสมสุตะ คือ เป็นผู้ได้สดับมามาก ทรงจำไว้ คล่องปาก
ขึ้นใจ แทะตลอดด้วยดีด้วยทักขณิ ซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น

งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสุตะ.

คำว่า มีสติ ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติรอบคอบอย่างยิ่ง ระลึกถึงกิจที่ทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่โง่เขลา มีสุตะ มีสติ.

[๘๐๒] ญาณ ปัญญา ความรู้ชัด ๆ ล ๆ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ท่านกล่าวว่า สังฆาตธรรม ในอุเทศว่า สงฆาตชมโม นียโต ปธานวา ดังนี้.

คำว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว มีธรรมอันรู้แล้ว มีธรรมอันเทียบเคียงแล้ว มีธรรมอันพิจารณาแล้ว มีธรรมอันเห็นแจ้งแล้ว มีธรรมแจ่มแจ้งแล้วว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๆ ล ๆ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นพิจารณาขั้นแล้ว พิจารณาธาตุแล้ว พิจารณาอายตนะแล้ว พิจารณาคติแล้ว พิจารณาอุปบัติแล้ว พิจารณาปฏิสนธิแล้ว พิจารณาภพแล้ว พิจารณาสังขารแล้ว พิจารณาวิภูฏะแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าตั้งอยู่ในขั้นเป็นที่สุด ในธาตุเป็นที่สุด ในอายตนะเป็นที่สุด ในคติเป็นที่สุด ในอุปบัติเป็นที่สุด ในปฏิสนธิเป็นที่สุด ในภพเป็นที่สุด ในสังสารที่สุด ในวิภูฏะเป็นที่สุด ในสังขารเป็นที่สุด ในภพเป็นที่สุด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในที่สุด.

**พระชีณาสพโตมีภพเป็นที่สุด มีอัทภาพ มีสังสาร
คือชาติ ชรา และมรณะ ครั้งหลังสุด พระชีณาสพนั้น
ไม่มีในภพใหม่.**

เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว.

อริยมรรค ๔ ท่านกล่าวว่า ธรรมอันแน่นอน ในคำว่า นิยโต นี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประกอบด้วยอริยมรรค ๔ ชื่อว่ามีธรรมอันแน่นอน
คือ ถึง ถึงพร้อม ถูกต้อง ทำให้แจ้ง ซึ่งนิยามธรรมด้วยอริยมรรค
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมอันแน่นอน.

ความเพียร ความปรารถนาความเพียร ความก้าวหน้า ความ
บากบั่น ความหมั่น ความเป็นผู้มีความหมั่น เรี่ยวแรง ความพยายาม
แห่งจิต ความบากบั่นอันไม่ย่อหย่อน ความเป็นผู้ไม่ทอดฉันทะ ความ
เป็นผู้ไม่ทอดธุระ ความประคองธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมา-
วายามะ ท่านกล่าวว่า ปธาน ในคำว่า ปธานวา.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเข้าไป เข้าไปพร้อม เข้ามา เข้ามาพร้อม
เข้าถึง เข้าถึงพร้อม ประกอบด้วยความเพียรนี้ เพราะเหตุนี้ พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้านั้นจึงชื่อว่ามี ความเพียร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมนับ
พร้อมแล้ว มีธรรมอันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปสู่เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

**พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าปรารถนาความสิ้นตัณหา ไม่
ประมาท ไม่โง่เขลา มีสุตะ มีสติ มีธรรมอันนับพร้อม
แล้ว มีธรรมอันแน่นอน มีความเพียร พึงเที่ยวไปสู่เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.**

[๘๐๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง
เหมือนสีหะ ไม่ข้อง เหมือนลมไม่ติดที่ตาข่าย ไม่ติดอยู่
เหมือนดอกบัวอันน้ำไม่ติด ฟุ้งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๘๐๔] คำว่า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ ความว่า
สีหมฤคราชไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ
ไม่สยดสยอง ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด ไม่พรั่นพริ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่หนีไป
ในเพราะเสียงทั้งหลายฉันใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ฉันนั้น เป็นผู้
ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะทกสะท้าน ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง
ไม่สะดุ้ง ไม่ขลาด ไม่มีความพรั่นพริ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่หนี ละความ
กลัวความขลาดแล้ว ปราศจากขนลุกขนพองอยู่. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า
ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง เหมือนสีหะ.

[๘๐๕] ลมทิศตะวันออก ลมทิศตะวันตก ลมทิศเหนือ ลมทิศใต้
ลมมีรุติ ลมเย็น ลมร้อน ลมน้อย ลมมาก ลมพัดตามกาล ลมหัวด้าน
ลมแต่ปีกนก ลมแต่ครุฑ ลมแต่ใบตาล ลมแต่พัด ชื่อว่า ลม ในอุเทศว่า
วาโตว ชาลมุหิ อสขุมาโน ดังนี้.

ข่ายที่ทำด้วยด้าย ท่านกล่าวว่า ชาละ ลมไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ขัด
ไม่เกาะที่ตาข่าย ฉันใด ข่าย ๒ อย่าง คือ ข่ายคัณหา ๑ ข่ายทิฏฐิ ๑ ๗ ล ๗
นี้ชื่อว่าข่ายคัณหา นี้ชื่อว่าข่ายทิฏฐิ.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละข่ายคัณหา สละกินข่ายทิฏฐิแล้ว เพราะ
ละข่ายคัณหา เพราะสละกินข่ายทิฏฐิแล้ว พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น
จึงไม่ข้อง ไม่ติด ไม่ขัด ไม่เกาะ ในรูป เสียง ๗ ล ๗ ในรูปที่ได้เห็น

เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้
ออกไป สลัดออก หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจาก
เขตแดนอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่ข้องเหมือนลม
ไม่ข้องอยู่ที่ตาข่าย.

[๘๐๖] ดอกบัว ท่านกล่าวว่า ปทุม ในเทศว่า ปทุม ว โดเยน
อลิมฺพนาโน ดังนี้. น้ำ ท่านกล่าวว่า โดเย. ดอกปทุมอันน้ำย่อมไม่ติด
ไม่เอิบอาบ ไม่ซึมซาบ ฉะนั้น ความติด ๒ อย่าง คือ ความติดด้วย
ตัณหา ๑ ความติดด้วยทิวฐิ ๑ ๗ ล ๗ นี้ชื่อว่าความติดด้วยตัณหา ๗ ล ๗
นี้ชื่อว่าความติดด้วยทิวฐิ.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นละความติดด้วยตัณหา สละกินความติด
ด้วยทิวฐิเสียแล้ว เพราะละความติดด้วยตัณหา เพราะสละกินความติดด้วย
ทิวฐิ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงไม่ติด ไม่เข้าไปติด ไม่อาบ ไม่เข้าไป
อาบ ในรูป เสียง ๗ ล ๗ ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่
ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่จะพึงรู้แจ้ง เป็นผู้ออกไป สลัดออก หลุดพ้น
ไม่เกี่ยวข้อง มีใจอันทำให้ปราศจากเขตแดนอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่ติดเหมือนดอกบัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึง
กล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง
เหมือนสีหะ ไม่ข้อง เหมือนลมไม่ติดตาข่าย ไม่ติด
เหมือนดอกบัวอันน้ำไม่ติด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

[๘๐๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มีปัญญาเป็นกำลัง ช่มจี

ครอบงำสัตว์ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็น
กำลัง ปราบปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไปฉะนั้น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พึงเสพซึ่งเสนาสนะอันสงัด
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๐๔] คำว่า เหมือนสีหราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปราม

ครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ความว่า สีหฤคราชมีเขี้ยวเป็นกำลัง คือ
มีเขี้ยวเป็นอาวุธ ช่มจี ครอบงำ ปราบปราม กำจัด ย่ำยี ซึ่งสัตว์
ดิรัจฉานทั้งปวง เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
มีปัญญาเป็นกำลัง คือ มีปัญญาเป็นอาวุธ ช่มจี ครอบงำ ปราบปราม
กำจัด ย่ำยีซึ่งสัตว์ทั้งปวงด้วยปัญญา เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป
เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เหมือนสีหราช
มีเขี้ยวเป็นกำลัง ปราบปราม ครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป.

[๘๐๕] คำว่า พึงเสพเสนาสนะอันสงัด ความว่า สีหฤคราช
เข้าไปสู่ราวป่าอันสงัด เที่ยวไป ท่องเที่ยวไป ดำเนินไป เป็นไป รักษา
บำรุง เยียวยา ฉันทใด แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
ช่องเสพเสนาสนะอันเป็นป่ารกชัฏ สงัด เงียบสงัด ไม่มีเสียงกึกก้อง
ปราศจากคนสัญจรไปมา ควรแก่การทำกรรมลับของมนุษย์ สมควรแก่
การหลีกออกเร้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เดินผู้เดียว ยืนผู้เดียว
นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เข้าบ้านบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งใน
ที่ลับผู้เดียว อริชฐานจกกรมผู้เดียว เป็นผู้เดียวเที่ยวไป ท่องเที่ยวไป

ดำเนินไป เป็นไป รักษา บำรุง เยียวยา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า พิงเสพ
เสนาสนะอันสงัด พิงเที่ยวไปสู่เดี่ยวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มีปัญญาเป็นกำลัง ขมจี
ครอบงำสัตว์ทั้งหลายเที่ยวไป เหมือนลีหราชมีเขี้ยวเป็น
กำลัง ปราบปรามครอบงำเนื้อทั้งหลายเที่ยวไป ฉะนั้น
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น พิงเสพเสนาสนะอันสงัด
พิงเที่ยวไปสู่เดี่ยวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๐] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา
และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติตลอดเวลา อันสัตว์โลกทั้งมวล
มิได้เกลียดชัง พิงเที่ยวไปสู่เดี่ยวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๑] คำว่า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา
อันเป็นวิมุตติตลอดเวลา ความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีใจ
ประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ที่สาม ที่สี่
ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก
ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์
ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีใจประกอบด้วยกรุณา... มีใจประกอบด้วย
มุทิตา มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศที่หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง
ที่สาม ที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง
แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจประกอบด้วย

อุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มี
ความเบียดเบียนอยู่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา
และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติตลอดเวลา.

[๘๑๒] ฟังทราบวินิจฉัยในชื่อว่า **อัสถ์วโลกทั้งมวลมิได้เกลียด**
ชัง ดังต่อไปนี้ เพราะเป็นผู้เจริญเมตตาเป็นต้น สัตว์ทั้งหลายในทิศ
ตะวันออกจึงไม่เกลียดชัง สัตว์ทั้งหลายในทิศตะวันตก ในทิศเหนือ
ในทิศใต้ ในทิศอาคเนย์ ในทิศพายัพ ในทิศอีสาน ในทิศหรดี
ในทิศเบื้องล่าง ในทิศเบื้องบน ในทิศน้อยทิศใหญ่ทั้ง ๑๐ ทิศ ไม่
เกลียดชัง.

คำว่า **อัสถ์วโลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง** ความว่า อัสถ์วโลก
ทั้งหมดมิได้เกลียด มิได้โกรธ มิได้เสียดสี มิได้กระทบกระทั่ง เพราะ-
ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อัสถ์วโลกทั้งมวลมิได้เกลียดชัง** ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึง
กล่าวว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า **ส่องเสพเมตตา กรุณา มุทิตา**
และอุเบกขาอันเป็นวิมุตติตลอดเวลา อัสถ์วโลกทั้งมวล
มิได้เกลียดชัง ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๓] พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ
ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้น
ชีวิตฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๔] ความกำหนด ความกำหนดนัก ๆ ล ๆ อภิขมา โลกะ
อกุศลมูล ชื่อว่า รากะ ในอุเทศว่า รากญจ โทสญจ ปหาย โมหิ
ดังนี้. จิตอาฆาต ๆ ล ๆ ความเป็นผู้ดูร้าย ความแค้นใจจนถึงน้ำตาไหล
ความไม่พอใจ ชื่อว่า โทสะ. ความไม่รู้ในทุกข์ ๆ ล ๆ อวิชาเป็นบ่วง
ความหลงไหล อกุศลมูล ชื่อว่า โมหะ.

คำว่า ละแล้วซึ่งรากะ โทสะ และโมหะ ความว่า พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น ละ สละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ในภายหลัง ซึ่งรากะ โทสะ และโมหะ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ละแล้ว
ซึ่งรากะ โทสะ และโมหะ.

[๘๑๕] สังโยชน์ ในอุเทศว่า ทำลายเสียซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย
ดังนี้ มี ๑๐ ประการ คือ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ๆ ล ๆ อวิชา-
สังโยชน์. คำว่า ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ความว่า ทำลาย
ทำลายทั่ว ทำลายพร้อม ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี
ในภายหลัง ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ทำลายเสียแล้ว
ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย.

[๘๑๖] คำว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต ความว่า พระปัจเจก
สัมพุทธเจ้า นั้น ไม่หวาดเสียว ไม่หวาดหวั่น ไม่ครั่นคร้าม ไม่สะดุ้ง
ไม่ตกใจ ไม่สยดสยอง ไม่พรั่น ไม่กลัว ไม่สะทกสะท้าน ไม่หนี ละ
ความกลัวความขลาดแล้ว ปราศจากขนลุกขนพอง ในเวลาสิ้นสุดชีวิต.
เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้นชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นั้น จึงกล่าวว่

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละแล้วซึ่งราคะ โทสะ โมหะ
ทำลายเสียแล้วซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ไม่สะดุ้งในเวลาสิ้น
ชีวิต พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๗] มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคม
ด้วย มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก มนุษย์ทั้งหลายมี
ปัญญามุ่งประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด (เพราะฉะนั้น)
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

[๘๑๘] คำว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหา
สมาคมด้วย ความว่า มิตรทั้งหลายมีประโยชน์ตนเป็นเหตุ มีประโยชน์
ผู้อื่นเป็นเหตุ มีประโยชน์ทั้งสองฝ่ายเป็นเหตุ มีประโยชน์ในปัจจุบันเป็น
เหตุ มีประโยชน์ในสัมปรายภพเป็นเหตุ มีประโยชน์อย่างยิ่งเป็นเหตุ จึง
จะคบหา สมคบ เสพ สมาคมด้วย. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรทั้งหลาย
มีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคมด้วย.

[๘๑๙] มิตร ในอุเทศว่า มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก มี
๒ จำพวก คือ มิตรคฤหัสถ์ ๑ มิตรบรรพชิต ๑ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่า
มิตรคฤหัสถ์ ๆ ล ๆ นี้ชื่อว่ามิตรบรรพชิต. คำว่า มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุ
หาได้ยาก ความว่า มิตร ๒ จำพวกนี้ ไม่มีการณะ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย
หาได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มิตรในวันนี้ ไม่มีเหตุหาได้ยาก.

[๘๒๐] คำว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน ในอุเทศว่า อุตตตุล-
ปยุตฺวา อสุจี มนุสฺสตา ดังนี้ ความว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมคบ สมคบ-
เสพ เสพด้วย ส้องเสพ เอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อ เข้านั่งใกล้ ใต้อตาม

สอบถาม เพื่อประโยชน์ตน เพราะเหตุแห่งตน เพราะปัจจัยแห่งตน เพราะการณะแห่งตน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน.

คำว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่สะอาด ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมอันไม่สะอาด วจีกรรมอันไม่สะอาด มโนกรรมอันไม่สะอาด ปาณาติบาตอันไม่สะอาด อทินนาทานอันไม่สะอาด กาเมศุมิจฉาจารอันไม่สะอาด มุสาวาทอันไม่สะอาด ปิสุณวาจาอันไม่สะอาด ผรุสวาจาอันไม่สะอาด สัมผัสปลลาปะอันไม่สะอาด อภิฆาอันไม่สะอาด พยาบาทอันไม่สะอาด มิจฉาทิฏฐิอันไม่สะอาด เจตนาอันไม่สะอาดความปรารถนาอันไม่สะอาด ความตั้งใจอันไม่สะอาด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่สะอาด คือ เป็นคนเลว เลวลง เป็นคนทราม ต่ำช้า ลามก ชั่วช้า ซาดิชั่ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มนุษย์ทั้งหลายมีปัญญามุ่งประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด.

[๘๒๑] คำว่า ผู้เดียว ในอุเทศว่า เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺปโป ดังนี้ ๆ ล ๆ จริยา (การเที่ยวไป) ในคำว่า จเร ดังนี้ มี ๘ อย่าง ๆ ล ๆ ชื่อว่าพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นจึงกล่าวว่า

มิตรทั้งหลายมีประโยชน์เป็นเหตุ จึงจะคบหาสมาคม
ด้วย มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุหาได้ยาก มนุษย์ทั้งหลาย
มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด (เพราะฉะนั้น)
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ก็แหละนิตเทศแห่งพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งในศาสนา ๑๖ คน
นี้ คือ อชิตพราหมณ์ ๑ ติสสเมตเตยพราหมณ์ ๑
ปุลณกพราหมณ์ ๑ เมตตคุพพราหมณ์ ๑ โชตกพราหมณ์ ๑
อุปสิวพราหมณ์ ๑ นันทพราหมณ์ ๑ เหมกพราหมณ์ ๑
โตทยพราหมณ์ ๑ กัปปพราหมณ์ ๑ ชตุกัณณิพราหมณ์
ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุธพราหมณ์ ๑ อุทยพราหมณ์ ๑
โปสาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์ ๑
ปิงคิยพราหมณ์ผู้แสวงหาคุณใหญ่ ๑ รวมเป็น ๑๖ นิตเทศ
และในปารายนวรรคนั้น ยังมีซักควิสาณสูตรนิตเทศ
อีก ๑ นิตเทศ นิตเทศทั้ง ๒ อย่างควรรู้ บริบูรณ์แล้ว
ท่านลิจิตไว้ดีแล้ว.

สุดตนิทเทศ จบบริบูรณ์

อรรถกถาจักกวิสามนุตตนิทเทส

ตอนนี้ไปถึงโอกาสแห่งการพรรณนา จักกวิสามนุตตนิทเทส แล้ว.
พวกเราจักพรรณนาเพียงบทที่เกินต่อจากบทนี้เท่านั้น.

ปฐมวรรค

กาถาที่ ๑

๑*) สพฺเพสุ ภูเตสุ นิชาเย ทณฺฑํ
อวิหเรยฺย อญฺญตรูปิ เตสํ
น ปุตุตฺตมิจุเจยฺเย กุโตะ สหายิ
เอโก จเร ขคฺคฺวิสามนฺกปโป.

บุคคลวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงแล้ว ไม่เบียดเบียน
บรรดาสัตว์เหล่านั้น แม้ผู้ใดผู้หนึ่งให้ลำบาก ไม่พึง
ปรารถนาบุตร จะพึงปรารถนาสหายแต่ที่ไหน พึงเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สพฺเพสุ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า
ภูเตสุ คือ ในสัตว์ทั้งหลาย.

ภูต ศัพท์ในบทว่า ภูเตสุ นี้เป็นไปในอรรถว่า สิ่งที่มี ในบทมี
อาทಿಯ่างนี้ว่า ภูตสฺมิ ปาจิตฺตियิ เป็นอาบัติปาจิตฺตियิในเพราะสิ่งที่มีอยู่.

เป็นไปในอรรถว่า ชั้น ๕ ในบทมีอาทಿಯ่างนี้ว่า ภูตมิทํ สารีปุตฺต
สมนุสฺสสฺสฺสิ คู่ก่อนสารีบุตร เธอจงพิจารณา ชั้น นี้. เป็นไปในอรรถว่า
รูป ๔ อย่าง มีปฐวีธาตุเป็นต้น. เป็นไปในอรรถว่า รูป ๔ มีปฐวีธาตุเป็นต้น

* เลขหน้าคาถาทุกคาถา ในจักกวิสามนุตตนิทเทสนี้ ไม่ใช่เลขข้อในบาลี. เป็นเลขลำดับ
คาถา มีทั้งหมด ๔๑ คาถา.

มีอาทิอย่างนี้ว่า จตุตถาโร โข ภิกขเว มหาภูตา เหตุ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ และเป็นเหตุ.

เป็นไปในอรรถว่า พระจีณาสพ ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า โย จ กาลมโส ภูโต พระจีณาสพ เป็นผู้กินกาลเวลา.

เป็นไปในอรรถว่า สรรพสัตว์ ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า สพฺเพว นิกฺขิปีสุสนฺติ ภูตา โลเก สมฺมุตฺตยํ สัตว์ทั้งปวง จักทิ้งร่างกายไว้ในโลก.

เป็นไปในอรรถว่า ต้นไม้ เป็นต้น ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ภูต-
คามปตฺตพฺยตฺตยํ เป็นอาบัติปาจิตตีย์เพราะพราภ ของเขียว ซึ่งเกิดอยู่
กับที่ให้หลุดจากที่.

ย่อมเป็นไปหมายเอา หมูสัตว์ ในชั้นต่ำกว่าชั้นจาตุมาหาราชิกา
ลงมา ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ภูตฺ ภูตฺโต ปชานาติ ย่อมรู้ หมูสัตว์
ตามความเป็นจริง.

แต่ในที่นี้พึงทราบว่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วบนแผ่นดินและภูเขา
เป็นต้น โดยไม่ต่างกันว่ ภูตฺ ในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น.

บทว่ นิธาย คือ วางแล้ว. บทว่ ทณฺฑํ คือ อาชญาทางกาย
วาจาและใจ. บทนี้เป็นชื่อของกายทุจริตเป็นต้น. กายทุจริตชื่อว่า ทัณฺฑะ
เพราะลงโทษ. ท่านกล่าวว่ เพราะเบียดเบียนให้ถึงความพินาศล่มจม.
วจีทุจริตและมโนทุจริตก็เหมือนกัน หรือการลงโทษด้วยการประหารนั้น
แล ชื่อว่ ทัณฺฑะ. ท่านกล่าวว่ วางอาชญาขึ้น. บทว่ อหฺเรยฺย คือ
ไม่เบียดเบียน. บทว่ อญฺญตรมฺปิ คือ แม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง. บทว่ เตลฺลํ
คือ สรรพสัตว์เหล่านั้น. บทว่ น ปุคฺคตฺตมิจฺเจยฺย คือ ไม่พึงปรารถนา
บุตรไร ๆ ในบุตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ อตฺตชฺชะ บุตรเกิดแต่ตน ๑

เขตตระ บุตรเกิดแต่ภริยา ๑ ทินนกะ บุตรที่เขายกให้ ๑ อันเตวาสิกะ ลูกศิษย์ ๑. บทว่า กูโต สหาย คือ พึงปรารภนาสหายได้แต่ไหน.

บทว่า เอโก ได้แก่ ผู้เดียว ด้วยการบวช. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะ อรรถว่า ไม่มีเพื่อน. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะอรรถว่า ละค้นหาได้. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากกิเลสโดยแน่นอน. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตรัสรู้ ปัจเจกสัมโพธิญาณผู้เดียว. จริงอยู่ แม้ยังเป็นไปอยู่ในท่ามกลางสมณะ ตั้งพัน ก็ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตัดความคลุกคลีกับภคหัตถ์ ด้วยประการ ฉะนี้ จึงชื่อว่า ผู้เดียว ด้วยการบวช. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะยืนผู้เดียว ไปผู้เดียว นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เคลื่อนไหวเป็นไปผู้เดียว ด้วยประการ ฉะนี้ จึงชื่อว่าผู้เดียว โดยไม่มีเพื่อน. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุรุษมีค้นหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน
ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และมีความ
เป็นอย่างอื่นไปได้ ภิกษุมีสติรู้โทษอย่างนี้ และค้นหา
เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์แล้ว พึงเป็นผู้ปราศจากค้นหา
ไม่ถือนั่น พึงเว้นรอบ.

ด้วยประการฉะนี้ จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะละค้นหาเสียได้. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะปราศจากกิเลสได้แน่นอนอย่างนี้ คือละกิเลสทั้งหมดแล้ว ตัครากขาดแล้ว กระทำให้เหมือนตาลยอดด้วน มีการไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา. ชื่อว่า ผู้เดียว เพราะเป็นพระสยัมภู ไม่มีอาจารย์ เป็นผู้ ตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณด้วยตนเอง ด้วยประการฉะนี้ จึงชื่อว่า ผู้เดียว เพราะตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณผู้เดียว.

บทว่า จร พึงเที่ยวไป ได้แก่ภจรยา (การเที่ยวไป) มี ๘ อย่างคือ อิริยาปถจรยา การเที่ยวไปในอิริยาบถ ๔ ของผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตน

ไว้ชอบ ๑. **อายตนจริยา** การเที่ยวไปในอายตนะภายใน ๖ ของผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย ๑ **สติจริยา** การเที่ยวไปในสติปัญญา ๔ ของผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท ๑ **สมาธิจริยา** การเที่ยวไปในฌาน ๔ ของผู้ชวนขวยในอริจิต ๑ **ญาณจริยา** การเที่ยวไปในอริยสัจ ๔ ของผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ๑ **มรรคจริยา** การเที่ยวไปในอริยมรรค ๘ ของผู้ปฏิบัติโดยชอบ ๑ **ปัตติจริยา** การเที่ยวไปในสามัญผล ๔ ของผู้บรรลุผล ๑ **โลกัตถจริยา** ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลกในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ของท่านผู้เป็นพุทธะ ๓ จำพวก คือพระสัมมาสัมพุทธะ ๑ พระปัจเจกพุทธะ ๑ พระสาวกพุทธะ ๑. ในพระพุทธะ ๓ จำพวกเหล่านั้น ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลกของพระปัจเจกพุทธะ และพระสาวกพุทธะ ได้เฉพาะบางส่วน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า จริยา ๘ ในคำว่า จริยา นี้ ได้แก่ อริยาปถจริยาเป็นต้น. ฟังทราบความพิสดารในเรื่องนั้น ความว่า ฟังเป็นผู้ประกอบด้วยจริยาเหล่านั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวจริยา ๘ แม้อย่างอื่นอีกอย่างนี้ว่า บุคคลผู้น้อมใจเชื่อจริยาเหล่านี้ ย่อมประพฤติด้วยศรัทธา ผู้ประคองใจย่อมประพฤติด้วยความเพียร ผู้เข้าไปตั้งมั่น ย่อมประพฤติด้วยสติ ผู้ไม่ฟังชาน ย่อมประพฤติด้วยสมาธิ ผู้รู้ทั่วย่อมประพฤติด้วยปัญญา ผู้รู้แจ้งย่อมประพฤติด้วยวิญญาน บุคคลผู้มนสิการว่า กุศลธรรมทั้งหลายย่อมดำเนินไปทั่วแก่บุคคลผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมประพฤติด้วยอายตนจริยา บุคคลผู้มนสิการว่า ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ย่อมประพฤติด้วยวิเศษจริยา ดังนี้. อธิบายว่า ฟังเป็นผู้ประกอบด้วยจริยาแม้เหล่านั้น.

บทว่า **ขลุควิสถกบปิโป** เหมือนนอแรด คือเขาของแรดชื่อว่า นอแรด.

กัปป ศัพท์นี้มีความหลายอย่างเป็นต้นว่า **เชื้อ** โวหาร กาล **บัญญัติ** เถชนะ (ตัด) **วิกัปปะ** (ประมาณ) **เลส** สมันตภาวะ (โดยรอบ) **สทิสะ** (คล้าย).

จริงอย่างนั้น **กัปป** ศัพท์นี้มีอรรถว่า **เชื้อ** ในประโยคมีอาทิ อย่างนี้ว่า **ขื่อนี้ควร เชื้อ** ต่อพระโคดมผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีอรรถว่า **โวหาร** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เรานุญาตเพื่อฉันผลไม้ด้วยสมณโวหาร ๕ อย่าง.

มีอรรถว่า **กาล** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **นับว่าเราจะอยู่ตลอด กาล เป็นนิจ.**

มีอรรถว่า **บัญญัติ** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **ท่านกัปปะ** ได้กล่าวไว้ดังนี้.

มีอรรถว่า **เถชนะ** **ตัด** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **ปลง** ผมและหนวดตกแต่งแล้ว.

มีอรรถว่า **วิกัปปะ** **ประมาณ** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **กว้าง** หรือยาว **ประมาณ ๒** นิ้ว.

มีอรรถว่า **เลส** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **หา เลส** เพื่อจะนอน.

มีอรรถว่า **สมันตภาวะโดยรอบ** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **ยัง** พระวิหารเวฬุวัน **โดยรอบ** ให้สว่างไสว.

มีอรรถว่า **สทิสะ** **คล้าย** ในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า **ท่านผู้เจริญ**
๑. ม. มุ. ๑๒/ข้อ ๔๓๐. ๒. ม. มุ. ๑๒/ข้อ ๓๐๐.

ผมกำลังพูดอยู่กับท่านผู้เป็นสาวก ทรงคุณ คล้าย พระศาสดา มิได้ทราบ
เลย (ว่าท่านชื่อว่าสารีบุตร). อธิบายว่า มีส่วนเปรียบ.

อนึ่ง ในบทนี้ฟังทราบ ความว่า เช่นกับ เปรียบกับ พระศาสดา
นั้น. ท่านกล่าวว่า เปรียบกับนอแรด. ฟังทราบการพรรณนาความ
ในที่นี้ เพียงเท่านี้ก่อน.

แต่ฟังทราบเนื้อความอย่างนี้ได้ โดยสืบต่อจากการอธิบายต่อไป.
อาชญาณีมีประการดังได้กล่าวแล้ว ยังเป็นไปอยู่ในสัตว์ทั้งหลาย ยังไม่
ละวาง. บุคคลไม่ยังอาชญาให้เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น วางอาชญา
ในสัตว์ทั้งปวงด้วยเมตตา อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออาชญาอัน และด้วยนำ
ประโยชน์เข้าไปให้ เพราะเป็นผู้วางอาชญาแล้วนั่นเอง สัตว์ทั้งหลายผู้
ยังไม่วางอาชญา ย่อมเบียดเบียนสัตว์ด้วยท่อนไม้ ด้วยศาสตรา ด้วยฝ่ามือ
หรือด้วยก้อนดิน ฉนั้นใด เราไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น แม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง
ฉนั้นนั้น อาศัยเมตตากรรมฐานนี้เห็นแจ้งสังขตธรรม อันไปแล้วในเวทนา
ไปแล้วในสัญญา สังขาร และวิญญาณ และอื่นจากนั้น โดยทำนอง
เดียวกัน แล้วจึงได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณนี้. ฟังทราบอธิบายดังนี้ก่อน.

ฟังทราบอนุสนธิต่อไป. เมื่อพระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวอย่างนั้น
แล้ว พวกอำมาตย์เหล่านั้นจึงกล่าวว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้พระคุณเจ้า
จะไปไหน. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ารำพึงว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแต่ก่อน
อยู่ ณ ที่ไหน ครั้นรู้แล้วจึงกล่าวว่า อาตมาจะไปภูเขาคันธมาทน์ พวก
มนุษย์จึงกล่าวอีกว่า โอ บัดนี้พระคุณเจ้าจะทิ้งพวกกระผมไป อย่าไปเลย
ขอรับ. ลำดับนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า น ปุตุตมิจเจยฺย
บุคคลไม่พึงปรารถนาบุตร ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทนั้นมีอธิบายดังนี้ บัดนี้เรามีได้ฟังปรารธนาบุตรประเภทใด ประเภทหนึ่ง บรรดาบุตรที่เกิดแต่ตนเป็นต้น จักปรารธนาสหายเช่น ท่านแต่ไหน เพราะฉะนั้น บรรดาท่านทั้งหลาย ผู้ใดเป็นชายก็ตาม เป็นหญิงก็ตาม ประสงค์จะไปกับเรา ผู้นั้นพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออำมาตย์เหล่านั้นกล่าวว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระคุณเจ้าจะละทิ้งพวกกระผมไป พระคุณเจ้าไม่ต้องการพวกกระผม เสียแล้วหรือ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า อาตมามีได้ฟัง ปรารธนาบุตร จักปรารธนาสหายแต่ไหน เห็นคุณของการเที่ยวไปผู้เดียว โดยความตามที่ตนกล่าวแล้ว ก็บังเกิดใจ เกิดปีติโสมนัส จึงเปล่ง อุทานนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ตลิตา คือ ทำความอยาก. บทว่า ภยเกรโธ ความกลัวและความขลาด คือมีจิตสะดุ้งเปล่งเสียงตกใจ. บทว่า ถาวรา ผู้มั่นคง คือพระชินาสพ. บทว่า นิธาย คือ ทิ้งแล้ว. บทว่า นิทหิตฺวา คือ วางแล้ว. บทว่า โอรโรปยิตฺวา คือ ปลงแล้ว. บทว่า สโมโรปยิตฺวา คือ ปล่อยลงข้างล่าง. บทว่า นิกุจิปิตฺวา ได้แก่ นำออกไปจากที่นั้น. บทว่า ปฏิปตฺตสมภิตฺวา ระวังแล้ว คือสงบแล้ว. บทว่า อาลปนํ คือ การเจรจากันแต่แรก. บทว่า สลลปนํ คือ การเจรจากันโดยชอบ. บทว่า อุลลปนํ คือ เสร็จจากย่องกัน. บทว่า สมมูลปนํ คือ การเจรจากย่องกันบ่อย ๆ.

บทว่า อิริยาปจฺจิริยา คือ เที่ยวไปในอิริยาบถ. แม้ในบทที่ เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. แต่ आयตฺนจิริยา คือ เที่ยวไปในอายตนะ

ด้วยสติและสัมปชัญญะ. บทว่า **ปตฺติ** คือ ผลทั้งหลาย. เพราะผลเหล่านั้นท่านเรียกว่า **ปตฺติ** เพราะเป็นเหตุให้บรรลु. ประโยชน์ทั้งหลายอันเป็นไปในทิวฐธรรมและสัมปรายกพของสัตว์โลก ชื่อว่า **โลกัตถะ** นี้เป็นชื่อแตกต่างกัน.

บัดนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเมื่อจะแสดงภูมิแห่งจริยาเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **จตุสฺ อิริยาปเลสุ** ในอิริยาบถ ๔.

บทว่า **สติปฏฺฐานេสุ** คือ แม้ในสติปฏฺฐาน ซึ่งมีสติปฏฺฐานเป็น อารมณ์ที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวอยู่ ก็กล่าวถึงธรรมที่ไม่เป็นอย่างอื่นจาก สติ แต่ทำเหมือนเป็นอย่างอื่นด้วยโวหาร. บทว่า **อริสฺสเจสุ** ท่าน กล่าวด้วยการกำหนดสัจจะไว้เป็นแผนก ๆ ด้วยสัญญาอันเป็นโลกิยะอัน เป็นส่วนเบื้องต้น. คำว่า **อริยมคฺเคสุ** และคำว่า **สามณฺณผลេสุ** ท่าน กล่าวด้วยอำนาจโวหารเท่านั้น. บทว่า **ปฺหเส** คือ ในส่วนหนึ่งของ **โลกัตถจริยา** คือการประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก. จจริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยาโดยไม่มีส่วนเหลือ.

พระสารีบุตรเมื่อจะแสดงจริยาเหล่านั้นอีก ด้วยอำนาจแห่งการก-
บุคคล (บุคคลผู้กระทำ) จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ปณฺธิสมฺปนฺนํ** ของผู้
ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบความดังต่อไปนี้. ผู้มีอิริยาบถไม่หวั่นไหว
ถึงพร้อมด้วยความเป็นไปแห่งอิริยาบถ เพราะอิริยาบถสงบ ผู้ถึงพร้อม
ด้วยอิริยาบถอันสงบสมควรแก่ความเป็นภิกษุ ชื่อว่า **ปณฺธิสมฺปนฺนํ**
ผู้ถึงพร้อมด้วยการตั้งตนไว้ชอบ. บทว่า **อินฺทฺริเยสุ** **คฺคตฺตฺวารานํ** ผู้มี
ทวารคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย คือชื่อว่า **คฺคตฺตฺวาราน** เพราะมี

อวิกุเขป โกรนุโต คือ ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งสมาธิ. บทว่า **ปชานนุโต** ผู้รู้ทั่ว คือรู้ชัดด้วยปัญญา رؤ้อริยสัจ ๔. บทว่า **วิชานนุโต** ผู้รู้แจ้ง คือรู้แจ้งอารมณ์ด้วยวิญญาณ คืออวิชชชจิตอันถึงก่อน (เกิดก่อน) ขณะที่ยังสัมปยุตด้วยอินทริย์. บทว่า **วิญญาณจริยาย** ประพตติด้วยวิญญาณ คือด้วยอำนาจแห่งวิญญาณคืออวิชชชจิต. บทว่า **เอวปฏิบัติปุนนุส** ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ คือปฏิบัติด้วยอินทริยจริยาพร้อมกับอวิชชชชะ. บทว่า **กุสลา ธมฺมา อายาเปนุติ** กุศลธรรมทั้งหลายย่อมดำเนินไป ความว่า กุศลธรรมทั้งหลายเป็นไปแล้วด้วยอำนาจแห่งสมถะและวิปัสสนา ยังความวิเศษให้เป็นไป. บทว่า **อายตนจริยาย** กุสละความมั่นคง ท่านกล่าววว่า ความมั่นคงของกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยอายตนจริยา คือด้วยความประพตติเป็นไป. บทว่า **วิเสสมธิคจฺจติ** คือ ย่อมบรรลुकุณวิเศษด้วยอำนาจแห่งวิกขัมภนปหาน ตทั้งคปหาน สมุจเฉทปหาน และปฏิบัติสัททธิปหาน.

พึงทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **ทสฺสนจริยา จ สมฺมาทิฏฺฐิยา** การประพตติสัมมาทิฏฺฐิ ชื่อว่า ทสฺสนจริยา ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า **สัมมาทิฏฺฐิ** เพราะเห็นชอบ หรือเป็นเหตุเห็นชอบ หรือมีทิฏฺฐิงามน่าสรรเสริญ. แห่งสัมมาทิฏฺฐินั้น.

ชื่อว่า **ทสฺสนจริยา** เพราะประพตติด้วยการทำนิพพานให้ประจักษ์.

ชื่อว่า **สัมมาสังกัปปะ** เพราะดำริชอบ หรือเป็นเหตุดำริชอบ หรือดำริดีน่าสรรเสริญ.

ชื่อว่า **อภินิโรปนจริยา** เพราะพระพตติปลุกฝังจิตไว้ในอารมณ์นั้น.

ชื่อว่า **สัมมาวาจา** เพราะเจรจาชอบ หรือเป็นเหตุเจรจาชอบ

หรือเจราจิดีน่าสรรเสริญ. บทนี้เป็นชื่อของการเว้นมิจฉาวาจา.

ชื่อว่า **ปริคคหจริยา** เพราะประพฤตียีศวิสังวร ๔ อย่างของสัมมาวาจนั่น.

ชื่อว่า **สัมมากัมมันตะ** เพราะทำชอบ หรือเป็นเหตุทำชอบ หรือการงานดีน่าสรรเสริญ. การงานชอบนั่นแล ชื่อว่า **สัมมากัมมันตะ**. บทนี้เป็นชื่อของการเว้นจากมิจฉากัมมันตะ.

ชื่อว่า **สมุฏฐานจริยา** เพราะประพฤติดั้งอยู่ในกายสังวร ๓ อย่าง.

ชื่อว่า **สัมมาอาชีพะ** เพราะเลี้ยงชีพชอบ หรือเป็นเหตุเลี้ยงชีพชอบ หรือมีอาชีพดีน่าสรรเสริญ. บทนี้เป็นชื่อของการเว้นมิจฉาอาชีพะ. สัมมาอาชีพะนั้นชื่อว่า **โฆทานจริยา** ประพฤติฟ่องแผ้ว.

ชื่อว่า **ปริสุทธจริยา** ประพฤติบริสุทธิ์.

ชื่อว่า **สัมมาวายามะ** เพราะพยายามชอบ หรือเป็นเหตุพยายามชอบ หรือพยายามดีน่าสรรเสริญ. สัมมาวายามะนั้น ชื่อว่า **ปัลลภจริยา** ประพฤติประคองใจ.

ชื่อว่า **สัมมาสติ** เพราะระลึกชอบ หรือเป็นเหตุระลึกชอบ หรือระลึกดีน่าสรรเสริญ. สัมมาสตินั้นชื่อว่า **อุปปัฏฐานจริยา** ประพฤติตั้งมั่น.

ชื่อว่า **สัมมาสมาธิ** เพราะตั้งใจชอบ หรือเป็นเหตุตั้งใจชอบ หรือตั้งใจดีน่าสรรเสริญ. สัมมาสมาธินั้น ชื่อว่า **อวิกเขปจริยา** ประพฤติไม่ฟุ้งซ่าน.

บทว่า **ตถกบโป** คือ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นย่อมเป็นเหมือนนอแรด. อธิบายว่า เป็นอย่างนั้น. บทว่า **ตัสทิสโส** คือ เช่นกับนอแรด. ปาฐะว่า **ตสฺสทิสโส** บ้าง. บทว่า **ตปฺปปฏิภาโค** คือ เปรียบเหมือน

นอแรด. อธิบายว่า เป็นเช่นนั้น. รสเค็มไม่มีรสหวาน ชื่อว่า **อติโลณะ** เค็มจัดกล่าวกันว่าเหมือนเกลือ เช่นกับเกลือ. บทว่า **อติตติตติ** คือ ของขมจัดมีสะเดาเป็นต้นกล่าวกันว่า เหมือนของขม เช่นกับรสขม. บทว่า **อติมธุ** มีรสหวานจัด คือมีข้าวปายาสเจือด้วยน้ำนมเป็นต้น. บทว่า **หิมกปิโป** เหมือนหิมะ คือเช่นกับน้ำแข็ง. บทว่า **สตถุกปิโป** เหมือนพระศาสดา คือเช่นกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดา. บทว่า **เอวมเว** เป็นนิบาตบอกความเปรียบเทียบ.

เราจักแสดงวิธีบอกวิปัสสนา โดยสังเขปของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง แล้วจักไป ณ ที่นั้น. พระปัจเจกโพธิสัตว์ประสงค์จะทำการกำหนดนามรูป จึงเข้าฌานใดฌานหนึ่งในฌานสมาบัติ ๘ ทั้งที่เป็นรูปฌานและอรูปฌาน ออกจากฌานแล้วกำหนดองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น และธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น อันสัมปยุตด้วยองค์ฌานนั้น ด้วยอำนาจแห่งลักษณะ รส ปัจจุปฏิฐาน และปทัฏฐาน ชื่อว่า **นาม** เพราะอรรถว่า น้อมไป โดยความน้อมไปมุ่งต่ออารมณ์. แต่ นั้น ก็แสวงหาปัจจัยแห่งนามนั้น ย่อมเห็นว่า นามย่อมเป็นไปเพราะอาศัยหทัยวัตถุ. ครั้นเห็นภูตรูปอันเป็นปัจจัยแห่งวัตถุและอุปาทายรูปแล้ว จึงกำหนดว่าทั้งหมดนี้ ชื่อว่า **รูป** เพราะมีลักษณะสลายไป. กำหนดนามรูปทั้งสองนั้นอีกโดยสังเขปอย่างนี้ว่า นามมีลักษณะน้อมไป รูปมีลักษณะสลายไป. นี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่ง **สมถยานิกะ** (มีสมถะเป็นยาน). ส่วน **วิปัสสนายานิกะ** (มีวิปัสสนาเป็นยาน) กำหนดภูตรูปและอุปาทายรูปด้วยหัวข้อการกำหนดธาตุ ๔ แล้วเห็นว่าธรรมทั้งหมดนี้ชื่อว่ารูปเพราะความสลายไป. แต่ นั้น อรูปธรรมทั้งหลาย อันเป็นไปอยู่เพราะอาศัยวัตถุมีจักขุวัตถุเป็นต้นแห่ง

รูปที่กำหนดไว้แบบนี้ ย่อมมาสู่คลอง. แต่นั้นรวมอรูปธรรมเหล่านั้น
แม้ทั้งหมดเป็นอันเดียวกัน โดยลักษณะนุ่มไป ย่อมเห็นว่านี่เป็นนาม.
พระปัจเจกโพธิสัตว์นั้น ย่อมกำหนดโดยส่วนสองว่า นีนาม นีรูป. ครั้น
กำหนดอย่างนั้นแล้ว ย่อมเห็นว่า สัตว์ บุคคล เทวดา หรือพรหมอื่น
นอกเหนือไปจากนามรูปไม่มี.

**เหมือนอย่างว่า เสียงว่ารถย่อมมีได้ เพราะการ
ประชุมองค์ประกอบ (ของรถ) ฉันทิ เมื่อขั้นทั้งหลาย
ยังมีอยู่ การสมมติกันว่าสัตว์ ก็ย่อมมี ฉันทินั้น.**

ท่านกำหนดนามรูปด้วยญาณอันเป็นทิวฏฐิวิสูทธิ กล่าวคือการเห็น
ตามความเป็นจริงของนามรูปโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า เมื่ออุปาทานขั้น ๕
มีอยู่ การสมมติเรียกกันว่าสัตว์บุคคลย่อมมีได้ฉันทินั้นนั่นแหละดังนี้ เมื่อ
กำหนดแม้ปัจจัยของนามรูปนั้นอีก ก็กำหนดนามรูปโดยนัยดังกล่าวแล้ว
กำหนดอยู่ว่าจะไรหนอเป็นเหตุแห่งนามรูปนี้ ครั้นเห็นโทษในอเหตุวาทะ
และเหตุวาทะอันแตกต่างกัน จึงแสวงหาเหตุและปัจจัยของนามรูปนั้น
คุณแพทย์ครั้นเห็นโรคแล้วจึงตรวจคุณสมบัติของโรคนั้น จึงเห็นธรรม ๔
เหล่านี้ คือ อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ว่าเป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุ
ให้เกิดนามรูป และว่าเป็นปัจจัยเพราะมีอาหารเป็นปัจจัยอุปถัมภ์. กำหนด
ปัจจัยแห่งรูปกายอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งหลาย ๓ มีอวิชาเป็นต้นเป็นอุป-
นิสสยปัจจัยแก่กายนี้ เหมือนมารดาเป็นอุปนิสสยปัจจัยแก่ทารก มีกรรมทำ
ให้เกิดเหมือนบิดาทำบุตรให้เกิด มีอาหารเลี้ยงดูเหมือนแม่นมเลี้ยงดูทารก
แล้วกำหนดปัจจัยแห่งนามกายโดยนัยมีอาทิว่า อาศัยจักขุและรูป จักขุ-

วิญญานย่อมเกิด. เมื่อกำหนดอยู่อย่างนี้ย่อมตกลงใจได้ว่า ธรรมแม้ที่เป็นอดีตและอนาคตย่อมเป็นไปอย่างนี้เท่านั้นเหมือนกัน.

ท่านกล่าววินิจฉัยที่ปรารภอดีต (ปุพฺพนฺต) ของบุคคลนั้นไว้ ๕
อย่างคือ

๑. ในอดีตอันยาวนานเราได้เป็นแล้วหรือหนอ.
๒. หรือว่าเราไม่ได้เป็นแล้ว
๓. เราได้เป็นอะไรมาแล้วหรือหนอ
๔. เราได้เป็นอย่างไรแล้วหนอ
๕. เราเป็นอะไรแล้วได้เป็นอะไรตลอดกาลในอดีตหรือหนอ

ท่านกล่าววินิจฉัยที่ปรารภอนาคต (อปฺรนฺต) ของบุคคลนั้นไว้ ๕
อย่างคือ

๑. ในอนาคตอันยาวนานเราจักเป็นหรือหนอ
๒. เราจักไม่เป็นหรือหนอ
๓. เราจักเป็นอะไรหนอ
๔. เราจักเป็นอย่างไรหนอ
๕. เราเป็นอะไรแล้วจักเป็นอะไร (ต่อไป) ตลอดกาลในอนาคตหรือหนอ.

ก็หรือว่าท่านได้กล่าววินิจฉัยที่ปรารภปัจจุบันของบุคคลนั้นไว้ ๖
อย่างคือ

๑. เราเป็นอยู่หรือหนอ
๒. เราไม่เป็นอยู่หรือหนอ
๓. เราเป็นอะไรหนอ
๔. เราเป็นอย่างไรหนอ

๕. สัตว์นี้มาจากที่ไหนหนอ

๖. สัตว์นั้นจักไปที่ไหนหนอ

ท่านละความสงสัยแม่ทั้งหมดนั้นได้. ด้วยการกำหนดปัจจัยอย่างนี้ ท่านกล่าวถึงญาณอันข้ามความสงสัยในกาล ๓ ตั้งอยู่ ว่าเป็น กังขาวิตรณ-
วิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย) บ้าง เป็น
ธรรมฉิติญาณ (ญาณกำหนดรู้ความตั้งอยู่ตามธรรมดา) บ้าง ยถากุตญาณ
(ญาณกำหนดรู้ตามความเป็นจริง) บ้าง สัมมาทัตสนะ (ความเห็นชอบ)
บ้าง.

อนึ่ง พึงทราบวินิจฉัยในบทนี้ต่อไป. จริงอยู่ โลกียปริยญาณมี ๓
คือ ญาณตปริยญาณ (กำหนดรู้ด้วยการรู้) ๑. ตีรณปริยญาณ (กำหนดรู้
ด้วยการพิจารณา) ๑. ปหานปริยญาณ (กำหนดรู้ด้วยการละ) ๑.

ในโลกียปริยญาณ ๓ เหล่านี้ ปิยญาณเป็นไปด้วยอำนาจการกำหนด
ลักษณะเฉพาะตน (ปัจเจกตลักษณะ) ของธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ว่า รูปมี
ลักษณะสลาย เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ ดังนี้ ชื่อว่า ญาณตปริยญาณ.

วิปัสสนาปิยญาณอันมีลักษณะเป็นอารมณ์อันเป็นไปแล้ว เพราะยก
ธรรมเหล่านั้นขึ้นสู่สามัญลักษณะ โดยนัยมีอาทิว่า รูปไม่เที่ยง เวทนา
ไม่เที่ยง ดังนี้ ชื่อว่า ตีรณปริยญาณ.

วิปัสสนาปิยญาณอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ ที่เป็นไปแล้วด้วยอำนาจ
แห่งการละนิจจสัญญา (ความสำคัญว่าเที่ยง) เป็นต้น ในธรรมเหล่านั้น
นั้นแล ชื่อว่า ปหานปริยญาณ.

ในปริยญาณเหล่านั้น ภูมิแห่งญาณตปริยญาณเริ่มตั้งแต่กำหนดสังขาร

จนถึงกำหนดปัจจัย. ในระหว่างนี้การแทงตลอดลักษณะเฉพาะตน (ปัจเจกัตถลักษณะ) ของธรรมทั้งหลายย่อมเป็นใหญ่.

ภูมิแห่งศีรณปริญาเริ่มตั้งแต่การพิจารณากองสังขาร จนถึงอุทัพพยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเกิดและความดับ). ในระหว่างนี้ การแทงตลอดสามัญญลักษณะย่อมเป็นใหญ่.

ภูมิแห่งปหานปริญาเบื้องต้นตั้งตั้งแต่ภังคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ). ต่อแต่นั้นพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมละนิจสัญญาเสียได้ พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นสุข) เสียได้ พิจารณาเห็นโดยความไม่เป็นตัวตน ย่อมละอัตตสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นตัวตน) เสียได้ เมื่อหน่าย ความเพติด-เพลิน ตำรอกราคะ คับตัณหา สละ ละความยึดถือเสียได้ ด้วยประการฉะนี้ อนุปัสสนา (การพิจารณาความ) ๗ อย่าง อันสำเร็จด้วยการละนิจสัญญาเป็นต้นย่อมเป็นใหญ่. ในปริญา ๓ อย่างเหล่านี้ เป็นอันพระโยคาวจรนี้บรรลุนิพพานแล้ว เพราะให้สำเร็จการกำหนดสังขารและการกำหนดปัจจัย. พระโยคาวจรยอมทำการพิจารณาเป็นกลาป โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปภายในก็ดี รูปภายนอกก็ดี ๆ ล ๆ รูปไปกลก็ดี รูปใกล้ก็ดี รูปทั้งหมดเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีแล้วไม่มี เป็นทุกข์เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดและความดับ เป็นอนัตตาเพราะไม่เป็นไปในอำนาจ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน อันเป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ก็ดี ไกลก็ดี ใกล้ก็ดี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมดไม่เที่ยงเพราะมีแล้ว

ไม่มี เป็นทุกข์เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดและความเสื่อม เป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ. ท่านยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์กล่าวหมายถึงการพิจารณาเป็นกลาปนี้.

พระโยคาวจรทำการพิจารณากลาป ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในสังขารอย่างนี้แล้ว ย่อมเห็นความเกิดและความดับแห่งสังขารทั้งหลายอีก. เห็นอย่างไร เห็นความเกิดแห่งรูปขันธ์ ด้วยการเห็นความที่รูปขันธ์เนื่องด้วยปัจจัยอย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาเกิดรูปจึงเกิด เพราะตัณหา กรรม อาหาร เกิด จึงเกิด รูป ดังนี้. แม้เมื่อเห็นนิพัตติลักษณะ คือลักษณะของความเกิด ก็ย่อมเห็นความเกิดของรูปขันธ์ด้วย ชื่อว่า ย่อมเห็นความเกิดแห่งรูปขันธ์ด้วยอาการ ๕ อย่าง ด้วยประการฉะนี้. ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ด้วยการดับแห่งปัจจัยว่า เพราะตัณหา กรรม อาหาร ดับ รูปจึงดับ. แม้เมื่อเห็นวิปริณามลักษณะ คือ ลักษณะความแปรปรวน ก็ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์. ชื่อว่า เห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ด้วยอาการ ๕ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระโยคาวจรย่อมเห็นความเกิดแห่งเวทนาขันธ์ ด้วยการเห็นเนื่องด้วยปัจจัยว่า เพราะอวิชชาเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะตัณหา กรรม ผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด. แม้เมื่อเห็นนิพัตติลักษณะ คือ ลักษณะของการเกิด ก็ย่อมเห็นการเกิดแห่งเวทนาขันธ์ด้วย. เห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขันธ์ ด้วยการเห็นความดับแห่งปัจจัยว่า เพราะอวิชชาดับ เวทนาจึงดับ เพราะตัณหา กรรม ผัสสะ ดับ เวทนาจึงดับ. แม้เมื่อเห็นวิปริณามลักษณะ คือ ลักษณะความแปรปรวน ก็ชื่อว่า ย่อมเห็นความเสื่อมแห่งเวทนาขันธ์ด้วย.

แม้ในสัญญาขั้นเป็นต้นก็อย่างนี้. แต่ก็มี ความต่างกันดังนี้ พึงประกอบคำว่า เพราะนามรูปเกิด (วิญญาณจึงเกิด) และเพราะนามรูปดับ (วิญญาณจึงดับ) ดังนี้. ในที่แห่งผัสสะ (เมื่อพิจารณาความเกิดและความเสื่อม) ของวิญญาณขั้น. ท่านกล่าวถึงลักษณะ ๕๐ แบ่งเป็นอย่างละ ๑๐ ๆ ในการเห็นความเกิดและความดับในขั้นหนึ่ง ๆ ด้วยการเกิดแห่งปัจจัย ด้วยนิพัตติลักษณะ คือ ลักษณะแห่งการเกิด ด้วยการดับแห่งปัจจัย ด้วยวิปริณามลักษณะ คือลักษณะแห่งความปรวนแปร. ด้วยอำนาจแห่งลักษณะเหล่านั้น พระโยคาวจรกระทำมณีการโดยพิสดาร ทั้งโดยปัจจัยและทั้งโดยขณะว่า ความเกิดแห่งรูปย่อมเป็นเม้อย่างนี้ ความเสื่อมแห่งรูปย่อมเป็นเม้อย่างนี้.

เมื่อพระโยคาวจรกระทำอย่างนี้ ญาณย่อมเป็นญาณบริสุทธิ์ว่า นัยว่าธรรมเหล่านี้ไม่มีแล้ว มีแล้วเสื่อม ด้วยประการฉะนี้. สังขารทั้งหลายย่อมปรากฏเป็นของใหม่อยู่เป็นนิจว่า นัยว่าธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ด้วยประการฉะนี้. สังขารทั้งหลายมิใช่เป็นของใหม่อยู่เป็นนิจแต่เพียงอย่างเดียว ยังปรากฏไม่มีสาระ หารสาระมิได้ คุชหายาคน้ำค้างในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น คุจฟองน้ำ คุจรอยขีดในน้ำ ด้วยไม้ คุจเมล็ดผักกาดบนปลายเหล็กแหลม คุจสายฟ้าแลบ และคุจภาพลวง พยับแดด ความฝัน ลูกไฟ วงล้อ นักร้อง ยาพิษ ฟองน้ำ และต้นกล้วยเป็นต้น อันตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อย. ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันว่าพระโยคาวจรได้บรรลุตรุณวิปัสสนาญาณเป็นครั้งแรก ชื่อว่า **อุท্থัพพยานุปัสสนาญาณ** เพราะแทงตลอดลักษณะ ๕๐ ถ้วนโดยอาการอย่างนี้ว่า สิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดานั้นแลย่อมเกิดขึ้น และ

สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความเสื่อมไป ดังนี้ เพราะพระโยคาวจรบรรลุ
ตรุณวิปัสสนาญาณ จึงนับว่าเป็น **อารทฺฐวิปัสสโก** เป็นผู้ปรารภวิปัสสนา
แล้ว.

ครั้นกัลบุตรนั้นเริ่มวิปัสสนาแล้ว วิปัสสนูปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง
ของวิปัสสนา) ๑๐ อย่างย่อมเกิดขึ้น คือ **โสภาส** (แสงสว่าง) ๑ **ญาณ** ๑
ปีติ **ปัสสัทธิ** ๑ **สุข** ๑ **อิโมกข์** (ความน้อยใจเชื่อ) ๑ **ปัสคหะ**
(การประคองไว้) ๑ **อุปฺภูฏานะ** (การเข้าไปตั้งไว้) ๑ **อุเบกขา**
นิกันติ (ความใคร่) ๑.

ในวิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ เพราะญาณมีกำลังในขณะแห่งวิปัสสนา
โลหิตย่อมส่องใส ชื่อว่า **โสภาส**. เพราะโลหิตส่องใส นั้น ความสว่าง
แห่งจิตย่อมเกิด. พระโยคาวจรผู้ไม่ฉลาด ครั้นเห็นดังนั้นแล้วพอใจ
แสงสว่างนั้น ด้วยคิดว่า เราบรรลุมรรคแล้ว. แม้ญาณก็เป็นวิปัสสนาญาณ
เท่านั้น. ญาณนั้นบริสุทธิ์ส่องใส ย่อมเป็นไปแก่ผู้พิจารณาสังขารทั้งหลาย
พระโยคาวจรเห็นดังนั้นย่อมพอใจว่า เราได้บรรลุมรรคแล้วคุณในครั้ง
ก่อน. **ปีติ** ก็เป็นวิปัสสนาปีติเท่านั้น. ในขณะนั้น ปีติ ๕ อย่างย่อมเกิด
ขึ้นแก่พระโยคาวจรนั้น. **ปัสสัทธิ** ได้แก่ ปัสสัทธิในวิปัสสนา. ใน
สมัยนั้น กายและจิตไม่กระวนกระวาย ไม่มีความกระด้าง ไม่มีความ
ไม่ควรแก่การงาน ไม่มีความไข้ ไม่มีความงอ. แม้สุขก็เป็นสุขใน
วิปัสสนาเท่านั้น. นัยว่าในสมัยนั้น ร่างกายทุกส่วนชุ่มชื้น ประณีตยิ่ง
เป็นสุขย่อมเกิดขึ้น. ศรัทธาเป็นไปในขณะแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า **อิโมกข์**.
จริงอยู่ ในขณะนั้นศรัทธาที่มีกำลัง ซึ่งยังจิตและเจตสิกให้เลื่อมใสอย่าง
ยิ่ง ตั้งอยู่ด้วยดีย่อมเกิดขึ้น. ความเพียรที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ชื่อว่า

ปกคหะ. จริงอยู่ ในขณะที่ความเพียรที่ประกอบไว้ดีแล้วไม่ย่อหย่อน
อันตนปรารถนาก็แล้วย่อมเกิดขึ้น. สติที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา ชื่อว่า
อุปัฏฐาน. จริงอยู่ ในสมัยนั้น สติที่ตั้งมั่นดีแล้วย่อมเกิดขึ้น. อุเบกขามี
๒ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาและอาวัชชนะ (การพิจารณา). จริงอยู่
ในขณะที่นั้นญาณกล่าวคือวิปัสสนูปেকขา อันมีความเป็นกลางในการยึดถือ
สังขารทั้งปวง เป็นสภาพมีกำลังย่อมเกิดขึ้น. แม้อุเบกขาในมโนทวารา-
วัชชนะก็ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง อุเบกขานั้นกล้าเฉียบแหลมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้
พิจารณาถึงฐานะนั้น ๆ. ความใคร่ในวิปัสสนา ชื่อว่า **นิกนฺตติ.**

จริงอยู่ ในวิปัสสนูปกิเลสมีโอกาสเป็นต้น ความใคร่มีอาการสงบ
สุขุม กระทบความอาลัยย่อมเกิดขึ้น. โอกาสเป็นต้นในวิปัสสนูปกิเลสนี้
ท่านกล่าวว่าเป็นอุปกิเลส เพราะเป็นวัตถุแห่งกิเลสมิใช่เพราะเป็นอกุศล.
แต่ก็นักคิดความใคร่ เป็นทั้งอุปกิเลส เป็นทั้งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส. ก็ภิกษุ
ผู้เป็นบัณฑิต เมื่อโอกาสเป็นต้นเกิดขึ้นไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ย่อมกำหนด
มรรคและมีไช้มรรคว่า ธรรมทั้งหลายมีโอกาสเป็นต้น มิใช่มรรค แต่
วิปัสสนาญาณอันไปตามวิถี พ้นจากอุปกิเลสเป็นมรรค. ญาณกำหนดรู้ว่า
นี่เป็นมรรค นี้มิใช่มรรคของผู้ปฏิบัตินั้น ท่านเรียกว่า มัคคามัคคญาณ-
ทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง).
ตั้งแต่นี้ไปวิปัสสนาญาณอันมีสังขานุโลมิกญาณ (ญาณที่คล้อยตามสังขะ)
ที่ ๕ ถึงความเป็นยอดของวิปัสสนาญาณ ๘ นี้ชื่อว่า **ปฏิบัติญาณทัสสน-
วิสุทธิ** (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ).

ชื่อว่าญาณ ๘ เหล่านี้ คือ **อุทฺทัพพยานุปีสสนาญาณ** ญาณคำนึง
เห็นทั้งความเกิดและความดับ ๑ **กัณฺหาณุปีสสนาญาณ** ญาณคำนึงเห็น

ความดับ ๑ **ภยตูปัญฐานญาณ** ญาณค้ำนึ่งเห็นสังขารเป็นของน่ากลัว ๑
อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณค้ำนึ่งเห็นโทษ ๑ **นิพพิทานุปัสสนาญาณ**
ญาณค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย ๑ **มูญจิตุกามยตาญาณ** ญาณค้ำนึ่ง
ด้วยความใคร่จะพ้นไปเสีย ๑ **ปฐิสังขานุปัสสนาญาณ** ญาณค้ำนึ่งด้วย
พิจารณาหาทาง ๑ **สังขารุเปกขาญาณ** ญาณค้ำนึ่งด้วยความวางเฉยใน
สังขาร ๑ คำว่า สังขานุโลมิกญาณที่ ๕ นี้เป็นชื่อของ **อนุโลมญาณ**
เพราะฉะนั้น ผู้ประสงค์จะให้วิปัสสนาญาณนั้นสมบูรณ์ ควรทำความเพียร
ในญาณเหล่านั้น ตั้งแต่อุท্থัพพยญาณ อันพ้นจากอุปกิเลสแล้วเป็นต้นไป.
เพราะเมื่อเห็นความเกิดความดับ อนิจจลักษณะย่อมปรากฏตามความเป็น
จริง. เมื่อเห็นความบีบคั้นของความคิดขึ้นและความเสื่อมไป ทุกข-
ลักษณะย่อมปรากฏตามความเป็นจริง และเมื่อเห็นอยู่ว่า ทุกข์เท่านั้น
ย่อมเกิด ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ และทุกข์เท่านั้นดับไป อนัตตลักษณะย่อม
ปรากฏตามความเป็นจริง.

อนึ่ง ในข้อนี้พึงทราบการจำแนกนี้ว่า **นิจจํ อนิจจลक्षणํ ทุกขํ**
ทุกขลक्षणํ อนตตา อนตตลक्षणํ.

ในวิภาคทั้ง ๖ เหล่านั้น บทว่า **อนิจจํ** คือขันธ ๕. เพราะเหตุไร
เพราะขันธ ๕ นั้นมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไป และมีความเป็นอย่างอื่น
หรือเพราะมีแล้วไม่มี. ชราชื่อว่าความเป็นอย่างอื่น. ความเกิดขึ้นและ
ความเสื่อมไป และความเป็นอย่างอื่น ชื่อว่า **อนิจจลักษณะ**. หรือความ
วิการแห่งอาการ กล่าวคือความมีแล้วไม่มี ชื่อว่า **อนิจจลักษณะ**.

ขันธ ๕ นั้นแต่เป็นทุกข์ เพราะพระพุทธดำรัสว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์" เพราะเหตุไร. เพราะบีบคั้นอยู่เนื่อง ๆ. อาการบีบคั้น

เนื่อง ๆ ชื่อว่า **ทุกขลักษณะ**. ชั้นที่ ๕ นั้นแลเป็นอนัตตา เพราะพระ-
พุทธดำรัสว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา. เพราะเหตุไร. เพราะ
ไม่เป็นไปในอำนาจ. อकारไม่เป็นไปในอำนาจ ชื่อว่า **อนัตตลักษณะ**.

แม้ลักษณะ ๓ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นอารมณ์ของผู้เห็นความเกิด
และความเสื่อมนั่นเอง. ผู้ที่เห็นรูปธรรมและอรุปรธรรมแม้สัก โดย
นัยมีอาทิว่า "อย่างนี้ ไม่เที่ยง." สังขารทั้งหลายของผู้ที่เห็นย่อมมาสู่คลอง
เร็วพลัน. แต่นั้นเมื่อมีความสิ้นความเสื่อมและความดับของสังขารเหล่านั้น
พระโยคาวจรไม่กระทำความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความเป็นไปหรือนิमित
ให้เป็นอารมณ์ดำรงอยู่. นี้ชื่อว่า **กังคญาณ**.

จำเดิมแต่กังคญาณนี้เกิด พระโยคาวจรนี้เห็นความดับเท่านั้นว่า
สังขารทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมแตกดับไป ฉันทใด แม้ในอดีต สังขารก็แตก
แล้ว แม้ในอนาคต ก็จักแตก ฉันทนั้น. เมื่อพระโยคาวจรนั้นเสพกังกาณ-
ุปัสสนาญาณบ่อย ๆ กระทำให้มาก สังขารทั้งหลายอันแตกต่างกันใน
ภพ กำเนิด คติ ฐิติ และสัตตาวาส ย่อมปรากฏเป็นภัยใหญ่หลวง คุจ
หลุมถ่านเพลิงอันลุกโพลงฉะนั้น นี้ชื่อว่า **ภยคุปป์ฐฐานญาณ**.

เมื่อพระโยคาวจรนั้นเสพภยคุปป์ฐฐานญาณนั้น ภพเป็นต้นทั้งหมด
ไม่เป็นที่พึงได้ มีโทษ ย่อมปรากฏคุจเรือนถูกไฟไหม้ คุจเข้าศึกเงือดดาบ
ฉะนั้น. นี้ชื่อว่า **อาทีนวานุปัสสนาญาณ**.

เมื่อพระโยคาวจรนั้นเห็นสังขารโดยความมีโทษอย่างนี้ ความ
เบื่อหน่าย ความไม่ยินดีย่อมเกิดขึ้นในสังขารทั้งปวง เพราะสังขารทั้งหลาย
ในภพเป็นต้นมีโทษ นี้ชื่อว่า **นิพพิทานุปัสสนาญาณ**.

เมื่อเพื่อนำในสังขารทั้งปวง ความเป็นผู้ใคร่จะพ้นออกไปจากสังขารนั้นย่อมมีขึ้น. นี้ชื่อว่า มุญฺจิตุกามยตาณฺณ.

การยกสังขารเหล่านั้นขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ แล้วพิจารณาด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เพื่อจะพ้นจากสังขารนั้น ชื่อว่า ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ.

พระโยคาวจรนั้น ยกสังขารทั้งหลายขึ้นสู่พระไตรลักษณ์อย่างนี้ แล้วกำหนดอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย ไม่ยึดถือว่าเป็นตนหรือเนื่องด้วยตน เพราะเห็นชัดซึ่งความเป็นอนัตตลักษณะในสังขารเหล่านั้น ละความกลัวและความเพติดเพลินในสังขารทั้งหลาย เป็นผู้วางเฉยเป็นกลางในสังขารทั้งหลาย ไม่ยึดถือว่า เรา หรือ ของเรา เป็นผู้วางเฉยในภพทั้ง ๓. นี้ชื่อว่า สังขารุเปกขาณฺณ.

ก็สังขารุเปกขาณฺณนั้น หากว่าพระโยคาวจรเห็นนิพพานเป็นทางสงบโดยความสงบ สละความเป็นไปแห่งสังขารทั้งปวงแล้วแล่นไป น้อมไปในนิพพาน หากไม่เห็นนิพพานโดยความเป็นธรรมชาติสงบ เป็นญาณมีสังขารเป็นอารมณ์เท่านั้น ย่อมเป็นไปบ่อย ๆ ด้วยอำนาจแห่งอนุปัสสนา ๓ อย่าง คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา หรืออนัตตานุปัสสนา. อนึ่ง สังขารุเปกขาณฺณนั้น เมื่อตั้งอยู่อย่างนี้ก็ถึงความสงบไปแห่งวิโมกข์ ๓ อย่างตั้งอยู่.

อนุปัสสนา ๓ อย่าง ท่านเรียกว่า วิโมกขมุข คือ ทางแห่งวิโมกข์ ๓.

ในวิโมกข์ ๓ อย่างนี้ พระโยคาวจรมนสิการโดยความเป็นของ

ไม่เที่ยง เป็นผู้มากไปด้วยความน้อมใจเชื่อ ย่อมได้เฉพาะ อนิมิตต-
วิโมกข์.

เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ เป็นผู้มากไปด้วยปีสัทธา ย่อมได้
เฉพาะ อัปปลิหิตวิโมกข์.

เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา เป็นผู้มากไปด้วยความรัก ย่อม
ได้เฉพาะ สุตญญตวิโมกข์.

พึงทราบความในวิโมกข์นี้ต่อไป อริยมรรคทำนิพพานให้เป็น
อารมณ์ เป็นไปแล้วโดยอาการหานิมิตมิได้ ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์.
จริงอยู่ อริยมรรคนั้นชื่อว่าหานิมิตไม่ได้ เพราะเกิดขึ้นด้วยธาตุอันไม่มี
นิमित และชื่อว่าวิโมกข์ เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลาย.

โดยนัยนี้เหมือนกัน อริยมรรคนั้นทำนิพพานให้เป็นอารมณ์เป็นไป
แล้วโดยอาการหาที่ตั้งมิได้ ชื่อว่า อัปปลิหิตวิโมกข์.

พึงทราบว่า อริยมรรคทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ เป็นไปแล้ว
โดยอาการเป็นของสุญ ชื่อว่า สุตญญตวิโมกข์.

วิปัสสนาของกุลบุตรผู้บรรลุสังขารเปกขาญาณ ย่อมถึงความสุคยอด.
วุฒฐานคามินีวิปัสสนา คือ การวางเฉยในสังขารอย่างแรงกล้า ย่อมเกิด
ขึ้นแก่พระโยคาวจรผู้เสพสังขารเปกขาญาณนั้น. มรรคจักเกิดขึ้นแก่
พระโยคาวจรมานั้น เพราะเหตุนั้น พระโยคาวจรวางเฉยในสังขาร พิจารณา
สังขารทั้งหลายว่า ไม่เที่ยงก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี เป็นอนัตตาก็ดี ย่อมหยั่งลงสู่
ภวังค์ มโนทวารวิชชณะย่อมเกิดขึ้นในลำดับต่อจากภวังค์ เพราะมนสิการ
โดยอาการไม่เที่ยงเป็นต้น ตามนัยที่กล่าวมาแล้วในสังขารเปกขาญาณ.
เมื่อพระโยคาวจรมนสิการอยู่อย่างนั้น ปฐมชวนจิตย่อมเกิดขึ้น ปฐม-

ชวนจิตนั้นเรียกว่า **บริกรรม**. ต่อจากบริกรรมนั้น ทุติยชวนจิตย่อมเกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้น ทุติยชวนจิตนั้นเรียกว่า **อุปจาร**. แม้ต่อจากอุปจารนั้น ทุติยชวนจิตย่อมเกิดขึ้นเหมือนอย่างนั้น ทุติยชวนจิตนั้นเรียกว่า **อนุโลม**. นี่เป็นชื่อเรียกแยกกันของจิตเหล่านั้น แต่โดยไม่ต่างกัน ชวนจิต ๓ ดวงนี้ท่านเรียก อาเสวนะบ้าง บริกรรมบ้าง อุปจารบ้าง อนุโลมบ้าง ก็อนุโลมญาณนี้เป็นญาณสุดท้ายของวิปัสสนา อันเป็น วุฏฐานคามินี มีสังขารเป็นอารมณ์. แต่โดยตรงโคตรภูญาณเท่านั้น ท่านเรียกว่าเป็นที่สุดของวิปัสสนา. ต่อจากนั้น โคตรภูญาณเมื่อกระทำนิโรธคือนิพพานให้เป็นอารมณ์ ก้าวล่วงโคตรบุดูชน หยั่งลงสู่อริยโคตร เป็นธรรมชาติย่อมไปในนิพพานอารมณ์เป็นครั้งแรก อันไม่ไปในภพอีก ย่อมบังเกิดขึ้น. แต่ญาณนี้ไม่จัดเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ และญาณทัสสนวิสุทธิเป็นอัปโกหาริกในระหว่างญาณทั้งสองเท่านั้น. เพราะญาณนี้ตกไปในกระแสแห่งวิปัสสนา จึงถึงการนับว่าเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิหรือวิปัสสนา. เมื่อโคตรภูญาณกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ดับไปแล้ว โสคาปัตตผลซึ่งทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ โดยสัญญาที่โคตรภูญาณนั้นให้แล้ว กำจัดสังโยชน์คือทวิสุตสังโยชน์ สีสัพพตปรามาสสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ย่อมเกิดขึ้น. ในลำดับต่อจากนั้น ผลจิตสองหรือสามขณะอันเป็นผลแห่งโสคาปัตติมรรคนั้นนั้นแหละย่อมเกิดขึ้น เพราะผลจิตเป็นวิบากในลำดับต่อจากโลกุตระกุศล. ในที่สุดแห่งผลจิต มโนทวาราวัชชนจิตของพระโยคินั้น เพราะตัดภวังค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดขึ้นเพื่อพิจารณา.

พระโยคินั้นย่อมพิจารณามรรคว่า เรามาแล้วด้วยมรรคนี้นอ

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 655

แต่นั้นพิจารณาผลว่า เราได้อานิสงส์นี้แล้ว. แต่มิพิจารณากิเลสที่ละได้แล้วว่า กิเลสเหล่านั้นเราละได้แล้ว. แต่มิพิจารณากิเลสที่จะพึงมาด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ว่า กิเลสเหล่านี้ยังเหลืออยู่. ในที่สุดพิจารณาอภินิพพานว่า ธรรมนี้อันเราแทงตลอดแล้ว. การพิจารณา ๕ อย่างย่อมมีแก่พระโศคาบันนั้นด้วยประการฉะนี้. ในที่สุดแห่งสภากามิผลและอนาคามิผลก็เหมือนกัน. แต่ในที่สุดแห่งอรหัตผลไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลือ. การพิจารณาทั้งหมดมี ๑๕ อย่าง ดังนี้.

พระโยคาวจรนั้น ครั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็นั่งบนอาสนะนั้นนั่นเอง เห็นแจ้งโดยนัยที่กล่าวแล้ว กระทำกามราคะและพยายามให้เบาบาง ย่อมบรรลุนุตติยมรรค. ในลำดับต่อจากอุตติยมรรคนั้นก็บรรลุผลโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

แต่นั้น พระโยคาวจรทำการละกามราคะและพยายามไม่ให้มีส่วนเหลือโดยนัยที่กล่าวแล้ว ย่อมบรรลุนุตติยมรรค และบรรลุอุตติยผลตามนัยดังกล่าวแล้ว.

แต่นั้น ณ อาสนะนั้นเอง พระโยคาวจรเห็นแจ้งโดยนัยที่กล่าวแล้ว ทำการละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ไม่ให้มีส่วนเหลือ ย่อมบรรลุนุตติยมรรค และบรรลุอุตติยผลโดยนัยที่กล่าวแล้ว. โดยเหตุเพียงเท่านี้ พระโยคาวจรนั้นก็เป็พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้อรหันตมหาจีณาสพ. ญาณในมรรค ๔ เหล่านี้ ชื่อว่าญาณทัสสนวิสุทธิ ด้วยประการฉะนี้.

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ด้วยสองบาทกาลานี้ว่า สพฺพेषุ ภูเตสุ นิชาย ทณฺฑํ อหะยัง อลฺลตฺตมฺปิ เตถฺติ นุคคฺลวงแล้วซึ่งอาชญาใน

สัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้นแม้แต่ผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นอันพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวถึง **ศีลวิสุทธิ** เพราะกล่าวถึงศีลมีปาติโมกข์สังวร
เป็นต้น. ด้วยบาทกาลานี้ว่า **น ปุตุตมิจฺเจยฺย กุโธ สหายิ** ไม่พึงปรารถนา
บุตร จักปรารถนาสหายแต่ไหน เป็นอันท่านกล่าวถึง **จิตตวิสุทธิ** เพราะ
กล่าวถึงเมตตาเป็นต้น ด้วยการเว้นจากความกระทบกระทั่งและความยินดี.
ด้วยบทนี้ว่า **เอโก จเร ขกุวิสาณกฺโข** พึงเป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือน
นอแรดฉะนั้น เป็นอันท่านกล่าวถึง **ทิฏฐิวินิวิสุทธิ** เพราะกล่าวถึงการ
กำหนดนามรูปเป็นต้น. วิสุทธิ ๓ ข้างต้นที่กล่าวแล้ว วิสุทธิ ๔ ประการ
คือ **กัณฺหาวิตรณวิสุทธิ ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ปฏิปทา-
ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑** เป็นอันท่านกล่าวไว้แล้ว
(ครบ ๗ ประการ) นี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นเพียงหัวข้อในวิสุทธิ ๗ นี้. แต่
ผู้ปรารถนาความพิสดาร พึงดูวิสุทธิมรรคแล้วถือเอาเถิด.

ด้วยเหตุประมาณเท่านี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์นี้

มิปกตติยอยู่ตามสบายในทิศทั้ง ๔ ไม่มีความขัดเคือง

ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตรายทั้งหลาย

ไม่หวาดสะดุ้ง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

เพราะเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงถึงความเป็นที่รักของสกล
ทั้งหลายเป็นต้น เข้าไปสำราญอยู่ยังภูเขาคันธมาทน์ ในบททั้งปวงก็มี
ความอย่างนี้.

จบอรรถกถานิทเทศแห่งคาถาที่ ๑

ในอรรถกถาขัคควิสาณสูตรนิกาย

คาถาที่ ๒

๒) สัสสุคชาตสุต ภวนุติ เสฺนหา

เสฺนหนุยฺมํ ทุกฺขมิทํ ปิโหติ

อาทีนํว เสฺนหํ เปกฺขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺปิโป.

ความเยื่อใยย่อมมีแก่บุคคลผู้เกี่ยวข้องกัน ทุกข์นี้

ย่อมเกิดตามความเยื่อใย บุคคลเล็งเห็นโทษอันเกิดแต่

ความเยื่อใย พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สัสสุคชาตสุต คือ บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง. ในบทว่า สัสสุคชาตสุต นั้น พึงทราบว่าความเกี่ยวข้องมีอยู่ ๕ อย่าง คือ ทัสสน- สังกคคะ ๑ สวณสังกคคะ ๑ กายสังกคคะ ๑ สมุลลปนสังกคคะ ๑ สัมโมคสังกคคะ ๑.

ในสังกคคะเหล่านั้น ความกำหนดเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งจักษุ- ญาณ เพราะเห็นกันและกัน ชื่อว่า ทัสสนสังกคคะ (เกี่ยวข้องด้วยการเห็น) ตัวอย่างในทัสสนสังกคคะ มีดังนี้.

ลูกสาวกุกฺกุฬพินเห็นภิกษุหนุ่มผู้อยู่ ณ กัลยาณีวิหาร เที่ยวไปบิณฑบาต ในบ้านกาฬทิมวาลี ในสีหลทวีป มีจิตปฏิพัทธ์ เมื่อไม่ได้สมความปรารถนาด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาย. อีกตัวอย่างหนึ่ง ภิกษุหนุ่มรูปนั้นแหละ เห็นท่อนผ้าที่หญิงนั้นนุ่งห่ม คิดว่าเราคงไม่ได้อยู่ร่วมกับนางผู้นุ่งห่มผ้าอย่างนี้ แล้วหัวใจแตกถึงแก่มรณภาพ.

ก็ความกำหนัดเกิดด้วยอำนาจแห่งโสตวิญญาน เพราะฟังสมบัติ มีรูปเป็นต้นที่คนอื่นพูดถึง หรือฟังเสียงหัวเราะรำพันและเพลงขับด้วยตนเอง ชื่อว่า **สวณสังสัคคะ** (เกี่ยวข้องด้วยการฟัง).

แม้ในสวณสังสัคคะนั้นก็มิตัวอย่างดังนี้ ภิกษุหนุ่มชื่อว่า พระติสสะ อยู่ในถ้ำปัญจคคพะ เหาะไปทางอากาศได้ยินเสียงลูกสาวช่างทอง ชาวบ้าน กิริคาม กับหญิงสาว ๕ คนไปอาบน้ำยังสระปทุม เก็บดอกบัวเสียบไว้ บนศีรษะแล้วร้องเพลงด้วยเสียงดัง จึงเสื่อมจากฌานเพราะกามราคะ ถึงความพินาศ.

ความกำหนัดเกิดเพราะลูปคล้าวัยวะของกันและกัน ชื่อว่า **กายสังสัคคะ** (เกี่ยวข้องด้วยกาย). ในกายสังสัคคะนี้ มีตัวอย่าง ภิกษุหนุ่ม สวคพระธรรม.

มีเรื่องว่า ในมหาวิหาร ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งกล่าวธรรม ณ มหาวิหาร นั้น เมื่อมหาชนกลับไปหมดแล้ว พระราชาได้เสด็จไปพร้อมด้วยฝ่ายใน ลำดับนั้น ความกำหนัดอย่างแรงเกิดขึ้นแก่ราชธิดา เพราะอาศัยรูปและเสียงภิกษุหนุ่มนั้น แม้ภิกษุหนุ่มนั้นก็เกิดความกำหนัดด้วย. พระราชา ครั้นทรงเห็นดังนั้น จึงทรงตั้งข้อสังเกต รับสั่งให้กันมาน. ภิกษุหนุ่ม และราชธิดาลูปคล้ากันและกันแล้วกอดกันจนตายไปด้วยกัน. พวกราชบุรุษเอามานออกได้เห็นคนทั้งสองตายเสียแล้ว.

ก็ความกำหนัดเกิดขึ้นในเพราะสนทนาปราศรัยกันและกัน ชื่อว่า **สมุทธปนสังสัคคะ** (เกี่ยวข้องกันเพราะสนทนากัน).

ความกำหนัดเกิดในเพราะบริโภคร่วมกันกับภิกษุและภิกษุณี ชื่อว่า

สัมภคสังคคคะ (เกี่ยวข้องเพราะบริโภคร่วมกัน). ในสังคคคะทั้งสองนี้ มีตัวอย่าง เรื่องภิกษุภิกษุณีในมริจวัฏฏวิหาร.

มีเรื่องเล่าว่า ในงานฉลองมริจวัฏฏิมหาวิหาร พระเจ้าทูลฐคามณี-
อภัยมหาราช ทรงตระเตรียมมหาทาน อังคาสสงฆ์ ๒ ฝ่าย. ณ ที่นั้น
เมื่อทรงถวายข้าวยาสุร็อน สังฆนวกสามเณรี (สามเณรีบวชใหม่) ถวาย
ถาดแก่สังฆนวกสามเณร (สามเณรบวชใหม่) มีอายุ ๘ ขวบไม่ค่อยจะ
เรียบร้อยนัก ได้สนทนากัน. ทั้งสองนั้นบวชจนมีอายุได้ ๖๐ ปี ไปสู่ฝั่ง
อื่น ได้บุพพัตถุญญาด้วยการสนทนากันและกัน ทันใดนั้นเอง เกิดเสนาหา
กันขึ้น ล่วงสิกขาบท ได้ต้องอาบัติปาราชิก.

ความเสนาหาย่อมมีแก่บุคคลผู้เกี่ยวข้อง ด้วยความเกี่ยวข้องอย่างใด
อย่างหนึ่งในความเกี่ยวข้อง ๕ อย่าง อย่างนี้ ความกำหนดอย่างแรงย่อม
เกิดขึ้นเพราะมีราคะในครั้งก่อนเป็นปัจจัย. แต่นั้นความทุกข์อันเนื่องด้วย
เสนาหาย่อมปรากฏ ความทุกข์อันมีความเสนาหาติดตามมีประการต่าง ๆ
เป็นต้นว่า ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ในปัจจุบันและสัมปรายภพ
เป็นต้น ย่อมปรากฏ ย่อมบังเกิด ย่อมมี ย่อมเกิด. แต่อาจารย์อื่น ๆ
กล่าวว่า การปล่อยจิตไปในอารมณ์ ชื่อว่า สังคคคะ ความเกี่ยวข้อง.
ลำดับนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ครั้นกล่าวคาถาถึงหนึ่งนี้มีความอย่างนี้ว่า
ความเสนาหาเพราะความเกี่ยวข้องนั้น เป็นทุกข์ดังนี้ จึงกล่าวว่า เรานั้น
ขุครากของทุกข์นั้น มีทุกข์อันเกิดแต่ความเศร้าโศกเป็นต้น อันไปตาม
ความเยื่อใย ย่อมปรากฏ จึงบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ. เมื่อพระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้ากล่าวอย่างนี้แล้ว บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายเหล่านั้นพากันกล่าวว่า

พระคุณเจ้าผู้เจริญ บัดนี้ พวกกรรมจะพึงทำอะไรเล่า. พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า พวกท่านก็ดี ผู้อื่นก็ดี ผู้ใดประสงค์จะพ้นจาก
ทุกข์นี้ ผู้นั้นทั้งหมดพึงถึงโทษอันเกิดแต่ความเส่นหา พึงเป็นผู้เดียว
เที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น. ในบทนี้พึงทราบว่ ที่ท่านกล่าวบทนี้ว่า
พึงถึงโทษอันเกิดแต่เส่นหา หมายถึงบทที่ท่านกล่าวว่าทุกข์นี้เนื่องด้วย
เส่นหาย่อมปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง พึงเชื่อมความอย่างนี้ว่า ความเส่นหา
ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความเกี่ยวข้อง ด้วยความเกี่ยวข้องตามที่กล่าวแล้ว
ทุกข์นี้เนื่องด้วยเส่นหาย่อมปรากฏ เราพึงถึงโทษตามความเป็นจริงนี้ว่า
เกิดแต่ความเส่นหา จึงบรรลุ ดังนี้แล้วพึงทราบว่ บทที่ ๔ ท่านกล่าว
ด้วยคำอุทานตามนัยที่กล่าวแล้วในก่อนนั้นแล. บททั้งปวงต่อจากนั้นเช่น
กับที่กล่าวแล้วในคาถาก่อนนั้นแหละ.

พึงทราบวินิจฉัยในนิกายดังต่อไปนี้.

บทว่า **อนุปาเทนฺติ** ย่อมติดใจ คือ ครั้นเห็นอนุพยัญชนะ (ส่วน
ต่าง ๆ) ในรูปย่อมติดใจ. บทว่า **อนุพฺนุชฺติ** ย่อมผูกพัน คือผูกพันด้วย
ความเส่นหาในรูป. บทว่า **ภวนฺติ** คือ ย่อมมี. บทว่า **ชายนฺติ** คือ
ย่อมเกิด. บทว่า **นิพฺพตฺตฺนฺติ** ย่อมบังเกิด คือย่อมเป็นไป. บทว่า
ปาตุภวนฺติ คือ ย่อมปรากฏ. สามบทว่า **สมฺภวนฺติ** **สญฺชายนฺติ** **อภิ-**
นิพฺพตฺตฺนฺติ เพิ่มอุปสัคลงไป แปลว่า มีพร้อม เกิดพร้อม บังเกิดเฉพาะ.
ต่อจากนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในอัฐกวรรคก่อนนั้นแล.

จบคาถาที่ ๒

คาถาที่ ๓

๓) มิตุเต สุหุเซ อหุคมุปมาโน

หาเปติ อตุถั ปฐิพทุชจิตโต

เอตถั ภยั สนุถวเปกขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

บุคคลอนุเคราะห์มิตรสหายผู้มีจิตปฏิบัติแล้ว ชื่อว่า
ย่อมยังประโยชน์ให้เสื่อม บุคคลเห็นภัย คือการยัง
ประโยชน์ให้เสื่อม ในการเชยชิตนี้ ฟังเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า มิตุตา ด้วยอำนาจแห่งความรัก. ชื่อว่า สุหุซา ด้วย
ความเป็นผู้มีใจดี. จริงอยู่ คนบางคนเป็นมิตรเพราะหวังประโยชน์โดย
ส่วนเดียว มิใช่เป็นผู้มีใจดี. บางคนเป็นผู้มีใจดี ด้วยให้ความสุขในใจ
ในการเดิน ยืน นั่ง และสนทนาเป็นต้น มิใช่เป็นมิตร. บางคนเป็น
ทั้งผู้มีใจดี เป็นทั้งมิตร ด้วยอำนาจทั้งสองนั้น. คนเหล่านั้นมี ๒ คือ
อาคาริยมิตร มิตรคฤหัสถ์ และอนาคาริยมิตร มิตรบรรพชิต.

ในมิตรสองจำพวกนั้น อาคาริยมิตรมี ๓ คือ มิตรมีอุปการะ ๑
มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตรมีความรักใคร่ ๑. อนาคาริยมิตร คือมิตร
แนะนำประโยชน์ โดยต่างออกไปจาก ๓ ประเภทนั้น มิตรเหล่านั้นประกอบ
ด้วยองค์ ๔ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สังคาลมาณพว่า

คู่ก่อนบุตรคฤหบดี มิตรมีอุปการะ ฟังทราบว่าเป็นผู้มีใจดีด้วย
ฐานะทั้งหลาย ๔ คือ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ ป้องกันทรัพย์

สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ เมื่อมี
ธุระช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก ๑.

คู่ก่อนบุตรภคหบดี มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบว่าเป็นผู้มีใจดี
ด้วยฐานะ ๔ คือ บอกความลับของตนแก่เพื่อน ๑ ปิดความลับของ
เพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๑ แม้ชีวิตก็สละแทนเพื่อนได้ ๑.

คู่ก่อนบุตรภคหบดี มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่าเป็นผู้มีใจดีด้วย
ฐานะ ๔ คือ ทุกข์ทุกข์ด้วย ๑ สุขสุขด้วย ๑ ได้เถียงคนที่ติเตียนเพื่อน ๑
รับรองคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑.

คู่ก่อนบุตรภคหบดี มิตรณะประโยชน์ พึงทราบว่าเป็นผู้มีใจดี
ด้วยฐานะ ๔ คือ ห้ามทำความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ฟังสิ่งที่
ยังไม่เคยฟัง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑.

ในมิตรทั้งสองนั้น ในที่นี้ท่านประสงค์เอา อาคาริยมิตร. แต่โดย
ความหมายย่อมควรแม้มิตรทั้งหมด คือมิตรผู้มีใจดีเหล่านั้น.

บทว่า **อนุกรมุปมาโน** เมื่ออนุเคราะห์ คือเอ็นดู ประสงค์จะนำ
ความสุขเข้าไปให้แก่มิตรเหล่านั้น ประสงค์จะนำความทุกข์ออกไป. บทว่า
หาเปติ อตุถิ ย่อมให้ประโยชน์เสื่อมไป คือยังประโยชน์ ๑ อย่าง
ประโยชน์ปัจจุบัน ๑ ประโยชน์ภายนอก ๑ ประโยชน์สูงสุด ๑ อนึ่ง
ประโยชน์ตน ๑ ประโยชน์ผู้อื่น ๑ ประโยชน์ทั้งสอง ๑ ให้เสื่อมไป
ให้พินาศไป ด้วยเหตุทั้งสอง คือช่วยให้สิ่งที่ได้แล้วพินาศไป ๑ ด้วยให้
สิ่งที่ยังไม่ได้มิให้เกิดขึ้น ๑. บทว่า **ปฏิพทุชจิตโต** เป็นผู้มีจิตผูกพัน คือ
แม้ตั้งตนไว้ในฐานะที่ด่าอย่างนี้ว่า เราเว้นผู้นี้เสียแล้วจะไม่มีชีวิตอยู่ได้ ผู้นี้
เป็นแบบอย่างของเรา ผู้นี้ช่วยบรรเทาทุกข์ให้แก่เรา ดังนี้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ เล่ม ๖ - หน้าที่ 663

มีจิตผูกพัน. แม้ตั้งตนไว้ในฐานะที่สูงอย่างนี้ว่า ผู้นี้เว้นเราเสียแล้วก็จะไม่มีชีวิตอยู่ได้ เราเป็นแบบอย่างของพวกเขา เราจะช่วยบรรเทาทุกข์ให้แก่พวกเขา ดังนี้ ก็ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีจิตผูกพัน. ก็ในที่นี้ประสงค์เอาความเป็นผู้ที่มีจิตผูกพันอย่างนี้. บทว่า เอตํ ภยํ คือ ภยยังประโยชน์ให้เสื่อม นั้น พระปัจเจกสัมพุทธะกล่าวหมายถึงการเสื่อมจากสมบัติของตน. บทว่า สนฺนฺเว ในความสนิทสนม ความสนิทสนม ๓ อย่าง คือ สนิทสนมด้วยคตฺตา ๑ ด้วยทิวฺจฺฉิ ๑ ด้วยความเป็นมิตร ๑. ในความสนิทสนม ๓ อย่างนั้น คตฺตาแม้มีประเภทตั้ง ๑๐๘ ก็เป็น คตฺตาสัถฺวะ. ทิวฺจฺฉิแม้มีประเภท ๖๒ ก็เป็นทิวฺจฺฉิสัถฺวะ. การช่วยเหลือมิตรเพราะมีจิตผูกพันกัน เป็นมิตรสัถฺวะ. มิตรสัถฺวะนั้นประสงค์เอาในที่นี้. สมบัติของบุคคลนั้นเสื่อมไปด้วยมิตรสัถฺวะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า เราเห็นภยนั้นในความสนิทสนมจึงได้บรรลุ. บทที่เหลือ เช่นกับที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล ไม่มีอะไรที่ควรกล่าวในนิเทศ.

จบคาถาที่ ๓

คาถาที่ ๔

- ๔) วิโส วิสาโลว ยถา วิสตุโต
ปุตฺเตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา
วิสาทพีโร ว อสฺซชฺมาโน
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกฺโป.

**บุคคลข้องอยู่แล้วด้วยความเยื่อใยในบุตรและภรรยา
เหมือนไม้ไผ่กอใหญ่เกี่ยวเกาะกันฉะนั้น บุคคลไม่ข้องอยู่
เหมือนหน่อไม้ ฟิงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔ ดังต่อไปนี้.**

บทว่า **วโส** คือ ไม้ไผ่. บทว่า **วิสาโล** คือ หนาแน่น. **ว** อักษร
เป็นอวธารณะ. หรือ **เอว** อักษร ในบทนี้ **เอ** อักษรหายไปด้วยบท
สนธิ. ฟิงเชื่อมบทนั้นในบทอื่น. เราจักประกอบบทนั้นในภายหลัง.
บทว่า **ยธา** คือ ในความเปรียบเทียบ. บทว่า **วิสตุโต** คือ เกี่ยวข้อง
พัวพัน ร้อยรัด. บทว่า **ปุตฺเตสุ ทาเรสุ** คือ ในบุตรธิดาและภรรยา.
บทว่า **ยา อเปกฺขา** คือ ตัณหาใด ความเสน่หาใด. บทว่า **วสากพีโรว**
อสขฺขมาโน คือ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่เกี่ยวข้อง เหมือนหน่อไม้ไผ่.
ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายไว้ว่า พุ่มไม้ไผ่ใหญ่เกี่ยวพันกันฉันใด
ตัณหาในบุตรและภรรยาทั้งหลาย กว้างขวางเกี่ยวพันกันฉันนั้น แม้ตัณหา
นั้นชื่อว่าเกี่ยวข้องกัน เพราะร้อยรัดวัตถุเหล่านั้นนั่นเอง เรานั้นมีตัณหา
เพราะความเพ่งนั้น เห็นโทษของความเพ่งอย่างนี้ว่า เหมือนพุ่มไม้ไผ่ใหญ่
เกี่ยวพันกัน แล้วจึงตัดความเพ่งนั้นเสียด้วยมรรคญาณ ไม่ขัดข้องด้วย
อำนาจแห่งตัณหา มานะและทิฏฐิในรูปเป็นต้นก็ดี ในลาภเป็นต้นก็ดี
ในกามราคะเป็นต้นก็ดี จึงบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ ดังนี้. บทที่เหลือ
พึงทราบโดยนัยมีในก่อนนั้นแล ในนิเทศแห่งคาถานี้ไม่มีอะไรนอกเหนือ
ไปจากนี้.

จบคาถาที่ ๔

๑. บาลีเป็น **วสากพีโรว.**

คาถาที่ ๖

๕) มิโค อรยุมหิ ยถา อพฺนุโธ

เยนิจฺจนฺกํ คจฺจนฺติ โคจฺราย

วิญฺญู นโร เสริตฺถํ เปกฺขมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปิโป.

เนื้อในป่าที่บุคคไล้ไม่ผูกไว้แล้ว ย่อมไปหากินตาม
ปรารธนา ฉันทโค นรชนผู้รู้แจ้ง เฟงความประพฤติตาม
ความพอใจของตน พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า มิโค นี้ เป็นชื่อของสัตว์ ๔ เท้าที่อยู่ในป่าทุกชนิด. ใน
ที่นี้ท่านประสงคฺเอาเนื้อฟาน (อีเก้ง). บทว่า อรยุมหิ คือ ป่าที่เหลือ
เว้นบ้านและที่ใกล้เคียงบ้าน. แต่ในที่นี้ท่านประสงคฺเอาสวน. เพราะ-
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ อูยฺยานมฺหิ คือ ในสวน. บทว่า ยถา คือ ใน
ความเปรียบเทียบ. บทว่า อพฺนุโธ คือ อันเครื่องผูกอย่างใดอย่างหนึ่ง
ในบรรดาเชือกและเครื่องผูกเป็นต้น มิได้ผูกพันไว้. ด้วยบทนี้ท่านแสดง
ถึงความประพฤติที่คุ้นเคยกัน. บทว่า เยนิจฺจนฺกํ คจฺจนฺติ โคจฺราย ไป
เพื่อหาอาหารตามความต้องการ คือไปเพื่อหาอาหารตามทิสที่ต้อการไป.
เพราะฉะนั้น ในบทนั้นท่านจึงแสดงว่ ไปยังทิสที่ต้อการจะไป เกี่ยว
กินอาหารที่ต้อการเกี่ยวกิน. บทว่า วิญฺญู นโร คือ บุรุษผู้เป็นบัณฑิต.

บทว่า เสริตฺถํ ธรรมอันให้ถึงความเสรี คือ ความประพฤติด้วย
ความพอใจ ความไม่อาศัยผู้อื่น. บทว่า เปกฺขมาโน คือ คู่ด้วยปัญญา

จักขุ. อีกอย่างหนึ่ง ความเสรีในธรรมและความเสรีในบุคคล. จริงอยู่ โลกุตรธรรมทั้งหลายชื่อว่าเสรี เพราะไม่ไปสู่อำนาจของกิเลส และบุคคล ชื่อว่าเสรี เพราะประกอบด้วยโลกุตรธรรมเหล่านั้น. นิเทศแห่งความเป็นเสรีเหล่านั้น เฟ่งถึงธรรมอันให้ถึงความเป็นเสรี. ท่านอธิบายไว้ อย่างไร. อธิบายไว้ว่า มฤคในป่า อันเครื่องผูกอะไร ๆ มิได้ผูกไว้ ย่อมไปหาอาหารได้ตามความประสงค์ฉันใด เมื่อเราคิดว่า เมื่อไรหนอ เราพึงตัดเครื่องผูกคือตัณหา แล้วไปอย่างนั้นได้ ดังนี้ แล้วถูกพวกท่าน ยืนล้อมอยู่ทั้งข้างหน้าข้างหลัง ผูกพันอยู่ไม่ได้ไปตามความปรารถนา เรา เห็นโทษในความไม่ได้ไปตามความปรารถนา เห็นอนิสงส์ในการไปไม่ได้ ตามความปรารถนาแล้ว ได้ถึงความบริบูรณ์ด้วยสมณะและวิปัสสนาตาม ลำดับ แต่นั่นก็ได้บรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ เพราะฉะนั้น นรชนผู้เป็น วิญญู เมื่อเห็นธรรมอันให้ถึงความเสรี พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ฉะนั้น.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๖

๖) อามนฺตา โหติ สหายมฺชเณ

วาเส จาเน คมเน จาริกาย

อนภิชฺฐิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน

เอโก จเร ขคฺควิสานกฺปโป.

การปรักษาในที่อยู่ ที่ยืน ในการไป ในการเที่ยว
ย่อมมีในท่ามกลางสหาย บุคคลเฟ่งความประพฤติตาม

ความพอใจ ที่พวกบุรุษชั่วไม่ฟังเสียงแล้ว ฟังเที่ยวไป

ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

นิเทศนี้เป็นปณิทัตตะ คือ บวกความท่อนหลัง ๆ เข้ากับความท่อน
ต้นๆ. หรือมีอรรถว่า ประมวลความ. เมื่อตั้งอยู่ในท่ามกลางสหาย จำต้อง
มีการปรึกษากันอย่างนั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า ท่านจงฟังเรื่องนี้ของเรา
จงให้สิ่งนี้แก่เรา ทั้งในที่อยู่ คือที่พักกลางวัน ในที่เย็น คือที่โรงฉันใหญ่
ในที่เดิน คือในการไปสวน ในที่เที่ยวไป คือในที่เที่ยวไปในชนบท
เพราะฉะนั้น เราเมื่อเบื่อหน่ายในที่นั้น ๆ เห็นบรรพชาที่อริยชนเสพ
มีอานิสงส์มาก เป็นความสุขโดยส่วนเดียว เมื่อเป็นอย่างนั้น บุรุษชั่ว
ทั้งหมดถูกลากกรอบง่า ไม่ฟังไม่ปรารถนา เห็นความไม่ฟังนั้น และเห็น
ธรรมอันให้ถึงความเสรีด้วยอำนาจแห่งธรรมและบุคคล โดยไม่ตกอยู่ใน
อำนาจของผู้อื่น จึงปรารถนาวิปัสสนาแล้วบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณตามลำดับ
ด้วยประการดังนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๖

คาถาที่ ๗

๗) จิตฺตฺวา รติ โหติ สหายมชฺฌ

ปฺตฺเตสุ จ วิปฺปลํ โหติ เปมํ

ปิยวิปฺปโยคํ วิชิตฺตฺจฺจมาโน

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปฺโป.

การเล่น การยินดี ย่อมมีในท่ามกลางสหาย อนึ่ง
ความรักที่ยิ่งใหญ่ย่อมมีในบุตรทั้งหลาย บุคคลเมื่อ
เกลียดชังความพลัดพรากจากสัตว์ และสังขารอันเป็นที่รัก
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า จิตฺตฺวา คือ การเล่น. การเล่นมี ๒ อย่าง คือ ทางกาย
และทางวาจา. การเล่นมีอาทิอย่างนี้ คือ เล่นด้วยข้างบ้าง ด้วยม้าบ้าง
ด้วยธนูบ้าง ด้วยดาบบ้าง ชื่อว่า การเล่นทางกาย. การเล่นมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ขับร้อง กล่าวคำโคลง ทำเสียงกลองด้วยปาก ชื่อว่า การ
เล่นทางวาจา. บทว่า รติ คือ ความยินดีในกามคุณ ๕. บทว่า วิปูลี
ไพบุลย์ คือ ชิมแทรกเข้าไปยังอรรถภาพทั้งสิ้น จนจรดเชื้อในกระดูก.
บทที่เหลือชัดเจนแล้ว. แม้การประกอบไปตามลำดับสืบเนื่องในนิเทศนี้
พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในสังสัคคคาถานั้นแล.

จบคาถาที่ ๗

คาถาที่ ๘

๘) จาตุทฺทิส อปฺปฎิโม จ โหติ
สนฺตุสฺสฺมาโน อิตฺริตฺเรน
ปริสฺสฺยานํ สหิตา อจฺมฺภี
เอโก จเร ขคฺคฺวิสฺถาณกปฺโป.

บุคคลย่อมเป็นอยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่ และไม่

เดือดร้อน ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตราย

**เสีย ไม่หวาดเสียว พึ่งเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.**

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **จาตุทฺทิส** คือ อยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่. แผลพรหมวิหาร
ภาวนา โดยนัยมีอาทิว่า **เอกํ ทิสํ ฝริตฺวา วิหริติ** แผลไปตลอดทิศหนึ่ง
อยู่. ชื่อว่า **จาตุทฺทิส** เพราะมี ๔ ทิศ. ชื่อว่า **อปฺปฏฺธิโฆ** เพราะไม่
เบียดเบียนสัตว์หรือสังขาร ด้วยความกลัวในทิศไหนๆ ใน ๔ ทิศเหล่านั้น.

บทว่า **สนฺตุสฺสฺมาโน** คือ ยินดีด้วยอำนาจแห่งสันโดษ ๑๒ อย่าง
บทว่า **อิตริตฺเรน** คือ ด้วยปัจจัยตามมีตามได้. ในบทว่า **ปฺริสฺสุยฺยานํ**
สฺหิตา อณฺมุถิ นี้ ชื่อว่า **ปฺริสฺสุยฺยา** เพราะครอบงำกายและจิต ทำลาย
สมบัติของคนเหล่านั้น หรืออนนเจย. บทนี้เป็นชื่อของอันตรายทางกาย
และใจในภายนอก มีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ในภายในมีกามฉันทะ
เป็นต้น. ชื่อว่าครอบงำอันตรายทั้งหลาย เพราะครอบงำอันตรายเหล่านั้น
ด้วยความอดกลั้น และด้วยธรรมมีวิริยะเป็นต้น. ชื่อว่า **อณฺมุถิ** เพราะ
ไม่มีความกลัวอันทำความกระด้าง. ท่านอธิบายไว้อย่างไร อธิบายไว้ว่า
สมณะ ๔ จำพวกฉันใด เราก็คฉันนั้น เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตาม
ได้อย่างนั้น ตั้งอยู่ในสันโดษอันเป็นทางแห่งการปฏิบัตินี้ มีปกติอยู่ตาม
สบายในทิศทั้งสี่ ไม่มีความขัดเคือง เพราะไม่มีภัยอันทำให้กระทบ
กระทั่งในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ครอบงำอันตรายทั้งหลายดังได้กล่าว
แล้ว เพราะมีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่ ไม่มีความหวาดเสียว เพราะ

ไม่มีความกระทบกระทั่ง เพราะเหตุนี้ เราเห็นคุณของการปฏิบัตินี้ จึงปฏิบัติโดยแยกกายแล้วบรรลุปัจเจกสัมโพธิญาณ.

อีกอย่างหนึ่ง เราเห็นว่า ผู้สั่นโคยด้วยปัจจัยตามมีตามได้เหมือนสมณะเหล่านั้น มีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่. ตามนัยที่กล่าวแล้ว จึงปรารถนาความเป็นผู้มีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่อย่างนี้ ได้ปฏิบัติโดยแยกกายจึงบรรลุ เพราะฉะนั้น แม้ผู้อื่นปรารถนาฐานะเช่นนั้นบ้าง เป็นผู้ครอบงำอันตรายทั้งหลาย เพราะความเป็นผู้มีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้งสี่ และเป็นผู้ไม่หวาดสะดุ้ง เพราะไม่มีความกระทบกระทั่ง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศ ดังต่อไปนี้.

บทว่า เมตฺตา พึงทราบโดยอรรถก่อน ชื่อว่า เมตฺตา เพราะมีความเชื่อใจ. อธิบายว่า ความรัก. ชื่อว่าเมตฺตา เพราะมีความรักหรือความเป็นไปแห่งความรัก. บทว่า เมตฺตาสหคเตน คือ มีใจประกอบด้วยเมตฺตา. บทว่า เจตฺตา คือ มีใจ. บทว่า เอกํ ทิสํ คือ ในทิศหนึ่ง. ท่านกล่าวประสงค์เอาสัตว์ที่กำหนดไว้เป็นที่หนึ่ง ด้วยการแผ่ไปถึงสัตว์อันเนื่องในทิศหนึ่ง. บทว่า ปริตฺตฺวา แผ่ไปแล้ว คือถูกต้องกระทำให้เป็นอารมณ์. บทว่า วิหฺรติ คือ ยังการอยู่ในอิริยาบถที่ตั้งไว้ในพรหมวิหารให้เป็นที่. บทว่า ตถา ทฺวยิ ทิสํ ๒ ก็เหมือนกัน คือ ในลำดับทิศนั้นเหมือนอย่างแผ่ไปในทิศหนึ่ง ในทิศบูรพาเป็นต้น ทิศใดทิศหนึ่ง. อธิบายว่า ทิศที่ ๒ ที่ ๓ และทิศที่ ๔. บทว่า อิติ อุตฺถํ ท่านกล่าววาทิศเบื้องบนโดยนัยนั้นเหมือนกัน. บทว่า อโธ ติริยํ คือ แม้ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องขวาก็เหมือนกัน. อนึ่ง ในบทเหล่านั้น บทว่า

อโธ คือ เบื้องล่าง. บทว่า **ติริยิ** คือ ทิศน้อย. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
ยังจิตสหระคด้วยเมตตาให้แล่นไปข้าง แล่นกลับข้าง ในทิศทั้งปวงอยู่
อย่างนี้ เหมือนคนฝึกม้า ยังม้าให้วิ่งไปข้าง วิ่งกลับข้างในสนามฝึกม้า.
ด้วยเหตุประมาณเท่านี้ กำหนดทิศหนึ่ง ๆ แล้ว แสดงถึงการแผ่เมตตาโดย
จำกัด. บทว่า **สพฺพธิ** เป็นต้น ท่านกล่าวเพื่อแสดงโดยไม่จำกัด. ใน
บทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพธิ** คือ ในทิศทั้งปวง. บทว่า **สพฺพุตตตาย**
ทั่วสัตว์ทุกเหล่า คือทั่วสัตว์ทั้งปวงมีประเภทเป็นต้นว่า สัตว์เลื้อย ปาน
กลาง อุกฤษฏ์ มิตร ศัตรู และเป็นกลาง ท่านกล่าวว่า ไม่ทำการแยกว่า
สัตว์นี้ สัตว์อื่น เพราะสัตว์ทุกชนิดเสมอกับตน. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า
สพฺพุตตตาย ท่านกล่าวว่า ไม่ชักออกไปภายนอกแม้แต่น้อย โดยความ
เป็นจิตทั้งหมด. บทว่า **สพฺพาวนฺติ** สัตว์ทุกเหล่า คือประกอบด้วย
สัตว์ทั้งปวง. บทว่า **โลกิ** คือ สัตว์โลก. ท่านกล่าวว่า มีจิตสหระค
ด้วยเมตตาในที่นี้อีก เพราะแสดงโดยปริยายมีอย่างนี้ว่า **วิปฺุเลน** เป็นจิต
กว้างขวาง ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง เพราะ **ตถา ศัพฺพทักฺขิ อิติ ศัพฺพทักฺขิ**
ท่านมิได้กล่าวอีก คุณในการแผ่ไปโดยจำกัดนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
มีจิตสหระคด้วยเมตตาอีก. อีกอย่างหนึ่ง สูตรนี้ท่านกล่าวโดยสรุป. อนึ่ง
ในบทว่า **วิปฺุเลน** นี้ พึงเห็นความเป็นผู้มีจิตกว้างขวางด้วยการแผ่ไป.
จิตนั้นถึงความเป็นใหญ่ด้วยสามารถแห่งภูมิ. จิตหาประมาณมิได้ด้วย
สามารถแห่งความคล่องแคล่ว และด้วยสามารถแห่งสัตว์ไม่มีประมาณเป็น
อารมณ์. จิตไม่มีเวร เพราะละข้าศึกคือพยาบาทเสียได้. จิตไม่มีความ
เบียดเบียน เพราะละความโทมนัสเสียได้. ท่านกล่าวว่า หมคทุกข์. กรุณา
มีความดังได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นแล. ชื่อว่า **มุทิตา** เพราะเป็นเหตุ

ยินดีแห่งจิต มีความพร้อมเพรียงแห่งจิตนั้น หรือยินดีด้วยตนเอง หรือเพียงความยินดีเท่านั้น. ชื่อว่า **อุเบกขา** เพราะเข้าไปเพ่ง โดยการละพยายามมีอาทิว่า ขอสัตว์ทั้งหลายจงอย่ามีเวรกันเลย และด้วยการเข้าถึงความเป็นกลาง.

อนึ่ง พึงทราบความในบทนี้โดยลักษณะเป็นต้น ต่อไป.

เมตตา มีความเป็นไปแห่งอาการ คือเป็นประโยชน์เกื้อกูลเป็น**ลักษณะ** การนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลเป็น**รส** (คือกิจ) มีการกำจัดความอาฆาตเป็น**ปัจจัยภูฐาน** (คือเครื่องปรากฏ) มีการเห็นสัตว์มีความอึดเอิบใจเป็น**ปทัชฐาน** (คือเหตุใกล้ให้เกิด) การสงบความพยายามเป็น**สมบัติ**ของเมตตา การเกิดความเสน่หาเป็น**วิบัติ**ของเมตตา.

กรุณา มีการช่วยให้เขาพ้นทุกข์เป็น**ลักษณะ** มีการอดทนไม่ได้ในทุกข์ของผู้อื่นเป็น**รส** มีการไม่เบียดเบียนเป็น**ปัจจัยภูฐาน** มีการเห็นความที่สัตว์ทั้งหลายถูกทุกข์ครอบงำไม่มีที่พึ่งเป็น**ปทัชฐาน** ความสงบจากการเบียดเบียนเป็น**สมบัติ**ของกรุณานั้น ความเกิดเศร้าโศกเป็น**วิบัติ**ของกรุณา.

มุกตา มีความยินดีเป็น**ลักษณะ** มีความไม่ริษยาเป็น**รส** มีการกำจัดความไม่ยินดีเป็น**ปัจจัยภูฐาน** มีการเห็นสมบัติของสัตว์ทั้งหลายเป็น**ปทัชฐาน**. ความสงบการริษยาเป็น**สมบัติ**ของมุกตานี้ การเกิดความดีใจเป็น**วิบัติ**ของมุกตา.

อุเบกขา มีความเป็นไปแห่งอาการ คือการวางตนเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลายเป็น**ลักษณะ** มีการเห็นความเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายเป็น**รส**

มีการเข้าไปสงบความขัดเคืองและความยินดีเป็นปัจจุภูฐาน มีการเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนอันเป็นไปอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน สัตว์เหล่านั้นจักมีสุข จักพ้นจากทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากสมบัติที่มีอยู่ตามความชอบใจของใคร ดังนี้เป็นปทัฐาน. การสงบจากความขัดเคืองและความยินดีเป็นสมบัติของอุเบกขานั้น ความเกิดแห่งอุเบกขาในอณฺฏ อันอาศัยเรือน (คือกามคุณ ๕) เป็นวิบัติของอุเบกขา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สนตุฏฺโฐ โหติ คือ เป็นผู้ยินดีด้วยความยินดีในปัจจุบัน. บทว่า อิตริตฺเรณ จิวฺเรณ ด้วยจิวรตามมีตามได้ คือ ยินดีด้วยจิวรอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาจิวรเนื้อหยาบ ละเอียด เสรำหมอง ประณีต มั่นคง และเก่าเป็นต้น. อธิบายว่า ที่แท้แล้วเป็นผู้ยินดีด้วยจิวรตามมีตามได้. จริงอยู่ ในจิวรมีสันโดษ ๓ อย่าง คือ ยถาลภสันโดษ ยินดีตามที่ได้ ๑ ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง ๑ ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร ๑. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ท่านกล่าวว่า เป็นผู้ยินดีด้วยจิวรตามมีตามได้ คือเป็นผู้ยินดีจิวรผืนใดผืนหนึ่งในบรรดาจิวรตามที่ได้แล้ว หมายถึงสันโดษ ๓ เหล่านี้.

อนึ่ง ในบทนี้พึงทราบ จิวฺร เขตของจิวร ผ้าบังสุกุล ความยินดีในจิวร และจุดงค์อันปฏิบัติด้วยจิวร.

บทว่า จิวฺรฺ ฆานิตพฺพุํ พิงฺรุจิวฺร คือ พิงฺรุจิวฺร ๖ ชนิด มีผ้าทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้น และจิวรอนุโลม ๖ ชนิด มีจิวรทำด้วยผ้าเนื้อดีเป็นต้น. จิวฺร ๑๒ ชนิดเหล่านี้เป็นกัปปยจิวร. จิวฺรที่มีอาทิอย่างนี้ว่า จิวฺรที่ทำด้วยหญ้าคา ป่าน เปลือกไม้ ผมคน ขนสัตว์ ไบลาน หนัง ปีกนกเค้า ต้นไม้ เถาวัลย์ ตะไคร้น้ำ กล้าย ไม้ไผ่ เป็นกัปปยจิวร.

บทว่า **จิวรเขตต์** เขตของจิวร คือเขตมี ๖ เพราะเกิดขึ้นอย่างนี้ คือจากสงฆ์ ๑ จากคณะ ๑ จากญาติ ๑ จากมิตร ๑ จากทรัพย์ของตน ๑ เป็นผ้าบังสกุล ๑ ฟังทราบเขต ๘ ด้วยสามารถแห่ง มาติกา ๘.

บทว่า **ปัสสุถ์** ผ้าบังสกุล ฟังทราบผ้าบังสกุล ๒๓ ชนิด คือผ้าได้จากป่าช้า ๑ ผ้าเขาทิ้งไว้ตามตลาด ๑ ผ้าตามถนน ๑ ผ้าตามกองหยากเยื่อ ๑ ผ้าเช็ดครรภ์ ๑ ผ้าที่ตกอยู่ในที่อาบน้ำ ๑ ผ้าที่ตกอยู่ที่ทำน้ำ ๑ ผ้าห่อศพ ๑ ผ้าถูกไฟไหม้ ๑ ผ้าที่โกล่เยือกิน ๑ ผ้าปลวกกัด ๑ ผ้าที่หนูกัด ๑ ผ้าที่ขาดข้างใน ๑ ผ้าขาดชาย ๑ ผ้ารง ๑ ผ้าบูชาสฤๅ ๑ ผ้าสมณจิวร ๑ ผ้าที่สมุทรรชัดขึ้นบก ๑ ผ้าอภิเชก (ผ้าที่เขาทิ้งในพิธีราชาภิเชก) ๑ ผ้าเดินทาง ๑ ผ้าถูกลมพัดมา ๑ ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์ ๑ ผ้าเทวดาให้ ๑.

ในบทเหล่านี้ บทว่า **โสตุถิย** คือ ผ้าเช็ดมลทินครรภ์ (ผ้าใช้ในการตลอดบุตร). บทว่า **คตปจฺจาคต** ผ้าคลุมศพ คือผ้าที่เขาคลุมศพนำไปป่าช้าแล้วเอามาใช้เป็นจิวร. บทว่า **ธชาหฺม** คือ ผ้าที่เขายกขึ้นเป็นธงแล้วนำมา. บทว่า **ธูป** คือ ผ้าที่เขาบูชาที่จอมปลวก. บทว่า **สามุทฺธิย** คือ ผ้าที่ถูกคลื่นในทะเลชัดขึ้นบก. บทว่า **ปฏฺฐิจิ** คือ ผ้าที่คนเดินทางเอาหินทูปเพราะกลัวโจรแล้วนำมาห่ม. บทว่า **อิทฺธิมย** คือ ผ้าของเอหิกิกขุ. บทที่เหลือ ชัดดีแล้ว.

บทว่า **จิวรสนฺโตโส** คือ สันโดยด้วยจิวร ๒๐ ชนิด คือวิตกก- สันโดย สันโดยในการตริก ๑ คมนสันโดย สันโดยในการไป ๑ ปริเยสน- สันโดย สันโดยในการแสวงหา ๑ ปฏฺฐิลาภสันโดย สันโดยในการได้ ๑

มัตตปฏิภคคหณสันโดษ สันโดษในการรับพอประมาณ ๑ โลกูปปวิวัชชน-
สันโดษ สันโดษในการเว้นจากความโลเล ๑ ยถาลภสันโดษ สันโดษ
ตามที่ได้ ๑ ยถาผลสันโดษ สันโดษตามกำลัง ๑ ยถาสารูปสันโดษ
สันโดษตามสมควร ๑ อุทกสันโดษ สันโดษด้วยน้ำ ๑ โชวนสันโดษ
สันโดษในการซัก ๑ กรณสันโดษ สันโดษในการทำ ๑ ปริมาณสันโดษ
สันโดษในปริมาณ ๑ สุตตสันโดษ สันโดษในเส็นด้าย ๑ สัพพนสันโดษ
สันโดษในการเย็บ ๑ รชนสันโดษ สันโดษในการข้อม ๑ กัปปสันโดษ
สันโดษในการกัปปะ ๑ ปริภคสันโดษ สันโดษในการใช้สอย ๑ สันนิธิ-
ปวิวัชชนสันโดษ สันโดษในการเว้นจากการสะสม ๑ วิตักกสันโดษ
สันโดษในการสละ ๑.

ในสันโดษเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดีอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือน แล้ว
ตริกเพียงเดือนเดียวควร. เพราะว่า ภิกษุนั้นครั้งออกพรรษาแล้ว กระทำ
จิวรในเดือนที่ทำจิวร ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ข้อมทำโดยกึ่งเดือน
เท่านั้น. การตริกเพียงกึ่งเดือนและหนึ่งเดือนด้วยประการฉะนี้ ชื่อว่า
วิตักกสันโดษ.

อนึ่ง เมื่อภิกษุไปหาจิวร ไม่ได้คิดว่าเราจักได้จิวร ณ ที่ไหน แล้ว
ไปโดยยึดเพียงกรรมฐานที่เป็นประธานเท่านั้น ชื่อว่า คมนสันโดษ.

อนึ่ง เมื่อภิกษุแสวงหาจิวร มิได้แสวงหากับผู้ใดผู้หนึ่ง ยึดถือ
ภิกษุผู้ละอาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก แล้วจึงแสวงหา ชื่อว่า ปริเยสนสันโดษ.

เมื่อภิกษุแสวงหาอยู่อย่างนี้ เห็นจิวรที่เขานำมาแต่ไกล มิได้ตริก
อย่างนี้ว่า จิวรนี้จักเป็นที่ชอบใจ จิวรนี้จักไม่เป็นที่ชอบใจ ดังนี้ แล้ว
๑. การทำพินทุกัปปะ คือจุดเครื่องหมายในไตรจิวร.

ยินดีด้วยจิวรตามที่ได้ ในจิวรที่มีเนื้อหยาบและเนื้อละเอียดเป็นต้น **ชื่อว่า ปฏิภาสันโดษ.**

แม้เมื่อภิกษุถือเอาจิวรที่ได้เช่นนี้แล้ว ยินดีโดยเพียงพอแก่ตนว่า จิวรประมาณเท่านี้จักเป็นสองชั้น ประมาณเท่านี้จักเป็นชั้นเดียว ดังนี้ **ชื่อว่า มัตตปฏิภกคผลสันโดษ.**

อนึ่ง เมื่อภิกษุแสวงหาจิวร มิได้คิดว่า เราจักได้จิวรที่ชอบใจที่ ประตูเรือนของคนโน้น แล้วเที่ยวไปตามลำดับประตูบ้าน **ชื่อว่า โลอุป-วิวัชชนสันโดษ.**

เมื่อภิกษุสามารถจะยังตนให้เป็นไปอยู่ได้ด้วยจิวรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาจิวรเนื้อเสีราหมองและเนื้อประณีต ก็ยังอัศภาพให้เป็นไปอยู่ ด้วยจิวรตามที่ได้เท่านั้น **ชื่อว่า ยถาลาสันโดษ.**

ภิกษुरूก้างของตนแล้ว เป็นอยู่ได้ด้วยจิวรที่สามารถยังตนให้เป็น อยู่ได้ **ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ.**

ภิกษุให้จิวรที่ชอบใจแก่ภิกษุรูปอื่นแล้ว ยังตนให้เป็นไปอยู่ได้ด้วย จิวรผืนใดผืนหนึ่ง **ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ.**

ภิกษุมิได้ไตร่ตรองว่า น้ำที่ไหนสะอาด ที่ไหนไม่สะอาด แล้ว ชักจิรด้วยน้ำที่พอจะชักได้ **ชื่อว่า อุทกสันโดษ.** แต่ควรเว้นน้ำที่มี ดินสีเหลืองมีเปลือกไม้ ดินสอพอง ใบบัวเน่าและมีสีเสีราหมอง. อนึ่ง เมื่อ ภิกษุชักจิวรไม่เอาไม้ค้อนเป็นต้นทาบ เขามีมือขยำชัก **ชื่อว่า โรจนสันโดษ.** อนึ่ง ควรใส่ใบบัวแล้วชักจิวรที่ไม่บริสุทธิ์ด้วยน้ำร้อน. เมื่อภิกษุชักอย่างนี้ แล้วไม่ขัดเคืองใจว่า นี่หยาบ นี่ละเอียด แล้วกระทำโดยวิธีทำให้สะอาด ตามความเพียงพอแน่นหนา **ชื่อว่า กรณสันโดษ.** กระทำเพียงปกปิด

ทั้ง ๓ ปริณทลเท่านั้น ชื่อว่า **ปริมาณสันโดษ**. ภิกษุไม่เที่ยวไปด้วยคิดว่าเราจักแสวงหาด้วยที่พอใจเพื่อเย็บจีวร แล้วถือเอาด้วยที่เขานำมาวางไว้ที่ถนนเป็นต้น หรือที่ทเวศถาน หรือที่ใกล้เท้า แล้วเย็บจีวร ชื่อว่า **สุตตสันโดษ**. อนึ่ง ในเวลาทำกระทงจีวรไม่ควรเย็บ ๗ ครั้งที่ผ้าประมาณหนึ่งองคุลี. เพราะเมื่อทำอย่างนี้ แม้ความแตกแห่งวัตรก็ไม่มีแก่ภิกษุผู้ไม่มีสหาย. แต่ควรแทง ๗ ครั้งที่ผ้าประมาณ ๓ องคุลี. เมื่อทำอย่างนี้ก็ควรมีเพื่อนเดินทางไปด้วย. ความแตกแห่งวัตรย่อมมีแก่ภิกษุที่ไม่มีเพื่อน นี้ชื่อว่า **ลิพพนสันโดษ**. อนึ่ง ภิกษุผู้ยอมจีวรไม่ควรเที่ยวแสวงหามะเดื่อดำเป็นต้น พึงยอมด้วยของที่ได้ในบรรดาเปลือกไม้สีคล้ำเป็นต้น. เมื่อไม่ได้ควรถือเอาเครื่องยอมที่พวกมนุษย์ถือเอามาในป่าทิ้งไว้หรือกากที่พวกภิกษุต้มทิ้งไว้แล้วยอม นี้ชื่อว่า **รชนสันโดษ**. เมื่อภิกษุถือเอาจีวรสีอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสีเขียว เปือกตม ดำคล้ำ แล้วนั่งบนหลังช้างกระทำจุดคำให้ปรากฏ ชื่อว่า **กัปปสันโดษ**. การใช้สอยเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันยังหิริให้กำเริบ ชื่อว่า **ปริโภคสันโดษ**. อนึ่ง ครั้นได้ผ้าแล้ว แต่ยังไม่ได้อาย เข็ม หรือผู้กระทำควรเก็บไว้. เมื่อได้ไม่ควรเก็บ. แม้ทำแล้วหากว่าประสงค์จะให้แก่นันเตวาสิกเป็นต้น และอันเตวาสิกเป็นต้นเหล่านั้นยังไม่อยู่ ควรเก็บไว้จนกว่าจะมา. พอเมื่ออันเตวาสิกเป็นต้นมาแล้วควรให้ เมื่อไม่อาจให้ได้ ควรอธิษฐาน. เมื่อมีจีวรผืนอื่น ควรอธิษฐานทำเป็นเครื่องลาด. ท่านมหาสิวเถระกล่าววาก็เมื่อยังไม่อธิษฐาน เป็นอาบัติสันนิธิ (คือสะสม) อธิษฐานแล้วไม่เป็นอาบัติ. นี้ชื่อว่า **สันนิธิปริวัชชนสันโดษ**.

อนึ่ง เมื่อสละไม่ควรให้เพราะเห็นแก่หน้า. ควรตั้งอยู่ในสาราณีย-
ธรรมแล้วสละให้. นี้ชื่อว่า **วิสัยชนสันโดษ**.

ปิงสุกติกังคะดงค์ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) และติจิวริกังคะดงค์
(ถือไตรจีวรเป็นวัตร) ชื่อว่า **ดงค์ปฏิสังยุตด้วยจีวร**. พระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้าบำเพ็ญมหาอริยวงศ์คือความสันโดษด้วยจีวร ย่อมรักษาดงค์
สองเหล่านี้. เมื่อรักษาอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษด้วยอำนาจแห่ง
มหาอริยวงศ์คือความสันโดษด้วยจีวร.

บทว่า **วณฺณวาทิ** กล่าวสรรเสริญ คือภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สันโดษ
แต่ไม่กล่าวถึงคุณของสันโดษ รูปหนึ่งไม่สันโดษ แต่กล่าวถึงคุณของ
สันโดษ รูปหนึ่งทั้งไม่สันโดษทั้งไม่กล่าวถึงคุณของสันโดษ รูปหนึ่ง
ทั้งเป็นผู้สันโดษทั้งกล่าวถึงคุณของสันโดษ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็น
อย่างนั้น เพื่อแสดงถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ท่านจึงกล่าวว่า
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นผู้กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามมี
ตามได้.

บทว่า **อนิสฺสนิ** ไม่แสวงหาผิด คือไม่แสวงหาผิดมีประการต่าง ๆ
อันมีประเภทคือเป็นทวด เป็นคนส่งสาสน์ เดินส่งข่าว. บทว่า **อปฺปฏิรูป**
คือ ไม่สมควร. บทว่า **อลทฺธา จ** คือ ไม่ได้แล้ว. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
เมื่อไม่ได้จีวรก็ไม่สะดุ้ง เหมือนอย่างภิกษุบางรูปคิดว่าเราจักได้จีวรอย่างไร
หนอ จึงร่วมกับพวกภิกษุผู้มีบุญกระทำการหลอกลวง ย่อมหวาดเสียว
สะดุ้ง. บทว่า **ลทฺธา จ** คือ ได้แล้วโดยธรรม โดยเสมอ. บทว่า **อคฺชิโต**
ไม่คิดใจ คือปราศจากความโลภ. บทว่า **อมฺจุจฺฉิโต** ไม่หลงใหล คือ
ถึงความชบเซาด้วยความอยากอย่างยิ่ง. บทว่า **อนชฺฌมาปฺนุโน** ไม่พัวพัน

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปิณฑปาโต** ได้แก่ บิณฑบาต ๑๖ ชนิด คือข้าวสุก ๑ ขนมหั่ว ๑ ข้าวตู่ ๑ ปลา ๑ เนื้อ ๑ นมสด ๑ นมส้ม ๑ เนยใส ๑ เนยข้น ๑ น้ำมัน ๑ น้ำผึ้ง ๑ น้ำอ้อย ๑ ยาสูบ ๑ ของเคี้ยว ๑ ของลุ่ม ๑ ของเลีย ๑.

บทว่า **ปิณฑปาตกุเขตต์** คือ เขตของบิณฑบาต ๑๕ ชนิด คือ ตั้งฆกัถ ๑ อุเทศกัถ ๑ นิมันตนะ ๑ สลากกัถ ๑ ปักจิกะ ๑ อุโปสถิกะ ๑ ปาฏิปติกะ ๑ อาคันตุกัถ ๑ คมิกกัถ ๑ คิลานกัถ ๑ คิลานุปัญญากัถ ๑ ฐรกัถ ๑ กุกัถ ๑ วาริกกัถ ๑ วิหารกัถ ๑.

บทว่า **ปิณฑปาตสนุโตโส** คือ สันโดย ๑๕ อย่าง คือวิตกก- สันโดย ๑ คมนสันโดย ๑ ปริยสนสันโดย ๑ ปฏิลาภสันโดย ๑ ปฏิคคหสันโดย ๑ มัคคปฏิคคหสันโดย ๑ โลลุปวิวัชชนสันโดย ๑ ยถาลาภสันโดย ๑ ยถาผลสันโดย ๑ ยถาสารูปสันโดย ๑ อุปการ- สันโดย ๑ ปริมาณสันโดย ๑ ปริโภคสันโดย ๑ สันนิธิปริวัชชน- สันโดย ๑ วิสัชชนสันโดย ๑.

ในสันโดยเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดีสั่งหน้าแล้วจึงตริก. อันภิกษุ ผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรเที่ยวไปพร้อมกับคณะ ครั้นถึงเวลาอุปัฏฐากพระ- เถระในตอนเย็น คิดว่าพรุ่งนี้เราจักไปบิณฑบาต ณ ที่ไหน มีผู้ตอบว่า บ้านโน้นขอรับ ไม่พึงตริกตั้งแต่ตอนนั้น. ภิกษุผู้เที่ยวไปรูปเดียวพึง ยืนตริกที่โรงสำหรับตริก. เมื่อตริกต่อจากนั้น เป็นผู้เคลื่อนจากวงศ์ ของพระอริยะ เป็นบุคคลภายนอกไป. นี้ชื่อว่า **วิตกกสันโดย**.

อนึ่ง ภิกษุเข้าไปบิณฑบาต ไม่พึงคิดว่าเราจักได้ที่ไหน ควรไป โดยยัตถกรรมฐานเป็นหลัก. นี้ชื่อว่า **คมนสันโดย**.

๑. เหมือนกับ ฐรกัถ.

เมื่อแสวงหาไม่ควรยึดถือใคร ๆ ควรยึดถือภิกษุผู้ละอายผู้มีศีลเป็นที่รักเท่านั้นแสวงหา. นี้ชื่อว่า **ปริเยสนสันโดษ**.

ภิกษุเห็นคนนำอาหารมาแต่ไกล ไม่ควรคิดว่า นั่นดี นั่นไม่ดี. นี้ชื่อว่า **ปฏิลาภสันโดษ**. ภิกษุไม่ควรคิดว่าเราจักถือเอาของที่ชอบนี้ จักไม่ถือเอาของที่ไม่นชอบนี้ แล้วพึงถือเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพียงให้ชีวิตเป็นไปได้เท่านั้น. นี้ชื่อว่า **ปฏิคคหณสันโดษ**.

อนึ่ง ในปฏิคคหณสันโดษนี้ ไทยธรรมมาก ผู้ให้ประสงค์จะให้น้อย พึงถือเอาแต่น้อย. ไทยธรรมมาก แม้ผู้ให้ก็ประสงค์จะให้มาก ควรถือเอาพอประมาณเท่านั้น. แม้ไทยธรรมก็ไม่มาก แม้ผู้ให้ก็ประสงค์จะให้แต่น้อย พึงถือเอาแต่น้อย. ไทยธรรมไม่มาก แต่ผู้ให้ประสงค์จะให้มาก ควรถือเอาพอประมาณ.

จริงอยู่ ในการรับ เมื่อไม่รู้จักประมาณ ย่อมลบหลู่ความเลื่อมใสของมนุษย์ ย่อมยังศรัทธาไทยให้ตกไป ไม่ทำตามคำสอน ไม่สามารถกำหนดจิตแม้ของมารดาบังเกิดเกล้าได้. ครั้นรู้จักประมาณด้วยประการฉะนี้แล้วจึงควรรับ. นี้ชื่อว่า **มัตตปฏิคคหณสันโดษ**.

ภิกษุไม่ควรไปสู่ตระกูลที่มั่งคั่งเท่านั้น ควรไปตามลำดับประตูบ้าน. นี้ชื่อว่า **โลธูปวิวัชชนสันโดษ**.

ยถาลาภสันโดษเป็นต้นมีนัยดังกล่าวแล้วในจิวรนั้นแล ภิกษุรู้อุปการะอย่างนี้ว่า เราฉันอาหารบิณฑบาตแล้วจักรักษาสมณธรรมแล้วจึงฉันชื่อว่า **อุปการสันโดษ**. แม้อาหารเต็มบาตรแล้วยังมีผู้นำมาก็ไม่ควรรับ. เมื่อมีอนุปลัมบันไปด้วยควรให้อนุปลัมบันนั้นรับ. เมื่อไม่มี ควรถือเอาเพียงพอที่จะรับได้ นี้ชื่อว่า **ปริมาณสันโดษ**. การฉันอย่างนี้ถือเป็นเรื่อง

บรรเทาความหิว เป็นเครื่องนำทุกข์ออกไป ชื่อว่า **บริโภคสันโดษ**.
ไม่ควรเก็บไว้ฉนั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ. นี้ชื่อว่า **สันนิชิปริวัชชนสันโดษ**. ไม่
ควรเห็นแก่หน้า ควรตั้งอยู่ในสาราณียธรรม สละให้. นี้ชื่อว่า **วิสัยชน-**
สันโดษ.

อนึ่ง ชุติสังยุตด้วยบิณฑบาตมี ๕ อย่าง คือบิณฑบาตดิถีงค
คือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ๑ สप्तทานจาริถีงค คือเที่ยวบิณฑบาตไปตาม
ลำดับตรอกเป็นวัตร ๑ เอกาสนิถีงค คือนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร ๑
ปัตตปิณฑิกิถีงค คือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ๑ ขลุปัจฉิมภัตติถีงค
คือห้ามภัตที่เขานำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร ๑ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
บำเพ็ญมหาอริยวงศ์ คือความสันโดษด้วยบิณฑบาต ด้วยประการฉะนี้
ชื่อว่ารักษาชุติสังยุต ๕ เหล่านี้. เมื่อรักษาชุติสังยุตเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ
ด้วยอำนาจแห่งมหาอริยวงศ์ คือความสันโดษด้วยบิณฑบาต. บทว่า
วณฺณวาทิ เป็นต้น ฟังทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ฟังทราบความในบทว่า **เสนาสนน** นี้ต่อไป ฟังทราบเสนาสนะ
ฟังทราบเขตของเสนาสนะ ฟังทราบความสันโดษด้วยเสนาสนะ ฟังทราบ
ชุติสังยุตด้วยเสนาสนะ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เสนาสน** ได้แก่ เสนาสนะ ๑๕ อย่าง
เหล่านี้ คือ เติง ๑ ตั้ง ๑ ฟูก ๑ หมอน ๑ วิหาร ๑ เฝิง ๑
ปราสาท ๑ ปราสาทโล้น ๑ ถ้ำ ๑ ที่เรือน ๑ ป้อม ๑ เรือนยอดเดียว ๑
ไม้ไผ่ ๑ พุ่มไม้ ๑ โคนไม้ ๑ หรือว่าภิกษุทั้งหลายเข้าไปพักผ่อนในที่ใด
ที่นั่นก็ชื่อว่าเสนาสนะ.

บทว่า **เสนาสนกเขตติ** ได้แก่เขต ๖ อย่าง คือเสนาสนะจาก

สงฆ์ ๑ จากคณะ ๑ จากญาติ ๑ จากมิตร ๑ จากทรัพย์ของตน ๑
ที่เป็นที่บังสุกุล ๑.

บทว่า เสนาสนสนุโตโส ได้แก่ สันโดย ๑๕ มีสันโดยด้วยการ
ตริกในเสนาสนะเป็นต้น. ฟิงทราบสันโดยเหล่านั้นโดยนัยดังกล่าวแล้ว
ในบิณฑบาตนั้นแล. อนึ่ง ฐงค์ ๕ ปฏิสังยุตด้วยเสนาสนะ คืออารัญญ-
ญิกังคะ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๑ รุกขมูลิกังคะ ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ๑
อัปภอกาสิกังคะ ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร ๑ โสสานิกังคะ ถืออยู่ป่าช้า
เป็นวัตร ๑ ยถาสันถิกังคะ ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้ ๑.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าบำเพ็ญมหาอริยวงศ์ คือการสันโดยด้วย
เสนาสนะด้วยประการฉะนี้ ชื่อว่าย่อมรักษาฐงค์ ๕ เหล่านี้. เมื่อรักษา
อย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้สันโดยด้วยอำนาจแห่งมหาอริยวงศ์ คือการสันโดย
ด้วยเสนาสนะ.

ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร กล่าวอริยวงศ์คือความสันโดยด้วย
จิวรเป็นข้อที่ ๑ คุณท่านผู้มีฤทธิ์ขยายแผ่นดินให้กว้าง คุณยังท้องมหาสมุทร
ให้เต็ม และคุณยังอากาศให้แผ่ขยายออกไปฉะนั้น. กล่าวอริยวงศ์คือความ
สันโดยด้วยบิณฑบาตเป็นข้อที่ ๒. คุณผู้มีฤทธิ์ทำพระจันทร์ให้ขึ้นและ
ทำพระอาทิตย์ให้ลอยเด่นอยู่ฉะนั้น. กล่าวอริยวงศ์คือความสันโดยด้วย
เสนาสนะเป็นข้อที่ ๓. คุณยกภูเขาสิเนรุขึ้นฉะนั้น. บัดนี้เพื่อจะกล่าวถึง
อริยวงศ์ คือความสันโดยด้วยคิลานปัจจย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า เป็นผู้
สันโดยด้วยคิลานปัจจยเภสัชบริหารตามมีตามได้. บทนั้นเป็นไปอย่างเดียวกับ
บิณฑบาตนั่นเอง. ในบทนั้นฟังสันโดยด้วยยถาลกสันโดย ยถาพล-
สันโดย และยถาสารูปสันโดยเหมือนกัน. แต่อริยวงศ์คือมีภavana

เป็นที่มายินดี มิได้มาในบพนี้ ย่อมจัดอริยวงศ์คือมิภาวนาเป็นที่มายินดี
ไว้ในเนตฺตชชิกังคชฺคตฺตํ การถือการนั่งเป็นวัตร. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในเสนาสนะท่านกล่าวชฺคตฺตํไว้ ๕ ชฺคตฺตํที่เกี่ยวข้อง
กับอาหารมี ๕ ที่เกี่ยวข้องกับด้วยความเพียรมี ๑ ที่
เกี่ยวข้องกับจิรมี ๒.

พึงทราบวินิจฉัยในบพนี้ว่า โปราณ อคฺคณฺณเณ อริยวเส จิโต
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าดำรงอยู่ในอริยวงศ์ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์อันเลิศมี
มาแต่โบราณ ดังต่อไปนี้. บทว่า โปราณ คือ มิใช่เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้.
บทว่า อคฺคณฺณเณ คือ ที่ทราบกันว่าเป็นวงศ์อันเลิศ. บทว่า อริยวเส
คือ ในวงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย. เหมือนอย่างว่า วงศ์กษัตริย์ วงศ์-
พราหมณ์ วงศ์แพศย์ วงศ์ศูทร วงศ์สมณะ วงศ์สกุล ราชวงศ์ ฉันท
วงศ์อริยะนี้ก็เป็วงศ์ที่ ๘ ฉันทนั้น ชื่อว่า อริยประเพณี เป็นแบบประเพณี
ของอริยะ. ก็วงศ์นี้นั้นท่านกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าวงศ์เหล่านี้ ดูจกกลัน
กระลำพัก เลิศกว่ากลันรากไม้ทั้งหลายเป็นต้น. วงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย
คือใครบ้าง. คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของ
พระตถาคต เรียกว่า พระอริยะ. วงศ์ของพระอริยะทั้งหลายเหล่านี้ชื่อว่า
อริยวงศ์.

จริงอยู่ ก่อนแต่จะไป พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือพระตัมปังกร
พระเมฆังกร พระสรณังกร พระทีปังกร ทรงอุบัติในที่สุดสี่แสน-
อสงไขยกัป. ท่านเหล่านั้นก็เป็นอริยะ. วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้นก็ชื่อว่า
อริยวงศ์.

ภายหลังแต่พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเสด็จปรินิพพาน ล่วงไปตลอด
อสงไขย พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ทรงอุบัติ ๑ ล ฯ ในกัปนี้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 685

พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โคดมของพวกเราทรงอุบัติ. วงศ์ของพระอริยะเหล่านั้นก็ชื่อว่า อริยวงศ์.

อีกอย่างหนึ่ง วงศ์ของพระอริยะทั้งหลาย คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายทุกพระองค์ ซึ่งมีในอดีตอนาคตและปัจจุบันก็ชื่อว่า อริยวงศ์. ในพระอริยวงศ์นั้น.

บทว่า จิโต คือ ตั้งอยู่แล้ว. บทที่เหลือ พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว.

จบคาถาที่ ๘

คาถาที่ ๙

๙) ทุสฺสงฺคหา ปพฺพชิตาปี เอเก
อโธ คหฺภูจฺจา นรมาวสนฺตฺตา
อปโปสฺสุโก ปฺรปฺตฺเตสฺสุ หุตฺวา
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

แม้บรรพชิตบางพวกก็สงเคราะห์ได้ยาก อนึ่ง คฤหัสถ์
ผู้อยู่ครองเรือน ก็สงเคราะห์ได้ยาก บุคคลเป็นผู้มีความ
ขวนขวายน้อยในบุตรของผู้อื่น พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

ในคาถาที่ ๙ พึงทราบโยชนาดังต่อไปนี้.

แม้บรรพชิตบางพวก ถูกความไม่สันโดษครอบงำ ก็เป็นคนที

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 686

สงเคราะห์ได้ยาก และคฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ครองเรือนก็เป็นอย่างนั้น เป็น
ผู้อื่นผู้อื่นสงเคราะห์ยาก. เราจึงเกียจความเป็นผู้อื่นผู้อื่นสงเคราะห์ยากนั้น
จึงปรารภวิปัสสนาแล้วบรรลุ. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในนิตศต่อไป. บทว่า อนสุสวา คือ เป็นผู้ไม่
เชื่อฟังถ้อยคำ. บทว่า อวจนกรร ไม่ทำตามคำ ถือว่ายาก. บทว่า
ปฏิโลมวตุติโน เป็นผู้ประพฤติหยาบ คือมีปกติพูดคำหยาบ. อธิบายว่า
มุ่งต่อสู้อาตมาเดียว. บทว่า อญฺเณเนว มฺขํ ภโรนุติ เบือนหน้าไปโดยอาการ
อื่น คือเห็นผู้ให้อิวาทแล้วเบือนหน้ามองดูไปทางทิศอื่น. บทว่า
อพฺยวโณ หุตฺวา คือ พึงเป็นผู้ไม่ใส่ใจ. บทว่า อนเปกฺโข หุตฺวา คือ
พึงนั้นผู้ไม่หวังใย.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๑๐

๑๐) โอรุปรียตฺวา คิหิพฺยณฺชนานิ
สณฺณินฺนปตฺโต ยถา โกวิพาโร
เฉตฺวาน ธีโร คิหิพฺนฺชนานิ
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปโป.

นักปราชญ์ปลงเสียแล้วซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์
จุดต้นทองกลางที่ขาดไปแล้ว ตัดเครื่องผูกของคฤหัสถ์
ได้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า โอรอปิตฺวา ปลงเสียแล้ว คือนำออกไปแล้ว. บทว่า คิหิพฺยุชฺชนานิ เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ คือเครื่องหมายแห่งความเป็นคฤหัสถ์มีอาทิ ผม หนวด ผ้าขาว เครื่องประดับ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ หูฉิ่ง บุตร ทาสหญิง ทาสชาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์. บทว่า สลฺยฉินฺนปฺตฺโต ขาดใบ คือมีใบร่วงหล่นแล้ว. บทว่า เณตุวาน คือ ตัดแล้วด้วยมรรคญาณ. บทว่า วิโร ผู้เป็นวีรชน คือประกอบแล้วด้วยความเพียรในมรรค. บทว่า คิหิพฺยุชฺชนานิ เครื่องผูกของคฤหัสถ์ ได้แก่ เรื่องผูกคือกาม เพราะวากามเป็นเครื่องผูกของคฤหัสถ์. ฟังทราบความแห่งบทเพียงเท่านี้ก่อน. ต่อไปนี้เป็นคำอธิบาย.

พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าดำริอยู่อย่างนี้ว่า โฉนหนอเราฟังปลงซึ่งเครื่องหมายแห่งคฤหัสถ์ เหมือนต้นทองหลางที่ขาดใบแล้วจะนั้น ดังนี้แล้ว จึงเริ่มวิปัสสนาได้บรรลุปัจเจกภูมิ บทที่เหลือฟังทราบโดยนัยก่อนนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในนิกายต่อไป. บทว่า สาราสนนฺจ คือ อาสนะอันเป็นสาระ. บทว่า สินานิ คือ พลัด. บทว่า สลฺยฉินฺนานิ คือ ขาดใบ. บทว่า ปตฺตานิ คือ พ้นจากก้าน. บทว่า ปรีปตฺตานิ ร่วงหล่นแล้ว คือตกลงไปบนพื้นดิน.

จบคาถาที่ ๑๐

จบอรรถกถาปฐมวรรค

อรรถกถาทุติยวรรค

คาถาที่ ๑-๒

คาถาที่ ๑

- ๑๑) สเจ ลเภถ นิปกั สหาย
สทฺธิจรั สาธุวิหารีธีรั
อภิญฺยุย สพฺพานิ ปริสุตฺยานิ
จเรยฺย เตนตฺตมโน สติมา.

ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญาเครื่องรักษาตน ผู้
เที่ยวไปร่วมกันได้ มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์
ไซรั พึงครอบงำอันตรายทั้งปวง เป็นผู้มีใจชื่นชม มี
สติ เที่ยวไปกับสหายนั้น.

คาถาที่ ๒

- ๑๒) โน เจ ลเภถ นิปกั สหาย
สทฺธิจรั สาธุวิหารีธีรั
ราชา รฎฺถั วิชิตฺ ปหาย
เอโก จเร มาตงฺครณฺเณว นาโค.

หากว่าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญาเครื่องรักษาตน
ผู้เที่ยวไปร่วมกันได้ มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี เป็นนักปราชญ์
ไซรั พึงเที่ยวไปผู้เดียว ดูกษัตริย์ทรงละแวงแคว้น
อันพระองค์ทรงชนะแล้ว เสด็จไปแต่ผู้เดียว ดูกษัตริย์
มาตั้งคะ ละโจลงเที่ยวไปอยู่ในป่าแต่ตัวเดียวฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ และที่ ๒ แห่งทุดิยวรรค ดังต่อไปนี้.

บทว่า นิปก ผู้มีปัญญา คือบัณฑิตผู้มีปัญญาตามปกติ ผู้ฉลาดใน
ปริกรรมมีกสิณปริกรรมเป็นต้น. บทว่า สาธุวิหารี มีปกติอยู่ด้วยกรรมดี
คือประกอบด้วยอัปนา หรืออุปจาร. บทว่า ชีร คือ ผู้พร้อมด้วยปัญญา.
ในบทนั้นท่านกล่าวว่า ถึงพร้อมด้วยปัญญา เพราะอรรถว่า เป็นผู้ฉลาด.
แต่ในที่นี้มีความว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา. ความเป็นผู้มีความเพียรไม่
ย่อหย่อนชื่อว่า ธิติ. บทนี้เป็นชื่อของความเพียร อันเป็นไปอย่างนี้ว่า
กามํ ตโจ นหารุ จ หนังและเอ็นจะแห่งเหือดไปก็ตาม ดังนี้เป็นต้น.
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ธีโร เพราะเป็นผู้เกลียดบาปดังนี้บ้าง. บทว่า ราชาว
รฎุจ วิชิต ปหาย ดังพระราชผู้สละแวนแคว้นที่พระองค์ทรงชนะแล้ว
คือเหมือนพระราชผู้เป็นศัตรูทรงทราบว่า แวนแคว้นที่พระองค์ชนะจะนำ
ความพินาสมาให้ จึงทรงสละแวนแคว้นนั้นเสีย. บทว่า เอโก จเร คือ ละ
สหายผู้เป็นพาลอย่างนี้แล้วพึงเที่ยวไปผู้เดียว. อีกอย่างหนึ่ง. บทว่า ราชาว
รฎุจ มีอธิบายว่า พึงเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนพระเจ้าสุตโสมทรงสละ
แวนแคว้นที่พระองค์ชนะแล้ว เสด็จไปพระองค์เดียว และมหาชนก็เสด็จ
ไปพระองค์เดียวฉะนั้น. บทที่เหลือสามารถรู้ได้โดยทำนองเดียวกับที่กล่าว
แล้ว เพราะเหตุนั้น จึงไม่กล่าวให้พิสดาร. ไม่มีอะไรที่จะฟังกล่าวในนิเทศ.

จบคาถาที่ ๑-๒

คาถาที่ ๓

๑๓) อทฺฐา ปถัสสาม สหายสมฺปทํ

เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา

เอเต อทฺฐา อนวชฺชโกชี

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

เราย่อมสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อมด้วยศีลชั้นเป็นต้น
พึงคบสหายผู้ประเสริฐสุด ผู้เสมอกัน กุลบุตรไม่ได้สหาย
ผู้ประเสริฐสุด และผู้เสมอกันเหล่านี้แล้ว พึงเป็นผู้บริโภค
โภชนะอันไม่มีโทษ เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
คาถาที่ ๓ ง่ายโดยความของบท.

พึงทราบ สหายสมฺปทา สหายผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมในบทนี้ว่า
สหายสมฺปทํ อย่างเดียว คือสหายผู้ถึงพร้อมด้วยชั้นมีศีลชั้นเป็นต้น
แม้เป็นอเสกชะ. แต่ในบทนี้โยชนาแก้วว่า เราสรรเสริญสหายผู้ถึงพร้อม
ด้วยธรรมที่ท่านกล่าวแล้วแน่นอน. ท่านกล่าวว่า เราชมเชยโดยส่วนเดียว
เท่านั้น. ชมเชยอย่างไร ควรคบสหายที่ประเสริฐกว่า หรือเสมอกัน.
เพราะเหตุไร เพราะเมื่อคบผู้ประเสริฐกว่าตนด้วยศีลเป็นต้น ธรรมมีศีล
เป็นต้น ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิด ที่เกิดแล้วย่อมถึงความเจริญองงามไปบุลย์.
เมื่อคบผู้เสมอกัน ธรรมทั้งหลายที่ได้ด้วยการทรงไว้เสมอกัน และกันด้วย
การบรรเทาความรำคาญแล้วย่อมไม่เสื่อม. เมื่อไม่ได้สหายผู้ประเสริฐกว่า
และเสมอกัน ควรเว้นมิจนาซีพมีการหลอกลวงเป็นต้น แล้วบริโภค
โภชนะอันเกิดโดยธรรม โดยเสมอ และไม่ยังความคับแค้นให้เกิดขึ้น
บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษ กุลบุตรผู้ใคร่ในตน พึงเทียวไปผู้เดียวเหมือน

นอแรกฉะนั้น.จริงอยู่ แม้เราเมื่อเที่ยวไปอย่างนี้ ก็บรรลุถึงสมบัตินี้ ด้วยประการฉะนี้. นิเทศมีนัยดังได้กล่าวแล้วนั้นแล

จบคาถาที่ ๑๓

คาถาที่ ๑๔

๑๔) ทิสฺวา สุวณฺณสุตฺต ปภุสฺสรานิ

กมฺมารปฺตเตน สุนิภูจิตานิ

สงฺฆมฺภุจฺจมานานิ ทฺวเว ภชฺสุมิ

เอโถ จเร ขคฺคฺวิสาณกฺขโป.

บุคคลแลดูกำไลทองทั้งสองอันงามผุดผ่อง ที่บุตร

แห่งนายช่างทองให้สำเร็จดีแล้ว กระทบกันอยู่ในข้อมือ

พึงทราบไปผู้เดียวเหมือนนอแรกฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๔ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ทิสฺวา คือ แลดูแล้ว. บทว่า สุวณฺณสุตฺต คือ แห่งทองคำ. บทว่า วลายานิ กำไลทอง เป็นปาฐะที่เหลือ. เพราะยังมีความเหลืออยู่. บทว่า ปภุสฺสรานิ คือ สุกปลั่ง. ท่านอธิบายว่า รุ่งเรือง. บทที่เหลือมีความของบทง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนาแก้ไขไว้ว่า เราเห็นกำไลทองที่มีมือจึงคิดว่า เมื่ออยู่รวมกันเป็นคณะ การเสียดสี การกระทบกระทั่งในการอยู่ร่วมกันย่อมมี แต่เมื่ออยู่คนเดียว ความกระทบกระทั่งกันย่อมไม่มี จึงเริ่มวิปัสสนาแล้วบรรลุ. บทที่เหลือมีนัยดังได้กล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า นปฺปฺรานิ คือ กำไล. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า นิยุรานิ กำไลมือ. บทว่า มฺภุจฺจมานิ เสียดสีกัน คือกระทบกัน.

จบคาถาที่ ๑๔

๑. คาถาลำดับที่ ๑๔

คาถาที่ ๕

๑๕) เอวิ ทูติเยน สหามมสุต
วาจาภีลาโป อภิสชชนา วา
เอตัม ภยํ อายตี เปกขมาโน
เอโก จเร ขकुวิสาณกปโป.

การที่เราจะฟังพูดจากับพระกุมารที่สอง หรือการข้อง
อยู่ด้วยอำนาจแห่งความเชื่อฟังมีได้ดังนี้ บุคคลเล็ง
เห็นภัยนี้ในอนาคต ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

คาถาที่ ๕ ง่ายโดยความของบทนั่นเอง.

แต่ในที่นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ การพูดด้วยวาจาก็ดี ความเกี่ยวข้องกับ
ด้วยความรักในสหายนั้นก็ดี กับกุมารผู้เป็นสหายนั้น ผู้บอกความหนาว
และร้อนเป็นต้นฟังมีแก่เรา ผู้สัญญาว่าจะร่วมกัน หากเราไม่สละกุมารผู้
เป็นสหายนี้ แม้ต่อไปการพูดด้วยวาจาก็ดี ความเกี่ยวข้องกัน ก็ดี กับ
สหายฟังมีแก่เราเหมือนในบัดนี้ ทั้งสองนั้นจะทำอันตรายแก่การบรรลุ
คุณวิเศษ เพราะเหตุนั้น เมื่อเราเห็นภัยนี้ ต่อไปจึงทิ้งสหายนั้นเสีย
ปฏิบัติโดยแยกกาย จึงบรรลุปัจเจกโพธิญาณ ด้วยประการฉะนี้. บทที่
เหลือ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๖

๑๖) กามา หิ จิตฺรา มชฺฐรา มโนรมา

วิรูปฺฐุเปน มเถนฺติ จิตฺตํ

อาทึนฺวํ กามคฺเชสฺสุ ทิสฺวา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปฺโป.

ก็กามทั้งหลายงามวิจิตร มีรสอร่อย เป็นที่รื่นรมย์ใจ

ย่อมย่ำยีด้วยรูปแปลก ๆ บุคคลเห็นโทษในกามคุณ

ทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กามา กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม. ในกาม ๒ อย่างนั้น ธรรมมีรูปเป็นต้นอันน่าพอใจ ชื่อว่า วัตถุกาม. กิเลสประเภทระคะแม้ทั้งหมด ชื่อว่า กิเลสกาม. แต่ในที่นี้ประสงค์เอาวัตถุกาม. วัตถุกามทั้งหลายที่ชื่อว่าวิจิตร ก็ด้วยความสามารถที่มีเป็นอนุประการมีรูปเป็นต้น ชื่อว่า อร่อย ด้วยสามารถทำความชื่นใจให้แก่ชาวโลก ชื่อว่า มโนรมา เพราะทำใจของปุถุชนผู้โง่เขลาให้รื่นรมย์. บทว่า วิรูปฐุเปน คือ ด้วยรูปแปลก ๆ. ท่านอธิบายว่า ด้วยสภาพหลาย ๆ อย่าง. จริงอยู่ วัตถุกามเหล่านั้นชื่อว่าวิจิตร ก็ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์. มีรูปเป็นต้น ชื่อว่ามีรูปชนิดต่าง ๆ ด้วยรูปที่มีสีเขียวเป็นต้น แม้ในอารมณ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น ย่อมแสดงความชื่นใจโดยประการนั้น ๆ ด้วยอารมณ์ที่แปลก ๆ นั้นอย่างนั้น ย่อมย่ำยีจิต คือว่า ย่อมไม่ให้จิต (ของบุคคล) ยินดีในการบรรพชา บทที่เหลือในนิเทศนี้ชัดเจนแล้ว แม้บทสรุปก็พึงประกอบด้วย ๒ - ๓ บท แล้วพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในคาถาดัง ๆ.

บทว่า **กามคุณา** มีอรรถวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า **กาม** เพราะอรรถ
ว่า อันสัตว์พึงใคร่ ชื่อว่า **คุณ** เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องผูก.

คุณ ศัพท์มีอรรถว่า **ชั้น** มาแล้วในบทนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราอนุญาตสังฆาฏี ๒ นั้น แห่งผ้าใหม่ ดังนี้.

คุณ ศัพท์มีอรรถว่า **กอง** มาแล้วในบทว่า

กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป กอง
แห่งวัยย่อมละไปโดยลำดับ ดังนี้.

มีอรรถว่า **อานิสงส์** มาแล้วในบทนี้ว่า ทักขิณาพึงหวัง **อานิสงส์**

๑๐๐.

มีอรรถว่า **เป็นเครื่องผูก** มาแล้วในบทนี้ว่า ใ้สัใหญ่ ใ้สน้อย
พึงกระทำการผูกพวงดอกไม้ให้มาก แม้ในนิเทศนี้ก็ประสงค์เอาอรรถว่า
ผูกนี้แล. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า ชื่อว่า **คุณ** ด้วยอรรถว่า **เป็น**
เครื่องผูก. บทว่า **จกขุวิญญะย** คือ พึงเห็นได้ด้วยจักขุวิญญาณ. แม้ใน
โสตวิญญาณเป็นต้น ก็พึงทราบความโดยอุบายนี้. บทว่า **อิฏฐา** นำ
ปรารธนา คือความปรารธนาจะมีก็ตาม จงอย่ามีก็ตาม อธิบายว่า ใ้แก่
อารมณ์ที่นำปรารธนา. บทว่า **กนฺตา** คือ นำใคร. บทว่า **มณาป** คือ
นำเจริญใจ. บทว่า **ปิยรูป** คือ น่ารัก. **กามุปสฺสหิตา** ประกอบด้วย
กาม คือประกอบด้วยกาม อันกระทำกามให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้น บทว่า
รชนียา คือ ชวนใ้กำหนด. อธิบายว่า เป็นเหตุใ้เกิดความกำหนด.

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า **ยทิ มุฑฺชาย** ดังต่อไปนี้. บทว่า
มุฑฺชา คือ การนับด้วยหัวแม่มือ กำหนดความจำในข้อนั้นด้วยมือทั้งหลาย
บทว่า **คณนา** คือ การนับติดต่อกัน. บทว่า **สงฺขาน** การประมาณ

คือการนับโดยประมาณเอา ได้แก่ การมองดูมาแล้วประมาณเอาว่า ใน
นานี้จักมีข้าวเปลือกประมาณเท่านี้ มองดูต้นไม้แล้วประมาณเอาว่า บน
ต้นไม้ต้นนี้จักมีผลประมาณเท่านี้ มองดูอากาศแล้วประมาณเอาว่า ใน
อากาศนี้ จักมีนกประมาณเท่านี้ดังนี้. บทว่า กสิ คือ กสิกรรม. บทว่า
วณิชชา การค้าขาย คือทางที่จะไปค้ามีการเดินเร่ขาย และการค้าขายทาง
บกเป็นต้น. บทว่า โครกัม คือ การเลี้ยงโคของตนหรือของผู้อื่นแล้ว
ดำรงชีวิตด้วยการขายโครส ๕. การถืออาวุธแล้วเฝ้าดูแล ท่านเรียกว่า
อิสฺสตุล คือ เป็นนักรบ. บทว่า ราชโปริสํ รับราชการ คือทำ
ราชการโดยไม่มีอาวุธ. บทว่า สิปฺปญฺจตรํ กิจอื่นเป็นบ่อเกิดแห่งศิลป
อย่างใดอย่างหนึ่ง คือศิลปที่เหลือจากที่เรียนไว้ มีศิลปในการเลี้ยงช้างและ
ม้าเป็นต้น. บทว่า สิตฺตสฺส ปฺรกุชฺโตะ คือ ทนต่อความหนาวดุจเป่าท
ต่อลูกศรฉะนั้น อธิบายว่า ถูกความหนาวเบียดเบียน. แม้ในความร้อน
ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า ๓๓ ต่อไป. บทว่า ๓๓ ได้แก่
เหลือบ. บทว่า สิริสฺปา ได้แก่ สัตว์สี่เท้า. บทว่า ปิพฺยมาโน
เบียดเบียน คือทำลายเสียคดี. บทว่า มิยฺยมาโน คือ ให้ตาย. บทว่า
อัย ภิกฺขเว ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อาหารนี้มีความหนาวเป็นต้น
เป็นปัจจัย อาศัยการเลี้ยงชีพด้วยศิลปะมีการนับนิ้วมือเป็นต้น. บทว่า
กามานํ อาทินโว โทษแห่งกามทั้งหลาย ความว่า อันตราย อุปสรรค
ในกามทั้งหลาย. บทว่า สนฺทิจฺจโก คือ เห็นกันตัวเอง บทว่า
ทุกฺขกฺขนุโธ คือ กองทุกข์.

พึงทราบความในบทว่า **กามเหตุ** เป็นต้นต่อไป ชื่อว่า **กามเหตุ** เพราะมีกามเป็นเหตุ ด้วยอรรถว่าเป็นปัจจัย. ชื่อว่า **กามนิทาน** เพราะมีกามเป็นนิทาน ด้วยอรรถว่าเป็นรากเหง้า. แต่ท่านกล่าวไว้ในบาลีว่า **กามนิทาน** เพราะลึงค์คลาดเคลื่อนไป. ชื่อว่า **กามาธิกรโณ** เพราะมีกามเป็นอธิกรณ์ ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุ. ท่านกล่าวไว้ในบาลีว่า **กามาธิกรณ** เพราะลึงค์คลาดเคลื่อนไปเหมือนกัน. บทว่า **กามานเมว เหตุ** เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนี้ เป็นนิมยวณะ คำกำหนดแน่นอน. อธิบายว่า เกิดเพราะกามเป็นปัจจัย.

บทว่า **อุฏฺฐโหโต** หมั่นอยู่ คือหมั่นด้วยความเพียรในการประกอบอาชีพ. บทว่า **มฺนฺโต** คือ ทำความเพียรติดต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนถึงเบื้องปลาย. บทว่า **วายมโต** คือ ทำความเพียรพยายามให้ก้าวหน้าต่อไป. บทว่า **นาภินิปฺมุขฺชนฺติ** คือ โภกสมบัตินั้นไม่เจริญ ไม่งอกงามในที่นั้น. บทว่า **โสจติ** คือ ย่อมเสร้าโสก ด้วยความโสกมีกำลังเกิดขึ้นในใจ. บทว่า **กิลมฺติ** คือ ย่อมลำบากด้วยทุกข์เกิดขึ้นในกาย. บทว่า **ปริเทวติ** คือ ย่อมคร่ำครวญด้วยวาจา. บทว่า **อฺรุตฺตสพ** คือ ทูบอก. บทว่า **กนฺทติ** คร่ำครวญ คือร้องไห้. บทว่า **สมฺโมหํ อปฺชฺชติ** ถึงความหลงใหล คือมีความหลงใหลเช่นสลบ. บทว่า **โมหํ** คือ เปล่า. บทว่า **อผล** คือ ไม่มีผล. บทว่า **อารกฺษาธิกรณ** คือ เพราะเหตุรักษา. บทว่า **กินฺติ** คือ ด้วยอุบายไรหนอ. บทว่า **ยมฺปิ เม** คือ ทรัพย์ที่เรารวบรวมไว้ อันเกิดเพราะทำกสิกรรมเป็นต้น. บทว่า **ตมฺ โน นตฺถิ** คือ บัดนี้ทรัพย์ของเราหมดไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเหตุด้วยพระดำรัสมีอาทิว่า **ปุณ**
จ ปรี ภิกขเว กามเหตุ ดังนี้ แล้วจึงทรงแสดงถึงโทษทั้งหลายต่อไป.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **กามเหตุ** ความว่า แม้พระราชาทั้งหลายวิวาทกับ
พระราชา ก็เพราะกามเป็นเหตุ. บทว่า **กามนิทาน** เป็นภวนปุงสกสิงค์.
ความว่า วิวาทกัน เพราะกามเป็นนิทาน (เหตุ). แม้บทว่า **กามาธิกรณ**
ก็เป็นภวนปุงสกสิงค์เหมือนกัน. ความว่า วิวาทกันเพราะกามเป็น
อธิกรณ (เหตุ). บทว่า **กานานเมว เหตุ** ความว่า วิวาทกัน เพราะกาม
ทั้งหลาย มีบ้าน นิคม ตำแหน่งเสนาบดี และตำแหน่งปุโรหิต เป็นต้น.
บทว่า **อุปุกมมุตติ** คือ ประหารกัน. บทว่า **อติจมม** คือ ดาบและโล่
เป็นต้น. บทว่า **ธนุกลาปี สนุญยหิตฺวา** คือ จับธนูสอดใส่แล่ง. บทว่า
อุทฺตพฺพุห คือ ประชิดกันทั้งสองฝ่าย. บทว่า **ปุกฺขนฺทฺตติ** คือ
เข้าไป. บทว่า **อุตฺต** คือ ลูกศร. บทว่า **วิบุชฺชตฺต** คือ ควางดาบ.
บทว่า **เต ตตฺถ** คือ ชนเหล่านั้น ... ในสงครามนั้น.

อนึ่ง พึงทราบความในบทนี้ว่า **อทฺฐาวเลปนา อุปการโย** ป้อมอัน
มีปูนฉาบทาข้างบน ดังนี้ ต่อไป มนุษย์ทั้งหลายเอาอิฐก่อป้อมโดยสัณฐาน
ดุจกิบม้า แล้วเอาปูนฉาบข้างบนป้อม ที่ทำอย่างนี้ท่านเรียกว่า **อุปการโย**
(ป้อมเชิงเทิน). ป้อมเหล่านั้นเอียงไม้และเปือกตมฉาบทาข้างบน จึงชื่อ
ว่า **อทฺฐาวเลปน** ฉาบทาข้างบน. บทว่า **ปุกฺขนฺทฺตติ** วิ่งไป ชนทั้งหลาย
ถูกแทงด้วยหาวเหล็กและหาวไม้ที่เขาฝังไว้ข้างใต้ป้อมเหล่านั้น ไม่อาจ
ขึ้นไปได้เพราะกำแพงดินจึงวิ่งเข้าไป. บทว่า **ฉกฺกณฺฎิยา** คือ โคมัยที่
น่าเกลียด. บทว่า **ภิกฺขเว** ด้วยฟ้าทับเหว คือ ฟ้าทับเหว มีงา ๗ อัน.
คนทั้งหลายทำประตูด้วย ๘ อัน ยืนอยู่ข้างบนประตูตัดเชือกที่ผูกไว้กับ

ประคูนันแล้วทับคนที่มา ด้วยคิดว่า เราจักทำลายประตูเมืองเข้าไปด้วย
ฟ้าทับเหวนั้น. บทว่า **สนุธิมุปี จินุทนต์** คือ โจรทั้งหลายยอมตัดที่ต่อ
ของเรือนข้าง. บทว่า **นิลุโป ปลัน** คือ ประหารชาวบ้านแล้วทำการ
ปลัน. บทว่า **เอกาคาริกิ** เรือนหลังเดียว คือโจร ๕๐ คนข้าง ๖๐ คน
ข้าง ล้อมจับเป็นแล้วปลันเอาทรัพย์ไป. บทว่า **ปริปนุเถปี ติฏฺฐนต์**
ขึ้นคักที่ทางเปลี่ยวข้าง คือปลันคนเดินทาง. บทว่า **อทุตฺตทณฺฑเกหิ**
ด้วยพลอง คือด้วยก้อน. บทที่เหลือมีเนื้อความดังได้กล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๖

คาถาที่ ๗

๑๗) **อิตี จ คณฺโฑ จ อุปฺททโว จ**

โรโค จ สลฺลณฺจ ภยณฺจ เมตฺ

เอตฺ ภยํ กามคฺเชสฺสุ ทิสฺวา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป

บุคคลเห็นภัย เป็นเสนียด เป็นดังผี เป็นอุปัทวะ เป็น

โรค เป็นลูกศร และเป็นภัย บุคคลเห็นภัยนี้ในกามคุณ

ทั้งหลายแล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

กามชื่อว่า **อิตี** เพราะเป็นเสนียด. บทนี้เป็นชื่อของเหตุแห่งความ
พินาศทั้งหลาย อันเป็นส่วนแห่งอกุศลที่จรมา. เพราะฉะนั้น แม้กามคุณ
เหล่านี้ ก็ชื่อว่า **อิตี** เสนียด เพราะนำมาซึ่งความพินาศไม่น้อย และ

เพราะตกจมไปอย่างหนัก. แม้ผีที่บวมสุกกลัดหนองก็แตก มีของไม่สะอาดไหลออก. เพราะฉะนั้น กามเหล่านั้นชื่อว่า เป็นคังหัวผี เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งกิเลสซึ่งไม่สะอาด และเพราะกามทั้งหลายบวมพองขึ้นสุกแล้วแตกไปด้วยความเกิด ความแก่ และความดับ. ชื่อว่า **อุปทุทโว** เพราะอุปาทว. อธิบายว่า อุปาทวฺยังความพินาศให้เกิดขึ้น ครอบงำท่วมทับซึ่งบุคคลผู้ติดอยู่ในกามนั้น. คำนี้เป็นชื่อของโทษทั้งหลายมีอาชญาแผ่นดินเป็นต้น. เพราะฉะนั้น กามคุณเหล่านี้ จึงชื่อว่า อุปาทวฺ เพราะเป็นเหตุไม่ให้คุณถึงซึ่งพระนิพพานอันตนยังไม่ทราบแล้ว และเพราะเป็นที่ตั้งแห่งอันตรายทั้งปวง. ก็เพราะเหตุที่กามคุณเหล่านั้นยังความเดือดร้อนเพราะกิเลสให้เกิด หรือยังความปรารถนาในความไม่มีโรค กล่าวคือความเป็นปกติให้เกิดขึ้น ย่อมทำลายความไม่มีโรคคือความเป็นปกตินั่นเอง ฉะนั้น กามจึงชื่อว่าโรค เพราะอรรถว่า ทำลายความไม่มีโรค. อนึ่ง ชื่อว่าเป็นคังลูกศร เพราะอรรถว่า เสียบเข้าไปภายใน เพราะอรรถว่า เจาะในภายใน และเพราะอรรถว่า นำออกไปได้ยาก. ชื่อว่า **ภย** เพราะนำภัยในปัจจุบันและภพหน้ามา. บทว่า **เมต** ตัดบทเป็น **เมเอต**. บทที่เหลือชัดเจนแล้ว. แม้บทสรุปก็พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว นั้นแล.

บทว่า **กามราคะ** ตยํ คือ สัตว์นี้กำหนดด้วยกามราคะ. บทว่า **ฉนุทธราคะ** วิพนุโธ คือ อันฉนุทธราคะผูกพันด้วยความเส่นหา. บทว่า **ทิกฺขุชฺชมฺมุแกปี** กพฺภา จากครรรถอัน มีในปัจจุบัน คือจากครรรถ ได้แก่ สพายตนะอันเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน. บทว่า **สมฺปฺรายิกาปี** ภยา คือ จากครรรถ ได้แก่ สพายตนะในโลกหน้า. บทว่า **น ปริมุจฺจติ** คือ ไม่สามารถ

พ้นไปได้. บทว่า โอตฺถุโณ สาทฺฐุเปณ หยฺงฺลงแล้วด้วยราคะอันน่ายินดี
คือก้าวลง หยฺงฺลงด้วยราคะ อันมีสภาพอโรย . บทว่า ปลิปลํ คือ สูทาง
มีเปือกตมคือกาม. บทว่า ทฺถุคํ คือข้ามได้ยาก.

จบคาถาที่ ๗

คาถาที่ ๘

๑๘) สิตฺถุจ อฺณฺหฺลฺลฺจ ขุทฺ ปิปาถํ
วาทตเป ทํสสิริสเป จ
สพฺพานิเปตานิ อภิสมฺภวิตวา
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ฟังครอบงำภัยเหล่านี้แม้
ทั้งปวง คือ ความหนาว ความร้อน ความหิว ความ
กระหาย ลม แดด เหลือบ และสัตว์เลื้อยคลานแล้ว
ฟังเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

ความหนาวมี ๒ อย่าง คือ ชาติภายในกำริบเป็นปัจจัย ๑ ชาติ
ภายนอกกำริบเป็นปัจจัย ๑. ความร้อนก็เหมือนกัน. ในบทเหล่านั้น
บทว่า ทํส คือ เหลือบ. บทว่า สิริสเป คือ สัตว์เลื้อยคลานจำพวกใด
จำพวกหนึ่งซึ่งเลื้อยคลานไป. บทที่เหลือชัดดีแล้ว. แม้บทสรุปก็ฟังทราบ
โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๘

คาถาที่ ๕

๑๕) นาโคว ยุธานิ วิวชชยิตฺวา
สยชาติกฺขนุโธ ปทุมึ อุพาโร
ยถาภิรนฺตํ วิหเร อรณฺเย
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละแล้วซึ่งหมู่ทั้งหลาย มี
ชั้นเกิดดีแล้ว มีธรรมดังดอกบัว เป็นผู้ยิ่ง ย่อมอยู่ในป่า
ตามอภิมยฺห์ เหมือนนาค ละแล้วซึ่งโจลงทั้งหลาย พึง
เป็นผู้เดียวเที่ยวไปเหมือนนอแรดฉะนั้น.

คาถาที่ ๕ ปรากฏแล้วโดยความของบทนั้นแล. ในคาถานี้โยชนา
อธิบายไว้ดังนี้. คาถานั้นปรากฏโดยข้อยุติ ไม่ใช่ปรากฏโดยฟังตามกันมา.

ข้างนี้ชื่อว่า นาค เพราะไม่มาสู่สถานที่ยังไม่ได้ฝึก เพราะฝึกโยคิด
ที่พวกมนุษย์พอใจ หรือเพราะเป็นสัตว์มีกายใหญ่ฉนฺได แม้พระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าก็ฉนฺไดนั้น ชื่อว่า นาค เพราะไม่มาสู่สถานที่ยังมีได้ฝึก เพราะ
มีสรีระใหญ่ เพราะฝึกแล้วในศีลทั้งหลายที่พระอริยะพอใจ เพราะไม่
กระทำความป และไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก หรือเพราะเหตุที่ตนมี
สรีระคือคุณใหญ่. ข้างนี้ละโจลงแล้ว อยู่ในป่าตามความพอใจ ด้วยความ
สุขอันเกิดจากการเที่ยวไปผู้เดียว พึงเที่ยวไปผู้เดียวในป่าเหมือนนอแรด
ฉะนั้น ฉนฺได แม้เราก้ฉนฺไดนั้น ละหมู่คณะแล้ว อยู่ในป่าตามความพอใจ
ด้วยความสุขเกิดแต่ฌาน อันเป็นความสุขที่มีแต่ความยินดียงส่วนเดียว
ปรารถนาความสุขตามแต่ตนจะพึงจะหาได้ อยู่ในป่านั้น พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

อนึ่ง ช้างนั้นชื่อว่ามีขันธเกิดพร้อมแล้ว เพราะมีร่างกายตั้งอยู่ได้ เป็นอย่างดีฉันใด แม้เราก็ฉันนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีขันธเกิดดีแล้ว เพราะ ความเป็นผู้ใหญ่ด้วยศีลขันธอันเป็นอเสกขะ. อนึ่ง ช้างนั้นชื่อว่ามีตัวค้ง ดอกบัว เพราะมีร่างกายเช่นกับดอกบัว หรือเพราะเกิดในตระกูลช้าง ปทุมฉันใด แม้เราก็ฉันนั้น ชื่อว่ามีธรรมค้งดอกบัว เพราะมีธรรม คือโพชฌงค์เช่นกับดอกบัว หรือเพราะเกิดในปทุม คือชาติของพระ- อริยะ. อนึ่ง ช้างนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยิ่ง เพราะมีเรี่ยวแรงและกำลังเร็ว- เป็นต้นฉันใด แม้เราก็ฉันนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยิ่ง เพราะมีความประพฤติ ชอบทางกายบริสุทธิ์เป็นต้น หรือเพราะมีศีลสมาธิและปัญญาหลักแหลม เป็นต้น. เราเมื่อคิกอยู่อย่างนี้จึงเริ่มวิปัสสนา แล้วบรรลุปัจเจกสัมโพธิ- ญาณ ด้วยประการฉะนี้.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๑๐

๒๐) อฏฺฐานํ ตํ สงฺกณิการตสฺส

ยํ สุตฺตเย สามยิกํ วิมุตฺตี

อาทิจฺจนุสฺส วโจ นิสम्म

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป.

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าได้กล่าว ๓ บาทแห่งคาถาว่า)

บุคคลพึงใคร่ครวญถ้อยคำของพระพุทธเจ้า ผู้เป็น

เฝ้าพันธุ้พระอาทิตย์ว่า การที่บุคคลผู้ยินดีแล้วด้วยการ

คลุกกลีด้วยคณะ จะพึงบรรลुวิมุตติอันมีในสมัยนั้น
ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ (พระกุมารได้กล่าวหนึ่งบาทที่
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า นามว่า อาทิจงพันธู์ กล่าวแล้วให้
บริบูรณ์ว่า) พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ .. ดังต่อไปนี้ .

บทว่า อฏฺฐาน ตํ คือ อฏฺฐานํ ต ได้แก่ เหตุ นั้น ไม่เป็นฐานะ
อธิบายว่า นั้นไม่ใช่เหตุ. ลปนิกคหิตเสยเป็น อฏฺฐาน จุจในบทมีอาทิว่า
อริยสจฺจาน ทสฺสนํ. บทว่า สจฺจกณิการตสฺส คือ ยินดีในความคลุกกลี
ด้วยหมู่. บทว่า ยํ นี้ เป็นคำแสดงถึงเหตุ จุจในบทว่า ยํ หิริยติ
หิริตพฺเพน ย่อมละอายด้วยเหตุใด พึงละอายด้วยเหตุ นั้น. บทว่า สฺสฺสเย
พึงถูกต้อง คือพึงบรรลु. บทว่า สามยิกํ วิมุตฺติ วิมุตติอันมีในสมัย
ได้แก่ โลกียสมาบัติ. จริงอยู่ โลกียสมาบัตินั้นท่านเรียกว่า สามายิกา
วิมุตฺติ วิมุตติอันมีในสมัย เพราะพ้นแล้วจากข้าศึกในสมัยที่จิตแนบแน่น
อิมเอบนั้เอง. ซึ่งวิมุตติอันมีในสมัยนั้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่
บุคคลพึงถูกต้องวิมุตตินั้น อันมีในสมัยด้วยเหตุใด เหตุ นั้นไม่ใช่ฐานะ
ของบุคคลผู้ยินดีด้วยความคลุกกลีด้วยหมู่ เราใคร่ครวญถ้อยคำของพระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธู์แห่งพระอาทิตย์แล้ว ละความยินดีด้วย
ความคลุกกลีด้วยหมู่ ปฏิบัติโดยแยกกาย จึงได้บรรลุดังนี้. บทที่เหลือ
มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในนิเทศดังต่อไปนี้. บทว่า เนกขมฺมสุํ ได้แก่
ความสุขในการบรรพชา. บทว่า ปวิเวกสุํ ได้แก่ ความสุขใน
กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก. บทว่า อุปสมฺมสุํ ได้แก่ ความ

สุขอันเกิดแต่ผลสมบัติอันสงบจากกิเลส. บทว่า **สมุโพธิสุข** สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ คือมรรคสุข. บทว่า **นิกามลภี** คือผู้มีปกติได้ตามความประสงค์ด้วยอำนาจความชอบใจของตน. บทว่า **อภิจุลลภี** คือผู้มีปกติได้ไม่ยาก. บทว่า **อกสิธลภี** ได้โดยไม่ลำบาก คือได้ไพบูลย์. บทว่า **อสามายิก** อันไม่มีในสมัย คือ โลกุตระ. บทว่า **ออุปปี** อันไม่กำเริบ คือ โลกตรมรรคอันไม่หวั่นไหว ไม่กำเริบ.

จบคาถาที่ ๑๐

จบอรรถถาวรคที่ ๒

อรรถถกัตติยวรรค

คาถาที่ ๑

๒๑) **ทิวฐิวิสฺสุกานิ อูปาติวตฺโต**
ปตฺโต นียามํ ปฏฺฐิตทฺถมคฺโค
อูปฺปนฺนนาโณมฺหิ อนนฺตฺตเนนฺยุโย
เอโก จเร ขคฺควิสฺสานกฺโป.

เราล่วงพ้นทิวฐิวิสฺสุกานิอันเป็นเสี้ยนหนามได้แล้ว ถึงความเป็นผู้เที่ยง ได้มรรคแล้ว เป็นผู้มึญญาณเกิดขึ้นแล้ว อันผู้อื่นไม่พึงแนะนำ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น. พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๑ ดังต่อไปนี้. บทว่า **ทิวฐิวิสฺสุกานิ** ทิวฐิวิสฺสุกานิเป็นเสี้ยนหนาม ได้แก่ทิวฐิวิสฺสุกานิ ๖๒. ก็ทิวฐิวิสฺสุกานิ

เหล่านั้นชื่อว่าเป็นเสียนหนาม เพราะอรรถว่า ทำร้ายเสียบแทง เป็นข้าศึกแห่งมรรคสัมมาทิฐิ. เสียนหนามแห่งทิฐิอย่างนี้ ชื่อว่า **ทิฐิวิสฺสุกานิ**. หรือว่าทิฐินั้นแลเป็นเสียนหนาม ชื่อว่า **ทิฐิวิสฺสุกานิ**. บทว่า **อุปาทิวตฺโต** คือ ล้วงแล้วด้วยมรรคทัสสนะ. บทว่า **ปตฺโต** นิยาม์ ถึงแล้วซึ่งมรรคนิยาม คือ บรรลุแล้วซึ่งความเป็นของเที่ยงแห่งความเป็นธรรมไม่ตกต่ำ และความตรัสรู้ในเบื้องหน้า. หรือบรรลุปฐมมรรคอันได้แก่สัมมัตตนิยาม (นิยามอันชอบ). ด้วยเหตุประมาณเท่านั้น เป็นอันท่านกล่าวถึงความสำเร็จแห่งกิจในปฐมมรรค และการได้ปฐมมรรคนั้น. บัดนี้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงถึงการได้มรรคที่เหลือ ด้วยบทนี้ว่า **ปฏิลทฺถมคฺโค** มีมรรคอันได้แล้ว ดังนี้. บทว่า **อุปฺปนฺนนาโณมฺหิ** เป็นผู้มียุญาณเกิดขึ้นแล้ว คือเราเป็นผู้มีปัจเจกโพธิญาณเกิดขึ้นแล้ว. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงผลด้วยญาณนี้. บทว่า **อนฺนฺถเนยฺโย** อันผู้มีไม่ต้องแนะนำ คือ อันผู้อื่นไม่ต้องแนะนำว่า นี่เป็นสัจจะ ดังนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงความเป็นพระสยัมภูด้วยบทนี้. หรือแสดงความเป็นผู้ชำนาญด้วยตนเอง ไม่มีผู้อื่นแนะนำในปัจเจกโพธิญาณ. หรือล้วงทิฐิอันเป็นเสียนหนามทั้งหลายด้วยวิปัสสนา ถึงมรรคนิยามด้วยมรรคเบื้องต้น เป็นผู้มียมรรคอันได้แล้วด้วยมรรคที่เหลือ เป็นผู้มียุญาณอันเกิดแล้วด้วยผลญาณ. ชื่อว่า **อนฺนฺถเนยฺโย** เพราะบรรลุมรรคทั้งหมดนั้นด้วยตนเอง. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **น ปรนฺเนยฺโย** คือ ผู้อื่นไม่ต้องแนะนำ บทว่า **น ปรปตฺติโย** ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น คือ เพราะเป็นธรรมประจักษ์อยู่แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น บทว่า **น ปรปจฺจโย** ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย คือ ไม่เพียงมีผู้อื่นเป็นปัจจัย

ไม่เป็นไปด้วยศรัทธาของผู้อื่น. บทว่า น ปรปฐิพฺพชฺช คือ ไม่ไปด้วย
ญาณอันเนื่องด้วย.

จบคาถาที่ ๑

คาถาที่ ๒

๒๒) นิลโลสุโป นิกฺกุโห นิปฺปิปาโส

นิมฺมกฺโข นิตฺชนุตฺตสวโมโห

นिरาสโย สพฺพโลเก ภวิตฺวา

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป.

บุคคลผู้ไม่โลก ไม่หลอกลวง ไม่มีความกระหาย

ไม่ลบล้าง มีโมหะดวงน้ำผาด อันกำจัดเสียแล้ว ไม่มี

ความอยาก ครอบงำโลกทั้งโลกได้แล้ว พึงเที่ยว ไปผู้เดียว

เหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

บทว่า นิลโลสุโป คือ เป็นผู้ไม่โลก. จริงอยู่ ผู้ใดถูกค้นหาในรส

ครอบงำ ผู้นั้นย่อมโลกจัดคือ โลกบ่อย ๆ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

โลสุโป เป็นผู้โลกจัด. เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้ เมื่อ

ห้ามความโลภจัดนั้น จึงกล่าวว่า นิลโลสุโป เป็นผู้ไม่โลกจัด.

พึงทราบความในบทว่า นิกฺกุโห ไม่โกหก ดังต่อไปนี้ วัตถุประสงค์สำหรับ

โกหก ๓ อย่างไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นท่านเรียกว่า นิกฺกุโห เป็นผู้ไม่โกหก.

คาถานี้มีอธิบายว่า ชื่อว่า นิกฺกุโห เพราะไม่ถึงความประหลาดใจในชน

เป็นต้น โดยความพอใจ. ในบทว่า นิบุปิปาโส นี้ความว่า ความปรารถนา
ที่ปรากฏ ชื่อว่า ปิปาสา. เพราะความไม่มีปิปานั้น ชื่อว่า นิบุปิปาโส
อธิบายว่า เป็นผู้พ้นจากความใคร่บริโภคด้วยความโลภในรสอร่อย. ใน
บทว่า นิมมกโข นี้ ความว่า ชื่อว่า มกโข อันมีลักษณะทำคุณผู้อื่นให้
พินาศ เพราะไม่มีมกขณะนั้น ชื่อว่า นิมมกขะ. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
กล่าวหมายถึงความไม่ลบหลู่คุณของผู้อื่น เมื่อครั้งตนยังเป็นคฤหัสถ์.

พึงทราบความในบทว่า นิทฺตทกสาวโมโห ความว่า มีโมหะ
ดังรสฝาด อันกำจัดแล้วต่อไป.

ธรรม ๖ อย่าง คืออกุศล ๓ มีราคะเป็นต้น และทุจจริต ๓ มีกาย-
ทุจจริตเป็นต้น พึงทราบว่าเป็น กสาว รสฝาด เพราะอรรถว่า ไม่พอใจ
ตามกำเนิด เพราะอรรถว่า ละภาวะของตนแล้วถือเอาภาวะอื่น และ
เพราะอรรถว่า เป็นกาก เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า รสฝาด
๓ อย่าง คืออะไร กสาวะรสฝาด ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ รากกสาวะ รสฝาด
คือราคะ ๑ โทสกสาวะ รสฝาดคือโทสะ ๑. โมหกสาวะ รสฝาดคือโมหะ ๑.
อีกนัยหนึ่ง กสาวะรสฝาด ๓ คือ กายกสาวะ รสฝาดกาย ๑ วจีกสาวะ
รสฝาดทางวาจา ๑ มโนกสาวะ รสฝาดทางใจ ๑. ในรสฝาดเหล่านั้น ชื่อว่า
นิทฺตทกสาวโมโห เพราะกำจัดกิเลสดังรสฝาด ๕ เว้นโมหะ และกำจัด
โมหะอันเป็นรากเหง้าแห่งกิเลสดังรสฝาดทั้งหมดเหล่านั้น หรือชื่อว่า
นิทฺตทกสาวโนโห เพราะกำจัดกิเลสดังรสฝาดทางกายวาจาและใจ ๓
อย่าง และโมหะ.

ในบทนอกนี้เป็นอันได้ความสำเร็จว่า กำจัดรสฝาดคือราคะ ด้วย

ความไม่โลภเป็นต้น กำจัดรศฝาคคือโทษะ ความเป็นผู้ไม่ลบลหู่.
บทว่า นิราสโย ไม่มีความหวัง คือ ไม่มีความอยาก. บทว่า สัพพโลเก
คือ สากลโลก. อธิบายว่า เป็นผู้ปราศจากภวตัณหาและวิภวตัณหาในภพ ๓
และในอายตนะ ๑๒. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อีก
อย่างหนึ่ง พึงกล่าวแม่ ๓ วาระแล้วทำความเชื่อมนในบทนี้ อย่างนี้ว่า เอโก
จเร พึงเที่ยวไปผู้เดียวบ้าง หรืออย่างนี้ว่า เอโก จริตุ สกุกุณญยุ พึง
สามารถเพื่อเที่ยวไปผู้เดียวบ้าง

จบคาถาที่ ๒

คาถาที่ ๓

๒๓) ปาปํ สหายํ ปริวชชเยถ

อนตถทสฺสึ วิสเม วิวิธจํ

สยํ น เสเว ปสฺสตุํ ปมตฺตํ

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป.

กุกุบุตร พึงเว้นสหายผู้ลามก ไม่พึงเสพด้วยตนเอง
ซึ่งสหายผู้ซึ่งบอกความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ใน
กรรมอันไม่เสมอ ผู้ข้องอยู่ ผู้ประมาท พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

ในคาถาที่ ๓ มีความย่อดังต่อไปนี้.

สหายชื่อว่า ลามก เพราะประกอบด้วยทวิภูสิตลามก ๑๐ อย่าง. ชื่อว่า
ผู้ซึ่งบอกความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ เพราะแสดงความพินาศแก่คนอื่น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 709

และเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่เสื่อม มีกายทุจริตเป็นต้น กุลบุตรผู้รักตนพึง
เว้นสหายตามกัณฑ์ ผู้ซึ่งบอกความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม
ไม่เสื่อม ไม่ควรเสพด้วยตนเอง คือด้วยอำนาจของตน ด้วยประการฉะนี้.

ท่านกล่าวว่า ก็ถือว่าเป็นอำนาจของผู้อื่น สามารถจะได้อย่างไร.
บทว่า **ปสุต** ขวนขวาย อธิบายว่า ติดอยู่ในบาปธรรมนั้น ๆ ด้วยอำนาจ
แห่งทิฏฐิ. บทว่า **ปมตutti** คนประมาท คือผู้ปล่อยจิตไปแล้วในกามคุณ
หรือเว้นจากกุศลภavana. บุคคลไม่พึงเสพ คือไม่พึงคบ ได้แก่ไม่พึง
เข้าไปใกล้บุคคลเห็นปานนั้น โดยที่แท้พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในนิกาย ดังต่อไปนี้ บทว่า **สย น เสเวยย**
คือ ไม่พึงเข้าไปหาด้วยตนเอง. บทว่า **สาม น เสเวยย** คือ ไม่พึง
เข้าไปใกล้แม้ด้วยใจ บทว่า **น เสเวยย** คือ ไม่พึงคบ. บทว่า **น
นิเสเวยย** ไม่ควรอาศัยเสพ คือไม่เข้าไปแม้ในที่ใกล้. บทว่า **น
ถเสเวยย** ไม่ควรร่วมเสพ คือพึงอยู่ให้ไกล. **น ปฏิเสเวยย** ไม่ควร
ช้องเสพ คือหลีกเลี่ยง.

จบคาถาที่ ๓

คาถาที่ ๔

๒๔) พหุสุตติ ชมฺมชรี ภเชถ

มิตฺติ อุพาริ ปฏิภาณวนฺติ

อณฺญา ย อตุถานิ วิเนยฺย กงฺข

เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พึงคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้
ทรงธรรม ผู้ยิ่งด้วยคุณธรรม มีปฏิภาณ ผู้รู้จักประโยชน์
ทั้งหลาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

ในคาถาที่ ๔ มีความย่อดังนี้.

บทว่า พหูสูต คือ ผู้เป็นพหูสูตมี ๒ พวก คือผู้เป็นพหูสูตใน
ปริยัติ ในพระไตรปิฎกโดยเนื้อความทั้งสิ้น ๑ และผู้เป็นพหูสูตในปฏิเวธ
เพราะแทงตลอดมรรค ผล วิชชาและอภิญา ๑.

ผู้มีอาคมอันมาแล้ว โดยการทรงจำไว้ได้ ชื่อว่า ผู้ทรงธรรม. ส่วน
ท่านผู้ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมอันโอฬาร ชื่อว่า
ผู้มีคุณยิ่ง.

ท่านผู้มีปฏิภาณอันประกอบแล้ว ผู้มีปฏิภาณอันพ้นแล้ว และผู้มี
ปฏิภาณทั้งประกอบแล้วทั้งพ้นแล้ว ชื่อว่า ผู้มีปฏิภาณ.

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบผู้มีปฏิภาณ ๓ พวก คือปริยัติปฏิภาณ ๑
ปริบูรณ์ปฏิภาณ ๑ อธิคมปฏิภาณ ๑.

ผู้แจ่มแจ้งในปริยัติ ชื่อว่า ปริยัติปฏิภาณ ผู้มีปฏิภาณในปริยัติ.

ผู้แจ่มแจ้งคำสอบถาม เมื่อเขาถามถึงอรรถ ไฉนธรรม ลักษณะ
ฐานะ อฐานะ ชื่อว่า ปริบูรณ์ปฏิภาณ ผู้มีปฏิภาณในการสอบถาม

ผู้แทงตลอดคุณวิเศษทั้งหลายมีมรรคเป็นต้น ชื่อว่า ปฏิเวธปฏิ
ภาณ ผู้มีปฏิภาณในปฏิเวธ.

บุคคลควรคบมิตรผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีคุณยิ่ง มีปฏิภาณ
เห็นปานนั้น แก่นั้น ด้วยอานุภาพของมิตรนั้นได้รู้ประโยชน์มากมาย โดย

แยกเป็นประโยชน์คน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือ
โดยแยกเป็นประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง
แต่นั้น กำจัดความสงสัยทำความเคลือบแคลงให้หมดไป ในฐานะแห่ง
ความสงสัยมีอาทิว่า เราได้เป็นแล้วตลอดกาลในอดีตหรือหนอ เป็นผู้
กระทำกิจทุกอย่างสำเร็จแล้วอย่างนี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด
ฉะนั้น.

จบคาถาที่ ๔

คาถาที่ ๕

๒๕) จิตฺตํ ตรี กามสุขมฺจ โลก
อนลฺภกฺริตฺวา อนเปกฺขมาโน
วิภูสณฺฐานา วิโรโต สจฺจวาที
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปฺโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่พอใจการเล่น ความยินดี
และกามสุขในโลกแล้ว ไม่อาลัยอยู่ เว้นจากฐานะแห่ง
การประดับ มีปกติกล่าวคำสัตย์ พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือน
นอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

การเล่นและความยินดีได้กล่าวไว้แล้วในตอนก่อน. บทว่า กามสุข
คือ สุขในวัตถุกาม. จริงอยู่ แม้วัตถุกามท่านก็กล่าวว่าเป็นความสุข
โดยความเป็นวิสัยเป็นต้นของความสุข. เหมือนดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า รูป

เป็นสุข ตกถึงความสุขมีอยู่ดังนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ทำความพอใจ
ซึ่งการเล่น ความยินดี และกามสุขในโอกาสโลกนี้ ไม่ค้ำนึ่งอย่างนี้ว่า มี
ประการดังนี้ หรือเป็นสาระ. บทว่า อนเปกขมาโน ไม่อาลัย คือมี
ปกติไม่เฟื่องเลี้ยงด้วยไม่ทำความพอใจ ไม่มักได้ ไม่อยาก เว้นจากฐานะแห่ง
การประดับ เป็นผู้พูดจริง ฟังเที่ยวไปผู้เดียว.

ในบทเหล่านั้น เครื่องประดับมี ๒ อย่าง คือเครื่องประดับสำหรับ
ผู้ครองเรือน มีผ้าสาฎก ผ้าโพก ดอกไม้และของหอมเป็นต้น ๑. เครื่อง
ประดับสำหรับบรรพชิต มีเครื่องแต่งร่มเป็นต้น ๑. เครื่องประดับนั้นแล
ชื่อว่าฐานะแห่งการประดับ. เพราะฉะนั้น ฟังเห็นความอย่างนี้ว่า พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าเว้นจากฐานะแห่งการประดับ ด้วยวิริติแม้ ๓ อย่าง
เป็นผู้พูดจริง เพราะพูดไม่เหลวไหล ดังนี้

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๖

๒๖) ปุตุตตยจ ทาริ ปิตรยจ มาตริ

ชนานิ ธณยานิ จ พนุชวานิ

หิตวาน กามานิ ยโธธิกานิ

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป.

บุคคลละบุตร ภรรยา บิดา มารดา ทรัพย์ข้าวเปลือก
พวกพ้อง และกามซึ่งตั้งอยู่ตามส่วนแล้ว ฟังเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ชนานิ** ได้แก่ รัตนะ มีแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์
สังข์ ศีลา แก้วประพาพ เงิน และทองเป็นต้น .

บทว่า **ธณฺณานิ** ได้แก่ รัชชาติ ๗ ชนิด คือข้าวสาลี ๑ ข้าว
เปลือก ๑ ข้าวเหนียว ๑ ข้าวละมาน ๑ ข้าวฟ่าง ๑ ลูกเดือย ๑ หญ้า
กับแก้ง ๑ และอุปรัณณชาติที่เหลือ. บทว่า **พญฺชวานิ** ได้แก่ พวกพ้อง
๔ ประเภท คือพวกพ้องที่เป็นญาติ ๑ พวกพ้องทางโคตร ๑ พวกพ้อง
ทางมิตร ๑ พวกพ้องทางศิลปะ ๑. บทว่า **ยโธธิกานิ** กามทั้งหลายตาม
ส่วน คือกามทั้งหลายตั้งอยู่ตามส่วนของตน. ๆ. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าว
แล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๖

คาถาที่ ๗

๒๗) **สจฺโค เอโส ปริตฺตเมตฺถ โสขุญฺ**

อปฺปสฺสาโท ทุกฺขเมตฺถ ภิชฺชโย

คณฺโฑ เอโส อิจิ ญตฺวา มติมา

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

บัณฑิตทราบว่ ความเกี่ยวข้องในเวลาบริโภคนอบญจ-

กามคุณนี้มีสุขน้อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ดูจหัวผี

ดังนี้แล้ว ฟังเที่ยว ไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **สจฺโค เอโส** กามนี้เป็นเครื่องข้อง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า
แสดงถึงเครื่องอุปโภคของตน. ก็กามนั้น ชื่อว่า **สจฺโค** เพราะสัตว์

ทั้งหลายย่อมข้องอยู่ในกามนั้น คุณข้างติดอยู่ในเปือกตมฉะนั้น. บทว่า **ปริตฺตเมตฺต โสขฺย** มีความสุขน้อย คือในเบญจกามคุณนี้มีความสุขน้อย เพราะเป็นของต่ำทราม โดยให้เกิดความสำคัญผิดในการบริโภคมกคุณ ๕ หรือเพราะนับเนื่องในธรรมอันเป็นกามาวจร. ท่านอธิบายว่า เป็นไปชั่วกาลนิดหน่อย คุณความสุขในการเห็นการพ่อนที่สว่างแวบขึ้นจากแสงฟ้าแลบฉะนั้น. บทว่า **อปฺปสุตฺตาทิ ทฺวขฺเมตฺต ภิยฺโย** ในกามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ความว่า ในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสุขโสมนัสใดแลเกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ เหล่านี้ ความสุขโสมนัสนี้เรากล่าวว่าเป็นความยินดีของกามทั้งหลาย, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงทุกข์โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่า เป็นโทษของกามทั้งหลาย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการแสดงศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง คือด้วยการนับนิ้วมือบ้าง ด้วยการคำนวณบ้าง เพราะเปรียบกับทุกข์นั้น ความสุขในกามคุณจึงชื่อน้อย คือเท่าประมาณหยาดน้ำ ที่แท้ความทุกข์เท่านั้นมากยิ่งขึ้นเปรียบได้กับน้ำในสมุทรทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อปฺปสุตฺตาทิ ทฺวขฺเมตฺต ภิยฺโย** ในกามนี้มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ดังนี้ บทว่า **คโฬ เอโส** กามนี้เป็นดังเบ็ด ความว่า กามนี้เป็นดังเบ็ด คือกามคุณ ๕ ด้วยสามารถการแสดงความคิดเห็นแล้วตั้งมา. บทว่า **อิติ ญตฺวา มติมา** ผู้มีปัญญารู้แล้ว คือบุรุษผู้มีปัญญาเป็นบัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว ละกามนั้นทั้งหมด พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

คาถาที่ ๘

๒๘) สนุทาลยิตฺวา สัโยชนานิ

ชาลั เจตฺวา สลิลมฺพฺจาริ

อฺกฺกิว ททฺธมฺ อนิวตฺตมาโน

เอโก จเร ขกฺขวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ฟังทำลายสังโยชน์ทั้งหลาย

เสีย เหมือนปลาทำลายข่าย เหมือนไฟไหม้หวนกลับมาสู่

ที่ไหม้แล้ว ฟังเที่ยวรูปไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

สิ่งที่ทำด้วยด้ายท่านเรียกว่า ชาลั ข่าย. บทว่า อมฺพฺ คือ น้ำ.

ชื่อว่า อมฺพฺจาริ เพราะเที่ยวไปในน้ำนั้น. บทนี้เป็นชื่อของปลา. ปลา
ข่อมเที่ยวไปในน้ำ จึงชื่อว่า สลิลมฺพฺจาริ. ท่านอธิบายว่า เหมือนปลา
ทำลายข่ายในน้ำฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในบาทที่ ๓ ดังนี้. บทว่า ททฺธมฺ ท่านกล่าวถึงที่
ที่ถูกไฟไหม้. อธิบายว่า ไฟที่ไหม้มิได้กลับมาสู่ที่ไหม้แล้ว คือว่าไม่
กลับมาไหม้ลามในที่นั้นอีก ฉนฺใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็ไม่กลับมาสู่ที่
แห่งกามคุณ ที่ไฟคือมรรคญาณไหม้แล้ว คือว่าไม่หวนกลับมาในกามคุณ
นั้นอีก ฉนฺนั้น. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล

คำว่า สญฺโยชนานิ มีวิเคราะห์ว่า กิเลสเหล่านี้มีอยู่แก่บุคคลใด
ก็ย่อมผูกพัน คือว่าข่อมร้อยรัดบุคคลนั้นไว้ในวัฏฏะ เพราะเหตุนี้ กิเลส
เหล่านั้นจึงชื่อว่า สังโยชนั. อนึ่ง ควรนำสังโยชน์เหล่านี้ มาตามลำดับของ
กิเลสบ้าง ตามลำดับของมรรคบ้าง คือ

**ผู้อันกิเลสไม่รื้อรคแล้ว และอันไฟคือกิเลสไม่เผาอยู่ พึง
เที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรดฉะนั้น.**

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **โอกจิตตจกขุ** เป็นผู้มีจักขุอันทอดลง คือมีจักขุทอดลง
เบื้องต่ำ. ท่านอธิบายว่า ภิกษุตั้งกระดูกคอทั้ง ๗ ท่อนไว้ตามลำดับ
แล้วเฟ่งดูชั่วแอกเพื่อดูสิ่งที่ควรเว้นและควรถือเอา อธิบายว่า ภิกษุยืน
ไม่ให้กระดูกหัวใจกระทบกับกระดูกกลาง. ก็การที่ภิกษุเป็นผู้มีตาทอดลง
อย่างนี้ไม่เป็นสมณสารูป คือไม่ควรแก่สมณะ. บทว่า **น จ ปาทโลโล**
ไม่เหลวไหลเพราะเท้า คือไม่ทำเป็นเหมือนคนที่คันเท้า ปรารถนาจะ
เข้าไปสู่ท่ามกลางคณะอย่างนี้ คือเป็นคนที่สองของตนคนเดียว เป็นคน
ที่ ๓ ของตนสองคน เป็นผู้เว้นจากการเที่ยวไปนาน คือเที่ยวไปไม่หยุด.
บทว่า **คุดฺดินุทฺริโย** มีอินทรีย์คุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยบทที่เหลือ
ซึ่งกล่าวแยกไว้ต่างหากในที่นี้. บทว่า **มานสา** ในคำว่า **รกฺขิตฺมาสาโน**
ได้แก่ มานัส ใจนั่นเอง ใจนั้น อัน บุคคลนั้นรักษาแล้ว เพราะเหตุนี้ จึง
ชื่อว่า **รกฺขิตฺมานสาโน** ผู้มีใจอันคนรักษาแล้ว. บทว่า **อนวสฺสุโต** ได้แก่
ผู้เว้นแล้วจากการตามรื้อรคของกิเลสในอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วย
การปฏิบัตินี้. บทว่า **อปฺริทฺยฺหฺมาโน** ไฟกิเลสมิได้เผา คือกิเลสมิได้
เผาเพราะเว้นจากการรื้อรคของกิเลสอย่างนี้. อนึ่ง ผู้อันกิเลสในภายนอก
ไม่รื้อรค กิเลสในภายในไม่เผาอยู่. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **จกฺขุนา รุปี ทิสฺวา** เห็นรูปด้วยจักขุ คือเห็นรูปด้วยจักขุ-
วิญญานอันสามารถเห็นรูปได้ ที่เรียกตามโวหารว่าจักขุ ด้วยอำนาจแห่ง
เหตุ. ส่วนท่านโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า จักขุย่อมไม่เห็นรูป เพราะ

ไม่มีจิต จิตก็ย่อมไม่เห็นรูปเพราะไม่มีจักขุ (แต่) บุคคลย่อมเห็นด้วยจิต อันมีประสาทรูปเป็นวัตถุ เพราะกระทบกันระหว่างทวารกับอารมณ์. ก็คำพูดเช่นนี้ ชื่อว่า **สัทธการกตา** (พูดรวม ๆ ไป) เหมือนในประโยค ว่า ก็สิ่งเช่นนี้ ๆ ย่อมถูกยิงด้วยธนูฉะนั้น เพราะฉะนั้น ในที่นี้จึงมีความอย่างนี้ว่า เห็นในรูปด้วยจักขุวิญญาณดังนี้. บทว่า **นิมิตตคฤหิ** ถือนิมิต คือถือนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสมีนิมิตหญิงและชาย หรือนิมิตว่างาม เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งฉันทราคะ ไม่ตั้งอยู่ด้วยเพียงเห็น. บทว่า **อนุพยัญชนคฤหิ** ถือนุพยัญชนะ คือย่อมถือด้วยอาการแห่งมือ เท้า การหัวเราะ การเจรจา การเหลียวดู เป็นต้น ที่เรียกตามโวหารว่า อนุพยัญชนะ เพราะทำกิเลสทั้งหลายให้ปรากฏโดยอนุพยัญชนะ ในบทว่า **ยตุวาทกรณเมณ** เป็นต้น มีความดังต่อไปนี้. ซึ่งบุคคลนั้นผู้ไม่สำรวม จักขุนทรีย์ด้วยหน้าต่างคือสติ ผู้มีจักขุทวารไม่ปิดแล้ว เพราะเหตุแห่งการไม่สำรวมอินทรีย์ เป็นเหตุให้กรรมมือภิชณา เป็นต้นเหล่านั้นครอบงำ คือความผูกพัน.

บทว่า **ตสฺส สฺวราย น ปฏิปชฺชติ** ปฏิบัติเพื่อไม่สำรวมจักขุนทรีย์ นั้น คือไม่ปฏิบัติเพื่อปิดจักขุนทรีย์นั้นด้วยหน้าต่างคือสติ. ท่านกล่าวว่า เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ชื่อว่าไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์. การสำรวมหรือไม่สำรวมย่อมไม่มีในจักขุนทรีย์นั้น ด้วยว่าสติ หรือความหรือหลงลืมสติหาได้เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุประสาทไม่ ถึงอย่างนั้น เมื่อใครปรารมณมาสู่คลองแห่งจักขุในกาลใด ในกาลนั้นเมื่อภวังค์จิตเกิดขึ้นสองครั้งแล้วดับไป กิริยามโนธาตุเกิดขึ้น ยัง **อวิชชนกิจ** ให้สำเร็จแล้วดับไป. แล่นั้นจักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้นทำ**สันตริณกิจ** คือทำหน้าที่

เห็นแล้วดับไป. จากนั้นวิปากมโนธาตุเกิดขึ้นให้สำเร็จ **สัมปฏิจจนกิจ** คือทำหน้าที่รับแล้วดับไป. จากนั้นวิปากมโนวิญญาณธาตุอันเป็นเหตุกะเกิดขึ้นให้สำเร็จ **สันตிரณกิจ** คือทำหน้าที่พิจารณาแล้วดับไป. จากนั้นกิริยามโนวิญญาณธาตุอันเป็นเหตุกะเกิดขึ้น ยัง **โฆฏฐัพพกิจ** คือการตัดสินอารมณ์ให้สำเร็จแล้วดับไป, ในลำดับนั้นชวนจิตย่อมเล่นไป. แม้ในขณะนั้นความสำรวมหรือไม่สำรวมย่อมไม่มีในสมัยแห่งภวังคจิต ย่อมไม่มีในสมัยแห่งจิตทั้งหลายมีอาวัชชนจิตเป็นต้น ในสมัยใดสมัยหนึ่ง แต่ในขณะแห่งชวนจิต หากว่าความเป็นผู้รู้สึกดี ความเป็นผู้หลงลืมสติก็ดี ความไม่รู้ก็ดี ความไม่อดทนก็ดี ความเกียจคร้านก็ดี ย่อมเกิดขึ้น ความสำรวมย่อมมีไม่ได้. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ผู้ที่ท่านกล่าวว่าเป็นผู้ไม่สำรวมในจักขุนทรีย์. เพราะเหตุไร. เพราะเมื่อความไม่สำรวมนั้นมีอยู่ ทวารก็ดี ภวังคจิตก็ดี วิถีจิตทั้งหลายมีอาวัชชนะเป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นอันไม่สำรวมแล้ว. เปรียบเหมือนอะไร. เปรียบเหมือนเมื่อประตู ๔ ด้านในพระนครไม่ปิด ถึงจะปิดเรือนประตูซุ้มและห้องภายในเป็นต้นก็ดี ฉันทัดถึงอย่างนั้นสิ่งของทั้งหมดภายในพระนครก็เป็นอันเขาไม่รักษา ไม่คุ้มครองเหมือนกัน เพราะโจรทั้งหลายเข้าไปทางประตูพระนคร ย่อมฉกฉวยเอาสิ่งที่ต้องการไปได้ ฉันทัด เมื่อความรู้สึกเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วในชวนจิต เมื่อความไม่สำรวมนั้น มีอยู่ ทวารก็ดี ภวังคจิตก็ดี วิถีจิตทั้งหลายมีอาวัชชนจิตเป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นอันบุคคลนั้นไม่สำรวมแล้ว ฉันทัดเหมือนกัน

พึงทราบความในบทมีอาทิว่า **จกขุณา รูปี ทิสฺวาน นิมิตฺตคฺคาหิ โหติ** ดังต่อไปนี้.

บทว่า **น นิมิตฺตคฺคาหิ โหติ** ไม่ถือนิมิต คือไม่ถือนิมิตดังกล่าว

แล้วด้วยอำนาจแห่งฉันทราคะ. ฟังทราบแม้บทที่เหลือ โดยนัยตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เหมือนอย่างว่า คำที่กล่าวไว้แล้วในหนหลังว่า เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นแล้วในขณะ เมื่อความไม่สำรวมนั้น มีอยู่ ทวารก็ดี ภาวักก็ดี วิถีจิตทั้งหลาย มีอวิชชาจิตเป็นต้นก็ดี เป็นอันตนไม่ได้สำรวมแล้ว ฉันทใด เมื่อศีลเป็นต้นบังเกิดขึ้นแล้ว ในขณะจิตนั้น ทวารก็ดี ภาวักจิตก็ดี วิถีจิตอันมีอวิชชาเป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นอันตนคุ้มครองแล้วเหมือนกัน. เปรียบเหมือนอะไร. เปรียบเหมือนเมื่อประตูพระนครรักษา (ปิด) แล้วถึงแม้เรือนภายในเป็นต้นไม่รักษา (ไม่ปิด) ก็จริง ถึงกระนั้นสิ่งของทั้งหมดในภายในพระนคร ก็ย่อมเป็นอันรักษาดีแล้ว คุ้มครองดีแล้วทีเดียว เพราะเมื่อประตูพระนครปิด พวกโจรก็เข้าไปไม่ได้ฉันทใด เมื่อศีลเป็นต้นบังเกิดขึ้นแล้วในขณะ ทวารก็ดี ภาวักก็ดี วิถีจิตทั้งหลายมีอวิชชาจิตเป็นต้นก็ดี เป็นอันตนคุ้มครองแล้วฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความสำรวมแม้เกิดขึ้นในขณะจิต ก็ชื่อว่าความสำรวมในจักขุนทรีย์.

บทว่า **อวสฺสุตปริยายญจ** คือ อวสฺสุตปริยายว่าด้วยเหตุแห่งการชุ่มด้วยกิเลสทั้งหลาย. บทว่า **อนวสฺสุตปริยายญจ** คือ อนวสฺสุตปริยายสูตรว่าด้วยเหตุแห่งการไม่ชุ่มด้วยกิเลสทั้งหลาย.

บทว่า **ปิยรูป** รูป ย่อมยินดีในรูปอันเป็นรูปที่น่ารัก คือในรูปารมณอันน่าปรารถนา. บทว่า **อปปิยรูป** รูป ย่อมยินดีร้ายในรูปอันเป็นในรูปที่ไม่น่ารัก คือในรูปารมณอันมีสภาวะที่ไม่น่าปรารถนา. บทว่า **พฺยาปชฺชติ** ย่อมยินดีร้าย คือถึงความเนาด้วยอำนาจโทสะ. บทว่า **โธตาริ** ได้แก่ ช่องคือระหว่าง. บทว่า **อารมฺมณั** คือ ปัจจัย. บทว่า **อภิภวีสุ**

ครอบงำ คือ ย่ำยี. บทว่า น อภิว คือ ไม่ย่ำยี. บทว่า พหลมตติกา มีดินหนา คือ มีดินหนาพูนขึ้นด้วยการฉาบทาบ่อยๆ. บทว่า อสุลา-
เลปนา มีเครื่องฉาบทาอันเปียก คือ ฉาบทาด้วยดินที่ไม่แห้ง. บทที่เหลือ
ในนิเทศนี้ทั้งนั้น.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๑๐

- ๓๐) โธหารยิตฺวา คิหิพฺยุญฺชนานิ
สณฺฉินฺนปฺตุโต ยถา ปาริจฺตุโต
กาสาวยตุโธ อภินิฏฺขมิตฺวา
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละเพศแห่งคฤหัสถ์ นุ่งห่มผ้า
กาสาเยออกบวช ดูจตุตถกมลามีใบร่วงหล่นแล้ว ฟัง
เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้.

บทว่า กาสาวยตุโธ อภินิฏฺขมิตฺวา ครองผ้าข้อมน้ำฝาดออกบวช
ฟังทราบความของบทนี้เห็นว่า ออกจากเรือนแล้วครองผ้ากาสาเย.
บทที่เหลือสามารถรู้ได้โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๑๐

จบอรรถกถาตติยวรรค

H1>อรรถกถาจตุตถวรรค

คาถาที่ ๑

๓๑) รเสตุ เฌอ อกริ อโลโล

อนนฺตฺตโปตี สปทานจาริ

กุเล กุเล อปฺปฏิพฺพชฺชิตฺโต

เอโก จเร ขกุควิสานกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่กระทำความคิดใจรส

ทั้งหลาย ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้โลเล ไม่เลียงผู้อื่น มี

ปกติเที่ยววิณฑชบาตตามลำดับตรอก มีจิตไม่ผูกพันใน

ตระกูล พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ แห่งจตุตถวรรค ดังต่อไปนี้

บทว่า รเสตุ ในรสทั้งหลาย คือในของควรรลิมมีรสเปรี้ยว หวาน
ขม เผ็ด เค็ม เผื่อน ผาด เป็นต้น. บทว่า เฌอ อกริ ไม่ทำความคิดใจ
คือไม่ทำความคิดใจ คือความพอใจ. ท่านอธิบายว่า ไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้น
บทว่า อโลโล ไม่มีตัณหาอันเป็นเหตุให้โลเล คือไม่วุ่นวายในรสพิเศษ
อย่างนี้ว่า เราจักลิ้มรสนี้ ดังนี้.

บทว่า อนนฺตฺตโปตี ไม่เลียงผู้อื่น คือไม่มีศรัทธาหาริกที่จะต้อง
เลียงเป็นต้น. ท่านอธิบายว่า ยินดีเพียงทรงกายอยู่ได้. อีกอย่างหนึ่ง
ท่านแสดงว่า แมลงผึ้งซึ่งติดในรสทั้งหลาย (ของดอกไม้) ในอุทยานใน
กาลก่อน เป็นผู้มึนตึนตา เลียงผู้อื่น (คือลูกอ่อนในรัง) ฉนั้นใด พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ละตัณหาอันเป็นเหตุให้โลเล ทำความ

คิดในรสทั้งหลายเสียได้ เป็นผู้ไม่เล็งผู้อื่น เพราะไม่ให้เกิดอึดภาพอื่น อันมีตัณหาเป็นมูลต่อไป.

อีกอย่างหนึ่ง กิเลสทั้งหลายท่านเรียกว่า ผู้อื่น เพราะอรรถว่า หักรานประโยชน์ อธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าไม่เล็งผู้อื่น เพราะไม่เล็งกิเลสเหล่านั้น. บทว่า สप्तทานจารี เทียวไปตามลำดับตรอก คือไม่เทียวแหวะเวียน คือเทียวไปตามลำดับ. อธิบายว่า ไม่ทิ้งลำดับเรือน เข้าไปบิณฑบาตตามลำดับทั้งตระกูลมั่งคั่งและตระกูลยากจน. บทว่า กุเล อปฺปปฏิพฺพุชฺชิตฺโต มีจิตไม่ผูกพันในตระกูล ความว่า มีจิตไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจกิเลสในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง บรรดาตระกูลกษัตริย์ เป็นต้น. เปรียบเหมือนพระจันทร์ใหม่อยู่เป็นนิจ. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่

คาถาที่ ๒

๓๒) ปหาย ปญฺจาวรณานิ เจตโส

อุปกฺกเลสเส พฺยปฺนุชฺช สพฺเพ

อนิสฺสลิโต เจตา เสนฺหโทถั

เอโก จเร ขกฺควิสฺสานกฺโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละ ธรรมเป็นเครื่องกั้นจิต ๕ อย่าง บรรเทาอุปกิเลสทั้งปวง ผู้อันทวิภูฏิไม่อาศัย ตัดความรักและความชังได้แล้ว พึงเทียวไปผู้เดียวเหมือน นอแรดฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้

บทว่า อารณานิ เครื่องกั้นจิต คือนิวรรณ์นั่นเอง. นิวรรณ์เหล่านั้นท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถสูตรโดยอรรถ. แต่เพราะนิวรรณ์เหล่านั้นกั้นจิต คุณหมอกเป็นต้นบังดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ฉะนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นเครื่องกั้นจิต. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละนิวรรณ์เหล่านั้นได้ด้วยอุچارะหรือด้วยอัปนา. บทว่า อุกกุทิสเส กิเลสเครื่องเศร้าหมองจิต คืออกุศลธรรมอันเข้าไปเบียดเบียนจิต หรืออภิชฌาเป็นต้นดังได้ตรัสไว้แล้วในวัตโถปมสูตรเป็นต้น

บทว่า พุยนุชฺช สลัดเสียแล้ว คือบรรเทา บรรเทาวิเศษ ละด้วยวิปัสสนาและมรรค. บทว่า สพุเพ คือ กิเลสไม่มีส่วนเหลือ ท่านอธิบายว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยสมณะและวิปัสสนา ชื่อว่าเป็นผู้อันตัดมหาและทัญญูไม่อาศัย เพราะละทัญญูนี้ด้วยปฐมมรรค ตัดโทษคือความเยื่อใย คือตัดหาราคะอันไปแล้วในโลกธาตุทั้งสาม ด้วยมรรคที่เหลือ ด้วยว่าความเยื่อใยเท่านั้น ท่านเรียกว่า เสนหโทโส เพราะเป็นปฏิปักษ์กับคุณธรรม. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๒

คาถาที่ ๓

๓๓) วิปฏิจิกตฺวาน สุขํ ทุกฺขญจ
ปฺพุเพว จ โสมนสฺสโทมนสฺส
ลทฺธานุเปกฺขํ สมถํ วิสุทฺธํ
เอโก จเร ขคฺควิสาณกฺปิโป.

**พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละสุข ทุกข์ โสมนัสและ
โทมนัสในกาลก่อนแล้ว ได้อุเบกขาและสมณะอันบริสุทธิ
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.**

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **วิปฏิจิกตุวาน** ละแล้ว คือละทิ้งไว้ข้างหลัง. บทว่า **สุขญจ
ทุกฺขํ** คือ ความยินดีในร้ายทางกาย. บทว่า **โสมนสฺสโทมนสฺส** คือ
ความยินดีในร้ายทางใจ. บทว่า **อุเปกฺขํ** คือ อุเบกขาในจุดตถฌาน.
บทว่า **สมณํ** คือ สมณะในจุดตถฌานนั่นเอง. บทว่า **วิสุทฺธํ** ความว่า
ชื่อว่าหมดจดอย่างยิ่ง เพราะพ้นจากกรรมเป็นข้าศึก ๘ ประการ คือ
นิ वर्ณ ๕ วิตก วิจาร ปีติ สุข อธิบายว่า ปราศจากอุปกิเลส คุณทองคำ
ที่หลอมดีแล้วนั่นเอง. ส่วนโยชนาแก้ไว้ดังนี้. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละสุข
และทุกข์ก่อน ๆ แล้ว อธิบายว่า ละทุกข์ในภูมิอัน เป็นอุปจารแห่ง
ปฐมฌาน และสุขในภูมิอันเป็นอุปจารแห่งตติยฌาน. นำ จ อักษร
ที่กล่าวไว้ข้างต้นไปไว้ข้างหลัง ได้รูปเป็นดังนี้ **โสมนสฺส โทมนสฺสญจ
วิปฏิจิกตุวาน ปุพฺพเพว** ละโสมนัสและโทมนัสก่อน ๆ แล้ว. ด้วยบทนั้น
ท่านแสดงว่า โสมนัสในภูมิอัน เป็นอุปจารแห่งจตุตถฌาน โทมนัสในภูมิ
เป็นอุปจารแห่งทุติยฌาน. จริงอยู่ ฌานเหล่านี้เป็นฐานะแห่งการละทุกข์
สุขโทมนัสโสมนัสเหล่านั้นโดยปริยาย แต่โดยตรง ปฐมฌานเป็นฐานะ
ละทุกข์ ทุติยฌานเป็นฐานะละโทมนัส ตติยฌานเป็นฐานะละสุข จตุตถฌาน
เป็นฐานะละโสมนัส. เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า
ภิกษุเข้าถึงปฐมฌานอยู่ ทุกขินทรีย์ที่เกิดในปฐมฌานนี้ย่อมดับไปโดย
ไม่มีเหลือ. พึงถือเอาบททั้งหมดนั้นตามนัยที่กล่าวไว้ในหนหลังต่อไป.

บทว่า ปุพฺพเพว ก่อน ๆ คือละทุกข์โทมนัสและสุขได้ในฉนทั้งสามมี
ปฐมฉนเป็นต้น แล้วละโสมนัสในจตุตถฉนนี้ ได้อุเบกขาและสมถะ
อันหมคด้วยปฏิปทานี้ พึงเที่ยวไปผู้เดียว. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว
นั่นเอง.

จบคาถาที่ ๓

คาถาที่ ๔

๓๔) อารทฺฐวิริโย ปรมตฺถปตฺติยา

อลินจตุโต อุกฺสิทฺตฺตฺติ

ทพฺพหนีฏโกโม ฅามพฺลูปปนฺโน

เอโก จเร ขคฺควิสานกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าปรารภความเพียร เพื่อบรรลุ
ปรมัตถประโยชน์ มีจิตไม่หดหู่ มีความประพฤดีไม่
เกียจคร้าน มีความบากบั่นมั่นคง ถึงพร้อมด้วยกำลังกาย
และกำลังญาน พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔ ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า อารทฺฐวิริโย เพราะมีความเพียรอัน ปรารภแล้ว. ด้วยบทนี้
พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าแสดงถึงความเพียรเบื้องต้น เริ่มด้วยวิริยะของตน.
นิพพานท่านกล่าวว่าปรมัตถ์ เพื่อถึงนิพพานนั้น ชื่อว่าเพื่อถึงปรมัตถ์.
พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าแสดงถึงผลที่ควรบรรลุ ด้วยการเริ่มความเพียรนั้น.
ด้วยบทว่า อลินจตุโต มีจิตมิได้ย่อหย่อน พระปัจเจกสัมพุทฺธเจ้าแสดง

ถึงความที่จิตและเจตสิกทั้งหลายอันเกี่ยวพันวิริยะไม่ย่อหย่อน. ด้วยบทว่า **อกุสฺสิตวุตฺติ** มีความประพฤติไม่เกียจคร้าน พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงถึงความที่กายไม่จมอยู่ในที่เย็นที่นึ่งและที่จกรมเป็นต้น. ด้วยบทว่า **ทพฺพห-
นิกฺกโม** มีความพยายามมั่นคงนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงการตั้งความเพียรอันเป็นไปอย่างนี้ว่า **กามํ ตโจ นหารุ จ** แม้เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังและกระดูกก็ตามที ดังนี้เป็นต้น. ท่านกล่าวว่า เริ่มในอนุปปุพฺพลิกขาเป็นต้น กระทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสังสัจทางกาย. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยบทนี้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแสดงถึงความเพียรอันสัมปยุตด้วยมรรค. ชื่อว่ามีความเพียร เพราะถึงความบริบูรณ์ในการเจริญภาวนาอย่างมั่นคง และเพราะออกจากฝ่ายตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทพฺพปรกฺกโม** เพราะเป็นผู้มีความพร้อมเพรียงด้วยธรรมนั้น มีความเพียรมั่นคง. บทว่า **ถามพฺลูปฺปนุโน** เข้าถึงด้วยเรี่ยวแรงและกำลัง คือเกิดขึ้นด้วยเรี่ยวแรงทางกาย และด้วยกำลังญาณในขณะแห่งมรรค. อีกอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นด้วยกำลังอันเป็นเรี่ยวแรงชื่อว่า **ถามพฺลูปฺปนุโน**. ท่านอธิบายว่า เกิดด้วยกำลังคือญาณอันมั่นคง ด้วยบทนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเมื่อแสดงถึงการประกอบพร้อมด้วยญาณแห่งวิริยะนั้น จึงยังความเพียรโดยแยกคายให้สำเร็จ. พึงประกอบบททั้งหลายแม้ ๓ บทด้วยอำนาจแห่งความเพียร อันเป็นส่วนเบื้องต้นท่ามกลางและอุกฤษฏ์. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

คาถาที่ ๔

คาถาที่ ๔

๓๕) ปฏิสตุถานํ ฌานมริยจนาโน

ชมุเมส นิจจํ อหุชมุมารี

อาทีนวั สมมุติตา ภเวสุ

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ละการหลีกเร้นและฌาน มี
ปกติประพฤติธรรม อันสมควรเป็นนิตยในธรรมทั้งหลาย
พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย พึงเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

บทว่า ปฏิสตุถานํ คือ การไม่กลับเข้าไปหาสัตว์และสังขารเหล่านั้น ๆ หลีกเร้นอยู่. อธิบายว่า ความเป็นผู้เดียวเพราะเสพเฉพาะตนผู้เดียวชื่อว่า กายวิเวก. บทว่า ฌานํ ท่านเรียกว่า จิตตวิเวก เพราะเผา
ธรรมเป็นข้าศึกและเพราะเพ่งอารมณ์และลักษณะ. ในบทนั้น สมบัติ ๘
ท่านเรียกว่า ฌาน เพราะเผาธรรมเป็นข้าศึกมีนิर्वรณเป็นต้น และเพราะ
เพ่งถึงอารมณ์ วิปัสสนา มรรคและผล ท่านเรียกว่า ฌาน เพราะเผา
ธรรมเป็นข้าศึกมีสัตตัตถุญญาเป็นต้น และเพราะเพ่งถึงลักษณะ. แต่ในที่นี้
ประสงค์เอาการเพ่งอารมณ์เท่านั้น. พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่ละการหลีก
เร้นและฌานนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า อริยจนาโน คือ ไม่ละไม่สละ. บทว่า ชมุเมส คือ ใน
ธรรมมีขันธ ๕ เป็นต้นอันเป็นเครื่องให้เข้าถึงวิปัสสนา. บทว่า นิจจํ

คือ สงบ ไม่วุ่นวาย เนื่อง ๆ. บทว่า **อนุชฺมจาริ** ประพฤติธรรมสมควร คือปรารภธรรมเหล่านั้นแล้วประพฤติวิปัสสนาธรรมไปตามสมควร. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ชฺมมา** ได้แก่ โลกุตระธรรม ๕. ชื่อว่า **อนุชฺโม** คือ เพราะเป็นธรรมสมควรแก่โลกุตระธรรมเหล่านั้น. บทนี้เป็นชื่อของวิปัสสนา. ในบทนั้นเมื่อควรจะกล่าวว่ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมทั้งหลายเป็นนิจ ก็กล่าวเสียว่า **ชฺมเมสุ** ในธรรมทั้งหลายด้วยการแปลงวิภัตติเพื่อสะดวกในการแต่งคาถา. คือควรจะเป็น **ชฺมมานั** แต่ในคาถาเป็น **ชฺมเมสุ**. บทว่า **อาทินันฺว สฺมมสฺสิตา ภเส** พิจารณาเห็นโทษในภพทั้งหลาย คือพิจารณาเห็นโทษมีอาการไม่เที่ยงเป็นต้นในภพ ๓ ด้วยวิปัสสนา อันได้แก่ความเป็นผู้ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น ควรกล่าวว่าท่านได้บรรลุแล้วด้วยปฏิบัติ กล่าวคือ กายวิเวก จิตตวิเวกและวิปัสสนาอัน ถึงความเป็นยอดอันอย่างนี้. พึงทราบการประกอบอย่างนี้ว่า **เอโก จเร** พึงเที่ยวไปผู้เดียว.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๖

๓๖) ตณฺหุขุขํ ปตฺถยํ อปฺปมตฺตโต

อนลฺมุโก สุตฺวา สิติมา

สงฺฆาตชฺมโม นียโต ปชานวา

เอโก จเร ขคฺควิสานกปฺโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้ปรารถนาความสิ้นตัณหา พึง
เป็นผู้ไม่ประมาท ไม่เป็นคนบ้าและคนใบ้ มีการสดับ
มีสติ มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว เป็นผู้เที่ยง มีความเพียร
พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ตณฺหุขยํ** ความสิ้นตัณหา คือนิพพาน. หรือความไม่เป็น
ไปแห่งตัณหา อันมิโทษอันตนเห็นแล้วอย่างนี้นั่นเอง. บทว่า **อปฺปมตฺโต**
ไม่ประมาท คือเป็นผู้มีปกติทำติดต่อกัน. บทว่า **อนลฺมฺโกล** ไม่โง่เขลา
คือไม่ใบ้. อีกอย่างหนึ่ง ไม่บ้าไม่ใบ้. ท่านกล่าวว่า เป็นบัณฑิต เป็น
คนฉลาด. ชื่อว่า มีสุตะ เพราะมีสุตะอันให้ถึงประโยชน์สุข. ท่านกล่าวว่า
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศึกษา. บทว่า **สติมา** คือ ระลึกถึงสิ่งที่ทำไว้แล้วแม้
นานเป็นต้นได้. บทว่า **สงฺฆาตธมฺโม** มีธรรมอันนับพร้อมแล้ว คือ
มีธรรมอันกำหนดแล้วด้วยการพิจารณาธรรม. บทว่า **นียโต** มีธรรม
อันแน่นอน คือถึงความแน่นอนด้วยอริยมรรค

บทว่า **ปธานวา** มีความเพียร คือถึงพร้อมด้วยสัมมัปปธาน
(คือความเพียร). พึงประกอบบาทนี้โดยคิดลำดับ. ด้วยว่าผู้ประกอบธรรม
มีความไม่ประมาทเป็นต้นเหล่านี้เรียบร้อยแล้ว มีความเพียรด้วยการตั้งใจ
ให้ถึงความแน่นอน ชื่อว่า **นียโต** เป็นผู้เที่ยง เพราะมีธรรมอันแน่นอน
คืออริยมรรคอันตนถึงแล้วด้วยความเพียรนั้น ต่อแต่นั้นจึงชื่อว่า มีธรรม
อันกำหนดรู้แล้ว เพราะการบรรลุพระอรหัต. จริงอยู่ พระอรหัตต์
ท่านเรียกว่า เป็นผู้ที่มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว เพราะไม่มีธรรมที่จะพึง
กำหนดรู้อีก.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้มีธรรมอันกำหนดรู้แล้ว
เป็นเสกขะมีอยู่มากในโลกนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๖

คาถาที่ ๗

๓๗) สิวโห สทุเทสุ อสนุตสนุโต
วาโตว ชาลมฺหิ อสขุขมาโน
ปทุมว โตเยน อลิมฺปมาโน
เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่สะดุ้งในเพราะเสียง
เหมือนสีหะ ไม่ติดข้อง เหมือนลมไม่ติดข้องที่ตาข่าย
เหมือนดอกบัว ไม่ติดข้องด้วยน้ำจะนั้น พึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดจะนั้น
พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังต่อไปนี้.

บทว่า สิวโห ได้แก่ สีหะ ๔ จำพวก คือคิมสีหะ ๑ ปันทุสีหะ ๑
กาฬสีหะ ๑ ไกรสรสีหะ ๑. ไกรสรสีหะท่านกล่าวว่าเลิศกว่าสีหะเหล่านั้น
ในที่นี้ท่านประสงค์เอาไกรสรสีหะนั้น.

ลมมีหลายชนิด มีลมพัดมาทางทิศตะวันออกเป็นต้น. ดอกบัวมี
หลายชนิด มีดอกบัวสีแดงและดอกบัวสีขาวเป็นต้น. บรรดาลมและดอกบัว
เหล่านั้น ลมชนิดใดชนิดหนึ่ง ดอกบัวชนิดใดชนิดหนึ่ง ควรทั้งนั้น.
เพราะความสะดุ้งย่อมมีด้วยความรักตน. อนึ่ง ความรักตนฉาบด้วยตัณหา.

แม้ความรักคนนั้นก็ย่อมมีด้วยความปลอดภัย อันสัมปยุตด้วยทิวฏฐิ หรือวิปยุตด้วยทิวฏฐิ. ความรักคนนั้นก็คือคณหานั่นเอง. ความข้องของผู้ปราศจากความสอบสวนย่อมมีด้วยโมหะ อนึ่ง โมหะก็คืออวิชชา. การละคณหาย่อมมีด้วยสมณะ. การละอวิชชาย่อมมีด้วยวิปัสสนา. เพราะฉะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละความรักในคนด้วยสมณะ ไม่สะดุ้งในความไม่เที่ยงและความเป็นทุกข์เป็นต้น เหมือนสีหะไม่สะดุ้งในเพราะเสียงทั้งหลาย ละโมหะด้วยวิปัสสนา ไม่คิดในขันธและอายตนะเป็นต้น จุลมไม่ติในข่ายละโลกะและทิวฏฐิอันสัมปยุตด้วยโลกะ ด้วยสมณะ ไม่คิดด้วยโลกะอันมีความยินดีในภพทั้งปวง เหมือนดอกบัวไม่คิดด้วยน้ำจะนั้น. ในบพนี้ศีลเป็นปัทมฐานแห่งสมณะ สมณะเป็นปัทมฐานแห่งสมาธิ วิปัสสนา และปัญญา ด้วยประการฉะนี้. เมื่อธรรมสองเหล่านั้นสำเร็จ เป็นอันขันธแม้ ๓ ก็สำเร็จด้วย. ในขันธเหล่านั้น ความเป็นผู้กล้าย่อมสำเร็จด้วยศีลขันธ. ย่อมไม่สะดุ้งเพราะความเป็นผู้ใคร่จะโกรธในอาณาตวัตถุทั้งหลาย เหมือนสีหะไม่สะดุ้งในเพราะเสียงทั้งหลาย. เป็นผู้มีสภาวะแทงตลอดด้วยปัญญาขันธ ไม่ติดอยู่ในประเภทแห่งธรรมมีขันธเป็นต้น จุลมไม่ติในข่าย. เป็นผู้ปราศจากราคะด้วยสมาธิขันธ ไม่ติดอยู่ด้วยราคะเหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่ด้วยน้ำ. ฟังทราบว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าไม่สะดุ้งไม่ข้อง ไม่ติดด้วยการละอวิชชาคณหาและอกุศลมูล ๓ ตามที่เกิดด้วยสมณะและวิปัสสนา และด้วยศีลขันธ สมาธิขันธและปัญญาขันธ ด้วยประการฉะนี้.

คาถาที่ ๘

๓๘) สีโห ยถา ทารพลิ ปสยห

ราชา มิคานํ อภิภูยจาริ

เสเวถ ปนฺตานิ เสนาสนานิ

เอโก จเร ขคฺคฺวิสาณกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ฟังเสพเสนาสนะอันสังกัด

เป็นผู้เที่ยวไปผู้เดียว เช่นกับนอแรด เหมือนราชสีห์มี

เขี้ยวเป็นกำลัง ช่มชี่ครอบงำหมู่เนื้อที่เข้าไปฉะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ดังต่อไปนี้.

ชื่อว่า สีหะ เพราะอดทน เพราะฆ่าและวิ่งเร็ว. ในที่นี้ประสงค์
เอาไกรสรสีหะ. ชื่อว่า ทารพลิ เพราะสีหะมีเขี้ยวเป็นกำลัง. บททั้งสอง
คือ ปสยห อภิภูยห ฟังประกอบ จาริ ศัพท์เข้าไป เป็น ปสยหจาริ
เที่ยวช่มชี่ อภิภูยจาริ เที่ยวครอบงำ. ในสองบทนั้น ชื่อว่า ปสยหจาริ
เพราะเที่ยวช่มชี่. ชื่อว่า อภิภูยจาริ เพราะเที่ยวครอบงำทำให้หวาด
สะอุ้ง ทำให้อยู่ในอำนาจ. สีหะนั้นเที่ยวช่มชี่ด้วยกำลังกาย เที่ยวครอบงำ
ด้วยเดช. หากใคร ๆ ฟังกล่าวว่าเที่ยวช่มชี่ครอบงำอะไร. แต่นั้นพึงทำ
นัฏฐีวิภักติแห่งบทว่า มิคานํ เป็นทุตติยาวิภักติ เปลี่ยนเป็น มิเค ปสยห
อภิภูยจาริ เที่ยวช่มชี่ครอบงำซึ่งเนื้อทั้งหลาย. บทว่า ปนฺตานิ
อันสังกัด คือ ไกล. บทว่า เสนาสนานิ คือ ที่อยู่. บทที่เหลือสามารถ
จะรู้ได้โดยนัยดังกล่าวในก่อน เพราะเหตุนี้จึงไม่กล่าวให้พิสดาร.

จบคาถาที่ ๘

คาถาที่ ๕

๓๕) เมตตุ อูเบกขั กรุณั วิมุตตี

อาเสวมาโน มุทิตลฺลจ กาล

สพฺเพน โลเกน อริรุชฌมาโน

เอโก จเร ขกุควิสานกปโป.

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเสพอยู่ซึ่งเมตตา กรุณา

มุทิตา และอุเบกขา อันเป็นวิมุตติตลอดกาล อันสัตว์โลก

ทั้งปวงไม่เกลียดชัง พึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕ ดังต่อไปนี้.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อนำประโยชน์และความสุขเข้าไปให้โดยนัยมีอาทิ
ว่า สพฺเพ สตุตา สฺวจิตา ภวนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีความ
สุขเถิด ดังนี้ ชื่อว่า เมตตา.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อปลดเปลื้องสิ่งไม่เป็นประโยชน์ และความทุกข์
ออกไปโดยนัยมีอาทิว่า อโห วต อิมฺมหา ทุกฺขา วิญฺญูเจยฺย โอิหนอ
ขอสัตว์ทั้งปวงพึงพ้นจากทุกข์ ดังนี้ ชื่อว่า กรุณา.

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อไม่พราดจากประโยชน์สุขโดยนัยมีอาทิว่า ท่าน
ผู้เจริญ สัตว์ทั้งปวงย่อมบันเทิงหนอ ดีละ ขอสัตว์ทั้งปวงจงบันเทิงด้วย
ดีเถิด ชื่อว่า มุทิตา.

ความเป็นผู้เข้าไปเพ่งในสุขและทุกข์ว่า สัตว์ทั้งหลายจักปรากฏด้วย
กรรมของตน ดังนี้ ชื่อว่า อุเบกขา.

ท่านกล่าว เมตตา แล้วกล่าวอุเบกขา มุทิตา ในภายหลังลำดับ
กัน เพื่อสะดวกในการแต่งคาถา. บทว่า วิมุตตี อันเป็นวิมุตติ จริงอยู่

เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า วิมุตติ เพราะพ้น
จากกรรมเป็นข้าศึกของตน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

**พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเสพเมตตา กรุณา มุทิตาและ
อุเบกขา อันเป็นวิมุตติตลอดกาล ดังนี้**

ในบทเหล่านั้น บทว่า อาเสวมาโน เสพอยู่ คือเจริญเมตตา
กรุณา มุทิตา ๓ อย่างด้วยอำนาจแห่งฌานในจตุกกนัย ๓ ฌาน เจริญ
อุเบกขาคด้วยอำนาจแห่งจตุตถฌาน. บทว่า กาลे คือ เสพเมตตา ออก
จากเมตตาเสพกรุณา ออกจากกรุณาเสพมุทิตา ออกจากมุทิตาหรือจาก
ฌานอันไม่มีปีติเสพอุเบกขา ท่านกล่าวว่าเสพอยู่ตลอดกาล. หรือเสพ
ในเวลาสบาย. บทว่า สพฺเพน โลกเณ อวิรุชฺฌมาโน อันสัตว์โลก
ทั้งหมดมิได้เกลียดชัง คืออันเป็นสัตว์โลกทั้งหมดในสัพพทิสไม่เกลียดชัง. สัตว์
ทั้งหลายชื่อว่าเป็นผู้ไม่น่าเกลียด เพราะเป็นผู้เจริญเมตตาเป็นต้น. ความ
ขัดเคืองอันเป็นความพิโรธในสัตว์ทั้งหลายย่อมสงบ. ด้วยเหตุนี้ พระ-
ปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า อันสัตว์โลกทั้งหมดไม่เกลียดชังดังนี้ บทที่
เหลือเช่นกับที่ได้กล่าวแล้วนั้นแล.

จบคาถาที่ ๕

คาถาที่ ๑๐

๔๐) รากญจ โทสญจ ปหาย โมหํ
สนฺทาลยิตฺวาน ลโยชนานิ

บุรุษทั้งหลายผู้ไม่สะอาด มีปัญญามุ่งประโยชน์ตน
ย่อมคบหาสมาคมเพราะมีเหตุเป็นประโยชน์ ผู้ไม่มีเหตุ
มาเป็นมิตร หาได้ยากในทุกวันนี้ บุคคลพึงเที่ยวไป
ผู้เดียวเหมือนนอแรดฉะนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยคาถาที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ภษนติ** ย่อมคบ คือเข้าไปนั่งชิดกัน. บทว่า **เสเวนุติ**
ย่อมเสพ คือย่อมบำเรอด้วยอัญชฎิกรรมเป็นต้น และด้วยยอมรับทำ
การทำงานให้. ชื่อว่า **การนุตถา** เพราะมีประโยชน์เป็นเหตุ. อธิบายว่า
ไม่มีเหตุอื่นเพื่อจะคบและเพื่อจะเสพ. ท่านกล่าวว่า ย่อมเสพเพราะ
มีประโยชน์เป็นเหตุ. บทว่า **นิกุการณา ทูลลภา อชฺชमितฺตา** มิตรในวันนี้
ไม่มีเหตุหาได้ยาก คือ มิตรในวันนี้ไม่มีเหตุ เพราะเหตุแห่งการได้
ประโยชน์อย่างนี้ว่า เราจักได้อะไรจากมิตรนี้ประกอบด้วยความเป็นมิตร
อันพระอรียะกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

มิตรใดมีอุปการะ ๑ มิตรใดร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑

มิตรใดแนะนำประโยชน์ ๑ มิตรใดมีความรักใคร่ ๑ ดังนี้.

อย่างเดียว หาได้ยาก ชื่อว่า มิตรในวันนี้. ชื่อว่า **อตุตฺตทตฺตปญฺญา**
เพราะมีปัญญาอันสำเร็จประโยชน์ด้วยมุ่งตนเท่านั้น ไม่มุ่งถึงคนอื่น (เห็น
แก่ตัว). นัยว่าคัมภีร์เก่าใช้ว่า **ทิจฺฐตฺตปญฺญา** มีปัญญามุ่งประโยชน์
ปัจจุบัน. ท่านอธิบายว่า มีปัญญาเพ่งถึงประโยชน์ที่ตนเห็นเดียนั้น.
บทว่า **อสุจิสกปรก** คือ ประกอบด้วยกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม
อันไม่สะอาด คือไม่ประเสริฐ. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย เล่ม ๖ - หน้าที่ 738
ในก่อนนั้นแล. บทใดที่ยังมิได้กล่าวเพราะเกรงว่าจะพิสดารเกินไปใน
ระหว่าง ๆ บทนั้นทั้งหมด ฟังทราบตามท่านองแห่งปาฐะนั้นแล.

จบคาถาที่ ๑๑

จบอรรถถาจตุตถวรรค

จบอรรถถาขัณฑ์วิสาณสูตตนิทเทศ

แห่ง

อรรถถขุททกนิกาย จุฬนิกาย ชื่อว่าสัทธัมมปัสโชติกา

นิคมคาถา

คัมภีร์มหานิทเทศนั้นใด อันพระเถระผู้เป็นใหญ่แห่งบุตรของพระ
สุคตเจ้า ผู้ยินดียิ่งในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ผู้มีคุณมั่นคง จำแนกไว้ดีแล้ว
อรรถกถาใดแห่งคัมภีร์มหานิทเทศนั้น ที่ข้าพเจ้า (ผู้แต่ง) อาศัยนัยของ
อรรถกถาก่อน ๆ ประารกแล้วตามความสามารถ อรรถกถานั้นเข้าถึง
ความสำเร็จแล้ว.

มหาวิทยาลัย ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองอนูราชบุรีอัน
ประเสริฐ พระมหาสถูปใดซึ่งเป็นยอดแห่งมหาวิทยาลัยนั้น
ก่อด้วยศิลาสวยงาม ประดับด้วยแก้วผลึก ตั้งอยู่ทาง
ทิศตะวันตกของเมืองอนูราชบุรีนั้น.

พระราชาทรงพระนามว่า กิตติเสน เป็นนักเขียน
ทรงมีพระจริยาวัตรงดงาม สมบูรณ์ด้วยความประพฤติ
สะอาด ทรงประกอบในกุศลธรรม ทรงให้สร้างบริเวณ
มีต้นไม้ที่มีเงาร่มเย็น พรั่งพร้อมด้วยธารน้ำ ล้อมด้วย
รั้วไม้.

พระมหาเถระชื่อว่า อุปเสน ผู้อยู่ในบริเวณกว้าง เป็น
นักเขียน ประกอบด้วยกุศลธรรม พระกิตติเสนราชาทรง
ถวายบริเวณแก่พระอุปเสนมหาเถระนั้น พระอุปเสนเถระ
ผู้มีศีลมั่นคง เป็นครู อยู่ในบริเวณนั้น ได้รวบรวมคัมภีร์-
สัทธัมมปัสโชติกานี้ไว้.

อรรถกถานิทเทศสำเร็จลงในปีที่ ๒๖ แห่งพระเจ้า

๑. พระสารีบุตรเถระ

สิริสังฆโพธิ ผู้ประทับอยู่ในนิเวศอันเป็นสิริ อรรถถานี
แสดงเถรวาทะของพระเถระทั้งหลาย อนุโลมตามสมัย
ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก จบลงแล้ว ฉันใด ขอ
มโนรชของสัตว์ทั้งปวง ซึ่งอนุโลมตามพระสัทธรรม จง
ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ ถึงความ
สำเร็จ ฉันนั้น.

ก็ภาณวารทั้งหลายมากกว่า ๔๐ ภาณวาร ประกอบด้วยธรรมะที่ควร
ทราบในอรรถถานีชื่อว่า สัทธัมมปัชโชติกา อันท่านกำหนดแล้วด้วยกุศล
ธรรมที่ท่านกำหนดไว้ในอรรถถานี ก็ฉันท์ทั้งหลายแห่งอรรถถานี
ท่านกำหนดด้วยการประพันธ์ นับได้กว่าหมื่นคาถา พึงทราบว่าเป็นคาถา
บุญนี้ใด มิใช่น้อย ไพบูลย์ อันข้าพเจ้ารจนายู่ซึ่งอรรถถานีด้วยความ
เอื้อเพื่อ เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระศาสนา และเพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก
ได้ประสบบุญนั้นแล้ว ขอชาวโลกจงได้ลิ้มรสแห่งพระสัทธรรมของพระ-
ทศพลเจ้า จงบรรลुถึงความสุขที่ไม่มีมลทิน ด้วยความสะดวกนั้นเทียว.

จบอรรถถาณานิเทศ ชื่อสัทธัมมปัชโชติกา

คำปรารภของผู้อรจนา

ด้วยบุญที่เกิดจากการรจนาคัมภีร์นี้

ขออย่าให้ข้าพเจ้าต้องสมาคมกับคนพาล

ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก

ในสำนักของพระศรีอริยเมตไตรยพระองค์นั้น เทอญ.